HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A TARTALOMBÓL:

R. MALINOVSZKIJ

Október és a fegyveres erők építése

SZIKLAI SÁNDORNÉ

Magyar internacionalisták a kaspin-túli arcvonalon

PAPP TIBOR

A magyar honvédség megalakulása a kiegyezés után

2

XIV. ÉVFOLYAM · BUDAPEST, 1967

A forradalom oldalára átállt katonaság felvonulása. 1917 február

Lenin a Finn pályaudvaron beszél. Petrográd, 1917. április 13

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

2

1967

ÚJ FOLYAM BUDAPEST XIV. ÉVFOLYAM

A HADTÖRTÉNELMI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

ROGYION JAKOVLEVICS MALINOVSZKIJ

a Szovjetunió marsallja és honvédelmi minisztere 1967. március 31-én elhunyt. Halálát nemcsak a Szovjetunió, de az egész szocialista tábor népei nagy részvéttel fogadták. R. J. Malinovszkij személye nekünk, magyaroknak különösen kedves volt, hiszen a második világháború idején az általa vezetett 2. Ukrán Front csapatai hazánk felszabadításában oroszlánrészt vállaltak. A Hadtörténelmi Közlemények szerkesztő bizottsága jelen cikkel kíván adózni a nagyszerű katona és államférfi emlékének.

OKTÓBER ÉS A FEGYVERES ERŐK ÉPÍTÉSE*

R. Malinovszkij,

a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségének honvédelmi minisztere,
a Szovjetunió marsallja

Közeledik a nevezetes dátum — a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 50. évfordulója. Ehhez a történelmi határhoz a Szovjetunió anyagi és szellemi erőinek teljében érkezik. Fél évszázad alatt a Lenin alapította kommunista párt vezetésével az ország népei a szocializmus és a kommunizmus építésében hatalmas sikereket értek el. Ezek a népek az elmaradott Oroszországot, amilyen hazánk a forradalomig volt, hatalmas ipari — kollektív gazdaságú állammá alakították át. A Szovjetunió a nemzetközi élet küzdőterén a béke és haladás védelmezőjeként lép fel, a föld minden népének szabadságáért és boldogságáért harcoló erők élcsapatában halad.

Fegyveres erőink az október szülte szovjetállam elidegeníthetetlen része. Az egész országgal együtt nőttek és erősödtek, az imperialista agresszorokkal vívott csatákban izmosodtak és edződtek meg. A Szovjet Hadsereg és Haditengerészeti Flotta nagyszerű haditettekkel növelte hazánk dicsőségét és hatalmát — s nemcsak a szovjet nép forró szeretetét és elismerését vívta ki, hanem más országok dolgozó népéét is. A jelenben — mint tették a múltban is — fegyveres erőink tántoríthatatlanul őrködnek az októberi forradalom hatalmas vívmányai felett, megbízhatóan védelmezik népünk s a szocialista tábor valamennyi népének alkotó munkáját.

1

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom igen nagy jelentőségű esemény volt. Győzelme vezetett — a történelemben először — az embernek ember által történő kizsákmányolásától, mindenféle társadalmi és nemzeti elnyo-

* Megjelent a Kommunyiszt 1967. évi 1. számában. Ford.: *Harsányi János.*

mástól mentes dolgozók államának megalakulásához. „Mi megalkottuk — írta Lenin elvtárs — az állam szovjet típusát, s ezzel új világtörténelmi korszakot kezdtünk, a proletáriátus politikai uralmának korszakát, amely a burzsoázia uralmának felváltására vezet."[1]

Az új társadalom építése folyamatának mindjárt a kezdetén a kommunista pártnak sok nehéz és bonyolult feladatot kellett megoldania. Ezek közül egyik legfontosabb a Szovjetköztársaság védelmének a biztosítása volt. „Minden forradalom csak akkor ér valamit — tanította Lenin —, ha tud védekezni . . ."[2] A ténylegesen kialakult helyzet igen élesen vetette fel a szocialista haza fegyveres védelme megszervezésének kérdését. A forradalom által megdöntött kizsákmányoló osztályok — külső segítségre támaszkodva — polgárháborút robbantottak ki és a fegyverek erejével remélték elvesztett hatalmukat visszaállítani. Az Amerikai Egyesült Államok, Anglia, Franciaország, Japán és más országok kormánykörei, akiket nyugtalanított október eszméinek a világ dolgozóira gyakorolt forradalmasító hatása, fegyveres intervencióba kezdtek. Az intervenciósokat és fehérgárdistákat egy törekvés egyesítette — megfojtani a fiatal, még meg nem erősödött munkás-paraszt köztársaságot.

Abból a célból, hogy a szocialista hazát a külső és belső ellenforradalom támadásával szemben megvédjük, mindenek előtt új hadsereget, a szovjetállam fegyveres erejét kellett létrehozni. Ez nem volt könnyű feladat. „A Vörös Hadsereg építésének kérdése — mondotta Lenin — teljesen új volt, még elméletben sem létezett . . . Mi olyan dologba fogtunk, amilyenbe szélességét tekintve senki a világon még nem fogott."[3] E mellett ezt a feladatot a polgárháború és külföldi katonai intervenció körülményei között kellett megoldanunk. Rendkívül gyenge volt az anyagi bázis is: a népgazdaságban az első világháború és a kizsákmányoló osztályok politikája által előidézett pusztulás uralkodott. Ám a Lenin vezette kommunista párt képes volt legyőzni minden nehézséget és megtalálni e feladat megoldásának helyes módját. Lenin nemcsak elméletileg indokolta meg Szovjetunió fegyveres védelmének szükségességét, hanem megjelölte a szovjetállam katonai szervezetének konkrét formáját is, amely képes visszaverni az imperialisták bármily agresszióját. Ilyen szervezet volt a munkás-paraszt Vörös Hadsereg is, a Szovjetköztársaság fegyveres védőbástyája. Vlagyimir Iljics Lenint mi jogosan nevezzük a Szovjet Fegyveres Erők megalapítójának. Ő volt az első, aki mély tudományossággal indokolta meg a szovjet katonai építés legfőbb elveit, és közvetlenül irányította azok gyakorlati megvalósulását. A Vörös Hadsereg vezére volt, szervezője és lelkesítője azoknak a dicső győzelmeknek, amelyeket e hadsereg a szocialista haza ellenségei felett aratott.

Lenin az új hadsereg történelmi küldetését abban látta, hogy éberen őrködjék október vívmányai felett, oltalmazza a szovjet népek békés munkáját. A Vörös Hadsereg — lényegét tekintve — gyökeresen különbözik a szocialista társadalmat megelőző társadalom valamennyi hadseregétől. Ez minőségileg új hadsereg, új típusú hadsereg. Amíg a korábbi hadseregek fegyverek voltak a kizsákmányoló osztályok kezében, azok érdekeit védelmezték, addig a Szovjetköztársaság hadserege a nép hadseregeként jött létre, annak érdekét, s a dolgozók felszabadításának ügyét hivatott szolgálni. A munkások és parasztok a kezdet kezdetétől úgy tekintették a szolgálatot e hadseregben, mint az októberi forradalom szülte haza iránti megtisztelő és szent kötelesség teljesítését. E forradalmi hadsereg egyik jellemző tulajdonsága a néppel

1 *Lenin* Művei. 44. köt. 417. o. (oroszul).
2 Uo. 37. köt. 122. o. (oroszul)
3 Uo. 38. köt. 137—138. o. (oroszul)

való szoros kapcsolata. A hadsereg feladatát csak a széles néptömegek aktív támogatásával tudja végrehajtani. A hadsereg és a nép egysége jelenti hadseregünk hatalmának és legyőzhetetlenségének, a kapitalista államok katonai szervezetei feletti fölényének legfőbb forrását. Már a katonai építés első tapasztalatai is megmutatták, hogy a szocialista állam hadseregének a dolgozók általános hadkötelezettségén alapuló hivatásos, reguláris hadseregnek kell lennie. Szigorúan az egyszemélyi vezetésre kell épüljön, a katonai vasfegyelem forrassza össze, tökéletesen ismerje a fegyveres harc megvívásának valamennyi formáját és módozatát. A szovjetállam katonai szervezetét — tanította Lenin —, tudományos alapon kell megalkotni; hangoztatta, hogy „... tudomány nélkül korszerű hadsereget felépíteni lehetetlen ..."[4]

A létrehozandó reguláris hadsereg irányelveit törvényileg a szovjetek V. összoroszországi kongresszusának (1918 július) határozatai készítették elő, majd véglegesen az OKP/b/VIII. kongresszusának (1919 március) határozataiban erősítették meg. Ezt követően a kommunista párt egész sor, a Szovjetköztársaság Fegyveres Erőinek jelentős megerősödésére vezető szervezeti intézkedést foganatosított. Lenin vezetésével felállították a katonai vezetés központi és helyi apparátusait, bevezették az egységek és alegységek egységes szervezését, jóváhagyták a katonai eskü szövegét, kidolgozták a szabályzatokat és utasításokat, megszervezték a dolgozók soraiból kikerülő új parancsnoki állomány kiképzését.

Lenin sokoldalúan feltárta a gazdasági tényező óriási szerepét a korszerű háborukban, továbbá a haditechnikának, mint a fegyveres erők katonai ereje anyagi alapjának jelentőségét. „A legjobb hadsereg — írta Lenin —, a forradalom ügyének legodaadóbb emberei haladéktalanul megsemmisülnek az ellenség csapásai alatt, ha azok nincsenek megfelelő mértékben felfegyverezve, élelmezve, kiképezve."[5] A szovjet állam erős szocialista gazdaságra támaszkodva, a tudományt és technikát fejlesztve képes volt korszerű hadsereget létrehozni. A Vörös Hadsereget létezésének első pillanatától kezdve a párt magas erkölcsi elveken, a marxizmus—leninizmus eszméihez való hűség, országunk népei közötti testvéri barátság és valamennyi ország dolgozói iránti internacionalista kötelesség maradéktalan teljesítésének szellemében nevelte. Nagy szerepet játszottak ebben a politikai biztosok.

Lenin a Szovjet Fegyveres Erők ereje legfőbb alapjának a kommunista párt vezetését tekintette. Aláhúzta, hogy a szocialista állam hadserege nem épülhet, fejlődhet és erősödhet a párt vezetése nélkül. Az ő javaslatára a párt Központi Bizottsága 1918-ban határozatot hozott, amely kimondotta, hogy „a katonai szervek politikáját — mint ahogyan valamennyi más hatóságét és intézményét is — a pártnak a Központi Bizottság útján kiadott, pontosan megalapozott általános irányelvei vezetik és a KB közvetlen ellenőrzése alatt állnak.

A szocialista haza védelméről szóló lenini tanítás — az ő gazdag katonai-elméleti hagyatéka — jelentősen gazdagította a marxizmus kincsestárát. Tanítása a kommunista párt és a szovjet kormány katonapolitikájának az alapja. A szocialista állam katonai építésének Lenin által kidolgozott elvei kiállták a próbát a történelmi fejlődés egész folyamán. A kommunista párt a lenini elvektől vezérelve, ezeket tovább fejlesztve megteremtette a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségének hatalmas fegyveres erőit — október vívmányainak megbízható védelmezőit.

[4] Uo. 40. köt. 183. o. (oroszul)
[5] Uo. 35. köt. 408. o. (oroszul)

A Szovjet Fegyveres Erők becsülettel eleget téve a küldetésüknek, dicsőséges hadi utat tettek meg. Egész történelmük a haza odaadó szolgálatának lelkesítő példája. Az imperialisták több alkalommal katonai támadást hajtottak végre ellenünk. Ám a Szovjetunió Fegyveres Erői mindannyiszor megsemmisítő csapást mértek a területrablókra. A fiatal, még megerősödni sem érkező Vörös Hadseregnek már születése első napjaitól kezdve a szovjetköztársaság védelmére kellett kelnie a szovjethatalomra támadó intervenciósok és fehérgárdisták ellen. Hihetetlen nélkülözések, hallatlan nehézségek tették próbára akkor népünket. Nem volt elég nyersanyag, tüzelő, fegyverzet, hadifelszerelés, élelem és takarmány. A kommunista párt vezette szovjet nép és Vörös Hadserege legyűrte a nehézségeket és az egyesült belső és külső ellenforradalmi erőket szétverve megvédte október vívmányait. A szocialista haza megvédésével a szovjet katonák maradéktalanul teljesítették hazafias és internacionalista kötelességüket. Győzelmük igen nagy hatással volt a tőkés országok munkásosztályának harcára, a keleti népek felszabadító mozgalmára, erősítette a forradalmi erőket az egész világon.

A forradalom védelmezői az ellenséggel vívott harcban határtalan hősiességet és bátorságot tanúsítottak. A polgárháború éveiben véghezvitt dicső haditettekért a megtisztelő forradalmi vörös zászlóval és a Vörös Zászló Érdemrenddel 355 harccsoportot, magasabbegységet, önálló egységet, katonai tanintézetet és körülbelül 15 ezer katonát tüntettek ki. A szovjet népnek és fegyveres erőinek az intervenciósok és fehérgárdisták felett aratott történelmi győzelme meggyőzően igazolta az októberi forradalom szülte szovjetállam hatalmas életerejét és legyőzhetetlenségét. Megvalósultak Leninnek a polgárháború tetőfokán mondott prófétai szavai: „Sohasem győzik le azt a népet, ahol a munkások és parasztok többsége felismerte, átérezte és meglátta, hogy ők a saját szovjethatalmukat, a dolgozók hatalmát védelmezik, hogy azt az ügyet védik, amelynek győzelme nekik és gyermekeiknek biztosítja a kultúra minden kincsében, az emberi munka minden alkotásában való részesülés lehetőségét."[6]

A szovjet állam győzelmének — amelyet a külső és belső ellenforradalom egyesült ereje felett aratott — legfőbb forrása a kommunista párt és vezérének, Leninnek szervező és irányító tevékenysége volt. A párt mozgósította a nép minden erejét az ellenség szétzúzására. A párt lenini Központi Bizottsága volt — a szó teljes értelmében — a politikai és katonai vezetés legfelsőbb szerve. A főcsapások irányainak kijelölését, a fegyveres harc terveinek kidolgozását, az arcvonalak tényleges kedéseinek koordinálását, a tartalékok képzését, szóval a hadászat legfontosabb kérdéseinek eldöntését a Lenin közvetlen irányítása alatt működő Központi Bizottság végezte. A párt a Vörös Hadseregbe küldte legjobb kádereit. A kommunisták ott küzdöttek a szovjethatalomért folyó harc első soraiban. A polgárháború végén a hadseregben 300 ezer párttag szolgált, azaz a párt állományának a fele. Az intervenciósokkal és fehérgárdistákkal vívott harcban mintegy 50 ezer kommunista áldozta fel életét. „És csak annak következtében — mondotta Lenin —, hogy a párt állt a vártán, hogy a párt a legszigorúbban fegyelmezett volt, hogy a párt tekintélye egyesített minden hatóságot és intézményt; a Központi Bizottság által kiadott jelszó következtében, amely hallatán egy emberként jelentkeztek tizek, százak, ezrek és összességükben milliók; és csak annak következtében, hogy óriási áldozatot hoztunk — csak annak a csodának a következté-

6 Uo. 38. köt. 315. o. (oroszul)

ben történhetett az, ami történt. Csak ennek következtében voltunk képesek győzedelmeskedni az antant és a világ imperialistáinak kétszeres, háromszoros és négyszeres hadjárata ellenére is."[7]

Az ellenforradalom leverésével a szovjet nép kivívta a jogot a békés életre. Új időszak kezdődött fejlődésünk történetében, amikor hazánk a nemzetközi küzdőtéren társadalmi életének építésével, a gazdaság és kultúra területén elért eredményeivel váltott ki jelentős hatást. A szovjetállam külpolitikájában előtérbe léptek a gazdasági és diplomáciai kapcsolatok más országokkal való kiépítésének kérdései, a harc a különböző társadalmi rendszerű országok békés egymás mellett élése elvének a gyakorlatban való megvalósításáért. E mellett gondolni kellett az imperialisták új katonai inváziójának lehetőségére, és meg kellett erősíteni az ország védelmét. „Békés építőmunkánkhoz fogva — mondotta Lenin —, mi minden erőnket latbavetjük, hogy ez a munka szünet nélkül folyjon. Ugyanakkor, elvtársak, legyenek éberek, vigyázzanak országunk és a Vörös Hadsereg védelmi képességére, mint szemük fényére, és ne felejtsék, hogy munkásaink és parasztjaink, valamint azok vívmányai tekintetében lazításokat egyetlen percre sincs jogunk engednünk."[8] Teljesítve a halhatatlan Lenin végakaratát, a szovjet nép — kommunista pártjának a vezetésével — gyorsan begyógyította az első világháború és a polgárháború okozta sebeket, történelmileg rövid idő alatt jelentős sikereket ért el a szocializmus építésében. Az ország iparosítása, a mezőgazdaság kollektivizálása, a kulturális forradalom, a világ élenjáró államai sorába emelte a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségét. Megváltozott a szovjet társadalom osztályszerkezete. Sikeresen fejlődött a két baráti osztály, a munkásosztály és a kolhozparasztság. Kinőtt az új, a népből származó, a szocializmus ügye iránt odaadó értelmiség. A munkások, parasztok és értelmiségiek legfontosabb érdekeinek közössége alapján létrejött a szovjet nép megbonthatatlan egysége. Megerősödött a barátság a soknemzetiségű szovjetállam valamennyi népe között.

A szociális átalakulások biztosították hazánk hatalmát és védelmének feltételeit. A párt és az egész nép hatalmas munkájának eredményeként a Vörös Hadsereg és Haditengerészeti Flottát az első ötéves terv idején a tudomány és technika legújabb eredményei alapján készült fegyverzettel láttuk el. Korszerű lőfegyvereket, tüzérséget, páncélos technikát, légierőt, hadihajókat és tengeralattjárókat kaptak. Javult a fegyveres erők szervezeti struktúrája, szovjet katonai káderek nőttek fel, fejlődött a hadtudomány. Ebben a nagy dologban természetesen akadtak hibák és hiányosságok is.

A szocialista építésnek a Szovjetunióban elért sikerei örömmel töltötték el valamennyi ország dolgozóit. Ugyanakkor azonban komolyan nyugtalanították az imperialistákat, mivel a szovjet emberek sikerei előmozdították a nemzetközi kommunista és munkásmozgalom növekedését, lelkesítették az elnyomott népek felszabadító harcát. A nyugati államok kormánykörei új fegyveres támadás előkészítésébe fogtak országunk ellen abból a célból, hogy restaurálják a kapitalizmust, felszámolják a forradalmi vívmányokat. A világimperializmus agresszív osztaga a német fasizmus volt. Az Amerikai Egyesült Államok, Anglia és Franciaország aktívan támogatták a német fasisztákat nagy létszámú fegyveres erők megteremtésében, minden módon bátorították a Szovjetunió és más békeszerető ország ellen irányuló rablóterveiket. A hitlerista Németország figyelmét Keletre irányítva nemcsak azzal számoltak, hogy likvidálják, vagy aláássák a szovjetállam hatalmát, hanem azt remélték, hogy a Szovjetunió számlájára megoldják a nem-

7 Uo. 40. köt. 240. o. (oroszul)
8 Uo. 44. köt. 300. o. (oroszul)

zetközi imperializmus ellentmondásait. Az agresszor dolgai iránti szemethunyó politika végeredményében az egész emberiségnek rengeteg bajt és szenvedést okozó második világháborúhoz vezetett.

A második világháború éveiben a Szovjetunió Fegyveres Erői ismét bebizonyították hűségüket hazájukhoz, október hatalmas vívmányaihoz. Hadseregünk és hadiflottánk a hitlerista haderő ellen igen hátrányos feltételek között lépett harcba. Az egész Nyugat-Európa gazdasági potenciálja felett rendelkező fasiszta Németország hitszegő támadása súlyos helyzetbe hozta országunkat. A háború kezdetén sok nehézséget kellett átélnünk — megismertük a vereség keservét is. Ez azonban nem törte meg a szovjet katonáknak az ellenség legyőzésére irányuló elszántságát. A nehézségeket legyűrve a Szovjetunió Fegyveres Erői kemény harcokban szétverték a német fasiszta csapatokat, majd villámgyors csapással vereséget mértek az imperialista Japán Kvantung hadseregére. Fegyveres erőink megvédelmezték a kommunizmus nagy ügyét, megvédték a szocialista haza szabadságát és függetlenségét, sikeresen teljesítették felszabadító küldetésüket, internacionalista kötelességüket.

A szovjet népnek döntő része volt a fasizmus feletti győzelem kivívásában. A szovjet—német hadszíntéren semmisültek meg a fasiszta német haderő legjelentősebb csoportosításai. És ez a mi fegyveres erőink legfőbb érdeme, melyek technikai ellátottságukkal, katonai mesterségbeli tudásukkal, erkölcsi szellemükkel felülmúlták a kapitalista világ legerősebb hadseregének számított fasiszta Németország hadseregét. A háború igazolta a Szovjet Fegyveres Erők építésének alapját képező lenini elvek helyességét és életszerűségét.

A Nagy Honvédő Háború volt a legsúlyosabb valamennyi háború között, amelyet népünknek a múltban vívnia kellett. Ezzel együtt ez a háború, miként a polgárháború is, a legigazságosabb háború volt. Az igaz ügyért folyó fegyveres harc még jobban megszilárdította a szovjet emberek erkölcsi-politikai egységét, hazafiságukról és internacionalizmusukról tanúskodott. Népünk magas erkölcsi tulajdonsága fényesen megnyilvánult a tömeges hősiességben. A haditettekért 11,5 ezer katonát tüntettek ki a legmagasabb kitüntetéssel, a Szovjetunió Hőse címmel; érdemrendet több, mint 5 millió, érdemérmet 7,5 millió ember kapott. Mintegy 11 ezerszer tüntettek ki egységeket és magasabbegységeket. A hazát védelmezték valamennyi testvéri köztársaság fiai és leányai; figyelemre méltó hogy a Szovjetunió Hősei között az ország 100 nemzetiségének képviselői szerepelnek. A Nagy Honvédő Háború ismételten aláhúzta a lenini tétel helyességét, miszerint hősiesség és bátorság csak a haza szabadságáért és függetlenségéért, az igaz ügyért vívott harcban születik.

A Szovjet Fegyveres Erők győzelmeinek egyik legfontosabb előfeltétele volt, hogy a kommunista párt a csapatok vezetésében magas képzettséggel rendelkező kiváló katonai káderekét nevelt. A Legfelsőbb Parancsnokság Főhadiszállása, az arcvonal- és hadseregparancsnokságok, a magasabbegységek, egységek és alegységek parancsnokai hatalmas szervező munkát fejtettek ki a hadműveletek és ütközetek előkészítésében és megvívásában egyaránt. Tényked ésüket az alkotó szellem, a Szovjet Hadsereg és Haditengerészeti Flotta hatalmas lehetőségei teljes mérvű alkalmazásának képessége, a múlt harcaiban és a korszerű háborúban szerzett haditapasztalat tette kitűnővé. A háború éveiben felnőtt a kiváló hadvezérek csoportja, népünk büszkesége.

A Szovjetunió világtörténelmi győzelme a Nagy Honvédő Háborúban törvényszerű volt. Ez a győzelem nem valamiféle véletlen körülmények követ-

kezménye, ahogyan az imperialisták ideológusai próbálják beállítani, hanem ennek mély társadalmi gyökerei vannak. Benne testesült meg a szocializmus fölénye a kapitalizmus felett, gazdasági, politikai, ideológiai és katonai tekintetben egyaránt. Ez a győzelem a kommunista párt gigantikus szervező és lelkesítő tevékenységének az eredménye volt, amely fel tudta használni a szovjetállam kolosszális lehetőségeit, képes volt az ország hatalmas erőit és eszközeit mozgósítani és ezeket a legfőbb cél elérésére, az ellenség szétzúzására irányítani. A párt tevékenysége a háború éveiben a szocialista haza védelmének, a lenini politikának diadala volt.

3

A szovjet nép és fegyveres erőinek a német fasizmus és a japán imperializmus felett aratott győzelme jelentős eredményeket hozott: megszilárdította a szocializmus vívmányait és komolyan meggyengítette az imperializmust: Európa és Ázsia egész sor országának a népei felszabadultak a kapitalista rabság alól; kialakult a hatalmas szocialista világrendszer; kommunista és munkásmozgalmak új sikereket értek el; széles méreteket öltött a gyarmati és függő országok népeinek nemzeti-felszabadító harca, amely arra vezetett, hogy a gyarmati uralom romjain önálló nemzeti államok alakultak meg; tovább mélyült a kapitalizmus általános válsága. Mindezek lényegesen megváltoztatták az erőviszonyokat a világon — a szocializmus javára.

A szovjet nép a Nagy Honvédő Háborút győzelmesen befejezve — a kommunista párt vezetésével — újból hozzákezdett a szocializmus békés építéséhez, és ezen az úton kiemelkedő sikereket ért el. A hitlerista Németország által ránkkényszerített háború nagy kárt okozott országunknak. Elvesztettünk több, mint 20 millió szovjet polgárt, és óriási anyagi károkat szenvedtünk. A nép hősies munkájával, hatalmas energiájával rövid idő alatt helyreállítottuk a hitlerista betörés által lerombolt városokat és falvakat, üzemeket és gyárakat, a gazdaság és kultúra területén új felemelkedést értünk el. A szocializmus teljes és végleges győzelmét biztosítva a Szovjetunió fejlődésének új szakaszába, a kommunista társadalom építésének korszakába lépett.

Napjaink jellemző vonása, hogy az erőviszonyokban további változás megy végbe a világon a demokrácia és szocializmus javára és az imperializmus kárára. Mélyül a világforradalmi folyamat. Az imperialisták kísérleteket tesznek arra, hogy megakadályozzák a népek mozgalmát a szocialista fejlődés útján; újból fegyvert csörgetnek, Nyugaton és Keleten ismét szítják a háború tüzét. A történelem tanulságos leckéi nem használtak nekik. A reakciós erők élén az amerikai imperialisták haladnak, akik a kapitalista rendszer „megmentői"-nek szerepét vállalták magukra. Az ő agresszív irányuk jelenti a háborús veszély fő forrását. Az Amerikai Egyesült Államok kormánykörei lázas fegyverkezési hajszába kezdtek. Hadseregüket túlnyomórészt támadó harceszközökkel, interkontinentális ballisztikus rakétákkal, „Polaris" rakétákkal felszerelt atomtengeralattjárókkal látják el. Az Egyesült Államok imperialistáinak rabló törekvéseit kifejezi katonai doktrínájuk, amely a háború utáni években egy sor fejlődési szakaszon ment át. Kezdetben uralkodó helyet foglalt el az úgynevezett három fázisú háború koncepciója, mely a fegyveres erők haderőnemeinek egyenlő mérvű alkalmazásával hosszantartó harccal számolt. Ezt követte a „tömeges megtorlás", vagy „tömeges válaszcsapás" koncepciója, melynek megfelelően a Szovjetunió és más szocialista országok ellen a hadműveleteket a rendelkezésre álló nukleáris eszközök tel-

jes erejével tervezték kezdeni. Most viszont az „új doktrina", vagy a „rugalmas reagálás" stratégiája nyert teret, amely a nukleáris fegyver alkalmazásával és annak felhasználása nélkül vívott világháború és korlátozott háború figyelembevételével készült. Ám bármily árnyalatot kapjon is az USA katonai doktrínája, a lényege egy marad: ez az agresszió doktrínája, amely a békeszerető népeknek az amerikai monopolisták által való leigázására irányul.

Az USA kormánykörei hajlamosak arra, hogy igazi szándékukat a „kommunista veszély" elleni védekezés frázisaival álcázzák. Gyakorlati tevékenységük azonban mást igazol. Az emberiség a tanúja azoknak a nyílt agresszív akcióknak, amelyeket az utóbbi években Washington stratégái indítottak. Az amerikai imperialisták durván beavatkozva a föld sok országának belügyeibe, a fegyverek erejével tesznek kísérletet arra, hogy a népeknek a szabadságra és nemzeti függetlenségre tett törekvéseit elnyomják. Különösen nagy veszélyt jelent a békére az általuk kirobbantott szennyes háború Vietnamban. A Pentagon vezetői barbár légitámadásokkal sújtják a Vietnami Demokratikus Köztársaság városait és falvait, a „felperzselt föld" taktikáját valósítják meg Dél Vietnamban. Az amerikai csapatok létszáma Vietnamban most már csaknem eléri a 400 ezer főt, nem számítva a Dél-Korea, Ausztrália, Fülöp-szigetek, Új-Zéland és Tajföld által küldött erőket. Az utóbbi idők tényei azt igazolják, hogy Amerika imperialistáinak szándékukban áll a jövőben is a háború eszkalációja a szabadságszerető vietnami nép ellen.

A vietnami hazafiak felszabadító harcát a világ békeszerető népeinek együttérzése és támogatása kíséri. A vietnami testvérek oldalán áll a Szovjetunió és a szocializmus valamennyi országa. Az egyik leghatalmasabb imperialista állam ellen igazságos háborúját vívó hős Vietnamnak mi sokoldalú gazdasági, politikai és katonai segítséget nyújtottunk és a jövőben is nyújtani fogunk. A vietnami nép ügye igaz ügy és a győzelem az övé lesz. Az amerikai imperialisták agressziója kudarccal végződik.

Nyugtalanító a helyzet Európában is, ahol Nyugat-Németország kormánykörei nyílt militarista irányzatot diktálnak. Ezek a körök a nemzetközi feszültség élezése tekintetében az Egyesült Államok szövetségeseiként lépnek fel. A bonni revansisták állhatatosan törekednek arra, hogy nukleáris fegyverrel rendelkezzenek, minden módon uralkodó helyet igyekeznek elfoglalni az Észak-Atlanti Szövetségben. Az utolsó tíz évben Bonn hadikiadása 200 milliárd márkát ért el, ami kétszeresen meghaladja a hitleristáknak a második világháború előkészítésére fordított összegét. Felállították és állandóan erősítik az agresszió és revans fegyverét, a szövetségi haderőt. A nyugatnémet monopolisták ennek segítségével remélik „újra játszani" a második világháborút, erőszakos úton módosítani annak eredményeit.

A Szovjetunió Kommunista Pártjának Központi Bizottsága és a szovjet kormány, szilárdan és következetesen megvalósítva a békeszerető lenini külpolitikát, nem hagyhatja figyelmen kívül az USA vezette imperialista államok növekvő agresszivitását. Az imperialisták háborús készülődései láttán a Szovjetunió kénytelen erősíteni és tökéletesíteni védelmét. A lenini hagyatékhoz hűen a kommunista párt mindent megtesz annak érdekében, hogy biztosítsa a szovjet haza védelmét az imperialista agresszióval szemben.

„... A Szovjetunió Kommunista Pártja szükségesnek tartja — olvasható a párt programjában — fenntartani a szovjetállam védelmi erejét, fegyveres erőinek harckészültségét olyan fokon, amely biztosítja bármely agresszor határozott és teljes szétzúzását, amely rá mer törni a szovjet hazára."

Az ország nemzetközi és belső helyzetének mély elemzése és a hadtudo-

mány fejlődésének tendenciái alapján a Szovjetunió Kommunista Pártjának Központi Bizottsága kidolgozta a szovjet katonai doktrína alaptételeit. A doktrína meghatározza a fegyveres erők építésének fő vonalát, a Szovjetunió és a szocialista tábor más országai védelmének eszközeit, módjait és módszereit. Katonai doktrínánk alapját a marxizmus—leninizmusnak a háborúról és hadseregről szóló tanítása képezi. Ez a doktrína gyökeresen különbözik az imperializmus katonai doktrínájától, mivel nem más országok leigázásának céljait, hanem a békeszerető népek védelmének nemes ügyét szolgálja az imperialista agresszió ellen.

A korszerű háborúban rendkívül megnőtt a gazdasági tényező jelentősége. Ma, amikor a fegyverek igen bonyolulttá és drágává váltak, elsősorban a gazdaság állapotától függ az állam védelme. Ezért népgazdaságunkat fejlesztve a kommunista párt teljes erővel erősíti a Szovjetunió és az egész szocialista tábor katonai hatalmát. A Szovjetunió Kommunista Pártjának XXIII. kongresszusán az ötéves tervre hozott direktívák fontos szakaszt jelentenek a szovjet népnek a kommunizmus anyagi-technikai bázisának megteremtéséért folytatott harcában. Az ötéves terv teljesítése még magasabb szintre emeli a Szovjetunió gazdasági és védelmi erejét.

A kommunista párt vezetésével a tudomány és technika kimagasló vívmányai alapján a katonai építés területén rendkívül fontos intézkedések valósultak meg. Ezek az ország egész védelmi rendszerének jelentős javulásához vezettek. Hála a párt és a kormány gondoskodásának, fegyveres erőinket gyökeresen újjászerveztük és a legkorszerűbb haditechnikával láttuk el. Elsőrendű figyelembe részesülnek a hadászati rendeltetésű rakétacsapatok és a rakéta-atomtengeralattjárók. Ezek az erők az agresszor fékentartásának és — háború esetén — megsemmisítésének legfőbb eszközei. Az utóbbi években munkásaink, mérnökeink, konstruktőreink és tudósaink hősi munkájával létrejött a rakétafegyvernek egy sor elvileg új fajtája, bevezetésre került a különböző stratégiai harceszközöknek egész komplexuma, sok új — és ami a legfontosabb — mozgó kilövőberendezés épült.

Jelentősen fejlődtek a szárazföldi csapatok. Tűzerejük alapját a hadműveleti-harcászati nukleáris eszközök alkotják. A páncélos és gépkocsizó lövészhadosztályok fegyverzetébe sokkal tökéletesebb páncélos, tüzérségi és speciális technika került. Ezzel egyidejűleg fejlődtek a híradó, műszaki és más csapatok is. Minőségi változáson mentek át a légideszant csapatok. Ezek most a legtökéletesebb harceszközökkel vannak ellátva és képesek végrehajtani a korszerű háború nagy hadászati feladatait.

Javultak a légvédelmi csapatok harci lehetőségei. Kidolgozták az új magas hatásfokú légelhárító rakéta rendszereket és elfogó-repülőgépek légi komplexumát. Ezek a csapatok rendelkezésére is állanak. A légvédelmi csapatok képesek megbízhatóan védelmezni az ország területét az ellenség légi támadásainak eszközeivel szemben.

Igen megerősödtek a légierők. Harci repülő magasabbegységeink és egységeink el vannak látva hangsebességnél gyorsabb repülőgépekkel, nukleáris eszközökkel és új rakétafegyverekkel. A fő fegyverfajtákká a különböző légi rakéták, a „levegő-föld" és „levegő-levegő" rakéták váltak.

Teljes mértékben megfelel a korszerű háború követelményeinek a Haditengerészeti Flotta is, amelynek fő erejét a rakétákkal felszerelt atomtengeralattjárók alkotják, amelyek fegyverzetében megtalálhatók a víz alatti kilövésű és nagy távolságra ható ballisztikus rakéták. A haditengerészeti védelem eszközei és erői gyarapítására a flottát új rakéta-csatahajókkal láttuk el. A Szovjet Haditengerészeti Flotta minden szükségessel rendelkezik ahhoz,

hogy szülőföldünk partjait a tengerről támadó ellenség ellen megvédje, a betolakodók erőit megsemmisítse.

A harceszközök rohamos fejlődése következtében a hadtudományban végbemenő valóban forradalmi változások elvileg új problémákat vetettek fel a fegyveres erők kiképzésében és alkalmazásában egyaránt. Módfelett megnőtt a tudományos vezetés szerepe a hadsereg és flotta egész életében és működésében. Napjainkban még mélyebb értelmet kaptak a hadseregépítés szigorú tudományos alapokra helyezésének szükségességéről elhangzott lenini szavak. Hadtudományunk legfontosabb feladata a hadtudomány állapotának és fejlődése tendenciáinak minden oldalú vizsgálata, a fegyveres erők építésére vonatkozó valamennyi kérdésben korszerű elképzelések kialakítása, elméletileg megalapozott javaslatok kidolgozása.

A katonai építés problémáinak tanulmányozása a marxista—leninista módszertan szilárd alapján folyik. Hadtudományunk helyesen fedte fel a rakéta-nukleáris háború jellegét és lényegét. Elméletileg és gyakorlatilag egyaránt kidolgoztuk a fegyveres harc megvívásának a korszerű háború körülményei közötti módjait. Egész sor értékes kutatást hajtottunk végre a hadtörténelem és a katonai elméletek időszerű kérdései tárgyában. A szovjet hadtudomány különös figyelmet fordít a csapatok harckészültségének, az ellenség váratlan támadásai elhárításának nagymérvű emelésére.

A harceszközök, és mindenekelőtt a rakéta-nukleáris fegyverek fejlődésének gigantikus folyamata gyökeresen módosítják a korszerű háború jellegét — a háború hallatlanul rombolóvá válik. A harc kimenetelét nagyrészt az határozza meg, hogy a lakosság és a fegyveres erők hogyan lesznek képesek a rakéta-nukleáris háború súlyos körülményeit viselni. Ez arra kötelezi a hadsereg és a flotta egész személyi állományát, hogy állandóan a hadtudomány fejlődési fokán álljon, szélesítse szakmai és politikai ismereteit, tökéletesítse katonai mesterségbeli tudását. Minden katonától meg kell követelni a magas erkölcsi-katonai tulajdonságokat, kiváló felkészültséget, kifogástalan pontosságot a ténykedésekben, a szabályzatok, a parancsnokok instrukcióinak, parancsainak és utasításainak szigorú végrehajtását.

A Szovjet Fegyveres Erőknek a néphez és kommunista pártjának eszméihez odaadó kiváló személyi állománya van. A szovjethatalom éveiben nálunk új típusú harcos, a harcos-állampolgár típusa formálódott, amely a nép és a párt forradalmi, harci és munkás hagyományain nevelkedett. Tisztjeink és tábornokaink, altisztjeink és tiszteseink, katonáink és matrózaink művelt, műszakilag képzett, fegyelmezett és fizikailag jól felkészült védelmezői hazánknak, akik magas politikai öntudattal, s a szocialista haza iránti szent kötelesség becsületes teljesítésének készségével tűnnek ki.

A szovjet harcosok erkölcsi-katonai minőségének további emelését a kommunista párt állandó, sohasem gyengülő gondoskodása biztosítja. Teljesítve a párt és a Központi Bizottság utasításait, a katonai tanácsok, a parancsnokok, politikai munkások és politikai szervek, párt- és komszomol-szervezetek munkájukat azoknak a feladatoknak megfelelően végzik, amelyek a fegyveres erők előtt állanak. A személyi állományt a szocialista hazafiság és a proletár internacionalizmus szellemében, az imperialista agresszorok elleni megvetés érzületében tudatosan és célratörően nevelik. Az utóbbi években jelentősen megerősödött a pártszervezetek hatása a csapatok egész életére és harckiképzésére. Ezek a szervezetek hathatós támogatói a parancsnokoknak a harci és politikai kiképzés feladatainak megoldásában, a katonai fegyelem megszilárdításában, a csapatok, hadihajók és magasabbegységek harckészültségének emelésében.

A hadsereg és flotta harcosai erejük teljes megfeszítésével fáradoznak a katonai mesterségbeli tudás elsajátításában. A körzetekben, a flottánál és harccsoportoknál szélesen kibontakozott a Nagy Októberi Forradalom és a Szovjetunió Fegyveres Erői 50. évfordulójának tiszteletére indított szocialista verseny, melynek élén a személyi állomány 80%-át kitevő kommunisták és komszomolisták járnak. Szüntelenül növekszik a katonai hivatás mestereinek sora. Az utóbbi években sok katona kapott kormánykitüntetést a feladatok példás teljesítéséért, az új technika elsajátításában elért sikerekért.

A Szovjet Fegyveres Erők erejének alapját a hadsereg és a nép széttéphetetlen egysége alkotja. Hadseregünket a soknemzetiségű szovjet néppel megbonthatatlan vérségi kötelék fűzi egybe. A kommunista párt által megacélozott hadsereg és nép egysége a Nagy Honvédő Háború harcmezőin kiállta a szigorú próbát — és a háborút követő években még inkább megerősödött. A katonai alakulatok, vállalatok, kolhozok és szovhozok között szoros patronáló kapcsolatok jöttek létre. Hagyománnyá váltak a találkozók, az együttes kirándulások és estélyek, továbbá a kulturális és sportrendezvények. A hadsereg és a nép közötti erős kapcsolatokról tanúskodik az, hogy 12 ezer képviselőt küldtek a haza védelmezői közül a Legfelsőbb Tanácsba és a helyi tanácsokba. A hadsereg és a nép szilárd egysége s tömörülésük a Szovjetunió Kommunista Pártja köré — óriási előnyt jelent fegyveres erőinknek a kapitalista államok hadseregeivel szemben.

A Szovjetunió Fegyveres Erőinek a Varsói Szerződés tagállamai hadseregei személyében megbízható szövetségeseik vannak. Az utóbbi években szélesedett és erősödött a testvéri hadseregek fegyverbarátsága. A szocialista országok koordinálják védelmi intézkedéseiket, kicserélik a hadműveleti és harci kiképzésben szerzett tapasztalatukat, közös hadgyakorlatokat és manővereket tartanak. A Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottságának 1966 decemberi plénuma aláhúzta, hogy a mai nemzetközi helyzetben — jobban, mint valaha — szükséges a szocialista világrendszer tömörülésének és hatalmának az erősítése. A gyökeres érdekeik közössége alapján összeforrott testvéri népek emelik országaik védelmi képességét, és éberséget tanúsítanak az imperialista cselszövésekkel szemben.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom 50. évfordulójához fegyveres erőink a szovjet haza biztonsága iránti nagy felelősségérzettel érkeznek. Éberen őrködnek a kommunizmust építő népünk békés munkája fölött. A szocialista államok hadseregeivel együtt a Szovjetunió Fegyveres Erői készek megsemmisíteni bármely agresszort.

A KÁLLAY-KORMÁNY „HINTAPOLITIKÁJÁNAK" ELŐZMÉNYEIHEZ

Pintér István

Háború idején a katonai erőviszonyok alakulása, a hadszíntereken lejátszódó események mindig döntően befolyásolták a háborúban részt vevő államok kormányainak és az illető országokban ténylegesen meglevő különböző politikai áramlatok kül- és belpolitikai törekvéseit. A katonai erőviszonyok, a hadszíntéri események minden korábbinál nagyobb szerepet játszottak a második világháború politikai történetében. Az arcvonalakon elszenvedett veszteségek, illetve győzelmek, sőt egyes döntő jelentőségű csaták várható kimenetele barométerként figyelhető meg a hadviselő nagyhatalmak, s még inkább kisebb szövetségeseik kormányainak bel- és külpolitikájában — természetesen a magyar kormányéban is.

E tanulmányban a volgai csatában mind világosabbá váló német vereség fogadtatását, illetve a németbarát politika megváltoztatásának sürgetését, a Kállay-féle „hintapolitika" előzményeit vizsgáljuk.

1942 tavaszán a német fasiszta hadseregparancsnokság felújította támadó tevékenységét a szovjet—német arcvonalon. Mint ismeretes, a németek katonai követelései és a 2. Magyar Hadseregnek a hadműveleti területre való kiszállítása szintén a támadó tevékenység előkészítésével állt összefüggésben.

1942 májusában a német fasiszta csapatok véres harcok árán elfoglalták a Kercs-félszigetet és heves támadást indítottak a szovjet—német arcvonal déli szárnyán. Felmorzsolták a szovjet hadsereg Harkov térségében megkezdett ellentámadását. 1942. július 3-án a szovjet hadsereg 250 napos hősies védelmi harcok ellenére kénytelen volt feladni Szevasztopolt. Június 28-án a németek megkezdték támadásukat a Volga-Kaukázus térségében. Elkeseredett küzdelem árán sikerült átkelniük a Donon és előretörniük a Volgához. A hitleristák három fő irányban támadtak: Rosztov irányában — ennek eredményeként elfoglalták Rosztovot; a Kaukázus felé — melynek során elérték a Kaukázust és végül Sztálingrád (Volgográd) irányában. Paulus, a 6. Német Hadsereg parancsnoka augusztus 19-i parancsában Sztálingrád végleges elfoglalásának dátumaként augusztus 25-ét jelölte meg. Csapatainak támadását azonban a szovjet hadsereg hősies ellenállása felfogta és fokozatosan felmorzsolta. Bár a németek elérték Sztálingrádot — elfoglalva annak nagy részét —, a város azonban soha nem jutott a fasiszták kezére: November 19-én ugyanis megkezdődött a szovjet hadsereg ellentámadása, melynek során körülzárta, majd felszámolta a 6. Német Hadsereget és megkezdte világraszóló győzelmeit.

Ugyanebben az időben Afrikában is megtört Rommel győzelmi sorozata és augusztus végén az alamhalfai csatában a németek súlyos veszteségeket szenvedtek. Rommel kénytelen volt visszavonulni. November 7-én pedig angol—amerikai erők partraszálltak Francia Észak-Afrikában.

A szövetségesek katonai sikerei újabb politikai eredményekkel párosultak. 1942 augusztusában Moszkvában sor került a három szövetséges nagyhatalom kormányfőjének (Churchill, Harimann — Roosevelt képviseletében — és Sztálin) első találkozására. Bár ez a tanácskozás nem oszlatta el a Szovjetunió és szövetségesei között fennálló ellentéteket a második front megnyitásának kérdésében,[1] mégis nagyszerű megnyilvánulása volt annak a ténynek, hogy az antifasiszta világkoalíció tovább erősödött s biztosítéka lett a fasiszta Németország és csatlósai vereségének.[2]

1942 második felében a fasiszták volgai támadásának megakadása és védekezésre kényszerülése, valamint a szövetségesek afrikai sikerei és a három szövetséges államfő moszkvai konferenciája után a magyar uralkodó osztályok nyugatbarát Hitler-ellenes csoportjai, továbbá a középrétegek egy része elégedetlenkedni kezdett a kormány külpolitikájával. Mind gyakrabban sürgették Kállayt tengelybarát külpolitikájának óvatos megváltoztatására.

Összejöveteleken — mint pl. a Bethlen István befolyása alatt álló Magyar Társaskörben,[3] a Revíziós Ligában,[4] a Külügyi Társaságban[5] —, továbbá levelekben,[6] emlékiratokban fejezték ki aggodalmukat Magyarország jövendő sorsa iránt, aggályaikat a Kállay-kormány külpolitikájával szemben. 1942. szeptember 15-én Sombor-Schweinitzer főkapitány-helyettes jelentésében arról tájékoztatta a belügyminisztert, hogy Makay—Petrovics György, az Újság főszerkesztőjének lakásán a „baloldali és pártonkívüli képviselők" több ízben értekezletet tartottak, amelynek tárgya: a kormány külpolitikájával szemben, annak megváltoztatására indítsanak akciót.[7] Hasonló célú összejöveteleket tartottak a legitimista vezér Sigray gróf lakásán is.[8] Az SZDP bizalmas belpolitikai ismertetője is arról adott hírt, hogy élénk politikai tevékenység van kibontakozóban azoknál „a vezető rétegeknél", akik „egyre tisztábban kezdik látni, hogy Németország nem nyerheti meg a háborút". Különösen fontosnak tartotta aláhúzni, hogy a felsőházban erős a tengely vereségét látók és „a magyar függetlenségért aggódók, a magyar ipar elnyomásának megakadályozását" sürgetők tábora. „Polgári politikusok, továbbá egyetemi tanárok, nagyiparosok, írók, arisztokraták és hírlapírók egyre inkább igyekeznek a kormány tudomására hozni azt a véleményüket, hogy kevés valószínűséget látnak a tengelyhatalmak győzelmére" — állapította meg a már fentebb is idézett belpolitikai tájékoztató.[9]

1 Churchill moszkvai utazásának egyik fő célja az volt, hogy megmagyarázza a második front elmaradásának okait és ígéretet tegyen az európai második frontnak 1943-ban való megnyitására. Erre vonatkozóan lásd *И. Жемсков:* Дипломатическая история второго фронта. Международная Жизнь, 1961. 8.

2 Uo.

3 A Magyar Társaskör tagjai között találjuk Bethlen híveit, a liberálisabb nagypolgárság csoportjait, Baráti Huszár Aladár vezette Törzsökös Magyarok Egyesületének tagjait, Rassay csoportját, a kisgazdapárt vezetőit, keresztény politikusokat: báró Apor Vilmost, Ravasz Lászlót stb., továbbá a legitimistákat, liberális lapok főszerkesztőit. (*Szakasits Árpád* szóbeli tájékoztatója alapján.)

4 Széchényi Könyvtár. Kézirattár. *Bajcsy-Zsilinszky Endre személyi* hagyatéka (a továbbiakban *Bajcsy*-hagyaték.) 28/5.

5 A Párttörténeti Intézet Archívuma (a továbbiakban PI Archívum) Népszava szerkesztőség, 1942/2.

6 A levelek közül érdekesebb báró *Feilitzsch* levele (Országos Levéltár — a továbbiakban OL, — *Kállay* levelezései. 4. cs.), *Kornis Gyuláé* (OL. *Kállay* levelezései. 11. cs.), *dr. Teleky Dezsőé* (OL. *Kállay* levelezései. 8. cs.), *Nemeskéri Kis Gézáé* (OL. *Kállay* levelezései. 6. cs.), *Minka János* plébánosé (Uo.), *dr. Szöts Miklósé* és *Szakácsi Gézáé* (OL. *Kállay* levelezései. 7. cs.)

7 PI Archívum. BM VII. res. 1942—7—20932.

8 *Szakasits Árpád* személyes közlése.

9 PI Archívum. BM VII. res. 1942—7—20932.

Egymás után kapta kézhez Kállay miniszterelnök a különböző politikusok által összeállított emlékiratokat; többek között Tombor Jenőét,[10] a Magyar Nemzet külpolitikai rovatának vezetőjét, aki egyben katonai szaktekintély is volt, Bajcsy-Zsilinszky Endréét,[11] az alá nem írt, „a magyar közélet számos konzervatív felfogású tagjától" címet viselő emlékiratot,[12] továbbá Kállay közeli barátjának — minden valószínűség szerint Barcza György volt londoni követnek — memorandumát.[13] Ugyancsak politikai körökben ismertté vált Kiss János nyugalmazott altábornagy, „Jelenlegi honvédelmi helyzetünk" cím alatt írt katonai helyzetfelmérő írása.[14] Ha ezek a dokumentumok időbeli keletkezésük, hanghordozásuk, élességük tekintetében el is térnek egymástól, tartalmuk, mondanivalójuk azonos. Megegyeznek abban is, hogy e memorandumok tartalma széles körben ismert volt, s elküldésre csak az uralkodó osztályok nyugatbarát képviselőinek egyetértése után került sor.[15]

A memorandumokban foglaltak két fő kérdés köré csoportosíthatók: külés belpolitika.

Külpolitikai vonatkozásban mind a memorandumok, mind a már említett összejövetelek résztvevői, illetve a levélírók egyetértettek abban, hogy Hitler elvesztette a háborút. A Hitler-ellenes csoportok a nyugati hatalmakkal való hadiállapot beállta, s főleg az 1941-es moszkvai kudarc óta igen élénk figyelemmel kísérték a szovjet—német arcvonalon zajló katonai eseményeket. Már 1942 nyarán — a német fasiszták támadása csúcspontjának „másnapján" — arra a megállapításra jutottak, hogy Hitlert vereség fenyegeti. Közülük egyesek világosan látták, hogy amíg 1941 nyarán a német támadás megindulását követően 190 hadosztály támadt[16] a Szovjetunióra és 2500 km-es arcvonalszakaszon tört előre, addig 1942 tavaszi-nyári hadműveletek során 237, majd 266 fasiszta magasabbegység[17] támadott csupán 300 km szélességben, s eredményei messze mögötte maradtak az 1941-es sikereknek.[18] Ugyanakkor a szovjet hadsereg — bár igen súlyos vereségeket szenvedett — képes volt felfogni a támadást, sőt már 1942 nyarán sikeres ellentámadást indítani Moszkva térségében.

Még élénkebb figyelemmel kísérték a nyugati nagyhatalmak afrikai sikersorozatát, különösen annak lehetőségét, hogy az angol és amerikai csapatok kijutva a Földközi-tengerre, partraszállást kísérelhettek meg a Balkánon, főleg a nyugati szövegségesek iránt egyre nagyobb jóindulatot tanúsító semleges Törökországon keresztül.[19]

Az események láttán Bajcsy-Zsilinszky 1942. szeptember 22-i memorandumában írta a következőket: „Az 1942-es eredmények... eddig kétségtelenül mélyen alatta maradtak... a tavalyiaknak. Maga a német támadás frontjának korlátozása a kaukázusi területre, miközben valamennyi többi frontsza-

10 PI Archívum. A/XV. II/1/1942/126.
11 *Bajcsy*-hagyaték. 28/6.
12 Uo. — Az emlékirat bevezetőjében megállapítja: „A világháború legutóbbi katonai és politikai fordulatai a magyar közéletnek számos konzervatív felfogású tagját arra kényszerítik, hogy a viszonyok által rájuk kényszerített, vagy magukra nézve kötelezőnek tartott eddigi tartózkodásukat most a nyilvánosság szigorú kizárásával megtörjék, a nemzet helyzetén, jövőjén töprengve, a megoldás útjait és módjait keressék."
13 PI Archívum. Külügyi anyag. 1/15.
14 *Bajcsy*-hagyaték. 28/42. — Kállay memoárjában egyetlen, 1942 őszén kapott emlékiratról sem emlékezik meg, mert tartalmuk arra vall, hogy ebben az időben Kállay ugyancsak derekasan kiszolgálta Hitlert.
15 Tombor emlékiratáról Sombor megjegyzi, hogy tartalmát megtárgyalta különböző politikusokkal, nyugalmazott katonatisztekkel, főleg Bethlen István embereivel. Támogatta Sigray és a legitimista vezérkar is. (PI Archívum. A/XVIII. 1/1942/126.)
16 Az SZKP története. Budapest, Kossuth, 1959. 654. o.
17 Uo. 679. o.
18 *Bajcsy-hagyaték*. 28/42. és 28/6.; továbbá PI Archívum. A. XVII/1/1942/126. és Külügyi anyag. 1/15.
19 *Bajcsy*-hagyaték. 28/42.; PI Archívum. Népszava szerkesztőség. 1942/2.

kaszon az oroszok támadnak... valóban elgondolkoztató tünet. A Hitler-ellenes koalíció javára billenti a mérleget az a körülmény is — írja —, hogy a megszállt országok népei nem hajlandók a német elképzelésű és vezetésű új Európa építői közé állni. Annál kevésbé, mert nem is hisznek a németek végső győzelmében, józanul nem is hihetnek benne."[20] Egy hónappal később hasonló véleménynek adott hangot Kiss János is. „Németország immár 16 hónap óta tartó teljes katonai erőkifejtése Keleten nem hozta meg a várt sikert... A szovjet birodalom nagy veszteségeket szenvedett, hatalmi súlya csökkent, de olyan nagy életerőről tesz tanúbizonyságot, amellyel szemben szétfoszlanak a birodalom belső szétesésére támaszkodó remények..." Majd így folytatta: „Figyelembe véve azon körülményt, hogy az észak-afrikai hadszíntéren és a meghódított területek megszállására alkalmazott katonai erőktől eltekintve az egész német véderő 1942. évben is Keleten nyert alkalmaztatást és erőkifejtését zavartalanul a Szovjet ellen érvényesíthette, feltűnő az 1942. év teljesítményeiben mutatkozó visszaesés. Mindebből nem akarok messzemenő következtetést levonni. Egyet azonban már most megállapítok: a német birodalom erőkifejtése az európai szárazföldön a csúcspontján túl van..." A szovjethatalom viszont „rendkívüli szívósággal rendelkezik, életereje pedig túlszárnyal minden eddigi elképzelést."[21] Ehhez hasonló megállapításokat tartalmaznak a többi emlékiratok[22] s a különböző összejöveteleken kifejtett álláspontok is.[23]

Az a felismerés, hogy a tengelyhatalmak Hitler oldalán elvesztik a háborút, arra késztette e csoportokat, hogy felvázolják maguk, s mindenekelőtt a Kállay-kormány előtt Magyarországnak a tengelytől való fokozatos és óvatos eltávolodása lehetőségeit és módjait. Az óvatos visszavonulást a következőkben jelölték meg: a kormány igyekezzen minden erővel érvényesíteni a háromhatalmi szövetségen belül az ország egyenjogúságát,[24] ne adjon több katonát Hitlernek a keleti arcvonalra,[25] fokozatosan vonja vissza a már kintlévő 2. Magyar Hadsereget,[26] csökkentse a német fasisztáknak nyújtandó gazdasági segítséget.[27]

Funk német gazdasági miniszter látogatása és a vele kötött egyezmény[28] a németek eddig is rendkívül magas gazdasági követeléseit nemhogy csökkentette volna, hanem még tovább növelte. Különösen érzékenyen reagáltak a németellenes csoportok a magyar gazdasági érdekeket sújtó klíring egyezményre és a németek ama kívánságának teljesítésére, hogy a magyar hadiipar termelésének zömét Németországnak adják át. Ez komolyan veszélyeztette a haditechnikailag rendkívül elavult magyar hadsereg korszerűsítését. Ennek következtében veszélyben forgott az a tervük, amely egy korszerűen felsze-

20 *Bajcsy*-hagyaték. 28/6.
21 Uo. 28/42.
22 1942. december 25-én keletkezett emlékirat pedig többek között leszögezi: „Az oroszok 15 hónapos visszavonulásai, veszteségei után még mindig képesek komoly offenzív műveletekre és a front különböző szakaszain tudnak a németekre csapást mérni... Éppen Sztálingrádnál állt ez be, amelynek elfoglalásához a Führer egész presztizsét lekötötte. Tegnap Sztálingrád, ma Voronyezs, s ki tudja, holnap milyen meglepetés jön, mert hiszen látható, hogy a kezdeményezés teljesen náluk van és a németek mindenütt deffenzívába kényszerültek." (PI Archívum, Külügyi anyag. 1/15.)
23 Az SZDP 1942. október 24-i bizalmas külpolitikai ismertetőjében megállapítja: „amikor a szövetségesek ereje kétségtelenül állandóan növekszik, a németek harci gépezete szemmel láthatóan a kifáradás bizonyos jeleit mutatja". (Népszava szerkesztőség. 1942/2.)
24 *Bajcsy*-hagyaték. 28/6.; PI Archívum. A/XVII/1/1942/126.
25 Uo. és 28/42.; PI Archívum. Külügyi anyag. 1/15.
26 E megállapítással a rendelkezésünkre álló összes emlékiratban találkozunk.
27 *Bajcsy*-hagyaték. 28/6.; PI Archívum. Külügyi anyag. 1/15. és PI Archívum. Népszava szerkesztőség. 1942/2.
28 A németek gazdasági követeléseire vonatkozóan lásd *Ránki György:* Emlékiratok és valóság. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1964.; *Berend T. Iván—Ránki György:* Magyarország gyáripara a második világháború előtt és a háború időszakában. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1958. és *Lőrincz Zsuzsa:* A náci csizma nyomában. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1961.

relt, sértetlen magyar hadsereg révén biztosította volna a „szentistváni birodalom" feltámadását, Magyarország vezető szerepét Közép-Európa, a Dunamedence újjászervezésében.[29]

Elérkezettnek látták az időt, hogy a tengelytől való elszakadás diplomáciai előkészületei is megtörténjenek. Fontosnak tartották a miniszterelnök és külügyminiszter személyének különválasztását — mégpedig „politikailag színtelen, mesterségbeli diplomatát" javasoltak külügyminiszternek. Ez megkönnyítené — állapították meg — a miniszterelnök bátrabb politikai elhatározásait és bizonyos esetekben a kormányelnök nem önmagát, hanem csak a külügyminisztert cáfolná meg. További miniszteri cseréket is szükségesnek láttak, elsősorban Reményi Schneller Lajos pénzügyminiszter leváltását sürgették. Javasolták, hogy a semleges államok fővárosaiban a kormány cserélje ki a követeket. „Már most kell keresni az alkalmat, hogy semleges államokba eljussanak olyan magyarok, akik a magyar álláspontot megindokló, azt megértető érveket tudnak ott képviselni . . ."[30] Továbbá „meg kell nyerni azon országok jóindulatát, amelyek a nyugati hatalmaknál a magyar ügy támogatói lehetnek." Ismét szorgalmazták, hogy a kormány a tengelyen belül erőteljesebben támaszkodjon Olaszországra. Első helyen említették Törökország jóindulatának a megnyerését, a török—magyar barátság elmélyítését. Javasolták továbbá, hogy a kormány keressen kapcsolatot a lengyel és szerb emigráns kormányokkal is.[31]

Fontosnak tartották, hogy a kormány fokozottabban támaszkodjon a szociáldemokrata párt nyugati kapcsolataira. „A második világháború eddigi eseményei azt mutatják — írják —, hogy a munkásságnak a béketárgyalásokon — elsősorban az angol munkáspártnak — sokkal nagyobb súlya lesz, mint az első világháborúban volt." Így a magyar és nyugati szociáldemokrata pártok kapcsolataiból származó lehetőségeket feltétlen ki kell használni.[32]

Ezek a németellenes csoportok, rétegek már 1938-ban is számtalan tanújelét adták annak, hogy csak azért hajlandók támogatni a német szövetséget, mert tőle remélik Magyarország revíziós igényeinek kielégítését. Most — 1942-ben —, amikor egyre világosabbá vált előttük, hogy sem Németországtól, sem az antifasiszta szövetséges hatalmaktól területi igényeik kielégítését nem remélhetik, arra spekuláltak, hogy Németország nehéz helyzetét kihasználva önállóan oldják meg Romániával szemben területi követeléseiket. Bethlen István befolyása alatt álló csoportok, a legitimisták, polgári németellenes ellenzéki politikusok, a kisgazdapárt vezetőinek egy része — élén Bajcsy-Zsilinszky Endrével — „azt állítják, hogy a magyar—román háborút — ami elkerülhetetlen szerintük — az nyeri meg, aki támad. Magyarország támadja meg adandó alkalommal Romániát."[33] A magyar hadsereg fejlesztését, korszerűsítését és az arcvonalon lévő csapatok visszavonásának szükségességét is ezzel indokolták.[34]

Végül foglalkoztatta e csoportokat a Szovjetúnió várható szerepe az eljövendő újjárendezésben. Ebben az időben ez azonban még náluk másodlagos kérdés. Abból indultak ugyanis ki, hogy Nyugat óriási gazdasági, politikai és

[29] 1942 őszén a parlament költségvetési és appropriációs vitáján, majd 1943-ban is e kérdés — ha burkolt formában is — ismételten előtérbe került. A már említett memorandumokban is szó esik erről, hol élesebb, hol kevésbé éles formában.

[30] PI Archivum. Külügyi anyag. 1/15.

[31] PI Archivum. Népszava szerkesztőség. 1942/2.; *Bajcsy*-hagyaték. 28/5. — Kornis Gyula Kállayhoz írt levelében olyan magyar tudósokra hívta fel a kormányfő figyelmét, akiknek Nyugaton is „neve" van és a németek „idegenkednek" tőlük. (OL. *Kállay* levelezés. 11. cs.)

[32] PI Archivum. Külügyi anyag. 1/15. — Sombor-Schweinitzer felhívta a belügyminiszter figyelmét arra, hogy Peyer Károly továbbra is tagja a Népszövetség mellett működő Nemzetközi Munkaügyi Szervezetnek, „amelynek a háború utáni helyzet alakulásában döntő szerepe lehet." (PI Archivum. BM VII. res. 1942—4—14507.)

[33] PI Archivum. Népszava szerkesztőség. 1942/2.

[34] *Bajcsy*-hagyaték. 28/6., 28/42.; PI Archivum. A/XVII/1942/126.

minden valószínűség szerint katonai fölénye a háború végén kizárttá teszi, hogy a Szovjetuniónak döntő beleszólása legyen Közép-Európa újjászervezésének terveibe.[35]

A magyar uralkodó osztályok nyugatbarát csoportjainak, valamint a hozzájuk közel álló kigazdapárti politikusoknak Hitler-ellenessége külpolitikai síkon — mint a fentebb elmondottak igazolják — elsősorban nem a fasizmussal való szembenállásból, hanem egy újabb háborús vereség félelméből, gazdasági és politikai önállóságuk egyre fokozottabb hitleri függéséből és főleg a területi követelések kielégítésének reménytelenségéből fakadt.

Belpolitikai álláspontjukat és a kormány felé tett javaslatukat pedig egy tényező: a fennálló rendszer védelme, a háború utánra való átmentése és a béketárgyalásokon a rendszer „szalonképessé tétele" határozta meg. A belpolitikai kérdésekben kétségtelenül nagyobb a különbség a nyugati orientációjú polgári, kispolgári rétegek két szélső csoportja: Bethlen István hívei és a jobboldali kisgazdapárt vezetői között. Amíg Bethlenék a rendszer változatlan átmentésén fáradoztak, a kisgazdák a rendszeren belül bizonyos demokratikus reformokat feltétlen szükségesnek tartottak. Amíg Bethlenék egy sértetlen erőszakszervezetre támaszkodva remélték céljaikat elérni, addig a kisgazdák bizonyos szerepet szántak a tömegeknek is. E két szélsőséges álláspont között helyezkedtek el a többi csoportok.

Belpolitikai síkon a kormány előtt álló legfőbb feladatnak 1918 megismétlődésének megakadályozását tartották. A kormány részéről olyan belpolitika vitelére van szükség — állapították meg —, amely „a különböző társadalmi rétegeknek radikális irányba való elhajlását felfogja" és „egy nemzetmentő konzervatív irányba tereli".[36] A háborús terhek növekedése, a fokozódó véráldozat, a háborús vereség előszele a dolgozó tömegek körében növekvő elégedetlenségben már érezhető volt. 1942 nyarán a tömegek elégedetlenségének erőteljes, nyílt jelentkezését[37] sikerült ugyan megakadályozni a munkás- és dolgozó paraszttömegek radikális elemeinek, a kommunistáknak, baloldali szociáldemokratáknak, szakszervezeti tagoknak a kiemelésével, internálásával, az arcvonalra küldésével, illetve bebörtönzésével. 1942 őszén azonban már mind több jel mutatott arra, hogy az 1941—42. évinél erősebb, főleg gazdasági és szociális vonalon jelentkező háborúellenes mozgalommal kell számolniuk. Különösen súlyosan ítélték meg, hogy az értelmiség nagy részében a „szilárd győzelmi hit" megingott és „lelki kétkedés", „bizonytalanság" kezd kialakulni.[38]

Mi tehát a teendő? — tették fel a kérdést. A választ talán Bajcsy-Zsilinszky Endre által írt memorandum összegezte a legvilágosabban. A kormány támogatásával és közreműködésével olyan tengelyellenes „ellenzéket" kell létrehozni, melyben szóhoz jutnának a felsőház legnagyobb ellenzéki értékei, élükön Bethlen István gróffal, helyet kapna benne a kisgazdapárt, a szociáldemokrata párt és a polgári Szabadságpárt. Ezeknek az erőknek a kormány

35 Uo.

36 Bajcsy-hagyaték. 28/34.

37 A munkásosztályra vonatkozóan részletesebben lásd *Kővágó László—Pintér István:* Munkássors — munkásgond. 1962. A munkásosztály helyzete a Horthy-rendszer idején. Összeállította: *Kádár Iván.* Budapest, Szikra. 1956. — megfelelő részeket. A parasztságra vonatkozóan *Kiss Dezső:* Parasztsors — parasztgond. Budapest, 1960.; *Pintér István:* A dolgozó parasztság helyzetéről és a háborús nyomor elleni harcáról (1941—1944) Párttörténeti Közlemények, 1963. 3. sz.; Földmunkás és parasztmozgalmak (1848—1948) Budapest, MEDOSZ kiadás, 1962. II. — megfelelő rész.

38 *Bajcsy*-hagyaték. 28/6. — Egy másik helyen Bajcsy a következőket írja: „Újból hangsúlyozni szeretném, minél tovább késik ez a fölszabadulása a politikai véleménynyilvánításnak és vele a mesterségesen elmaszkirozott, szinte eltüntetett, de elevenen élő *másik Magyarországnak,* annál kevésbé alakulhat ki az erős és tiszta egyéniségek vezetése alá kerülő *másik magyar front,* s annál gyöngébbre sikerül a közelgő vízözön elé építendő gát." (*Bajcsy*-hagyaték. 28/5.)

egyre nagyobb lehetőséget adna a parlamentben, a sajtóban. Velük szemben enyhítené a cenzúrát, szabadabb mozgást biztosítana a pártok számára, elsősorban tömegkapcsolatok megteremtésében. Az ellenzékre kettős, egymástól elválaszthatatlan feladat hárulna — állapította meg Bajcsy-Zsilinszky: az egyik a rend föltétlen, hősies erőfeszítéssel, mindenáron való fenntartása; a másik az ország megmentése. *„A rendfenntartás terhét — csak akkor vehetik vállukra ezek a pártok, ha a kényszerű hallgatás fel nem őrli tömegeikkel való kapcsolataikat, tekintélyüket, népszerűségüket"*[39] (kiemelés tőlem — P. I.). Ha nem is ennyire világos, de hasonló álláspontot képviseltek a már említett memorandumok is.

Ezen alapvető kérdés mellett még két probléma sürgős rendezését tartották elengedhetetlen belpolitikai feladatuknak, mégpedig a zsidó- és a nemzetiségi kérdés humánus megoldását. A magyar uralkodó osztályok e csoportjait különösen aggasztotta az a körülmény, hogy a kormány újabb zsidóellenes rendeleteket adott ki, vagy tervez kiadni, hogy a kormány tudtával egymást érik a zsidóellenes pogromok az országban, ugyanakkor Nyugaton nem múlik el nap, hogy vezető államférfiak, az egyházak képviselői, írók, közéleti személyiségek súlyos szavakkal meg ne bélyegeznék a zsidóüldözést. A Kállayhoz eljuttatott egyik emlékirat szerint Nyugaton a zsidókérdésben való állásfoglalást választó vonalnak tekintik a nácizmus és a nyugati demokrácia között. A magyar események azt bizonyítják, hogy már eddig is súlyosan elköteleztük magunkat a nácizmus mellett. E kérdésben egyetlen megoldás célravezető: a kormány „minden további zsidóellenes intézkedéstől tekintsen el".[40] Hasonló szempontok indokolták a nemzetiségi kérdés rendezését, s főleg az 1942 januári délvidéki vérengzést elkövetők felelősségre vonását, az áldozatok és hozzátartozóik kártalanítását és rehabilitálását.

E két kérdés Bajcsy-Zsilinszky Endre appropriációs vitában való felszólalásával és a délvidéki eseményekkel kapcsolatos interpellációjával az 1942-es őszi parlamenti ülésszak középpontjába került. Mint ismeretes, a szélsőjobboldal belefojtotta a szót Bajcsy-Zsilinszkybe interpellációjának elmondása során.[41] Ugyancsak sok szó esett ezekről a felsőház ülésén is.[42] Az eseményeket követően fogalmazta meg Bajcsy-Zsilinszky Endre azt a memorandumot, amelyet a kormánypárton kívül álló Hitler-ellenes országgyűlési képviselők, felsőházi tagok, a keresztény püspöki kar aláírása után a kormányzóhoz és a miniszterelnökhöz kívánt eljuttatni újabb tiltakozásként a zsidóüldözés, a munkaszolgálatosok helyzete és az újvidéki események miatt, s megjelölve a kibontakozás lehetőségeit. A memorandumot 1942 végén mintegy 30-an, zömében országgyűlési képviselők alá is írták.[43] További aláírások is várhatók voltak, elsősorban a katolikus püspöki kar részéről.[44] Végül is a memorandum az aláírást elutasító Rassay Károly magatartásán és a hercegprímásnak

39 *Bajcsy*-hagyaték. 28/6.
40 PI Archivum. Külügyi anyagok. 1/15.
41 Erre vonatkozóan részletesen lásd Képviselőházi Napló XV—XVI. kötetét.
42 PI Archivum. Népszava szerkesztősége. 1942/2.
43 A memorandumot aláírta: Makray Lajos, gróf Zichy János, gróf Apponyi György, Baráti Huszár Aladár, őrgróf Pallaviczini Alfonz, gróf Eszterházy János, Süllő Géza, őrgróf Pallaviczini György, gróf Pálfy Géza, herceg Celevalchi Károly, gróf Széchenyi László, Tildy Zoltán, gróf Sigray Antal, Gratz Gusztáv, Horváth Zoltán, Révész László, Varga Béla, Szemere Béla, Nagy Ferenc, Csorba János, Bárány L., B. Szabó István, Váczi Lajos, Bajcsy-Zsilinszy Endre, Szentiványi Lajos, (Széchényi Könyvtár. *Bajcsy*-hagyaték. 28/32.) — Az aláírások eredetiek. A PI Archivumban az SZDP titkárság 1941—1944 anyagai között megtalálható ugyanez a memorandum, rajta további aláírások: Házy András, Kövér János, Vásáry István és a szociáldemokrata képviselők közül: Peyer Károly, Szeder Ferenc és Kéthly Anna.
44 Báró Apor Vilmos győri megyéspüspök Bajcsyhoz küldött levelében közli, hogy a memorandummal egyetért, de aláírásához a hercegprímás engedélye szükséges. Egy másik levelében arról tájékoztat, hogy a hercegprímás nem járult hozzá az aláíráshoz. Majd közli, hogy az ügyben személyesen fogja felkeresni Serédyt és meggyőzni az aláírás fontosságáról. Javasolja a többi püspök, főleg a kalocsai érsek megnyerését is. Apor látogatása sem jár sikerrel. (*Bajcsy*-hagyaték. 28/122.)

a püspöki kar aláírását megtiltó döntése folytán bukott meg. Egymás után visszavonták támogatásukat azok is, akik korábban a memorandumot már aláírták.[45]

Fontos szerepet kapott a memorandumokban a hadsereg politikai állásfoglalásának, a vezérkar és a kormány viszonyának kérdése. Kiss János említett tanulmányában hosszasan vizsgálja annak okait, miért vált uralkodóvá a hadsereg tiszti állományában a németek iránti feltétlen rokonszenv és a porosz szellem. Megállapítja ennek káros vonását és fonákságát, s már most céloz e szellem megváltoztatásának szükségességére és a tisztikar bizonyos átcsoportosítására (Ismeretes, hogy e kérdést teljes részletességgel 1943 őszén fejti ki egy másik munkájában). Kiss tábornok továbbá azt is hangsúlyozza, hogy meg kell szervezni Magyarország önvédelmét saját erőnkből, ebben semmi esetre sem támaszkodhatunk a németekre.[46]

Egy másik memorandum elsősorban a legfelső politikai és katonai vezetés egymáshoz való viszonyának súlyos fogyatékosságait bírálja és gyors változtatásokat javasol. Hangsúlyozza, a kormánynak tudnia kell mindenről, amit a felső katonai vezetés határoz, mert ellenkező esetben veszélyes, megengedhetetlen helyzet elé kerülhet az ország. Helytelenítik, hogy a polgári és katonai közigazgatás területén működő katonai szervek messze túllépik hatáskörüket. „A háború nem indokolhatja azt a tényt, hogy az ország politikai közigazgatása, valamint ipari és mezőgazdasági termelése ma már a katonai szervek kizárólagos ellenőrzése és befolyása alá került."[47]

Összegezve: a magyar uralkodó osztályok konzervatív, nyugatbarát csoportja a Független Kisgazdapárt vezetőségének támogatását is élvezve 1942 második felében — Hitler várható vereségéből kiindulva, valamint az első világháború tapasztalataira támaszkodva — olyan változtatásokat sürget a kormány bel- és külpolitikájában, amely a háború végkifejlődése idején Magyarországot nem találja egyértelműen a tengely oldalán, másrészt pedig maga mögé állítva az ország népének többségét, *megakadályozza az ország forradalmi irányú fejlődését, biztosítja Magyarország döntő szerepét* Közép-Európa, elsősorban a *Duna-medence háború utáni újjárendezésében.* A nyugatbarát, Hitler-ellenes csoportok javaslatait Kállay sok vonatkozásban megfogadta, de csak 1943 tavaszán. 1942 őszén a kormány — ha tett is néhány óvatos visszalépést külpolitikájában — *fő vonala továbbra is a tengely melletti kiállás* volt.

Kállay miniszterelnök 1942. október 22-én — az őszi parlamenti ülésszak megnyitása előtt — a Magyar Élet Pártja pártértekezletén hangsúlyozta, hogy kormánya irányelvei „ma is változatlanok *kül- és belpolitikai vonatkozásban egyaránt.*" „Ez a változatlanság külpolitikai irányban *rendíthetetlen hűséget és becsületes kitartást jelent szövetségeseink oldalán* ... Még meg kell említenem — folytatta —, hogy a hűségen túl teljes mértékben teljesítjük szövetségeseink iránti kötelességünket, s amennyire erőnktől telik, áldozatokra is készek vagyunk érte." A kormány belpolitikájának legnagyobb követelményeként a belső béke fenntartását jelölte meg, mert „a belső béke és nyugalom fenntartása az, amitől ennek a nemzetnek a jövője függ ... Mert végkifejlődésben *az a nemzet nyeri meg a háborút, amely a legnagyobb erőt, a legnagyobb konszolidációt és a legnagyobb biztonságot mutatja,* amely kezében

[45] Lásd *Rassay Károly* levelét Sigrayhoz (28/158) és *Sigray* levelét Bajcsy-Zsilinszkyhez (28/163). — Sigray 1943, január 22-i Bajcsyhoz intézett levelében a voronyezsi események miatt is időszerűtlennek tartja a memorandum beadását, „... az az érzésem — írja —, hogy ma mindenki a legutóbbi fájdalmas és döbbenetes események hatása alatt állván, a benyújtással egyelőre nem szabad túlságosan sietni. Talán jobb lesz megvárni, amikor a katasztrófából annyira felocsúdunk, hogy annak méreteit és horderejét, ha lehet kissé tisztábban lássuk."

[46] *Bajcsy*-hagyaték. 28/42.

[47] Uo. 28/34.

tudja tartani a saját népe feletti uralmat".[48] Hasonlóan foglalt állást Kállay parlamenti felszólalásában,[49] a felsőházban elmondott beszédében,[50] s lényegében e gondolatok jegyében összegezte 1943 január elején megtartott minisztertanácsi ülésen az 1942-es esztendő főbb külpolitikai vonatkozásait.[51]

Kállaynak a MÉP értekezletén elmondott beszédéről állapította meg az SZDP bizalmas tájékoztatója, hogy „általános feltűnést és súlyos aggodalmakat" keltettek az uralkodó osztályok egyes csoportjaiban. „Hosszú idő óta először fordult elő, hogy egy miniszterelnöki beszéd a kormánypártnak nem a jobb, hanem a baloldalán keltett némi visszatetszést. Kormánypárti képviselők és felsőházi tagok aggodalmaikat fejezték ki afelett, hogy Kállay éppen most, amikor a jövő szempontjából a magyar kormánynak fokozott óvatosságot kell tanúsítani, mondott el egy ilyen tónusú beszédet." A tájékoztató mindehhez még hozzáfűzi, hogy e körökben „bizonyos megdöbbenést kelt minden olyan lépés, amely nehezebbé, sőt lehetetlenné teszi a visszafelé vezető utat".[52]

Kállay tehát még nem volt hajlandó változtatni politikájának fő vonalán. Ezért 1942 őszén még nem nagyon beszélhetünk „hintapolitikáról". Azt azonban látni kell, hogy a kormányon belül is harc dúlt a németek feltétlen kiszolgálása és az óvatos visszavonulást sürgetők között. Ezt a harcot a kormányban 1942 nyarán, illetve kora őszén történt változás indította el. Ismeretes, hogy Kállay megvált a feltétlen németbarátságáról közismert Hóman Bálint kultusz- és Bartha Károly honvédelmi minisztertől, s helyébe a „hagyományos bethleni politikához" ragaszkodó Színyei Merse Jenő és Nagybaczoni Nagy Vilmos került. Ugyancsak a Bethlen-csoport — elsősorban Baranyai Lipót, a Nemzeti Bank elnöke — részéről éles támadások érték a németekkel kötött kliring egyezmény, valamint az 1943-as túlzott költségvetés miatt a kormányon belül a németek legfőbb támaszát, Reményi Schneller pénzügyminisztert.[53] A végrehajtott miniszterc serékkel a feltétlen németbarát csoport a minisztertanácson belül jelentősen meggyengült és a legfontosabb pozíciók a pénzügyminisztérium kivételével angolszász orientációjú miniszterek kezében voltak.[54] Kállay ez időben még arra törekedett, hogy a minisztertanácson belül növekvő ellentéteket feloldja.

Kállay 1942-ben nyugat felé tett lépéseiben megelégedett annyival, hogy személyesen óvta a lapok főszerkesztőit, hogy idegen, „akár ellenséges államok államfőit személyükben támadjanak".[55] Kállaynál reálisabb ítélőképességű, szélesebb látókörű, az ország és főleg a *rendszer megmaradását* mindig szem előtt tartó belügyminiszter, Keresztes Fischer már sokkal messzebb merészkedett, mint „főnöke". Keresztes Fischer Ferenc a parlament október 16-i ülésén (a baloldali ellenzék tapsa közepette) kijelentette: „... nem lehet

48 Függetlenség, 1942 október 23.
49 Képviselőházi Napló, XVI. köt. 78—79. o.
50 Függetlenség, 1942 december 17.
51 OL. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1943 január.
52 PI Archivum. Népszava szerkesztőség. 1942/2.
53 *Bajcsy*-hagyaték. 28/34.; PI Archivum. Népszava szerkesztőség. 1942/2. — Az 1942-es őszi parlamenti ülés során Tildy, Bajcsy-Zsilinszky, Rátz Kálmán: közbeszólásaival Rassay Károly és mások élesen támadták a pénzügyminisztert. Az SZDP jól értesült forrásokra hivatkozva azt is tudni vélte, hogy Baranyai Lipót és Reményi Schneller között kirobbant ellentétek miatt a pénzügyminiszter kijelentette, hogy vagy ő, vagy Baranyai. Kállay — ugyancsak SZDP források szerint — hajlandónak mutatkozott a pénzügyminisztertől megválni, de utóbbi meggondolta a dolgot (Népszava szerkesztőség 1942/2.). Később, 1943 tavaszán azonban nem Reményi Schneller, hanem Baranyai Lipót vált meg hivatalától.
54 Mint ismeretes, a miniszterelnöki és külügyminiszteri tárca egy kézben összpontosult, élén Kállay Miklós. A belügyminiszteri tárcát Keresztes Fischer Ferenc, az ipar- és kereskedelemügyi tárcát Varga József, a honvédelmi és kultusz tárca betöltői ismertek, a földművelésügyi tárcát Bánffy Dániel töltötte be. Velük szemben németbarátságukról közismertek voltak: a már említett Reményi Schneller, Lukács Béla és Antal István. A két utóbbi tárcanélküli miniszter volt.
55 PI Archivum. Népszava szerkesztőség. 1942/2.

megjósolni, miként ér véget a háború, egyetlen felelős tényező sem tudhatja és nem állíthatja határozottsággal, hogy ki fog győzni".[56] E kijelentése miatt a szélsőjobboldal újabb támadást indított ellene.[57] Ugyancsak nagy ellenállással találkozott a felsőház reformjáról szóló törvényjavaslata, mely tovább kívánta növelni a felsőház súlyát a képviselőházzal szemben. Valamint az a körülmény is, hogy a felsőház reformjára vonatkozó javaslatot a képviselőház megkerülésével a felsőházhoz nyújtotta be.[58]

Belpolitikai vonatkozásban jobban érvényesültek azok a javaslatok, amelyekről fentebb már szó volt. Bár a szélsőjobboldali pártok — a nyilaspárt, a Magyar Megújulás Nemzeti Szocialista Pártszövetség — részéről állandó támadások pergőtüzében állt a kormány, a baloldali ellenzéki pártok, főleg az SZDP megtűrése miatt, mégis a Kállay által ismételten hangsúlyozott „belső béke", „saját népe feletti uralom" biztosítása érdekében a háborúellenes hangulat, a tömegek elégedetlensége növekedésének arányában a terrorintézkedések állandósítása és fokozása mellett hajlandó volt engedményeket tenni balfelé is az esetben, ha ennek fejében az érintett pártok támogatásukról biztosítják a kormányt.

Az első világháború tapasztalatai, valamint az ellenforradalmi rendszer több, mint 20 éves gyakorlata világos bizonyítéka volt annak, hogy a terror önmagában nem képes a tömegek balratolódását megállítani, sőt egy bizonyos fokon túl már a maga ellentétébe csap át, azaz növeli az ellenállást. Ezt a fasiszták által megszállt országok ellenállási mozgalma is igazolta. E felismerés késztette a kormány egyes tagjait, később Kállayt is arra az elhatározásra, hogy nagyobb politikai aktivitást biztosítsanak a tömegekkel közvetlen kapcsolatban álló pártoknak, mégpedig olyan szinten, amely e pártok jobboldali vezetőit nekik tett engedmények révén a kormányhoz láncolja, másrészt képes a tömegek radikalizálódását a rendszer keretein belül megtartani.

1942 őszén a kormány és a baloldali ellenzéki pártok kapcsolatának rendezése azért is vetődött fel egyre sürgetőbben, mert félő volt, hogy a baloldali pártok, szervezetek, elsősorban a Független Kisgazdapárt, a Parasztszövetség, valamint az SZDP jobboldali vezetőinek önként vállalt passzivitása, másrészt az SZDP-re és szakszervezetekre mért 1942 nyári nagy letartóztatás következményei izolálhatják e pártokat tömegeiktől, felégethetik azt a hidat, amelyen keresztül lehetőség nyílna a tömegeket visszatartani a szélsőséges, forradalmi irányú fejlődéstől.

Sürgette e pártoknak adandó nagyobb „mozgási szabadságot" az a körülmény is, hogy jobboldali vezetőik — a tömegek radikálizálódásától tartva — a kormánnyal együtt, a kormányra támaszkodva kívánták a Hitlertől való elszakadást, a háborúból kivezető utat, az ország megreformálására vonatkozó elképzeléseiket megoldani. Abban az esetben azonban, ha a kormány tovább-

[56] Uo. — Az SZDP tájékoztatója tudni véli, hogy a botrány elkerülése végett Kállay e kijelentést töröltette a parlamenti naplóból. E kijelentés nem is található benne. (Képviselőházi Napló, XV. köt. 64. o.) Elhangzását azonban valószínűvé teszi az a tény, hogy Baky László a parlament november 10-i ülésén Keresztes Fischer kijelentésével kapcsolatban hangoztatta: a „miniszter olyan megjegyzést tett, hogy meggyőződése szerint nem biztos a háború kimenetele". Keresztes Fischer tagadta, hogy ilyen kijelentést tett volna. (Képviselőházi Napló, XV. köt. 154., 196. o.)

[57] Erre vonatkozóan lásd a belügyminiszteri tárca költségvetési vitáját a parlamentben. (Képviselőházi Napló, XV. köt.)

[58] A felsőház szervezetének reformjáról szóló törvényjavaslat lényege: emelni a felsőház taglétszámát, ezzel kiküszöbölni azt a veszélyt, hogy fontos kérdésekben a két ház közös ülésén leszavazhassák a kisebb létszámú felsőházat. S miután köztudott volt, hogy a felsőház többsége ellenezte a feltétlen németbarát politikát, főleg a hitlerista módszerek bevezetését Magyarországon, mivel minden törvényjavaslat csak a felsőház jóváhagyása után válik törvénnyé, a felsőház további erősítése komoly akadályokat támaszthatott a többségében német orientációjú képviselőház munkája elé. A Magyar Megújulás Nemzeti Szocialista Pártszövetség deklarációban tiltakozott a törvényjavaslat ellen. (Képviselőházi Napló, XV. köt. 121—139. o. és Függetlenség, 1942 okt. 23.)

ra is mellőzi javaslataikat, elutasítja felajánlkozásukat, éppen tömegeik megtartása, a nyugati szövetségesek bizalmának megnyerése, a háború utáni „újjárendezésben" való feltétlen részvételük érdekében kénytelenek szembefordulni a kormánnyal és vállalni a kényszerű kockázatát a kommunistákkal való együttműködésnek (ennek jelei 1942 tavaszán a Magyar Történelmi Emlékbizottság létrejöttekor már mutatkoztak), és 1918-hoz hasonló események kibontakozásának.

1942 őszén mind több jel mutatott arra, hogy a Kállay-kormány a „belső béke" és „1918" elkerülése érdekében egyre határozottabban kíván a baloldali pártokra támaszkodni. Ezekből az eseményekből ítélve, helyesen állapította meg az SZDP a Kállay-kormány politikájának várható fő irányát. „A Kállay-kormány szeretné megvalósítani a belső egységet, illetőleg azoknak a pártoknak és rétegeknek az összefogását, akik *nem akarnak gyökeres átalakulást.* (Kiemelés tőlem — P. I.) Éppen ezért, olvashatjuk a továbbiakban, bár — amennyire pozíciójának tartásához szükséges — kiszolgálja a tengelyt, lehetőleg nem akarja magát az angolszász oldal előtt sem szélsőségesen németbarátnak mutatni."[59]

1942 őszén a Független Kisgazdapárt és a Parasztszövetség vezetői részben a tömegek nyomására — s főként az uralkodó osztályok nyugatbarát csoportjai álláspontjának ismeretében — kezdik feladni a „lábhoz tett fegyver" álláspontját. S bár „szabad, független, erős és boldog Magyarország" megteremtéséről szónokolnak, sokat megmagyaráz ennek tartalmából, ha figyelembe vesszük, hogy e célt Gaál Gaszton[60] és Nagyatádi Szabó István[61] szellemében kívánják megoldani.

Az 1942-es őszi parlamenti ülésszakon a háborúba lépés óta első esetben fordul elő, hogy a Független Kisgazdapárt képviselői közül nemcsak Bajcsy-Zsilinszky Endre, hanem Tildy, részben Nagy Ferenc, Varga Béla is fellép a német fasisztákat kiszolgáló politika, a zsidóüldözések ellen, tiltakoznak a közellátás területén mutatkozó visszásságok, a parasztságot sújtó beszolgáltatási terhek és rendkívül magas ipari árak ellen. De mindjárt hozzáteszik; tiltakozásuk alapja nem annyira a politikai szembenállás, hanem a kormány segítése a háborús termelés fokozásában,[62] a belső béke megszilárdításában, a „rendszer szociális és lelki előfeltételeinek" biztosításában. „A szociális feltételek megteremtése — hangoztatják — a kormány feladata, a lelki előfeltételeken az egész magyar társadalomnak kell munkálkodnia" — tehát a kisgazdapártnak is.[63]

A legnagyobb meglepetés erejével hatott Tildy Zoltánnak a szociáldemokrata párt legalitása melletti kiállása.[64] Egyes nyugatbarát politikusok, de maga a szociáldemokrata párt is a kisgazdáknak ezt a lépését úgy értékelték, mint felkínálkozást a szociáldemokrata párttal való együttműködésre. Sokan e nyilatkozatot olyan kiindulási pontnak tekintették, amely „előmozdíthatja kilátásait egy jövőben megalakuló demokratikus blokknak".[65] Kétségtelen, az SZDP-vel való együttműködési készség a kisgazdapárt reálisabb gondolkodású vezetőinek, valamint a pártban helyet foglaló demokratikus erők

59 PI Archivum. Népszava szerkesztőség. 1942/2.
60 Független Magyarország, 1942 október 26.
61 Független Magyarország, 1942 november 2.
62 „Akinek az intézkedésben vagy tanácsadásban nem nyílik alkalma a maga véleményét, kifogásait megmondani — állapította meg Nagy Ferenc —, annak most leginkább az a kötelessége, hogy hallgasson és még másokat is igyekezzék meggyőzni, csillapítani, csendesíteni akkor, amikor az elégedetlenség hangjai elő akarnak törni ... Vannak azonban idők, amikor nemcsak nem lehet, de nem is szabad hallgatni, mert a hallgatással árt a közéleti ember ... a legfontosabb háborús tényezőnek, a termelés országos érdekeinek." (Képviselőházi Napló, XV. köt. 280. o.)
63 Képviselőházi Napló, XVI. köt. 231. o.
64 Uo. 230. o.
65 PI Archivum. Népszava szerkesztőség. 1942/2.

súlyának növekedését tükrözte a párton belüli reakciós erőkkel szemben. Bár a felkínálkozás *nemcsak*, s talán nem is elsősorban a tengely ellen, hanem a baloldali, következetesen demokratikus, a kommunisták vezetését igénylő erők ellen irányult, valamint egy leendő „demokratikus blokkon" belüli vezető szerep biztosítását célozta, mégis magában hordta egy szélesebb nemzeti összefogás lehetőségeit. 1942 őszén — a háború előtt Amerikába emigrált volt kisgazda vezérhez — Eckhardt Tiborhoz írott levelükben ez a kettősség világosan jelentkezik. Úgy vélik, hogy az új Magyarország felépítésében a kisgazdapártnak fontos szerep kell, hogy jusson. Ehhez a munkálkodást már most meg kell kezdeni, ezért „Te (értsd Eckhardt Tibor) a túlsó hídfőt építsd, mi az innensőt próbáljuk". Úgy vélik, hogy a munkásság és parasztság tömegeire, s főleg az SZDP-re, most jobban lehet építeni, mint az első világháború alatt, mert „a parasztság, munkásság zöme és java egészséges, jobb és magyarabb, mint 1918-ban". Hasonló a véleményük az SZDP vezetőiről is.[66] Kérdés tehát az volt, hogy a kisgazda vezetők által felkínált összefogásban mennyire fog megnyilvánulni az ő elképzelésük, illetve mennyire tudja ezt tömegeik radikalizmusa, a következetesen antifasiszta erők aktivitása valóban demokratikus, antifasiszta összefogássá mélyíteni. E feladat megoldásában döntő szerep várt volna az SZDP-re.

Vajon hogyan hatottak az SZDP vezetőire az 1942 őszén a szovjet—német arcvonali események, hogyan befolyásolták ezek állásfoglalásukat az antifasiszta nemzeti összefogás kérdésében?

1942 nyarán hatalmas vérveszteséget szenvedett munkásmozgalom a nemzetközi és katonai helyzet kedvező alakulása következtében kezdett talpraállni. A szociáldemokrata párt és a szakszervezetek jobboldali vezetői ezt a kedvezőbb helyzetet mindenképpen a maguk javára igyekeztek kamatoztatni. A szociáldemokraták politikai passzivitása miatt türelmetlenkedő baloldali funkcionáriusokat és munkásokat a „bolsevista szervezkedés" súlyos következményeivel szerelték le, s az „óvatos", „várakozásra" épülő politika előnyeire hivatkoztak. Csírájában felléptek minden olyan törekvés ellen, amely a kommunisták kezdeményezte függetlenségi politikát és antifasiszta összefogást szerette volna legális munkásmozgalomba „visszacsempészni". Fő érvük ellene: a kommunista politika érvényesülése a pártban a szervezetek legalitását kockáztatta és kockáztatja. Óvatos, a kormány bizalmát is élvező politika ellenben alkalmas a párt szervezeteinek megtartására és a háború után az SZDP-re háruló hatalmas feladatok megoldására. A „bolseviki módszerek" csak vérveszteségét és a mozgalom szétverését, a párt betiltását, a szélsőjobboldali reakció előretörését eredményezhetnék.

Kétségtelen, hogy 1942 nyarán fennállott annak bizonyos veszélye, hogy a kormány betiltja a legális munkásszervezeteket, ha azok továbbra is szállást adnak a következetes függetlenségi politika zászlóvivőinek. Peyerék, akik kezdettől fogva ellenségesen szemlélték a szociáldemokrata párt fokozatos balratolódását, a jobboldali vezetés befolyásának gyengülését, most úgy vélték, hogy a munkástömegek alapos leckét kaptak. Itt az ideje, hogy belássák — ha kell beláttassák velük —, hová vezet a legális munkásmozgalomban a szociáldemokráciától idegen politika érvényesülése. A jobboldali vezetők álláspontja végső soron az volt, hogy a munkásszervezetek legalitását még a kormánnyal való együttműködés árán is biztosítani kell. Ez nem volt egyéb, mint a munkásosztály, az antifasiszta Hitler-ellenes harc feladása és hátbatámadása. „Áll az, hogy az opportunisták és a munkásosztály árulói azok a pártok és vezérek — állapította meg Lenin az első világháború szociáldemokrata vezéreiről —, akik nem tudják, vagy nem akarják (ne mond, hogy nem tudod,

66 *Bajcsy*-hagyaték. 28/82.

mond, hogy nem akarod), a harc illegális eszközeit alkalmazni."[67] Leninnek ezek a megállapításai teljesen fedik az SZDP 1942 második felében folytatott politikáját.

A jobboldali szociáldemokraták természetesen belpolitikai törekvéseikben hangot adtak polgári demokratikus reformköveteléseknek is. Mindenképpen szükségesnek vélték, hogy a háború befejezése után — arról meg voltak győződve, hogy a fasiszták vereséget szenvednek — a szervezett munkásság, az SZDP a munkásosztály számának és politikai súlyának megfelelően részesüljön a politikai hatalomban, esetleg részt vegyen a kormányban is. A közélet bizonyos demokratizálását s a földreform megoldását is elkerülhetetlennek tartották. Mindennek elérését elsősorban külső, a nyugati hatalmak beavatkozásától várták, s a jobboldali szociáldemokraták saját feladatukat — németellenes magatartásuk hangoztatása mellett — csupán pártjuk és szakszervezeteik, azaz a munkásosztály szervezett erejének mindenáron való megőrzésében, illetve tömegbefolyásának növelésében látták. Helyeselték — s ha nyíltan 1942 őszén még nem is —, üdvözölték a kisgazdák által felajánlott együttműködést, hisz a kisgazda és szociáldemokrata elképzelések mind bel-, mind külpolitikai vonatkozásban közelálltak egymáshoz.

Az 1942 nyarán a jobboldali szociáldemokrata vezetőknek a kormány politikája iránti lojális megnyilatkozásai, valamint a már fentebb is említett nyugatbarát burzsoá csoportok sürgetése, s főleg a nemzetközi helyzet Kállayék számára kedvezőtlen alakulása arra késztette a kormányt, hogy feloldja a szociáldemokrata szervezetekkel szemben hozott korlátozó intézkedések egy részét. 1942 őszén pártnapokat, szociáldemokrata összejöveteleket engedélyezett. Sőt a háború óta első ízben lehetővé tette az SZDP vidéki választmányi üléseinek megtartását.[68] Így került sor 1942 októberében kormányérdekből is fontos két városban — Győrött és Kolozsvárott[69] a választmányi ülések megtartására. A fasiszta haderők védekezésre kényszerülésének napjaiban nagy érdeklődés kísérte az SZDP első megnyilatkozását. Pajor Rudolf főtitkár-helyettes; majd Malasits Géza országgyűlési képviselő győri beszéde azonban nem hagyott kétséget az iránt, hogy az SZDP változatlanul lojális politikát kíván folytatni a kormánnyal szemben. Pajor a gyűlésen többek között kijelentette: az SZDP „nemzetmentő munkát akar folytatni", éppen ezért a kormányt támogatja minden olyan törekvésében, amely nem lépi túl az alkotmányosság határait. A munkások körében jelentkező türelmetlenséget azzal igyekezett leszerelni, hogy „háborús viszonyok között" vannak „olyan természetű bajok, amelyeket nem lehet megszüntetni". Ma nem a nyilvános gyűlések fontosak — hangoztatta a továbbiakban —, hanem elég csupán, „hogy a munkásság panaszait a kormányhoz eljuttassák". Majd hozzátette: a kormány már ígéretet tett a bajok orvoslására és mi „bízunk a miniszterelnök úrban". Végül messzemenő támogatásukról biztosítják a kormányt minden olyan tevékenységben, „ami a rendfenntartásra irányul". Ennek fejében csak egyet kérnek: „gondolataikat ők is szabadon terjeszthessék a munkásság körében". Malasits Géza, a másik felszólaló — átvéve Kállay miniszterelnök legfőbb belpolitikai propagandajelszavát — hangoztatta: a szervezett munkásság nem engedi és nem is engedheti meg 1918 megismétlődését. Ezek után

[67] *Lenin* Művei. 31. köt. Budapest, Szikra. 1951. 88. o.

[68] Szeder főtitkár a belügyminiszterhez küldött levelében írta: „Tisztelettel kérem Méltóságodat, hogy amint megbeszéltük, szíveskedjék intézkedni, hogy a rendőrhatóság a választmányi ülés elé ne gördítsen akadályt." A belügyminiszter államtitkára (Pásztóy) a levél hátlapjára piros ceruzával a következőket írta: „Sürgősen írni mindkét helyre, *megengedni.*" (PI Archivum. A.XVII/1/1942./71.)

[69] Győr fontos hadiipari központ volt. Az 1942-es tavaszi szabotázskísérlet, általában a rendbontás elleni fellépést célozta — mint ez a beszédekből is kiderült — az SZDP állásfoglalása. Kolozsvárott a román—magyar ellentétek kiéleződése miatt vált sürgőssé az SZDP választmányi ülésének megtartása.

nem véletlen, hogy a szociáldemokraták fellépése a gyűlésről szóló felterjesztést készítő győri rendőr-főkapitányt is meglepte.[70]

A szociáldemokrata jobboldali vezetők mindenáron rá akartak szolgálni a kormány bizalmára. Buchinger Manó — a központi vezetőség tagja — a katonai fejleményekre és a várható eseményekre való tekintettel azzal a javaslattal fordult a párt vezetőihez, hogy a kormányhoz intézendő memorandumban az SZDP fejtse ki álláspontját s körvonalazza viszonyát a kormányhoz. Peyer ugyan korainak tartotta és ellenezte a memorandumot, Buchinger azonban — számunkra különösen érdekes — a memorandum külpolitikai részét elkészítette. (A teljes memorandum elkészültéről és elküldéséről nincs tudomásunk.)

Buchinger a memorandum tekintélyes részében azt bizonygatja, hogy az SZDP, a szervezett munkásság már a háború előtt és alatt milyen nagy érdemeket szerzett a nyugodt, zavaroktól, szabotázs cselekményektől mentes termelés biztosításában. Külön oldalakat szentel annak bemutatására, hogy az SZDP vezetői nemzetközi tekintélyüket is latba vetve, hogyan harcoltak 1938-ban és utána Magyarország területi követeléseinek kielégítéséért. „Ebből a magatartásunkból következik az is — állapítja meg Buchinger —, hogy a mai súlyos időkben az alapvető elvi kérdésekben való különállásunkat sem akarjuk a kormányzattal szemben túlzott módon kiélezni. Viszont azt hisszük, hogy az ellentétes felfogásnak őszinte megállapításával kötelességet teljesítünk és csak hasznos munkát végzünk, amennyiben módot nyújtunk rá, hogy a kormányzat a mi álláspontunkat is megismerje és lehetőség szerint az ország hasznára fordíthassa."

Három pontban kifejtve az SZDP-nek a kormány külpolitikájával szembeni nézeteltéréseit,[71] kifejezte azt a meggyőződését, hogy a tengelyhatalmak győzelmére alapozni a jövő Magyarországát teljesen irreális elképzelés volna. „Sokkal reálisabb egy olyan beállítás, amely a háborúnak megegyezéses békével való befejezésére alapítja számításait." A kormánynak minden erejét megfeszítve harcolnia kell a jó béke feltételeiért. Ezeket a következőkben összegezte: 1. bebizonyítani, hogy Magyarország nem könnyelműségből ment a háborúba. Magyarország erősebb hatalmak nyomásával szemben nem tudta volna megvédeni semlegességét. 2. Magyarországnak nem is áll szándékában, hogy valamely nagyhatalom érdekeiért az utolsó emberig háborúban maradjon. A jó békefeltételek megteremtésében az SZDP hajlandó „messzemenőkig" támogatni a kormányt. 3. Végül felajánlja a kormánynak nyugati kapcsolatait is, ha Kállay lehetővé teszi az SZDP számára, hogy „felújíthassa régi összeköttetéseit a külföldi országok nagy munkáspártjainak képviselőivel, hogy azokat Magyarország érdekeinek és céljainak irányában befolyásolhassa."

Sürgeti, hogy a kormány fokozottabban figyeljen fel az ország közvéleményében jelentkező háborús fáradság jeleire: „A mi megfigyeléseink, sőt határozott tudomásunk szerint, az ország dolgozó népének nagy tömegei már erősen vágyódnak a háború végére. Ennek az emlékiratnak más helyén rámutatunk azokra az adatokra, amelyek azt bizonyítják, hogy a nép nagy széles rétegei sokat szenvednek a közellátás hiányai és hibái miatt is.[72] Ezeket a szenvedéseket már nehezen bírja a nép ... Határozottan észlelhetők a népben a háborús fáradtság jelei."[73] Nincs tudomásunk arról, hogy az emlékiratot az SZDP vezetősége megtárgyalta és elfogadta volna, sem arról, hogy a kor-

70 PI Archivum. A/XVII. 1/1942/71.
71 a) Az SZDP ellenezte a háborút, b) Ellenzi a nagyhatalmak „szövevényes hálójára" épülő külpolitikát. c) Délkelet-európai kis államok összefogásának, követeléseik békés úton való rendezésének hive.
72 A memorandum e részét nem találtuk meg, feltehető, hogy el sem készült.
73 A memorandumot lásd PI Archivum. *Buchinger*-gyűjtemény. 1942.

mányhoz végül is eljutott-e, de a jobboldali szociáldemokrata vezetők 1942 őszén, s főleg a háború menetében beállott fordulat után folytatott politikájukkal meggyőzően bizonyították, hogy az emlékiratban foglaltakat magukénak vallották. Nagyon jól tudták, hogy az a szerep, amelyre vállalkoznak, és amelyet a Kállay-kormány a nagyobb „mozgási szabadság" biztosításáért kér tőlük, csendőri szerep, a dolgozó tömegek ellenállásának lefékezését célozza. Egyik feljegyzésében ezt maga Buchinger is elismeri és csupán az ellen tiltakozik, hogy a kormány „*csak csendőri szerepre*" akarja felhasználni a pártot és szakszervezeteket.[74]

A jobboldali szociáldemokraták politikájában ismét erőteljesebben érvényesül a szovjet- és kommunistaellenesség. Ezt nemcsak szóban, a párton belüli vad kommunistaellenes kirohanásokban, hanem más durvább formában is kifejezték. Ilyen volt pl., hogy október elején Szeder Ferenc főtitkár személyesen képviselte a pártot azon az ünnepségen, amelyen Dorozsma-Forráskúton szovjet földön zsákmányolt harangokat szenteltek fel.[75]

A jobboldali szociáldemokraták, s maga a kormány is tudta, hogy csupán behódoló beszédekkel, felajánlkozásokkal a szervezett munkásság éberségét, a jelentkező bérmozgalmakat, újabb és újabb háborús terhek elleni kifakadásokat a kormányra még veszélytelen keretek között megtartani nem lehet. Az SZDP politikájával szemben ugyanakkor az angol munkáspárt legjobboldalibb szárnya is elégedetlen volt. 1942 novemberében Arthur Henderson rádióüzenetet intézett a magyarországi szervezett munkássághoz, amely a rendőrségi megállapítások szerint is „nagyon mértéktartó, sem lázadásra, sem szabotázsra fel nem hívó üzenet volt, de keveselte, amit a magyar szervezett munkásság tett eddig. Az üzenet leszögezte, hogy „a magyar munkásságnak is szerepet kell vállania az európai népek felszabadításában", különösen abban, hogy Magyarország lerázza magáról a német rabszolgaságot."[76]

Peyerék ezért határozták el, hogy ők is feladják „eddigi passzív" magatartásukat és elsősorban nem politikai, hanem a munkásosztály gazdasági és szociális sérelmeinek adnak hangot.[77] A belügyminiszter megértéssel fogadta ezt a bejelentést, s közölte Sombor főkapitány-helyettessel, hogy az SZDP „agitációját és szervezkedését" a „köznyugalom megzavarására okot nem adó" keretek között engedélyezni kell.[78] Decemberben tartott alispáni értekezleten Keresztes Fischer ugyancsak utasította az alispánokat, hogy a jövőben pártfogolják „a szociáldemokrata szervezkedési ügyeket".[79]

Engedélyezték, hogy a fővárosban az SZDP képviselők panasznapokat tartsanak. Az ipari, belügyi és honvédelmi tárca költségvetésének bizottsági ülésein Malasits, Kabók a munkásság helyzetével foglalkozó felszólalásaira, mely heves tiltakozást váltott ki a szélsőjobboldali bizottsági tagok részéről, az illető tárcaminiszterek jóindulatúan, megértően válaszoltak, s bizonyos orvoslást is kilátásba helyeztek.[80] Peyer, Malasits és Kabók Lajos képviselők a szervezett munkásság szociális sérelmeinek adtak hangot a parlamentben is. A szervezett munkásság figyelmét egyre inkább a „ma" küzdelmeiről a „jövő" felé, a „holnap Magyarországa", a tervkiegészítés, a sültgalambvárás felé igyekeztek fordítani. A kormány engedélyével megtartott — a háború fo-

74 PI Archivum. *Buchinger*-gyűjtemény. — 1943. Buchinger idézett feljegyzésében felhívja a figyelmet arra a veszélyre is, amely a fronton levő katonák visszatérésének veszélyével jár. A „frontokról elkeseredett bolsevizálható tömeg jöhet", s ellene a pártnak jó előre fel kell készülni. Sürgeti egy gyújtó hatású akcióprogram és kiáltvány elkészítését is.
75 A Mai Nap, 1942. október 7.
76 PI Archivum. A/XVII/1/1942/49.
77 PI Archivum. BM VII. res. 1942—7—23523.
78 Uo.
79 PI Archivum. A/IV/1942/69.
80 PI Archivum. Népszava szerkesztőség. 1942/2.

lyamán első és utolsó — SZDP kongresszus éppen ezt a „ma" feladatait, a háborúellenes aktív harcot feladó, a jövő terveinek kovácsolgatásában elmerülő törekvést emelte az SZDP politikájának fő irányvonalává. „Az idő nekünk dolgozik" — hangoztatták úton-útfélen a bátrabb, harcosabb kiállást sürgető baloldali funkcionáriusok és szervezett munkások felé. Ezt a politikát fogalmazta meg találóan Szeder Ferenc főtitkár az SZDP Központi Vezetőség és a Pest környéki végrehajtó bizottsági tagok közös kongresszus-előkészítő ülésén: „Milyen módon a harctereken változik a helyzet, olyan módon fokozódik a párt tekintélye is. Ezt a történelmi elhivatottságot nem lehet kockára tenni még, de meggyőződéssel mondhatom, hogy elérkezik a pillanat, amikor minden magyar szocialista emelt fővel viselheti azt a jelvényt, amit ma a kabáthajtóka alatt visel. Sok, ma még ki nem mondható gondolatot és kérdést láthatok az elvtársak arcán, amire ugyanolyan ki nem mondott feleletet adok."[81]

A Kommunisták Magyarországi Pártjának Központi Bizottsága 1942 őszén hozott határozatában ugyancsak részletesen elemezte a hadszíntereken végbement események hatására az országon belül jelentkező rendszermentő politikai kísérleteket. A Központi Bizottság felismerte és megállapította, hogy *fordulat következett be a háború menetében*, „a tengely deffenzívára kényszerül, a szövetségesek mindinkább offenzívába mennek át. Egyidejűleg bontakozik ki a szabadságukért küzdő, elnyomott nemzetek offenzivája is a megszállókkal szemben". A másik oldalon viszont Hitler katonai katasztrófájának kibontakozásával párhuzamosan „lazul a tengely szövetségi rendszere", fokozatosan tengelyellenessé válik a semleges országok magatartása is. Az erőviszonyok tehát 1942 őszére döntően az antifasiszta szövetségesek javára változtak meg. Az erőviszonyoknak ez az eltolódása az antifasiszta világkoalíció táborán belül is következetesen a Hitler-ellenes erőknek kedvez. Bár a második front megnyitásának halogatása a reakció erejét bizonyítja, ez utóbbi azonban a Vörös Hadsereg és szovjet nép kibontakozó ellentámadása, a Szovjetunió népeinek erkölcsi ereje, az Európa-szerte kibontakozó szabadságharc, továbbá az angol és amerikai dolgozók tömegmozgalma következtében elszigetelődőben van. Az antifasiszta koalíción belül a haladó erők növekvő súlya „nemcsak a második front megteremtését fogja minél előbb kikényszeríteni, de *biztosítékul szolgál arra is, hogy a háború további vitele és a béke megszervezése nem az imperialista reakció, hanem a haladás szellemében fog történni*". Ugyanakkor a tengelyhatalmak növekvő válsága arra kényszeríti Hitler csatlósait, hogy keressék „a hitlerizmus sorsától független kivezető utat".

A nemzetközi erőviszonyokról adott részletes elemzés már önmagában is megmutatta, hová vezet a Kállay-kormány politikája. De a KMP nem elégedett meg csupán ennyivel. Rámutatott arra, az egész nemzetre nézve katasztrófálissá válható törekvésre, mely a Kállay-kormány és mögéje felsorakozó erők politikájában kezd kibontakozni. A reakciós monopolkapitalista klikktől, az ő érdekeit képviselő Kállay-kormánytól — állapította meg — nem várhatjuk politikájuk *önkéntes* megváltoztatását... nincs olyan helyzet, amelyben osztályérdekeiket a nemzeti érdekek elébe ne helyeznék! Ez a politika — mutat rá a határozat — növelni fogja a munkásság, a parasztság, középrétegek ellenállását, annak ellenére, hogy e klikk nacionalista, imperialista, zsidóellenes propagandája a tömegek jelentős részét továbbra is fogva tartja. Majd leszögezi a határozat, hogy e monopolista csoportok látva Hitler közelgő vereségét, „kivezető utat keresnek Hitlerék rájuk is végzetessé váló válságá-

[81] PI Archivum. Baloldali összekötő. 1942. november.

ból. *Reakciós kivezető utat! Egy célra összpontosítják törekvéseiket: monopolkapitalista klikkjük reakciós uralmának fenntartására Magyarország népei felett — bárhogy végződjön is a háború.*" (Kiemelés tőlem — P. I.) Ehhez a politikájukhoz tömegeket és partnereket toboroznak és arra törekednek, hogy a „nemzeti szabadság és küzdelem erőit a reakció eszközeivé aljasítsák". E terv megvalósításához az SZDP peyeri szárnya segédkezet kíván nyújtani.

Mi tehát a megoldás?! Létre kell hozni „a nemzeti harci frontot", amely a munkásosztály vezetésével tömöríti soraiban a parasztságot, a nemzetiségi tömegeket, a haladó értelmiséget, amely szervezetileg is összefogja a haladó szellemű társadalmi szervezeteket, politikai pártokat, hogy *„a reakciót közös erővel ledönthessük szűk bázisáról"*. Ezért a KMP minden erővel támogatja az SZDP és a szakszervezetek osztályharcos szárnyát, a munkásság gazdasági és szociális követelését, elősegíti a munkásosztály harci egységének kibontakozását, hogy megakadályozza a legális munkásszervezeteknek a reakció szolgálatába állítását és biztosítsa a munkásosztály vezető szerepét a nemzeti szabadságharcban. Aktivizálni kell a kisgazdapárt és parasztszövetség függetlenségi gondolatot magáénak valló haladó szellemű szárnyát és szoros kapcsolatot kell kiépíteni köztük és a munkásság szervezetei között.

A párt programja változatlan. „Harci feladataink élén a mai helyzetben a párt háborúellenes célkitűzései állanak."[82] S ennek középpontjában „a békéért való aktív harc" áll, mert „ezzel segítjük leghatásosabban a Szovjetuniót is ... a Szovjetunió megsegítése, a vele való együttes harc a Hitler-zsarnokság ellen, létkérdése Magyarország népeinek".[83]

A hitleri Németország súlyos sztálingrádi kudarca előtt tehát már Magyarországon is megindultak a kísérletek a süllyedő náci hajó elhagyására. A németellenes magyar táborban kétségtelenné vált Hitler veresége. A fő kérdés az volt, képesek-e és valóban akarják-e a szakítást Németországgal, annak és a több mint 20 éves fasiszta rendszer minden következményeivel együtt, avagy a „rendszer átmentése" érdekében lemondanak az egész nemzet mozgósításáról és a harc következetes vállalásáról. A Kommunisták Magyarországi Pártja helyes következtetésekre jutott, de javaslatait a Hitler-ellenes tábor többsége elutasította. Sztálingrád után az utóbbiak a Kállay-féle „hintapolitika' mögé sorakozva, kiaknázatlanul hagyták a háború menetében beállott döntő fordulat óriási lehetőségeit, s belevitték az országot a német megszállás után az utolsó csatlósra váró katasztrófába.

[82] Jelszavai részben az 1942 első feléből már ismert követelések voltak: „Egy katonát sem Hitlernek! Hozzák haza honvédeinket! Azonnali különbékét! Ki a Háromhatalmi Szövetségből! Békét, kenyeret! Egy kiló élelmet se szállítsanak ki, míg itt hiány van! Le a bérrögzítéssel, le a munkahelyhez kötő tervvel! Le a mezőgazdasági munkások bérének maximálásával! Le a kényszermunkával! Szüntessék be a rekvirálásokat! Vetőmagot és jószágot a parasztnak! El a kezekkel a magyar ipartól! Le a fasiszta terrorral! Szervezkedési és sajtószabadságot! Engedjék szabadon a nemzet szabadságharcosait! BÉKÉT, KENYERET, FÖLDET, SZABADSÁGOT!

[83] PI Archivum. A/IV/1942/74.

ИШТВАН ПИНТЕР:

ПРЕДПОСЫЛКИ «ДВУЛИЧНОЙ» ПОЛИТИКИ ПРАВИТЕЛЬСТВА КАЛЛАИ

Резюме

Осенью 1942-го года нацистам не удалось одержать «решающую победу» при Сталинграде. После этой неудачи, венгерские правящие круги и западники левых оппозиционных партий всё более возрастающим волнением рассматривали односторонную германофильскую внешнюю политику правительства Каллаи. В мемуарах, письмах, на собраниях — Ревизионная лига, легитимисты, либеральные журналисты, на переговорах Гражданского клуба — торопили Каллаи, чтобы он ослабил связи с осью и искал возможности соглашения с Западом. Они единогласно утверждали, что ось не может быть победительницей в войне. Пессимисты думали о компромиссном мире, но большинство ожидало победы Запада. Их предложения в отношении внешней политики: найти постепенные и осторожные формы и методы отрыва от оси по военной, дипломатической и наконец экономической линиям. Использовать все возможности расширения связей с Западом и приближения к англосаксонам.

Противо-гитлеровское настроение выше названных групп вхыходит не из антифашистского настроения, а из боязни нового военного поражения, из утраты своей экономической и политической самостоятельности, из-за безнадёжности удовлетворения своих территориальных требований. Внутриполитические стремления их были определены желанием избежать революцию, защищать и спасти данный господствующий режим и на переговорах о мире стремиться сделать данный режим «салонным». Они требовали в внутренней политике такого «соединения» сил, которое использовало бы двух левых массовых партий — Независимую партию мелких хозяев и Социал-демократическую партию — парировало бы отклонение разных общественных слоев в радикальную сторону и помогло бы пережить под руководством правительства «тяжёлые времена». Правые руководители этих двух выше названных партий были согласны с этими представлениями и были готовы сыграть роль, предназначенную им при том если они получили бы во время войны больше возможности организовываться, а после войны большую долю в политической власти.

Коммунисты и симпатизирующие с ними элементы правильно осознали, что война дошла до переворота, и ось перешла в дефензиву. Они требовали такой внешней и внутренней политики, которая могла созданием «национального военного фронта» сплотить все противо-гитлеровские силы и при этом обеспечивать выход из войны, «с общим усилием свергнуть реакцию со своей узкой базы».

После Сталинграда Каллаи следовал советам западников и в результате большинство противонацистского лагеря поддержало его.

Таким образом его деятельность препятствовала тому, что политические силы — последовательно борющиеся против Гитлера — могли добиться успеха.

ISTVÁN PINTÉR:

ZU DEN VORAUSGEGANGENEN DER „SCHAUKELPOLITIK" DER KÁLLAY-REGIERUNG

Resümee

Nachdem im Herbst 1942 die Erzwingung des „entscheidenden Sieges" von Stalingrad scheiterte, betrachteten die herrschenden ungarischen Klassen und die westfreundlichen Gruppen, bzw. Führer der linken Gegenparteien die deutschfreundliche Politik der Kállay-Regierung mit steigender Unruhe. In Denkschriften, Briefen, auf Versammlungen, — Besprechungen der Revisionistischen Liga, der Legitimisten, liberalen Journalisten, des Bürgerlichen Gesellschaftskreises, —

wurde Kállay bedrengt, die Verbindung mit der Achse zu lockern und Möglichkeiten zu einer Entfaltung gegen den Westen zu finden. Alle waren davon überzeugt, dass die Achsenmächte den Krieg nicht gewinnen können; die etwas pessimistisch veranlassten dachten an die Möglichkeit eines kompromistischen Friedens, die meisten jedoch hofften einstimmig einen Sieg des Westens. Ihr Vorschlag bezugs der Aussenpolitik war: die Art und Form einer vorsichtigen und stufenweise vorgehenden Trennung von der Achse zu finden, so in militärischer, diplomatischer, wie auch schliesslich in wirtschaftlicher Hinsicht. Jede Möglichkeit zu nützen die westlichen Beziehungen zu erneuern und sich den Angelsachsen zu nähern.

Die Hitler-Feindschaft der genannten Gruppen spross aber nicht aus einer Faschismus-Gegnerschaft, sondern aus der Angst, dass sie den Krieg abermals verlieren, aus der fortwährend ansteigenden wirtschaftlichen und politischen Abhängigkeit, hauptsächlich aber aus der Hoffnungslosigkeit einer Befriedigung ihrer territorialen Forderungen. Ihre innenpolitische Bestrebungen richteten sich aber danach, eine Revolution zu vermeiden, das bestehende Gesellschaftsystem zu schützen und für die Nachkriegszeit zu retten und das System zu den Friedensverhandlungen „salonfähig" zu erhalten. In der Innenpolitik bedrängten sie eine „Zusammenfassung" solcher Art, die die zwei linken Massenparteien, — die Unabhängige Kleinwirtenpartei und die Sozialdemokratische Partei, — dazu benützen wollte, die Abweichung der verschiedenen gesellschaftlichen Schichten in eine radikale Richtung aufzufangen und unter der Leitung der Regierung die schweren Zeiten zu „überstehen". Die rechtsgestimmten Führer der zwei genannten Parteien waren mit den oben angeführten Vorstellungen einverstanden und waren dazu bereit, die ihnen zugeteilte Rolle zu übernehmen, wenn sie während des Krieges eine grössere Organisationsmöglichkeit und nachher, in der politischen Macht grösseren Anteil bekommen.

Die Kommunisten und die mit ihnen sympatisierenden Kräfte erkannten auch richtig, dass der Krieg zu einem Wendepunkt angelangt ist und die Achse zur Deffensive gezwungen war. Darum bedrängten sie eine solche Aussen- und Innenpolitik, die durch Bildung einer „nationalen Kampffront", d. h. durch die Konzentrierung sämtlicher Hitler-feindlichen Kräfte, die Ausscheidung aus dém Kriege zu sichern und die Reaktion „mit vereinter Kraft von ihrer engen Base zu stürzen" berufen war.

Nach Stalingrad, den Ratschlägen der westfreundlichen Gruppen folgend, gewann Kállay die Mehrheit der Nazi-feindlichen Front für sich und deswegen konnten die politischen Bestrebungen der sich konsequent gegen Hitler wendenden politischen Kräfte nicht zur Geltung kommen.

A TÁBORI TÜZÉRSÉG FEJLŐDÉSE A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT*

Szanati József

Az első világháború nemhogy megoldotta volna, de még jobban kiélezte az imperialista országok közötti ellentéteket. A szovjet állam létrejöttével az imperializmus és a szocializmus közötti ellentét vált elsődlegessé. Az ellentétek hatásaként a hadseregek fejlesztése, újjáépítése került ismét előtérbe. A kis és nagyhatalmak többsége a 20-as évek végén hozzákezdett a fegyveres erők korszerűsítéséhez. A 30-as években hatalmas méretű fegyverkezési verseny bontakozott ki.

A tüzérség várható szerepét illetően megoszlottak a vélemények. A 20-as évek végén—a 30-as évek elején Angliában és Franciaországban, majd Németországban a harckocsik gyártását, Olaszországban pedig a légierő fejlesztését helyezték előtérbe. Egyedül a Szovjetunió fejlesztette szélsőségmentesen hadseregét.

A légierő, a harckocsi- és gépesített csapatok, valamint a többi fegyvernemek és szakcsapatok fejlesztése mellett azonban mindenütt gondot fordítottak a tüzérség korszerűsítésére is.

A tüzérség elé követelményként állították:

— legyen képes követni a gyalogságot és a gyorsan mozgó csapatokat;
— rendelkezzék harcászati, hadműveleti mozgékonysággal;
— rövid idő alatt legyen tűzkész és tüzét gyorsan tudja a megkívánt területre összpontosítani;
— a könnyű- és közepes tüzérség legyen képes a páncéljárművek gyors leküzdésére;
— a lőtávolság mintegy 30—40%-kal legyen nagyobb.

E követelmények megoldása természetszerűen együtt járt az alkalmazási elvek módosításával, ami jelentősen befolyásolta a tüzérség általános fejlődését is.

1. A hadseregek gépesítésének hatása a tüzérség fejlődésére

A haditechnika fejlődése a 20-as években mindenek előtt a háborúból győztesen kikerült főbb kapitalista államokban: Angliában, Franciaországban és az Amerikai Egyesült Államokban indult meg.

* „A tábori tüzérség fejlődése az első világháborúban" című tanulmány (megjelent a Hadtörténelmi Közlemények 1966. 3. számában) folytatása.

A Szovjetunió csak a 30-as évek elején kezdhette meg fegyveres erőinek korszerűsítését.

Németországban a hadseregfejlesztés a békeszerződés korlátozásai miatt lényegében csak Hitler hatalomrajutása után vett nagy lendületet. A vezető álmok a 30-as évek végére többé-kevésbé felkészítették hadseregeiket a várható újabb, nagy fegyveres összecsapásra. A második világháború előtti kis háborúkban (Marokkóban, Etiópiában, Spanyolországban, a Hasszán-tónál, Halhin-Golnál) ki is próbálták az új harci eszközöket.

A katonai szakemberek a lövegtervezőktől a harcászati mozgékonyság mellett a hatásosság és a lőtávolság fokozását is követelték.

Az első világháborúban — a lőtávolság fokozása mellett — az űrméretek növelésén volt a hangsúly, a háború után a közepes űrméreteknél is a nagy lőtávolságra, valamint a tűzzel és a kereken való manőverezés fokozására törekedtek. A tűzzel való manőverezéshez az oldalirányzás lehetőségét kellett növelni. Ezért a háború után készült lövegeket az olasz Deport[1] és a fran-

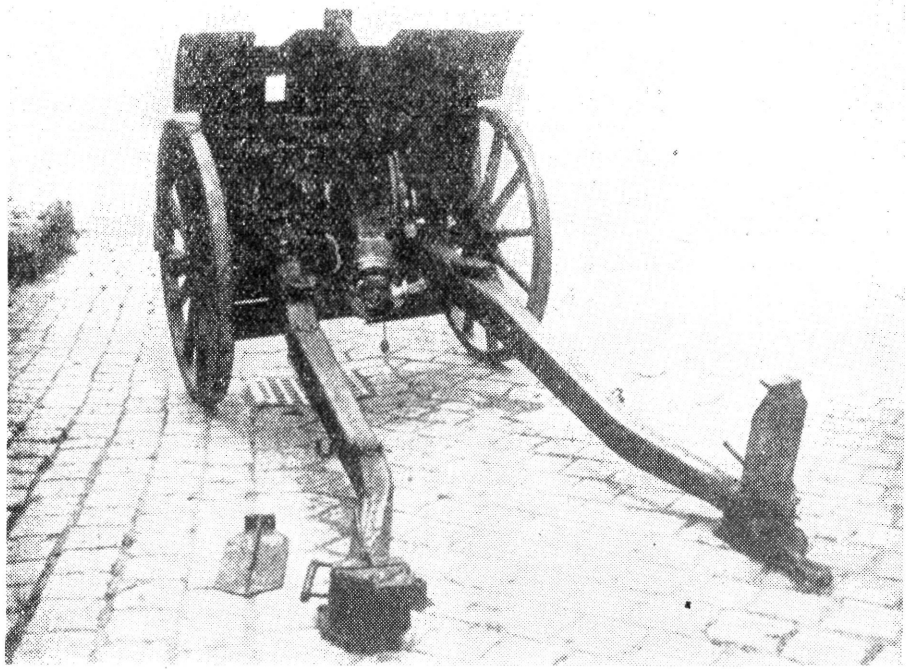

1. sz. ábra. Az első 11 M. 75 mm-es Deport-féle terpesztett talpú löveg

1 Az első terpesztett lövegtalpú ágyút 1911-ben az olasz hadvezetés egy kis francia üzemtől rendelte meg. Az olasz Deport löveg volt az első tábori használatra alkalmas terpesztett talpú löveg. Kétszeres hátrasiklással szerkesztették, hogy a cső nagyobb emelkedési szög esetén se ütközzön a talajba. Előnye a Krupp löveggel szemben, hogy azonos súly mellett 2 km-rel nagyobb volt a hordtávolsága.
A Deport löveget 1920-ig sehol sem méltatták figyelemre, és tulajdonképpen csak a Filloux-féle megoldást tekintették a terpesztett talpak úttörőjének. Az argolok azonban bebizonyították, hogy a Deport-féle löveg is megfelelt. Az amerikaiak ezen az elven hozták létre a 16. M. löveget, azonban tömeggyártása nem kezdődött meg. *(Heigl Frigyes:* A tüzérségi anyag tökéletesítése a háború alatt és az után. Közölte a Magyar Katonai Közlöny — a továbbiakban MKK. 1929. 1229—1236. o.)

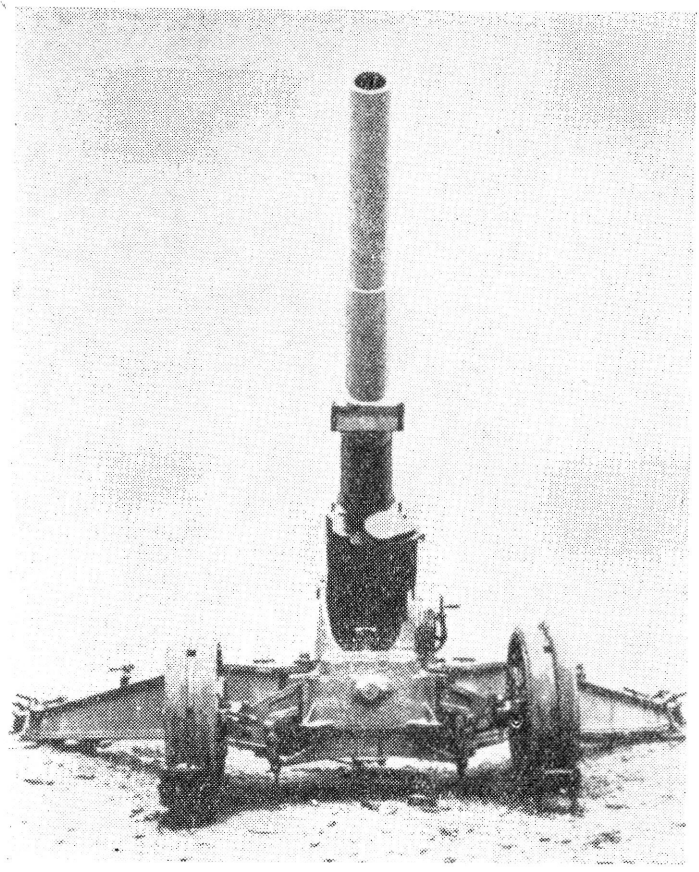

2. sz. ábra. 155 mm-es Filloux lövegtalppal szerkesztett ágyú tüzelőállásban

cia Filloux[2] nyomán terpesztett lövegtalppal készítették. Ezzel az oldalirányzás lehetőségét 6—9-ról 50—60 fokra szélesítették.

A hordtávolság az első világháború előttihez 60—100, a világháború alatt korszerűsített lövegekéhez viszonyítva pedig általában 25—30%-kal növekedett — tehát 5—10%-kal elmaradt az előirányzott mutatóktól. Olyan lövegtípus is volt, mint például a könnyű tábori ágyú, melynek az első világháború alatti átlagos 6—7 km körüli lőtávolságát 100%-kal növelték. Ezt egyrészt a lövedék alakjának karcsúsításával — ami kb. 2 km-rel növelte a lőtávolságot —, másrészt a cső meghosszabbításával — ami további 3—4 km-es lőtávolság növekedést eredményezett — érték el. Ezzel együtt azonban a löveg súlya is 250—500 kilogrammal nehezebb lett.

A lövedék kezdősebessége növelésének egyik útja a lövegcső hosszának növelése. Ennek érdekében

— a könnyűágyúnál az átlagos 30 űrméretről 46-ig,

2 A franciák Filloux alezredes újítása alapján 1917-ben a 155 mm-es ágyúnál szerkesztettek a Deport típusánál korszerűbb terpesztett lövegtalpat. Ez a típus terjedt el az államok többségében. *(Heigl Frigyes:* i. m.

— a könnyűtaracknál 24-ig,
— a közepes ágyúnál 60-ig,
— a nehézágyúnál még ennél is hosszabbra növelték a cső hosszúságát.[3]

Ezzel jelentősen nőtt a lövegek teljesítménye, melyet még fokozott a lövedékek megnövelt hatása. Ezt a lövedékek formájának változtatásával és a robbanó töltet felfokozott erejével érték el. Például a franciák 75 mm-es gránátja kétszerte lett hatásosabb, mint az első világháború végén volt.[4]

A hatásnövelés állandó követelménye folytán az adott lövegsúly megtartása mellett a csőszájfékhez kellett folyamodni. Bár az elve régi, a világháború befejezéséig szünetelt a fejlesztése.[5] Alkalmazásával csökkent a löveg-

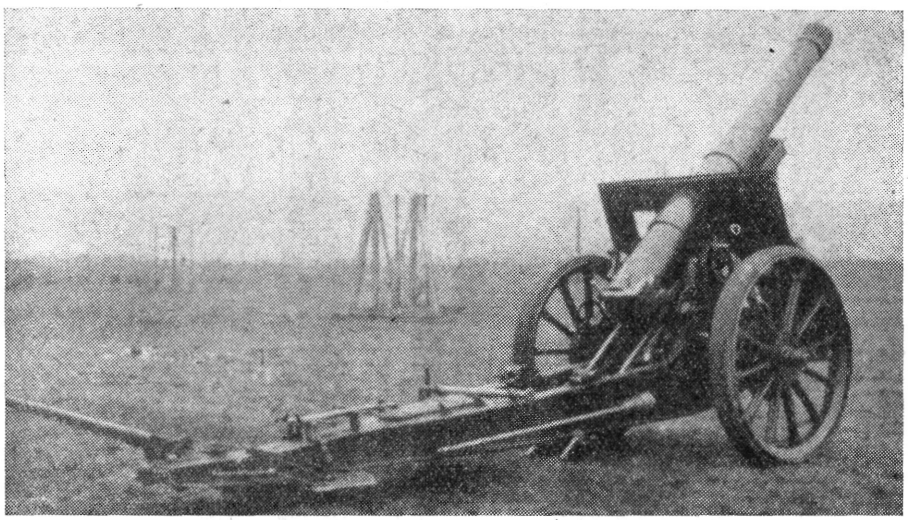

3. sz. ábra. 155 mm-es Schnider tarack csőszájfékkel

talp igénybevétele. Ezáltal az adott lövegsúly mellett fokozni lehetett a lövegek teljesítményét.

A lövegek további korszerűsítése a töltőűr felfúrásából és a nagyobb lőportöltet alkalmazásából állt. Példaként hozható fel a szovjet 107 mm-es 10 M. ágyú. Ez a közepes löveg már elavult. 1930-ban a csövet tíz űrmérettel (107 cm) meghosszabbították és csőszájfékkel látták el. Ezzel kezdősebessége 220 m/mp-cel emelkedett, ami 8 km lőtávolság növekedést eredményezett. Így a 10/30 M-re átkeresztelt ágyú 16—17 km-es lőtávolsággal megfelelt a korszerű követelményeknek.[6]

3 Magyar Katonai Szemle (a továbbiakban MKSZ) 1936. 3. sz. 140. o.
4 M. C. *Князев:* Оборона стрелкового корпуса. Москва, Воениздат. 1940.
5 Az első csőszájféket 1864-ben Treuille de Beaulieu francia ezredes alkalmazta egy 160 mm-es lövegen. Ezt máig is a Palais des Invalidesben őrzik Párizsban, 1880-ban de Place kapitány egy 80 mm-es tábori ágyú csövére szerkesztett hasonló csőszájféket. Találmányát azonban csak 1896-ban vásárolta meg Erhardt, anélkül, hogy további tökéletesítésével foglalkozott volna. Így Németországban a csőszájfék ismeretlen maradt. A franciák a kísérleteket továbbra is eredményesen folytatták és az első világháború utolsó évében már megkezdték a Schneider Galliot—Bary-féle torkolatfék alkalmazását. Elterjedése azonban a két világháború közötti időre, a 20-as évek végére tehető. *(Heigl:* i. m., továbbá a Haditechnikai Intézet tájékoztatójának 14. közleménye. Közölte a MKSZ. 1932. évf. 4. sz. és a Műszaki Szemle, 1926. 12. sz. 673. o.)
6 *Noszticzius Attila:* A Szovjetunió tüzérségi anyaga. MKSZ. 1942. 1. sz. 136. o., valamint *Н. Жданов:* Огневой щит Ленинграда. Москва, Воениздат 1965.

A fokozódó gépesítés előtérbe helyezte a manőverező háború lehetőségét. Ennek megfelelően kellett fejleszteni, átszervezni az egyes fegyvernemeket, köztük a tüzérséget is. Az állásharcban elterjedt közepes és nehézlövegek egy részéről le kellett mondani nemcsak a korlátozott mozgékonyság, hanem a nagy súlyú lőszer utánszállításának nehézségei miatt is. Az első világháború közepes és nehéztüzérségével szemben a könnyű- és közepes tüzérség került előtérbe.[7] Olyan nézetek is voltak, hogy a nehéztüzérséget mellőzni lehet, mert a légierő teljes egészében megoldhatja feladatát. Ezt megcáfolták a harmincas évek háborúinak tapasztalatai. Bármennyire igyekeztek a hadban álló felek a nehéztüzérséget a légierővel helyettesíteni, ez nem sikerülhetett, mert a repülőgépek nem tudták megoldani a tüzérség feladatait.

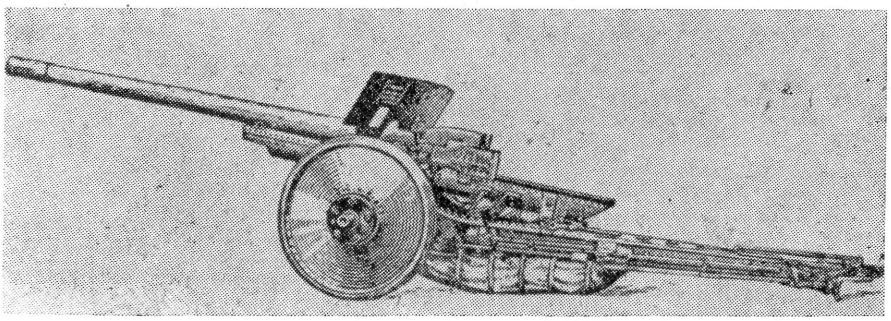

4. sz. ábra. 107 mm-es 10/30 M. ágyú (Szovjetunió)

A kisebb anyagi erőforrásokkal rendelkező államok azonban továbbra is megmaradtak a nehéztüzérség fejlesztésénél, mert a lövegek előállítási költsége sokkal kevesebb volt, mint a repülőgépé. A repülőgép általában 4—5 év alatt korszerűtlenné vált, míg a löveg háromszor-négyszer olyan hosszú idő után sem avult el.

A harckocsicsapatok és a légierő fejlődése azonban erősen befolyásolta a szükséges lövegmennyiséget. Mindkét fegyvernem ugyanis képes volt megoldani a tüzérség feladatainak egy részét.

A tüzérség azonban a támadó hadműveletekben, különösen a védelem harcászati mélysége áttörésének időszakában továbbra is megtartotta szerepét.

A motorizálás hatására az első világháborúhoz viszonyítva változások következtek be a fegyvernemek egymáshoz való arányában is. A főbb államoknál ez (középátlagot alapul véve) a következő volt:[8]

Fegyvernemek	1918-ban	1930-ban
gyalogság	50,4 %	50,—%
lovasság	3,6 %	2,5 %
tűzérség	35,4 %	26,—%
műszaki csapatok	6,6 %	7,3 %
légierő	3,—%	7,2 %
páncélos csapatok	1,—%	7,—%

7 A könnyű- és közepes tüzérség közötti határ a 8 cm-es lövegűrméret helyett a 105 mm-es lett. A közepes tüzérség a 150 mm-től a 200 mm, a nehézüteg pedig az ezen felüli űrméretű. *(Bán—Rakolczai:* Korszerű honvédelem. Budapest, Attila. 1941. 187 o.)

8 MKK. 1930. 424. o.; MKSZ. 1934. 3. sz. 143. o.

A harckocsik és repülőgépek tömeges elterjedése és az ellenük való harc elsőrendű fontossága — és nem utolsó sorban gazdaságossága — vetette fel az olyan lövegtípus megszerkesztésének gondolatát, amely több irányú feladatra (harckocsi elhárítás, légvédelem, valamint a harckocsik és a gyalogság támogatására) alkalmas. Ilyen célra a nyugati államokban — elsősorban Amerikában — a 20-as évek második felében magasított lövegtalppal és hármas talpszárral szerkesztettek tábori löveget. Ez azonban több oknál fogva (nehéz harci súly, rossz manőverező képesség és egyéb technikai problémák miatt) nem terjedt el.

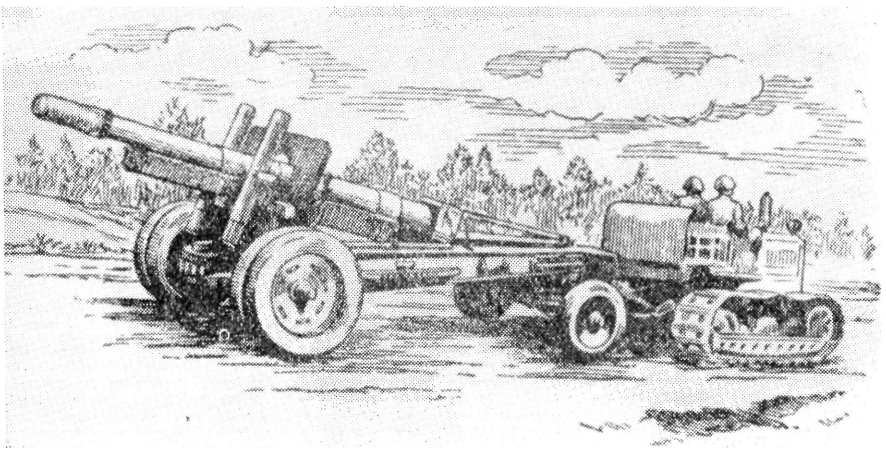

5. sz. ábra. 152 mm-es tarackágyú (Szovjetunió)

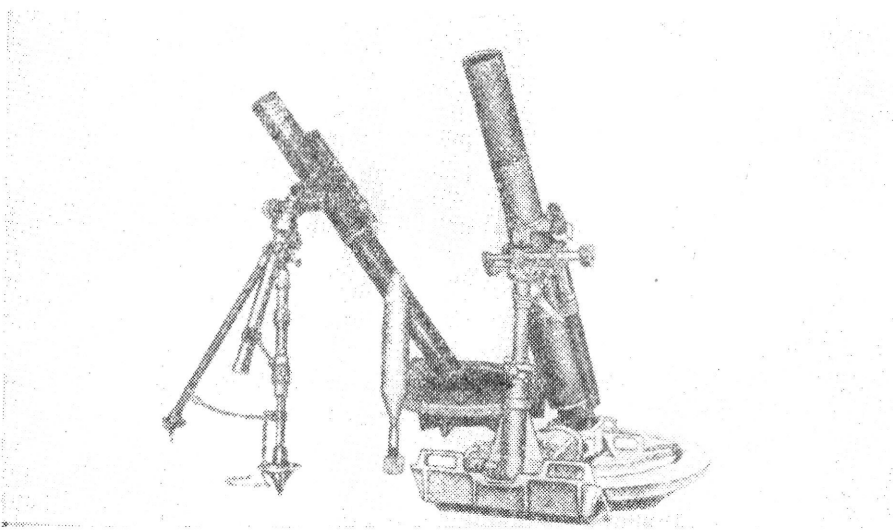

6. sz. ábra. Balról: 29 M. 81 mm-es aknavető
Jobbról: 30 M. 106,7 mm-es aknavető (USA)

Egy következő problémát az egységesítésben a célok különbözősége, valamint a páncélos és gépesített csapatok megfelelő mértékű támogatása vetett fel. A szovjet és angol szerkesztők megoldásként egyesítették az ágyú és tarack tulajdonságait és létrehozták a tarackágyút, amellyel alsó és felső szögcsoporttal is lehetett lőni. Ez a típus különösen a Szovjetunióban terjedt el.

A nyugati államokban a könnyűágyú teljesen kiszorította a könnyűtarackot, mert nagy tűzgyorsasága, könnyebb súlyú lőszerének pótlása és manőverező képessége előnyben részesítette a tarackkal szemben.

A 30-as évek második felére a tarackok és az ágyúk arányát átlagosan 1,5—2:1-hez alakították ki. A könnyűtüzérség arányát a közepes és nehéztüzérséghez 1:1,5—2-höz tartották célszerűnek.

Az ágyúk és tarackok, a könnyű-, a közepes és a nehézlövegek ilyen aránya megfelelt a gépesítés ütemének. A harckocsik könnyűágyúi részben a gyalogságot kísérő tüzérség feladatait is megoldották. Ezek tüzének erősítésére a közepes tábori lövegek jöttek számításba. A harckocsicsapatok tüzérségének zömét célszerűbb volt tarackokból képezni.

Továbbfejlesztették az aknavetőket is. Ezek a gyalogság részére nélkülözhetetlen tűzfegyverek a világháború állásharcaiban kiválóan beváltak és fejlődésük az irányzó eszközök tökéletesítésében, a nagyobb tűzgyorsaságban és a lőtávolság növelésében nyilvánult meg. Megkülöböztettek század (50—60 mm), zászlóalj (81—90 mm) és ezred (105—120 mm) aknavetőket. Hordtávolságuk: a század gránátvetőké 430—1800 m-ig, a 81—90 milliméteresek 1500—3800 m-ig, az ezred aknavetőké pedig 2200—6200 m-ig. A zászlóalj- és ezred aknavetőket taligán, illetve lóra málházva szállították.

A tüzérségi lőszer fejlődését illetően, a karcsúsításon és a töltet hatóerejének fokozásán kívül lényegesebb változás nem történt. A srapnel a töltelékgolyók kis átütőereje, a gránát-srapnel pedig gyenge hatása és magas előállítási költsége miatt fokozatosan háttérbe szorult és gyártását leállították. A fő

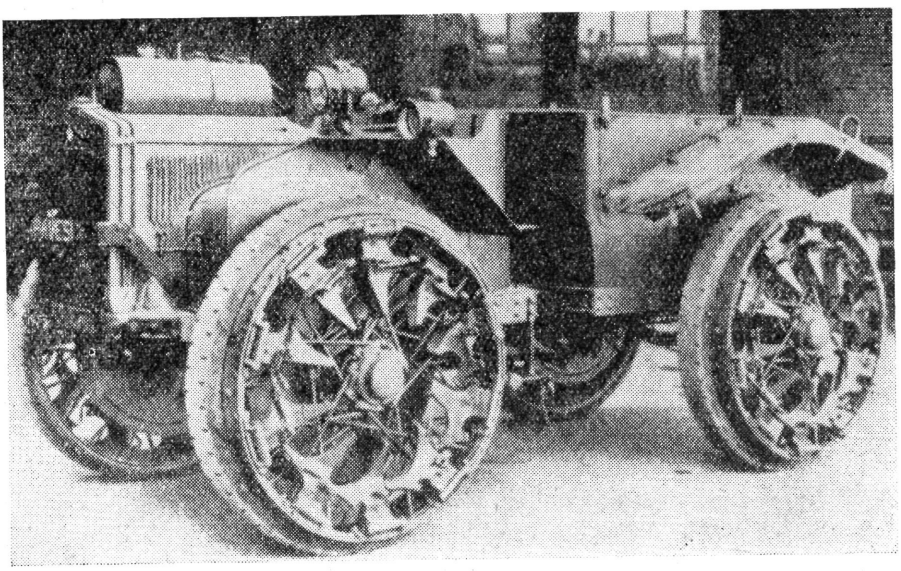

7. sz. ábra. P—4—110 típusú Pavesi vontató

lövedékfajta tehát a romboló (repesz-) és a páncélgránát lett csapódó és fenékgyújtóval.

Az első világháborúban már megkezdődött a nehézlövegek gépvontatása. A robbanó motorok rohamos fejlődése és a manőverező háború eszméje szinte minden államban felvetette a hadseregek, ezen belül természetesen a tüzérség gépesítését is, mindenek előtt a hadműveleti és nem utolsó sorban a harcászati mozgékonyság fokozását.

A gépesítést illetően a húszas években Anglia és az Egyesült Államok jártak élen. Bár Franciaországnak az első világháborúból voltak tapasztalatai, jelentős fejlődést mégis csak a harmincas évek elejére ért el. Szovjetunióban a hadsereg gépesítése az első ötéves terv és a mély hadművelet (harc) elméletének kidolgozása eredményeként indult meg.

Angliában már 1927-től kísérleti gépesített magasabbegységeket szerveztek. Harcuk támogatását csak gépesített tüzérség oldhatta meg. A többi államok is gazdasági erejüknek és katonai elméleteiknek megfelelően gépesítették a hadsereget. A tüzérségnél különböző típusú vontatókat (lánctalpas és kerekes traktorokat, gépkocsikat) alkalmaztak. Magyarországon például az olasz Pavesi tömörgumi kerekes traktorokat, a Rába-Krupp és Rába-Botond típusú vontatókat rendszeresítették.

Alkalmazták az önjáró lövegtalpas mozgatást is. Ennek azonban az volt a hátránya, hogy a motor meghibásodása esetén a löveg is lemaradt.

Ismertebb lánctalpas és kerekes tüzérségi vontató típusok főbb adatai[9]

Ország	Kiadási év	Megnevezés	Súlya (t)	Motor		Sebesség km/ó	
				típusa	teljesítménye (Le)	lánctalpon	keréken
Anglia	1924	Dragon Mark I.	9,25	Leyland	60	20,8	—
Egyesült Áll.	1924	Christie vegyes; lánctalpas-kerekes, motoros lövegtalppal	—	Christie	120	15,5	—
Franciaország	1923	23 M. könnyűvontató	6,3	—	40	6,6	18
	?	„Ara" traktor	3,15	—	35	6	—
	1924	24 M. nehézvontató	10—	—	60	5	14
	1924	24 M. nehézvontató	15—	—	120	5	14
	?	Traktor-lánctalpas (hk. alváz)	13—	Schneider	70	—	—
Németország	1917	Traktor-lánctalpas (hk. alváz)	19	Daimler	200	12	—
Magyarország	1926?	Pavesi P—4—110	4,5	—	50	—	20—22
	1931	Rába-Krupp	4,9	—	78	—	45
	1938	38 M. Botond	4—	—	65	—	50—60

9 *Schmoll Endre:* Haditechnikai alapismeretek. I. köt. Budapest, Ábrahám, 230—231. o. SZIT Haditechnika alapjai III. Hadtörténelmi Intézet. Sokszorosított példánya. Könyvtári száma: 6496. Teljességi kimutatás a Rába—Krupp L 3,6 H/h 1931 M. terepjáró tgk. Budapest, Pallas RT. 1935.; Anyagismeret és kezelési utasítás. 38/42 M. Botond terepjáró gépkocsi. Budapest, M. kir. HM. 1944.; *Heigl:* Taschenbuch der Tanks. Teil II, München, J. F. Lehmanns Verlag, 1935.; 38 M. Botond terepjáró tehergépkocsi. II. kiadás. Budapest, Magyar Waggon és Gépgyár, RT. 1943.

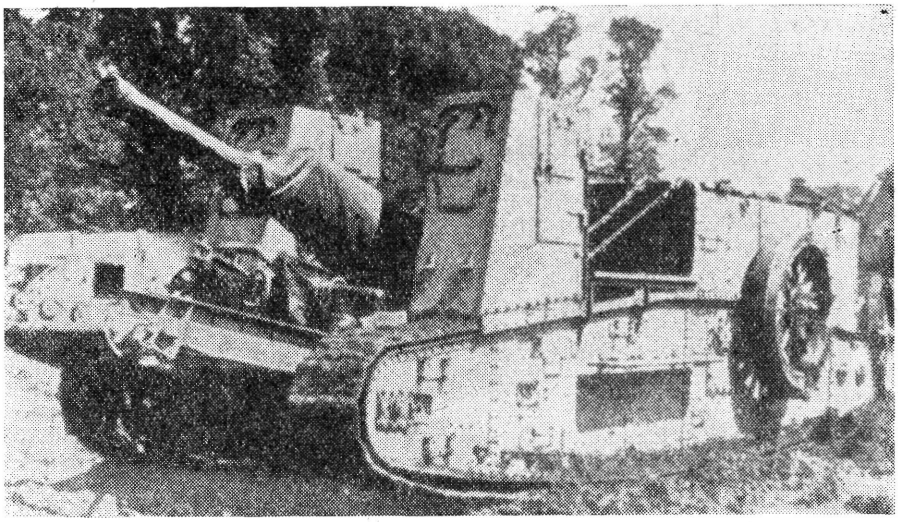

8. sz. ábra. 17 M. angol önjáró löveg: súlya 34 tonna, sebessége 5,8 km/óra

Az áttérést a lóvontatásról gépvontatásra (ami a lövegek futóművének korszerűsítését is megkövetelte) a gazdaságilag szegényebb és elmaradottabb országokban külön erre a célra szerkesztett gumikerekű utánfutó taliga[10] segítségével, vagy a lövegeknek gépkocsin történő szállításával oldották meg.[11]

A gépesítés üteme szükségessé tette, hogy valamilyen formában megoldják a harckocsiknak a harcban való közvetlen kísérésével kapcsolatos problémát.

A franciák Herr fejtegetéseit értékelve arra a következtetésre jutottak, hogy olyan kísérő tüzérségre lenne szükség, amely védve van a géppuskák tüzétől, lánctalpas mozgással rendelkezik és kis lőtávolságú tarackot kellene benne elhelyezni.[12] Ennek kivitelezését azonban nem a franciák, hanem az

Az Egyesült Államok önjáró lövegeinek harcászat-technikai adatai[13]

Típus	Űrméret (mm)	Lövedék kezdősebessége (m/mp)	Hordtávolság (km)	Irányzási szöghatár (fok)		Sebessége (km/ó)	Motorteljesítm. Le.	Súlya (kg)
				függőleges	vízszintes			
Mark VI.	105 tar.	456	10	0—70	12	32	75	5900
Mark VII.	75 á.	660	13,6	0—70	12	32	75	5900

10 Az első világháború lóvontatású lövegei megfelelő rugózás hiányában nem feleltek meg a gépkocsivontatás követelményeinek. Ezért a szerkesztők olyan kétkerekű gumitömlős utánfutókat készítettek, amelyekre a fakerekű, rugózás nélküli lövegeket ráhelyezték. Az utánfutókat gépkocsik vontatták. Az ilyen utánfutók csak a lövegek átépítéséig (korszerűsítéséig) játszottak szerepet.

11 A spanyol polgárháborúban a lövegek nagyrészét gépkocsi-szállítással manővereztették egyik helyről a másikra. *Szántó Rezső:* A 12. nemzetközi brigád tüzérosztálya a spanyol polgárháborúban. Hadtörténelmi Közlemények, 1963. 2. sz.

12 Le Revue de Paris, 1927, 7. sz. 677. o.

13 Műszaki Szemle, 1926. 1. sz 150. o.

amerikaiak és az angolok valósították meg, akik a 20-as évek első felében a gyalogság és a harckocsik kísérésére 75 mm-es lánctalpon mozgó ágyút és 10 mm-es tarackot szerkesztettek.

Mivel a motor meghibásodása a lövegnek a harcból való kiesésével járt, e típusokat törölték, áttértek a lánctalpas vontatásra.[14]

A franciák például a mezőgazdaságban alkalmazott traktorokat kívánták háború esetére a tüzérség szolgálatába állítani. A hadsereg vezetése ennek megfelelően megszabta a traktorok szerkesztésének követelményeit.

Az 1930-as évek elején a hadseregek gépesítésének ütemét tovább fokozták. Ez pedig törvényszerűen követelte az önjáró tüzérség létrehozását.

A Szovjetunióban először az 1934-es díszszemlén jelentek meg, de még a fejlődés kezdetleges szakaszában voltak és nem is rendszeresítették őket a hadseregben. 1938-ban ismét hozzáfogtak megszerkesztésükhöz, jelentőségüket azonban nem ismerték fel. Mivel a páncélos csapatok vezetői és tisztjei is ellenszenvesen fogadták — „rossz harckocsiknak" nevezték[15] —, a munkálatok vontatottan haladtak és a háború kirobbanásáig nem is fejeződött be.

Németországban 1937-ben készítették el harckocsi alvázon az első 75 mm-es rohamlöveg prototípusát[16] és 1937. szeptember 1-én öt darab volt a hadsereg állományában. A rohamtüzérség a második világháborúban fejlődött ki.[17]

Az egyes államok 1936-ra a nehéztüzérséget teljesen, a közepes nagy részét motorizálták.[18] A háború kezdetére egyedül az USA volt képes a hadosztálytüzérség teljes motorizálására. A szovjet hadseregben erre az időre csak a nehéz- és a hadtest közvetlen tüzérség gépvontatását oldották meg. A többi államokban a folyamat még a második világháborúban is tartott.

Szükséges kiemelni a világ két akkor legerősebbnek tartott fegyveres erővel rendelkező állama — a Szovjetunió és Németország tüzérségi technikájának fejlesztését.

Németország a Versailles-i békeszerződés értelmében összesen 326 db különböző űrméretű tüzérségi löveggel rendelkezhetett. A revansra vágyó Németország Hitler hatalomra jutása után hozzákezdett a hadsereg fejlesztéséhez és már az 1934-es évet a korszerű új fegyverek fejlesztése és kipróbálása évének nevezték el.

A már 1924-től illegálisan gyártott új konstrukciók a „18 mintájú" megnevezést kapták, bár nem voltak azonosak az 1918-ban rendszeresített lövegekkel.[19] Ezért tudta a német hadvezetés 1932-től 1939-ig a tábori lövegek mennyiségét oly gyorsan 326 db-ról 10 961 db-ra növelni.[20]

A Szovjetunió ugyanakkor a régi, zömében első világháborús elavult lövegeket korszerűsítette. Ezek egy részének teljesítménye általában elmaradt az újtípusú lövegeké mögött. A szovjet tüzérségnél kevés volt a tarack. A lövegek összmennyiségének mindössze csak 25,2%-át tette ki. Éles viták közepette a tarackosítás mellett állók tábora kisebbségben maradt, az idő azonban őket

14 Uo. 1926. 4. sz. 243. o.

15 *H. H. Воронов:* Службе на военной. Москва, Воениздат. 1965. 364—365. o.

16 *Franz Kurowski:* Sturmartillerie. Herford und Bonn. Maximilian Verlag 1965. 18—19. o.

17 *Hans Höhn:* Feuerkraft der Aggressoren... Berlin, Deutschen Militär—Verlag. 1961. 35. o.

18 A motorizálás üteméről közel megbízható adatok csak 1936-ról vannak. Ezek szerint a helyzet a következő volt:
Egyesült Államok 50%-oan
Anglia 50%-ban
Franciaország 40%-ban
Szovjetunió 35%-ban
Japán 25%-ban
(Motorizálás egyes hadseregekben. MKSZ. 1936. 4. sz. 275. o.)

19 *O. W. v. Ranz:* Deutsche Flug—Abwehr im. 20. Jahrhundert. Berlin—Frankfurt/M. 1960. 68. o.

20 *Hans Höhn:* i. m. 63. o.

igazolta, mert később, a háború elején gyorsan tarackosítani kellett a tüzérséget. A szovjet tüzérség korszerűsítésének üteme — annak ellenére, hogy a SZKP XVII. és XVIII. kongresszusa közötti időben (1934—1939) fokozták a fegyverzet felújítását — nem felelt meg az idő követelményeinek. Ezért a Nagy Honvédő Háború kezdetére a 45 mm-es lövegek 49%-a, a 76 mm-esek

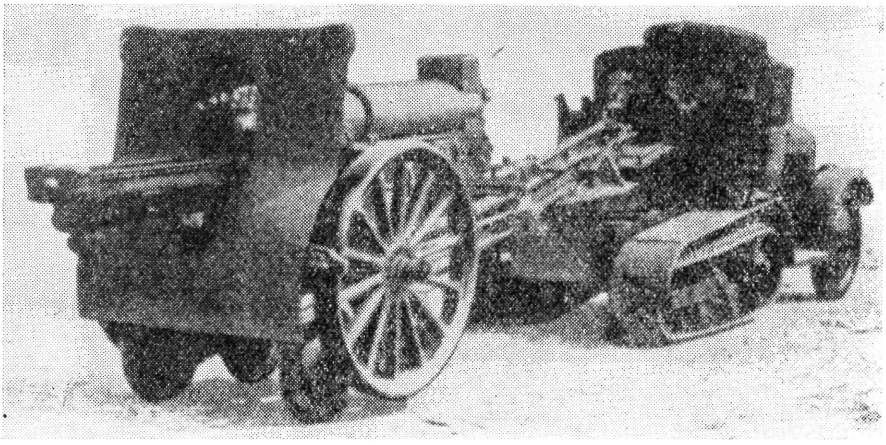

9. sz. ábra. 29 M. francia lövegvontató

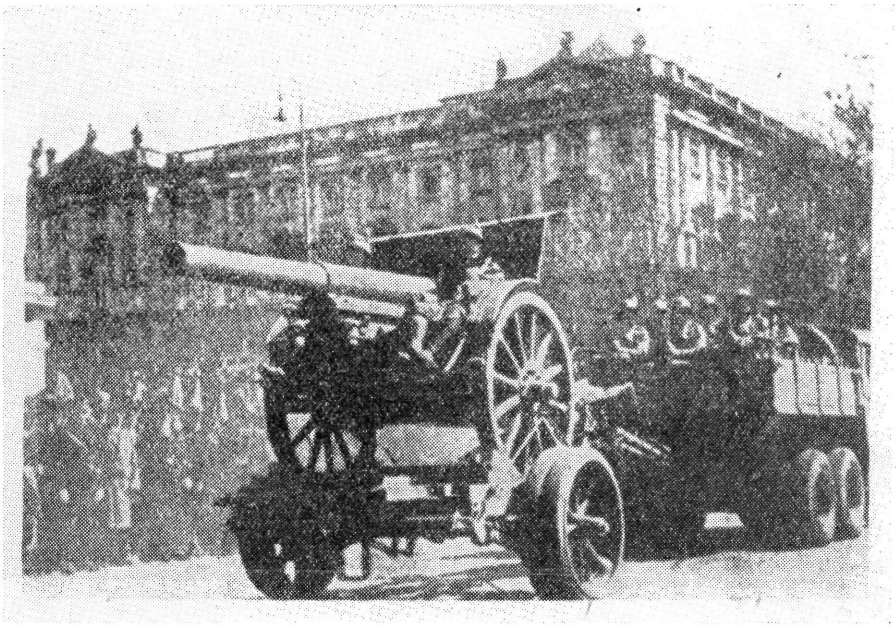

10. sz. ábra. 10,4 cm-es osztrák ágyú menetben

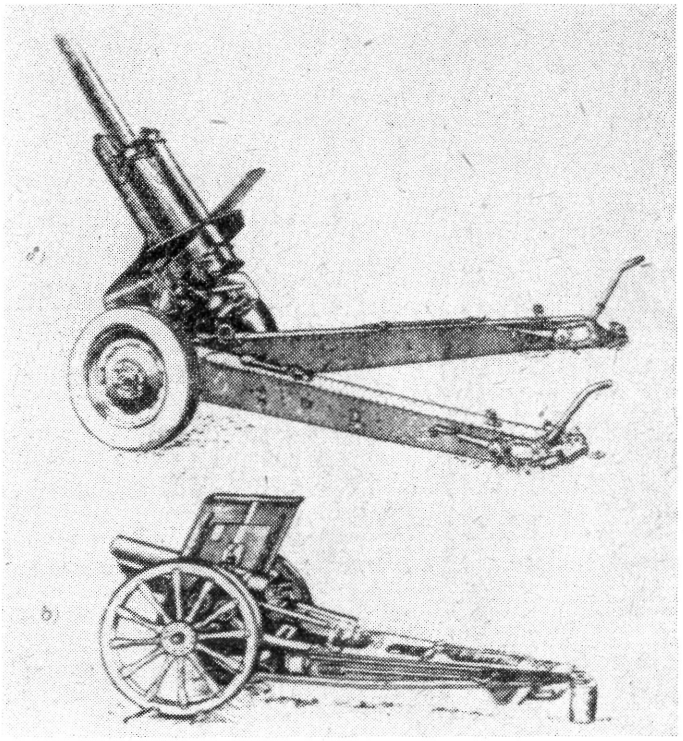

11. sz. ábra

a) 1938. M. 122 mm-es tarack
b) 1910. M. 122 mm-es tarack (Szovjetunió)

14%-a, a közepesek közül a 122 mm-esek 19%-a, a 152 mm-esek 28%-a volt csak újtípusú.[21]

A szovjet tüzérség vontatásban is elmaradt a lehetőségek és a követelmények mögött. Zömében lóvontatású volt. A mezőgazdaságban nem olyan traktorokat és gépkocsikat használtak, amelyek adott esetben megfeleltek volna a tüzérség lövegeinek vontatására. Pedig ezzel a kérdéssel — a franciákhoz hasonlóan — 1929-ben már Triondafilov is foglalkozott.[22] A vontatás problémáját speciális vontatókkal igyekeztek megoldani, így születtek meg a 30-as években a „Komszomolec", a „Komintern" és a „Vorosilovec" elnevezésű traktorok. A háború kezdetére a tüzérség szükséges traktorállományának mindössze 20,5%-a volt meg.[23]

A Szovjetunió azonban élen járt a tüzérség egy különleges nemének, a rakétatüzérségnek létrehozásában, mert a 30-as évek eredményes kísérletei alapján 1938 őszén (októberben) két db ZISZ—5 típusú kilövőt szerkesztettek, majd 1939 júniusában már sikeresen próbálták ki a BM—13 típusú sorozat-

21 *Ф. Самсонов:* Военная Мысль, 1965. № 7. 47. o.
22 *М. Н. Тухачевский:* Избранные произведения том второй 1928—1937 гг. Москва, Воениздат. 1964. 187. o.
23 A Nagy Honvédő Háború története 1941—1945. I. köt. Budapest, Zrínyi Kiadó, 1954. 426. o.

vetőt. 1939 decemberben elkészítették hozzá a 132 mm-es repeszhatású sorozatvető lövedéket is.[24] Harci alkalmazására a Nagy Honvédő Háború kezdeti időszakában, 1941. július 15-én Orsa körzetében került sor.

Németországban a sorozatvetőket csak 1941-től alkalmazták a 35 és 38 M., valamint a 40 M. típusok kisebb mérvű átalakítása után. Az 1941 M. vető kezdetben 3200, majd 6700 méteres lőtávolsággal került a hadseregekhez.[25]

Az első világháború után az Egyesült Államokban is azonnal felvetették szerkesztésének szükségességét. Ennek eredményeként a 20-as években elméletileg kidolgozták és megalapozták, majd a 30-as években hozzáfogtak gyakorlati kivitelezéséhez is, az első darabokat a második világháború elején kezdték kibocsájtani.[26]

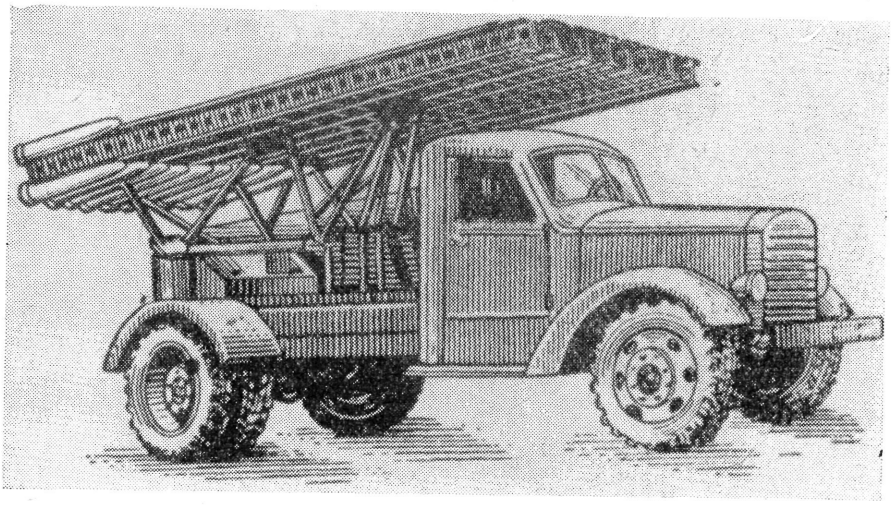

12. sz. ábra. BM—13 típusú sorozatvető

A harmincas évek végén a Szovjetunió nagy ütemben megkezdte tüzérségének korszerűsítését, amit azonban a háború kirobbanásáig sem tudott befejezni. Ilyen körülmények között Németországnak meg volt a lehetősége, hogy az általános tüzértechnika vonatkozásában — ha nem is nagy eltéréssel, de megelőzze a Szovjetuniót.

24 Rakéták alkalmazásáról már a X. századból vannak adatok, azonban rendszeres harci alkalmazásuk kezdete csak a XVII. századra vezethető vissza. 1607—1621 között az orosz Onyiszim ágyúöntő mester készített rakétát, amelyet úgy nevezett, hogy „ágyúgolyó", mely szalad és ég. 1680-ban Moszkvában már speciális rakétaintézmény volt. A XVIII. században Oroszországban és Angliában már fejlettebb formában készítettek rakétát. Az oroszoknál a Zaszjádko által szerkesztet rakétát alkalmazták az 1812-es nagy honvédő háborúban, amíg az angoloknál Congreve készítette azokat a 2500 méter hordtávolságú rakétákat, amellyel 1806-ban az angol hadiflotta Bolognát, 1807-ben pedig Koppenhágát lőtte.
Oroszországban 1827-ben önálló rakétaszázadot hoztak létre és 3100 méteres hordtávolságú rakétákkal vettek részt az 1828—1829-es orosz-török háborúban.
A XIX. sz. közepén a hadseregnél 5—7000 méter hordtávolságú rakétákat találunk, melyeket a pontatlanságuk miatt 1860—1870-es évek végén a legtöbb hadsereg fegyverzetéből törölték. Siiyder orosz műszaki mérnök — a világon először — 1834-ben létrehozta az olyan tengeralattjárót, amely rakétával volt ellátva, amelyet elektromos gyújtással a víz alatt hoztak működésbe, illetve lőtték ki. Техника и вооружение, 1961. 7. sz. 49—52. o.: Révai Nagylexikon 4. köt. *Congreve* és 16. köt. *raketa* címszavak.

25 *Rudclf Lusar:* Die deutschen Waffen und Geheimwaffen des 2. Weltkrieges. München. J. F. Lehmanns Verlag. 1958. 149—150. o.

26 US. Rocket Ordnance development and use in World War II.

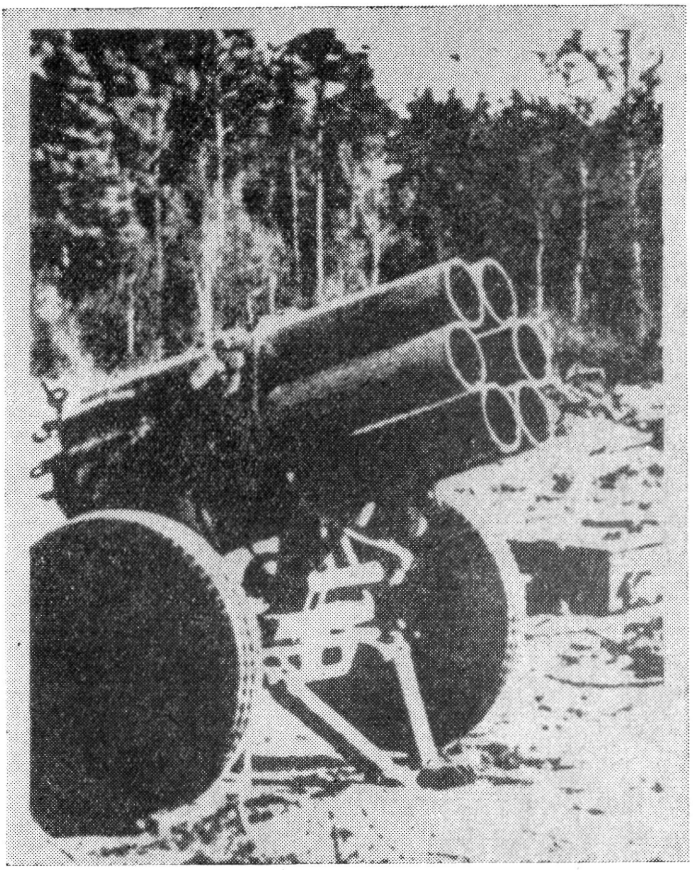

13. sz. ábra. 41. M. 15 cm-es német ködvető (sorozatvető)

2. A tüzércsapatok és a csapattüzérség fejlődése, szervezése

A gépesítés a tüzérség szervezésére is hatással volt. A hazai és külföldi szakirodalomban heves viták folytak arról, mennyi és milyen tüzérséget szervezzenek a magasabbegységek állományába, anélkül, hogy azok manőverező képessége csökkenne. Olyan vélemények alakultak ki, hogy a harckocsi- (páncélos) alegységekkel szervezetszerűen rendelkező gépesített magasabbegységekhez kevesebb tüzérséget kell szervezni, mint a gépkocsizó és a gyaloghadosztályokhoz.

Ez a nézet abból indult ki, hogy a háború manőverező lesz, hogy az első világháború állásvédelme nem ismétlődhet meg. A gyalogságot ellátták nehézgéppuskákkal, kis, könnyű-, közepes, sőt nehézaknavetőkkel, páncéltörő ágyúkkal, könnyű gyalogsági ágyúkkal. A zászlóaljakat általában egy, az ezredet 2—3, esetleg 4 üteggel javasolták megerősíteni, hogy saját erejével képes legyen az ellenség védelmének mélységében felbukkanó célokat leküzdeni. Ez az elgondolás a gyalogság harcát a mélységben függetleníteni igyekezett a tüzércsapatoktól, hogy a támadás során felbukkanó célok leküzdé-

Főbb országok magasabbegységeinek közvetlen tüzérsége a 30-as évek közepén

Ország	Gyaloghadosztály közvetlen														Gépesített ho.				Hadtest közvetlen						
				ütegek								Lövegmennyiség				ütegek			ütegek					
	Tü. dd.	Tü. e.	Tü. o.	k. á.	k. á. gv.	k. tar.	h. lg.	köz. tar.	köz. á.	av.	bemérő szd.	1917—1918-ban	30-as években	Tü. e.	Tü. o.	k. á.	k. tar.	Tü. e.	Tü. o.	bemérő szd. (o.)	k. á.	köz. á.	n. á.	k. tar.	köz. tar.
USA	1	3	6	6	6	—	—	6gv.	—	—	—	—	72	—	—	1	—	1	2	1	—	3	3	—	—
Anglia	1	—	4	8	—	7	—	—	—	—	—	76	60	—	1	4	1	—	4	1	4	4	—	—	8
Franciaország	1	2	6	9	—	6	—	—	—	—	—	48	60	1	3	9	—	1	4	1	6	6	—	—	—
Németország	—	2	5	—	—	9	—	6	—	—	1	48	60	1	4	9	3	1	2	—	—	3	—	—	3
Szovjetunió	—	2	6	6	—	10	—	—	—	—	—	48	68	?	?	?	?	1	3	1	—	3	—	—	3
Magyarország — Elvileg	1	2	4	2	—	3	2	3		1	1	—	48	1	2	2	2	—	—	—	—	—	—	—	—
Magyarország — Gyak.-ban	—	1	3	3	2	3	3	—	—	—	—	94	46	—	1	—	3	—	1	1	—	—	—	—	3
Olaszország	1	1	4	6	—	3	3	—	—	—	—	36	48	—	3	9	—	1	4	1	—	6	—	—	6

27. Szovjetunióban a gyaloghadosztálynak egy tüzérezrede volt. Minden gyalogezred két ütegből álló tüzérosztállyal rendelkezett. A táblázatban levő második tüzérezred a három gyalogezred tüzérosztályából tevődik össze. (MKSZ. 1936. 4. sz. 2—27. o.; MKSZ. 1936. 5. sz. 124—138. o.; MKSZ. 1939. 2. sz.. 2—27. o.; A magyar szervezés *Ternegg János:* A tüzérség harca és vezetése II. fejezet. Budapest, Heinrich Nyomda 1934.; *Hans Höhn:* i. m. 52—54. o.: *Tóth Sándor:* Horthy-hadsereg szervezete. HK. 1958. I.—4. sz.; *Csima János:* Adalékok a Horthy-hadsereg szervezetének és háborús tevékenységének tanulmányozásához, Budapest, HM. kiadása 1961.)

séhez ne kelljen bevárnia a tüzérséget. Ettől a támadás ütemének megnövekedését várták.

A két világháború között lezajlott spanyol polgárháború, a japán—kínai háború és más tapasztalatok ezt az elvet megerősítették. Beigazolódott, hogy a mozgóháború már hadosztály és hadtest szinten is összfegyvernemi szervezést követel. A gyaloghadosztályokhoz általában 4:1-hez arányba könnyű-, illetve közepes tüzérséget szerveztek.

A hamincas évek második felére a 219. oldalon levő táblázat szerinti szervezés alakult ki.

A gyaloghadosztályokhoz — az Amerikai Egyesült Államokat és Németországot kivéve — csak könnyűtüzérséget szerveztek.

Az első világháború idején általában egy gyalogzászlóaljra egy, a háború végén pedig másfél üteg jutott. A két világháború között növelték a hadosztálytüzérséget olyan számítások szerint, hogy zászlóaljakra másfél-két üteg jusson.

Ha összehasonlítjuk az előző táblázatot az első világháború végén kialakult szervezéssel (lásd HK. 1966. 3. sz. 502. o.) világosan kitűnik, hogy a tüzérség, a légierő és a páncélos-gépesített csapatok nagy ütemű fejlődése ellenére — ha a fegyvernemek fejlődése arányának vonatkozásában nem is — mennyiségileg növekvő tendenciát mutat. Ez a mennyiségi növekedés azonban nincs arányban a védelem ellenállóképességének fejlődésével. Ezt a páncélos és gépesített csapatok, illetve a légierő fejlesztésével igyekeztek ellensúlyozni, sőt túlhaladni.

A tüzérség szervezésénél a légierő ténykedését nem lehetett figyelmen kívül hagyni, nem volt azonban teljesen reális az a nézet sem, hogy a légierő megoldja a közepes és nehéztüzérség feladatait. A gyaloghadosztály tüzérség szervezésének a szélsőségmentes kialakítása felelt meg a legjobban.

Ezt az elvet követte a Szovjetunió is és a Nagy Honvédő Háború kezdetére — a második ötéves terv eredményei alapján — a csapattüzérség és ezen belül a hadosztálytüzérség szervezését a 152 mm-es tarackok rendszeresítésével minőségileg meg tudta javítani. Ezzel bizonyos mértékig pótolta a lövészhadosztályoknál a közepes lövegek eddigi hiányát. Így a csapattüzérség tűzereje jelentősen fokozódott, azonban még nem volt kielégítő, amit a hadosztálytüzérség lövegfajtáinak százalékos megoszlása bizonyít.

A szovjet hadsereg össztüzérségének 90%-a lövészhadosztályok állományában, 10%-a pedig a főparancsnokság tartalékában volt.

A Szovjetunióban 1934-től fokozták a nehézlövegek gyártását. Például 1934—1939 között a könnyűtüzérség 34, a közepes 26, a nehéz pedig 84%-kal növekedett.

Olaszországban és Angliában létrehozták a hadtest közvetlen tüzérségét is, állományába alapvetően közepes tüzérséget szerveztek.

A gépesített magasabbegységeknek 20—50, a páncélos magasabbegységeknek 50—80%-kal kevesebb tüzérséget rendszeresítettek, mint a gyaloghadosztályoknak.

A harmincas évek végére mind a gyaloghadosztályok ezredeihez, zászlóaljaihoz, mind a gépesített és páncélos hadosztály (dandárok), gyalog-, illetve gépesített ezredeihez könnyű gyalogsági ágyús ütegeket (kettőt-négyet) szerveztek.

Több hadseregben a hadtesteknél és a hadosztályoknál mérőszázadokat (osztályokat) állítottak fel.

A tábori hadseregek közvetlen tüzérség és a főparancsnoksági tüzértartalékok szervezésében — a mérő alegységek növelésén, korszerűsítésén és a teljes gépesítésen kívül — lényeges változás nem történt. Ez a tüzérség önálló

osztályokból, ezredekből és némely államban (Szovjetunió, Franciaország, Csehszlovákia) dandárokból állt.

Már az első világháború, különösen annak manőverező szakasza bizonyította ezek szükségességét. A legfejlettebb országok hadseregeiben az első világháború végére a főparancsnokság tüzértartaléka már elérte a tüzérség 30—40%-át. Oroszországban ez mindössze 12,4%-ot tett ki.[28]

A két világháború közötti időben a tüzértartalékok szervezése — főleg mennyiségi vonatkozásban — egyes országokban gazdasági nehézségek, míg másoknál különböző okok (tapasztalatok figyelmen kívül hagyása stb.) miatt nem került megfelelő helyre. Például a Szovjetunió is kevésbé vette figyelembe a tüzérség szervezésére vonatkozó első világháborús tapasztalatokat, ami azt eredményezte, hogy a tüzérség szervezése nem teljesen felelt meg a manőverező háború követelményeinek.

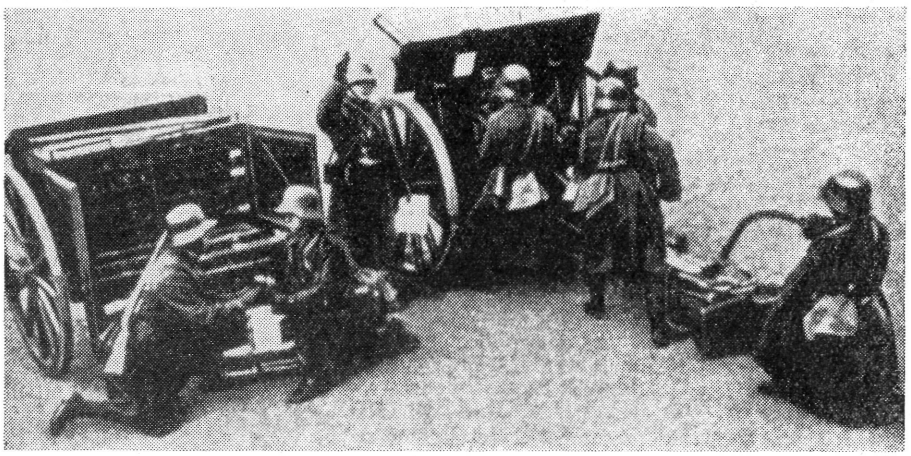

14 sz. ábra. 8 cm-es 18 M. tábori ágyú (Magyarország)

Annak ellenére, hogy számos szakember — többek között Voronov tüzérségi marsall is — felhívta erre a figyelmet, a főparancsnokság tüzértartalékának mennyisége a háború megindulásakor az össztüzérségnek csak 5%-át tette ki. Ez olyan kevés volt, hogy támadásban csak egy frontot tudtak volna vele megerősíteni.[29] Ugyanakkor a német hadvezetés katonai doktrinájának megfelelő helyet, szerepet és jelentőséget tulajdonítva a tüzérségnek, az első világháború tapasztalatai alapján szervezte a 30-as években a fővezérség közvetlen tüzérségét.[30]

A magyar hadseregnek a trianoni békeszerződés értelmében csak korlátozott mennyiségű és minőségű tüzérséget lehetett tartani. Ezért 1927-ig — amíg Magyarországon tartózkodott az antant katonai ellenőrző bizottsága — a honvédségnek csak 100 db régi, elavult típusú lövege és 70 db hasonló minőségű aknavetője volt.

28 *Ф. Самсонов:* Советская артиллерия в Великой Отечественной Войне. Военная Мысль. 1965 г. № 7. 49. o.

29 *Самсонов:* i. m. 49. o.; *Курацкин:* Советские сухопутные войска в Великой Отечественной Войне. Военная Мысль, 1965. № 5. 43. o.

30 *Hans Höhn:* i. m. 52—53. o.

A bizottság eltávozása után fellazult az ellenőrzés és hozzáláttak a hadsereg fejlesztéséhez. Az 1938-as győri program már a háborúra készülés jegyében növelte a hadikiadásokat és megkezdte a haderő korszerűsítését.[31] A tüzérség 1938-ban már 129 üteggel (35 üteg gépvontatású volt), 7 mérőszázaddal (hadtestenként egy) rendelkezett.

A húszas évek végéig a magyar tüzérség rendszeresített löveganyaga 14 M. 10 cm-es tarackból, 15 M. 7,5 cm-es hegyi, 5/8 M. 8 cm-es tábori ágyúból, valamint 17 M. 9 cm-es és 18 M. 14 cm-es aknavetőből állt. A harmincas évek végén kapott csak korszerű 27 M. 10,5 cm-es, ún. „Göring" lövegeket. Ezeket a hadtest és a hadsereg közvetlen tüzérséghez osztották be (osztályonként egy üteget). Ezen kívül volt még a tüzérség állományában 31. M. 15 cm-es, továbbá 14 M. és 14/39 M. 15 cm-es közepes tarack és 31 M. 10,5 cm-es közepes ágyú.[32]

3. A tűzérség alkalmazásának elvei

A manőverező háború és ezen belül a mély hadművelet (harc) elve a tüzérség alkalmazásában és tevékenységében is bizonyos változásokat követelt. A mozgó háborúval előtérbe kerültek a találkozóharcok és ütközetek. A tüzérségnek a tűzkészséget ahhoz, hogy az elővédek harcába eredményesen beavatkozhasson, rövid időn belül kellett elérni. Ezért jelentősen meg kellett gyorsítani a lőelemek kiszámítását. Az első világháborúban alkalmazott és a lőelemek hosszú ideig tartó kiszámításán alapuló tervlövés a követelményeknek már nem felelt meg. Ez olyan időveszteséget jelentett, amit a manőverező háborúban már nem lehetett megengedni.

Ezért a tűzvezetőt igyekeztek függetleníteni az elemképzéstől és a térkép használatától, az ütegekhez pedig bemérő járőröket szerveztek, így is egy-egy tüzércsoport tűzösszpontosítási készenlétéhez 2—3 óra kellett.

A katonai szakemberek úgy vélték, hogy a hadműveletek manőverező jellege megköveteli a tüzelést akkor is, ha a bemérés nem kész. Ilyen esetben a lőelemeket becsléssel, térkép, vagy szögmérő műszer segítségével, *gyorsított eljárással* állapították meg. Ebben az esetben belövésre volt szükség, ami kizárta a tűzrajtaütés lehetőségét. A *„pontos"*[33] *eljárásnál* a belövés elmaradhatott, ezért alkalmas volt meglepésre, de hosszabb időt igényelt.

Mivel azonban sem a pontosságról, sem pedig a gyorsaságról nem lehetett lemondani, újabb lőeljárás kidolgozása vált szükségessé. Így született meg a „futólagos"[34] eljárás. Az elemek megállapításának ideje a pontos eljá-

31 A győri programnak megfelelően 25 könnyű gyaloghadosztály (két gyalogezred, egy tüzérezred 20 löveggel és egyéb alegységek), két gépkocsizó dandár (közvetlen alakulatokkal, köztük egy-egy nehéz gépvontatású tüzérosztállyal), nyolc hadtestparancsnokság és a hadseregközvetlenek között két gépvontatású nehéz tüzérosztály felállítását, illetve átszervezését tervezték az eddig meglevő vegyes dandárok, illetve fegyvernemi csapatok helyébe.

32 *Tóth Sándor:* Horthy-hadsereg szervezete. HK. 1958. 1—2. sz. 56. o. és az 1958. 3—4. sz. 74. o.

33 Pontos eljárás, amikor az ütegparancsnok az üteghez beosztott bemérők által pontosan bemért (megállapított) lőelemeket (adatokat) kapott a tűzvezetéshez. Egy-egy csoport tűzösszpontosítás készségének eléréséhez 2—3 órára volt szükség. Ennél az eljárásnál a belövés, egy-két ellenőrző lövést leszámítva, elmaradt. *(Pálhiday Béla:* A tüzérség tűzvezetés fejlődése. MKSZ. 1941. 4. sz. 142—143. o.)

34 Futólagos eljárásnál a tüzércsoport-parancsnok és ütegeinél valamely kidolgozó műszer, célszerűen a Ternegg-féle 39 M. lőelemmeghatározó segítségével tűzvezetési vázlatot szerkesztett. Ennek segítségével az ütegek a csoportparancsnok vezérelemeiből lőelemeket alkottak. A tűzvezetési vázlatot rendszerint a bemérő járőrök szerkesztették és két részből állt: az I. rész tartalmazta a figyelők egymáshoz viszonyított helyzetét, amit általában hátrametszéssel szerkesztettek meg. A II. rész pedig a figyelő-vezérlőveg helyzetét tartalmazta, melyet rendszerint irány- és távolságméréssel, vagy sokszögeléssel állapítottak meg.
A tűzvezetési vázlat alapján a 39 M. lőelemmeghatározó segítségével a vezérelemekből figyelő- és alapelemeket alkothattak, éspedig a műszer egyszeri állításával minden számítás, vagy rajzolás nélkül. *(Pálhiday:* i. m. 143—144. o.)

ráshoz viszonyítva egyharmadára, vagy felére csökkent. Ezért ez lett a *főeljárás*. Ezzel ugyanis a területtűznél a megkívánt pontosság elérhető volt. A „pontos" eljárás alkalmi tűzvezetési móddá vált.

A tűzvezetés a futólagos (rövidített) eljárás bevezetésével korszerűsödött. Ez lehetővé tette a tüzércsoport tüzének gyors összpontosítását és gyors manővereztetését, a tűzhengerszerű tűzugrások gépies végrehajtását, a tüzér felderítő célmegjelölése alapján vezetett tüzelést és a mozgó célok gyors leküzdését.

Ez a korszerűsítés a gépies *belövésnek*[35], mint fő belövőeljárásnak rendszeresítésében nyilvánult meg.

A harmincas évek elején a tűzvezetés eddigi egysége az üteg helyett az osztály lett[36] és megváltozott az a nézet, hogy a hadtesttüzérséget a hadtest TÜF-nek kell vezetni. Ezt is a manőverező háború követelte. Az a vélemény alakult ki, hogy a hadosztályparancsnokok tájékozottabbak lesznek, jobban látják és érzékelhetik a helyzet változásait, mint a hadtestparancsnokok. Ezért a tűz vezetése is a hadosztályparancsnokok, illetve a HOTÜF-öket illeti meg. Elismerték azonban, hogy adódhat olyan helyzet, amikor a hadtesttüzérségét célszerűbb, ha a HDT. TÜF vezeti.

Németországban a hadtesteknél és hadseregeknél nem volt TÜF. A tüzérséggel kapcsolatos kérdéseket a hadsereg hadműveleti osztály állományában működő tüzértörzs végezte. A szovjet hadseregben viszont a hadosztálynál nem volt. Abból az elvből, hogy a tüzérséget alárendelik az ezredeknek, vezetését az ezred-tüzérfőnökre bízták. Hadosztály-tüzérfőnök rendszeresítésére csak a 30-as évek végén került sor.

Angliában a hadtest-tüzérfőnök csak a hadtest közvetlen tüzérség felett rendelkezhetett. A hadosztályok tüzérsége nem tartozott alárendeltségébe. Rendszerint rangban is fiatalabb volt a hadosztály TÜF-nél.

a) A tűzérség alkalmazása támadásban

Egyes államok — bár a manőverező háború elvét vallották — a harmincas években fokozták államhatáraikon az erődrendszerek kiépítését. Az első világháború állásharcaiban kialakult védelmi mélységeket tovább növelték.

A tábori (összfegyvernemi) hadseregek védelmének mélysége az első világháború 25—30 km-ével szemben — biztosítási öv nélkül — elérte a 60 km-t és 3—5 védőövből is állhatott. A védelem harcászati mélysége — általában két védőövvel — a világháború 10—12 km-ével szemben elérte a 16—20 km-t. A gyaloghadosztályok védelmének mélysége a 3—4 km-ről 5—6 km-re növekedett.

Mindez megkövetelte a hadsereg támadó hadművelete mélységének fokozását.

A páncélos és gépesített csapatok, a légideszant egységek és magasabbegy-

35 Gépies belövés lényegében a figyelővonalon való belövés, amelynél a figyelőből mért, illetve becsült és a figyelővonalra vonatkoztatott oldal és távolság eltérésekből minden számítás, vagy rajzolás nélkül, tehát gépiesen kapták meg az oldal és a távolság helyesbítésének mértékét. A gépies belövést a Horthy-hadseregben a 39 M. lőelemmeghatározóval végezték. Alkalmazásánál nem volt szükséges, hogy a figyelő- és tüzelőállás műszereit párhuzamosítsák, nem kellett előzetesen a főfigyelő és a vezérlőveg helyzetadatait ismerni, és nem volt szükséges a célszög ismerete sem. (*Pálhiday:* A tüzérségi tűzvezetés fejlődése. MKSZ. 1939. 2. sz. és 1941. 4. sz.; MKK. 1929. 223. o.; MKSZ. 1939. 9. sz.)

36 A kisebb államok, amelyek kevesebb tüzérséggel rendelkeztek — ezek közé tartozott Magyarország is — továbbra is megtartották az üteget tűzvezetési egységnek és alkalmi tűzösszpontosításokkal erősítették meg az üteg tüzét. (MKSZ. 1936. 5. sz.; *Ternegg János:* A tüzérség harca és vezetése. Budapest, Heinrich, 1934. II. fejezet 1. pont.)

ségek, a nagy erejű légiflották megjelenése a mély hadművelet (harc) elméletének és gyakorlatának kialakításához vezetett.[37]

A tüzérség a maga szerepét a támadás előkészítésében és végrehajtásában már az első világháborúban bebizonyította. Ezt senki nem is tagadta. A harckocsik és a légierő megjelenésével azonban helyet kapott az a vélemény, hogy a tüzérség fejlesztése a védelem mélységének megnövekedése ellenére sem szükséges olyan ütemben, mint az elmúlt háborúban, mert feladata egy részét a harckocsik és a repülőgépek megoldják. Ez nem jelenti a tüzérség visszafejlesztését. Pusztán arról van szó, hogy a tüzérség, a harckocsik és a repülőgépek között a fejlesztésre vonatkozóan a feladatok szem előtt tartásával bizonyos arányosságot igyekeztek kialakítani. A tüzérség jelentőségét és szükségességét egy államban sem tagadták. Ennek egyik legdöntőbb bizonyítéka, hogy a gyaloghadosztályok tüzérségét az első világháború utolsó évéhez viszonyítva jelentősen növelték.

A katonai szakemberek úgy vélték, hogy a manőverező háborút a találkozóharcok és ütközetek jellemzik. Ezért sokat foglalkoztak — főleg a németek és a magyarok — a menetek és a találkozóharcok kibontakozásának, az elővéd harcának és a főerők harcbalépésének tüzérségi biztosításával. A védelemben lévő fél mikénti leküzdésére már kevesebb figyelmet fordítottak. Hevenyészett védelem ellen, vagy találkozóharcoknál a harckocsik a tüzérség bevárása nélkül is támadásba mehettek át.

A szovjet elvek mindvégig a tüzérségi előkészítéssel indított támadást helyezték előtérbe. A francia nézeteket túlzott óvatosság jellemezte.[38] A harckocsik bevetését minden esetben tüzérségi előkészítésnek kellett megelőzni.

A tüzérség alkalmazását illetően a harmincas évek elején különböző aggályoskodó nézetek láttak napvilágot. Többek között, hogy a harckocsik előnyomulását tűzhengerrel nem lehet támogatni, mert vagy a tűzhenger akadályozza a harckocsikat az előrejutásban, vagy ők tartják vissza a tüzérséget a hatásosabb tűzkifejtésben. Továbbá, hogy a tüzérség vagy egyáltalán nem, vagy csak részben lesz képes megfelelni azoknak a követelményeknek, amelyeket a harckocsik alkalmazása vele szemben támaszt, mert a tüzérségi tűz nem elég mozgékony ahhoz, hogy a harckocsikkal lépést tudjon tartani. Végezetül, hogy a közvetett irányzással lőtt tüzérségi tűz — a tűzvezetés és a megfigyelés nehézségei miatt — a harckocsik támogatásánál lekésik. Felvetették azt is, hogy a tüzérség védelme harckocsi támadásokkal szemben nem kielégítő.

Ezek a problémák mindaddig fennálltak, amíg a tüzérséget nem tették képessé arra, hogy a harckocsikat követni tudja. A megoldást az önjáró és a rohamtüzérség létrehozása jelentette. Az önjáró tüzérséget már az első világháborúban is alkalmazták, elterjedése azonban a harmincas évekre tehető.[39]

37 A harmincas évek elején a hadsereg támadó hadműveletek mélysége 25—30 km, végrehajtási ideje 5—6 nap, napi üteme pedig 5—6 km volt. (1925—1929-es szabályzatok szerint). Csak a szovjet mély hadművelet (harc) elméletének kidolgozása után a 30-as évek közepén növelték meg 100—120 km-re, a napi ütemet pedig 20—25 km-re. (Isztorija vojennovo iszkusztva. I. köt. Moszkva, 1961. Frunze Akadémia kiadása, 300—310. o.)

38 A francia hadosztályok csak akkor támadhattak, ha az ellenséges állás minden 300 méterére egy könnyű tüzérosztály és egy közepes üteg tüze feküdt. (MKSZ. 1938. 11. sz.) Tüzérségi előkészítés nélküli támadás csak a legkivételesebb esetben fordulhatott elő, általában a meglepés érdekében. (MKSZ. 1938. 10. sz.)

39 A páncélos csapatok tüzérségének problémája már az első világháború utolsó éveiben és azt követően is felmerült. A 20-as években elkészültek az önjáró lánctalpas lövegek, amelyekből a gazdaságilag fejlett államokban néhány önálló üteget és osztályt hoztak létre. Németországban 1937—1938-ban a P. II. és P. III.-as harckocsi alvázra építettek löveget és ebből képezték a páncéloshadosztályok tüzérségét. A páncélos tüzérség — ahol páncéllal védelmezték a lövegkezelőket — lényegében 1941-ben jelent meg a németeknél. A löveget a harckocsi alvázra építették, páncéllemezek védelmezték a kezelőket, felül azonban nyitott volt. (*Oskar Munzel:* Die Deutschen Gepanzerten Truppen bis 1945. Herford und Bonn, 1945. Maximilian Verlag.)

Az a nézet, hogy a harckocsik támadását a tüzérség tűzhengerrel nem támogathatja — helytelennek bizonyult. A tüzérség képes volt a harckocsik és a gyalogság támadását 1,5—2 km mélységig tűzhenger, majd azt követőleg KITÖP-sal támogatni. Ehhez megoldották a tüzérfigyelő elhelyezésének problémáját is. Az elöl támadó harckocsik egyikében helyezték el és rádión keresztül összeköttetésben állt a tüzelőállással.

A hadseregek gépesítése, a harckocsik széles körű elterjedése bővítette a tüzérség feladatait is. Legvilágosabban ezt a szovjet szabályzatok rögzítették.

A szovjet tüzérség általános feladata az ellenség élőerőinek, technikai eszközeinek lefogása és megsemmisítése, a műszaki létesítmények rombolása, a gyalogság és harckocsik támadásának előkészítése és támogatása volt.

A támadás tüzérségi biztosítását általában a fővédőöv egész mélységére megtervezték és két részre bontották: a tüzérségi előkészítésre és a roham, illetve a mélységi harc tüzérségi támogatására.

A franciáknál a tüzérség feladatát a bevezető harctevékenységek (a megközelítés, az érintkezés felvétele, a harc bevezetése) és a zöm bevetésének biztosításában határozták meg.

A németeknél, olaszoknál és magyaroknál a tüzérségi biztosítást megközelítés és támadás alatti periódusra tagolták. A támadás biztosítása az előkészítésből, a közvetlen támogatásból, magyaroknál „a támadási terület megvédéséből", azaz az elért eredmények biztosításából állt.

A két világháború között konkrétabbá vált a tüzérségi előkészítés célja is. Ez a védelmi berendezések rombolását, az ellenséges tüzérség lefogását, a felderített páncéltörő fegyverek és oldalozó tűzfészkek megsemmisítését és az átjárók nyitását foglalhatta magába.

A tüzérségi előkészítés időtartama a helyzettől függően a néhány perces tűzrajtaütéstől 1,5 óra, sőt még több is lehetett. A roham időpontjának leplezésére az előkészítés alatt a tüzet többször a mélységbe helyezték át.

A tüzérségi támogatás: a megközelítés alatt a tüzérség az egységeket a tüzelőállások lépcsőzetes váltásával támogatta, egészen az ellenségre való felzárkózásig. A támadás megindulásától biztosította a gyalogság és a harckocsik rohamát és a harc mélységi kifejlesztését.

A tüzérség mennyiségét előkészített védelem áttöréséhez úgy számolták, hogy minden 100 méterre két könnyű- (110 mm-ig), vagy 300 méterre egy könnyűosztály és egy közepes üteg jusson. Ez arcvonalkilométerenként 55—80 lövegsűrűséget jelentett.

A szovjet hadvezetés a normák megállapításánál figyelembe vette a Hasszán-tói (1938) és a Halhin-Gol-i (1939) tapasztalatokat is. A tüzérséget „gyalogságot támogató" és „távolharc" tüzércsoportokban alkalmazták. A gyalogság kísérésére a lövészezredeket egy 75 mm-es üteggel erősítették meg. A Halhin-Gol-i hadműveletben 1938. augusztus 20-án a szovjet tüzérség 2 óra 45 perces előkészítést lőtt, amelyből az utolsó 15 perc tűzcsapás volt. A gyalogságot és a harckocsikat célok és objektumok szerint TÖP-sal, egyes esetekben KITÖP-okkal támogatta. A tüzérség igyekezett állandóan felzárkózni a támadó csapatokra. Voltak olyan napok, amikor ütegenként 2000 db lőszert használtak fel.

A szovjet hadvezetés a hadműveletek tapasztalatai alapján harckocsik nélkül végrehajtott támadásnál (a szovjet—finn háborúig) a tüzérségi előkészítéshez a következő lövegsűrűséget tartotta szükségesnek.[40]

[40] *Kovács Kálmán:* Szovjet-orosz tüzérség. MKSZ. 1939. 2. sz. 50. o.

	órák				
	1	1,5	2	2,5	3
A szükséges lövegmennyiség 1 arcvonal km-re	60—80	50—70	40—60	35—50	30—40
Általában átjárók nyitásához még számoltak	16—24	12—16	8	6—8	4—6
Összesen:	76—104	62—86	48—68	41—58	34—46

A harckocsik tűzerejét szem előtt tartva a harckocsik támogatásával indított támadásnál a 30—35 lövegsűrűséget is elegendőnek tartották és a tüzérségi előkészítés idejét 1,5 órában határozták meg.

Az első világháború végére kialakult lövegsűrűségeket és a tüzérségi előkészítés időtartamát tehát jelentősen csökkentették. Ennek okát a harckocsik és a repülők elterjedésével magyarázták, ezek ugyanis képesek voltak a tüzérség bizonyos feladatait megoldani. A csapatok szervezetszerű tüzérsége mellett szükségesnek tartották a megerősítést is. Ennek mérve attól függött, milyen védelmet kellett leküzdeni. Hevenyészett védelem elleni támadáshoz általában nem adtak tüzérségi megerősítést.

Előkészített védelem elleni támadáskor 3,5 km-es sávban támadó lövészhadosztályokat a szovjet elvek szerint 1—2 tüzérezreddel (36—72 löveg), a 2—3 km-en támadó francia gyaloghadosztályokat 5—15 üteggel (20—60 löveg), a 3—5 km-en támadó német gyaloghadosztályokat 1—2 tüzérezreddel (48—96 löveg) erősítették meg a tábori hadsereg, illetve a főparancsnokságí tüzértartalékból. Az arcvonalkilométerenként szükséges 50—80 löveget csak így tudták biztosítani.

A tüzérség csoportosítása az első világháborúhoz viszonyítva jelentős fejlődést mutat. Az egyes hadseregekben általában hasonlóan alakultak a tüzérség csoportosításai. Az eltérések inkább az elnevezésben, mint a feladatban mutatkoztak. A tüzérség csoportosítását és a tüzércsoportok feladatait a a túloldali táblázat szemlélteti.

Amíg az első világháborúban a tűzvezetés egysége az üteg, majd utána az osztály volt, addig a 30-as évek végére az államok többségében már a tüzércsoport. Ezzel lényegében kiküszöbölték a 2—3 ütegből álló tüzér alcsoportokat. A tüzércsoportok (alcsoportok) ereje általában 1—4 tüzérosztály volt.

A páncélos és gépesített csapatok tüzérségének alkalmazása és csoportosítása lényegében nem tért el az összfegyvernemi csapatokétól. Ezek tüzérségét rendszerint a gyalogság harcrendje mögé vonták össze és felkészült a bevetés tüzérségi támogatására. Ez különösen a szovjet hadseregben volt szokásos.

A páncélos és gépesített csapatok alkalmazása a tüzérség feladatait az előrevonás és a megindulási állás (szétbontakozási terepszakasz) elfoglalásának tűzzel való leplezésével és biztosításával bővítette.

A tüzércsoportok tüzelőállásaikat a peremvonaltól 3—13 km-re foglalták el. A szovjet hadosztálytüzérség tüzelőállásai a peremvonaltól 4,5—6, a hadosztály megerősítésére adott ágyús tüzérségé pedig 7—10 km-re helyezkedtek el. A hadtest és a főparancsnoksági tüzértartalékból képzett, nagyobb hatótávolságú tüzércsoportok is ebben a mélységben foglalták el tüzelállásaikat. A szovjet tüzérség elvi csoportosítását a 15. számú ábra szemlélteti.

A nyugati hadseregekben a tüzérség tüzelőállásainak távolságát nem a saját, hanem az ellenség peremvonalától határozták meg. A minimális távolsá-

A tűzérség csoportosítása az 1930-as évek végén[41]

Országok	Tüzércsoportok megnevezése	Tüzércsoportok feladatai	Hol szervezték, hozták létre	Megjegyzés
Szovjetunió	gyalogezredeket támogató	— a gyalogság támogatása	hadosztályoknál	Szovjetunióban a gyalogságot közvetlenül támogató harckocsikat is támogatta. Ezeket a ho. szervezetszerű és a megerősítésre adott tüzérségből hozták létre
Németország, Franciaország, Olaszország	támogató			
Franciaország, Olaszország	súlyképző	— a gyalogság támogatása a támogató tüzércsoportok tüzének megerősítésével		
Szovjetunió	távolharc	— az ellenség tüzérsége elleni harc — távoli zavaró tüzek lövése — hadosztályok tüzének megerősítése	hadtesteknél	A gyalog- (löv.) hadtestek szervezetszerű és megerősítésre adott tüzérségéből
Németország, Franciaország, Olaszország	hadtest			
Szovjetunió	romboló	— távoli célok rombolása		
Szovjetunió, Németország, Franciaország, Olaszország	hadsereg	— távoli célok lefogása, — távoli célok rombolása, — a hadtestek tüzércsoportjai tüzének megerősítése	hadseregeknél	Az olaszoknál esetleg a gyalloghadosztály tüzércsoportjai tüzének megerősítése
				A hadsereg-tüzércsoportokat rendszerint alcsoportokra osztották fel

got — abból kiindulva, hogy a kis hatótávolságú (10 km) lövegekkel is le kell fogni a 7 km mélységű első (fő) védőövet — 3 km-ben szabták meg. Így tüzelőállás-változtatás nélkül képesek voltak a gyalogság támogatására a fővédőöv legerősebb állásának (első és második) áttöréséig.

A tüzércsoportok általában jól álcázott nyílt tüzelőállásokat foglaltak, de nem tartották kizártnak a fedett tüzelőállásból való lövést sem, különösen előkészített védelemben lévő ellenség ellen. Találunk utalást arra is, hogy a tüzérséget a harckocsiveszélyes irányokban javasolják elhelyezni, hogy szükség esetén a harckocsik ellen is alkalmazható legyen. Ezt az elgondolást a második világháború igazolta.

A tüzérség együttműködése más fegyvernemekkel és a légierővel az első világháborúhoz viszonyítva jelentősen megjavult. A különféle szabályzatok előírták, hogy a tüzéregységek, alegységek parancsnokai lehetőleg közös harcállásponton legyenek a támogatandó csapatok parancsnokaival. Amenyny-

41 MKSZ. 1934. 1. sz. 5—10. o.
Uo. 1936. 5. sz. 132—135. o.
Uo. 1937. 3. sz. 43—45. o.
Uo. 1938. 10. sz. 17—23. o.
Uo. 1938. 11. sz. 28—30. o.
Uo. 1. sz. 78—80. o.

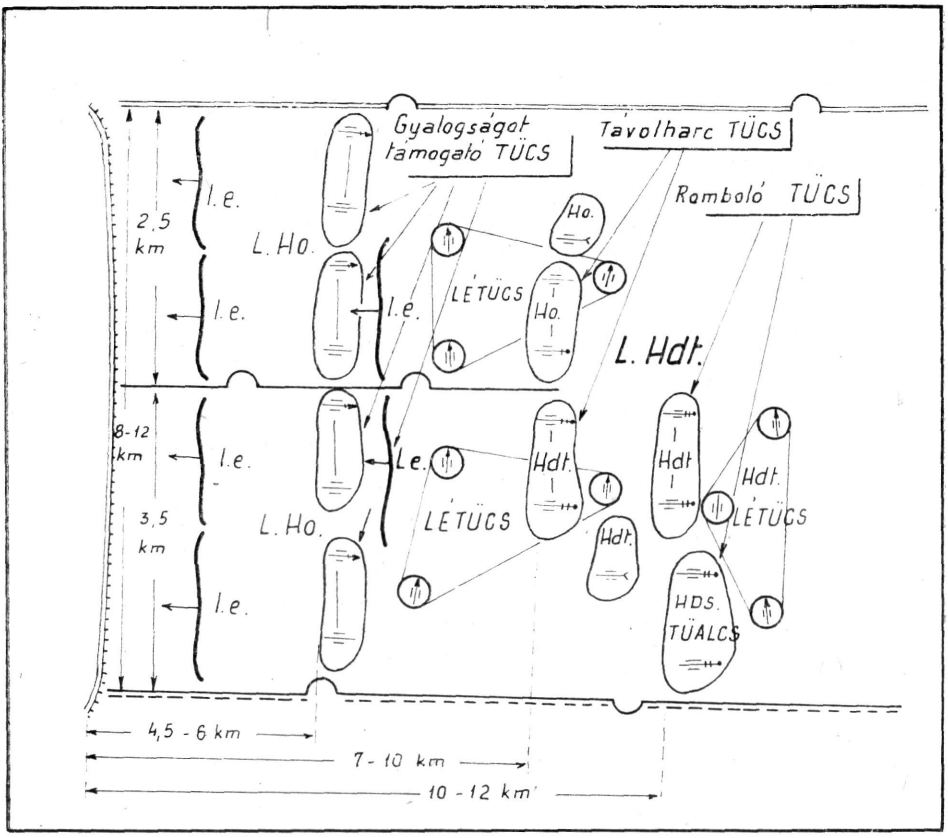

15. sz. ábra. A szovjet tüzérség csoportosítása támadásban a két világháború között (elvi vázlat)

Megjegyzés:

— három km-es sávban támadó lövészhadosztály a szervezetszerű eszközeivel — a század aknavetők nélkül — egy arcvonalkilométeren 22 aknavető, 8 páncéltörő és 26 tábori löveg sűrűséget tudott létrehozni. A páncéltörő lövegeket nem számítva tehát 48 löveg és aknavető jutott egy arcvonalkilométerre;

— főirányban támadó lövészhadosztályt 1—2, esetleg több tüzérezreddel erősíthettek meg;

— főirányban támadó lövészezred támadását rendszerint 3—4 tüzérosztályból álló Gy TTÜCS támogatta;

— a lövészhadtest szervezetszerű és megerősítő eszközeivel az ellenség erősen megerősített állásainak áttörésekor a főcsapás irányában egy arcvonalkilométeren (a zászlóalj- és ezredtüzérséggel együtt) 60—80 löveg és aknavető sűrűséget tudott létrehozni.

nyiben ez valamilyen oknál fogva nem valósítható meg, akkor tüzérösszekötőt kell küldeni.

A tüzérség a gyalogságot és a harckocsikat az első világháborúhoz hasonlóan különböző tűznemek és tüzelési módok lövésével támogatta. A második világháború kezdetére azonban ezekben is bizonyos változások történtek: Meggyorsult a tűzhenger előrehaladásának üteme, ami egyrészt a tüzértechnika fejlődésével, másrészt pedig a támpontrendszerű (nem összefüggő) védelemmel volt összefüggésben. Az 1930-as években megjelent a mozgó zárótűz. A tűznemeket a következő táblázat tartalmazza:

Tűznemek a két világháború között[42]

Államok megnevezése	Tűznemek	Megjegyzés
Szovjetunió, Németország, Olaszország, Magyarország	romboló tűz	A magyar tüzérség romboló tűz lövésekor 5 km-re levő ellenséges ütegre 8 cm-es lőszerből 400, 15 cm-esből 200 db-ot lőtt ki.
Szovjetunió, Olaszország, Magyarország	lefogó tűz	A magyar tüzérség egy 5 km-re levő ellenséges üteg lefogására 8 cm-es lőszerből 65, 15 cm-esből 30 db-ot számolt.
Szovjetunió, Magyarország	megsemmisítő tűz	A magyar tüzérség ellenelőkészítéskor is ezt alkalmazta. Egy gyalogzászlóaljra 4—5 üteget tartottak szükségesnek. Lövészgödörben levő ellenségre 100 m-ként egy üteget, éspedig 8 cm-esből 100, 15 cm-esből 45 lőszerrel.
Németország, Magyarország	zavaró tűz	Magyar tüzérség egy üteg zavarására 40—50 lövést tartott szükségesnek.
Szovjetunió, Németország, Franciaország, Olaszország, Magyarország	záró tűz	A magyar könnyűüteg 100, a közepes üteg 200 m-es szakaszt kapott és 25 m-es szélességre percenként 3—4 könnyű lövést számoltak. A mozgó zárótűz lövése a 30-as években alakult ki és a szovjet tüzérség előszeretettel alkalmazta.
Szovjetunió, Franciaország, Magyarország	tűzhenger	Szovjetunióban általában jelzésre, Franciaországban óra szerint szabályozták és 3—4 percenként tett meg 100 m-t. Magyarországon jelzésre és idő szerint helyezték előre, 2 percenként 100 m-t mozgott előre, 25 m szélességre percenként 2—3 lövést számoltak.
Szovjetunió, Olaszország	kísérő tűzösszpontosítás	
Szovjetunió	tűzösszpontosítás	
Németország	leküzdő tűz	Élőerők ellen és rombolásra lőtték.
	vakító tűz	Főleg vegyi lőszerrel vezetési pontok ellen.
Franciaország	távoli és megelőző bénító tűz	Ez azonos az ellenelőkészítéssel.

[42] *Ternegg:* i. m. „A tűznemek".
Halász Sándor: MKSZ. 1934.
Pálhiday: MKSZ. 1938. 10. sz., 1939. 3. és 9. sz.
Kovács: MKSZ. 1939. 2. sz.
Német Ferenc: MKSZ. 1939. 1. sz.

Államok megnevezése	Tűznemek	Megjegyzés
Olaszország	feltartóztató tűz	
	elreteszelő tűz	
	támogató tűz	A gyalogság támogatására (a tűzhenger helyett).
Franciaország	tüzérség elleni tűz	
	oltalmazó tűz	

A német és olasz szakirodalmak a tűzhenger alkalmazásáról nem nyilatkoztak. Minden valószínűség szerint olyan következtetést vontak le, hogy a manőverező viszonyok között a védőnek nem lesz ideje olyan védelmi rendszer létesítésére, melynek áttöréséhez tűzhenger szükséges.

A tüzelési módokban az első világháborúhoz viszonyítva említésre méltó változások nem történtek. Annál nagyobb fejlődés mutatkozott a harcászati, hadműveleti mozgékonyságban és a tűzzel való manőverezésben.

A hadműveleti manőverezés fokozásához hozzájárult a hadseregek és ezen belül a tüzérség általános gépesítése.

A fokozottabb manőverezésre való törekvést mutatja az, hogy 1931-ben az USA-ban a tüzérségnek légi úton való szállításával kísérleteztek. Egy üteget (4 db 75 mm-es ágyút) hét repülőgép szállított az alkalmazási helyre. A földreérés után hét perccel az üteg tűzkész volt és a kirakás után 15 perccel egy össztűzzel megkezdte a tűzharcot. Az 1933-ban már egy tüzérosztályt szállítottak hasonló módon. Ez jelentős lépés volt nemcsak a tüzérség alkalmazását, hanem a légideszant csapatok kialakulását illetően is.

A tűzzel való manőverezést — a lőtávolság növelése mellett — jelentősen fokozta a bemérő alegységek technikai és általában szakmai, a tüzéralegységek- és egységek lőelem meghatározó eszközeinek fejlődése.

A mérőszázadoknak település után feladataik megkezdéséhez a 30-as években 2—3-szor kevesebb időre volt szükségük, mint az első világháborúban. 1914—1918-ban gyakran egy napot is igénybe vett a felkészülés, a 30-as években pedig már 1—6 óra elég volt — a terep, a napszak és mérési feladatoktól függően — a mérőkészség eléréséhez.

A tűzzel való manőverezés lehetőségét biztosította a *lőszerellátás* korszerűsítése. Az első világháború tapasztalata azt mutatta, hogy a könnyűütegeknél a lőszerjavadalmazás nem volt elég. A közepes és nehézlövegek javadalmazása a háború manőverező időszakában elégnek bizonyult. Ezért a javadalmazást a könnyűütegeknél általában 25—50%-kal növelték (lövegenként 160—200 db-ra), a közepes és nehézlövegeknél pedig leszállították. A közepesnél 80, a nehezeknél 20—40 db volt.

A lőszernormák rendezésével a csapatok javadalmazása általában megnövekedett. Ennek egyharmad részét általában az osztály törzsüteghez tartozó könnyű lőszeroszlop szállította. A gépesítéssel, az utak és vasutak fejlődésével jelentősen megjavultak a szállítási körülmények és ez lehetővé tette, hogy a lőszert — egyes közbeeső állások kikapcsolásával — egyenesen a csapatokhoz szállítsák és a szükséges lőszermennyiséget időben biztosítsák.

b) A tűzérség alkalmazása védelemben

A két világháború között nemcsak a támadás, hanem a védelem elvei is változtak.

A szovjet és a francia katonai elmélet az állóvédelem (állásvédelem) mellett szükségesnek tartotta a manőverező védelmet is. Az olasz és magyar elvek alapvetően csak a manőverező védelemmel foglalkoztak és kevés figyelmet fordítottak az állóvédelemre, a németek utóbbit teljesen mellőzték is.[43]

A gyaloghadosztályok védősávjainak szélességét normál védelemben alapvetően a tüzérség lövegeinek hatótávolsága határozta meg. Az elv általában az volt, hogy ha a hadosztály 5—10 km széles sávban véd, ez még biztosítja a tüzérség központi vezetését. Amennyiben védősávjának szélessége meghaladta a 10 km-t, felmerült a tüzérség decentralizált vezetésének szükségessége. Széles arcvonalú védelem esetén a támogató TÜCS-okat rendszerint alárendelték a védőszakaszok összfegyvernemi parancsnokainak.

A tüzérség feladata állásvédelemben különböző tűznemek (zavarótűz, lefogó tűz, zárótűz, TÖP, megsemmisítő tűz) alkalmazásával, a többi fegyvernemi csapatokkal együttműködve az ellenség támadó erőinek szétverése, védelembe való betörésének, a támadás kifejlesztésének megakadályozása, az ellenlökések és ellencsapások támogatása volt.

Az egyes hadseregek szabályzatai, utasításai és segédletei szinte kivétel nélkül feladatként határozták meg az ellenelőkészítést, a harckocsik elleni harcot és a támadó gyalogság leválasztását a harckocsiktól.

A főirányban védő hadosztályokat általában 1—3 tüzérosztállyal erősítették meg.

A hadosztályok a szervezetszerű és a megerősítésre kapott tüzérségből rendszerint gyalogságot támogató tüzércsoportot képeztek. A hadtest- és hadseregtüzérségnek csoportosítása megegyezik a támadásnál elmondottakkal. A szovjet és német elvek szerint, ha a hadosztálynak volt elegendő eszköze, szervezhetett tüzérség elleni tüzércsoportot is.

A gyalogságot támogató tüzércsoportokat a zászlóaljak támogatására — a helyzettől függően — alcsoportokra lehetett osztani.

A szovjet lövészhadosztályokat rendszerint aknavetőkkel is megerősítették, amelyekből a hadosztályparancsnokok közelharc TÜCS-okat szerveztek. Szovjet nézetek szerint a tüzérség tüzelőállásait természetes akadályok mögött, a harckocsiveszélyes irányoktól oldalra kellett megválasztani. Ez elvileg és gyakorlatilag is helytelen volt, mert így nem tudtak eredményes harcot vívni a védelembe betört harckocsik ellen. A leghatásosabb közvetlen irányzású tüzet nem érvényesíthették.

A tüzérség elhelyezését védelemben tehát a túlzott óvatosság jellemezte, ami károsan befolyásolta a lőtávolság kihasználását. A tüzérség kb. 5%-át a védelem peremvonalától 1—2 km-re, 20%-át 2—4 km-re, 75%-át pedig 4—8 km-re helyezték el. A lépcsőzés helyes volt, az azonban már nem, hogy zömét a peremvonaltól messze helyezték el, amint azt a 16. sz. ábra is szemlélteti.

Manőverező védelemben a tüzérséget a védelem céljának megfelelően általában decentralizáltan alkalmazták.

A németek védelemben a tüzérséget a peremvonalhoz közel, sőt egy részét előtte, a biztosítási övben helyezték el, hogy minél jobban kihasználhassa a hatótávolságot.

[43] Harcászatti Szabályzat. I. rész. 1. füzet. Budapest, 1929. és a MKSZ. 1938. 10. sz., MKSZ. 1939. 1., 2., 3., 9. sz.

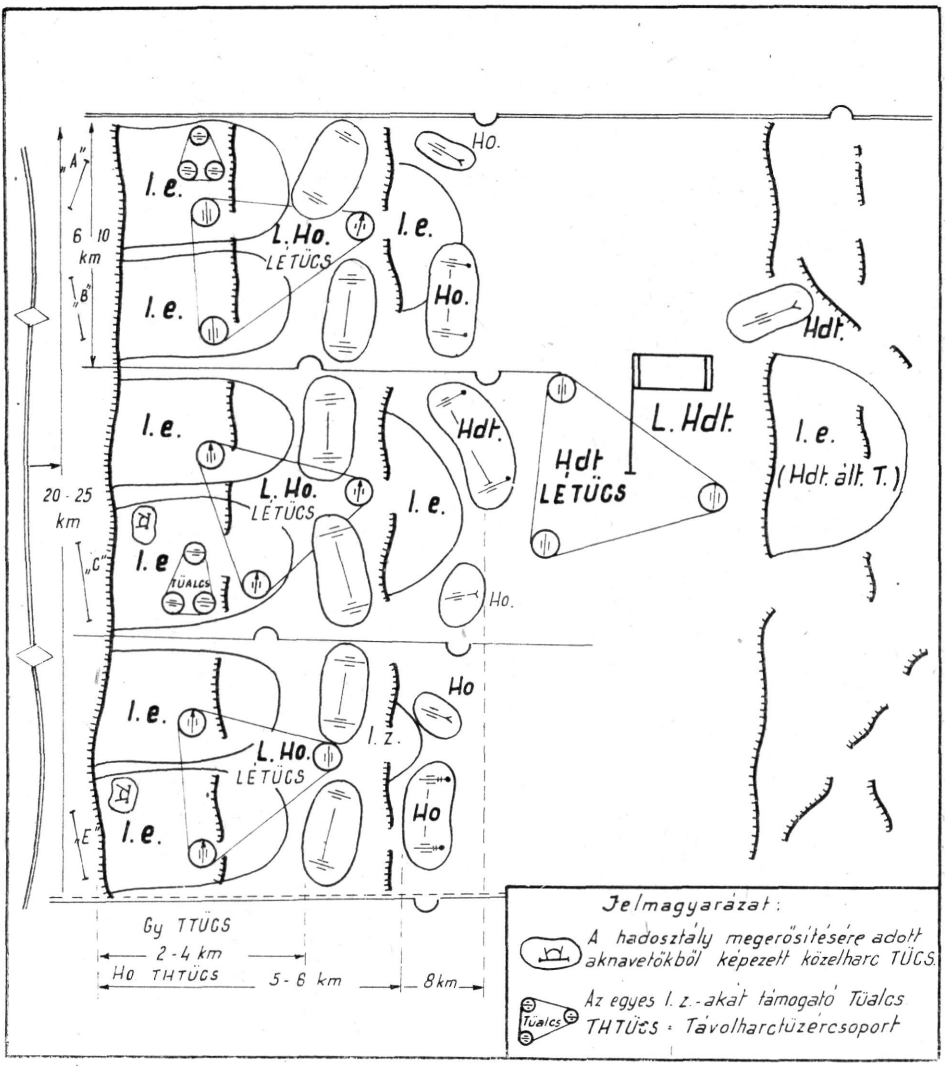

16. sz. ábra. A szovjet tüzérség csoportosítása védelemben a két világháború között (elvi vázlat)

Megjegyzés:

— a gyalogságot támogató tüzércsoportba (Gy TTÜCS) két vagy több tüzérosztályt osztottak be;

— a főirányban védő hadosztályt két-három tüzérosztállyal erősítették meg a hadtesttüzérségből, amelyből a hadosztályparancsnok távolharc-tüzércsoportot (THTÜCS) szervezett;

— a szabályzatok szerint a hadosztály második lépcső lövészezrednél is képezhettek TÜCS-ot, azonban rendszerint csak az első lépcsőben levőknél;

— a biztosítási övbe kiküldött zászlóalj erejű előrevetett osztagokat rendszerint egy üteggel is megerősítették.

A németek különösen széles körűen alkalmazták a „vándorütegeket" és a „leplező" vándorlövegeket, ami hozzájárult ahhoz, hogy a támadó nem tudta felfedni a tüzérség tényleges csoportosítását. A vándorlövegek feladata volt a belövés és a napi viszonylat megállapítása is.

Német nézetek szerint a tüzérség vezetését széles arcvonalon nem decentralizálták, hanem az utóvéd tüzérségének kivételével központosítva vezették. Csupán a tüzérfelderítő szervek tagozódtak szélességben.

Védelemben mindenütt merev zárótűz (MEZT) játszotta a főszerepet. Lövéséhez a könnyűütegeknek általában 100—150, a közepeseknek 200 m széles tüzelési sávot határoztak meg. Mozgó zárótűz (MOZT) lövését egyedül a szovjet tüzérség vette számításba. Más hadseregeknél a harckocsik várható irányába merev zárótüzet (MEZT) készítettek elő. A magyar tüzérségi utasítások határozottan utaltak arra, hogy mozgó harckocsikra a tüzérség csak nyílt tüzelőállásból és közvetlen irányzással tüzelhet eredményesen. A német tüzérség a védelembe betört harckocsik ellen közvetlen irányzással csak önvédelemből tüzelhetett.

Védelmi hadműveletek eredményes megvívásához — a páncéltörő tüzérségen kívül általában 12—50 löveg és aknavető sűrűséget tartottak szükségesnek. Ez általában megfelelt a követelményeknek. A szélső értékek közötti nagy különbség oka, hogy gyenge, közepes, vagy erős támadó erőkkel számoltak és ennek megfelelően határozták meg a szükségesnek látszó sűrűséget.

A rendelkezésre álló tüzérséget bevonták az ellenlökések és ellencsapások támogatására. Az ellenlökéseket rendszerint tűzcsapások, az ellencsapásokat pedig rövid tüzérségi előkészítés után tervezték végrehajtani. Lehetségesnek tartották — különösen az olaszok — az ellenlökések végrehajtását a tüzérségi előkészítés nélkül is, főleg, ha a meglepést akartak elérni.

Összefoglalás

Az első világháborúban szerzett tapasztalatok alapján a kapitalista nagyhatalmak fokozott ütemben fogtak hozzá a tisztikar technikai ismereteinek szélesítéséhez és a hadsereg gépesítéséhez.

Az első világháborúból megmaradt rengeteg löveg kicserélésére egyik állam sem volt képes, de ez nem is volt szándékuk, attól féltek, hogy az új lövegeknél — amelyek sok befektetést igényelnek — a másik fél korszerűbbet állít elő. Gazdasági nehézségek miatt ilyen versenyre nem volt hajlandó egyik ország sem. Ezért a 20-as években és a 30-as évek első felében inkább a régi lövegek állandó tökéletesítése folyt. Természetesen új mintájú lövegeket is készítettek, főleg olyanokat, amelyek eddig nem szerepeltek a tüzérség állományában, továbbá olyanokat cseréltek le, melyek korszerűsítése már nem volt célszerű.

Már az első világháború előtt is arra törekedtek — különösen Franciaország —, hogy a tüzérséget csak kevés lövegfajtával lássák el. A tapasztalatok azonban a tüzérségi fegyverzet további szakosítását eredményezték, például harckocsi, repülőgép-löveg, továbbá páncéltörő, légvédelmi, partvédő, hajó és vasúti lövegek. Mindvégig arra törekedtek azonban, hogy minél kevesebb lövegfajta legyen a tüzérség állományában. Elgondolásuk az volt, hogy egy lövegfajtával több feladatot is (támogatás, páncélelhárítás és légvédelem) meg lehessen oldani. Ezt nem tudták megvalósítani.

A gyalogság és a harckocsik egyidejű támogatásának szükségessége azon-

ban követelte az alacsony és magas szögcsoporttal egyaránt tüzelő löveg megszerkesztését, így született meg a tarack-ágyú.

A korszerű tüzérség tehát végeredményben mégis sokféle lövegfajtából állt, ami nehezítette és költségessé tette az előállítását. Ezen igyekeztek segíteni minél több egységes, szabványosított alkatrész előállításával. Ez megkönnyítette a harcmezőn is az alkatrész utánpótlást és a meghibásodás gyors kijavítását.

A terpesztett lövegtalp elterjedésével megoldották az egységes lövegtalp használatát. Azonos lövegtalpat alkalmaztak a hasonló űrméretű ágyúknál és tarackoknál. A szovjet hadseregben például a 122 mm-es ágyú lövegtalpát használták a 152 mm-es tarack-ágyúhoz is.

A lövegtervezők a katonai szakemberek által támasztott követelményeket a két világháború közötti időben alapvetően megoldották. A terpesztett lövegtalpak elterjedésével jelentősen nőtt a tűzzel, a terepjáró vontatók mind fokozottabb beállításával a harcászati, a közúti vontatás 150—300%-os sebesség növekedésével pedig a hadműveleti manőverezés lehetősége. E vonatkozásban különösen jelentős volt a tüzérütegnek, illetve tüzérosztálynak légideszantként való szállítási kísérlete az Egyesült Államokban 1931 és 1933-ban.

Németország a 30-as években olyan hatalmas ütemben fejlesztette fegyveres erejét és ezen belül a tüzérségét, hogy nemcsak pótolta a 20-as évek lemaradását, hanem megelőzte a többi kapitalista országot is. Tüzértechnikája a legkorszerűbb, zömében a 20-as évek végén és a 30-as években készült új lövegekből és eszközökből állt.

A két világháború közötti időben — főleg a 30-as években — a szovjet hadvezetés alapjában felszámolta tüzértechnikai hátrányát. A második világháború kezdetére — annak ellenére, hogy a csapatoknál még sok régi típusú löveg volt — a szovjet hadsereg korszerűen kiképzett tüzérséggel rendelkezett, amely a Halhin-Gol-nál és a szovjet—finn háborúban kivívta nemcsak a szovjet hadsereg többi fegyvernemeinek, hanem más államok szaktekintélyeinek elismerését is.

A tüzérség motorizálásában százalékos arányban azonban a fejlett nyugati kapitalista országok még a 30-as évek végén is a Szovjetunió előtt jártak. Annak ellenére, hogy nagy ütemben folyt a szocialista nehézipar létrehozása, a cári időkből örökölt elmaradottság még éreztette hatását. Nem kevésbé hátráltatta a fejlődést a 30-as évek második felében a személyi kultusz. Ez idő alatt több, a tüzértechnika fejlesztésére vonatkozó korszerű javaslat (önjáró lövegek szerkesztése, tüzérség tarackosítása) nem, vagy csak hosszú viták után került megvalósításra.

A 20-as évek végére kialakult a gépesített, majd a 30-as években a páncélos csapatok gép- és önvontatású tüzérsége. A 20-as évek első felében USA-ban és a 30-as évek végén a Szovjetunióban, majd Németországban is megtervezték a rohamtüzérséget.

A páncélos és gépesített csapatok tüzérsége mennyiségének végleges, megnyugtató kialakítása azonban a második világháború egyik problémája lett.

Az 1930-as években jelentősen megnőtt az egységek és magasabbegységek tűzereje, ami azzal is magyarázható, hogy az alegységeket és egységeket több tüzérségi fegyverrel (páncéltörő löveg, gyalogsági ágyú, aknavető stb.) látták el. Itt jelentős fölény mutatkozott a szovjet tüzérség javára, ami az egy perc alatt kilőhető lövedék súlyában mérhető. A francia gyaloghadtest egy perc alatt 51 462 kg, a német 48 769 kg, a szovjet lövészhadtest pedig 66 605 kg lövedéket tudott kilőni.[44] Az egy perc alatt kilőhető lövedék-

[44] *И. С. Прочко:* Артиллерия в боях за родину. Москва, Воениздат, 1957. 132. o.

mennyiség megfelelt az akkori követelményeknek és biztosította a várható feladatok végrehajtását.

A két világháború közötti időben tovább fejlődött a tüzérség lőeljárása és kialakult az úgynevezett *gyorsított* (rövidített) *eljárás,* ami a korszerű manőverező harcok, hadműveletek elengedhetetlen feltétele volt. Ezzel a módszerrel lehetővé vált a tüzércsoport tüzének gyors összpontosítása és az összpontosított tűz gyors manővereztetése egyik helyről a másikra. Ugyancsak nagyban hozzájárult a tűzkiváltás gyorsításához, hogy a tűzvezetés egysége az üteg helyett az osztály lett, sőt a 30-as évek végén egyes országokban már a tüzércsoport.

A tüzérség központosított vezetését az első világháború gyakorlatától eltérően nem a hadtest, hanem alapjában a hadosztályparancsnokok végezték TÜF-jeik útján, ami teljes mértékben megfelelt a két világháború között kialakult hadművészeti követelményeknek.

A két világháború közötti időben kikristályosodott a tüzérségi előkészítés célja, minősége és időtartama.

A csapatok tűzereje az első világháborúhoz viszonyítva jelentősen megnőtt, ezzel szemben a lövegsűrűség az első világháborúhoz viszonyítva jelentősen csökkent. Ez elsősorban a légierő és a harckocsicsapatok hatalmas fejlődésével, a lövegek tűzgyorsaságával, a lövedékek hatásosságával, továbbá a támpontrendszerű védelmi elvekkel van összefüggésben. Mindez jelentősen meggyorsította a hadműveletek előkészítésének idejét és nagymértékben hozzájárult a harctevékenységek ütemének fokozásához.

A 30-as évek végén a gépesített csapatok tüzérségi támogatása tüzérségük motorizálásával és a nyílt, de rejtett tüzelőállásból való tűzvezetés előtérbe helyezésével lényegében megoldódott. Létrejött a korszerű rohamtüzérség.

A tüzérség alkalmazásában jelentős tapasztalatokkal szolgáltak a két világháború közötti helyi háborúk, különösen a spanyol polgárháború, a Halhin-Gol-nál és a Hasszán-tónál lefolyt hadműveletek. Ilyenek voltak többek között: a tüzérségi előkészítés sablonmentes végrehajtása, a gyalogság és a harckocsik KITÖP-sal és a TÖP-sal való támogatása, a nyílt tüzelőállásból való tűzösszpontosítás, az egyes lövegek közvetlen irányzással vezetett tüzének szükségessége, a tűzfelderítés további fejlesztése, illetve kiszélesítése, a gyalogság, a harckocsik és a tüzérség közötti jó együttműködés megszervezése, továbbá és nem utolsó sorban a tüzérség mennyiségének és teljesítőképességének fejlesztése. Rámutatott az aknavetők szerepének jelentőségére és azok további célszerű alkalmazási formáinak — a gyalogság közvetlen támogatásának — kidolgozására.

Tüzérségi megerősítést támadásban a hadosztályok rendszerint, védelemben pedig csak kivételes esetekben kaptak. Ebből gyalogságot támogató, vagy távolharc (tüzérségi elleni) tüzércsoportot képeztek.

A két világháború közötti időben tovább fejlődtek azok az alkalmazási módok, amelyek az első világháborúban alakultak ki. Míg a háború előtti szabályzatok általában csak kívánatosnak tartották a tüzérség tüzének összpontosítását, a háború után kiadottak már megkövetelték. Az első világháborúban az elővédhez tüzérséget adni csak ajánlatosnak tartották, a két világháború közötti időben pedig már kötelezően meg kellett erősíteni még akkor is, ha a gyalogság rendelkezett kísérő lövegekkel. Az első világháború alatt a tüzérség helyét általában a gyalogság határozta meg, a háború után szabályzatok rögzítették, hogy a tüzérség alkalmazására vonatkozó javaslatot az összfegyvernemi parancsnok részére a tüzérparancsnoknak kell megadni.

A helyi háborúk igazolták, hogy a tüzérség szerepében az arcvonalkilométerenkénti lövegsűrűség csökkenése és a légierő hatalmas fejlődése ellenére jelentős változás nem állt be. Lényegesebb változás a közepes és a nehézlövegek mennyiségének egymáshoz való arányában történt a közepesek javára.

Kevésbé megalapozott volt az olyan vélemény, hogy a kapitalista országok vezetői lebecsülték a tüzérséget. Annak ellenére, hogy voltak szélsőséges nézetek, a tüzérséget minden állam — a légierő, a páncélos és gépesített csapatok létrehozása és növelése mellett — gazdasági viszonyaihoz és földrajzi helyzetéhez mérten mennyiségileg és minőségileg is fejlesztette.[45]

A háborúra készülő német fasizmus fegyveres erejét nagy ütemben fejlesztette. A tüzérségi lövegek és aknavetők mennyisége Németországban 1940-ben meghaladta a 43 000 db-ot.[46] A Szovjetunió a szocializmus védelmére — a fenyegető veszély láttán — szintén hozzákezdett hadseregének fejlesztéséhez és a tüzérségi löveg mennyiség 1939-ben elérte a 45 790 db-ot.[47]

Az első világháború alatt a tüzérség fejlődésére különösen a mennyiség, alkalmazás, belövés és tűzvezetés módszere, a két világháború közötti időben pedig a harcászati, hadműveleti (hadászati) mozgékonyság és a tűzzel való manőverezés, valamint a tűzkészség gyors elérése volt a jellemző.

Annak ellenére, hogy a tábori tüzérség fejlődése a fegyvernemek arányának százalékos megoszlásában 9,4%-kal csökkent, továbbra is megtartotta a gyalogság mögötti második helyét.

A tüzérség fejlődésében jelentős volt a rakétatüzérség megjelenése (Szovjet, Amerikai Egyesült Államok, Németország). A Szovjetunióban a 30-as években Tuhacsevszkij javaslatára foglalkoztak a rakétafegyverek szerkesztésével és már 1938-ban jelentős eredményeket értek el. Alkalmazása és tömeges előállítása azonban a második világháború első felében valósult meg.

ЙОЖЕФ САНАТИ:

РАЗВИТИЕ ПОЛЕВОЙ АРТИЛЛЕРИИ МЕЖДУ ДВУМЯ МИРОВЫМИ ВОЙНАМИ

Резюме

Автор статьи прежде всего даёт краткий обзор о том, какие проблемы занимали военных и хозяйственных деятелей в связи с развитием армии в годы после первой мировой войны.

Он показывает те требования, которые были поставлены перед артиллерийской техникой с общей механизацией армии. Решение этих требований вызвало целый ряд проблем у специалистов-артиллеристов.

Автор указывает на то, что развитие военной техники прежде всего исходило из капиталистических стран, вышедших из войны победителями. Анализируя положение Советского Союза, автор говорит о том, что как влияла наследованная от царизма отсталость на развитие артиллерийской техники. Показывая развитие артиллерийской

45 *Dánfy Mihály:* Elvi tüzérségi kérdések. MKSZ. 1939. 5. sz.; Műszaki Szemle, 1925. 1—2. sz. 20. o.; *Б. Мюллер Гиллебранд:* Иностранной литературы. Москва 1958. 49. o. Артиллерия русской армии (1900—1945) том I. Москва, Воениздат, 1948. 180. o.; *Н. Жданов:* Развитие артиллерийского вооружения в Великой Отечественной Войне. Военная Мысль, 1965. № 3. 53. o.; *Hans Höhn:* i. m. 35—63. o.

46 *С. Воренцов:* Из опыта боевого использования артиллерии во второй мировой войне. Военная Мысль, 1961. № 1. 68. o.;

47 *Н. Жданов:* Развитие артиллерийского вооружения в Великой Отечественной Войне. Военная Мысль, 1965. № 3. 53—54. o.

техники, автор освещает, что при каких условиях вышла на первый план по отношению развития армии фашистская Германия.

Он анализирует место артиллерии в составе вооружённых сил и её роль в периоде между двумя мировыми войнами и в будущей войне. Показывает, что в следствии бурного развития воздушных сил и бронетанковых войск произошло процентное сокращение в развитии артиллерии. Несмотря на количество орудий войск в организации показывает возрастающую тенденцию.

Автор рассматривает разные попытки, принятые на решение вопросов механизации артиллерии, а также возникшие в связи с этим мнения.

В статье хорошо ощутимы требования военного искусства по отношению дальности полёта снаряда, маневренности, эффективности, в достижении огневой готовности за короткий срок и не в последней очереди в создании самоходной артиллерии. Он показывает, что теория глубокой операции (боя в глубине) какие требования ставила перед специалистами артиллерии. В результате новой военной теории возросли не только глубина задач войск, но и общий темп наступления. К этому необходимо постоянная и непрерывная поддержка артиллерии.

Всё это вызвало быстрое исчисление данных стрельбы. Так возник ускоренный (сокращенный) способ в исчислении данных для артиллерии.

В статье хорошо показаны диалектические соотношения военной техники, военной теории и организации войск, а также влияние развития артиллерийской техники на тактические принципы, а в дальнейшем влияние этих принципов на организацию. Он знакомит способами управления артиллерией и огнём, разновидностями их развития, организацией артиллерийских групп в боевом порядке соединений и в оперативном построении: как в наступательном так и в оборонительном боях.

Автор в статье раскрывает факторы, закономерности и законы принятие которых во внимание даёт толчок к развитию, а нарушение или игнорирование которых сильно тормозит развитие военного искусства.

JÓZSEF SZANATI:

DIE ENTWICKLUNG DER FELDARTILLERIE ZWISCHEN DEN ZWEI WELTKRIEGEN

Resümee

Der Autor der Studie gibt uns vorerst einen kurzen Überblick über die Probleme, die die militärischen und wirtschaftlichen Leiter in den Jahren nach dem ersten Weltkriege, in Hinsicht der Entwicklung des Heeres befassten.

Er macht uns mit den Forderungen, die die allgemeine Mechanisierung der Heere der Artillerietechnik stellte, bekannt und schildert, welche Probleme deren Lösung den Artilleriefachkundigen bedeutete.

Er weist darauf hin, dass die Entwicklung der Kriegstechnik vorallem in jenen kapitalistischen Ländern begann, die den Krieg siegreich beendet haben. Die Situation der Sowjetunion zergliedernd beschreibt er, welche Wirkung die von dem Zarismus geerbte Zurückgebliebenheit auf die Entwicklung der Artillerietechnik ausübte.

Während er die Entwicklung der Artillerietechnik illustriert, legt uns der Autor klar, unter welchen Umständen das faschistische Deutschland in der Entwicklung seines Heeres in die Vorderlinie drang.

Er zergliedert Platz und Rolle der Artillerie in der Armee, im Zeitraum zwischen den zwei Weltkriegen und im Kriege der Zukunft. Er weist darauf hin, dass der schnellen Entwicklung der Luftwaffe und der Panzertruppen zufolge, in der Entwicklung der Artillerie ein prozentueller Rückfall eingetreten ist. Die Zahl der Geschütze aber zeigt in der Organisierung der Truppen trotzdem eine ansteigende Tendenz.

Der Autor erörtert die verschiedenen Formen und Versuche zur Motorisierung der Artillerie, sowie die diesbezüglich entstandenen Gegenmeinungen.

Die Studie veranschaulicht sehr gut die Anforderungen der Kriegskunst bezugs der Steigerung der Schussweite, Manövrierungsfähigkeit und Wirkung, der in kurzer Zeit zu erreichenden Feuerbereitschaft und nicht zuletzt bezugs der Schaffung der Selbstbeweglichen Artillerie. Sie weist darauf hin, welche Anforderungen die Theorie des Kampfes den Artilleriefachkundigen stellte. Zufolge der neuen Militärtheorie wuchs nicht nur die komplexe Aufgabe der Truppen, sondern auch der allgemeine Takt des Angriffes an. Dazu wäre die ständige und ununterbrochene Feuerstütze der Artillerie notwendig. Das machte jedoch die schnelle Durchgabe der Schiesselemente notwendig. So kam im Schiesswesen der Artillerie das verkürtzte Verfahren zustande.

Die Studie gibt über den dialektischen Zusammenhang der Kampftechnik, der militärischen Theorie und der Truppenorganisierung, über Wirkung der Entwicklung der Artillerietechnik auf die taktischen Prinzipien und Wirkung auf die Organisierung, ein sehr gutes Bild. Sie beschreibt die Methoden der Artillerieführung, der Feuerführung, die Abarten der Entwicklung, die Organisierung der Artilleriegruppen in die Kampfreihe der höheren Kampfeinheiten, — so in der Offensive, wie im Verteidigungskampf.

Der Autor offenbart in seiner Studie die jene Fakten, Gesetzmässigkeiten und Gesetze, deren Beachtung die Entwicklung der Kriegskunst begüngstigend, — ihre Verletzung oder Unbeachtung jedoch stark rückfällig beeinflusst.

ZALKA MÁTÉ VALLOMÁSA ÖNMAGÁRÓL

Györkei Jenő

Zalka Máté, aki karddal és tollal véste be nevét a magyar és a nemzetközi munkásmozgalom történetébe, 1896. április 23-án született a Szamos-parti Matolcs községben.

Nevét és írásait ismerik szerte a világon. Három nép is sajátjának vallja őt, *aki magyar földön született, a Szovjetunióban járta ki a forradalom iskoláját és életének „fő művét" Spanyolországban „írta" meg.*

Születésének 70. évében kegyelettel emlékeztünk Zalka Mátéra, akiről Luigi Longo, az Olasz KP főtitkára mondotta „a szabadságharcosok barátja és testvére — hős volt."[1]

A felszabadult Magyarországon húsz esztendő alatt több életrajzi mű, tanulmány és cikk jelent meg róla.[2] Történészek és írók sora áldozott emlékének. Sajnos a Zalka élettörténetével foglalkozó munkákba olyan motívumok is „belopakodtak" — és az idők folyamán legendává váltak —, amelyek nem a valóságot tükrözik. Ezek a kisebb-nagyobb pontatlanságok és tévedések ködébe burkolják Zalka igazi életútját, holott *Zalka Máté legendák nélkül is népünk hőse, kiváló forradalmár.*

Rövid írásomban nem akarok szemrehányást tenni azoknak, akik korábban Zalka élettörténetével foglalkoztak. Tévedéseik oka ugyanis abból eredt, hogy nem ismerhették azokat a forrásanyagokat, amelyek csak az utóbbi évek óta állnak a kutatók rendelkezésére — melyek alapján ez a munka megszületett.[3]

Tanulmányomban a hamis legendákat szeretném eloszlatni és a valóságot megmutatni, hogy népünk nagy fia még emberibb közelségben álljon előttünk.

*

1 Luigi Longo (Gallo), az Olasz KP jelenlegi főtitkára Zalka Máté hősi halála alkalmából írta a „Lukács tábornok" c. cikkében. (Mundo Obrero, 1937. július 5. A Spanyol KP központi lapja.)

2 *Illés Béla:* Zalka Máté. Budapest, Officina, 1954.; *Illés Béla:* Életrajzi bevezető — *Zalka Máté:* Válogatott elbeszélései — Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1952. 5—6. o.: *Harsányi János:* Zalka Máté születésének 60. évfordulójára. Hadtörténelmi Közlemények, (a továbbiakban HK.) 1956. 2. sz. 122—146. o.; *Szerémi Borbála:* Zalka Máté. Budapest, Művelt Nép, 1952.; *Balázs József:* A nép tábornoka. — Emlékezés Zalka Máté halálának 25. évfordulóján. Népszabadság, 1962. június 11.; *Árkus József:* Három nép hőse. Budapest, Zrínyi Kiadó, 1962. — Második kiadása Tűztengerben címmel jelent meg 1965-ben.; *J. Gordon:* Geroicseszkaja zsizn Mate Zalka — generale Lukácsa. Moszkva, Vojennoje Izdatelsztvo, 1959.

3 A Magyar Tudományos Akadémia (továbbiakban — MTA) Kézirattárában őrzött Zalka-hagyaték, amit a Moszkvában élő Zalka család ajándékozott az Akadémiának, 1965 elejétől áll a kutatók rendelkezésére. Ezt az anyagot korábban Garamvölgyi József kivételével nem ismerte senki.

Zalka Máté falusi kispolgári családból származott, Mátészalkán járt polgári iskolába — innen vette a nevét is. Eredeti neve ugyanis Frankl Béla volt, amit az 1918-as évekig használt.[4] A polgári iskola elvégzése után a szatmárnémeti felső kereskedelmi középiskolába iratkozott be, ahol 1914 nyarán érettségizett. Ám akárcsak Petőfi, ő is elmondhatta, hogy „secundába pónált mégis —, sok szamár professzorom".[5] Matematikából ugyanis megbukott. Már javában dúlt az első világháború, amikor 1914 szeptemberében pótérettségit tett.[6] Ezt követően a szatmári honvédkórháznál kapott pénztárosi állást.

A háború második esztendejének tavaszán korosztályát mozgósították. A szatmári 12. honvéd gyalogezred II. népfelkelő zászlóaljának 8. századához vonult be[7] — itt részesült az első kiképzésben is. A néhány hetes katonaélet igencsak megviselte, és ha korábban voltak is illúziói a hadsereg, a katonaélet iránt, ezek csakhamar szertefoszlottak. Ezek a napok még évek múlva is elevenen éltek emlékezetében. A „Kisdobos" című novellájában is erre emlékezett, amikor így írt:

„Mi volt keményebb: az őrmester viselkedése, a kenyér vagy a fekhely — nem tudta megkülönböztetni. Mi volt a nehezebb: a puska, a bakancs vagy a „kisdobos" szíve — ki tudná megmondani? . . .

Reggel trombitaszó ébresztette, este trombitaszóra aludt el. Csontjai sajogtak, feje szédült . . ."[8]

1915 júliusának első napjaiban véget ért a kiképzés és — 9-én — néhány napos eltávozásra hazament szüleihez Matolcsra. Ekkor írta néhány soros versikéjét:

„Utolértelek hát álmom
De nem vágtatok lóháton
Nem sivalkodnak harczi kürtök
Búsan megroggyan a lábam.

Hadvezér se igen vagyok
A ruha rajtam nem ragyog
Csukaszürke szürke komisz blúzcm
Melybe verítékem csurog"[9]

Ezt a költeményét nem helyes csupán a versfaragó próbálkozásának tekinteni, mert egyben dokumentum is, amely Zalka egyéb feljegyzéseivel együtt azt bizonyítja, hogy nem „önként jelentkezett" katonának és sohasem szolgált a nyíregyházi huszároknál.[10]

A fenti két írásán kívül — ismerve a korabeli katonai szabályokat — a logikus következtetés is megcáfolja azt a feltevést, hogy huszár lett volna,

4 Ms. 4806/1. A krasznaja-rjécskai tiszti fogolytábor legénységének emléklapja, melyet 1918. február 17-én nyújtották át a címzettnek, „Frankl Béla hadapród úrnak". Ugyanebben a gyűjteményben egy ex-libris rajz található a következő felírással: EX LIBRIS ZALKA MÁTÉ 1918. Novo-Nikolajevszk. Zalka 1918. május 25-én érkezett a Novo-Nikolájevszk-i fogolytáborba.

5 *Petőfi Sándor:* Deákpályám című költeményéből.

6 *Nyéki Károly* történésznek, a tunyog-matolcsi kultúrotthon igazgatójának helyi kutatásait használtam fel.

7 MTA Kézirattár. Ms. 4796/93 — Zalka Máté jegyzetfüzetének első oldali bejegyzése.

8 *Zalka Máté:* Válogatott elbeszélései.

9 MTA Kézirattár: Ms. 4796/85. A „Mint sűrű ködbe . . ." című vers Zalka kéziratos verses füzetének 13. oldalán.

10 A fentiekkel ellentétben 1954-ben Illés Béla ezt írja: „. . . önként jelentkezett huszárnak . . . beállott a nyíregyházi honvéd-huszárokhoz . . .", Harsányi János 1956-ban: „. . . 1914 októberében a 18 éves önkéntes hadapródőrmester bevonul a nyíregyházi huszárezredhez . . .", Balázs József: 1962-ben: „. . . az első világháború kitörésekor — önként és nagy lelkesedéssel — huszárnak jelenkezett." Ebből is megállapítható — ha az időrendi sorrendet követjük —, hogy a legendák elsődleges szülőatyja Illés Béla, amíg a többiek csupán átvették tőle.

de az önéletrajzában[11] sem tesz ilyesmiről említést. A huszárokhoz bevonult „egy éves önkéntes"-eknek[12] saját lóval, saját felszereléssel és saját „extra" ruhával kellett rendelkezniük. E nélkül ugyanis a huszárokhoz nem mehettek. Éppen ezért ehhez a fegyvernemhez csak a kiváltságos, gazdag dzsentri csemeték vonultak be, akik a felszerelést meg is tudták vásárolni. Az olyan kispolgári származású, érettségizett fiatalok számára, mint Zalka, csak a gyalogság maradt.

Az újonckiképzés után — 1915. július 15-én — hathetes tartalékos tiszti tanfolyamra vezényelték Egerbe.[13] Ennek elvégzése után, mint „egyéves önkéntes" tizedes került Miskolcra.

Eger — ez a kedves, történelmi emlékekben gazdag kis vidéki város — Zalkának nagyon a szívéhez nőtt. Itt találta meg ugyanis első nagy szerelmét, aki rendkívüli hatással volt az ifjú katonára és élete további alakulására is. Az egri kislányt Klein Reginának hívták, aki évek hosszú során — mint az igazi szerelem megszemélyesítője — kiszakíthatatlanul élt emlékeiben, s akivel az ő egyre forradalmasodó nézetei évekig oly nagy csatákat vívtak.

Zalka Mátét 1915 októberétől ismét Egerben találjuk egy továbbképző tanfolyamon. Az iskola elvégzése után — mint hadapródot — beosztották a XIX. menetzászlóalj 4. századába, Mayer Károly tartalékos hadnagy alegységébe.[14]

Elérkezett 1916. január elseje. Ez a nap a béke éveiben a vigadozás ünnepe, az új esztendő köszöntésének napja. Háborúban — azok számára, akik a frontra készülődnek — más a helyzet. Ezért írta füzetébe — nem éppen nagy lelkesedéssel:

„Halálmezőkre szólít a szózat."[15]

A katonavonat pedig elindult vele a „halálmezőkre", ám a szíve Egerben maradt. 1916. február 14-én Zagorjéból, a krajnai kisvárosból írta epekedő sorait imádottjának:

„Messze, messze idegenbe
Sír utánad, sír egy lélek . . .
Messze megy, ki úgy szeretett
Kiben álmodat meglelted"[16]

Zalka egyáltalán nem lelkesedett a háborúért: idegen és értelmetlen volt számára, de ekkor még nem öntudatból, nem antimilitarizmusból tartotta annak, hanem a szerelme utáni sóvárgás miatt. Ezt bizonyítják jegyzetei, feljegyzései, valamint verspróbálkozásai is, amikor ilyen és ehhez hasonló gondolatokat vet papírra:

„Tele van a lelkem dalra fakadással
Nóta, szomorúság — bánatos sírással
Ó hogyha nem látlak, zokogni utánad
. . . Bánatos dalok fakadnak szívemen"[17]

11 Az 1928. évből származó önéletrajzát lásd *Zalka Máté:* Válogatott elbeszélései. 33—35. o.
12 Az érettségizett sorköteleseket — akiket később karpaszományosoknak neveztek és bizonyos előnyöket élveztek — az első világháború időszakában *„egyéves önkéntes"*-eknek nevezték, mivel békeidőben a szolgálati idejük egy évig tartott és általában, mint „hadapródok" (tisztjelöltek) szereltek le. Nyilván ez az „önkéntes" szó tévesztett meg sokakat. Ez azonban nem jelenti azt, hogy ezek önként mentek volna katonának.
13 MTA Kézirattár. Ms. 4796/85. — Zalka Máténak a „Jegyzeteim katona életemből" című füzetbeli feljegyzései.
14 Uo. Ms. 4796/93. Jegyzetfüzet.
15 Uo. Ms. 4796/85. Füzetbeli feljegyzés.
16 Uo. 85. o.
17 Uo. 86. o.

Zagorje után állomásainak a helye: Povzane, Kozine, Peteline, majd ugyanebben a jegyzetfüzetben 1916. április 22-én ez áll:

„Rajvonal" — április 27-nél Doberdo, majd május 13—15-nél: San Martino.

Naplófeljegyzéseiből megállapíthatjuk, hogy Zalka mintegy négy-öt hónapot töltött az olasz hadszíntéren. Az 1915. évi szerbiai harcokban való részvétele — a sabáci ütközet és egyebek — semmiképp nem felelnek meg a valóságnak.

Versesfüzete szerint az olasz arcvonalon az utolsó állomáshelye Pergine volt. Itt két kis versikéje született 1916. június 8-a és 10-e keltezéssel.[18]

Zalka pontosan feljegyezte a dátumokat, a helyeket és az eseményeket; naponta verseket, leveleket írt szerelméhez; novella tématöredékeket vetett papírra. Ily módon nem tételezhető fel, hogy óriási napló- és jegyzetanyagában ne lenne nyoma a „Sörgyáros" és a „János, a katona" című novelláinak.[19] Ugyanígy nincs nyoma annak sem, hogy az említett elbeszélések megjelentetéséért 1916-ban hadbíróság elé akarták állítani. Ilyen írásai az akkori magyar sajtóban — a Zalka életrajzával foglalkozó szépírók és történészek állításaival szemben — nem jelenhettek meg ebben az időben, és hadbírósági eljárás sem volt folyamatban ellene. E mellett szól még a hadifogolytáborban tanúsított magatartása, a mindenáron hazamenni akarása is. Zalka eszmei állásfoglalása ebben az időben még nem érett meg annyira, hogy így szembe tudjon fordulni az akkori társadalmi renddel.

1916. június 10-én, amikor az „orosz gőzhenger" áttörte a keleti arcvonalat, még Olaszországban volt. A Bruszilov támadás okozta rés betömésére nagy gyorsasággal átcsoportosították a Monarchia csapatait. Zalka is így került az orosz hadszíntérre, ahol még jóformán „meg sem melegedett", amikor június 18-án Lemberg (ma Lvov) és Luck között, Gorohov térségében sebesülten orosz fogságba esett.[20]

Sebével néhány napig Luckban kezelték, majd Kijev (június 23.), Moszkva (június 24—július 5.) és Nyizsnyij-Novgorod volt fogságának útvonala. Sérülése kiújult és a nyizsnyij-novgorodi kórházba került. Itt bőven volt ideje elmélkedni a történteken. Ekkor kezdtek tudatában megformálódni a lázadó gondolatok: a társadalmi igazságtalanságokat próbálgatta boncolgatni, ami többek között ilyen megfogalmazásban nyilvánult meg:

„A háború:
Akik csinálják csak távolról nézik,
Akikért folyik — dicsők, nagyok.
Akikkel csinálják, ronda söpredék —
Ó, de most dicsők a rongyosok"[21]

1916. augusztus 25-én a kórházból kiírták és visszavitték a fogolytáborba, szeptember 3-án pedig egy transzporttal útnak indították a messzi Szibériába.[22]

Amikor elindultak, még csak azt jegyezte fel, hogy kezd hideg lenni, de mire végcéljukhoz értek, fehér hómezők fogadták a megtépett katonákat, akiket így jellemez:

[18] Uo.
[19] Zalka „János katona" c. elbeszélését 1934 decemberében írta Moszkvában.
[20] MTA Kézirattár. Ms. 4796/93. — Jegyzetfüzetének utolsó oldalán vázlat és feljegyzés fogságbaesésének körülményeiről.
[21] Uo. Ms. 4796/85. A füzet 10. oldalán.
[22] Uo. Ms. 4796/88.

„Megtörött vágyak ... elnyomott könnyek
Lázadó — téveteg — gondolatok ..."[23]

Szeptember 7: Ufa, 8: Cseljabinszk, 10: Kurgán, 16: Irkutszk, 17: Bajkál, 20: Mandzsúria, 27: Habarovszk.

Amikor a hadifoglyokat kirakták, Zalka gondolatai mindjárt Egerbe, szerelméhez szálltak:

„Eljöttem onnan, hol minden álmom vágyam lakott ...
Hol szívek szerettek ... és az ő ajka csókot adott ..."[24]

A hadifogoly-szállítmány Habarovszkban csak két hónapot töltött. Ekkor parancs érkezett: indulás tovább!

Kedvesétől, Rellájától az új helyen sem tudott szabadulni, gondolatai állandóan felé szálltak; alig hogy megérkeztek a közeli Krasznaja-Rjécska-i fogolytáborba — 1916. november 25-én —, máris a következőket írta:

„Újra másutt!
Újra másutt színtelen szürke napok
Bolyongunk fáradt tört világok.
Téged körül vesz csendes, puha szobátok —
Fehér függönyös kis szobátok
... Tenálad járok ..."[25]

A hadifoglyok Krasznaja-Rjécska-i elhelyezése végleges lett — és szörnyen messze volt az otthontól. A tábor lakói viszonylag jó körülmények között éltek — csak a tétlenség. Zalka, hogy ezt jobban elviselhesse, verseket írt, naplót vezetett és gondolatait rendezgette. Újságot olvasott, ily módon értesült a világ nagy eseményeiről. Az 1917-es februári polgári demokratikus forradalom, majd a Nagy Októberi Szocialista Forradalom híre is eljutott hozzá, melynek szele a fogolytábort is felrázta. Zalka egyelőre azonban csak néma szemlélője maradt az eseményeknek:

„... megint vad kapkodással mennek egymásnak — hallom, vélem az éhezők jaját és a halók ordítását, a düh rekedt kiáltását.

... odakint megint jajgatnak a világ fájdalmai, — a Téli Palotának ágyú van szegezve a békéért ... mi pedig talán elindulunk végre és vége lesz a fájdalmaknak ... Most te vagy az én örömöm, célom, te parányi — de mégis nagyhatalom — aki lecsókolod majd arcomról a panaszt ..."[26]

Zalka a „hazavágyók szerelmes optimizmusának" a híve — és álmodik, álmodik szerelméről, mert „Itt az álmodás valósággal az egyik legnagyobb élvezet. Én sokszor mesterségesen elő akarom állítani. És már oly tökélyre jutottam, hogyha álomközben felébredtem, tovább tudtam folytatni ... csak nem szabad megmozdulni."[27]

Míg a forradalom hullámai a hadifogolytáboron is át-átcsapnak, Zalka a tiszti lakószoba boxából figyeli az eseményeket és a fejleményeket, tanulmányozva az egyszerű hadifoglyok lelkiállapotát. Ez alatt vörösgárdista toborzók is megfordulnak Krasznaja-Rjécskán. 1917 december elején a következőket jegyzi fel naplójában:

23 Uo. Ms. 4796/93. Krasznaja-Rréjcska, 1917. január 3.
24 Uo. Ms. 4796/85. Habarovszk. 1916. szeptember 27.
25 Uo. Ms. 4796/85. Krasznaja-Rjécska, 1916. november 25.
26 Uo. Ms. 4796/88. Napló, 1917. november 9.
27 Uo. Napló, 1917. november 23.

„Mi most készülünk hazafelé! Ó bár ne csalnának meg minket sejtéseink... Hátha ismét csak becsap a remény.

Meg aztán egy kevés undorral is készülődik a hadifogoly fel a jó almú pricsről, amikor azt mondják: Igyi[28]. — Hej, mert némi undort érez már a hideg vas[29] iránt, pedig úgy látszik még szükség lesz rá."[30]

Ez a vallomás magyarázata annak, miért nem fog fegyvert ő, aki „a kivetettek szószólójá"-nak[31] tekinti magát. Ahelyett, hogy beállna a vörösgárdisták soraiba, tovább figyel, további megállapításokat tesz, tovább vívódik — azaz: a forradalom és a szerelem között állt és ingadozott. A szíve húzta haza — ám egyre jobban szimpatizált azokkal, akik osztályhelyzetüknél fogva a forradalom mellé álltak és magukra öltötték a gárdisták ruháját.

Saját szavai bizonyítják, hogyan gondolkodott Zalka a forradalom napjaiban, amikor megfigyeléseit így összegezte:

„A hadifogoly pszichológiája a megijedt, bizonytalan ember lelki állapotával azonos. A hadifogoly figyeléséhez és meglátásához feltétlen arra lenne szükség, hogy az analizáló elem kívülről jönne..."[32]

„Ez a helyzet rosszabb, mint a börtön... Hogy jöttünk ide? Hősök. Hadbaküldött honfiak. Büszke katonák (!). Így jöttünk ide. Itt egyszerre csak elveszett férfiségünk alól a talaj! Itt egyszerre csak elkezdődött az ember pofozása. Jöttek a szem hályogának leesése. Betekintés az oltár zavaros füstjébe... Ahová minket zavartak... a nevetséges primitív politikába. És a fogoly kiejtette lába alól az otthoni világ erejét... Belátta, hogy feláldozva, megalázva, kifosztva áll. Ez megrettenti! Fél. Egyedülinek érzi magát és amikor találkozik az első percben csupa egyéni panasz...

Ő persze intenzív álmodozásokon megy keresztül... és hozzászokott az állámellenes igazságok mondásához.

Bizony így áll ez... Megszokták. Belénk ette magát az élet jajának igazsága... és a forradalom. És ez az ő felfedezésük."[33]

„Az antimilitarizmus... az ateizmus... az a sok izmus is, uram bocsáss... fáj."[34]

Zalka most még csak vágyakozik, tépelődik. Merész lázadó később lesz!

Egyelőre csak saját magát emészti, önmagával vívódik. Ezek az első megfogalmazások bár nem jelentenek aktív cselekvést, de jelzik a felismerést, a feleszmélés folyamatát és hűen mutatják Zalka fejlődését. De minden szónál többet bizonyít maga Zalka, beszéljen ő:

„Szomorú fogságunk — keserű kenyér — börtön fészek — nem más, mint egy nagy hangú erősen stylizált beszédmodor kedves frázisai, melyet hűségesen és igaz szívvel kopíroz mindenki a saját szíve lapjára le. Mert a szomorú fogságunk egy kissé bizony a magunk munkája is.... Nézd a törzstiszti konyhában főzött kenyér machinációkat..."[35]

A tisztek és a legénység közti ellentétet megérti és így magyarázza: „Ők haragszanak ránk. Ó hiszen ez egyszerű és természetes. Mi tisztek vagyunk, 50 Rubeles,[36] kedves fiai a hazának még itt is (?) — Ők öt kopekes vackai,

[28] „Igyi" — gyere! Zalka itt élethűen fejezi ki azt a pillanatot, amikor az orosz proletár hívja a hadifogolyt segíteni. Hívja, hogy fogjon fegyvert.

[29] „Hideg vas" alatt a fegyvert, a puskát érti, amit az orosz proletár akar a magyar hadifogoly kezébe adni.

[30] Napló, 1917. december 1.

[31] Uo. 1917. október 6.

[32] Zalka a hadifoglyok lélektanának vizsgálatánál igyekezett a kívül álló szemüvegén át nézni a jelenségeket.

[33] Zalka itt nem a saját véleményét adja, hanem azokét, akiknek szemével néz, ezért hansúlyozza: „ez az ő felfedezésük".

[34] Napló, 1917. december 17.

[35] Uo. 1917. december 19.

[36] A Nemzetközi Vöröskereszt útján a Monarchia minden egyes hadifogoly tisztnek 50 rubel havi apanázst biztosított.

kidobott szemetjei fölöslegei annak, amely megkívánta tőlük addig, hogy szakadásig dolgozzanak és megkívánta volna tőlük, hogy meghaljanak érte. Ők haragszanak ránk... Ha beszélünk velük, tüntetőleg, fitymálva elfordulnak... Hja, de igazuk van, de helyesen cselekszenek, — de tőlünk tanulták — Tőlünk? Tőlem nem!

De mindenesetre érezzem magamat azok közé valónak, akiknek a szőrét viselem...

— És jól esik nekem, amikor undorral elfordul tőlem a közlegény — elfordul és az arcán az izom se mozdul — beszél mással.

Vasárnap van — énekelnek a templomban — a pap beszél és egy csoport a fogát vicsorítja."[37]

A naptár 1917 december végét mutatja, és Zalka még mindig várt, a békét várta, hogy hazamehessen ahhoz a kislányhoz, akitől gondolatai nem tudtak elszakadni. És közben tovább figyelte — most önmagát:

„Figyelem magam. Érdekel minden momentuma énemnek... Látom az önkéntelen cselekvések sorakozását, amelyek ellen mit sem tudok tenni. A szimpátiát és haragot, a mosolyt és könnyet.

... Panaszkodtam. Az ólom lábon jövő Béke, posta és — pillanat felett panaszkodtam. És az idő röpültét sírattam itt, idegenült kedéllyel, vacogó foggal — ifjúságát vesztett őszinte világom álom zavartalanságát sírattam.

És a napok reménye minden este megcsal, mert mi balga örömmel és kitartással mindent magunktól bízva reméljük a szabadulást.

Minden nap ezernyi gúnnyal távozik, és ha egy-egy pillanatban beszámoltunk magunknak elmúltáról, mi sem marad belőle egy pár száradó könnycseppnél, amelyet valaki emlékén szívtunk titkos csendünkben.

... És itt tél van... Fehér, fehér tél. Szabad szelek szárnyalnak a szibirják pusztákon végig és mintha ők nevetnének azon, hogy előttük jajgat a föld... Hideg és mégis lélekgyújtó szelek szállnak Keletről[38] ... Pirosra szívják az arcot és lelket. Víg nótájukban van valami mámor...

És én megrendült fájó álmodozással merengek el a szelek szaván, amelyek büszkén és harchirdetően napsugarakkal rohannak."[39] (kiemelés tőlem — Gy. J.)

Ezek a szavak Zalka szavai és kétségbe vonhatatlanul bizonyítják 1917-es tevékenységét.[40]

Zalka életében az 1918-as esztendő sem hozott döntő fordulatot: tovább éli életét a tiszti lakószoba boxában, miközben rémhírek verik fel nyugalmát.

„Rémhírekről fogok beszélni, melyek éppen olyan közönséges jelenségek itt, mint a poloska — vagy az ehetetlen ebéd. A rémhír, amely nem is olyan rém. Amely mindig optimista, mindig szép, amely mindig megkötötte a békét és már útba is indította a szomszéd lágereket és holnap reggel 8-kor pontosan mi is indulunk."[41]

37 Napló, 1917. december 23.

38 Ezek a szavak a Nagy Októberi Szocialista Forradalom allegorikus kifejezései, Zalka ezt a forradalmat látva „megrendül, fájó álmodozással mereng el..." Tehát fejlődésében még nem jutott odáig, hogy a forradalomban részt is vegyen.

39 Napló, 1918. január 22.

40 E naplórészek arról győznek meg, hogy módosítani kell Illés Bélának és az ő állításait átvevő írók és történészek megállapításait. Tehát: Zalka Máté az 1917—18-as években még nem vett részt a forradalomban. Hibás a Magyar Irodalmi Lexikon III. kötetének 580. oldalán levő megállapítása is, miszerint Zalka 1917—18-ban Krasznojarszban vörösgárdista lett volna. Zalka az 1918-as esztendő utolsó napján érkezett a Krasznojarszk-i hadifogolytáborba. Úgyszintén módosítani kell Illés Bélának azt az állítását is, hogy Zalka „... nagyon sokat tanult fogsága alatt egy fiatal tartalékos tiszttől, aki állandóan kijárt a legénység közé előadásokat tartani... E fiatal tiszt, Rákosi Mátyás volt" — Rákosi és Zalka fogságuk idején nem találkoztak, ebben az időben még nem is ismerték egymást. Rákosi pedig nem vett részt a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban — ő az elsők között hazajött.

41 Napló, 1918. január 24.

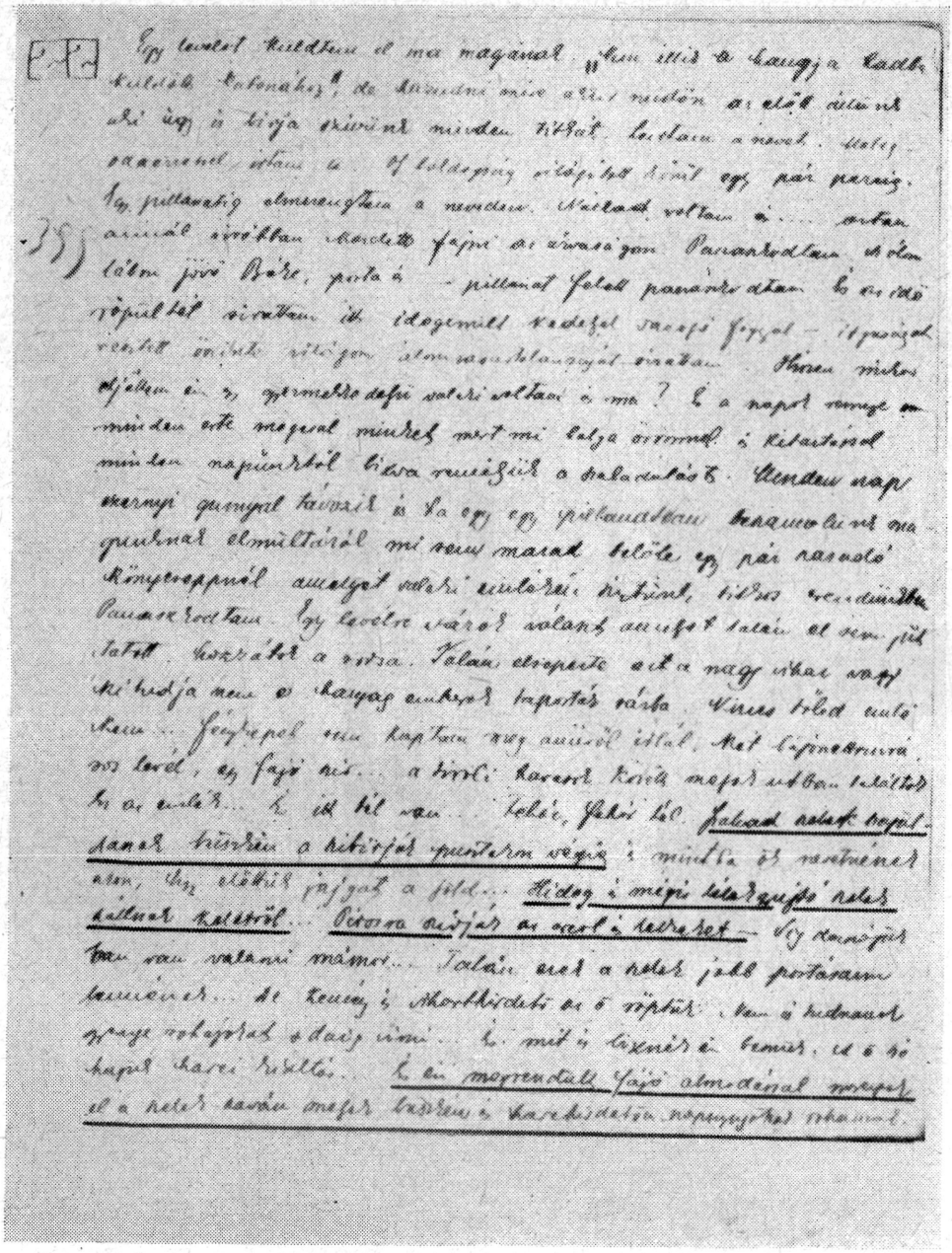

1. sz. ábra. Részlet Zalka Máté naplójából 1918. január 22.

Rettenetes gyötrelmek között vár és vár. Várja a hazamenetel lehetőségét és ugyanakkor némán szemléli az egyszerű „hadifogoly Jánosokat", és — szinte teljesen megelégedetten — így kiált fel:

„Hej — nagyon sokat tanultak (már mint a bakák) szeretett muszka kollégájuktól a tovaristól."[42]

Már-már úgy tűnik, hogy oda áll ő is a forradalom mellé, sőt nemcsak mellé, hanem — mint tanult ember — az élére áll az egyszerű foglyoknak, amikor megtorpan.

„Havas fehérben sikong a tavasz,
A tűnő tél pazar uralma dől.
És hiába sírnak már a hideg fuvallatok
A nap visszanevet kelet felől.

Én is hiába remélek reménytelenséget,
Megyek a múltba, kezdem elől —
Lelkemre rákiált a tegnap bűne —
A halál kacag rám nyugat felől.

És lehet, hogy én megyek elől —
De rám int az élet Eger felől."[43]

Megtorpanásának tehát Eger, Klein Regina, akibe még mindig rajongásig szerelmes, és 1918. április 14-i hazatérési lehetőség volt az oka.

Délután öt órakor harminc tiszt[44] két legény — azaz tisztiszolga — kíséretében bevagonírozták azzal a céllal, hogy hivatalosan és legálisan hazautazzon.

Zalka Habarovszkban egy ismerős vöröskatonával, Vácy Péterrel találkozott, aki örömmel újságolta a régi ismerősnek:

„Az életben az a nagyszerű, amikor az ember önmaga disztingválhat felette és továbbfolyásáról." Zalka erre nem tudott mit felelni — csak a naplójába írta a következőket:

„És nekem vívódásom van a lelkem érzéseivel, de érzéseim mind, mind tifelétek hajlítanak, amit bennetek rejlő álmaim felétek csalnak. — *Megyek és az elveim zsenge testére lépek az önzés szöges bakancsával.*"[45] (Kiemelés tőlem — Gy. J.)

A hadifoglyokat szállító vonat 1918. április 16-án gördült ki a habarovszki pályaudvarról. A vagon ablakaiból az utasok egyik fele előre, a másik fele pedig csak hátra tudott kinézni. Zalka szellemesen jegyzi fel naplójában: „Az egyik a múltba néz, a másik a jövőbe."[46]

Az utazás ötödik napján Zalka hazaszálló gondolatait sötét felhők árnyékolták be:

„Megyünk haza. Mély és megható érvek, amelyek feléd vonzanak. Megyünk. Megyünk haza, ahol minket két hét szabadság vár. Ha szabadság? — aztán a halál. A meghalhatás.

A szembe jövő vonatvezető azt mondja: Nem mentek haza! Belétek lő-

[42] Uo. 1918. február 5.
[43] MTA Kézirattár. Ms. 4796/87. Versesfüzetének 50. oldalán, Krasznaja-Rjécska, 1918. március 26-án
[44] MTA Kézirattár. Ms. 4796/89. Napló, 1918. április 17.
[45] Uo. 1918. április 14. — Zalka érezte, tudta, hol lenne a helye, de a szerelme utáni epekedés, a honvágy akadályozta a helyes út kiválasztásában. Zalka maga is elismeri naplójában, hogy ebben az időben még nem fog fegyvert a forradalom oldalán és ezt tisztábban kifejezi, mint Zalka, szinte nem is lehet: „Megyek" — mármint haza, a forradalmat ott hagyja, hátat fordít mindennek. Ezt világosan ki is mondja!
[46] Napló, 1918. április 16.

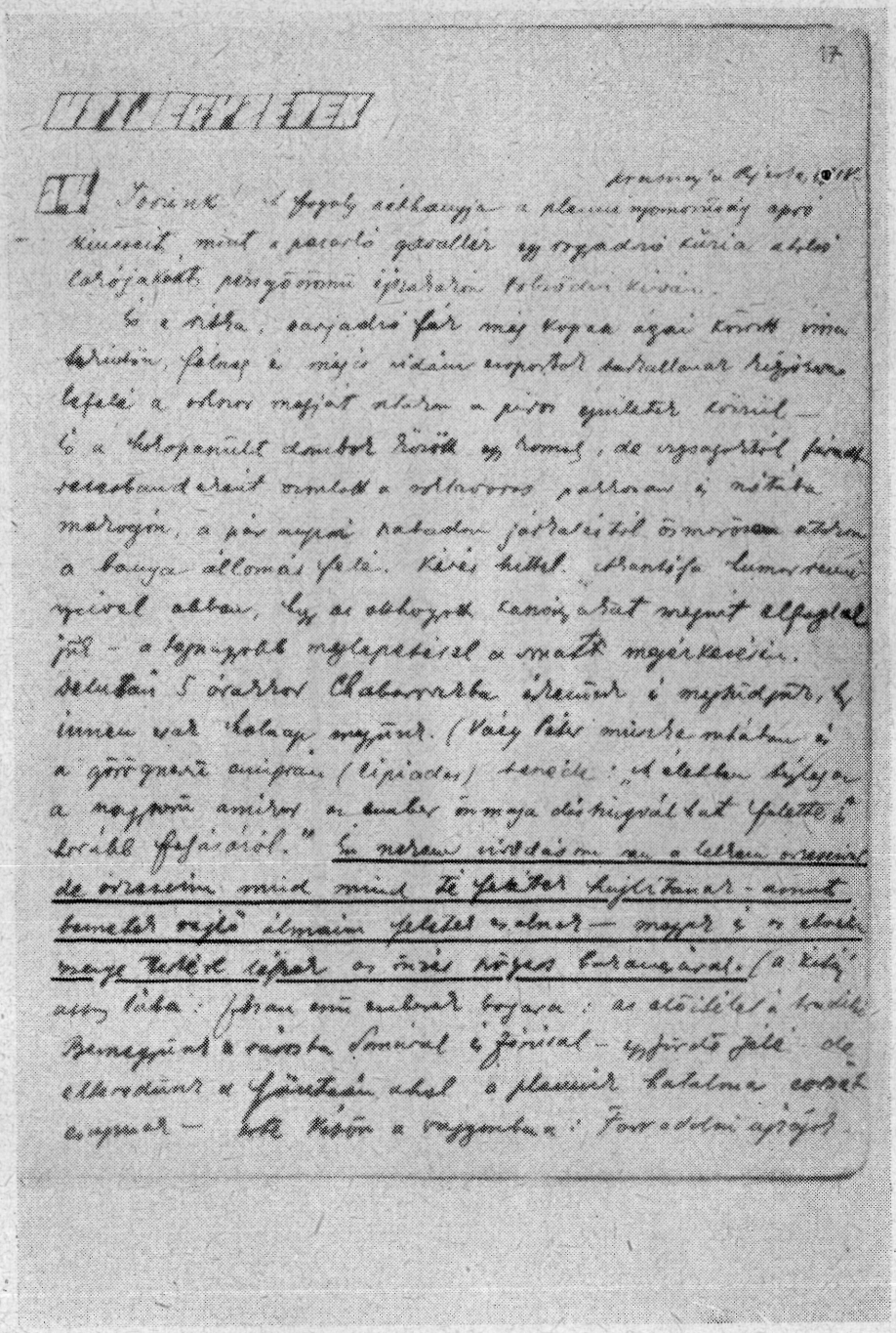

2. sz. ábra. Részlet Zalka Máté naplójából 1918. április 14

nek.[47] Megdöglötök. Imperialista kutyák! És mi elszomorodott szívvel akarjuk a jövőnket megsejteni.

Mások szerint Irkutszkban ki fognak szállítani bennünket. ... Remegve gondolunk Irkutszkra, a Bajkálra, a holnapra, mely durván kinevet ... csak haza ... haza!"[48]

1918. április 23. Csita.

A szerelvény lassan elhagyta Csitát és haladt a Bajkál felé. Idő volt bőven, így jegyzett és jegyzett. Ezek a naplóvallomások hűen tükrözik Zalkának a forradalommal szimpatizáló, önmagával viaskodó gondolatait.

„Rablás, fosztogatás. Furcsa fogolyexisztentiák, plenni uralom[49] és 80 versztre kalandos emberek játszanak fehér szín alatt guerilla háborút a háborúért. Azt mondom: ellenfelfordulás van. Pedig világfutásnak lehetne nevezni. A csehek keletnek, a plennik nyugatnak. A vörösgárdista orosz munkás (?)[50] fegyverére támaszkodva várja az ellenforradalmat.

És mindez a háború.

Most remegnek csak az emberek arra a gondolatra, hogy Omszknál ki kell szállni. Mi lesz? Ki tudja? És a vörösgárdista magyar miért degradálja a volt tisztjét? Mi ez a nagy játékban? Fonák elégtétel vevés?"[51]

Szerelvényük Irkutszknál három napot állt — egy mellékvágányra kitolva. „Magyar és német vörösgárdisták állítják sorba a tiszteket"[52] és Zalka is azon izgult, drukkolt, hogy csak tovább mehessen. Ő is ott állt a sorban és nagyot sóhajtott, amikor kimondták a szót: Megyünk.

Április 29. — Kanszk. „Itt vagyunk az állomáson. Minden hír a leszállás és a földbarakk mellett szól. A városban magyar vendéglő és vörös gárda van. Szigorú fiúk — mondja egy német tiszt."[53]

Április 30 — Krasznojarszk; Május 3 — Novo-Nyikolajevszk; Május 4 — Tatárszkaja.

A hadifoglyokat Novo-Nyikolájevszkben furcsa kép fogadta: az állomáson magyar vörösgárdista menetszázad állt. „Szedik a distinktiót[54] a tisztekről."[55]

És ez a kép önkéntelenül is arra kényszerítette, hogy számadást végezzen magával. Ennek során Zalka beismerte, hogy az elvek és a szerelem közti harcban az elvek alul maradtak:

„Nekem csatám volt az elveimmel
És te voltál az én fegyverem
Nem volt az harc, csak néma tusa
Hatalmas, síró gyötrelem.

47 Általában az internacionalista vörösgárdisták, a volt hadifoglyok mindent elkövettek, hogy a tisztek ne menjenek haza, ezért remegett Zalka és tiszttársai is, hogy lezavarják őket a vonatról és nem folytathatják útjukat.

48 Napló, 1918. április 17.

49 A transzszibériai vasútvonal mentén szinte valamennyi nagyobb városban hadifoglyokból lett vörösgárdisták tartották fenn a rendet. Ezért beszél Zalka naplójában „plenni" (fogoly) uralomról.

50 A vörösgárdista orosz munkás szó után a kérdőjel azt akarja kifejezni, hogy nem is annyira csak orosz volt az a vörösgárda, hanem jócskán voltak ott hadifoglyok is, elsősorban magyarok.

51 Napló, 1918. április 24.

52 Uo. 1918. április 26.

53 Uo. 1918. április 29. — Kanszban csak mint átutazó ment keresztül, az ismertetett módon. Azt, amit többen leírtak — Illés Bélát forrásként tekintve: „1918. elején Kanszk városában a hadifoglyok körzeti konferenciáján, Zalka lelkes beszédében hívja fel a hadifogoly forradalmárokat arra, hogy fegyverrel álljanak az orosz proletáriátus forradalma mellé." (HK. 1956. 2. sz. 126. o.) — Zalka saját kezével írt naplója cáfolja!

54 Szedik a distinctiót = szedik a rangjelzéseket, már mint a tisztekről.

55 Napló, 1918. május 3.

Az elvek sírva zokogtak fel bennem
A tragédiák, mint ólmos ostorok
verték bennem az igazságot sírva,
Hisz itt az óra, miért gondolkodok!

És azt mondtam: te vagy — és: holnap — ígértem.
Én érted a mától vakon kitértem."[56]

Május 4 — Tatárszkaja; Május 5 — Petropavlovszk. Majd május 7: átlépték az Uralt és elhagyták Ázsiát. Május 8-án megérkeztek Szamarába. Itt három napot vesztegeltek. E közben szereztek tudomást arról, hogy nincs tovább: a Monarchia nem fogadja a hadifoglyokat — félnek a hazatérők forradalmasító hatásától.

Zalka keserű szívvel jegyezte be naplójába:

„Az állam nem engedi magához polgárait. A hazának nem kell a fia! A hon megtagadja a fészkét, a testvér elfordul egymástól."[57]

Minden összeomlott benne. Haza nem mehetett. Eddig csatázott az elveivel — mi lesz ezután? És csak ennyit jegyzett fel:

„Képtelen vagyok belegondolni magamat egy élet-plánba."[58]

Május 17 — Cseljabinszk, majd Omszk. Itt Ligeti Károlyék lapját, a „Forradalom" című újságot olvasta — és az eseményeket letargikusan, megtörve, kispolgári szemlélettel értékelte:

„... a játék elvadul és elveszti a tömeg felett minden erkölcsi bázisát és felelősségét. Úgy tűnik, hogy a revolúciót nem előzte meg elég evolúció.

Nem így akartuk — nem így álmodtuk. Mi szebben és emberibben óhajtottuk ezt."[59]

Május 22-én Csulimszkaja vasútállomásnál zajlott le az első összeütközésük az ellenforradalmárokhoz átállt cseh légionáriusokkal. Így számol be a történtekről:

„30 cseh becsukja a kupékat, mert karambol történt. Egy német legény egy csehet nyakon vágott... ordítás... veszekedés... Valakit a szomszéd vagonban ütnek." És most, amikor hallja a verést és a kiabálást, látja, hogy fegyver nélkül is meg lehet halni, szinte önkritikával, hogy a vörösgárdán kívül van, megjegyzi: „Jó kis dolog fegyver nélkül."[60]

1918 május végére, azaz 25-ére vége szakadt a 38 napos nagy világkörüli utazásának. Novo-Nyikolájevszknél (ma Novo-Szibirszk) bevonultak a hadifogolytáborba. Naplójában pedig ez áll:

„Harmincnyolc napi utazás után meglehetősen hasonlítva a szózat soraihoz: megfogyva bár — de törve is — minden reményünk híján, egy kevés apátiával az élet iránt, de megalkuvásra való predesztináltsággal, a hadifogoly filozófálás, sorsba való megnyugvás vigasztalásával — ... egy kilométer dimenziójú" táborba érkeztek.[61]

„Ma reggel a csehek elfoglalták a városban az uralmat és 60 vörösgárdista halottat számol az ütközet. Hatvan (jó részt magyar) halott közül csak kettőt láttam, — de ez elég élénk magyarázat volt ahhoz, hogy tisztába jöjjek érzéseimmel az eset felett... Mélyen elszomorító és kétségbeejtőek egész érzéseim."[62]

56 MTA Kézirattár. Ms. 4796/87. Füzetének 52. oldalán, 1918. május 4-i keltezéssel.
57 Napló, 24. o. 1918. május 7.
58 Uo. 1918. május 14.
59 Uo. 1918. május 21.
60 Uo. 1918. május 22.
61 Uo. 1918. május 25.
62 Uo.

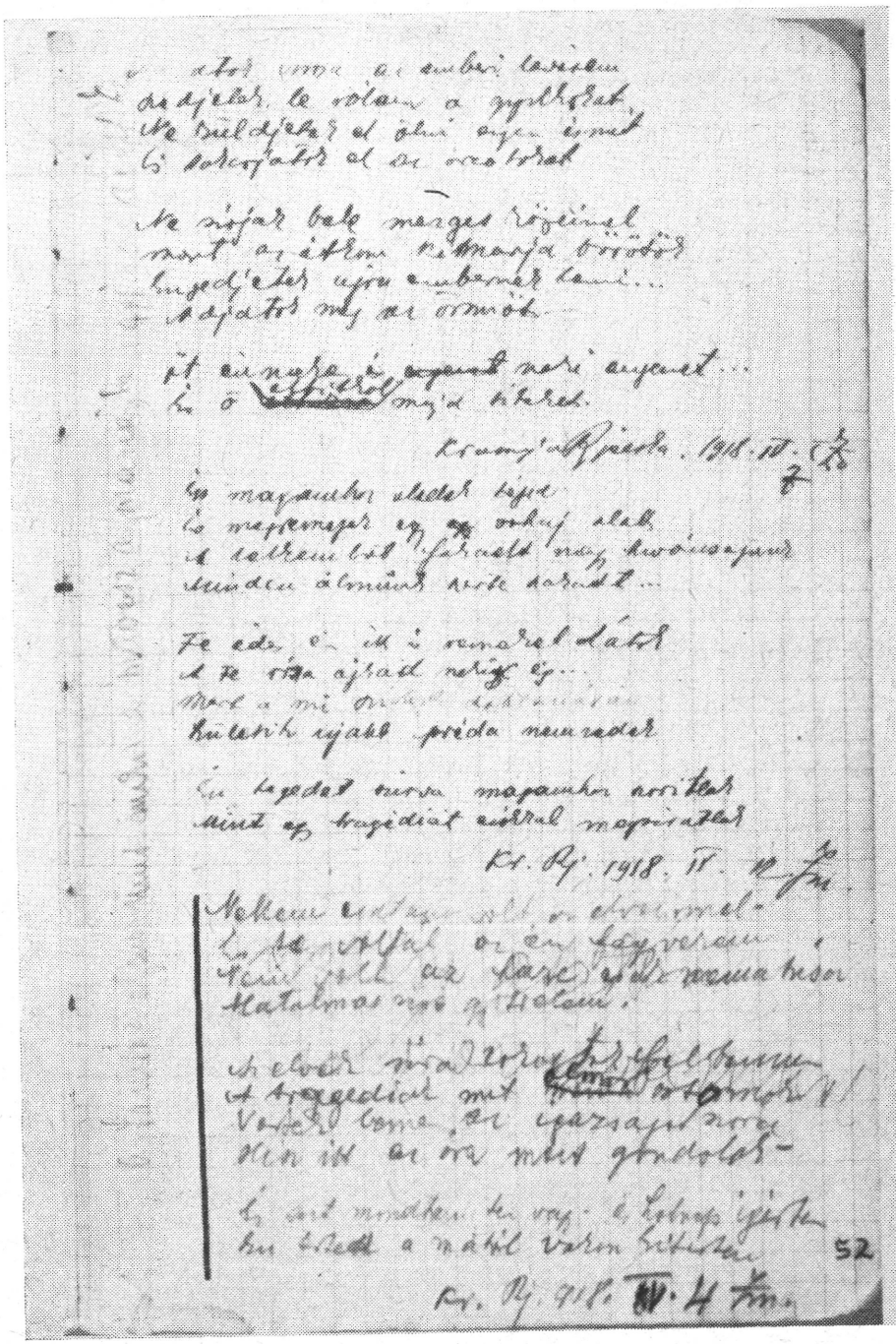

3. sz. ábra. Részlet Zalka Máté „Nekem csatám volt az elveimmel" című verséből

Majd néhány nap múlva, mint aki belátja, hogy eddig nem helyesen járt el, amikor az „önzés szöges bakancsaival" taposta elveit — a bibliai megtért ifjú szégyenérzetével írja naplójába:

„... és lassan megint felétek fordulok, rongyos sorstársaim ..."[63]

1918. december 30-án egy nagyobb fogolycsoportot útnak indítottak a közeli krsznojarszki táborba. Közte volt Zalka Máté hadifogoly is. Krasznojárszk jelentősen befolyásolta életét, mert ugyanis végső soron itt lett Frankl Bélából Zalka Máté, a Vörös Hadsereg katonája — de addig is még jó néhány hónapnak kellett elmúlnia.[64]

Amikor Zalka a krasznojarszki fogolytáborba megérkezett, ott már egy aktív forradalmi csoport — marxista kör — működött Dukesz Artur[65] vezetésével. Az ő irányítása alatt álló kollektíva jó irányba terelte Zalka fejlődését. Ebben a táborban két kézírásos folyóiratot „adtak ki". Az egyik a Jenyiszei című sajtótermék társadalmi és politikai jellegű elméleti lap. Szerkesztői: Dukesz Artúr, Ludvig Kálmán, Forgách Dezső és Dornbusch Richárd. Olvasótábora pedig a hadifoglyok szűk, megbízható rétege, akárkinek ugyanis nem adták oda. A másik, az Ember,[66] ellentétben az elméleti folyóirattal, az egész tábor lakóihoz szóló, szépirodalmi jellegű harcos újság. Szerkesztői: Dornbusch Richárd, Sugár Béla, Bányai Kornél, Pogonyi Antal és mások. Zalkát e folyóirat munkájába vonták be, és ez a forradalmi kollektíva nevelte, formálta tudatát, mindaddig, amíg be nem következett a „krasznojarszki véres augusztus elseje."[67]

Ezen a napon „bolsevik agitáció és bolsevik titkos szervezetben való részvétel" címén Forgách Dezsőt, Dukesz Arturt, Pap Jánost, Pável Györgyöt, Ludvig Kálmánt, Molnár Lajost, Krasovszky Albint és Gáspár Albertet az ellenforradalmárok statáriális bírósága — a fogolytábor árkában — kivégezte.[68]

A vérengzés után Zalka és a marxista kör többi, életben maradt tagja minden lehetőséget megragadtak, hogy a tábort elhagyják, mivel nem érzik biztonságban életüket. Zalka Máté erdei munkára ment,[69] ahol — a személyi jellegű irataiból következtetve — körülbelül három hónapot dolgozott.

Ettől az időtől kezdve Zalka életútja egyenesen vezet előre. 1919 novemberének első napjaiban mintegy százfőnyi magyar hadifoglyot vezetett a partizánok táborába,[70] ahol Scsetyinkin és Kravcsenko partizánhadsere-

63 Uo. 1918. május 31.

64 Uo. 1918. december 30 és 31.

65 Dukesz Artur tartalékos zászlós Budapesten, a Pázmány Péter Tudományegyetemen Jogi Karán szerzett diplomát, alapító tagja volt a Galilei Körnek. Hadifogoly évei: Krasznojarszkban töltötte és egyik vezetője lett a tábor forradalmi, marxista csoportjának. 1918 májusában amikor az ellenforradalmi rezsim jutott hatalomra Szibériában, bebörtönözték. Néhány hónap múlva kiszabadult, visszakerült a hadifogolytáborba, hol 1919. augusztus 1-ig, életének az ellenforradalmárok által történő kioltásáig teljesítette forradalmi küldetését.

66 Módosítanunk kell azt a megállapítást is (HK. 1955. 2. sz. 125. o. — Harsányi János tanulmányában), hogy Zalka 1917-ben „a Nagy Októberi Szocialista Forradalom előestéjén" ... „az Ember egyik szerkesztője" volt. Zalka ugyanis csak 1918. december 31-én érkezik Krasznojarszkba. Ezután 1919-ben kapcsolódik be az Ember szerkesztésébe, amelyik a Jenyiszej című folyóirattal együtt csak 1919 januárjában jelenik meg először.

67 1919. július 30-ról 31-re virradóra a Krasznojarszkban állomásozó 31. szibériai lövészezred legénysége fellázad az ellenforradalmi rendszer ellen. A gyengén és előrelátás nélkül szervezett lázadást a Kolcsakhoz hű kozákok néhány óra alatt vérbefojtják. A katonaváros templomának falánál több száz orosz katonát — a lázadásban való részvételért — kivégeznek. Másnap, augusztus 1-én a statáriális bíróság a hadifogolytáborba teszi át székhelyét és a hadifoglyok forradalmi vezetőire veti rá magát.

68 Vörös Újság (Omszk), 1921. augusztus 1.

69 Pogonyi Antal és más résztvevők egybehangzó visszaemlékezései szerint.

70 K. I. Szili — 1919 április óta az SZK(b)P. tagja — 1931. május 14-én egy hitelesített igazolást ad Zalkának arról, hogy a fenti partizántevékenységről és a krasznojarszki ezredben betöltött szerepéről tudomása van. Az igazolás hitelesített másolata az MTA Kézirattárában, Ms. 4805/3. sz. a Zalka Máté személyi iratanyagainak gyűjteményében található. Hasonló igazolást ad 1931. május 10-én Varga István, a krasznojarszki ezred volt parancsnoka, kinek 1920-tól van párttagsága elismerve. A Varga István-féle igazolás eredeti példánya a fenti szám alatt található

gében — saját otrjádja élén — a jenyiszejszki kormányzóság területén harcolt.[71] az ellenforradalom ellen.

Krasznojarszk felszabadítása után, amikor a reguláris Vörös Hadsereg alakulatai bevonultak a városba, partizáncsapata élén Zalka is győztesen tért vissz. Ebben az időben már nincs kétsége afelett, hogy mit tegyen, már nem vívódott önmagával és nem volt ideje a napló vezetésére sem. Az egri emlékek pedig lassan elhalványodtak a mindennapi harc hevében, míg egyszer a feledés homályába merültek, hogy újabb szerelemnek adjanak helyet.

Kanyargós és göröngyös utat tett meg, amíg idáig eljutott.

4. sz. ábra. Zalka Máté 1920 tavaszán mint a krasznojarszki internacionalista ezred 1. zászlóaljának parancsnoka

1920 februárjában az 5. hadsereg parancsnoksága elrendelte a III. Internacionáléról elnevezett nemzetközi hadosztály felállítását. A hadosztály 1. ezrede Krasznojarszkban alakult meg, parancsnoka egy Dima nevű osztrák főhadnagy lett. Zalka mint századparancsnok került az ezredhez, saját partizánjaival együtt. Mikor Dimát leváltották, az egyik zászlóaljparancsnokot — Varga István volt főhadnagyot — az ezred parancsnokává nevezték ki. A Varga-féle zászlóaljat pedig Zalka vette át.

1920 április első napjaiban az I. internacionálista ezred azt a feladatot kapta, hogy a Kolcsaktól visszavett állami aranytartalékot Acsinszkban ve-

[71] Zalka személyi iratai között egy 1930. december 25-i dátummal ellátott „regisztrációnnaja kartocska" kérdőíve szerint Zalka partizántevékenységének a színhelye: a Jenyiszejszki Kormányzóság területe (Krasznojarszktól északra.).

gye át a 262. krasznoufimszki ezred 3. zászlóaljától és kísérje Moszkvába. Az átvétel 1920. április 12-én történt meg. Útközben egy újabb parancs érkezett, amelynek értelmében Kazányba vitték, ahol korábban őrizték.[72]

Zalka az ezreddel együtt néhány hónapig — a tartalék hadsereg állományában — még Kazányban tartózkodik. Kazány nevezetes hely maradt számára — itt vették fel a bolsevik párt tagjainak a sorába.[73]

1920 nyarán Kazányból jövet rövid ideig Moszkvában a magyar vörös parancsnokképző tanfolyamon tanároskodott. Utána Ukrajnába került, a Vrangel elleni arcvonalra, majd a Krimbe, a híres perekopi harcokban mint a 46. hadosztály kötelékébe tartozó internacionalista ezred parancsoka vesz részt.[74]

Vrangel a Krim-félszigetet tartotta megszállva és innen indította támadásait a Donyec-medence ellen. Vrangel csapatait a francia és más kapitalista országok tőkései támogatták és a legkorszerűbb fegyverekkel látták el. A Krim-félszigetet elzáró perekopi erődítményeket a katonai szakértők pedig bevehetetlennek tartották. Az itteni sikerekben része volt Zalkának és internacionalistáinak is.[75]

Zalka a Vrangel elleni harcokban körülbelül négy hónapig vett részt.[76]

Vrangel seregeinek szétzúzása után Zalka Máté még tizenegy hónapon át forgatta a fegyvert, harcolt Ukrajnában a banditizmus ellen, túlnyomó részt Mahno ellen.

Zalka Máté, amint megtalálta a helyes utat, ettől kezdve az internacionalizmus eszméje egész életén végig kísérte, életét ez táplálta. Ő, aki a szibériai és távol-keleti hadifogolytáborokból indult el, a Szovjetunió polgárháborújában vált internacionalistává, a szovjet Vörös Hadsereg internacionalista katonája, parancsnoka lett. Harcolt a szibériai Tajga végtelen térségein, a Jenyiszejnél, majd Ukrajna mezőin, a Fekete- és az Azovi-tenger partjainál Perekop alatt. Küzdött minden rendű és rangú ellenforradalmár ellen, a különböző bandita csapatok — a szovjethatalom ellenségei ellen.

Az internacionalizmus eszméjéről írásaiban is a legszebben, a legmelegebben nyilatkozott

„... Internacionalisták vagyunk, de a szülőföld mindig úgy él szívünkben, mint az első szerelem. Ha nem szereted a hazát, ahol születtél, a földet, amely táplált, az eget, a falvakat, a szülőházat — úgy igazában meg sem ért-

[72] *A. Kladt—V. Kondratyev:* Bil o „Zolotom esalone" (A volt „aranyvonatról") Moszkva, Goszpolitizdat, 1962. — Az „aranyvonat" történetét a hazai irodalomban részben Harsányi János, a Zalkáról szóló tanulmányában, másrészt a szovjet irodalomban Kladt és Kondratyev teljes mértékben tisztázta. Ennek ellenére 1962-ben a Népszabadság hasábjain Balázs József ismét felújította a korábbi „arany-legendát". A Zalka-hagyaték alapos tanulmányozása után arra a következtetésre jutottam, hogy Irkutszk és Cseremhovo körzetében semmilyen módon nem vett részt az aranynak Kolcsaktól való visszaszerzésében. Minden ezzel kapcsolatos írás akár történetészektől, akár szépíróktól származik — véleményem szerint — merő kitalálás. E kérdés elbírálásánál figyelmre méltó magának Zalkának a felelete egy kérdőíven (1923. február 12.), ahol a polgárháborús tevékenységét sorolja fel. Itt Zalka csak annyit mond, hogy az I. internacionalista ezredben, mint zászlóaljparancsnok, az ezreddel részt vett az aranynak Kazányba való kísérésében. Nem tételezhető fel, hogy Zalka egy hivatalos pártokmányon ilyen jelentős tényt elhallgatott volna.

[73] MTA Kézirattár. Ms. 4804. Zalka Máté SZK(b)P tagságára vonatkozó ügyiratok gyűjteménye. Pártregisztráló kérdőív 1923. február 12.

[74] Uo. — A pártregisztráló kérdőíven Zalka saját kezűleg írta le, hogy ezredparancsnok volt a „Vrangel-fronton." Ezzel ellentétben korabeli okmányokon úgy szerepel, hogy a 46. lövészhadosztály 136. brigád, 408. ezredében a 9. századnak volt parancsnoka, majd később a brigádparancsnok adjutánsává nevezték ki. (Lásd PI. Archívum 271/3—8 jelzetű, 1920. november 28. keltezésű okmányt, valamint *Kladt* és *Kondratyev* szovjet történészek „Bratyja po oruzsiju" című könyvét, továbbá a „Bojevoja szodruzsensztvo" című dokumentumkötet Zalkára vonatkozó részét.

[75] Szükségesnek tartom megjegyezni, hogy Zalka hivatalos párt- és állami okmányain (nyilvántartási kartonokon és egyéb kérdőíveken) sehol nem tünteti fel, hogy a lengyel arcvonalon is harcolt volna. Mindenütt csak a „Varangel-front" szerepel. Ugyanakkor a Kazányban eltöltött idő és a „Vrangel-front" közötti időben sem fér el Zalka szerepeltetése a lengyel pánok elleni harcban.

[76] Pártregisztráló kérdőív, 1923. február 12.

heted az internacionalizmust és a más népekhez fűződő kapcsolatokat. Enélkül az internacionalizmus csak üres szó."

Zalka szívében a szülőhaza és a Szovjetunió szeretete teljesen eggyéforrott. Ez az eggyéforrottság megmutatkozott a békés építőmunka éveiben is.

A Vörös Hadseregtől 1921-ben vált meg, ekkor kapta meg az akkori idők legnagyobb szovjet kitüntetését, a Vörös Zászló Érdemrendet.[77] Közben családot alapított, Moszkvába költözött, és a Cseka[78] állományába került. Előbb a Közlekedési Népbiztosság 10/12 számú házának a parancsnoka, majd a CSEKA instruktora lett egészen 1922 végéig.

Az 1923—24 éveket a Külügyi Népbiztosság szolgálatában töltötte, mint diplomáciai futár.[79] Bejárta a Távol-Keletet és Észak-Európát. A diplomáciai szolgálat után a Forradalmi Színház igazgatója, majd 1928-tól 1930-ig az SZK/b/P Központi Bizottságának agitprop. osztályán instruktor. E minőségben — a mezőgazdaság szocialista átszervezésének időszakában — a Szovjetunió különböző területein segített a kolhozok szervezésében. A munka során mindig arra gondolt — írásai tanúskodnak róla —, hogyan végzi majd ezt a munkát otthon, Magyarországon. Szülőföldjére gondolt, az általa oly jól ismert szegényparasztokra, akiknek jövőjét a felszabadult szocialista mezőgazdaságban látta.

Az 1930—32-es években a Szovjet Írószövetség katonai szekciójának a titkára. 1933-tól — Spanyolországba meneteléig — függetlenített „irodalmi munkás."[80]

Zalka a polgárháború befejezése után is — miután megvált a hadseregtől — igen sokat foglalkozott a hadtudománnyal. Megértette és mindig azt hangsúlyozta, hogy a kapitalista környezetben mindig készen kell lenni arra, hogy fegyverrel is visszaverjük az ellenséget. A hadsereg és a katonai élet iránti nagy szeretetét mutatja az is, hogy szinte valamennyi elbeszélése a katonaéletről szól. Legjobb hősei katonák, a proletáriátus ügyének hű védelmezői, amilyen maga Zalka is volt életében.

Regényciklusának, trilógiájának tárgyául is a katonai témát választotta. Sajnos ennek csak az első kötete készült el, „Doberdo" címen, amelyben a magyar katonát ábrázolja az első világháborúban. Trilógiájának második része, „A bolygók visszatérnek".[81] Zalka ezen nagyon sokat dolgozott. A magyar munkást és parasztot mutatja be a hadifogságban és a polgárháború éveiben. E kötetben az internacionalista vöröskatonának állít örök emléket.

Regényciklusának tervezett utolsó része a „Hazatérés" lett volna. Erre Zalka mindig azt mondta: „Ezt először megcsináljuk... aztán majd megírom."

Erre azonban már nem kerülhetett sor, mert 1936 nyarutóján elindult Spanyolországba, hogy az oly sokat szenvedett spanyol nép segítségére legyen.

Zalka Máté 1936. október 15-én hagyta el Moszkvát és október 26-án Franciaországon keresztül érkezett Spanyolországba — mint Lukács Pál tábor-

[77] Kitüntetések száma: 3601. MTA Kézirattár. Ms. 4805/4. Pártregisztráló kérdőív 1926 évből.

[78] Uo. — Itt kell rámutatni arra: mindazok, akik annak az álláspontnak adtak hangot, hogy Zalka Törökországban Kemál pasa hadseregében Kemény László ezredes néven harcolt volna, tévednek és állításukat minden történelmi dokumentum nélkül teszik. 1936-ban, mielőtt Spanyolországba ment volna, amikor a pártregisztráló űrlapon fel kellett sorolni az összes katonai és polgári tevékenységét, valamennyi munkahelyet és munkaviszonyt, Zalka éppúgy nem ír egy betűt sem a „törökországi dolgairól", mint ahogy nem tesz említést arról sem, hogy részese lett volna az arany közvetlen visszaszerzésében. Az a tény, hogy a hivatalos pártokmányokon ezekről egy szó sincs, azt bizonyítja és erősíti, hogy mindez csak legenda.

[79] MTA Kézirattár. Ms. 4805/4. Párt-regisztráló kérdőív 1936 évből.

[80] Uo.

[81] „A bolygók visszatérnek" című befejezetlen regénye 70. születésnapja alkalmából 1966-ban jelent meg a Szépirodalmi Könyvkiadó gondozásában.

nok. Útközben — 1936. október 16-án — Leningrádból levelet írt feleségének:

„... Nem új vizsgák elé megyek. A már járt utat kell megismételnem. És nem érzek nyugtalanságot az »ismeretlen előtt«. Azzal a nagy meggyőződéssel utazom, hogy hasznos leszek és ez esetről esetre büszkévé tesz és erőssé, szilárddá, harcképessé acélozza lelkemet!"[82]

Néhány napra Spanyolországba való érkezése után kinevezték az akkor alakulóban lévő XII. nemzetközi brigád parancsnokává. Brigádja ekkor francia, olasz és német önkéntesek zászlóaljaiból, magyarokból és még sok más nemzetiségű harcosokból állt. A zászlóaljak Thälmann és Garibaldi nevét viselték.

Katonáit nagyon szerette és becsülte. Egyik levelében a következőket írta: „... már több mint egy hónapja parancsnoka vagyok a brigádnak, amelynek állományában tizenegy nemzet fiai harcolnak. Hivatalos nyelv — a francia. Kezdetben, amíg munkaképes embereket nem gyűjtöttünk össze, pokolian nehezen ment a munka, most azonban a törzskarom teljes és a munka úgy megy, mint a karikacsapás. A brigád a világ minden részéből idejött önkéntesekből áll. Elszánt és magasrendű eszmeiséggel átitatott emberek ezek. Nem sajnálják magukat, életüket."[83]

Zalka — azaz Lukács Pál tábornok — 1936. november 10-én indult el brigádja élén a hadszíntérre. Az indulás előtt a zászlóaljak felsorakoztak az albacetei kaszárnya udvarán, ahol parancsnokuk rövid beszédet mondott. Zalka sohasem szívelte a hosszú szónoklatot. Szeretett röviden, világosan beszélni. Most is így tett.

5. sz. ábra. Zalka Máté — Lukács Pál tábornok — a XII. nemzetközi brigád parancsnoka katonái között. Tőle jobbra a bolgár Kozovszkij, mögötte Cséby Lajos

Ott állt a nyitott erkélyen katonái előtt — amely spanyol szokás szerint végighúzódott az egész második emeleten — és németül néhány szót szólt. Elmondta, hogy megalakult a második nemzetközi brigád, amely az alakuló köztársasági hadseregben a XII. nemzetközi brigád nevet kapta. Majd azt a reményét fejezte ki, hogy az önkéntesek meg fognak felelni a beléjük helyezett bizalomnak és a dicső neveket — Thälmann és Garibaldi neveit viselő zászlóaljak mindenütt dicsőséget fognak hozni a zászlaikra.

Majd harsogva így folytatta:

„Elvtársak! Az októberi forradalom nyelvén szólok Önökhöz..."[84]

S ebben a pillanatban mintha szél zúgott volna végig a sorokon, mindenki megremegett. — S akik életben maradtak, sohasem felejtik el Zalkának az ott elhangzott beszédét; A Nagy Októberi Szocialista Forradalomra hivatkozva lelkesítette és buzdította a spanyol polgárháború internacionalistáit.

A spanyolországi antifasiszta harcok során Lukács tábornok neve három dátummal forr össze. E három dátum mint a nagy antifasiszta harcos műve véső dik be a kortársak emlékezetébe, s ugyanakkor a történelem lapjaira.

1936 november — MADRID
1937 február — JARAMA
1937 március — GUADALAJARA

1936 novembere — szörnyű napok voltak, úgy tűnt, hogy minden elveszett. Az ellenséges hadosztályok, amelyeket a német és olasz fasiszták korszerű haditechnikával szereltek fel, száguldó iramban törtek Madrid felé.

Ekkor Madrid védelmi bizottsága, mely a népfront képviselőiből alakult, fegyverbe szólította a spanyol főváros népét.

A Spanyol Kommunista Párt javaslatára új munkászászlóaljakat állítottak fel. De mindez még nem volt elegendő a szilárd védelem megszervezésére. E sebtében megalakult, ifjú harci erőknek a korszerű háborúban helytálló gerincre volt szükségük.

Ebben az időben kezdett kibontakozni a nemzetközi munkásszolidaritás hatalmas méretű mozgalma, ekkor érkezett Madridba az első, XI. nemzetközi brigád. A fasiszták éppen az egyetemi városrészhez érkeztek. A brigád azonnal harcba lépett. Kis erő volt ez — nem több másfélezer embernél.

Ezekben a napokban volt alakulófélben a második nemzetközi brigád. Ruhájuk, fegyvereik alig volt. Kiképzésüket a brigádparancsnok — Lukács Pál tábornok vezette.

Madrid sürgette az újabb segítséget, nem indokolatlanul, hiszen életről vagy halálról volt szó. Zalka Máté ekkor olyat cselekedett, amelyre csak forradalmár képes. Vállalta, hogy 24 óra alatt felöltözteti, felfegyverzi és útnak indítja brigádját. És Zalka tartotta is a szavát. A brigád — Zalka Máté és politikai megbízottja, Luigi Longo vezetésével — nagy lelkesedéssel elindult a szorongatott főváros védelmére.

A brigád hihetetlenül nehéz körülmények között először Madridtól délre, Cerro de los Angeles-nél támadt, majd Madridtól nyugatra elterülő mezőségen, a Casa de Campo-nál, új lendületet biztosítva ezzel a szorongatott főváros védelmének.

Zalka vezetése mellett a XII. nemzetközi brigád három hónapon át hősiesen vette ki részét Madrid közvetlen védelméből.

1937 februárját írták, amikor a jaramai ütközet, rendkívül véres össze-

[82] MTA Kézirattár. Ms. 4805/20. Zalka levele oroszul. Ugyanez magyarul: Válogatott elbeszélései című kötet 329. o.
[83] Válogatott elbeszélései, 332. o.
[84] *Alekszej Eiszner* (Zalka segédtisztje volt): Írók a nemzetközi brigádokban. Inosztrannaja Lityeratura, 1957. 6. sz. 343—349. o.

csapások, majd egy hónapi kemény küzdelem után a köztársaságiak győzelmével véget ért.

A harc során a katonák életüket nem kímélve harcoltak. Ebben a küzdelemben mindenütt ott volt a brigád parancsnoka — Zalka Máté. Mindent személyesen ellenőrzött és a legnehezebb percekben is lelkesítette, buzdította katonáit.

A küzdelem elszántságát mi sem mutatja jobban, mint azok az óriási veszteségek, amelyek mindkét reszről megmutatkoztak. A köztársasági csapatok győzelme döntő jelentőségű volt. A fasiszták ugyanis nemcsak a főváros falainál szenvedtek vereséget, hanem a nyílt csatamezőn is. Ebben nem kis szerepük volt a nemzetközieknek, köztük elsősorban Zalka Mátének.

1937 március. A fasiszta lázadók és intervenciósok a jaramai kudarc után úgy határoztak, hogy az olasz expedíciós hadtest által észak felől, Guadalarajón keresztül veszik birtokba Madridot.

A fasiszták hatalmas erőfölénnyel indították meg támadásukat — győzelem mégis a köztársaságiaké lett. Ebben a diadalban nagy része volt Zalka Mátének. Amikor az olasz fasiszta csapatok átvágták Guadalajarán az arcvonalat, Zalka személyes bátorságának és katonai rátermettségének volt köszönhető, hogy brigádja utolsó csepp erejét is megfeszítve, megállította a fasiszták dühödt rohamát.

Zalka Máté élete utolsó napjaiban azon fáradozott, hogy a Spanyolországban harcoló magyar önkéntes századot a különböző brigádokban harcoló magyarokkal feltöltve zászlóaljjá szervezze át. Zalka ezt a nagy feladatot is, mint annyi mást, sikerrel hajtotta végre.

Brigádja egységfront, népfront-brigád volt: szocialisták, kommunisták, anarchisták — a legkülönbözőbb pártállásúak testvéri egységben, a legnagyobb fegyelemben harcoltak.

A mi erőnk antifasiszta népfrontunk szilárdságában rejlik — hangoztatta Zalka Máté — katonai erőnk alapja: politikai egységünk."

1937 tavaszán a nemzetközi brigádokat átszervezték, oly módon, hogy létrehozták belőlük a 35. és a 45. hadosztályt. A 45. hadosztály parancsnoka Lukács Pál tábornok lett.

1937 május elsején ebben a minőségben szemlélte meg csapatait. Egy tüzes vérű lovon, oroszul üdvözölte az internacionalistákat:

„Kedves elvtársak! Üdvözlöm önöket május elseje alkalmából. Ennek a nemzetközi ünnepnek a jelszava: Világ proletárjai egyesüljetek! és senkinek a világon nincs úgy joga örülni és büszkélkedni, mint Önöknek, a nemzetközi brigád harcosainak, mert Önök a május elsejei jelszó valódi megtestesítői..."

És olyan hurrá volt a válasz, amilyet csak tiszta szívvel, igaz lelkesedésből lehet kiáltani.

Majd gyorsan peregtek a napok. A 45. hadosztályt Huesca térségében vetették be. Zalka hadvezéri alapossággal készült a támadásra. Mindent személyesen ellenőrzött, irányított. Egy nappal a roham megindítása előtt parancsnoki felderítést végzett törzskarával. Amikor az egyik ellenőrzési pontról a másik felé haladt — fasiszta gránát csapódott a gépkocsija elé.

Eszméletlen állapotban vitték a kórházba. Az orvosok minden tőlük telhetőt megtettek, de segíteni már nem tudtak.[85] Népünk hű fia 1937. június 11-én hősi halált halt.

[85] A Magyar Irodalmi Lexikon III. kötetének 581. oldalán ez áll: „... az aragoni fronton, a terueli csatában halt hősi halált". — Az Új Magyar Lexikon 6. kötetének 756. oldalán: „... a terueli csatában Huescánál halt hősi halált"... — Mindkét lexikonban a fenti megállapítások helytelenek és földrajzilag hibásak. Teruel és Huesca közti távolság légvonalban 220 km. A terueli csatának (1938. január) semmi köze sincs a huescaihoz (1937. június).

Egy egészségügyi autó Lukács Pál tábornok holttestét Valenciába vitte. Kíséretként követte egy autóbusz, a zászlóaljak lobogóival és díszőrséggel, amelynek zöme a magyar alegység harcosaiból került ki.

Sötét este volt. A tengerparti kisváros szélső házait elérte a halottas kocsi. A város bejáratánál gyászszalagos milicista állította meg a menetet. Amikor az őr tovább engedte a gépkocsit, puskájával jelző lövést adott le. A lövés pillanatában az elsötétített város kivilágosodott. Az ablakok sarkig nyitva álltak, az erkélyről szőnyegek lógtak és az emberek sűrű sorfala közt lépésben haladt a nagy halottat szállító gépkocsi. Az emberek virágcsokrokat szórtak a gépkocsi elé, mindenfelé vörös-sárga-lila köztársasági lobogó lengett, hosszú fekete szalagokkal, s közben a zenekar a gyászinduló dallamait játszotta:

„Szerettétek a népet és meghaltatok . . ."

Majd a városka terén, ahová már nem hallatszott el a zenekar hangja, néhány dobos szívbemarkolóan verte a dobot és a tömegben az asszonyok és lányok úgy sírtak, mintha fiúkat, férjüket vagy testvérüket temetnék.

Lukács Pál tábornokot, a nemzetközi brigád nagyszerű parancsnokát, Valenciában óriási tömeg kísérte utolsó útjára. Ravatalánál ott álltak díszőrséget a kormány tagjai, a nemzetközi munkásmozgalom kiemelkedő vezetői, írók, közéleti férfiak és a magyar zászlóalj küldöttei.

A sírnál — mielőtt a koporsót a temető falába befalazták, amely ma névtelenül áll a valenciai temetőben[86] — Luigi Longo, a nemzetközi brigádok főkomisszárja búcsúztatta. Szavai ma is időt állóak:

„A háború vak szerencséje a spanyol néphadsereg egyik legjobb tábornokát ragadta el sorainkból. Egyik legtehetségesebb parancsnokunktól, elvtársunktól, barátunktól fosztott meg bennünket. Azonban miénk maradt az, amit ő tanított, megmaradtak számunkra az ő iskolájában, az ő példáján nevelkedett remek katonai káderek, megmaradtak számunkra vitéz csapatai, amelyekben tovább él Lukács tábornok harci elszántságának és hősiességének nemes öröksége."

És mi is „meghajtjuk zászlainkat — de a mi eltávozott hősünk nevében azonnal fel is emeljük . . . hogy ismét harcba vigyük azokat . . .
az egész haladó emberiség jövőjének védelmében."[87]

ЕНЁ ДЬЕРКЕИ:

МАТЕ ЗАЛКА О СЕБЕ

Резюме

Мате Залка — генерал испанской освободительной борьбы Пал Лукач — записал своё имя с мечом и пером в историю венгерского и международного рабочего движения.

В 1916-ом году он двадцатилетным молодым человеком попал в плен в России. В конце 1919-го года он начал свой революционный путь пропагандистом сибирских

[86] 1938 november első napjaiban — a nemzetközi önkéntesek kivonása után — a magyar önkéntesek egy csoportja felkeresi Zalka Máté sírját, hogy mielőtt elhagyják Spanyolországot, búcsút vegyenek szeretett tábornokuktól. Ezek az elvtársak, mivel előre vetette árnyékát az összeomlás, a temető falába épített kriptáról eltávolítják a felírást.

[87] Luigi Longo (Gallo), Mundo Obrero, 1937. július 5.

лагерей для военнопленных. Позже он стал солдатом — интернационалистом, потом командиром в Советской Красной Армии. Он воевал на бесконечных просторах сибирьской тайги, у Енисея, на полях Украины, у берегов Чёрного и Азовского морей, под Перекопом. Он боролся против контрреволюционеров всех мастей, за советскую власть.

В освобождённой Венгрии за 20 лет появилось о нём много биографий, очерков и статьей. Целый ряд историков и писателей вспоминали о нём. К сожалению в биографических работах о Мате Залка получили место и такие мотивы, которые со временем становились легендой и которые не соответствуют действительности. Эти небольшие, а иногда даже большие, неточности и ошибки затуманили настоящий жизненный путь Залка — хотя Мате Залка и так, без легенд является героем нашего народа, выдающимся революционером.

Литературное наследие Мате Залка — его дневник с 1915 по 1919 гг., личные документы и т. д. — семейство Залка, проживающее в Москве, подарило в начале 1965 года Венгерской Академии Наук. Это наследие находится в Отделе рукописей Библиотеки Венгерской Академии Наук, и даётся в распоряжение исследователей.

В настоящей статье использованы эти выше названные материалы. В статье говорит сам Залка. Он говорит о своих чувствах и мыслях. По приведённым цитатам становится ясным, что в результате какой внутренней борьбы стал он коммунистом. Таким образом сам Мате Залка исправляет те неточности и искажения, которые раньше были написаны о нём.

JENŐ GYÖRKEI:

MÁTÉ ZALKA ÜBER SICH SELBST

Resümee

Máté Zalka, — der General Pál Lukács des spanisches Freiheitskrieges, — hat seinen Namen mit Feder und Schwert in die Geschichte der internationalen Arbeiterbewegung eingeschrieben.

Als zwanzigjähriger Junge fiel er 1916 in Gefangenschaft und kam so nach Russland. Ende 1919, als Propagandist der sibirischen Gefangenenlager, begann er seinen Weg als Revolutionär, später wurde er Soldat, dann Kommandant in der internationalistischen Abteilung der Sowjet-Roten Armee. Er kämpfte in der endlosen Tajga Sibiriens dann auf den Steppen der Ukraine, an den Ufern des Schwarzen- und Asovischen Meeres, unter Perekop. Er kämpfte um di Sowjetmacht gegen Konterrevolutionäre jeder Art.

Während der zwanzig Jahren des befreiten Ungars erschienen mehrere biographische Werke, Studien und Artikel über seine Person. Eine Reihe von Historiker und Schriftsteller widmeten seinem Gedenken Opfer. Leider „mischten sich" in die mit Zalkas Biographie befassende Werke und wurden mit der Zeit zur Legende Motive, die nicht auf Tatsachen beruhen. Die kleine und grössere Unpünktlichkeiten und Irrtümer verbergen Zalkas wirklichen Lebensweg, — obwohl Máté Zalka auch ohne Legenden ein Held unseres Volkes, ein vorzüglicher Revolutionär war.

Máté Zalkas schriftstellerisches Erbe, — darunter sein Tagebuch von 1915 bis Ende 1919 geschrieben, — hat die in Moskau lebende Familie Zalka anfang 1965 der Ungarischen Akademie der Wissenschaft geschenkt. Dieses Erbe steht den Forschern in der Manuskriptensammlung der Bibliothek der Ungarischen Akademie der Wissenschaft zur Verfügung und wurde auch zu dieser Studie verwendet. In der Studie spricht Zalka selbst, spricht über seine Empfindungen, Gedanken und gibt uns in Form von Zitaten eine Bekennung, unter welchem inneren Ringen er Kommunist wurde. In dieser Form korrigiert Zalka selbst die früher über ihn geschriebenen Irrtümer und Unpünktlichkeiten.

MAGYAR INTERNACIONALISTÁK A KÁSPIN-TÚLI ARCVONALON (1918 JÚNIUS—1920 MÁRCIUS)

Sziklai Sándorné

A hadifoglyok helyzete Turkesztánban a Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelméig

Az 1914 júliusában kirobbant első imperialista világháború folyamán orosz hadifogságba került katonák közül már 1914 szeptemberében sokan kerültek a turkesztáni hadifogolytáborba. 1914—1915-ben Oroszországban a hadifoglyok összpontosításának egyik fő területe Turkesztán volt. A cári hadvezetésnek ez az intézkedése valószínű azzal a céllal történt, hogy a több százezres hadifogolytömeg az ország központjától távol — részint Turkesztánban, részint Szibériában — kerülve ne jusson az orosz munkások forradalmi, háborúellenes megmozdulásainak hatása alá.

Turkesztán az orosz cárizmus legelmaradottabb és legelnyomottabb tartománya volt. A XVIII. század végéig Közép-Ázsia egy csomó, egymással ellenségeskedő feudális birtokra tagolódott. Ekkorra már kialakult a három közép-ázsiai kánság: a buharai, a hivai és kokandai, melyek között állandó harc folyt. A három kánságban azonos volt az osztályszerkezet: mindháromban a feudális főurak és a felső muzulmán papság uralkodott. Az alapvető termelők a parasztok voltak. Közép-ázsiai sajátosság, hogy itt a legfontosabb a víztulajdon volt. E nélkül ugyanis semmit sem ért a föld; a víz pedig a feudális főurak tulajdona volt.

A cári hatalom az 1820-as években kezdte meg Közép-Ázsia teljes bekebelezését és e tevékenysége 1885-ben Kuska erődítmény elfoglalásával fejeződött be.

Turkesztán dolgozó tömegei kettős elnyomás alatt nyögtek: egyrészt a cárizmus és az orosz burzsoázia, másrészt a helyi burzsoázia és a földesurak: a kánok és a bejek igája alatt. A hatalmas gyapottermő vidékeken a dehkánok (dolgozó parasztok) termésük nagy részét kénytelenek voltak a föld bérleti díja fejében odaadni, a megmaradt részt pedig az állam által megállapított árakon kellett eladniuk. Közép-Ázsia és Kazahsztán nomád és félnomád területein pedig mindinkább kiszorították a parasztokat földjükről a betelepített orosz földesurak, tisztviselők és kulákok. Csak 1915-ben 1 800 000 hektár földet raboltak el a dehkánoktól. A ló- és szarvasmarha állomány, valamint a gyapot állandó katonai rekvirálása következtében a dehkánok szinte teljesen tönkrementek.

1916 júniusában a cári kormány rendeletet hozott, amely szerint 19—43

év között a közép-ázsiai lakosságot sáncásásra és más katonai szolgálatra sorozták be, holott ezt az előbbi cári törvények a nemzetiségi lakosság felé nem engedték meg. Az üzbégek, kazahok, kirgizek először megtagadták a munkabehívás teljesítését, majd fellázadtak a cári kormány ellen. Elsőnek Üzbegisztán és Kazahsztán lakosai keltek fel. A felháborodott üzbégek tömegei megtámadták a taskenti és szamarkandi katonai parancsnokságokat s követelték a mozgósítottak névsorának megsemmisítését. 1916 július közepére a felkelés egész Ferganára kiterjedt. Tudomásunk szerint — archívumi dokumentumokkal nem rendelkezünk, csak egyes volt internacionalisták visszaemlékezéséből tudjuk — ebben a cári önkény elleni harcban magyar hadifoglyok is részt vettek és sokan közülük szimpatizáltak a helyi lakossággal.

A hadifoglyok Turkesztán 37 városának 40—45 hadifogolytáborában voltak elhelyezve.[1] Szociális összetétel szempontjából a tábor lakóinak többsége paraszt és munkás volt. A hadifoglyok 70%-a az akkori Magyarország területéről származott.[2] A cári hatóságok osztályszolidaritása Turkesztánban is biztosította a tisztek hatalmát a hadifogoly legénység felett, amely túlzsúfolt barakkokban (300—350 fő egy barakkban) volt elhelyezve. A szamarkandi 60, ún. „nyári" barakkban 20 000 hadifogolyt tartottak együtt. A legénység ruházkodásáról, élelmezéséről alig történt gondoskodás. Így a rossz táplálkozás és egészségügyi viszonyok, valamint a táborok túlzsúfoltsága még inkább elősegítette a fellépő járványok — tífusz, malária és más fertőző betegségek — rohamos elterjedését, amelynek következtében a hadifoglyok ezrei pusztultak el. Csak Szamarkandban 6—8000 ember halt meg. Ez a nagy halálozási arányszám 1916 szeptemberében arra kényszerítette a hatóságokat, hogy megszüntessék a szamarkandi nyári barakkokat és jobb életfeltételt biztosító viszonyok közé helyezzék a hadifoglyokat.[3]

1916 végén — 1917 elején a cári kormány intézkedései alapján Szamarkandból a hadifoglyok nagy részét Szibériába és az Uralba szállították át. Az 1917. szeptember 1-i kimutatás szerint Turkesztánban 39 521 katona és 1764 tiszt, összesen 41 285 ember maradt, ebből 37 722 fő az osztrák—magyar hadsereg tagja volt. A hadifoglyok 91,5%-a osztrák és magyar származású volt.[4]

1915 folyamán már érezhetővé vált az orosz gazdasági életben a munkaerő hiánya, így a szükségletet a hadifoglyok munkábaállításával próbálták biztosítani. Ellentétben a cári Oroszország többi részén alkalmazott gyakorlattal, Turkesztánban már 1914 őszétől foglalkoztattak hadifoglyokat a gazdasági élet minden területén. Közülük sokan út-, vasút- és gyárépítésnél, a mezőgazdaságban és más alkalmi munkán dolgoztak. A Turkesztáni Főkormányzói Hivatal jelentése szerint már 1914 végén út- és vasútépítésnél 10 000 hadifogoly tevékenykedett.[5]

A cári kormány rendelkezése alapján a hadifoglyok a munkájukért járó teljes bérnek csak egy csekély részét kaphatták meg. Mégis, annak a lehetősége, hogy dolgozhattak, kihatott a hadifoglyok anyagi helyzetének bizonyos javulására, és jelentősen hozzájárult politikai látókörük kiszélesedéséhez, az orosz munkásokéval közös osztályhelyzetük, osztályérdekeik és céljaik felismeréséhez.

Azok a szervezett magyar munkások, akik már itthon is részt vettek a

1 Üzbég SZSZK Központi Állami Anchivuma. 1. fond (f), 32. opisz (o.), 19. egyinyica hranyényija (e. h.), 162. liszt (l.).
2 Uo. R—25 f. 1. o. 27. e. h. 145. l.
3 *Bocz Károly* visszaemlékezése. Párttörténeti Intézet Archivuma (a továbbiakban PI Arch.).
4 Rosszija v mirovoj vojnye 1914—1918 (v cifráh) Moszkva. 1925. Otgyel vojennoj sztatyiszti ki 40. o.
5 Üzbég SZSZK Közp. Áll. Arch. 1. f. 32. o. 19. e. h. 7—9. l.

munkásmozgalomban, a hadifogságban is hasznosították tapasztalataikat és csoportokat alakítottak, amelyek politikai felvilágosító munkát végeztek az egyszerű hadifoglyok között. Ezek a forradalmi szervezetek hamarosan megtalálták és felvették a kapcsolatot a bolsevik pártsejtekkel. Ezek a szervezkedések csak egyes táborokra terjedtek ki és nagyobb méretűvé a Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme után válhattak.

A hadifoglyok forradalmi mozgalma Turkesztánban is 1915 végén — 1916 elején kezdett kialakulni. Taskentben 1915 végén Iványi János vezetésével megalakult egy csoport, amely háborúellenes propagandát fejtett ki a hadifoglyok között. Tevékenységét azonban hamarosan leleplezték és vezetőit Orenburgba szállították.[6] 1916-ban Székely Józsefnek, a Magyar Szociáldemokrata Párt itthoni aktív harcosának vezetésével Szamarkandban megalakult egy másik politikai csoport, amely az 1917-es burzsoá demokratikus forradalom győzelme után kapcsolatot teremtett a szamarkandi bolsevik pártsejttel.[7]

Turkesztánban a hadifoglyok forradalmi mozgalma ebben az időben elég szűkkörű volt. Ennek magyarázata egyrészt az, hogy a Turkesztánba került hadifoglyok nagy része paraszt volt. Jóval kisebb volt a munkásoknak, s ezek között is azoknak a száma, akik már itthon is részt vettek a forradalmi munkásmozgalomban. Szerfölött megnehezítette a tevékenységet az a körülmény is, hogy Turkesztánban nem volt erős bolsevik szervezet, amely irányítani, vezetni tudta volna a hadifoglyok közötti politikai nevelőmunkát. A hadifoglyok kezdeményezései is bátortalanabbak voltak és sokkal kisebb eredményt értek el, mint központi Oroszország, vagy Szibéria területén. Mindez természetesen kihatott a hadifoglyok forradalmi mozgalmának október utáni fejlődésére és sajátosságaira is.

A burzsoá demokratikus forradalom győzelme 1917 februárjában nem hozott lényeges változást sem a dolgozó nép, sem a hadifoglyok számára.

1917. március 30-án az ideiglenes kormány Kuropátkin turkesztáni főkormányzó letartóztatása után az állami duma volt tagjaiból — legfőbb tartományi hatóságként — egy turkesztáni bizottságot alakított, amelyet a főkormányzó jogkörével ruházott fel.

A munkások 1917 márciusában megkezdték a szervezkedést. Egyes bolsevik csoportok Taskentben, Szamarkandban, Ashabadban, Perovszkban és más városokban az Orosz Szociáldemokrata Munkáspárt egyesült szervezeteihez tartoztak.

A bolsevik párt a júliusi eseményekig bizonyos legalitást élvezve hatalmas szervező munkát végzett, a munkások, a nemzetiségiek és a hadifoglyok között. A bolsevikok felvilágosító tevékenysége, az orosz munkásokkal együtt végzett munka, az ideiglenes kormány politikája elleni harc, a sztrájkokban való közös részvétel, az otthoni sztrájkokról, a csendőrség és katonaság vérengzéseiről, a család katasztrófális anyagi helyzetéről kapott értesülések mindinkább világossá tették a hadifoglyok előtt, hogy nem az orosz munkásokban és parasztokban kell keresniük ellenségeiket, hanem a különböző nemzetiségű, de egyformán kegyetlenkedő és kizsákmányoló nemzetközi tőkésosztályban.

Az 1917 júliusi hullám után szeptemberben újra lendületet vett a forradalom. Szeptember 12-én a gyűlések betiltására vonatkozó új rendelet miatt Taskentben a munkások, a katonák, az üzbég és kirgiz szegényparasztok tömegesen tüntettek az ideiglenes kormány ellen. A sok ezer főnyi részvevő-

[6] A Vörös Hadsereg Központi Archivuma (a továbbiakban VHKA.). 28. 361. f. 2. o. 44. e. h. 4. l.

[7] *Bocz Károly* visszaemlékezése. PI Arch. H—b—122.

vel megtartott gyűlésen 14 tagú forradalmi bizottságot (akik közül 5 bolsevik, 3 baloldali eszer volt) választottak, amely szeptember 13—15-ig lényegében erősebb hatalomnak bizonyult, mint az ideiglenes kormány turkesztáni bizottsága. Ashabadban pedig szeptember 13-án a bolsevik Zsitnyikov elnökletével választották meg a forradalmi bizottságot. Amikor Kerenszkij tudomást szerzett a turkesztáni helyzetről, szeptember 16-án parancsot adott a Kazányban tartózkodó Korovicsenkó tábornoknak, hogy egy megtorló osztaggal sürgősen induljon Taskentbe és fojtsa el a munkások és katonák mozgalmát. Szeptember 24-én a büntetőosztag meg is érkezett, de ekkor még majdnem valamennyi taskenti üzemben tartott a munkássztrájk, amelyet szeptember 20-án hirdettek meg tiltakozásul a büntetőexpedíció elindítása ellen. A közép-ázsiai vasút összes vonalain szünetelt az utasforgalom. A taskenti szovjet és a sztrájkbizottság követeléseket nyújtott át Korovicsenko tábornoknak, aki azonban azokat elutasította, a forradalmi bizottság tagjait haditörvényszék elé állította, a gyűléseket pedig betiltotta. A taskenti szovjetben ülő áruló eszerek és mensevikek elhatározták, hogy kapitulálnak Korovicsenko előtt. Szeptember 26-án a taskenti szovjet többsége határozatot hozott a sztrájk beszüntetésére, mely 27-én véget is ért. A turkesztáni harcok új időszakát egyrészt Korovicsenko tábornok megtorló akciói, másrészt a turkesztáni bolsevikok szívós munkája jellemezte.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom híre Turkesztánba 1917. október 27-én jutott el. A szeptemberben megindult és ideiglenesen vérbefojtott forradalmi fellendülést nem tudták már semmilyen felhívásokkal megállítani, ezért október 27-én Korovicsenko tábornok parancsot adott a taskenti szovjet tagjainak letartóztatására és a taskenti szovjetet támogató 1. és 2. szibériai tartalék ezred leszerelésére. Az október 28-ra virradó éjjel le is tartóztatták a taskenti és a körzeti szovjet 5—5 tagját és leszerelték a 2. szibériai tartalék ezredet. Az 1. szibériai tartalék ezred azonban fegyverrel kergette el a fehérgárdistákat. A vasúti munkások, akikhez az 1. szibériai tartalék ezred segítségért fordult, hamarosan megjelentek az ezrednél, ahol felfegyverezték őket. A felfegyverzett munkások több mint ezer főből álló ezredet alakítottak. 1917. október 28-ának hajnalán az egység — a bolsevikok vezetésével — támadásba ment át, s reggelre elfoglalta a vasúti javítóműhelyt, az áruraktárakat, a laktanyák egy részét és a Szalar folyó hídját. 31-én éjjel pedig — négy napi véres harc után — a hatalom véglegesen a katona- és munkásküldöttek szovjetjének kezébe ment át Taskent városában.

A vasutak mentén fekvő városokban és falvakban rövid idő alatt győzött a forradalom. Hivában és Buharában azonban tovább is fennmaradt a régi emíri és káni feudális hatalom, amely semleges magatartást ígért a szovjethatalom iránt.

A hadifoglyok forradalmi szervezeteinek kialakulása

Amikor Szovjet-Oroszország központi területein már lényegében befejeződött a hadifoglyok felszabadítása, Turkesztánban még csak az első hivatalos állásfoglalás történt meg. 1918. április 27-én a Turkesztáni Szovjet Köztársaság Népbiztosi Tanácsa szabadoknak nyilvánította a hadifoglyokat.[8]

A *volt hadifoglyok szervezetének* létrehozását Turkesztánban sokkal nehezebb volt megvalósítani, mint Szovjet-Oroszország más területén, mert a helyi szovjet, néha még a helyi pártvezetők sem értették meg a hadifoglyok körében végzett politikai és szervező munka jelentőségét.

[8] MLI Üzbég Fil. Arch. 60. f. 4. o. 37. e. h. 1. l.

1918 elején, amikor a *központi forradalmi hadifogolyszervezet* megalakulásának a híre Taskentbe is eljutott, néhány hadifogoly megalakította *a hadifogoly szocialisták taskenti bizottságát.* Ez a szervezet a helyi hatóságok kellő támogatasa hiányában hamarosan feloszlott anélkül, hogy megalakulásáról és célkitűzéseiről a hadifogolytömegek tudomást vehettek volna.[9]

1918 márciusában Edmund Bednár vezetésével megalakult a *külföldi munkások és katonák tanácsa,* melynek egyes városokban helyi szervezetei is alakultak, azonban ezek a szervezetek sem tudták befolyásolni a hadifogoly tömegeket és nem tudták megoldani a hadifoglyok legégetőbb kérdéseit sem.[10]

1918 április elején Fábri, Loránd és Sentfleber az orenburgi arcvonalról Taskentbe érkeztek, hogy a Turkesztánban élő hadifoglyokból önkéntes légiót szervezzenek és az orenburgi arcvonalra vigyék őket. Ezek az elvtársak javasolták a taskenti hadifoglyok gyűlésének összehívását.[11] A hadifoglyok 1918. április 14-én a „Szabadság Házában" gyűltek össze. Itt tárgyalták meg egy hadifogolyszervezet létrehozását, valamint a hadifoglyok felszabadításával és hazaszállításuk előkészítésével kapcsolatos teendőket.[12]

A gyűlés résztvevői megválasztották a *külföldi állampolgárok bizottságát,* amelybe a magyarok részéről 11 fő került be. Hasonló szervezeteket hoztak létre más városokban, amelyek a taskenti bizottságot elismerték központi szervüknek. A bizottság mintegy 8000 volt hadifoglyot egyesített.[13] Ezek a bizottságok — amelyben a magyarokon kívül délszlávok, németek, csehek és románok is képviselve voltak — sem politikai felvilágosítást, sem a hadifoglyok forradalmi szervének megalakítását nem tűzték ki célul. A szervezetek tevékenysége főleg a hadifoglyok nyilvántartására és hazaszállításuk előkészítésére korlátozódott. Együttműködtek a tisztekkel, sőt sok helyen a hadifogoly táborokban létrehozott *hadifogolybizottságokba* tisztek kerültek az élre, kik funkciójukat arra használták fel, hogy megtartsák kiváltságos helyzetüket és uralmukat a hadifoglyok felett. Erre az nyújtott lehetőséget, hogy e bizottságok töltötték be a táborparancsnokság szerepét. A Turkesztáni Szovjet Köztársaság hadügyi népbiztosa 1918. július 31-én kelt 506. sz. parancsa intézkedett a tiszti visszaélések megszüntetéséről és a lágerekben működő hadifogolybizottságok feloszlatásáról.[14]

A fentiekből láthatjuk, hogy már 1918 tavaszától megpróbálkoztak Turkesztán területén is egy különálló hadifogolyszervezet létrehozásával. Ezek azonban nem annyira politikai, mint inkább gazdasági-szociális célokat szolgáltak s tulajdonképpen a hadifoglyok helyi érdekképviseleti szervei voltak. Ez a munka akadozott, időnként visszaesett, s még 1918 nyarán sem vált tömeges forradalmi mozgalommá, pedig a hadifogolytömegek lelkes hívei és aktív támogatói voltak Turkesztánban is a szovjethatalomnak. 1918. július 30-án ezt jelentette a Hadügyi Népbiztosság hadifogoly osztályának vezetője: „A hadifoglyok nagy része érdeklődik politikai életünk iránt s a Köztársaság nem óvakodott tőlük, ellenkezőleg, támaszkodott rájuk".[15] Sok helyütt a hadifoglyok a helyi szovjetek, valamint szakszervezetek aktivistáivá váltak. Így pl. a szamarkandi szakszervezetnek 1918 nyarán már 3000 külföldi tagja volt.[16]

9 Üzbég SZSZK Taskent Területi Áll. Arch. 10. f. 1. o. 78 e. h. 49. és 55. l.
10 MLI. Üzbég Fil. Arch. 60. f. 4. o. 90. e. h. 26. l.
11 Násá gázetá. ORGÁN ISZPOLKOMA TASKENTSZKOGO SZOVJETA RABOCSIH I SZOLDATSZKIH GYEPUTATOV 1918—1919. 1918. április 14. 74. sz. 1. o.
12 MLI. Üzbég Fil. Arch. 60. f. 4. o. 37. e. h. 1—9. l.
13 Uo. 9—11. o.
14 Üzbég SZSZK Közp. Áll. Arch. R—17. f. 1. o. 1169. e. h. 207. l.
15 Üzbég SZSZK Közp. Áll. Arch. R—25. f. 1. o. e. h. 146. l.
16 *Bocz Károly* visszaemlékezése. PI Arch. H—b—122.

1918. június 17—25. között tartották meg Turkesztán kommunista szervezetei I. területi kongresszusát Taskentben, amely a Turkesztáni Kommunista Párt szervezeti megalakulását jelentette.[17] A turkesztáni bolsevik szervezetek életében bekövetkezett történelmi fordulatnak törvényszerű folytatása volt az 1918 augusztusában a hadifogolymozgalomban végbement változás is, amikor megkezdődött a külföldiek önálló pártjának megalakítása. Ez elsősorban ott valósult meg, ahol már előzőleg is volt forradalmi hadifogolycsoport. Így pl. Szamarkandban, ahol Székely József — az 1916-ban megalakított hadifogoly politikai csoport vezetője — a szamarkandi bolsevikok irányításával és vezetésével már 1918 tavaszán megkezdte a hadifoglyok kommunista pártjának és a szakszervezetnek a szervezését. A Szamarkandi Kommunista Párt vezetőségének Székely Józsefen kívül a magyarok részéről még Hok, Sipos, Magyar, Györik és Bocz elvtársak voltak tagjai, ezen kívül két német és egy cseh elvtárs volt még a vezetőségben. A tagság $^2/_3$-a magyar volt. Augusztus elején már hetilapot adtak ki Szabad Szó címmel, amely ugyan kézzel írott újság volt, de rendszeresen megjelent és politikailag tájékoztatta a Szamarkandban élő hadifoglyokat. A lap fejlécén

„A KÜLFÖLDI MUNKÁSOK ÉS PARASZTOK KOMMUNISTA PÁRTJÁNAK HIVATALOS LAPJA" felirat állt.[18]

1918. augusztus 20-ra Taskentbe általános hadifogolygyűlést hirdettek,[19] amelynek napirendjéül a jelenlegi politikai helyzet megvitatását tűzték ki. Az összejövetelen 4000 hadifogoly vett részt. A résztvevők határozatot hoztak, hogy „készek együtt harcolni a bolsevikok pártjával s harcukat mindaddig nem szüntetik be, amíg az egész világ proletariátusa fel nem szabadul."[20]

A tanácskozás résztvevői megválasztották a szervező bizottságot, illetve ideiglenes pártelnökséget, amelynek feladata az volt, hogy egész Turkesztánban mozgósítsa a hadifoglyokat és megteremtse a lehetőségét annak, hogy minden egyes városban és hadifogolytáborban megalakuljon a Külföldi Munkások és Parasztok Kommunista Pártjának helyi szervezete. A szervező bizottság szeptember 14-én határozatot hozott, amelyben kimondta, hogy „a turkesztáni kerületben végzett valamennyi szervezési munkáért a kongresszus összehívásáig a szervező bizottság felel".[21]

Az 1918 tavaszán megindult ösztönös szervező munkát a tudatos, forradalmi szervező munka váltotta fel, amelynek eredményeképpen megértek a kommunista párt megalakításának feltételei.

A szervező bizottság 1918. szeptember 22-re alakuló ülést hirdetett, amelyen azonban „csakis tagsági igazolványok ellenében" jelenhettek meg azok, akik már előzőleg kérték felvételüket a pártba.[22] Ezen a gyűlésen megalakították a *volt hadifoglyok kommunista szervezetét,* majd megválasztották a 12 tagból álló pártvezetőséget, amelybe a magyar, német és szláv kommunisták 4—4 képviselőt választottak.[23] Taskentben már szeptember folyamán 100 volt hadifogoly kérte felvételét a pártba.[24]

Nemcsak Taskentben, hanem a köztársaság más városában is élénk szervezési munka folyt, s egymás után alakultak meg a párt helyi szervezetei. Ezek és az előkészítő bizottságok felvették a kapcsolatot a bolsevik párt ve-

17 Násá gázetá, ORGAN KRAJKOMA KPT i TURCIKA-A 1918. június 19.
18 MLI. Üzbég Fil. Arch. 68. f. 1. o. 134. e. h. 57—59. l.
19 Násá gázetá, 1918. augusztus 16., 17., 18. szám.
20 Násá gázetá, 1918. augusztus 22. 174. szám.
21 MLI. Üzbég Fil. Arch. 60. f. 4. o. 19. e. h. 1. l.
22 Násá gázetá, 1918. szeptember 20.
23 Üzbég SZSZK Taskent Területi Áll. Arch. 18. f. 28. o. 12. e. h. 7. l.
24 8. l.

zetőségével, amely segítséget nyújtott a helyi szervezetek létrehozásában és tevékenységének kibontakoztatásában. E hatalmas munkának hamarosan megmutatkoztak az eredményei. Egész Turkesztán területén 1918 november végén — december elején a Külföldi Munkások és Parasztok Kommunista Pártjának 13 helyi szervezete működött, s a párttagság létszáma 2200 fő volt.[25]

1918. november 30-tól december 8-ig ülésezett a Külföldi Munkások és Parasztok Kommunista Pártjának I. területi kongresszusa, mely elfogadta a kommunista párt megalakításáról szóló határozatot s a párt nevét „A Turkesztáni Szövetséges Tanácsköztársaság területén működő Külföldi Munkások és Parasztok Kommunista Pártja" néven határozta meg.[26]

A kongresszus küldöttei az első napirendi pont tárgyalásánál a politikai helyzetről hozott határozatukban üdvözölték az orosz forradalmat és harcba hívták a volt hadifoglyokat az új szocialista szovjet rendszer megteremtéséért és védelméért. Határozatukban kimondták, hogy a külföldi kommunisták kötelességüknek tartják az orosz elvtársak harcának támogatását, egyben felkészülnek arra a feladatra, hogy hazájukba visszatérve hozzájáruljanak Nyugaton is „a proletáriátus diktatúrájának, a tőke feletti diktatúrának megteremtéséhez".[27]

A Külföldi Munkások és Parasztok Kommunista Pártja szervezeti megalakítása és a területi pártbizottság megválasztása befejező és döntő szakasza volt a Közép-Ázsiában élő külföldi proletárok forradalmi mozgalma megszervezésének.

A gyakorlati szervező munkát segítették elő a területi pártbizottság két: politikai-katonai és gazdasági osztálya, valamint a területi pártbizottság központi lapja, a Világszabadság, amelyből 27 számot bocsátottak ki.[28]

A Külföldi Munkások és Parasztok Kommunista Pártja, mint önálló párt létezett és működött egészen 1920 március végéig, amikor is a három párt: a Turkesztáni Kommunista Párt, a Muzulmán Iroda és a Külföldi Munkások és Parasztok Kommunista Pártja egy pártba egyesült. A külföldi kommunisták a Turkesztáni Kommunista Párt Területi Bizottsága mellett működő föderációhoz tartoztak, mint különálló nemzetiségi szekciók.[29]

Az ellenforradalmárok és az intervenciósok támadása, a hadifoglyok belépése a Vörös Hadseregbe

Amikor az angol imperialisták megindították intervenciójukat Közép-Ázsia ellen, elhatározták, hogy a főcsapást a Kaspin-túli területre mérik, amelynek hadászati jelentősége abban állott, hogy: a) Bakuból Taskentbe vezető út vonalán terült el. b) Ez volt legközelebb az Iránban levő angol katonai bázisokhoz. c) Könnyen meg lehetett volna valósítani a katonai beavatkozást. d) A Kaspin-túli terület különösen bonyolult nemzetiségi és szociális viszonyai között az eszerek, a mensevikek és a burzsoá-nacionalisták tevékenysége is veszélyesebb volt, mint másutt.

1918. június 17-én az eszerek — az angolok támogatásával — fegyveres felkelést robbantottak ki Ashabadban, ahol éppen azon a napon hajtották végre a város férfi lakosságának katonai mozgósítását. Az eszerek azt terjesz-

[25] MLI. Üzbég Fil. Arch. 60. f. 4. o. 37. e. h. 5. l.
[26] Uo. 3—5. l.
[27] Uo. 6. l.
[28] Uo. 4. l.
[29] MLI. Üzbég Fil. Arch. 60. f. 1. o. 392. e. h. 140. l.

tették, hogy a bolsevikok testvérháborúba akarják őket vinni. A fellázított tömeg segítségével elfoglalták a fegyverraktárakat, majd megtámadták a helyi szovjet épületét. A forradalmi bizottság idejében mozgósította erőit és visszaverte az ellenforradalmárok támadását. A Turkesztáni Szovjet Köztársaság Végrehajtó Bizottsága június 24-én rendkívüli megbízatással Frolovot csapata élén Ashabadba küldte. A városban kihirdették az ostromállapotot: gyülekezési tilalmat rendeltek el, betiltották az ellenforradalmi „frontharcos szövetséget", megtisztították az ellenforradalmárok egyik fészkét: a középázsiai vasútigazgatóságot, újjáválasztották az ashabadi szovjetet, amelynek elnöke a bolsevik Batminov lett.

Néhány nap múlva Kizil-Árvátban robbant ki ellenforradalmi felkelés. Július 9-én Frolov vörösgárdista egységével Kizil-Árvátba ment, hogy segítséget nyújtson a helyi forradalmi erőknek. Ezt az alkalmat felhasználva, a megmaradt ashabadi ellenforradalmárok — július 11-én — megtámadták az ashabadi szovjet épületét. A Területi Népbiztosok Tanácsa rendkívüli ülésén azonnal öttagú főparancsnokságot választott, a helyi szovjet rendelkezésére azonban mindössze 80 vörösgárdista állt, a szovjetben ülő burzsoá nacionalisták pedig elszabotálták a környékbeli türkmén szegényparasztok mozgósítását.

Már a harcok első napján az ellenség kezébe kerültek a város középületei, győzött a túlerő: a hatalom az eszer-mensevik „sztrájkbizottság" kezébe ment át. Kíméletlen fehérterror vette kezdetét, amelynek sok száz párttag, valamint vörösgárdista esett áldozatul.

Az ashabadi események lökést adtak az ellenforradalmi támadásnak Kizil-Árvátban is. Hosszú tűzharc után itt is megdőlt a szovjethatalom. Július 21-én az egész Kaspin-túli terület az ellenforradalmi eszer-mensevik „sztrájkbizottság" uralma alá került. Kaahka, Dusak, Tedzsen, Merv, majd Kuska erődítmény elfoglalását követően az ellenforradalmi csapatok — hogy egyesülhessenek a buharai emír csapataival — elfoglalták Csárdzsujt is.

Így keletkezett az ashabadi arcvonal, amelyet később Kaspin-túli arcvonalnak neveztek el, s amely Közép-Ázsia egyik legfontosabb hadszínterévé vált. A Kaspin-túli arcvonal létrejötte igen nehéz helyzet elé állította Szovjet-Turkesztánt, mind katonapolitikai, mind gazdasági szempontból, hiszen ily módon már a Kaspi-tengeren keresztül sem kaphattak kenyeret, bakui olajat, fegyvert, lőszert, amelyeket ezideig Krasznovodszkon keresztül Caricinből és Asztrahányból szállították.

A Kaspin-túli területen végbement változásokkal egy időben délen a ferganai baszmacsok — a nemzetiségi földesurak a burzsoázia és a reakciós muzulmán papság vezetése alatt működő ellenforradalmi szervezet — megkezdték a városok, a bányák, az ipartelepek ostromát. A támadókat fegyverrel, lőszerrel, és más anyagi eszközökkel a kasgari angol konzul látta el. Az angolok terve ugyanis az volt, hogy a Kaspin-túli területen végbement ellenforradalmi események után Ferganában is megdöntsék a szovjethatalmat és utána Taskentbe, Szovjet-Turkesztán szívébe hatoljanak.

Ugyancsak ebben az időben keleten a szemirecsji kozákok vezetői — őket is sir Mackertney pénzelte — felkelést indítottak Szemirecsje központja, Vernij ellen. Szovjet-Turkesztán tehát nehéz helyzetbe került.

Ebben a válságos időben érkezett 1918. július 17-én az a rádiótávirat, amelyet Lenin, a Népbiztosok Tanácsának elnöke írt alá:

„Minden lehető intézkedést megteszünk, hogy segítsünk Önöknek. Egy ezredet küldünk. A csehszlovákok ellen erélyes lépéseket teszünk és nem kétséges, hogy szétzúzzuk őket. Ne essenek kétségbe, igyekezzenek minden erő-

vel állandó és szilárd összeköttetést létesíteni Krasznovodszkkal és Bakuval."[30]

A turkesztáni kommunisták érezték, hogy nincsenek egyedül, tudták, hogy Lenin ígéretei mindig valóra válnak; ez megszázszorozta erejüket, a győzelembe vetett hitüket. Hallatlan lelkesedéssel és odaadással küzdöttek az ellenség ellen. Vajon milyen erőre számíthatott a Moszkvától teljesen elzárt, négy arcvonal harcait szervező és vezető Turkesztáni Kommunista Párt? A turkesztáni munkásosztály a lakosságnak csak mintegy 5—6%-át tette ki, s azoknak is több mint a fele vasúti munkás volt. A munkásosztály erejét azonban jelentősen megnövelte az a körülmény, hogy maga mellé tudta állítani a félproletár tömegeket, s különösen a lakosság nagy többségét kitevő dolgozó parasztokat, valamint a nemzetiségek dolgozó tömegeit.

S volt még egy erőforrás, amelyből a Turkesztáni Kommunista Párt a polgárháború nehéz éveiben mindig meríthetett: „az első világháború volt hadifoglyainak jelentős része szilárdan kiállt október vívmányaiért".[31]

Mivel 1918 nyarán Szovjet-Turkesztán számára a legfőbb veszélyt a Kaspint-túli arcvonal jelentette, ezért a főerőt ide összpontosították. Az aktyubinszki járásból ide irányították a moszkvai vegyes és az orenburgi lovasezredet, az orenburgi arcvonalról pedig a kazáni, zslobinszki, szamarai, cseljabinszki, nyizsegorodszki, boriszoglebszkij, kamislovszkij, szárápulyszkij, szmolenszkij és lipeckij osztagokat. A Kaspin-túli arcvonalon a Vörös Gárda és a Vörös Hadsereg osztagai több mint 6000 harcost számláltak. Ezek az alakulatok 80 géppuskával és 20 ágyúval rendelkeztek.[32] A fent felsorolt osztagok személyi állományának többsége magyar internacionalista volt.

A szamarai kommunár osztagot 1917 végén Kujbisev elvtárs javaslatára orosz munkásokból, parasztokból és volt magyar hadifoglyokból szervezték. Itt harcolt Sziklai Sándor — aki egyik szervezője, majd komisszárja lett a szamarai kommunároknak —, valamint Rózsa József, Valentin László és sokan mások.[33]

Buzuluk környékén június végéig folytak a harcok. Mind a szamarai kommunárok, mind a kazáni ezred sorai igen megritkultak. Vissza kellett vonulniuk Aktyubinszkba, ahol rövid pihenőt tartottak, majd július 22-én Aktyubinszkból Taskent felé indultak azzal a céllal, hogy Krasznovodszkba, majd onnan Szovjet-Oroszország központjába hatolnak. A kazáni ezred június 26-án érkezett Taskentbe. Június 27-én a kazáni ezred egyesült a szamarai kommunárokkal, amelynek első századában olyan harcosok voltak, akik politikai meggyőződésük miatt megjárták a cári börtönöket és a száműzetést, második századát a volt hadifoglyok — zömmel magyarok, valamint csehek és osztrákok — alkották. A két osztag egyesülésekor 314 szamarai kommunár volt.[34] E két osztag egyesülésének jelentőségéről a „20 let geroicseszkogo putyi nászej krásznoznamjonnoj császztyi" (Vörös Zászló Renddel kitüntetett csapatunk hősies útjának 20 esztendeje) 1938-ban kiadott brosúra a következőket írja: „ez a két század, amely egyesül a kazáni osztaggal, új forradalmi hullámot keltett: legyőzte az eluralkodott pánikhangulatot, harci lelkesedést és bátorságot öntött a már-már bomlófélben levő osztagba. Erős forradalmi egység keletkezett, amelyre a Turkesztáni Tanácsköztársaság előbb a Kaspin-túli, majd a ferganai arcvonalon bizton támaszkodhatott. A kazáni-

[30] Idézi *Sz. P. Tyimoskov:* Harc Közép-Ázsia felszabadításáért c. művében. H. M. Honvédvezérkar Főnökség kiadása. Budapest, 1950. 47. o.

[31] *A. I. Zeveljev:* Iz isztoriji grázsdánszkoj vojni v Üzbekisztánye. GOSZUDARSZTVENNOJE IZDATYELYSZTVO UZBESZKOJ SZSZR Taskent, 1959. 175. o.

[32] *Sz. P. Tyimoskov:* i. m. 49. o.

[33] *J. Ny. Scserbakov:* Brátsztvo szkréplyonnoje krovju. KUIBISEVSZKOJE KNYIZSNOJE IZDATYELYSZTVO, Kujbisev, 1961. 18—19. o.

[34] VHKA. 5019. f. 1. o. 16. e. h. 74. l.

ak harci példája fegyelmezetté tette az alakuló ezredeket és osztagokat, amelyek előtt reszkettek az ellenforradalmárok s amelyek nemcsak a tiszti századokat, de a jól felszerelt erős angol gyarmati „spáhi" csapatokat is szétverték."[35]

A kazáni ezredhez 1918 augusztusában a sztárápulyszkij, a lipeckij és a boriszoglebszkij osztag, majd a kamislovszkij század, később más egységek is csatlakoztak.[36] A kazáni ezredben 300 internacionalista, 16 különböző nemzetiségű harcos volt.[37]

Sziklai Sándor egyik visszaemlékezésében a következőket írja erről: „A kazáni partizánezred a szó legtökéletesebb értelmében nemzetközi volt. Magyarokon és a többi volt hadifogoly nemzetiségeken kívül soraiban harcoltak oroszok, tatárok, kirgizek. De annak ellenére, hogy ilyen vegyes összetételű volt az ezred, mégis politikai-erkölcsi és katonai szempontból megbonthatatlan szilárd egységet alkotott. Soknyelvű, de csak egy akaratú, fegyelmezett, egy szívű partizán harcos testvérek voltunk. Az edzett acél, amely minél többet van a tűzben, minél többet kovácsolják, annál erősebb és hajlékonyabb, olyan, mint ez az ezred."[38]

A zslobinszki osztag az orenburgi arcvonalról érkezett Turkesztánba. Miután a júniusi harcokban nagy veszteséget szenvedett, főleg volt hadifoglyokkal töltötték fel. Az alakulat zömét kitevő lovasság magyarokból állt. Később ez az osztag is egyesült a kazáni ezreddel,[39] amely július 27—28-án érkezett meg a Kaspin-túli arcvonalra.[40] Ezekben a napokban érkeztek meg a többi osztagok is — és azonnal harcba is bocsátkoztak.

Szovjet Turkesztán Forradalmi Katonai Tanácsa 1918. július 17-én határozatot hozott a „*taskenti szovjet harci pártdruzsina*" megalakításáról, amely három századból állt, s az 542 harcosból 160 magyar internacionalista volt. Ez a pártdruzsina előbb a Kaspin-túli arcvonalon harcolt, később pedig a taskenti várba került és magvát alkotta Turkesztán forradalmi hadseregének, amelybe később is sok internacionalista jelentkezett.[41]

A szovjethatalom egységei 1918. július 28-án Csárdzsui alatt ütköztek meg a Kaspin-túli ellenforradalmi erőkkel, amelyek a buharai emír csapataival akartak egyesülni, hogy azután közös erővel támadják meg Taskentet.[42] Ebben a harcban részt vett a 4. turkesztáni lövészezred (amelyben 618 magyar internacionalista volt),[43] valamint a Pacsandó parancsnoksága alatt levő internacionalista tüzérüteg is.[44]

A harcok a sivatagban igen nehéz körülmények között folytak: a 45—55 fokos hőség és a vízhiány nehezítette a csapatok tevékenységét. A nehézségek ellenére a vörösgárdisták érzékeny csapásokat mértek az ellenségre és azt a kara-kumi sivatagba szorították vissza. Az ellenforradalmi csapatok kénytelenek voltak visszavonulni egészen Bajram-Aliig.

Ebben az időben a Vörös Hadsereg jelentős sikereket ért el a többi turkesztáni arcvonalon is. A hadi helyzetet illetően Turkesztánban 1918 július végére általános javulás állott be. Az imperialisták kénytelenek voltak belátni, hogy az eszerek és mensevikek anyagi-katonai támogatásával, a rejtett intervencióval nem mennek semmire, új módszerekhez kell folyamodniuk.

35 Izdányije bjuro VKP(b)-N-szkoj császtyi, 1938. 5. o. — Gépelt másolat a szerző birtokában.
36 VHKA. 5019. f. 1. o. 16. e. h. 84. l.
37 Bojevoje szodruzsesztvo trugyáscsihszjá zárubezsnih sztrán sz národámi Szovjetszkoj Rossziji (1917—1922) Moszkva, IZDATYELYSZTVO „SZOVJETSZKÁJÁ ROSSZIJÁ" 1957. 399. o.
38 Magyar Hadirokkant-Hadifogoly Híradó, 1948. február 28. sz.
39 VHKA. 5019. f. 1. o. 16. e. h. 78. l.
40 Uo. 82. l.
41 Taskent megyei Áll. Arch. 10. f. 1. o. 53. e . h. 3. l.
42 *A. I. Zeveljev:* i. m. 217. o.
43 VHKA. 157. f. 2. o. 762. e. h. 3. l.
44 Uo. 10. l.

Augusztus elején az angolok nyílt intervenciót kezdtek Szovjet-Turkesztán ellen.

A Vörös Hadsereg egységeinek júliusban megindított sikeres támadásai augusztusban is folytatódtak. 6-án a Vörös Hadsereg csapatai elfoglalták Peszki és Ucs-Ádzsi állomásokat. A harcokban különösen kitűnt a kazáni ezred.[45]

1918. augusztus 7-én a Vörös Hadsereg osztagai elfoglalták Rávnyinát, majd 12-én megkezdték Bajram-Ali ostromát. Itt az ellenség a kiszáradt Murgáb folyó mentén ásta be magát, építette ki védőállásait.[46]

1918. augusztus 12-én azonban az angol reguláris csapatok Artik állomásnál (100 km-re Ashabadtól) átlépték az iráni—szovjet határt és Bajram-Ali környékén csatlakoztak a fehérgárdisták védelmi állásaihoz. Erre az intervencióra az angolok már régen készültek, hiszen már 1918 elején megszállták egész Iránt, csapatokat vontak össze a határmentén, s márciusban már a Kaspin-túli terület határán állomásoztak. 1918 nyarán Meshedben Malleson angol tábornok vezetésével megalakították az intervenciós katonai missziót. Június végén — július elején az ellenforradalmárok tárgyalást kezdtek Malleson tábornokkal és segítséget kértek tőle. Megállapodásuk eredményeként Artik környékén már július 28-án megjelentek az angol csapatok. A nyílt intervenciót az általános oroszországi helyzet is sürgette. Július végén Bakuban is elbukott a szovjethatalom. A fiatal Szovjet Tanácsköztársaság minden oldalról a külföldi intervenciósok gyűrűjébe szorult, ekkor még egyedül Turkesztánban nem voltak intervenciós alakulatok. Az angol csapatok első támadása kudarcot vallott. A Vörös Hadsereg egységei augusztus 13-án Bajram-Alinál, augusztus 16-án Mervnél mértek vereséget az angol és az ellenforradalmi erőkre.

A Kaspin-túli arcvonalon levő vörös egységeknek (5—6000 fő) az ellenség kétszeres túlerejével kellett megküzdeniük. A mervi győzelem a sikeres haditervnek volt köszönhető: két páncélvonat — a tüzér és a géppuskás — egy időben kezdte meg harctevékenységét s jobbról a kazáni ezred, balról pedig a zslobini osztag gyalogsága fedezte. E harci tevékenységet támogatta a Pacsandó vezette internacionalista tüzérosztag tüze. Ezekről a harcokról Tyimoskov a következőképpen emlékezik vissza:

„A kazániak és a zslobiniak szuronyrohamra mennek... A kanálisokból és öntözőcsatornákból kivert ellenség szökik. De a mervi oázis akkor az egész Kaspin-túli terület éléstára volt és ezért az ellenség — bármibe kerüljön — tartani akarta ott magát. Sikerült az ellenségnek friss angol és fehérgárdista hadsereget bedobnia és új védővonalat elfoglalnia a második fő öntözőcsatornában (keletre Mervtől), s felrobbantva a vasúti hidat, megállítania menekülő katonaságát... A Mervért folyó harc két napig tartott."[47]

E harcok során sok munkás, dehkán és volt hadifogoly csatlakozott a harcoló vörös csapatokhoz. Erről Náder Ferenc így emlékezik meg:

„Még 1917 folyamán Mervbe kerültem, ahol a szakmámban dolgoztam. Közben a fehérek elfoglalták a várost. Engem a városból behurcoltak a fehérek: ütöttek, vertek bennünket. Azt mondogatták, hogy sok a magyar a vörösöknél és ezért nektek kell lakolnotok... A legközelebbi éjszaka megszöktem a táborból. Másnap reggel arra ébredtem, hogy a vörösök tüzérsége lövi az állomást. Ekkor kimentem a város szélére, ahonnan láttam, hogy

[45] Turkmenisztán v period inosztránnoj vojennoj intervenciji i grázsdánszkoj vojni (1918—1920). Szbornyik dokumentov. TURKMENSZKOJE GOSZUDARSZTVENNOJE IZDATYELSZTVO. ASHABAD. 1957. 86—87. o.

[46] Turkmenisztán... 88. o.

[47] Oktyábrjszkájá Szociálisztyicseszkájá revolucijá i grázsdányszkájá vojná v Turkesztánye. GOSZIZDAT, Taskent, 1957. 400. o.

a távolból rajvonalba jön a szabadságot hozó Vörös Hadsereg. Ráeszméltem, hogy nekem ő közöttük van a helyem. Az első ember, aki megszólított vagy akit megszólítottam, Sziklai Sándor elvtárs volt. Megkértem, tegye lehetővé, hogy én is fegyverrel a kézben harcolhassak velük együtt. Azt hiszem fél óra sem telt el és én is közöttük meneteltem."[48]

Mervből egy vörös osztagot küldtek az ostromlott és nehéz helyzetben levő kuskai vár helyőrségének segítségére.[49]

Merv után a Vörös Hadsereg elfoglalta Garib-Ata, Dort-Kuju, Tedzsen városokat és Dusak felé közeledett.

A fehérgárdista-nacionalista erők és az intervenciós csapatok Kaahka erődje felé menekültek, amelyet már előzőleg megerősítettek védősáncokkal és amely a vasútvonal felől is védve volt. 1918. augusztus 19-én Meshedben az eszer-mensevik „kormány" képviselői és Malleson tábornok között megállapodás jött létre, melynek értelmében az angolok lőszert, repülőgépeket, géppuskákat és más katonai felszerelést ígértek a fehéreknek. E katonai segítség fejében az ellenforradalmárok odaajándékozták az angoloknak a kaspitengeri és a krasznovodszki kikötő összes hadihajóit, valamint a teljes vasúti felszerelést, jogot adtak az angoloknak arra, hogy kivonulásuk esetén magukkal hurcolhassák a Kaspin-túli terület kincseit, értékeit, gyapotját, olaját, amit pedig nem tudnak elszállítani (a hidakat, vasúti síneket, olaj- és más bányák felszerelését), azt megsemmisíthetik, felrobbanthatják. E megállapodásuk a Kaspin-túli területet angol gyarmattá változtatta.[50]

Az újonnan érkezett angol csapatok egy részét Krásznovodszkban, Kizil-Árvátban és Ashabádban helyezték el, zömüket pedig Kaahkában küldték. A jól felszerelt angol csapatok megérkezése állította meg az ellenforradalmárok fejvesztett futását. Az angol csapatokkal megerősített ellenforradalmi egységek megszállták a Krásznovodszk-Kuska-i vasútvonalat. Az elfoglalt területen vad önkényuralmat és terrort vezettek be.

A Vörös Hadsereg egységei augusztus 26-án megkezdték első támadásukat Kaahka ellen. A harcokban részt vett a kazáni ezred, a popovszkij és a zslobinszkij osztag, valamint az 1. turkesztáni szovjet ezred. Mindegyik csapattestben szép számmal voltak magyar internacionalisták.[51]

„Kaahka fekvése katonai szempontból nagyon alkalmas volt a védelemre. Jobboldalt Krasznovodszk felé a végtelen kara-kumi homoksivatag terült el, amit az ellenség tüzérsége, aknavetői és géppuskatüze nagyszerűen tudott védeni. Baloldalt pedig a perzsa Kopet-Dág hegylánc húzódott végig a város mellett (ennek a hegyláncnak a magassága ezen a részen elérte a 3000 méter magasságot is), amely kitűnő természetes védővonalat nyújtott az ellenségnek... A fehérek oldalán még egy hatalmas szövetséges volt: a »Nyár generális«, a rettenetes trópikus 50—60 fokos hőség. Borzalmas volt a vízhiány. A homok napközben egy pár óra alatt annyira átmelegedett a merően tűző nap sugaraitól, hogy nem lehetett leülni. Felülről a nap tüze és alulról a homok forrósága égette az embereket. Az emberekből és az állatokból csakhamar kiizzasztott minden nedvességet. A finom, apró homokpor pedig fokozatosan belepte az embereket, kiszárította a torkukat, beszivárgott tüdejükbe és pokoli szomjúságot idézett elő. Vízünk pedig nagyon korlátozott mennyiségben volt. Voltak ütközetek, amikor egész 24 órára egy kulacs víz jutott, mert a vízutánpótlás nem érkezett be. Szigorúan őrizni kellett a géppuska-

48 *Náder Ferenc* visszaemlékezése. Saját gyűjtés.
49 Turkmenyisztán v period inosztránnoj vojennoj intervenciji i grázsdánszkoj vojni (1918—1920). TURKMENSZKOJE GOSZUDARSZTVENNOJE IZDATYELYSZTVO. ASHABAD. 1957. 92—93. o.
50 *A. I. Zeveljev:* i. m. 234—235. o.
51 VHKA. 5019. f. 1. o. 16. e. h. 95. l.

tartályok vizét is, hogy ki ne igyák. Az emberek és az állatok egyaránt napszúrást kaptak... Ilyen körülmények között természetes, hogy az ember harcképessége lényegesen csökkent. A kaahkai támadások alkalmával sok bajtársunkat ott kellett hagynunk a homoksivatagban. Akik szomjan pusztultak el, azokat a sakálok temették el" — írta Sziklai Sándor „Hadifoglyokból szabadságharcosok" c. elbeszélésében.[52]

A Vörös Hadsereg egységei felbuzdulva az előbbi napok sikerein, a Kaahka elleni első támadást kellő előkészítés nélkül kezdték meg. Ez a roham azonban kudarcba fulladt.

A kudarc nem keserítette el a harcosokat. Két nap múlva, augusztus 28-án — egy napi előkészítés után — újabb támadást intéztek Kaahka ellen. Először sikerrel járt támadásuk, elfoglalták Kaahka északi részét, behatoltak a vasútállomásra, ekkor azonban az angolok fehér zászlót tűztek ki s tárgyalásba kezdtek a vörös egységekkel, közben összevonták tartalékerőiket s váratlanul oldalba támadták és visszavonulásra kényszerítették a vörös csapatokat.[53] Ebben a harcban a kazáni ezredet érzékeny veszteség érte, súlyos sebbel az angolok fogságába került az ezred politikai komisszárja, a fiatal Ginzburg. Elesett a zslobini osztag parancsnoka, Rosenberg Jenő internacionalista és sokan mások.

E harcok után a kazáni ezred, a zslobini osztag, a két páncélvonat és a tüzérség még két alkalommal intézett sikertelen támadást Kaahka ellen, így augusztus 26—szeptember 18. között négy alkalommal ostromolták a vörös egységek az erődítményt, de egyszer sem sikerült bevenniük.[54]

A kazáni ezredet 1918. szeptember 1-től a hősi halált halt Ginzburgról nevezték el.[55]

A hadihelyzet, az angol intervenció arra késztette a Turkesztáni Központi Végrehajtó Bizottságot és a Népbiztosok Tanácsát, hogy 1918. augusztus 27-én tartott együttes ülésen meghirdesse a terület lakosságának mozgósítását és általános katonai kiképzését. Intézkedéseket hoztak az éhínség megszüntetésére is. Tovább folytatták az ipar és kereskedelem államosítását, s azt fokozott mértékben az arcvonal szolgálatába állították. Ezek az intézkedések megmentették a hadsereget és a lakosságot az éhhaláltól, megjavították a köztársaság katonai és gazdasági helyzetét, hozzájárultak a további katonai sikerekhez.

A negyedik sikertelen kaahkai támadás után Zinovjev főparancsnok, figyelembe véve a jelentékeny embervesztességet és a gyorsan csökkenő lőszertartalékot, úgy határozott, hogy azokat a csapatokat, amelyek két hónapon keresztül hősies harcot folytattak Csárdzsujtól Kaahkáig, az arcvonalról a hátországba küldi feltöltésre és pihenésre. A kaahkai harcok után az I. turkesztáni ezred — amelyben ekkor 650 internacionalista volt[56] — Bajram-Aliba ment, a zslobini osztagot Mervbe küldték, a kazáni ezredet — amely a leggazdagabb hadifelszereléssel rendelkezett — Csárdzsujba irányították, ugyancsak ide vonult vissza az 1. sz. harci páncélvonat, amelyben szintén sok magyar internacionalista volt.[57]

A csapatok átirányításával erkölcsi hatást is akartak gyakorolni Buharára, mely ebben az időben ugyancsak mozgolódni kezdett. A pihenésre és feltöltésre küldött alakulatok helyét új egységek töltötték be: az I. taskenti vörösgárdista osztag — 1917 decemberében alakult főleg vasúti munkásokból,

52 Magyar Hadirokkant-Hadifogoly Híradó, 1948. február 28.
53 Turkmenyisztán... 105—106. o.
54 Oktyábrjszkájá... 394—396. o.
55 VHKA. 5019. f. 1. o. 16. e. h. 74. l.
56 Bojevoje szodruzsesztvo... 399. o.
57 Oktyábrjszkájá szoc. revoljucijá... 284. o.

közöttük szintén sok magyar internacionalista volt —, a II. taskenti osztag, a csárdzsuji, cseljabinszki, szamarkandi, ferganai vörösgárdista osztagok és még több más kisebb csoport. A csárdzsuji, a szamarkandi és a ferganai osztagokban ugyancsak voltak magyarok.[58] Snozek Pál visszaemlékezése alapján a ferganai osztagban 50 magyar internacionalista volt ebben az időben.[59]

A hadihelyzet egyre rosszabbodott. Az aktyubinszki arcvonalon Dutov atamán egységei Aktyubinszkot és Taskentet fenyegették. A hátországban illegálisan működő ellenforradalmi szervezetek fokozták működésüket. Az angolok is újabb erősítést kaptak: egy lovasezeredet.

1918. október 9-ről 10-re virradó éjszaka az angolok Ármán-Ságát állomástól északra és délre összpontosították fő erőiket. Tervük az volt, hogy váratlanul megtámadják az állomást, bekerítik az ottlevő vörösgárdistákat és megsemmisítik őket. A baszmacsok egyik vezérének Ázisz kánnak egységeivel el kellett volna vágnia a Dusák-Takir vasútvonalat, hogy a vörös egységek ne tudjanak keletre visszavonulni. Az intervenciósok azonban elszámították magukat. A vörösgárdisták harc nélkül feladták Ármán-Ságát állomást és 10 kilométernyire vonultak vissza keletre.

Október 13-ról 14-re virradó éjszaka váratlan támadás érte Dusák állomást, ahol a ferganai és a szamarkandi vörösgárdista osztag és egy alakulóban levő lovasezred tartózkodott. Mindhárom vörösgárdista egységben harcoltak volt magyar hadifoglyok is. Az osztagparancsnokok 13-án Mervbe utaztak arcvonalértekezletre. A dusaki vasútállomáson szerelvények állottak lőszerrel, robbanóanyaggal, élelmiszerrel és takarmánnyal megrakva, itt volt az egészségügyi szerelvény is.[60]

A támadó angol—indiai csapatok létszáma 4000 főt tett ki s jelentős tüzérségi és légierőt is harcba vetettek. Jobbról az orosz fehérgárdisták, középen az angolok, balról pedig a türkmén gyalogság és lovasság támadott. A fehérek tüzérsége gránátokkal árasztotta el a vasútállomást és az ott veszteglő teherszállító vonatokat. A robbanások következtében borzalmas tűz ütött ki, a lángtenger elborította az egész állomást. Égtek a vagonok, meggyulladt az olaj, felrobbant a dinamit. Rengeteg vörösgárdista és vasutas sebesült meg, nagyon sokan hősi halált haltak. Az alakuló lovassági ezred — kötelékében szintén sok magyar volt — teljes egészében elpusztult a vasútállomás védelménél.[61] A szinte reménytelen helyzetbe került vörösgárdisták azonban nem rakták le a fegyvert, hanem hősiesen harcoltak tovább, majd szervezetten visszavonultak. Az angolok és a fehérgárdisták bevonultak a vasútállomásra, szörnyű mészárlást hajtottak ott végre, egyenként kaszabolták le a vasutasokat és a sebesült vörösgárdistákat.[62]

Dusak elvesztése teljesen elzárta az állomástól nyugatra működő vörösgárdista osztagokat hadtápjuktól. De sem a parancsnokok, sem a harcosok nem vesztették el fejüket, hanem azonnal hozzákezdtek az ellencsapás tervének kidolgozásához. Az I. taskenti osztag azt a feladatot kapta, hogy a vasútvonaltól délre kezdje meg támadását, a Szokolov parancsnoksága alatt működő cseljabinszki, moszkvai, és a II. taskenti osztag pedig azt az utasítást kapta, hogy a vasútállomástól északra, közvetlenül Dusak ellen indítson támadást. A szorongatott helyzetben, teljesen bekerített osztagok segítségére sietett a Bajram-Aliból és a Mervből odairányított tartalék: a nagyrészt magyarokból álló I. turkesztáni és zslobini ezred.[63] A balszárnyat az I. turkesz-

58 *I. Sz. Szologubov:* Inosztránnije kommunyiszti v Turkesztánye. GOSZIZDAT UZBEKSZKOJ SZSZR. Taskent, 1961. 110. o.
59 Saját gyűjtés.
60 Turkmenyisztán . . . 138—143. o.
61 *Sz. P. Tyimoskov:* i. m. 75—76. o.
62 Turkmenyisztán . . . 140—144. o.
63 Turkmenyisztán . . . 143. o.

táni és a visszavonuló egységek képezték, s az volt a feladatuk, hogy délről vegyék körül az ellenséget és intézzenek támadást Dusak ellen. A jobbszárnyat a zslobini ezred és az ugyancsak Dusakból visszavonuló vörösgárdista osztag alkotta, s az volt a feladatuk, hogy északról támadjanak. Először a balszárny közelítette meg az ellenséget s „hurrá" kiáltással indult szuronyrohamra, megsemmisítette az ellenséget és elsőnek tört be a vasútállomásra és a lakótelepre. A támadó vörösgárdistákat tüzérségi tűzzel a Pacsandó vezette internacionalista taskenti tüzérségi harci osztag támogatta.[64]

A városba bevonuló vörösgárdisták szeme elé borzalmas látvány tárult, a dusaki vasútállomáson szörnyű füst volt, a levegőt pedig az elégett emberi hús szaga töltötte be, a harcosok mindenütt bajtársaik borzalmasan megcsonkított holttestébe ütköztek. A vörösgárdisták felháborodásukban oly hevesen rontottak az ellenségre, hogy az fejvesztetten menekült Kaahkáig. Mivel azonban a vörösök lovassága szinte teljes egészében elpusztult a dusaki harcokban és ismét vízhiány támadt, az ellenséget nem tudták üldözni. A szovjet csapatok rengeteg hadifelszerelést zsákmányoltak.[65]

A dusaki kudarc feletti dühében az angol parancsnokság borzalmas cselekedetre vetemedett: parancsot adott Ázisz kánnak, hogy az október 14-ről 15-re virradó éjszakán támadja meg Tedzsen városát, gyilkolja le a város aprajá-nagyját és változtassa a várost romhalmazzá. A kán bandája hűségesen teljesítette ezt a parancsot, az egész várost kipusztították és felégették, alig sikerült egy pár embernek elmenekülnie.[66]

A Vörös Hadsereg dusaki győzelmének óriási jelentősége volt: „a szovjetunióbeli polgárháború — írja Tyimoskov — egész folyamán a dusaki támadás volt az angol csapatoknak Turkesztán területén végrehajtott első és utolsó támadása. A dusaki vereség az angol parancsnokságnak oly lecke volt, amelyre egész turkesztáni intervenciójuk folyamán emlékezett. A dusaki vereség arra kényszerítette az angolokat, hogy turkesztáni hódító politikájukban továbbra is a fő súlyt ismét a belső ellenforradalomra, a belülről kiinduló polgárháborúra alapozzák.[67]

A dusaki harcok következtében a Vörös Hadsereg is nagy veszteségeket szenvedett emberben, lőszerben, lóállományban és más hadifelszerelésben. Leégett a vasútállomás, a hadi tartalékok teljesen elpusztultak. Az arcvonalhoz legközelebb levő várost, Tedzsent az ellenség teljesen elpusztította. Október 29—november 13. között a Kaspin-túli arcvonal Vörös Hadseregének egységei hadászati okokból visszavonultak Ravnyináig s 1918 végig nem is bocsátkoztak nagyobb harcokba.

Október 22-én a Turkesztáni Kommunista Párt Központi Végrehajtó Bizottsága táviratot küldött Moszkvába a Népbiztosok Tanácsához, Leninhez, tájékoztatva őt a turkesztáni helyzetről, azokról a rémtettekről, amelyeket az intervenciósok Dusaknál és Tedzsenben elkövettek, arra kérte a Központi Népbiztosok Tanácsát, juttassa el tiltakozását az összes civilizált államokhoz és hozza e borzalmakat egész Európa és Ázsia proletárjainak tudomására.[68]

A Turkesztáni Kommunista Párt egy sor intézkedést hozott a köztársaság védelmi helyzetének megerősítésére, különösen a munkásosztály mozgósítására. „Az összes vasúti munkásokhoz" írott felhívásában ez állt: „A proletáriátus életében bekövetkezett a döntő pillanat, amikor eldől a szocialista forradalom életének vagy halálának a kérdése. Eljött a végső óra, meg kell

64 TSZSZR Közp. Áll. Arch. 298. f. 3. o. 126. e. h. 1. l.
65 Turkmenyisztán . . . 138—143. o.
66 *Sz. P. Tyimoskov:* i. m. 79—80. o.
67 Uo. 80—81. o
68 *Sz. P. Tyimoskov:* i. m. 82. o.

tenni az utolsó erőfeszítéseket és vissza kell verni az ellenséget".[69] A felhívás utáni napokban sikeresen zajlott le a 18—45 év közötti szakszervezeti munkások mozgósítása is.

Azoknak a sikereknek híre, melyeket a Vörös Hadsereg a keleti arcvonalon Kolcsak ellen ért el, megerősítette a dolgozókban azt a hitet, hogy hamarosan bekövetkezik Turkesztánnak Szovjet-Oroszország központi részével való egyesítése.

1918. november 26-ra összehívták a Vörös Hadsereg és a Vörös Gárda I. turkesztáni kongresszusát. A kongresszus munkájában 200 küldött vett részt. Az elfogadott határozatok hozzájárultak a Vörös Hadsereg védelmi képességének és fegyelmének erősítéséhez. A kongresszus felhívással fordult a harcosokhoz:

„Nálunk az angol imperialisták gyarmati törekvései a reguláris angol hadseregnek ashabadi arcvonalon való megjelenésében nyilvánult meg. Míg ezelőtt az angol imperialisták csak anyagi segítséget nyújtottak az ellenforradalmároknak, most — és nemcsak a Kaspin-túli arcvonalon — szemtől szembe találkozhattunk az imperialistákkal.

Turkesztán Vörös Hadseregének és Vörös Gárdájának kongresszusa úgy véli, hogy csak erejének teljes megfeszítésével, egységeinek és minden harcosának szolidaritásával, forradalmi vasfegyelemmel, egyesített forradalmi erővel tud sikeresen harcolni. A kongresszus kijelenti, inkább kész meghalni, mint feladni az elfoglalt állásokat, amelyeket a proletáriátus vívott ki, bízik Nyugat-Európa elvtársainak mielőbbi segítségében; felhívja a proletáriátust és szegényparasztságot a proletár forradalom védelmére."[70]

A nyári és az őszi harcok csaknem teljesen felemésztették Szovjet-Turkesztán haditartalékait, utánpótlás nem volt. Taskentben ugyan elkezdtek töltényeket gyártani, de azoknak 50%-a selejt volt: a golyók beragadtak a puskacsőbe. A turkesztáni vörös csapatokat az a veszély fenyegette, hogy lőszer nélkül maradnak. Az a lőszer- és fegyverszállítmány, amelyet november elején kaptak meg — Lenin utasítására — Asztrahányból, tette lehetővé a vörös csapatok számára, hogy folytassák a harcot s 1918 végén — 1919 elején sikereket érjenek el a különböző arcvonalakon.[71]

1918 november végén az angolok újabb egységeket küldtek a Kaspin-túli területre, de fő módszerük nem a nyílt támadás volt, hanem teljes erővel bevetették „Malleson pokolgépezetét": a kémeket, gyilkosokat, szabotőröket, akiket minden szervbe beépítettek, még a köztársaság kormányába is. A Népbiztosok Tanácsa több fontos intézkedést hozott az ellenforradalmi szervezetek felszámolására, de ezeket az intézkedéseket a belső ellenség minden igyekezetével elszaboltálta, megakadályozta az ellenforradalmárok leleplezését és szétzúzását.

Az arcvonalakon is romlott a helyzet. Az angolok újabb erősítéseket kaptak. Ázisz kán bandája hátbatámadta a vörös csapatokat. E nehéz helyzet következménye volt a Népbiztosok Tanácsa 1918. december 24-én hozott határozata, mely kimondta: „Az Orosz Föderáció Központi Szovjetjéhez hasonlóan a Turkesztáni Köztársaságot katonai táborrá nyilvánítjuk, a velejáró összes következményekkel".[72]

Ebben a nehéz politikai, gazdasági és katonai helyzetben ült össze Taskentben 1918. december 17—29. között a Turkesztáni Kommunista Párt II. kongresszusa. A kongresszus megállapította, hogy az intervenciósokkal és a belső

[69] Üzbég SZSZK Közp. Áll. Arch. R—25. f. 1. o. 71. e. h. 48. l.
[70] Iz isztoriji grázsdánszkoj vojni v SZSZSZR, GOSZIZDAT, Moszkva, 1960. 1. köt. 433—434. o.
[71] *Sz. P. Tyimoskov:* i. m. 84—85. o.
[72] VHKA. 125. f. 1. o. 173. e. h. 70. l.

ellenforradalmárokkal vívott harcban a pártnak az a feladata, hogy tovább erősítse a proletáriátus és a dolgozó dehkánok szövetségét, erősítse a helyi szovjeteket és fokozza a köztársaság védelmi képességét, elsősorban úgy, hogy nemzetiségekre való tekintet nélkül növelni kell Turkesztán Vörös Hadseregének létszámát és a legjobb párttagokkal kell megerősíteni a Vörös Hadsereg sorait.[73]

December 27-én illegálisan ülést tartottak a „turkesztáni katonai szervezet" még szabadon levő képviselői, a „baloldali" és jobboldali eszerek, a volt tisztek és a bolsevik pártba befurakodott, a köztársaság hadügyi népbiztosává kinevezett áruló Oszipov emberei. Az angolok és amerikaiak utasítására valamennyi ellenforradalmi szervezet és kémszervezet az ún. „ideiglenes bizottság" vezetése alatt egyesült és határozatot hozott szovjetellenes felkelés kirobbantására. A felkelés igazi szervezői sir Mackertney, Bailey ezredes, Blacker százados, Malleson angol tábornok és Etherton alezredes voltak, ezek közül a legfőbb, közvetlen irányító Bailey ezredes volt, aki Taskentben tartózkodott. Oszipov azt a feladatot kapta, hogy vonja össze Taskentben a számukra megbízható egységeket. December 10-én a „baloldali" eszer Koluzájev osztaga élén még is érkezett Taskentbe. Azáltal, hogy Koluzájev osztaga ott hagyta a Kaspin-túli arcvonalat, nagyon meggyöngítette a forradalmi seregek helyzetét s lehetőséget nyújtott az angol csapatok Taskent ellen irányuló támadására. Csak a kommunisták hősiességének volt köszönhető, hogy a feszült helyzet hamarosan rendeződött.[74]

1919. január 18-ról 19-re virradó éjszakán kirobbant a taskenti szovjetellenes felkelés. Január 18-án éjjel Oszipov hadügyi népbiztos — hamis ürügygyel — 14 népbiztost hívott össze a 2. ezred laktanyájába s valamennyiüket kegyetlenül legyilkoltatta. Ez volt a jel a katonai diktatúra bevezetésének kihirdetésére. Az „ideiglenes bizottság" hamarosan különböző felhívásokkal fordult a néphez. E dokumentumokban nem fedték fel nyíltan céljaikat, szovjeteket követeltek, de olyanokat, amelyeket „a szabad dolgozó nép választ". Egyik felhívásukban Oszipov és a köréje sereglett ellenforradalmárok azt ígérték, hogy megnyitják az ashabadi arcvonalat. Igyekeztek elleplezni azt a törekvésüket, hogy ily módon akartak egyesülni a Kaspin-túli területen levő angol intervenciós erőkkel. Ez a felhívás azonban sok félrevezetett embernek felnyitotta a szemét.[75]

Oszipov mindenképpen növelni akarta fegyveres erejét, s ezért felszólította a kazáni ezred parancsnokát, hogy azonnal jöjjön egységével Taskentbe. Ezzel az intézkedésével a Kaspin-túli arcvonalról elvonta volna a legharcedzettebb és legjobban felszerelt ezredet s ily módon megkönnyítette volna fent jelzett tervét. Január 19-én egy ellenforradalmi géppuskás osztag vonult ki a vasútvonal mentére, hogy megakadályozza a bolsevikok segítségére induló csapatok megérkezését. Taskentben ostrom alá vették a vasúti javító főműhelyt, az erődöt, a hadászatilag fontos pontokat, a telefon- és távíróközpontot. A vasúti javító főműhelyt és a taskenti erődöt nem sikerült a kezükbe kaparintani, mindkettő a szovjethatalom híveinek kezében maradt. Január 19-én reggel a vasúti főműhely bolsevik munkásai gyári szirénákkal hívták össze az objektum munkásait, itt gyülekeztek a szovjethatalomhoz hű fegyveres erők: a 4. turkesztáni ezred (amelyben sok internacionalista volt) és más katonai egységek. A főműhelyben több mint 1500, a szovjethatalmat élete árán is megvédeni kész munkás és vörösgárdista gyűlt össze. Amikor a gyűlés tudomására hozták, hogy meggyilkolták Szovjet-Turkesztán leg-

[73] Turkesztánszkij Kommunyiszt ORGÁN KRÁJKOMA KPT, 1919. január 17.
[74] *A. I. Zeveljev:* i. m. 263—264. o.
[75] Oktyábrjszkájá revolucijá . . . 319. o.

jobb fiait, a 14 bolsevik népbiztost, a jelenlevők azt követelték, hogy azonnal fegyverezzék fel őket és vessék be az ellenforradalmárok elleni harcba.[76] A „Szabadság Házá"-ban levő bolsevik pártdruzsina is felvette a harcot az ellenforradalmárokkal s csak akkor vonultak vissza, amikor teljesen elfogyott a lőszerük és elpusztult a harcosok fele.

Január 20-án a várban levő helyőrséget — amelynek többsége hadifoglyokból tevődött össze (összesen 8000 ember) — felkereste egy tiszt, aki Oszipov üzenetét hozta s beszéde végén közölte a kivégzett népbiztosok névsorát A gyűlés a bolsevik vörösgárdisták javaslatára azt a határozatot hozta, hogy a végsőkig harcol a szovjethatalomért: „Mi, a vár helyőrségének vöröskatonái, határozottan tiltakozunk bármely diktátor ellen és utolsó csepp vérünkig védelmezni fogjuk erődítményünket — a várat."[77] Az objektum harcosai: mind a tüzérség, mind a géppuskások — akik között különösen sok magyar volt — tüzet nyitottak az ellenségre.

A munkásosztagok és a vár helyőrsége megrohanta az ellenforradalmárokat. Az éjszaka leple alatt a várból jelentős mennyiségű lőszert szállítottak a munkásosztagok számára. Különösen hősiesen harcoltak az üzbég kommunisták, a muzulmán gyalogos tanfolyam hallgatói, valamint a várban levő magyar internacionalisták.

1919. január 21-én 14 órára Taskentben végleg leverték az ellenforradalmi összeesküvést. Oszipovnak és a többi vezető ellenforradalmárnak sikerült Buharába menekülnie.

Január 21-én este összeült az Ideiglenes Katonai Forradalmi Tanácsnak, a Turkesztáni Központi Végrehajtó Bizottságnak és a Taskenti Szovjet képviselőinek értekezlete, ahol határozatot fogadtak el, hogy a Turkesztáni Tanácsok VII. kongresszusának összehívásáig Ideiglenes Forradalmi Tanácsot választanak a területi szervek életbenmaradt képviselőiből, főleg bolsevikokból.

Január 23-án Leninnel és Szverdlovval közölték a taskenti eseményeket. Szverdlov január 25-én a következő választ küldte:

„... meg vagyunk győződve, hogy bátran viszik végbe a szovjethatalom helyreállítását és megerősítését. Napok kérdése, hogy a Szovjet Köztársaság Vörös Hadserege egyesüljön az Orenburg másik oldalán harcoló egységekkel ... Küldünk Önöknek párt- és szovjet munkásokat. Szverdlov, a Központi Végrehajtó Bizottság elnöke."[78]

Az Oszipov-lázadás kezdetén az internacionalisták egy része — különösen a „baloldali" eszer Koluzájev osztagában levő internacionalisták — nem látták tisztán a helyzetet s Oszipov parancsait végrehajtották. Ebben az időben Taskentben tartózkodott az internacionalista légió, egy géppuskás osztag, egy páncélvonat, amelynek géppuskásai zömmel magyar internacionalisták voltak, valamint egy lovasszázad. Amikor a megtévesztett internacionalisták megtudták, hogy Oszipov meggyilkoltatta a 14 népbiztost, azonnal átálltak a lázadók ellen harcoló munkásokhoz. A légió, a páncélvonat és a lovasság harctevékenysége, a forradalmi munkásosztály mellé állása döntően befolyásolta a lázadás további sorsát. A várban levő géppuskás osztagot szinte teljes egészében magyar internacionalisták alkották.

Az internacionalisták kezdeti ingadozásának az volt az oka, hogy nem voltak politikailag eléggé tájékozottak, nem ismerték ki magukat a helyzetben. Az ellenforradalmárok élén a hadügyi népbiztos Oszipov állt, aki a bolsevik

76 Üzbekisztán KP Közp. Biz. Pártarchivuma, Párttörténeti f. az összeesküvésről szóló egység 1. sz. 130. l.
77 MLI. Közp. Arch. 122. f. 3. o. 76. l.
78 SZSZSZR OF Közp. Áll. Arch. 1352. f. 63. o. 397. e. h. 97. l.

párt és a TKP központi szervének is tagja volt s jó ideig ügyesen léplezte felkelésének igazi okát s azt hangoztatta, hogy csak az elkövetett hibákat akarják kijavítani.[79] A nemrég alakult Külföldi Munkások és Parasztok Kommunista Pártja Területi Bizottsága még nem végzett politikai felvilágosító munkát az internacionalisták között. Az internacionalisták e politikai tájékozatlansága sok véráldozatba került.[80]

A Külföldi Munkások és Parasztok Kommunista Pártja Területi Bizottsága és a Turkesztáni Kommunista Párt ettől kezdve rendszeres politikai munkát végzett a volt hadifoglyok és az internacionalisták között, állandóan tájékoztatta őket a politikai helyzetről. A Forradalmi Katonai Tanács január 23-án a Kaspin-túli arcvonalra küldte képviselőit, hogy beszéljenek a harcosoknak a taskenti lázadásról. A kiküldött elvtársak felkeresték Szamarkand városát is. Csárdzsujban a kazáni ezred gyűlésén tájékoztatták a hadbainduló egység harcosait, akik határozatukban kifejezték a szovjethatalom iránti hűségüket, amelynek védelmében készek életüket is áldozni.[81]

Szovjet-Turkesztán katonai helyzete az antant második hadjáratának időszakában

1919. január 15-én az Amerikai Egyesült Államok, Anglia, Franciaország és Kolcsak részéről egyezményt írtak alá, melynek értelmében a külföldi intervenciós csapatok és a fehérgárdisták koordinált támadást kezdenek a keleti arcvonalon. Ugyancsak ennek a tervnek az alapján más arcvonalakon is támadást készítettek elő. Azt tervezték, hogy angol és a belső ellenforradalmi csapatok Turkesztánba is támadást indítanak.

Az angolok célja az volt, hogy tavaszra meghódítják egész Szovjet-Turkesztánt. Todd angol ezredes egy későbbi időben írt munkájában erről így számolt be: „Indiából olyan parancsok érkeztek, hogy a Kaspin-túl levő brit csapatok legkisebb osztagát sem szabad egy Mervnél tovább terjedő támadásnál nagyobb kockázatnak kitenni; ezért azt terveztük, hogy a fehérgárdistáknak a bolsevikok ellen vívott harcaihoz nyújtunk további támogatást. Reméltük, hogy a tavaszi hadjárattal kiszorítjuk a bolsevikokat Turkesztánból és véget vetünk annak az Indiát fenyegető veszélynek, amely a bolsevikok további közép-ázsiai uralmában rejlett."[82]

1919 elején az arcvonalon csak helyi harcok folytak. A kazáni ezred például január 10-én a szamarkandi pihenés és felerősítés után Ucs-Ádzsi-Rávnyina vonalán foglalt állást és 19-én megkezdte a harcot Anaszikovo állomás elfoglalásáért, ez a harc azonban a kellő előkészítés hiánya és szervezetlenség következtében kudarccal végződött.[83]

Az 1919-es év a polgárháború legnehezebb esztendeje volt mind az egész Szovjet-Tanácsköztársaság számára, mind Szovjet-Turkesztán számára.

1919 márciusában az angol és a fehér csapatok támadást indítottak a Kaspin-túli területen, amely vereségükkel végződött. Emiatt az angol csapatok március végén — április elején az éjszaka leple alatt titokban elhagyták a Kaspin-túli területet. Csak Krásznovodszkban hagytak hátra helyőrséget, az arcvonalon pedig robbantó részlegeket és szakértőket, valamint igen széleskörű kém- és diverziós hálózatot.[84]

A Szovjet-Turkesztán elleni harc Gyenyikin csapataira hárult. 1919 április-

79 MLI. Üzbég Fil. Arch. 60. f. 4. o. 37. e. h. 6. l.
80 Uo. 7. l.
81 Uo. 10. l.
82 The Army Quaterly, 1928 július.
83 VHKA. 5019. f. o. 16. e. h. 102. l.
84 VHKA. 125. f. 3. o. 55—56. l.

sában Dutov atamán ellenforradalmi csapata elvágta az Orenburg—Aktyubinszk vasútvonalat s ezzel harmadszor szakították el Szovjet-Turkesztánt központi Szovjet-Oroszországtól. A Madamin bég zászlaja alá gyülekezett ferganai baszmacsok és szemirecsji fehér kozákok ugyancsak mozgolódni kezdtek. Agresszív szándékokat árult el a buhara emír, a chivai kán és az iráni sah. A belső ellenforradalmi erők jelentős erőkkel rendelkeztek. A buharai emír hadserege több mint 40 000 lovas és gyalogos harcosból állt. Dzsunaid kánnak, a chivai diktátornak 10 000-nél több lovasa volt. A baszmacsok feje Madamin bég 7000 harcos fölött rendelkezett. Más baszmacs parancsnokok (Kursirmata, Hal-Hodzsa, Amur Nurmát) is nagylétszámú osztagokat tartottak kezükben.[85]

Ebben a nehéz helyzetben a kommunisták, a komszomolisták és a szakszervezeti tagok tízezrei mentek a frontra. Turkesztánban a párttagok 25%-át mozgósították. A Külföldi Munkások és Parasztok Kommunista Pártja Területi Bizottságának ülése is felhívással fordult a párttagokhoz és a hadifogolytáborok lakóihoz, hogy jelentkezzenek a Vörös Hadseregbe és a Vörös Gárdába.[86]

A Külföldi Munkások és Parasztok Kommunista Pártjának Területi Bizottsága jelentésében arról is beszámolt, hogy a Kaspin-túli arcvonalon 14 hónapig felváltás nélkül harcoltak az internacionalisták s rámutatott arra is, hogy előfordultak az önkéntesség elvének megsértésével végrehajtott toborzások is, mint pl. Csárdzsujban.[87] Az ilyen hibák akadályozták a további toborzást s megzavarták az internacionalistákat is. A zavart növelte az a felhívás, amely a Magyar Tanácsköztársaságból érkezett s amely azonnali hazatérésre szólította fel a volt hadifoglyokat: „... Forradalmi parancs mindazok számára, kik nem bontanak meg e lépésükkel harci vonalat, Vörös Hadsereg csapatot, azonnal útrakelni Magyarország felé és fegyvert fogni ott a proletárforradalom védelmére. A munkásosztály ellensége, a burzsoázia akaratlan szolgája mindenki, aki most nem áll a felfegyverzett proletariátus Vörös Hadseregébe... Moszkva, 1919. március 22. A Kommunisták Magyarországi Pártjának Külföldi Irodája."[88]

Kun Béla aláírásával megjelent egy másik felhívás is, amelyet nem sokkal a Magyar Tanácsköztársaság kikiáltása után adott le a csepeli rádió s amelyet a taskenti rádió is felvett. Ebben a felhívásban ugyancsak a magyar proletárdiktatúra védelmére szólították fel a Szovjet-Oroszországban levő magyar munkásokat és parasztokat. Ennek a felhívásnak súlyos következményei voltak, különösen a Kaspin-túli arcvonalon.

A felhívások által keletkezett zavart és bizonytalanságot az angolok egy ravasz provokációra használták fel. Malleson tábornok Kuska erődítmény rádióján át azt közölte a volt magyar hadifoglyokkal, hogy biztosítja a Kaspin-túli arcvonal egy megjelölt helyén cserepont megnyitását és a hadifoglyok hazatérését angol segítséggel. Malleson felhívását röpcédulákra sokszorosították és repülőgépről szórták le a volt magyar hadifoglyok és a harcoló internacionalisták közé. Ezt a röpcédulát Hochmeister magyar tiszt fogalmazta és írta meg, aki Malleson mellett tanácsadóként dolgozott.[89] Erről az eseményről „Hadifogoly magyarok" c. könyv a következőképpen számolt be: „Hochmeister százados által vezetett hadifogoly kicserélő bizottság elér a Kaspi-tengerig, közben a bizottság maga is fogollyá lett. De ennek ellenére

[85] Oktyábrjszkájá revoljucijá... 219. o.
[86] MLI. Üzbég Fil. Arch. 60. f. 4. o. 37. e. h. 7. l.
[87] Uo. 8. l.
[88] Szociális Forradalom, az OKP(b) magyar csoportjának központi lapja, 1918—19. Moszkva, 1919. március 28. o.
[89] PI Arch. 6274. Népbiztosok pere Budapesti Törvényszék 1920.

legalább röpcédulákon küldött üzenet formájában — melyet a megszálló angol csapatok repülőivel dobáltak le a vörös fronton — megpróbálja támogatni szerencsétlen foglyokat, akiket a kétségbeesés, az életösztön, a puszta létért való harc ezen a vad vidéken a vörös hadsereg soraiba kényszerített."[90]

Az osi tiszti hadifogolylágerből pedig provokációs táviratot küldtek szét a többi lágereknek: követeljék a szovjet kormánytól, hogy kezdjen tárgyalást Mallesonnal a hazaszállítás ügyében.[91]

Malleson már 1918 végén azt állította, hogy: „... az ő anyagi bázisuk" (a bolsevikekről van szó) „katonai tartalékuk majdnem teljes egészében fel lettek használva, a német és osztrák hadifoglyok eltávozása után pedig teljesen erőtlenné válnak a hatalom továbbvitelére, a további kártevésre. Ashabád, 1918. december 1-én, Malleson vezérőrnagy."[92]

A Külföldi Munkások és Parasztok Kommunista Pártja Területi Bizottsága 1919. szeptember 29-én kelt beszámolójában így írt ezekről az eseményekről: „Az ashabádi arcvonalon harcoló internacionalisták 1919 áprilisában ultimátumot küldtek, hogy csak április 15-ig maradnak a fronton. 1919. április 18-án 1200 internacionalistából 600 elhagyta az arcvonalat s követelték a hazaszállítást. Ekkor a párt felhívással fordult a párttagokhoz, hogy fogjanak fegyvert a szocialista forradalom védelmében. A 600 fellázadt internacionalistát lefegyverezték és északabbra küldték. Perovszkban és Kazalinszkben ebben az időben folyt a mozgósítás; ezeknek az internacionalistáknak a megjelenése igen kedvezőtlenül hatott a mozgósításra."[93]

A Külföldi Munkások és Parasztok Kommunista Pártja Területi Bizottságának agitátorai, sőt a területi bizottság tagjai is a frontra utaztak s felkeresték azokat az egységeket, amelyekben magyar internacionalisták voltak. Gyűléseken, egyéni beszélgetéseken magyarázták meg az internacionalistáknak, milyen nagy veszélyt jelent az oroszországi, sőt a magyar proletárdiktatúra szempontjából is az, ha elhagyják az arcvonalat s rést nyitnak az ellenségnek. Leleplezték a provokációt is. Sajnos ennek a felvilágosító munkának áldozata is volt, amelyről a területi bizottság lapja, a Világszabadság az „Internacionalizmus vértanúja" c. cikkében így számol be: „Nagy Ernő, az Ivanov-hadosztály internacionalista katonája e missziónak lett áldozata. Mikor a félrevezetett bajtársait az ittmaradás szükségességéről akarta meggyőzni, és figyelmeztette őket a nemzetközi proletárforradalom iránti kötelességeikre, mely jelenleg ittmaradást parancsol, a katonák közötti lázongást szító provokátorok egyike kardjával lemészárolta."[94]

A tanácskormány felhívását nagyon ügyesen kihasználták a provokátorok arra, hogy zavart keltsenek a hazájuktól hosszú évek óta távol élő magyar internacionalisták között, akikben elevenen élt a honvágy, de az az érzés is, hogy hazai földön védjék a proletárdiktatúrát. A Külföldi Munkások és Parasztok Kommunista Pártja Turkesztáni Területi Bizottságának ebben az időben még nem volt elég kapcsolata az arcvonalakon harcoló internacionalistákkal. Főleg gazdasági és szociális ügyek intézésével voltak elfoglalva, így kevés idejük jutott a nevelőmunkára. A fenti események azonban ráébresztették őket e hiányosságokra, saját hibáikra s később sokat javítottak munkájukon.

Ami a magyar tanácskormány újabb lépéseit illeti, arról a Világosság 1919.

90 Hadifogoly magyarok története, Atheneum, Budapest, II. köt. 311. o.
91 MLI. Üzbég Fil. Arch. 60. f. 4. o. 37. e. h. 12. l.
92 Násá gázetá, 1918. december 17.
93 MLI. Üzbég Fil. Arch. 60. f. 4. o. 37. e. h. 9. l.
94 Világ szabadság, a Külföldi Munkások és Parasztok Kommunista Pátja Turkesztáni Területi Bizottságának központi lapja 1919—20. 1919. május 27. 17. sz.

május 21-i száma a következőkben számolt be: „A magyar tanácskormány az orosz, de főképpen a turkesztáni politikai viszonyok hiányos ismerete folytán intézte felhívását a vörös katonákhoz. Mikor azonban arról értesült, hogy felhívása teljesítése az orosz forradalomra és így következőleg a vele testvérileg szövetkezett magyar forradalomra vészt hozó lehet, elküldte második táviratát, amelyben felhívja az internacionalistákat, hogy helyeiket semmiesetre sem hagyják el addig, amíg az orosz forradalom biztosítva nincsen, mert az orosz forradalom bukása a Magyar Tanácsköztársaság bukását vonná maga után."[95]

Az internacionalisták lázadása nehéz napokat okozott a Kaspin-túli arcvonal parancsnokságának. Néhány egységet le kellett fegyverezni, másokat az orenburgi arcvonalra küldeni, átszervezéseket hajtottak végre s újabb osztagokat hoztak létre. A lefegyverzett 600 internacionalista egyébként hamarosan rájött, hogy az ellenség provokációjának váltak áldozataivá. Tizenegy társuk megszökött és elindult, hogy a perzsa határon átjutva az angolok segítségével hazakerüljön. Egyetlen együknek sikerült visszakerülnie Szovjet-Turkesztánba, aki elmondta, hogy mi mindenen mentek keresztül s hamarosan megtalálták a tíz holttestet is. Ilyen keserű lett az a „mézes madzag", amellyel az angol imperialisták csalogatták a magyarokat. A megtévesztett internacionalisták hamarosan ismét frontszolgálatra jelentkeztek és hősiesen harcoltak a Vörös Hadsereg oldalán.[96]

A Külföldi Munkások és Parasztok Kommunista Pártja Turkesztáni Területi Bizottságának és a Turkesztáni Kommunista Párt Területi Bizottságának megfeszített munkája révén teremtettek rendet a fronton és megnyugtatták a felizgatott hangulatot. Felvilágosító munkát végeztek az ezredekben levő kommunista magyarok is. Egymást érték a gyűlések, ahol a szónokok tényekkel bizonyították e provokáció súlyos következményeit.

E felvilágosító, politikai nevelőmunkának az eredménye az volt, hogy ezekben az időkben is alakultak újabb olyan egységek, amelyeknek soraiban sok magyar internacionalista volt. Május hónapban Szamarkandban megalakították *szamarkandi harci osztagot,* amelyben kb. 5—600 magyar internacionalista volt. Az osztag politikai biztosa Székely József, helyettese pedig Bocz Károly lett. A szamarkandi helyőrség nagy része is magyar internacionalistákból tevődött össze.[97]

Az internacionalisták közötti provokáció igen komoly veszedelmet jelentett az arcvonal helyzete szempontjából. Ez is hozzájárult ahhoz, hogy az arcvonal parancsnokság április hónapban nem tudta megindítani támadását a Kaspin-túli arcvonalon. Nagyobb támadásra csak májusban került sor. Az internacionalisták ezekben a harcokban is teljes erővel és őszinte meggyőződéssel vettek részt. Kiemelkedő hőstettekkel, vérükkel és életükkel bizonyították be, hogy hűek a proletár internacionalizmus eszméihez.

1919. április 7-én létrehozták a Turkesztáni Köztársaság Forradalmi Katonai Tanácsát, amely nem sokkal megalakulása után határozatot hozott a Vörös Hadsereg átszervezésére. Április 16-án a vasúti munkások 50%-át mozgósították a vasútvonalak védelmére, két nap múlva megismételt mozgósítás eredményeként 2040 kommunista ment a különböző arcvonalakra. Ez jelentősen megerősítette a politikai helyzetet a frontkatonák között.[98]

Március végén — április elején az angol csapatok eltávozása után a Kaspin-túli ellenforradalmi egységek helyzete lényegesen romlott, annak elle-

95 PI Arch. 271/3—4 BNSZ: 58/1958.
96 VHKA. 28. 361. f. 3. o. 334. e. h. 2. l.
97 PI Arch. H—b—122.
98 VHKA. 25. 659. f. 1. o. 5. e. h. 3—7. l.

nére, hogy a Kaspin-túli terület ellenforradalmi erőit növelték a gyenyikini csapatok. Segíteni azonban ez sem tudott a helyzetükön.

Május 3-án a fehérgárdista és türkmén burzsoá-nacionalisták egységei Ravnyina állomás ellen indított támadása a vörös csapatok áthatolhatatlan védelmi falába ütközött. Az ellenforradalmárok sok sebesült és halott, rengeteg katonai felszerelés hátrahagyásával vonultak vissza. Ezután Kerki városánál próbálkoztak újabb, a hátországból induló támadással, expedíciós csapatot küldtek a kerki bég megsegítésére. A fehérgárdista csapatok, a bég osztagai, valamint a helyi lakosság megtévesztett része május 13-án bekerítette Kerki városát, de azt bevenniük nem sikerült.[99]

1919 tavaszán a Vörös Hadsereg egységei főleg védelmi harcokat vívtak, de május 17-én — több hónapos előkészítés után — támadásba indultak. Még ezen a napon elfoglalták Anyenkovo állomást, amelyet az ellenség nagyon szétrombolt. Május 19-én a Vörös Hadsereg egységeinek kitartó harccal sikerült bevenniük Kurban-Kala állomást,[100] csapásaik következtében a fehérgárdista és a burzsoá-nacionalista egységek nyugat felé vonultak vissza. Ezeket a városokat és Bajram-Alit a fehérek 1918 októberétől tartották megszállva.

A fehérek súlyosan megrongálták a Mervből Tedzsenbe vezető vasútvonalat és felrobbantották a Tedzsen folyón átvezető hidat. Sem a felrobbantott vasútvonal és híd, sem a 40—50 fokos hőség és vízhiány, sem a több ezer kilométeres menetelés fáradsága, sem az ellenség ágyútüze nem tudta megállítani a Vörös Hadsereg egységeinek előrenyomulását. Május 21-én hajnalban 2 órakor megkezdték támadásukat Bajram-Ali ellen. Az ellenség a 16 km hosszú csatornába ásta magát, amely jó védőállást jelentett. Határás kemény harc után azonban a főhadiszállás az alábbi jelentést adhatta ki: „Május 21-én estére csapataink elfoglalták Bajram-Alit. Az állomás és a gyapottisztító üzem ég. Az állomáson nagymennyiségű gyapot maradt. Gorbunov repülős jelentése szerint az ellenség kiüríti Mervet . . ."[101] Május 23-án a Vörös Hadsereg egységei harc nélkül bevonultak Mervbe, másnap pedig kemény harc árán elfoglalták Kuska erődítményt.[102]

Mind az anyenkovi, mind a kurban-kalai, mervi, kuskai, bajram-alii harcokban hősiesen harcoltak a kazáni internacionalista ezred harcosai.

Június 7-én határás véres harc után a Vörös Hadsereg csapatai birtokba vették Tedzsen városát — a tedzseni oázis központját —, majd tovább üldözve az ellenséget, június 19-én elfoglalták Dusak állomást. Tedzsen városáért és Dusak állomásért folyó harcban részt vett a kazáni ezred, az ugyancsak sok internacionalista harcossal rendelkező I. turkesztáni ezred, és az 1. páncélvonat osztaga.[103]

Június végén megkezdték a támadást Kaahka, a Kopet-Dág hegység nagy hegygerincei által körülvett erődítmény ellen, amely igen nagy hadászati jelentőségű volt, s amelynek ostromában már négy alkalommal oly sok véráldozatot hoztak.

A Turkesztáni Köztársaság Katonai Forradalmi Tanácsának elnöke bejárta a Kaspin-túli arcvonalat s az ott tapasztaltakról 1919. június 22-i jelentésében így számol be:

„Beutazva a Kaspin-túli arcvonalat, s helyben megismerkedvén az arcvonal helyzetével, hadseregünk sikereivel és azokkal a nehézségekkel, amelye-

[99] Üzbég SZSZK Közp. Áll. Arch. R—17. f. 1. o. 198. e. h. 2. l.
[100] VHKA. 125. f. 1. o. 1. e. h. 150. l.
[101] Uo. 106. e. h. 9. l.
[102] Uo. 10. l.
[103] 20 let geroicseszkogo putyi nászej krásznoznámjonnoj császtyi 1938. 10. o.

ket le kellett küzdeniük... kötelességemnek tartom megemlíteni azt a kitartást és végtelen hősiességet, amelyet a Vörös Hadsereg összes fegyvernemeihez tartozó egységek tanúsítottak, harcolva a szocialista forradalomért...

Bátorságotokért s odaadó hősiességetekért... a Köztársaság Forradalmi Katonai Tanácsának nevében... legmélyebb köszönetemet fejezem ki...

a Turkesztáni Köztársaság Katonai Forradalmi Tanácsának elnöke."[104]

Június 24-én a Kaspin-túli arcvonal Forradalmi Katonai Tanácsa a következő parancsot adta ki:

„... A Kaspin-túli arcvonal Forradalmi Katonai Tanácsa megparancsolja: az I. turkesztáni, a kazáni és a lovasezredeknek, valamint a türkmén lovassági osztagnak, hogy ma június 24-én este 6 órakor menjenek át támadásba... Karahán aula irányába, harci feladatukul tekintve ez utóbbi elfoglalását és megkezdve a harctevékenységet Ármán-Ságád ellen, azzal a céllal, hogy a közte és Dusak között elhelyezkedett katonai szerelvényt ejtse zsákmányul vagy rosszabb esetben kényszerítse az ellenséget, hogy Kaahkának vonuljon vissza és ne rongálhassa meg az utakat... Pászkuckij, a Forradalmi Katonai Tanács elnöke."[105]

A Kaspin-túli arcvonal Katonai Forradalmi Tanácsa június 30-án parancsot adott a kazáni, az I. turkesztáni és a Türkmén tedzseni lovas osztagnak, hogy július 1-én a hajnal pirkadásakor kezdjék meg támadásukat Kaahka ellen.[106] A Kaahka elleni hadműveletnek döntő jelentősége volt a Kaspin-túli arcvonal egész helyzetére.

A Kaahka elleni ötödik támadásról így emlékezik vissza Sziklai Sándor, a kazáni ezred 3. századának komisszárja: „A kazáni ezred parancsot kapott, hogy csendben, óvatosan vonuljon ki a tűzvonalból... A perzsa határőröket lefizettük. Amikor készen voltunk mindennel, alkonyatkor felvonultunk a hegyekbe és megkezdtük a menetelést. Az út, amit meg kellett tenni nem volt hosszú — mindössze 20—25 km —, de annál nehezebb volt. A girbe-görbe hegyes utak, a sziklákkal teli patakokon való átkelések, a legnagyobb erőfeszítést igényelték. Sokszor darabokra kellett szedni a szekereket és az ágyúkat s így átvinni a szűk szoroson. De legyőztünk minden természeti akadályt. Két éjszakai és egy napi menetelés után harmadnap éjjelre Kaahka háta mögött voltunk... Egy lovasszakaszunk Kaahka háta mögött felrobbantotta a vasúti hidat és felszedte a sineket. Ezredünk pedig felfejlődött. Tüzérségünk gyors sortüzekkel, gyújtó és robbanó gránátokkal köszöntött be kora reggel Kaahkának. Ez a tüzérségi tűz egyben jeladás volt az egész támadó hadsereg számára. Csakhamar égett az állomás egész környéke, nagy robbanásokat hallottunk s később megtudtuk, hogy itt az állomásnál egy lőszerraktárt találtunk el, amely felrobbant és égett, óriási pánikot keltve az ellenség táborában. A... vonatok... kifutottak visszafelé. Itt pedig a vörös csapatok harcosai várták őket. Tervüknek első része: a rajtaütés, tehát nagyszerűen sikerült. Ágyúink, aknavetőink most már az ellenség gyalogságát lövik, amely alig tud felfejlődni ellenünk a nagy zűrzavarban és pánikban. Támadásunk olyan váratlanul gyors, hogy az ellenség csak egy-két helyen tud ellentállni és megfelelőbb védőállásokat elfoglalni."[107]

A Kaahka elleni harcokban az internacionalistákból és más nemzetiségekből álló, s a Szokolov elvtárs parancsnoksága alatt működő kazáni ezreden kívül még részt vett az I. turkesztáni ezred, valamint az 1. csernyájevi ezred

[104] Gornyiszt ORGÁN POLIT OTGYÉLA REV. VOJ. SZOV. ZAKASZPIJSZKOGO FRONTA 1919—20. 1919. július 25. 19. sz.
[105] VHK 125. f. l. o. 3. e. h. 128. l.
[106] Uo. 130—131. l.
[107] Hadifoglyokból szabadságharcosok. Magyar Hadirokkant-Hadifogoly Híradó, 1948. március 13.

és az 1. harci páncélvonat, amelyekben ugyancsak sok magyar internacionalista volt. A harcok kimenetelét az ezredek orosz, internacionalista és különböző nemzetiségi harcosainak hősiessége döntötte el.

Július 3-án a Kaspin-túli arcvonal főhadiszállásának információs osztálya leadhatta a közleményt: „Kaahkát a mai napon elfoglalták csapataink."[108]

A kaahkai vereség arra kényszerítette az ellenséget, hogy Ashabadot, a Kaspin-túli ellenforradalom központját minden ellenállás nélkül adja fel. A vörös lovasság július 9-én érkezett Ashabadba — a Kaspin-túli terület fővárosába.

A Turkesztáni Köztársaság hadügyi népbiztosa, Federmesser elvtárs parancsában az egész köztársaság nevében köszönetét és elismerését fejezte ki a Bajram-Ali, Merv, Tedzsen és Dusak elfoglalásában, majd az ellenség Ashabadból való kiűzésében részt vett ezredek harcosainak, komisszárjainak, parancsnokainak.[109]

E harcokkal a Kaspin-túli területen befejeződött a polgárháború első szakasza. Eddig főleg álló és védekező harc folyt, sőt sok kudarc is érte a Vörös Hadsereget. Kaahka váratlan megtámadása, majd gyors elfoglalása pánikhangulatot teremtett az ellenség táborában. Ezzel kezdetét vette a Kaspin-túli harcok második szakasza.

A Forradalmi Katonai Tanács július 13-án Ashabadban katonai díszszemlét rendelt el, amelyen a Ginzburg nevét viselő kazáni ezred, az I. turkesztáni ezred, a csernyájevi ezred, az 1. harci vonat és a tedzseni türkmén lovasosztag vett részt. A díszszemle parancsnokául a kazáni ezred parancsnokát jelölték ki. Ezen a díszszemlén a kazáni ezred vörös zászlót kapott a Turkesztáni Szocialista Föderatív Köztársaság Végrehajtó Bizottságától.[110]

Az Ashabadból elkergetett ellenforradalmi kormány Gyenyikintől várt segítséget. Egész tevékenysége abban merült ki, hogy megrongáltatta az utakat és vasutakat. E tevékenységével sikerült megakadályoznia a Vörös Hadsereg egységeinek további gyors előnyomulását. A vereségek meggyorsították katonai egységeik bomlási folyamatát, különösen azokban az egységekben, amelyeket erőszakkal toboroztak össze. Ebben az időben az ellenforradalmi kormány és parancsnokság Kizil-Árvátban székelt és szoros kapcsolatot tartott fenn a Krasznovodszkban levő angol helyőrséggel és parancsnoksággal.

A Vörös Hadsereg egységeinek előnyomulása azonban fokozta a fehérgárdisták által elfoglalt területeken működő ellenállási partizánmozgalmat is.[111]

A Vörös Hadsereg Kaspin-túli egységeinek 1919 tavaszán megindult győztes előnyomulásában része volt a turkesztáni területi pártbizottság jó politikai-felvilágosító és nevelőmunkájának is. A párt nagy figyelmet fordított a hadseregben végzendő munkára, legjobb erőit küldte a frontra. A párt III. területi kongresszusán — 1919. június 1—15. között — határozatot hozott a hadseregben végzendő politikai munka megjavításáról, a katonai egységek politikai komisszárjainak kinevezéséről és a kommunista sejtek létrehozásáról.[112]

A pártsejteket az internacionalista egységekben is megszervezték. Az internacionalistákból vezető kádereket képeztek, akiket különösen 1919 nyarától részint párt-, részint pedig katonai iskolára küldtek, ahol magas fokú politikai-katonai kiképzésben részesültek.

[108] TSZSZR Közp. Áll. Arch. 137. f. 1. o. 77. e. h. 15. l.
[109] Uo. 301. f. 1. o. 1. e. h. 65. l.
[110] VHKA. 125. f. 1. o. 3. e. h. 146. l.
[111] Uo. 232. e. h. 24—26. l.
[112] TSZSZR Közp. Áll. Arch. 301. f. 1. o. 1. e. h. 76. l.

1. sz. ábra. Ginzburg nevet viselő Kazáni internacionalista ezred zászlaja

A Turkesztáni Köztársaság katonai komisszáriátusa 1919. június 25-i 686. sz. parancsában kérte, hogy „az összes internacionalistákról — mind az élőkről, mind a holtakról — pontos és teljes jegyzéket küldjenek... a Külföldi Munkások és Parasztok Kommunista Pártja Területi Bizottsága katonai osztályának és a katonai komisszáriátusra"[113]

A kaahkai harcok sikeres befejezése után júliustól augusztus elejéig nem folytak lényeges harcok. A Vörös Hadsereg által felszabadított területeken Ravnyina állomástól Poltorackig visszaállították a szovjethatalmat. A felszabadult terület dolgozó lakossága a Turkesztáni Kommunista Párt vezetésével azonnal hozzákezdett a helyreállítás munkájához és bekapcsolódott a Turkesztáni Szovjet Köztársaság védelmébe. A felszabadult területek pártszervezetei párttagságának 25%-át mozgósították a hadseregbe és pártdruzsinákat alakítottak.[114]

Augusztus 10-én az ellenség szétvert csapatrészei, melyek Bami és Kizil-Árvát vasútállomás körzetében gyülekeztek, egyesültek a Gyenyikintől érkezett segítséggel. A Vörös Hadsereg egységei a hegyeken keresztül bekerítő hadmozdulatokra készültek azzal a céllal, hogy elfoglalják Kizil-Árvátot. Egy másik osztag augusztus 10-én elérte a Kizil-Árváttól délre és délkeletre fekvő Hodzsa-Kala, Kara-Kala, Bendeszenszkij hágó körzetét.

A petroalexandrovszki Vörös Hadsereg egységei váltakozó sikerrel harcoltak az urali kozákok és Dzsunaid kán chivai csoportja ellen. A Vörös Hadsereg egységeinek megerősítésére augusztus elején egy csárdzsuji kommunista munkásokból álló osztag érkezett.

Ebben az időszakban kemény harcok folytak az aktyubinszki arcvonalon. A Turkesztáni Köztársaság Forradalmi Katonai Tanácsában vita folyt arról, hogy a Ginzburg nevét viselő kazáni ezredet küldjék erősítésül az Aktyubinszki arcvonalra. A vitában felszólalt Zselezó elvtárs is — a Kaspin-túli arcvonal katonai tanácsának küldötte —, aki a következőket mondta: „A kazáni ezred fegyelme példaképül szolgál és nagy hatással van a frontra küldött új csapatokra, ha most visszahívják őket, akkor számunkra nem kívánatos esemény következik be..."[115] Ebből is láthatjuk, hogy a mintegy húsz nemzetiségből álló, s a magyarokat is magába foglaló ezred nagy szerepet töltött be a Kaspin-túli arcvonalon.

Az antant második hadjáratának sikerei következtében az ellenség az egész Szovjet-Turkesztán területén aktivizálódott. A katonai helyzet különösen az aktyubinszki arcvonalon vált igen feszültté. Az Amu-Darja-i területen az urali kozákok ellenforradalmi lázadást robbantottak ki — így alakult ki a csimbáji arcvonal. Az ellenforradalmi összeesküvők hamarosan elfoglalták az Amu-Darja-i terület északi részét, ahol sok párt-, szovjet és katonai funkcionáriust gyilkoltak le. A Kaspin-túli arcvonalról, Csárdzsujból egy kommunista osztagot Turkulyba küldtek, amely összefogva az ottani dolgozókkal, megtisztította Nukuszt az ellenforradalmároktól, Csimbáj körzetében azonban az ellenforradalmi összeesküvők még sok katonai pozíciót tartottak a kezükben.

Nehezítette a helyzetet az is, hogy Dzsunaid kán, durván megsértve a Turkesztáni Köztársasággal kötött meg nem támadási szerződést, szövetségre lépett a csimbáji kozák ellenforradalmi összeesküvőkkel és nyíltan fenyegette Turkulyt, valamint Amu-Darja más szovjet városait. Dzsunaid kán széles körű mozgósítást rendelt el, elrabolta a dolgozó dehkánoktól állataikat és fo-

[113] VHKA. 5019. f. 1. o. 27. e. h. 81. l.
[114] VHKA. 125. f. 1. o. 17. e. h. 1. l.
[115] Üzbég SZSZK Közp. Áll. Arch. R—17. f. 1. o. 1187. e. h. l.

kozta a terrort. Nem titkolta a szovjet rendszer elleni rosszindulatát a buharai emír sem, akit az angolok pénzeltek és támogattak.

1919. szeptember 12-én, azokban a napokban, amikor Turkesztán egyesülése Szovjet-Oroszországgal már csak órák kérdése volt, s a Vörös Hadsereg egységei szétverték Kolcsak és Dutov bandáit Orenburg és Aktyubinszk között, akkor nyílt meg a Turkesztáni Kommunista Párt IV. rendkívüli kongresszusa. A kongresszus — a párt központi bizottságának júliusi határozatából kiindulva — utasította a helyi pártszervezeteket, hogy a nemzetiségi dolgozókat vonják be a szovjetekbe, a helyi államigazgatási szervekbe. A legmagasabb pártfórum megállapította, hogy a párt területi bizottságát és a Turkesztáni Köztársaság kormányszerveit valósággal ellepték az ellenséges elemek, a „baloldali" eszerek és a trockisták, ezért elrendelték a területi pártbizottság újjászervezését.

A kongresszus különösen nagy figyelmet fordított a katonai egységekben működő pártszervezetek munkájának megjavítására. A hadseregbe újabb kiváló pártmunkásokat küldtek.[116]

A Szovjet-Oroszországgal való végleges egyesülés következtében szoros kapcsolat jöhetett létre a központi párt katonai és szovjet szervekkel.

A turkesztáni arcvonalakon ebben az időben — a ferganai kivételével — főleg védelmi harcok folytak. Augusztus 30-án a Vörös Hadsereg egységei elfoglalták Bami vasútállomást s előkészültek a Kodzs elleni támadásra, mely a Kaspin-túli terület egyik legnagyobb munkástelepülése volt: itt működtek Közép-Ázsia legfontosabb vasúti műhelyei. Ez a vasútállomás volt az utolsó a Kizil-Árvát felé vezető úton. Az ellenség a Vörös Hadsereg egységeinek nyomására szeptember 7-én a Kodzs felé vezető utakra húzódott és főerőit Kizil-Árvátba vonta vissza.

1919. szeptember 10-én a következő helyzet volt a Kaspin-túli arcvonalon: „Élcsapataink 10 versztre vannak Bamitól Kodzs irányában. Az ellenség 9 versztnyire van élcsapatainktól és tüzérségi tűzzel lövik munkásainkat, ezzel is akadályozva munkájuk elvégzését..." — jelentette a főhadiszállás.[117]

Az arcvonalparancsnokság meggyorsította a támadás előkészületeit. Szeptember 9-én Poltoracktól (Ashabad) az arcvonalra szállították a csernyájevszkij szovjet ezredet, az 1. Kaspin-túli lovasezredet, a poltoracki és a tedzseni türkmén lovasosztagokat.[118]

A vasútvonalak helyreállítása csak igen lassan haladhatott előre, mivel az ellenség páncélvonatra szerelt messzehordó hajóágyúival állandóan tűz alatt tartotta a vasútvonalakat, szétszórva a kár helyreállításán dolgozó műszaki zászlóaljat.

Szeptember 4-én a Vörös Hadsereg egységei átkaroló támadást indítottak Kodzs ellen, hogy megfelelő készenléti helyzetet biztosítsanak Kizil-Árvát elfoglalására. Az ellenség megkerülését két éjszakai menettel biztosították. A csapatok váratlanul támadták hátba az ellenséget, megrongálták a vasútvonalakat is, kilőttek egy mozdonyt és elfoglaltak egy páncélvonatot. A szeptember 16-án egész nap folyó harc mégis eredménytelenül végződött. A Vörös Hadsereg egységei kénytelenek voltak visszavonulni kiindulási helyükre.

A nehézségeket még inkább fokozta — s nagymértékben hozzájárult a vereséghez is — az a tény, hogy a mozdonyokat nem tudták ellátni kőolajjal és azokat sokszor talpfával, szárított hallal és gyapotolajjal stb. fűtötték. A közlekedés ezáltal természetesen lelassult. Ily módon nagyon sokszor elő-

116 Turkesztánszkij kommunyiszt. Orgán Krájkoma RKP(b) Taskent, 1919. október 7.
117 VHKA. 125. f. 1. o. 233. e. h. 49. l.
118 Uo. 5. l.

fordult, hogy a csapatok nem kapták meg idejében a lőszer, élelmiszer és takarmány szállítmányokat. Mindemellett az arcvonalon még tífuszjárvány is felütötte a fejét.

A vereségek és a fent felsorolt nehézségek következtében október elejéig a Kaspin-túli arcvonalon csak védelmi harcok folyhattak.

Jelentősen javult viszont ebben az időben a politikai munka Turkesztán területén, az arcvonalakon levő vörös csapatok, így az internacionalista harcosok között is.

1919. szeptember 2-án az 1789. sz. parancsban, a Kaspin-túli arcvonal Forradalmi Katonai Tanácsa politikai osztálya a következő utasítást adta a kazáni ezred politikai komisszárjának: „Kérjük, azonnal közöljék a Kaspin-túli arcvonal politikai osztályával, hogyan folyik a politikai élet az ezred internacionalistái között. Közöljön részletes tudósítást arról, milyen munka zajlik a kommunista sejtben, milyen munkát végzett és mit szándékozik tenni a pártsejt."[119]

A Kaspin-túli arcvonal legjobb ezredét, a kazáni ezredet, amely Ginzburg nevét viselte és sok internacionalistát foglalt magában, Frunze parancsára szeptember 4-én kivonták az arcvonalból és a Turkesztáni Köztársaság északi részének megerősítésére irányították, de közben a ferganai arcvonalon vetették be.[120]

Az internacionalista egységekben folyó pártmunka még inkább megjavult 1919 szeptemberében, amikor összeült a Külföldi Munkások és Parasztok Kommunista Pártjának III. területi kongresszusa. A kongresszuson új területi pártbizottságot választottak. A kongresszuson határozatot hoztak az arcvonalon levő magyar és más nemzetiségű internacionalista csapatok közötti politikai nevelőmunka megjavításáról. Ebben az időben a Külföldi Munkások és Parasztok Kommunista Pártjának tagjai közül 3740 kommunista, vagyis a párttagok 75%-a a különböző arcvonalakon harcolt.[121] A Turkesztáni Kommunista Párt területi bizottsága is sokkal nagyobb figyelmet fordított az internacionalisták között végzett politikai felvilágosító és nevelőmunkára.

A Vörös Hadsereg Turkesztánban levő egységeinek harcosai — közöttük a magyar internacionalisták is — hősi helytállásukkal tettek tanúbizonyságot politikai felkészültségükről, öntudatukról. Egymás után tüntették ki a legkiválóbb ezredeket és harcosokat a Szovjet Tanácsköztársaság akkori legmagasabb kitüntetésével: a Vörös Zászló Érdemrenddel. 1919. szeptember 30-án részesült ebben a kitüntetésben az 1. orenburgi összevont ezred, amelyhez ekkor 2820 internacionalista tartozott.[122]

1919. november 1-én a Turkesztáni Köztársaság Katonai Forradalmi Tanácsa a következő határozatot hozta:

„A Turkesztáni Köztársaság Forradalmi Katonai Tanácsa előterjeszti a Ginzburg nevét viselő kazáni ezredet a Vörös Zászló Érdemrendre. A Vörös Zászló Érdemrendet joga van viselni a kazáni ezred minden rokkantjának és minden harcosának, akik 1919. április 5-ig az ezred kötelékébe tartoztak.

Zselezov, a Turkesztáni Köztársaság Forradalmi Katonai Tanácsának elnöke."[123]

1919. november 20-án Andizsánban megtartották a Ginzburg-ezred díszszemléjét, amelyen a Szovjet-Oroszországi Központi Végrehajtó Bizottság kiküldötte, Brigádzé elvtárs nyújtotta át a magas kitüntetést.[124]

119 VHK. 5019. f. 1. o. 27. e. h. 215. l.
120 Uo. 16. e. h. 160. l.
121 MLI. Üzbég Fil. Arch. 60. f. 4. o. 37. e. h. 7. l.
122 Üzbég SZSZK Közp. Áll. Arch. R—17. f. 4. o. 37. e. h. 7. l.
123 VHKA. 5019. f. 1. o. 27. e. h. 355. l.
124 VHKA. 25. 859. f. 1. o. 13. e. h. 444. l

A Turkesztánban harcoló Vörös Hadsereg és Vörös Gárda egységeinek hősiességét Frunze elvtárs is igen nagyra értékelte, egyik parancsában így ír a harcosokról „Rendkívül nehéz feltételek között, mindenhonnan elszakítva... visszaverte a belső és külső ellenség vad támadásait, Önök rettenthetetlen és kitartó őrszemei voltak a forradalomnak Turkesztánban, Önök kiérdemelték a szocialista haza és az egész világ proletáriátusának magas elismerését."[125]

Az intervenciósok és fehérgárdisták kiűzése a Kaspin-túli területről

A katonai statisztikai osztály 1919. október 16-i jelentése szerint a turkesztáni arcvonal Forradalmi Katonai Tanácsa november 22-én parancsot adott ki a Szovjet-Turkesztán haderőinek újjászervezésére, melynek végrehajtása további lendületet adott a támadó hadműveletekhez.

A Kaspin-túli arcvonal Vörös Hadseregének egységei október 5-én megkezdték az ellenség kodzsi állásainak megkerülését, majd elfoglalták Kodzsot s elérték a Kizil-Árvátba vezető utat. Kizil-Árvát fontos hadászati hely volt a Kaspin-túli területen: Kizil-Árvát volt Krasznovodszk kapuja, elfoglalása azt jelentette, hogy teljesen megfosztják a fehéreket helyi forrásaiktól. Kizil-Árvátot azonban nem lehetett délkeletről, a síkság felől megtámadni, hanem át kellett kelni a 800—1000 méter magasságot is meghaladó Kopet-Dág hegyláncon. A hegyi ösvények különösen a tüzérséget állították igen nehéz feladat elé, sokszor drótkötéllel húzták, illetve szétszedték az ágyúkat és a nehézfegyvereket. Két napos megfeszített menetelés, majd a Kopet-Dág hegygerincen vívott ötórás heves harc után október 17-én a Vörös Hadsereg egységei elfoglalták Kizil-Árvátot, melytől 10 versztnyire vonult vissza az ellenség.[126]

A Vörös Hadsereg egységei előtt most az a feladat állt, hogy az intervenciós csapatok maradványait, valamint a Krasznovodszk felé visszavonuló fehérgárdista-nacionalista csapatokat teljesen megsemmisítsék.

Frunze, a turkesztáni arcvonal főparancsnoka, Krasznovodszk mielőbbi elfoglalása érdekében megparancsolta, hogy a Vörös Hadsereg egységei a Kara-Kum sivatagon keresztül 110 versztnyi megkerülő mozdulatot hajtsanak végre Kizil-Árvát felől Kazandzsik irányába.[127]

December 2-án a hadsereg nagyobbik része — Kujbisev parancsnoksága alatt — megkezdte a Kara-Kum sivatagon keresztül vezető bekerítő hadmozdulatot. A katonáknak elképzelhetetlen nehézségeket kellett leküzdeniük: nem volt elegendő víz, rongyos ruházatuk nem védett a decemberi kemény fagy és maró szél ellen. A kisebbik csoport pedig arcból támadt. A Kaspin-túli hadseregcsoport főerői december 6-án — minden nehézség és nélkülözés ellenére — megérkeztek Kazandzsikhoz, ahol heves harc kezdődött, s a sötétség beálltáig tartott. December 7-én a vörös rohamcsapat, amely a vasútvonal mentén támadt, Kazadzsik vasútállomáson egyesült a főerővel.[128] Az ellenség a hegyekbe menekült. Újabb támadásra azonban csak 10 nap múlva kerülhetett sor, mivel a katonák a hosszú menetelés a harcok következtében igen elfáradtak.

A december 9-én Kazandzsikba érkező Kujbisev elvtárs — a turkesztáni arcvonal Forradalmi Katonai Tanácsának tagja — megmagyarázta a harcosoknak, hogy most kell támadásba lendülniük, mivel az ellenség az elszen-

125 *M. V. Frunze* Válogatott müv. I. köt. Moszkva, 1957. 302. o.
126 VHKA. 994. f. 2. o. 6. e. h. 43. l.
127 Turkmenyisztán ... 358—359. o.
128 VHKA. 269. f. 1. o. 15. e. h. 29—30. l.

2. sz. ábra. A kazáni ezred parancsnoki kara

vedett vereség után még nem tudta rendezni sorait. A Vörös Hadsereg egységei 100 km-es meneteléssel dél felől megkerülték a Balchani hegyláncot és lecsaptak az ellenség Ajdin vasútállomáson rendeződő főerőire.

Kujbisev nemcsak a hadművelet előkészítésének munkálatait vezette személyesen, de az ajdini hadműveletet is maga irányította. A 12 órás harc alatt mindvégig az első állásokban tartózkodott. E harcokról szóló jelentésében a következőket írja:

„Ajdin vasútállomás. A Kaspin-túli seregcsoport csapatai december 17-én elfoglalták Ahcsa-Kujma, Pereválnájá és Ajdin vasútállomásokat. Az ellenség az első két állomást harc nélkül adta fel, tekintettel arra, hogy az oszlopok Ajdinhoz érkeztek. Ajdin vasútállomásnál a csapatok, amelyek 100 versztnyire a sivatagon vonultak keresztül, az ellenséges ellenforradalmi erőkkel harcba bocsátkoztak. Szívós harc után elfoglaltuk az állomást. Az ellenséget teljesen szétvertük ... A zsákmány óriási: elfogtuk a »Kornyilov tábornok« nevű páncélvonatot és két páncélos mozdonyt, zsákmányoltunk 9 ágyút, több mint 30 géppuskát és sok puskát, lövedéket, töltényt, 13 üzemben levő mozdonyt, 9 szerelvényt, amelyből egy a hadosztálytörzsé volt, egy technikai, egy pedig élelmiszerszerelvényt... Krasznovodszk elestének időpontja attól függ, mennyire van megrongálva a vasútvonal, minthogy a víz nélküli sivatagon a felvonulás lehetetlen."[129]

[129] VHKA. 25.859. f. 4. o. 42. e. h. 80—84. l.

E harcokban részt vett az I. orenburgi összevont ezred, az I. turkesztáni szovjet ezred, az 1. Kaspin-túli könnyű tüzérségi hadosztály, a 16. lovassági ezred.[130]

Az ajdini vereség után az ellenségnek sikerült megrongálnia a vasútvonalat s ezzel késleltette a Vörös Hadsereg további előrenyomulását. S mindehhez még hozzájárult az is, hogy Krasznovodszkot mély és többsoros védőárok és drótakadály vette körül.

1919. december 22-én az I. orenburgi, az I. turkesztáni, az I. Kaspin-túli lovasezred, valamint a 16. lovassági ezred 2. és 4. százada megkezdte előrenyomulását Dzsebel állomás és a Nyeftyánnájá hegység irányába.[131]

December 25-én elesett Dzsebel. Ez volt az utolsó állomás, amely ivóvízzel rendelkezett, innen látták el vízzel Krasznovodszkot, valamint a környező vidéket.

A Vörös Hadsereg egységei december 29-én elfoglalták Jagman állomást, 1920. január 5-én Beleket, január 11-én pedig Kara-Tengirt. Belek elfoglalásában részt vett a csernyájevi ezred és a könnyű tüzérségi osztag is, Varga János parancsnoksága alatt.[132]

Kujbisev elvtárs 1920. január 24-én egy újságíróval beszélgetve elmondta, hogy Ajdin állomás elfoglalása után már nem találkoztak szervezett ellenállással, a vörös csapatok előnyomulását kizárólag az akadályozta, hogy a sivatagon kellett átvonulnia, ahol sem lakosság, sem növényzet nem volt.[133]

1920. február 2-án a Vörös Hadsereg egységei Jangandzsa után elfoglalták Kuba-Szengir állomást is.[134]

Ezt követően egy osztagot jelöltek ki, mely azt a feladatot kapta, hogy vegye birtokba Cseleken-szigetet, a hadsereg nagy része pedig február 4-én megkezdte Krasznovodszk ostromát. Bevették azokat a megerősített állásokat, sáncárkokat, drótakadályokat, amelyeket a város közvetlen közelében még az angolok építettek. Február 5—6-ra virradó éjszaka kezdődött a Krasznovodszk elleni harc, amely február 6-án 16 óráig tartott. A Vörös Hadsereg egységei elfoglalták a várost. Az ellenség maradványai — felszerelésüket eldobálva — pánikszerűen menekültek részint Petrovszk, részint pedig Irán irányába. A Vörös Hadsereg egységei gazdag zsákmányt szereztek.[135]

Krasznovodszk — a fehérgárdisták és a külföldi intervenciós csapatok utolsó Kaspin-túli fellegvára — felszabadítása súlyos veszteséget jelentett az ellenforradalmi erőknek: ezt maga Gyenyikin is elismerte.

A Vörös Hadsereg egységei elfoglalták Cseleken-szigetét, néhány nap múlva pedig Csikislyár állomást. 1920 februárjának első felében az egész Kaspin-túli terület felett szovjet zászló lengett. A Vörös Hadsereg egységeinek a Kaspin-túli területen elért győzelmei, valamint az a fegyveres segítség, amelyet Frunze utasítására a bakui proletáriátusnak juttattak, nagyban hozzájárult ahhoz, hogy Baku felszabadulhatott a gyűlölt ellenforradalmi iga alól.

A krasznovodszki harcokra Pacsandó elvtárs így emlékszik vissza: „Ebben az utolsó harcban szenvedte el tüzérségünk a legsúlyosabb veszteségeket. Elvesztettem csaknem valamennyi parancsnokomat. Az 1. üteg parancsnoka, Bur súlyosan megsebesült, a 3. üteg parancsnokát légnyomás érte, hősi halált halt Varga elvtárs. Varga 1918 elején került a Vörös Hadsereg soraiba.

130 Üzbég SZSZK Közp. Áll. Arch. 1575. f. 1. o. 11. e. h. 27. l.
131 Turkmenyisztán . . . 365. o.
132 VHKA. 110. f. 3. o. 116. e. h. 5. l.
133 Nábát revolyuciji ORGÁN POLITOTGYELA I-oj ARMIJI TURKFRONTA 1920—21. 1920. január 24. 10. sz.
134 VHKA. 157. f. 3. o. 395. e. h. 41—42. l.
135 VHKA. 25.895. f. 4. o. 60. e. h. 3. l.

Részt vett az orenburgi arcvonal harcaiban s a Kaspin-túli arcvonalon nem volt egyetlen olyan csata sem, amelyben nem vett volna részt." Varga Jánost — hősi halála után — Vörös Zászló Érdemrenddel tüntették ki.[136]

A csimbaji felkelés után a petro- alexandrovszki (chivai) csoport helyzete igen bonyolulttá vált, mert Dzsunaid kán — a chivai baszmacsok vezére — az Amu-Darja folyó bal partjáról átkelt a folyó jobb partjára. Az a veszély fenyegette a turkesztáni szovjethatalmat, hogy a fehérkozákok elfoglalják Mujnák-szigetet haliparával együtt. E veszély elhárítására küldték ki — a magyar internacionalistákat is magába foglaló — 1. sz. harci páncélosztagot. Ez az egész egység 1919 őszétől 1920 júniusáig tartotta a szigetet, sokszor olyan viszonyok között, hogy Taskenttel nem volt semmi kapcsolatuk. Egy vörös osztag azonban — heves harcok után — november 27-én elfoglalta Nukusz városát, majd Kunja-Urgencset, 1920. február 7-én a chivai ifjúság osztagai, s a petro-alexandrovszki csoport megszállta a kán székhelyét, Chivát, megdöntötte a diktátor Dzsunaid kán hatalmát, majd ideiglenes kormányt alakított a kis- és a nagyburzsoázia képviselőiből. Ez az ideiglenes kormány február 9-én békeszerződést kötött a szovjethatalommal, kötelezve magát arra, hogy ha Dzsunaid kán bandái megtámadnák az Amu-Darja folyó jobb partját, akkor segítséget nyújt a szovjeteknek.[137] Ezzel a békeszerződéssel megszűnt a harctevékenység a csimbaji arcvonalszakaszon, habár a későbbiek folyamán Dzsunaid kán bandáival még harcot kellett vívnia a szovjethatalomnak. E harcokban vett részt a Novo-Urgencsi pártdruzsina is, amelynek lovasosztagát főleg magyar internacionalisták alkották — parancsnokuk Horváth Ferenc volt.

A Kaspin-túli arcvonalon elért győzelmek következtében a türkmén nép végleg felszabadult a belföldi és külföldi ellenforradalmi csapatok elnyomása alól. A másfél évig tartó szakadatlan harc feldulta Kaspin-túl egész gazdasági életét: az ipart, a közlekedést, a mezőgazdaságot s különösen a gyapot- és az állattenyésztést. Növelte a nehézséget, hogy Kaspin-túl igen nagy távolságra van Szovjet-Turkesztán központjától, s az összes utak és vasutak szét voltak rombolva, a vasúti szállító eszközöket pedig megrongálták, illetve elhurcolták. A Kaspin-túli terület kommunistáinak vezetésével az ellenség legyőzése után azonnal hozzáláttak a helyreállítás munkájához.

A népgazdaság helyreállításáért vívott harcból a magyar internacionalisták ugyanolyan lelkesedéssel vették ki részüket, mint az ellenség ellen vívott csatákból.

A Kaspin-túli arcvonal likvidálása alkalmából az internacionalisták érdemeiről az Oroszországi Kommunista Párt turkesztáni magyar agitációs és propaganda csoportjának hivatalos lapja, a Vörös Újság a következőképpen számol be:

„Fényes tanújele az internacionalista vörös katona elvtársak vitézségének március 21-én a zakaszpiszki arcvonal likvidációjának alkalmából megtartott ünnepély, ahol a Turkesztáni arcvonal parancsnoka, Frunze elvtárs igen szép beszédben adott kifejezést a fáradhatatlan, kitartó és elszánt osztályöntudatos elvtársak magatartásáról."[138]

Az ünnepélyen a turkesztáni arcvonal hadseregparancsnoka az egész helyőrség előtt a harcokban hősiességet tanúsított elvtársak vitézségének elismeréséül az internacionalisták közül: Sági, Peczöl és Mihály mellére a legmagasabb kitüntetést, a „Vörös Zászló Rendjel"-et tűzte fel.

136 VHKA. 564/24914. f. l. o. 29. e. h. 270. l.
137 Nábát revolyuciji 1920. február 14.
138 Vörös Újság a KMP KP. Turkesztáni Területi Biz. központi lapja 1920—1921. 1920. május 1. III. évf. 7. sz.

A kitüntetett Mihályi Mihály az I. turkesztáni lövészezred egyik századának volt a katonai komisszárja.[139]

A Kaspin-túli arcvonalon elért győzelmek következtében a Vörös Hadsereg egységei viszonylag rövid idő alatt győzelmet arattak az ellenség felett a többi turkesztáni arcvonalszakaszon is. Az itt harcoló egységeknek csak egy része maradt e területen, hogy segítséget nyújtson a lakosságnak a lerombolt népgazdaság helyreállításában, másik részét pedig átirányították részint a ferganai, részint a szemirecsji arcvonalra.

Az 1919-es esztendő vége és az 1920-as év eleje a polgárháború történetében a fordulat évét jelentette nemcsak Szovjet-Oroszország egésze, hanem Szovjet-Turkesztánnak is. 1919 szeptemberében Szovjet-Turkesztán végleg egyesült Szovjet-Oroszországgal. Ennek óriási politikai, gazdasági és katonai jelentősége volt. Az a politikai, gazdasági segítség, amelyet Szovjet-Turkesztán kapott, lehetővé tette, hogy 1920 február — márciusban felszámolják a Kaspin-túli arcvonalat.

1920 áprilisban, májusban és júniusban még mindig sok internacionalista volt a Kaspin-túli területen tartózkodó Vörös Hadsereg soraiban, a ferganai arcvonalon és más területeken is. Frunze Lenin elvtárshoz 1920. március 24-én küldött 157. sz. jelentésében arról számol be, hogy az I. hadsereg Termeztől Krasznovodszkig levő területén az 5200 harcosból 3200 internacionalistát magukba foglaló katonai egységek tartózkodtak.[140]

Az internacionalista egységekben jelentős volt a magyarok száma. Így pl. az I. turkesztáni lövészdandárban a magyarok száma meghaladta az 1000 főt.[141]

Ebben az időben a Kaspin-túli területen volt az I. különálló internacionalista brigád is, amely a 2. könnyű tüzérségi osztályhoz tartozott. A brigád parancsnoki szakaszában 60 internacionalista harcos — közülük 49 kommunista — volt. A katonák közül 26 magyar nemzetiségű volt. A szakasz parancsnoka Jánik Béla, politikai komisszárja pedig Farkas Gábor volt.[142]

A II. internacionalista ezred menetszázadában — amelynek parancsnoka Virosztek, politikai komisszárja pedig Véber volt — 102 internacionalistát találunk, ezek közül 44 magyar nemzetiségű. A 102 harcos közül 50 munkás, 30 paraszt és 22 alkalmazott volt.[143] Általában ilyen százalékarányban voltak a munkások és parasztok a többi internacionalista egységekben is.

Az ugyancsak ebben az időben a Kaspin-túli területen tartózkodó II. internacionalista ezrednek 1920 végén összesen 435 harcosa volt, amelyből 164 magyar. A katonák 55%-a munkás, 30%-a pedig paraszt. A 435 harcosból 250 kommunista. Az ezred parancsnoka ebben az időben Szabó Rudolf, politikai komisszárja pedig Cseke Gyula volt.[144]

1920 októberében a 2. különálló internacionalista zászlóaljnak 255[145] harcosa közül 135 magyar nemzetiségű volt és Szamarkandban állomásozott. Ebben az időben sok internacionalistát találhattunk más egységeknél is, a repülőposta parancsnokságán dolgozó 63 harcosból 51, a különleges osztagnál a 120 harcosból pedig 22 volt magyar. Az összekötőknél is teljesítettek szolgálatot magyar internacionalisták. A szamarai-buharai hadseregcsoport hadtápjánál is 14, a 7. határőr ezrednél pedig 16 magyar tevékenykedett.[146]

139 VHKA. 564/24914. f. 1. o. 29/c. e. h. 270. l.
140 *M. I. Frunze:* i. m. 308. o.
141 VHKA. 110. f. 2. o. 440. e. h. 50. l.
142 VHKA. 268. f. 1. o. 27. e. h. 30. l. és 38. e. h. 37. l.
143 Uo. 38. e. h. 9. l.
144 Uo. 38. e. h. 7. l.
145 Uo. 8. e. h. 9. l.
146 Uo. 7—10. l.

A turkesztáni arcvonalakon levő internacionalisták között végzett politikai felvilágosító és katonai munka megjavítása érdekében a turkesztáni arcvonal Forradalmi Katonai Tanácsa 1920 április elején kiadott egy parancsot, amelynek alapján a turkesztáni arcvonal politikai osztálya mellett április 20-ig internacionalista osztályt szerveztek, amely az internacionalista egységek szervezésével foglalkozott s a Forradalmi Katonai Tanács által meghatalmazott Fekete elvtárs közvetlen ellenőrzése alá került.[147] Az internacionalista osztály irányította és állandó figyelemmel kísérte az internacionalista egységek tevékenységét, katonai kiképzését, politikai felvilágosítását.

1920. április 14-én jelent meg Frunze 156. sz. parancsa:

„1. megparancsolom, hogy a Turkesztán területén levő és a Vörös Hadsereg soraiban harcoló internacionalistákból (volt hadifoglyokból) különálló internacionalista brigádot szervezzenek.

2. A brigád megalakítását az 1. hadsereg parancsnokára, Zinovjev elvtársra bízom. A brigád elhelyezésének körzetéül Merv és Szamarkand városokat jelölöm meg.

3. A szervezendő brigád alapkádereként az 1. turkesztáni lövészhadtest egyik dandárját jelölöm ki az 1. hadsereg parancsnokának kívánsága szerint azzal a meghagyással, hogy azokat, akik nem internacionalisták, helyezze át a hadtest más egységeibe.

4. Abból a célból, hogy ne gyengüljön meg a csapat harci ereje, azok a személyek, akik felelős beosztásban vannak, csakis megfelelő helyettesítés esetén helyezhetők át . . .

5. Az internacionalista brigád mindaddig, amíg nem irányítható a nyugati arcvonalra, az 1. hadsereg tartalékában marad és teljesíti az összes napi feladatokat."[148]

A fenti intézkedések azt a célt szolgálták, hogy egyesítsék a Turkesztán területén levő internacionalista harcosokat és később hazájukhoz közelebb eső vidékre, a nyugati arcvonalra irányítsák őket, majd fokozatosan előkészítsék hazatérésüket. Ennek bekövetkeztéig mind a harci cselekményekben, mind a katonai célokra termelő ipar, valamint a mezőgazdaság, az egész népgazdaság helyreállításában továbbra is hősiesen és becsületesen kivették a részüket.

A Kaspin-túli területen majdnem két esztendeig hősiesen harcoló, majd a terület szétrombolt népgazdaságának helyreállításában odaadóan részt vevő magyar internacionalisták története, a Turkesztáni Köztársaság párt- és állami, valamint katonai szerveinek elismerése, a magas kitüntetések, a felelős beosztások és megbízatások — mind azt bizonyítják, hogy népünk legjobb fiai e területen is dicsőséget hoztak népünkre.

A Szovjet-Turkesztán területén működő Külföldi Munkások és Parasztok Kommunista Pártjának magyar tagjai, valamint a közép-ázsiai népek szabadságáért harcoló magyar internacionalisták is a proletár internacionalizmus szent kötelességét teljesítették, amikor segítséget nyújtottak az üzbég, a tadzsik, a türkmén, a kazah népnek az angol intervenciós csapatok és a belső ellenforradalmi erők ellen vívott nagy harcához. Ez a segítség igen nagy jelentőségű volt, hiszen Turkesztán egészen 1919. szeptember 13-ig — kisebb megszakításokkal — el volt zárva Szovjet-Oroszországtól. Két éven keresztül mind a belső, mind a külső ellenség gyűrűjétől körülvéve, a maga erejéből hősiesen védte a szovjethatalmat. E hallatlanul nehéz viszonyok kö-

147 VHKA. 110. f. 3. o. 2. e. h. 9. l.
148 *M. I. Frunze:* i. m. 312—313. o.

zött szerfölött nagy jelentősége volt minden segítségnek. Az internacionalisták 75%-át kitevő, mintegy 10—12 000 magyar, valamint a többi internacionalista, akik vérükkel, életükkel védték a szovjethatalmat, különösen nagy politikai és katonai segítséget nyújtottak Szovjet-Turkesztánnak.

A Vörös Gárdában, pártdruzsinákban, a Vörös Hadsereg egységeiben levő internacionalistákon kívül 22 000 volt hadifogoly munkás, paraszt dolgozott fontos hadicélokat szolgáló üzemekben, gyárakban, akik közül ugyancsak sokan fogtak fegyvert, amikor városuk veszélybe került. Hiszen Szovjet-Turkesztánban a polgárháború idején voltak olyan területek — különösen Ferganában —, ahol nem volt meghatározott arcvonal, de mindenütt folyt a harc, mindenütt front volt. A szóban forgó munkások közül nagyon sokan voltak tagjai a helyőrségnek vagy szükség esetén ragadtak csak fegyvert — ily módon esetleg csak egy-két harcban vettek részt és semmilyen katonai kimutatásban nem szerepeltek —, sokan közülük pedig szakképzettségüknél fogva nyújtottak nagy segítséget a helyben készülő lőszerek gyártásában, a szén- és olajtermelésben. Természetesen nem a résztvevők létszáma, ennek pontos meghatározása dönti el e segítség jelentőségét, hanem a proletár internacionalizmus ama csodálatos megnyilvánulásai, melyeket több ezer kilométernyire hazájuktól mind a Kaspin-túli, mind az aktyubinszki, a ferganai és a szemirecsji arcvonalakon, a buharai és a chivai hadműveletek idején hősiesen harcoló magyar internacionalisták nap mint nap bebizonyítottak.

Lenin elvtárs egyik beszédében mutatott rá e segítség jelentőségére: „... éppen ez a támogatás és ez a rokonszenv volt az utolsó döntő forrása, döntő oka annak, hogy az ellenünk intézett támadások egytől-egyig kudarcba fulladtak ..."[149]

Ha elmondhatjuk azt, hogy a mintegy 100 000 volt magyar hadifogoly, aki végigharcolta a világháborút és katonai képzettséggel és háborús tapasztalattal rendelkezve, nagy katonai segítséget nyújtott a fiatal Vörös Hadseregnek, amely születése pillanatában nem sok katonai tapasztalattal és tudással rendelkező katonával bírt, akkor ez a megállapítás különösképpen áll Turkesztánra. Hiszen a cári kormány rendelkezése szerint a nemzetiségeket, így a közép-ázsiai nemzetiségeket sem vitték el katonának, még a háború végén is csak sáncásásra használták fel őket. A közép-ázsiai nemzetiségekből toborzott Vörös Gárda, majd Vörös Hadsereg harcosai különösen nem rendelkeztek semmilyen katonai ismerettel és háborús tapasztalattal, de a régi hadsereg ukrán és orosz nemzetiségű katonái sem tudtak visszajutni a polgárháború arcvonalai által elzárt területre. Szovjet-Turkesztánban az a katonai segítség, amit a magyar és más nemzetiségű internacionalisták nyújtották, különösen katonai értelemben nagyon jelentős, nemcsak a harcban való tényleges részvétel szempontjából, hanem abból is, hogy katonai tudásukat és tapasztalatukat átadták a fiatal vörös katonáknak, részt vettek a különböző nemzetiségekből toborzott vöröskatonák katonai kiképzésében.

A Turkesztáni Kommunista Párt irányításával működő Külföldi Munkások és Parasztok Kommunista Pártja Turkesztáni Területi Bizottsága volt a legfőbb szervezője, mozgósítója és vezető ereje a fronton harcoló magyar internacionalistáknak és a hátországban dolgozó magyar munkásoknak és parasztoknak. A kommunisták jártak mindenütt az élen, ők jelentették azt a cementet, amely összefogta a Vörös Hadsereg internacionalista egységeinek sorait.

A Külföldi Munkások és Parasztok Kommunista Pártja Turkesztáni Területi Bizottsága olyan kiváló párt- és katonai vezetőket nevelt ki soraiból, mint

[149] *Lenin* Művei. 33. köt. 131. o.

Gábor József, Sziklai Sándor, Bocz Károly, Vrabecz Miklós, Béres János, Fekete János, Varga László, Bakó Emil, Székely és még sokan mások.

A bolsevizmus „bacilusai" által megfertőzött elvtársak életük végéig hűek maradtak a szocializmus eszméjéhez, amelynek számtalan bizonyítékát adták a szovjet, a magyar és a nemzetközi munkásmozgalomban végzett munkájukkal. Gábor József elvtárs — aki a Külföldi Munkások és Parasztok Kommunista Pártja Turkesztáni Területi Bizottságának volt az elnöke — komoly vezető pozíciót töltött be a Szovjetunióban, majd Kínában volt diplomata, 1944-ben Debrecenben az ideiglenes kormány első kereskedelem- és közlekedésügyi minisztere volt, majd más fontos párt és külügyi munkán dolgozott.

3. sz. ábra. Sziklai Sándor, a Kazáni ezred 3. zászlóaljának komisszárja

Sziklai Sándor a szamarai kommunár osztag és a kazáni ezred 3. zászlóaljának volt komisszárja, a moszkvai Szverdlov Egyetem elvégzése után, mint egyetemi tanár dolgozott Moszkvában, majd Spanyolországban harcolta végig a polgárháborút, a forradalom bukása után a francia koncentrációs táborokban és az afrikai száműzetésben illegális pártmunkát végzett, a Nagy Honvédő Háború idején magyar partizánokat nevelt, 1944-ben a szovjet hadsereg tisztjeként részt vett Magyarország felszabadításában, itthon különböző párt- és katonai munkájával járult hozzá a szocialista Magyarország felépítéséhez. 1956. október 26-án az ellenforradalmárok ellen vívott harcban, a proletárdiktatúra védelmében hősi halált halt.

Bocz Károly elvtárs, a szamarkandi magyar kommunisták egyik vezetője, előbb itthoni illegális pártmunkán dolgozott, majd visszatért a Szovjetunióba és ott különböző vezető tisztségeket töltött be.

Varga László volt turkesztáni internacionalista a polgárháború befejezése után hazatért Magyarországra és itthon bekapcsolódott az illegális munkás-

mozgalomba. 1956-ban ugyancsak fegyvert ragadott a magyar proletárdiktatúra védelmében.

Bakó Emil, aki egyik vezetője és szervezője volt a csimioni olajmezőn létrehozott internacionalista egységnek, 1919-ben a déli arcvonalra került, ahol Kun Béla személyi titkárja lett, 1921-ben tért haza illegális pártmunkára, 1937-től a Thälman-zászlóaljban Spanyolországban harcolt, majd Zalka Máté magyar brigádjába került, mint az operatív osztály parancsnoka. 1956-ban az ellenforradalom idején a Belügyminisztérium védelmében harcolt, majd munkásőr lett.

A fenti példákat sorolhatnánk tovább is, de ezekből is láthatjuk, hogy a magyar internacionalisták nagy része élete végéig hű maradt azokhoz az eszmékhez, amelyekért 1918—21-ben Szovjet-Turkesztánban harcolt — vérét, életét sem kímélve.

A Külföldi Munkások és Parasztok Kommunista Pártja Turkesztáni Területi Bizottsága, majd a föderáció és a szekció magyar kommunistái becsülettel teljesítették azt a feladatot, amelyet a történelem hárított rájuk. A területi pártbizottság lapja, a Vörös Újság egyik száma írja: „Az orenburgi, a Kaspin-túli, a ferganai front tudna sokat beszélni azokról a megpróbáltatásokról, azokról a szenvedésekről, amelyeket azok szenvedtek végig, akik meglátták az orosz proletáriátus gigászi küzdelmében a lényeget, a nemzetközi proletáriátus felszabadításáért folytatott harcot, meglátták és levonták belőle a következményeket. A különböző nemzetiségű proletárok vére egy patakba folyt össze a messzi kelet kietlen homoksivatagjain és a sztyeppék lettek tanúi ama lélekfelemelő bizonyítéknak, hogy a világ proletárjai egymásra találtak . . ."[150]

Az orosz, a magyar és az összes nemzetiségű forradalmárok nemes vére összefolyt a szabad orosz anyaföldbe a világ szabadságáért. Ez volt az igazi, a legvalódibb vérszerződés, amely akkor künn a harctereken vetette meg alapját a szovjet—magyar barátságnak. Ezek a harcosok már akkor sejtették, sőt nagyon sokan tudták, hogy azokban a harcokban dől el a magyar szabadság sorsa is. Ahogyan Kádár elvtárs mondotta:

„Azok a magyarok, akik az Uralban, Ukrajnában, Szibériában és a polgárháború számtalan más frontján küzdöttek a fehérgárdisták és az imperialisták intervenciós csapatai ellen, amikor a szovjethatalomért harcoltak, ugyanakkor harcoltak a magyar nép nemzeti függetlenségéért és szocialista jövőjéért is."[151]

A nemzetközi kommunista mozgalom internacionalista szolidaritása záloga és biztosítéka a világ proletáriátusa végső felszabadításának.

ГИЗЕЛЛА СИКЛАИ:

ВЕНГЕРСКИЕ ИНТЕРНАЦИОНАЛИСТЫ НА ЗАКАСПИЙСКОМ ФРОНТЕ
(июнь 1918—март 1920)

Резюме

Часть солдат, попавших в плен во время первой империалистической войны, уже в сентябре 1914 года была увезена в Туркестан, где несколько десятков тысяч этих солдат работало на заводах, на строительстве путей сообщения и железных дорог но в основном в сельском хозяйстве. Организованные рабочие использовали свой, ещё

150 Vörös Újság, Taskent, 1921. január 22. III. évf. 2. sz.
151 Szilárd népi hatalom, független Magyarország. Kossuth, 1959. 294. o.

на родине накопленный в рабочем движении опыт и в конце 1915-го в начале 1916-го года организовали и в Туркестане политические группы, которые проводили политико-просветительную работу среди военнопленных.

Весть о победе Великой Октябрьской Социалистической Революции пришла в Туркестан 27-го октября 1917-го года, а к утру 28-го октября рабочие Ташкента — под руководством большевиков — также начали борьбу за победу социалистической революции. В этой борьбе участвовали и венгерские военнопленные.

В начале 1918-го года бывшие военнопленные в Туркестане приступили к организации революционных организаций военнопленных. В августе 1918-го года началась организация Коммунистической Партии иностранных рабочих и крестьян, а в конце ноября в начале декабря на I территориальном съезде партии уже было объявлено о создании партии. Партия действовала до конца марта 1920-го года.

В тяжёлые годы гражданской войны, когда Туркестанская Союзная Советская Республика боролась на четырёх фронтах, пролетарский интернационализм бывших военнопленных выразился в вооружённой борьбе. Во время гражданской войны в Красной Гвардии, в Красной Армии, в партийных дружинах, в гарнизонах, у пограничников и в местных отрядах приблизительно 10—12 000 венгерских интернационалистов боролись на разных фронтах в Туркестане.

Одним из важнейших фронтов Советского Туркестана был в первое время Закаспийский фронт, потом к июне 1918 г. Ашхабадский фронт, который позже был назван Закаспийским фронтом.

Так как летом 1918-го года самой главной опасностью для Советского Туркестана являлся этот фронт, пришлось здесь сосредоточить главные силы. Сюда были направлены московский сборный полк, оренбургский кавалерский полк, казанский полк, жлобинский отряд, отряд самарских коммунаров, челябинский, нижегородский, борисоглебский и другие отряды, в большинстве которых были венгерские интернационалисты.

В начале августа англичане начали открытую интервенцию против Советского Туркестана. 12-го августа английские регулярные войска у станции Артик (100 км от Ашхабада) перешли ирано-советскую границу и в районе Байрам Али присоединились к оборонительным позициям белогвардейцев.

Красная Армия в августе и сентябре продолжала наступление и заняла целый ряд городов. Белогвардейцы и англичане отступали в направление Кааика, где им удалось создать крепкую оборонительную линию. С конца августа началось наступление на стратегически очень важное место Кааика. Но наступление не венчалось успехом и причинило тяжёлые потери красногвардейцам, в следствии чего надо было провести военные перегруппировки. В середине октября английские и белогвардейские отряды заняли города Душак и Теджен, где они устроили кровавую расправу.

Летние и осенние бои почти полностью истощили военные резервы Советского Туркестана. В конце ноября прибыл тот транспорт боеприпасов и оружия, который был отправлен из Астрахани по указанию Ленина. Этот транспорт дал возможность в конце этого и в начале 1919-го года продолжать военные операции.

В середине мая снова наступали красные отряды и заняли несколько станций. Взорванные железные дороги и мосты, неимение воды, страшная жара только замедлили, но не могли приостановить начинающееся и с тех пор постоянно возрастающее наступление войсковых частей советской власти. В этих боях особенно отличились интернациональные отряды. 9 июля они заняли Ашхабад, столицу Закаспийской территории. Этими боями был закончен первый период гражданской войны в Закаспийской территории и начался второй, победоносный период.

В середине сентября 1919-го года в результате военных побед, достигнутых на актюбинском фронте Советский Туркестан окончательно присоединился к Советской России. Эта победа способствовала тому, что осенью на всех туркестанских фронтах, в том числе и на Закаспийском фронте снова начали наступление части Красной Армии. 6 февраля 1920-го года взятием Красноводска они нанесли решающий удар по противнику, и при этом способствовали быстрому подавлению контрреволюционного мятежа в Чимбае и Хиве. К началу марта 1920-го года вся Закаспийская территория полностью была освобождена.

По случаю ликвидации Закаспийского фронта товарищ Фрунзе в своём выступлении высоко оценил заслуги интернационалистов, их неустанное, настойчивое и отважное поведение. После этого Фрунзе вручил интернационалистам и интернациональным отрядам орден «Красного Знамени».

GIZELLA SZIKLAI:

UNGARISCHE INTERNATIONALISTEN AN DER FRONT JENSEITS DES KASPISCHEN MEERES. (JUNI 1918—MÄRZ 1920)

Resümee

Ein Teil der Soldaten, die im ersten imperialistischen Weltkriege in Gefangenschaft fielen, kamen schon im September 1914 nach Turkestan, wo sie zu zehntausenden in Fabriken, bei Strassen- und Bahnbau, hauptsächlich aber in der Landwirtschaft arbeiteten. Die organisierten Arbeiter, die Erfahrungen der heimatlichen Arbeiterbewegung nützend, organisierten Ende 1915 — Anfang 1916 auch in Turkestan politische Gruppen, die unter den Kriegsgefangenen politische Aufklärungsarbeit ausübten.

Die Nachricht vom Siege der Grossen Sozialistischen Oktoberrevolution kam am 27. Oktober 1917 nach Turkestan und am 28. früh Morgens — unter der Führung der Bolschewiken — haben auch die Arbeiter von Taschkent den Kampf um den Sieg der sozialistischen Revolution begonnen. An diesen Kämpfen nahmen auch ungarische Kriegsgefangene teil.

Die gewesenen Kriegsgefangenen begannen Anfangs 1918 auch in Turkestan revolutionäre Kriegsgefangenenverbände zu organisieren. Im August 1918 fing man mit der Organisierung der Kommunistischen Partei der Ausländischen Arbeiter und Bauern an und der Ende November Anfangs Dezember tagende I. territoriale Kongress erklärte die Partei als zustandegekommen. Die Partei fungierte bis Ende März 1920.

In den schweren Jahren des Bürgerkrieges, als die Turkestanische Sowjetrepublik an vier Fronten kämpfte, zeigte sich der Proletarinternationalismus der gewesenen Kriegsgefangenen hauptsächlich in den Kämpfen. Während des Bürgerkrieges kämpften ugf. 10—12 000 ungarische Internationalisten in der Roten Garde, Roten Armee, in den Parteidruschinas, Garnisonen, bei der Grenzwache, in den örtlichen Selbstverteidigungseinheiten an verschiedenen Fronten Turkestans.

In den ersten Zeiten war Sowjet-Turkestans wichtigster Frontteil der jenseits des Kaspischen Meeres, dann im Juni 1918 die Frontlinie von Aschabad, die später auch die Front jenseits der Kaspischen Meeres genannt wurde. Da im Sommer 1918 für Sowjet-Turkestans diese Frontlinie die grösste Gefahr bedeutete, musste auch die Hauptmacht hier konzentrieren werden. Hierher leitete man das moskauer gemischte Regiment, das orenburger Reiterregiment, das Regiment von Kasan, das Kommunar von Schlobinsk, Samar, die Abteilungen von Tscheljabinsk, Nischegorod, Borisoglebskij u. a., in denen sich zu Mährheit ungarische Internationalisten befanden.

Anfang August fingen die Engländer in eine offene Intervention gegen Sowjet-Turkestan. Am 12. August haben die englischen reguläre Truppen die Iran—Sowjetgrenze bei der Station Artik (100 Km. von Aschabad) passiert und schlossen sich in der Umgebung von Bajram-Ali den Verteidigungsstellungen der Weissgardisten an. Der erste Angriff der Engländer ist jedoch misslungen.

Die Rote Armee setzte ihre Angriffe im August-September fort und nahm eine Reihe von Städten ein. Die Weissgardisten und Engländer flüchteten gegen Kaanka, wo es ihnen gelang eine starke Verteidigungslinie auszubauen. Ende August kam es zur Offensieve gegen das strategisch sehr wichtige Kaanka, diese Angriffe jedoch endeten alle mit Misserfolg und verursachten den Rotgardisten

schwehre Blutverluste, aus welchem Grunde man militärische Umgruppierungen durchführen musste. Mitte Oktober nahmen die englischen und weissgardistischen Einheiten erst Duschak, dann Tedschen ein, wo sie ein fürchterliches Gemetzel machten.

Die Sommer- und Herbstkämpfe hatten die Kriegsvorräte Sowjet-Turkestans beinahe total verbraucht. Ende November kam der Munition- und Waffentransport an, der auf Lenins Befehl aus Astrahan gesandt wurde. Diese Sendung ermöglichte es, dass Ende des Jahres und Anfang 1919 die Kämpfe weitergeführt werden konnten.

Mitte Mai konnten die Roten Einheiten wieder in Offensive übergehen und nahmen mehrere Stationen ein. Gesprengte Eisenbahnlinien und Brücken, Wassermangel, grosse Hitze können die angehenden und von dieser Zeit an immer stärker werdenden Stürme der militärischen Einheiten der Sowjetmacht nur verzörgern, aber nicht hemmen. In diesen Kämpfen hatten sich die internationalistischen Einheiten besonders ausgezeichnet. Am 9. Juli nahmen sie die Hauptstadt des Gebietes jenseits des Kaspischen Meeres, — Aschabad ein. Mit diesen Kämpfen endete der erste Abschnitt des Bürgerkrieges auf dem Gebiet jenseits des Kaspischen Meeres und begann der zweite, — den Sieg bringende Abschnitt.

Mitte September 1919, durch die Siege an der Frontlinie von Aktubinsk, wurde Sowjet-Turkestan entgültig mit Sowjet-Russland vereint. Dieser Sieg trug dazu bei, dass im Herbst an allen Fronten Turkestans, so auch an der Front jenseits des Kaspischen Meeres, die Einheiten der Roten Armee zu neuen Angriffen übergehen konnten. Am 6. Feber 1920. führte sie mit der Einnahme von Krasnovodsk einen entscheidenden Schlag gegen den Feind der zur schnellen Niederschlagung des Aufstandes von Tschinbaj und der konterrevolutionären Meuterei von Hivai half. Anfang März 1920 wurde das Gebiet jenseits des Kaspischen Meeres entgültig befreit.

Anlässlich der Liquidierung der Frontlinie jenseits des Kaspischen Meeres würdigte Genosse Frunse die Verdienste der Internationalisten, ihr unermüdliches, ausdauerndes und entschlossenes Verhalten in einer sehr schönen Rede. Dann überreichte Frunse den Internationalisten und internationalen Einheiten den Orden der „Roten Flagge".

A MAGYAR HONVÉDSÉG MEGALAKULÁSA A KIEGYEZÉS UTÁN 1868—1890

I. RÉSZ*

Papp Tibor

HADÜGY A XIX. SZÁZADBAN

A francia forradalmat követő egyetemes társadalmi-gazdasági fejlődés kihatott az államok hadigépezetére is. A XIX. század hadügye Európa-szerte jelentős változáson ment keresztül. A feudális hadszervezés és harcmód elavult, kibontakoztak, majd általánossá váltak a társadalmi változásoknak megfelelő korszerű hadszervezési és vezetési elvek. Európa minden országát érintő hatás alól Ausztria és Magyarország sem vonhatta ki magát. Az Osztrák—Magyar Monarchia haderejének átszervezésére, illetve a magyar honvédség megszervezésére nagymértékben hatottak a főbb európai országok, főleg Poroszország példái. A hadszervezet XIX. századi fejlődésének fő vonásai visszatükröződnek Magyarországon is. Érvényesülésüket, gyakorlati alkalmazásukat azonban a magyar hadügy megelőző helyzete és a Monarchia sajátos viszonyai befolyásolták. A kiegyezés utáni magyar hadügy alakulásának jobb megértéséhez ezért kívánatos az európai és a magyar előzmények rövid áttekintése.

1. A hadügy fejlődésének főbb vonásai

A XIX. századi hadrendszer fejlődési irányára részleteiben kiható legfőbb jellemzők: a támadó eszközök tömegszerűsége és mozgékonysága,[1] A fegyveresek 1—2 százezres hadilétszáma 2—3-szorosára emelkedik, s a hadseregeket — „... amelyek eddig ugyanolyan lassan cammogtak, mint maga az egész társadalmi mozgás"[2] — változatosabban, rugalmasabban használják fel.

Az uralkodó körök védelmi, illetve expanziós céljaik elérésére minden korban a lehető legnagyobb tömegű fegyveres csapatok felállítására törekedtek. Erre azonban mindig ellentétesen hatott a társadalom anyagi helyzete és a fegyveres szolgálatra számba jöhető emberek korlátozott száma. A középkorban, a termelés társadalmasításának alacsony fokán, a kézi szer-

* A tanulmány II. részét lapunk 3. számában közöljük — a Szerk.

1 Támadó eszközök: 1. élőerők (emberek, lovak), 2. felszerelési tárgyak (harci és szállító eszközök).

2 *Engels:* Válogatott katonai írásai. Budapest, Zrínyi Kiadó, 1960. 161. o.

számokkal végzett munka egyrészt csökkentett mennyiségű tőkeakkumulációt tett lehetővé a hadsereg fenntartására, másrészt gátolta a nagyszámú tömegek állandó jellegű kivételét a termelő munkából. A dolgozók számának csökkentésével kevesebb lesz a társadalom tagjai létfenntartásához szükséges javak mennyisége is. Hiába hoznának létre sok százezres hadseregeket, élelem és felszerelés hiánya miatt menthetetlenül kudarcra lennének kárhoztatva. A polgári átalakulással elhárultak a feudalizmus gátjai a termelőerők fejlődése elől. Gyarapodott a burzsoázia és az államok anyagi eszköze a fegyveres erők fenntartására. A korszerű gépi termelőeszközök üzembeállításával, a termelés technológiájának modernizálásával fokozatosan nőtt azok száma is, akiket fegyverforgatás céljára ki lehetett emelni a termelő munkából. A polgári forradalom nemcsak a burzsoáziát, hanem a parasztságot is felszabadította a feudális kötöttségek alól. A parasztok nagy tömegének politikai egyenjogúsítása teremtette meg a korszerű hadseregek emberanyagát. A parasztság oly mértékben vált képessé mind több katona kiállítására, amilyen ütemben fejlődött a mezőgazdasági termelés. Ezért írja Engels a modern hadviselésről, hogy „előfeltétele a burzsoázia és a parcellás parasztok társadalmi és politikai emancipációja. A burzsoázia teremti elő a pénzt, a parcellás parasztok állítják a katonákat. E két osztálynak a feudális és céhbéklyóktól való megszabadulása szükséges a mai óriási hadseregek kiállításához."[3]

A korszerű hadsereg létrehozásának feltételei tehát a tőkés fejlődéssel teremtődtek meg a XIX. században. Az az ország, amelyik előbbre tartott a tőkés fejlődés útján, hadszervezete modernizálásában is az élenjárók közé kerülhetett. A tömegszerűség és a mozgékonyság fő tendenciái a hadügyben azonban nem érvényesültek mechanikusan, pontos időbeni összhangban a társadalmi-gazdasági fejlődéssel. Az európai országok mindegyike megteremtette korszerű hadszervezetét az első világháborúig. Ez azonban Poroszországban megelőzte a gyökeres társadalmi változásokat, Angliában elmaradt azoktól. A modern hadsereg megteremtésére irányuló konkrét intézkedések a társadalmi-gazdasági fejlettség mellett nagymértékben függtek az illető országok földrajzi helyzetétől, politikai viszonyaitól, kormányuk, uralkodó köreik politikai elképzeléseitől. Angliára például két tényező hatott: 1. szigetország jellege, 2. nagy gyarmatbirodalma. Az egyik lehetővé tette az elszigetelődést Európától, a mentesülést a napoleoni hatástól, s növelte biztonságát egy esetleges katonai támadással szemben. A másik egy toborzott gyarmati hadsereg felállítását tette szükségessé. A szokatlan éghajlati viszonyok és az állandó veszély közt végzett hosszú szolgálatra önként vállalkozók kellettek. Ezek a tényezők játszottak szerepet abban, hogy a XIX. század második felének egyik legfejlettebb tőkés állama csak közvetlenül az első világháború előtt reformálta meg hadügyét és teremtette meg az országon belüli állandó szárazföldi hadseregét. A magyar honvédség megteremtését is a politikai tényezők határozták meg.

A korszerű hadrendszer fő irányainak — a tömegességnek és a mozgékonyságnak — szem előtt tartása milyen változtatásokat igényelt a hadszervezés részleteiben? Mindenekelőtt meg kellett változtatni a hadkiegészítés addigi menetét, amely szoros összefüggésben áll az újoncozással, kiképzéssel, a szolgálati idővel, a lakosság katonai csoportosításával.

Az állandó hadseregek megteremtése óta a hadkiegészítés fő módszere a toborzás és az önkéntes katonáskodás volt.[4] Létszámuk békeidőben több tíz-

[3] Uo. 159. o.
[4] Magyarországon az 1715. évi 8. tc. mondta ki először az állandó hadsereg létesítését.

ezret, háborúban 1—2 százezret tett ki.[5] A szolgálati idő 10—25 év között váltakozott. E korszak hadrendszerének alapelve: viszonylag kislétszámú állandó katonaság fenntartása hosszú szolgálati idővel, tartalék nélkül. Háború esetén a fegyveresek létszámát újabb toborzással növelték. Ez az elv a korszerű hadsereg szervezésénél már elavult. Több százezres hadsereget ugyanis toborzással, önkéntesség alapján a katonáskodni akarók korlátozott száma miatt nem lehetett felállítani. A XIX. század elejétől megkezdődött a lakosság általános hadkötelezettségének bevezetése, az összeíráson és soroza'son alapuló újoncozás. Minden évben összeírták és besorozták a fiatalokat — általában 20 éves korban —, akik katonai szolgálatra való alkalmasságuk megállapítása után bevonultak 2—3 éves kiképzésre. Idejük letelte után tartalék állományba kerültek, ahonnan akár évenkénti gyakorlatra, akár háborús szolgálatra — mint kiképzett emberek — gyorsan voltak mobilizálhatók. A hadsereg mozgósítási létszámát a ténylegesek és a tartalékosok összessége adta. Az új elv lényege: rövid tényleges idő, nagylétszámú hadsereg, tartalék rendszeresítésével.

Az általános hadkötelezettség bevezetése azonban nem jelentette a hadra fogható, egészségileg alkalmas fiataloknak teljes számban való bevonultatását és kiképzését. A legtöbb országban — ahol rátértek erre a rendszerre — az összeírt alkalmasak csak egy részét hívták be. A tényleges hadsereg létszámát oly alacsonyan szabták meg, amely nem tette lehetővé az összes hadkötelesek 2—3 évig tartó kiképzését. A bevonulandókkal sorszámot húzattak, s rendszerint csak azokat hívták be katonának, akiknek az alacsonyabb sorszámok jutottak. Ezek közül sem vonult be mindenki. Pénzzel megválthatta, illetve helyettesíthette magát olyannal, aki magasabb sorszámot húzott. Akik a sors szeszélye folytán a szükséges kereten kívül estek, kimaradtak a katonai szolgálatból. Az 1860—70-es évekig ilyen rendszer honosodott meg Európa legtöbb országában, így a Monarchiában is.

Az általános hadkötelezettség bevezetőinek sorát — jóval megelőzve Európa többi országait — Poroszország nyitotta meg. A Napóleontól 1806-ban elszenvedett vereség a hadügy megreformálására késztette az uralkodó köröket. A visszavágás vágyától fűtve, a tilsiti béke tiltó rendelkezései ellenére már 1807-től rátértek a hadseregnek újoncozás útján való erősítésére. Ennek eredményeképpen a porosz hadsereg létszáma 1813 végén 230 ezer főre emelkedett. Gyökeres változást azonban csak az 1814. évi hadügyi reform vont maga után. Ennek alapján bevezették az általános és személyes védkötelezettséget — a helyettesítés kizárásával. Az ország fegyverfogásra alkalmas lakossága 17—49 éves korig védkötelessé vált az alábbiak szerint:

17—19 éves korban a népfelkelésben	3 év
20—22 éves korban tényleges katonai szolgálatban	3 év
23—24 éves korban tartalékban	2 év
25—31 éves korban a Landwehr[6] első vonalában 32—39 éves korban a Landwehr második vonalában	14 év
40—49 éves korban a népfelkelésben[7]	10 év

[5] Poroszország hadseregének létszáma 1713-ban 40 000, 1806-ban Napoleon ellen 250 000 fő volt (*O. Neuschler:* Die Entwicklung der Heeresorganisation. Leipzig, Göschen, 1911. Bd. II. 22. o. és *Bánlaki J.* (doberdói): A magyar nemzet hadtörténelme, Budapest, Grill, 1941. XX. rész, 465. o.)

[6] A porosz Landwehrbe eredetileg behívták és felfegyverezték az ország összes hadkötelesét egy fenyegető külső támadás esetén. Az állandó hadsereg megteremtésével szerepe csökkent. Csak a haderő rendkívüli növelése esetén vették igénybe. Pl. a Napoleon elleni háborúban. 1807 után alakult ki az első és második vonal. Szükség esetén, háborúban az első vonal tényleges hadsereg kiegészítésére szolgált. A második vonal hátországi — pl. várőrségi — szolgálatot teljesített.

[7] *O. Neuschler:* i. m. Bd. II. 78. o.

Ez a rendszer — a hadkiegészítési elvek változatlanul hagyása mellett — 1860-tól tovább fejlődött. A két év tartalék idő négyre emelkedett, a 14 év Landwehr szolgálat 9-re csökkent (4 év az első, 5 év a második vonalban), és az eddigi 40 ezres újonc létszám pedig 63 ezerre nőtt. Az 1860-as módosítás a porosz hadsereg gyarapítását, erejének növelését célozta.[8] Ezáltal lehetővé vált, hogy a porosz hadsereg korábbi 500 ezer főben megállapított hadi létszámát 1866-ban 660 ezer főre emeljék fel.

A porosz hadügyi reform fölötte állt az összes többi országok újoncmegváltási és helyettesítési gyakorlatának, alkalmas volt a korszak követelte tömeghadsereg megteremtésére. Alapgondolata — minden egészséges állampolgár hadkötelezettsége — a kiváltságok helyébe a demokratizmust helyezte előtérbe. Az 1814-es porosz hadügyi reform pozitív vonásaira Engels is felfigyelt. „Az általános hadkötelezettség — amely hacsak papíron létezik is, hozzávetőlegesen az egyetlen demokratikus intézmény Poroszországban — oly nagy haladás az összes eddigi katonai intézkedésekhez viszonyítva, még ha tökéletlenül is vezették be, akkor sem lehet hosszabb időre ismét megszüntetni."[9] Ez a maga korában haladó hadügyi elgondolás azonban a végrehajtás során nem valósult meg maradéktalanul. A fiatalok egy részének alkalma nyílt a bevonulás ideiglenes, vagy végleges, mondvacsinált indokok alapján való elhalasztására. A szolgálatkötelesek egyharmad része minden évben mentesült a katonai szolgálat alól. 1861-ben 113 500 fő volt a bevonultatható alkalmas újoncok száma. Ebből azonban csak 63 ezer fő lett katona. A többiek különféle jogcímen — ideiglenesen alkalmatlanok, nem ütik meg a magassági mértéket, családi viszonyok miatt stb. — felmentést kaptak.[10] Ezért a tényleges hadsereg létszáma sohasem lehetett olyan magas, mint a rendelkezésre álló emberanyag, hanem jóval kisebb annál. Poroszország gyakorlata folytán kialakult az összlakosságból évenként bevonultatható újoncok állagszázaléka. Eszerint a tényleges hadsereg évenkénti utánpótlásánál a lakosság összlétszámának 0,3—0,4%-ára lehetett számítani, vagyis minden ezer ember után 3—4 főre.[11] Jóllehet a besorozott alkalmas újoncok létszáma a legtöbb esetben a 0,6%-ot is elérte.[12]

A hadsereg maximális létszámának megállapításánál és kiállításánál tehát az egyik figyelembe veendő gátló tényezőt a rendelkezésre álló évenkénti utánpótlás korlátozott számában találhatjuk meg. Emellett azonban figyelembe kell venni a termelőerők fejlettségi fokát is, sőt ez az ami elsődlegesen határt szab a fegyveres létszám emelésének. Poroszországban a korszerű hadszervezési elvek alapján mozgósított hadsereg aktív része 1866-ban az összlakosság 3,7%-át tette ki.[13] Természetesen ennél magasabb volt a hadrafogható összlétszáma. Az aktív részhez ugyanis még hozzájöttek a hátországi szolgálatot teljesítők. Poroszországban a 17. évtől a 49. évig terjedő hadkötelezettség 32 korosztályt érintett. Ha a korosztályonként és évenként bevonulók átlagának az 1861. évi 63 ezer főt vesszük, akkor a 32 korosztály összesen elméletileg 2 millió 16 ezer főt, a lakosság 11.1%-át teszi ki. Ennyi lehetett volna a fegyverben állók száma. Láttuk azonban, hogy a papíron nyilvántartottak teljes egészében sohasem voltak mobilizálhatók, a fogyaték

8 Uo. 86. o.

9 „Die allgemeine Wehrpflicht — beiläufig die einzige demokratische Institution, welche in Preussen, wenn auch nur in unvollkommener Durchführung, bestanden hat, sie auf die Dauer nicht wieder abgeschafft werden kann." (*Marx—Engels:* Werke, Bd. 16. Berlin, Dietz, 1962. 44. o.)

10 Uo. 45—49. o.

11 Poroszország lakóinak száma 1815-ben 10 millió, a bevonult újoncok száma 40 ezer, 0,4%, ezer ember után 4 fő. 1861-ben a 18 millióból 63 ezer fő lett újonc, 0,35%, ezer lakos után 3,5 fő.

12 Poroszországban 1861-ben a 18 millió lakosból 107 ezer volt a bevonultatható újoncok száma. (0,63%).

13 18 millióból 660 ezer fő.

egyharmad körül mozgott. Ebben az esetben tehát csak mintegy 1 millió 300 ezer, azaz valamivel több, mint 7% volt mozgosítható. Ez az arány meg is felelt a kor átlagának. „... a legutóbbi 60 év tapasztalata azt bizonyítja — írta Engels 1861-ben —, hogy a burzsoázia és a szabadparcellás parasztok rendszerében egyetlen népi háborúban sem lehet a népesség 7%-ánál többet fegyverbe hívni; tehát körülbelül 5%-ot lehet aktívan felhasználni."[14] Majd meg is indokolja következtetését: „Csak ha minden egyes ember átlagmunkája, gépek stb. révén kétszer annyit ér majd mint most, csak akkor lehet kétszer annyi embert nélkülözni a munkában, de akkor is csak rövid időre, mert egyetlen ország sem tarthat sokáig fegyverben 5%-ot sem."[15] Tehát annak ellenére, hogy a tárgyalt korszak hadseregei fejlődésének egyik fő jellemzője a tömegesség, a fegyveresek létszámát csak bizonyos határig lehetett növelni. Az objektív körülmények gátolták az esetleges szubjektív törekvéseket.

A XIX. századi hadügyi reformok fontos része a fegyverforgatásra alkalmas férfiak kategóriákba sorolása. Kezdetben csak a ténylegesek és a tartalékosokat különböztették meg. Később napvilágot láttak olyan elnevezések, mint a póttartalékosok, egyévi önkéntesek, népfelkelők. Jogszabályok születtek a különböző csoportokhoz tartozó emberek jogairól és főleg kötelességeiről. Ezek a jogszabályok behatoltak a mindennapi „civil" életbe és keretek közé szorították. Bővült az emberekről készült nyilvántartások köre. A születés, adókötelesség, illetőség, vallás stb. mellé odakerült az új lajstrom, amely aszerint osztályozta az embereket, hogy a rájuk vonatkozó katonáskodási eljárások teljesítésében hol tartanak: bevonulás előtt, éppen katonák, vagy már kiszolgáltak. A férfi — legfőképpen a dolgozó férfi — értékét meghatározó szempontok közé a katonaiak is odakerültek.

A nagylétszámú állandó hadsereg megszervezése szükségessé tette a megfelelő tagozódást. Lassanként kialakult a raj, szakasz, zászlóalj, ezred, dandár, hadosztály, hadtest tagozódás. Ilyen elnevezések részben már korábban is voltak. Például az ezred, mint hadseregszervezési fogalom, már a XVI. század második felében megjelent[16] és a harmincéves háború idején már szilárd formát öltött. Rákóczi seregének hadrendjében is találunk többek között dandárokat és hadtesteket. A XIX. századi szervezés nyilvánvalóan fejlettebb színvonalú elveken nyugodott. Harcászatilag az egyes taktikai feladatok önálló végrehajtásának igénye szabta meg a tagozódást. Az egyes részek önálló harci cselekménye, mely természetesen szoros összhangban áll az egészre vonatkozó célkitűzésekkel, a XIX. századi hadügy új vonása. Napóleon alakította ki ezt a harcmódot s tőle vették át Európa-szerte.

A tömegszerűség és a mozgékonyság éppen ezen a ponton találkoznak, mint amelyek egymást feltételezik. A több százezres létszámú hadsereget már nem lehet egyszerre működtetni, minden harcoló részét azonos elvek alapján, ugyanolyan jellegű terepen mozgatni és vezényelni, mint ahogy a feudális vonaltaktika rendszerében szokásos volt. A csapatokat már nem is lehetett vezényelni, hanem vezetni kellett. A nagykiterjedésű arcvonalon a hadsereget részekre, seregtestekre kellett osztani. Tevékenységüket a hadsereg parancsnoka már nem tekinthette át, irányíthatta vezényszóval. A felsőbb parancsnok már csak a célt határozhatta meg, amelynek elérésére a végrehajtónak szabad kezet adott. A vezetés elve lett: szétosztani a hadsereget a mozgás idején s egyesíteni a harcban. A feladat végrehajtásában

14 *Engels:* i. m. 162. o.
15 Uo. 165. o.
16 *Ottoheinz Rochol:* Az állandó hadsereg. Hadtörténeti Közlemények, 1954. 3—4. sz. 119—120. o.

előtérbe került a szakadatlan támadó előrenyomulás, a főerőnek a legfontosabb vagy a leggyengébb ponton való alkalmazása, az arctámadás helyett az átkarolás, az oldaltámadás, a megkerülés, a zárt tömegek rohama — a rohamharcászat — helyett a csatárlánc lövészharcászat stb., és mindezekhez a terep kihasználása. Az új harci formák a vezetéstől nagy önállóságot, az eszközöktől és az élőerőktől sok mozgást kívántak. A hadsereg mozgékonysága bizonyos feltételek mellett valósulhatott csak meg. Mindenekelőtt át kellett alakítani az élőerők (ember, ló) élelmezési rendszerét. Az élelmiszer, lótáp utánpótlás nem történhetett többé raktárakból. Oly nagy tároló helyiségek, amelyek a nagylétszámú hadsereg élelemellátását hosszabb időre biztosítani tudnák, mozgásképtelenek lettek volna. Az új hadsereg raktárainak ezért csak az lehetett a feladata, hogy előre nem látható esetekben rövid ideig tudjon élelmezni. Az ellátást normális viszonyok között területi beszerzéssel kellett biztosítani. Ez azt is jelentette, hogy a hadsereg nem tartózkodhatott sokáig egy területen, tovább kellett mennie valamilyen irányba. Az irány megválasztásánál az élelmezési lehetőségek döntően estek latba.

Szoros összefüggés van a mozgékonyság és a személyi állomány műveltsége között is. A csapatok önálló tevékenységének fokozódásával megnőttek a tisztekkel szemben támasztandó követelmények. Saját fegyvernemének sajátosságait jól ismerő, taktikailag képzett, jó szervezőképességű parancsnokokra volt szükség. A korszerű harc fokozottabb aktivitást követelt a beosztottaktól is. Az újonnan adódó feladatok — mint a járőrözés, előőrsi szolgálat, takarmánybeszerzés — önállóságot, leleményességet kívántak. A harccselekmények módjának változatossága, bonyolultsága tehát minden szinten előtérbe állította a katonai szaktudás fokozásának szükségességét. A kiképzésben egyre inkább háttérbe kellett szorulnia a katonaélet formai oldalának — a díszelgésnek, masírozásnak stb. — s nagyobb súlyt kellett kapnia a tartalmi résznek, az általános ismereteken alapuló szaktudásnak. Az állam iskolai hálózatának mind jobban bele kellett kapcsolódnia a majdan hadköteles fiatalok katonai előképzésébe. A katonai műveltség megszerzéséhez mindinkább szükségessé váltak az általános ismeretek (írás, olvasás, számolás stb.). Továbbá előtérbe került a sorakozás és a menetelés gyakorlása, a hadseregnél használatos gyalogsági fegyverek iskolai megismerése, a rendre és fegyelemre való nevelés. Moltke a következőképpen méltatta a német tanítók szerepét a francia—porosz háborúval kapcsolatban: „A német népiskolai tanítók voltak azok, akik francia kartársaik fölött a győzelmet kivívták."[17] Ha Moltke megállapítása túlzottnak is tekinthető, racionális magja mégis igaz, nevezetesen az, hogy a hadsereg ütőképességének fokozásában az iskola jelentős szerepet játszik.

Végül nem hagyható szó nélkül a haditechnika fejlettsége és a korszerű hadsereg közötti összefüggés. A hadsereg mozgékonysága, egyes csapatok önállósága a harcban, a tagolt harcrend kialakítása elsősorban a haditechnika függvénye. Például Napóleon csapatainak mozgékonysága nem érte volna el az ismert fokot, ha tüzérségi lövegeit nem építette volna könnyebb ágyútalpakra. A puska tökéletesítése, tűzgyorsaságának megnövekedése kényszerítette ki a tagolt harcrend bevezetését, a terep adottságainak kihasználását, a beásást. A fegyverek korszerűsítése pedig a termelőerők fejlettségétől függ. Ezzel visszaértünk kiinduló pontunkhoz.

A XIX. századi modern hadsereg — mint láttuk — az akkori társadalmi viszonyok szükségszerű terméke. Magán viseli a társadalomban végbement

[17] „Die deutschen Volksshulmeister waren es, welche den Sieg über ihre französischen Collegen davontrugen!" (Idézi *Tamásy Béla:* Hadseregszervezetünk reformjához. Budapest, Benkő, 1909. 39. o.)

politikai és gazdasági változások jegyeit, a feudalizmus felváltását a kapitalizmus által. A hadügy fejlődése nem más, mint e folyamat katonai visszatükröződése. Fő vonásai: a támadó eszközök tömegszerűsége és mozgékonysága, mint meghatározók. Maguk után vonják: az általános védkötelezettség bevezetését, a társadalom férfi tagjainak katonai szempontból való osztályozását és nyilvántartását, a tagolt hadrendet, a tiszti, altiszti és legénységi állomány általános és katonai műveltségének fokozódását. Ezek az általános vonások jellemezték Európa főbb országainak hadseregeit a XIX. században. Bizonyos különbség mutatkozott a modern elvekre való rátérés időpontjában, valamint abban a konkrét társadalmi-gazdasági helyzetben, amelyben a hadsereg fejlesztésének általános törvényszerűségei sajátos módon érvényesültek.

2. Ausztria és Magyarország hadügye a kiegyezés előtt

Az osztrák császárság a korszerű irányzatnak megfelelően többször módosította hadszervezetét. A XIX. század első évtizedében a toborzás helyett részben rátért az összeíráson alapuló hadkiegészítési rendszerre, a helyettesítésnek és a katonai szolgálat megváltásának bevezetésével.[18] Emellett a Németországgal szomszédos területeken továbbra is fennmaradt a régi népfelkelési mód: a tiroli felkelés és a magyar nemesi insurrectio. A szolgálati idő az élethossziglanról a század elején először 14, majd 10 évre csökkent.

1808-ban további intézkedések következtek. Megszervezték a tényleges hadsereg tartalékát és a Landwehrt. Az előbbihez tartoztak a be nem hívott szolgálatkötelesek. Belőlük pótolták a tényleges hadsereg hiányát békében és háborúban egyaránt. Tagjait időnként behívták fegyvergyakorlatra. A Landwehrt alkották mindazok, akiket nem köteleztek szolgálatra sem a tényleges hadseregben, sem a tartalékban, továbbá valamennyi kiszolgált katona 45 éves korig. A Landwehrt háború esetén csak hátországi szolgálatra lehetett felhasználni. Ez a rendszer 1852-ig állt fenn.

Az osztrák hadügyet 1852-ben tovább korszerűsítették. Bevezették az általános védkötelezettséget. A megváltás és a helyettesítés azonban továbbra is fennmaradt. A szolgálati időt 8 tényleges évben (amelyből rendszerint csak 3—4 évet töltöttek le a behívottak) és 2 év tartalékban állapították meg. A Landwehr intézményét teljesen eltörölték, a tiroli felkelés azonban továbbra is fennmaradt.

Ausztria hadereje, mint minden XIX. századi hadsereg, a következő fegyvernemekre oszlott: gyalogság, lovasság, tüzérség, műszaki csapatok, vonat alakulatok. A gyalogság az 1859-ben rendszeresített Lorenz mintájú 14 mm-es huzagolt csövű, elöltöltő puskával volt felszerelve. A lovasság fegyverzete kardból és pisztolyból, kisebb részben lándzsából állott.

Az osztrák hadkiegészítésnek voltak tehát haladó vonásai. A toborzást felváltotta az összeírás, majd az általános hadkötelezettség. Ezzel megteremtődött a hadsereg létszámemelésének legfontosabb feltétele. Az új rendszert azonban maradi vonások tarkították. A módosabbak lényegében mentességet élveztek, a katonáskodás továbbra is csak a szegény néprétegek kötelessége maradt. Megjegyezzük, hogy ez a felemás állapot a hadsereg minden területén éreztette hatását. Fegyverzete korszerűsödött ugyan, de nem a legfejlettebb technika alapján. Tagozódásában korszerű elveket követett, de a csapatok felhasználásának taktikája nélkülözte a tagoltságot és a mozgékonyságot. Vagyis Ausztria hadserege magán viselte az állam jegyeit,

18 A megváltás összegét évenként állapították meg. Például 1859-ben 1500 forint volt.

amelyben megkezdődött ugyan a kapitalizmus fejlődése, de a feudális maradványok még gátlólag hatottak. Ilyen körülmények között érkezett el Ausztria az 1866-os Poroszország elleni háborúhoz.

Az elszenvedett vereség világossá tette Ausztria elmaradottságát a hadügyek terén. Megmutatta az osztrák rendszer gyengéit, de azt is, hogy a hadseregnek milyen irányban kell továbbfejlődnie. A legkézenfekvőbb feladat adott volt: a hadsereg létszámának növelése és minden szintű vezetési színvonal javítása érdekében korszerűsíteni kell a hadkiegészítési rendszert; be kell vezetni a helyettesítés és megváltás nélküli általános hadkötelezettséget, különös tekintettel a magas szintű általános műveltséggel rendelkező férfiakra, akiket eddig felmentettek a katonai szolgálat alól (tisztviselők, orvosok, tanítók, egyetemi hallgatók). Aktivizálásukon keresztül ki kell alakítani egy jól képzett tisztikart. Ezen kívül a hadsereget el kell látni korszerű fegyverekkel; módosítani kell az eddigi harcászati elveket, s ezeknek megfelelően meg kell változtatni a kiképzés jellegét. Ezek voltak azok a főbb irányelvek, amelyek alapvetően megszabták a Monarchia hadserege fejlesztésének konkrét tennivalóit a kiegyezés után.

Önálló magyar hadügy 1711-től nem létezett. Az országgyűlésnek csak arról kellett döntenie, hogy hány újoncot és mekkora összeget bocsásson Ausztria rendelkezésére. A magyarokból kiállítandó katonaság létszámát először az 1741. évi 63. tc. rögzítette. E szerint hat magyar ezredet kellett felállítani összesen 21 622 fővel.[19] Ettől az időponttól álltak fenn magyar állandó alakulatok, amelyeknek létszáma 1751—1802 között 54—64 ezer főt tett ki.[20] A hiány pótlása a rendek szabad felajánlása, vagy toborzás útján történt. Az állandó katonaság fenntartására szükséges adó összegét az 1715. évi 8. tc. alapján csak az országgyűlésnek volt joga megajánlani. Azonban 1741 után 10 évig, 1751 után 13 évig, majd 1764 után 26 évig nem ült össze a magyar országgyűlés. Ez időben a király rendeletekkel kormányozta az országot. Ezért kellett az 1790—91. évi országgyűlésnek ismételten leszögezni a rendek jogát a hadi adó kivetésére, most már kibővítve az újoncmegajánlással. (19. tc.). Ez azonban semmit sem változtatott a lényegen. Bécs mindig megkapta a neki szükséges katonákat és összegeket. 1792—1840 között összesen 190 ezer főt és 25 275 000 forintot szavaztak meg a magyar országgyűlések a bécsi udvar számára.[21] Sőt a bizonytalan számú pótlást adó to-

19 *Szederkényi Nándor:* A magyar hadi intézmény. Budapest, Athenaeum, 1896. 168. o.
20 1751-ben 54 993, 1790-ben55 947, 1802-ben pedig 63 264 fő volt a magyar katonaság létszáma.
21

Az országgyűlés ideje:	A katonák száma	Ft. összeg:	Megjegyzés
1792	5 000	4 000 000	
1796	50 000	—	
1802	12 000	—	
1807	12 000	200 000	
1808	25 000	5 000 000	(adó)
		200 000	(újoncfogadásra)
1811	—	12 000 000	*
1832/36	48 000	3 8000 00	
		75 000	(adó)
1839/40	38 000	—	(újoncfogadásra)
Összesen:	190 000	25 275 000	

* devalvált forint.

(Szederkényi Nándor: i. m. adatai alapján.)

borzásról és felfogadásról rátértek a sorshúzás rendszerére. Az 1840. évi 2. tc. rögzítette ezt a változást, a megajánlott 38 000 újonc kiállítására. A magyar urak szűkmarkúsága miatt az osztrák uralkodó köröknek tehát nem kellett panaszkodniuk. Pedig Bécs korántsem tanúsított ilyen megértést a magyar rendi igények iránt. Már az 1792. évi 9. tc. rögzíti a magyar szolgálati nyelv bevezetésének és a tiszti beosztások magyarokkal való betöltésének követelését. A továbbiakban még három országgyűlés foglalkozott ezzel a problémával anélkül, hogy megoldódott volna.[22] A bécsi udvar ugyanis csak a meghallgatásig és az ígéretéig jutott el. 1848 kellett ahhoz, hogy a reformkor többi követelései mellett ez is teljesüljön. A Rákóczi-szabadságharc leverése óta először 1848-ban alakult független magyar hadsereg.

Az „áprilisi törvények" adta lehetőségeket a kormány gyorsan kihasználta. Megszervezte a nemzetőrséget, amely elsősorban a belső rend fenntartására volt hivatott, de szükség esetén külső támadás felfogására és visszaverésére is külön fel lehetett használni.[23] Emellett a baloldal határozott követelésére megkezdődött egy katonai szervezet, a „nemzetőrség" felállítása is. Az 1848. május 16-i rendeletre önként jelentkezőkből tíz zászlóaljat állítottak fel. Ez alkotta a honvédsereg magvát. Később beolvadt az osztrák haderő elvonulása után visszamaradt 21 zászlóalj is, amelyekben magyarokon kívül más nemzetiségek — például itt tartózkodó olaszok — is voltak. A független magyar hadsereg megteremtésének munkálatai a Jelačić felett aratott győzelem után meggyorsultak. A toborzást felváltotta a sorozás, amely 1848 októberétől kezdve jelentős eredményeket hozott. Létrejött a négy fegyvernemből álló magyar honvédség (gyalogság, lovasság, tüzérség és műszaki csapatok). Az alakulatok létszámát továbbra is növelték az önkéntesek. A magyar hadsereg létszáma 1849 nyarán, Kossuth és híveinek minden erőfeszítése ellenére sem haladta meg a 172 ezer főt, amellyel több mint kétszeres túlerő állt szemben.[24] A magyar hadsereg fegyverzete, felszerelése megfelelt a korszak színvonalának. A gyalogság elöltöltő, részben huzagolt csövű szuronyos puskákkal volt felszerelve. A szurony még nagy szerepet játszott a csata eldöntésében. A lovasság karddal, pisztollyal és karabéllyal rendelkezett. A pisztoly hatásos lőtávolsága azonban alig érte el a húsz lépést. A tüzérségnek két típusú lövege volt: a tábori, valamint a várostromra vagy várvédelemre használható teleplöveg. A honvédség gyengesége nem a fegyverek minőségében, hanem mennyiségében rejlett. Csak a fegyverszükséglet 50%-át sikerült biztosítani a csapatok számára. A harcmód tartalmazott ugyan új elemeket — például a támadás tüzérségi előkészítése, a tagolt harcalakzat alkalmazására való törekvés —, azonban nem tért el lényegesen a császáritól. A zászlóaljak egymás mellett és mögött, zárt sorokban, századoszlopokban álltak fel. A támadó harceljárás jellemzője volt a zászlóaljak váltakozó lökése és ellenlökése. A lovasság a vonalak szárnyain vagy hátul helyezkedett el, támadási feladat végrehajtására készen. A zárt rendet csak a zászlóaljak elé küldött csatárlánc lazította fel, amelynek az ellenség nyugtalanítása volt a feladata.

Láthatjuk tehát, hogy a hadügy fentebb ismertetett korszerű elvei még 1848—49 forradalmi hadseregében sem törtek utat maguknak. Ezért a magyarországi előzmények elsősorban nem hadügyi szempontból, hanem politikailag voltak jelentősek az 1867 utáni honvédség létrehozásánál. Vezényleti nyelvében nemzeti, magyar tisztikar által vezetett hadsereg megteremtésé-

22 1807. évi 1. tc., 1830. évi 7. tc., 1840. évi 2. tc.

23 Az ország négy nemzetőr kerülete önkéntes jelentkezőkből évenként 8 ezer főt állított ki. (Dunán inneni, dunántúli, Tiszán inneni, tiszántúli.)

24 Az osztrák császári seregek létszáma: több mint 166 ezer fő. Az orosz cári seregek létszáma: 204 ezer fő.

nek követelése, a XVIII. század utolsó évtizedétől kezdve az országgyűlések állandó napirendi pontja volt. E probléma megoldására irányuló törekvések több mint félévszázados múltra tekintettek vissza. A kiegyezés után, amikor Magyarország a korábbinál kedvezőbb politikai helyzetbe került, nemcsak hogy nem lehetett ezeknek hátat fordítani, hanem tovább is kellett lépni. Ezt követelte 1848—49 példája is, amikor a nehéz viszonyok közepette létrehozott, hiányosan felszerelt magyar hadsereg — a nála erősebb ellenféllel szemben — eredményeivel kivívta Európa megbecsülését. Az Andrássy-kormánynak a honvédség megteremtésére irányuló erőfeszítései 1867 után tehát történelmi alapokon nyugodtak.

I. A HONVÉDSÉG LÉTREHOZÁSÁNAK KÖRÜLMÉNYEI

Magyarország katonai szervezetének megteremtése közvetlenül a kiegyezés utáni bonyolult bel- és külpolitikai viszonyok között ment végbe. Az ország új politikai státusából fakadó problémák különböző elgondolások alapján differenciálták az egyes társadalmi csoportokat. Nézeteik és törekvéseik sokszor még azonos osztályokon belül is eltértek egymástól. Ha egy-egy kérdésben meg is egyeztek, még maradt számos más, amelyben a vita újult erővel lángolt fel. Ilyen volt a magyar honvédség megteremtésével kapcsolatos probléma-komplexum nagy része, melynek megoldásában a Deák-párt, valamint a balközép- és szélsőbal ellenzék késhegyig menő harcot vívott.

A katonai kérdés megoldása azonban elsősorban nem magyar ügy volt: a dualista rendszer megszilárdításának, tekintélye emelésének fontos tényezőjét alkotta. Ezért a bécsi udvar politikai és katonai körei csak összbirodalmi szempontokat vettek figyelembe, és hajlottak a magyar igények teljes figyelmen kívül hagyására. A Habsburg Monarchia hadszervezetének újjáalakítása, illetőleg a magyar honvédség megszervezése csak akkor történhetett meg, ha az ellentétes álláspontok közelednek egymáshoz s az elgondolás végleges formába öntése nem az óhajokból indul ki, hanem a reális helyzeten nyugszik. Addig azonban sok heves szócsata színhelye volt Bécs és a magyar országgyűlés.

Az osztrák politikai körök már közvetlenül az 1866-os vereség után hozzáláttak a hadsereg megreformálásához. John Ferenc altábornagy, hadügyminiszter már 1866 őszén kidolgozott egy tervet az általános hadkötelezettségen alapuló hadsereg megszervezésére. Ebben javaslatot tett egy úgynevezett második vonal felállítására is, amelyben azok a 18—45 éves korú férfiak vettek volna részt, akik nem tartoznak a hadsereg kötelékébe. Ennek az országonként vagy tartományonként létrehozott hadseregen kívüli fegyveres erőnek csak háborús feladata lett volna: a belső védelem megszervezése, szükség esetén a hadsereg támogatása. John Magyarország részére csak a második vonalat javasolta. Erről a tervről azért érdemes legalább ennyiben megemlékezni, mert 1867 február után is ez volt az osztrák kormány álláspontjának alapja a hadsereg-reformmal kapcsolatban.

Különösen a vezető katonai körök utasították el határozottan „Magyarország államiságának bevitelét a hadseregbe".[25] Az osztrák uralkodó körök ragaszkodtak egy egységes szervezetű, vezényleti nyelvű és Ausztria kormányának irányítása alatt álló hadsereg megteremtéséhez. Külpolitikájukat — amelynek végrehajtásához a hadseregnek döntő szerepet szántak — az alábbiak jellemezték. Visszahódítani a königgrätzi csatával elvesztett né-

25 *Lederer Béla:* gróf Andrássy Gyula beszédei. I. köt. Budapest, Franklin, 1891. 327. o.

metországi hatalmi pozíciókat s ezzel gátat vetni a porosz nagyhatalmi politikának;[26] megakadályozni az Oroszország által támogatott szláv nemzeti mozgalmakat, amelyek a dualista államot felbomlással fenyegették: egyszóval megerősíteni a Habsburg Monarchia nagyhatalmi pozícióit Európában, s oroszellenességgel biztosítani a birtokos osztály és a fejlődő burzsoázia uralmát a szláv többség felett. Ellene voltak minden olyan javaslatnak, amelynek elfogadása és végrehajtása a Monarchiának és hadseregének gyengítését eredményezhette volna. Magyarország legcsekélyebb hadügyi önrendelkezését pedig gyengítő tényezőnek tekintették. Bécsben irtóztak a honvéd névtől, amelyhez a birodalom annyi kudarca fűződött. Minden kis engedményben 1848 feltámadását, a Habsburg államnak és hadseregének szétszakítását látták.

A bécsi véleménnyel ellentétben idehaza nagy tábora volt azoknak, akik Ausztriától független, önálló magyar hadsereg megteremtése mellett szálltak síkra. Ebben a kérdésben egy nézeten voltak az 1867-es ellenzék különböző csoportjai.

Az abszolutizmus-ellenes illegális szervezetek mellett a hivatalos intézmények is napirendre tűzték a hadügyi kérdések megtárgyalását. Az 1860 őszétől, az *októberi diploma* nyomán megnyíló legális politikai fórumokon, elsősorban a megyei közgyűléseken, nyíltan kezdték követelni az osztrák seregek eltávolítását, az önálló magyar hadsereg megalakítását. 1861 áprilisi feliratában Deák is szót emelt a nagyobb magyar katonai önállóság érdekében. „Világos törvényeink ellenére — írta Deák — az országgyűlés beleegyezése nélkül idegen újoncozási rendszer lépett életbe, a katonaság törvényellenesen szaporíttatott, hazánk fiai közül számosan nem magyar, hanem örök tartománybeli ezredekbe soroztattak, s midőn ők és a magyar ezredek hazánkon kívül kénytelenek szolgálatot tenni, az országot és várait idegen katonaság tartja megszállva."[27] A katonai problémák megoldásának elősegítésére többen is előléptek konkrét tervekkel.[28] A szerzők javaslatot tettek a magyar hadsereg létszámára, szervezetére, szolgálati idejére és kiképzésére. Elemezték Magyarország külpolitikai helyzetét, s ebből meghatározták az ellenség várható támadásának irányát, amelynek alárendelték a csapatok csoportosításának kérdését. Elgondolásaik több korabeli haladó vonást tartalmaztak. Mindegyikük síkra szállt az általános hadkötelezettség bevezetése mellett. „... a hadiszolgálat éppen olyan közteher, mint bármely más adó, s aki az állam jótéteményeiben részesülni akar, kell, hogy tartozását is lerója, tehát semminemű megváltásnak és helyettesítésnek nincs helye ..." — állapította meg Ivánka Imre, a balközép országgyűlési képviselője, aki 1848—49-ben a honvédség őrnagya volt.[29] Fontosnak tartották továbbá a haderőn kívüli, főleg az iskolai katonai képzést, valamint a lövészet előtérbe helyezését — lőterek felállítása és lövészeti versenyek megrendezése útján. Mindezek a korszerű hadsereg fontos elemei. A gyalogság és a lovasság mellett kihangsúlyozták a tüzérség felállításának fontosságát is, valamint a hadsereg önálló magyar részének megteremtését magyar tisztikarral és vezényleti nyelven. Az utóbbi követelések voltak a szélsőbal és balközép ellenzék fő vesszőparipái, amelyeken még jóval a kiegyezés után is lovagoltak az egyes országgyűléseken. Az önálló, első vonalbeli hadsereg megterem-

26 Az udvari párt 1866 után ebben látta a Monarchia külpolitikájának alapvető feladatát. (Vö. *Diószegi István:* Ausztria—Magyarország és a francia—porosz háború 1870—1871. Budapest, Akadémia Kiadó, 1965. 14. o.)

27 Idézi *Ivánka Imre:* A magyar hadsereg. Pest, Kertész ny. 1861. 5. o.

28 *Ivánka Imre:* A magyar hadsereg. Pest, Kertész ny. 1861 és 1868,; B. *Leutsch Albert:* A magyar honvédhad. Sárospatak, Ref. főiskolai ny. 1861.

29 *Ivánka Imre:* A magyar hadsereg. Pest, Kertész ny. 1868. 7. o.

tésének követelése a képviselők egy részének politikai meggyőződéséből fakadt. De jócskán akadtak olyanok is, akiknél anyagi érdekből táplálkozott. Ausztria visszaszorításától saját politikai befolyásuk növekedését és a jól fizető állami funkciók megszerzését remélték. A hadseregben igényt tartottak a tiszti és tábornoki állások zömének betöltésére, mely nemcsak anyagilag volt kifizetődő, hanem társadalmi megbecsülést is nyújtott. Mindezeket a követeléseket természetesen hazafias burokban tálalták, hivatkozva az 1848 előtti követelésekre és 1848—49 példájára. Érthető, hogy nézeteik az országban nagy népszerűségnek örvendtek. Még egyes vármegyék is szót emeltek a nemzeti hadsereg megteremtésének ügyében. Esztergom és Turóc megyék még a kiegyezés létrejötte előtt sürgették a hadseregnek „nemzeti lábra leendő állítását."[30] Szepes vármegye is megtette javaslatát „a magyar hadseregnek lábra állítása érdekében", de közbeeső megoldásként ideiglenesen megelégedett volna a hadjutalékra megszavazott létszám egy részének a honvédségbe való besorozásával is.[31]

A dualista Monarchia hadügyének megreformálására vonatkozóan tehát két homlokegyenest ellenkező nézet alakult ki. Az egyik alapján a legnagyobb bizalmatlansággal kell viseltetni mindazzal szemben, ami a régen fenálló rendszer megváltoztatását foglalja magában, továbbá a külön nemzeti haderő felállítását veszélyesnek kell tekinteni az államra. A másik szerint fel kellett volna bomlasztani a meglévő hadsereget egy külön osztrák és magyar hadseregre. Mindkét irányzat elgondolásainak fő vonásai azonban elfogadhatatlanok voltak, mivel nem számoltak a konkrét történelmi körülményekkel. Egy olyan két központú rendszerben, mint a Habsburg Monarchia, nem lehetett figyelmen kívül hagyni egyik fél kívánságát sem, az egész államalakulat felbomlásának veszélye nélkül. A probléma megoldásának érdekében tehát egy olyan kompromisszumot kellett találni, mellyel ha átmenetileg is, de mindkét ország politikai körei elégedettek, s ami biztosítja együttműködésüket.

John hadügyminiszter terve 1867. június 30-án jutott el gróf Andrássy Gyulához, a magyar miniszterelnökhöz és honvédelmi miniszterhez. Időközben ugyanis Ferenc József beleegyezett abba, hogy Andrássy vezetésével önálló magyar honvédelmi minisztérium alakuljon. Eldöntésre várt azonban még az a kérdés, meddig terjedjen ki a minisztérium hatásköre, milyen ügyekben legyen döntési vagy javaslattevő joga, rendelkezze-e csapatokkal és azok milyen harcértékűek legyenek. E kérdésekről folyó tárgyalásokon az új magyar miniszterelnök és honvédelmi miniszter képviselte a magyar uralkodó körök érdekeit.

A végleges döntés meghozatala nem volt könnyű, nagy ellentéteket kellett áthidalni. Andrássy látta, hogy sem John terve, sem a magyar parlamenti ellenzék álláspontja nem fogadható el. Konkrét elképzelése azonban kezdetben neki sem volt. A helyzetet megnehezítette az is, hogy a hadseregre vonatkozó 1867. évi 12. tc. 11. §-a nem volt elég világosan és egyértelműen megfogalmazva.[32] Ebből egy olyan magyar hadsereg megteremtésére is lehetett következtetni, mely a közös hadsereg részét alkotja. A magyar ellenzék követelése alátámasztásául többek között erre a pontra is támaszkodott. A király egyenlőre szintén nem hajlott semmilyen engedményre. Tehát a megegyezést meg kellett előznie egy tervezgetési időszaknak, amelyben a

30 Országos Levéltár, Miniszterelnökség (a továbbiakban OL. min. eln.) 1868. 60/213 sz.
31 OL. min. eln. 1868. 60/193 sz.
32 „Ő Felségének a hadügy körébe tartozó alkotmányos fejedelmi jogai folytán, mindaz, ami az egész hadseregnek és így a magyar hadseregnek is, mint az összes hadsereg kiegészítő részének, egységes vezénylésre és belszervezetére vonatkozik. Ő Felsége által intézendőnek ismertetik el." (Magyar Törvénytár, 1836—1868. évi törvénycikkek, Budapest, 1896. 335. o.)

szembenálló felek kialakítják saját álláspontjukat, s a viták során egymás nézeteit és szándékait megismerve közelednek egymáshoz. Ez az időszak 1868. május 29-ig tartott. John hadügyminiszter megbízta Grivicic György tábornokot, hogy közvetítsen közte és Andrássy közt. Andrássy részletes javaslatot dolgozott ki Gelich Richard osztálytanácsossal, a későbbi honvédelmi minisztériumi hadműveleti osztály vezetőjével. Közben Beck Frigyes ezredes, a király katonai irodájának főnöke és legközvetlenebb katonai tanácsadója, tanulmányt készített a hadsereg kettéosztása ellen és tárgyalt Andrássyval. A személyes érintkezések és véleménycserék hoztak némi eredményt. Bécs jobban megismerte Andrássy törekvéseit, s meggyőződhetett a Monarchiához való hűségéről. Grivicic és Beck pedig részben közelebb is kerültek a magyar miniszterelnök álláspontjához.[33] 1868 januárjában megérkezett Bécsbe Gelich törvénytervezete is, amely egy nemzeti színezetű, de szorosan a közös hadsereghez tartozó magyar katonaság felállítását javasolta. Hivatalos tervben akkor szerepelt először a „honvéd" kifejezés. John hadügyminiszter, aki továbbra is ragaszkodott eredeti elgondolásához, látva a felek közeledését, lemondásra kényszerült. Helyét báró Kuhn Ferenc altábornagy foglalta el.

A hadsereg ügyét azután különféle fórumokon tárgyalták.[34] 1868 januártól május végéig még sok osztrák kétkedést kellett eloszlatni, míg végül végleges fogalmazásban megszületett a honvédségről szóló törvényjavaslat. Az osztrák uralkodó körök beleegyeztek abba, hogy a magyar honvédelmi minisztérium közigazgatása alatt létrejöjjön egy 78 zászóalj magyar és 4 zászlóalj horvát lovasszázadból álló honvédség, amelynek zászlaja, ruházata, szolgálati nyelve magyar, illetőleg horvát. Ennyit engedett Bécs. Ragaszkodott viszont ahhoz, hogy katonai ügyekben a király által kinevezett főparancsnok álljon a honvédség élén, a honvédség csak második vonalbeli fegyveres erő legyen, amely a közös hadseregnek csak kiegészítő része, s hogy újoncellátásra csak a közös hadsereg igényeinek kielégítése után kerüljön sor. Ezek voltak Andrássy által tett engedmények. A közel egy esztendeig tartó tanácskozásokon, vitákon kristályosodott ki tehát az a mindkét fél által elfogadható közös alap, amelyen a részletek kidolgozhatóvá váltak, s megkezdődhetett megvalósításuk.

Mi okozta Bécs engedékenységét? Ehhez nagy általánosságban feltétlenül hozzájárult Ausztriának Olaszországgal és Poroszországgal szembeni katonai és politikai kudarca, európai nagyhatalmi pozíciójának megingása. A vereségek következtében szétzilálódott hajdani birodalom 1867-ben nem tárgyalhatott erőpozícióból. E mellett azonban meghatározó volt Andrássynak Bécset támogató politikája, mely rugalmasan alkalmazkodott az új helyzethez. A magyar nagybirtokos osztály a dolgozó tömegek és a nemzetiségek feletti uralmának stabilizálása érdekében a kiegyezés itthoni elfogadtatására, megszilárdítására és a Monarchia védelmére törekedett. Érdekében állott az új állam ütőképességének megteremtése és állandó fokozása. E célból beleegyezett az ország segítő erejének a legmesszebbmenő felhasználásába. Ez határozta meg a honvédség kérdésében elfoglalt álláspontját. Olyan megoldást keresett, amelynél Magyarország áldozatvállalása elé nem gördül politikai akadály, vagyis az ellenzék nemzeti követelése bizonyos mértékig kielégítést nyer. „Mindaz, amit a Monarchia két része saját honvédsé-

33 Grivicic ismerve a magyarországi ellenzéki hangulatot, helyesnek tartotta Andrássy elgondolását egy mérsékelt nemzeti színezetű katonai reform kidolgozására. Beck javasolta John terveinek felülvizsgálását, s túlzottan ítélte meg a hadsereg feldarabolásának vádjával illetni Andrássyt.

34 *Berkó István:* A magyar királyi honvédség története. 1868—1918. Budapest, Hadtörténelmi Levéltár, 1928. 19—23. o.

géért áldoz, a közös hadsereg erősbödésére fog szolgálni, s tiszta nyereség a dinasztia és a Monarchia részére, minthogy egyrészről Magyarországot semmi szín alatt nem lehetett volna arra bírni, hogy azon áldozatokat, melyeket a magyar honvédség számára készségesen hoz, az eddigi hadkötelezettség mértékén túl, az állandó hadsereg javára hozza . . ." — írja Andrássy a véderő javaslatok előnyeit indokló emlékiratában.[35] A nemzet áldozatvállalásának fokozásához tehát nemzeti mázra volt szükség, mert a „nép széles rétegeiben külön nemzeti hadseregért lelkesültek . . .", „az ország önállását véderő ügyekben is kifejezve óhajtották látni."[36] Ehhez járult még az évszázados ellenszenv az osztrák hadsereg iránt, valamint az 1848-as honvéd név varázsa. Ezek alapján világossá vált, hogy . . . a centralizáció, mely . . . a politikában megbukott, nem tarthatta fenn magát mint egyedül uralkodó elv a hadseregben sem."[37] A magyar nacionalizmusnak és a dualizmus rendszere megszilárdulásának szoros összefüggését fel kellett ismerni a bécsi udvarban is. A királynak és politikusainak rá kellett jönniük arra, hogy az új helyzetben nem John merev, idejétmúlt tradíciókhoz ragaszkodó elképzelés, hanem Andrássy javaslata áll igazán a dualista állam érdekében. Emellett alkalmas volt a magyar nagybirtokos osztály hatalmának megalapozására is a kiegyezés elfogadtatása útján.

A Béccsel való megegyezés után hátra volt még a honvédségről szóló részletes törvényjavaslat kidolgozása és elfogadtatása a magyar országgyűléssel. Itthon nagy érdeklődéssel várták a kormány honvédelmi politikáját. Különösen az 1861-ben megalakult honvéd egylet tagjai voltak türelmetlenek. Taglétszáma 1867-ben megnőtt, mert a koronázás utáni királyi amnesztiarendelet következtében számosan hazajöttek az 1849-es emigránsok közül.[38] Mint volt 48-as honvéd tisztek — katonai ismereteik alapján — katonai alkalmaztatásukat remélték. A magyar hadsereg kérdése tehát közelebbről érintette őket.

Perczel Mór — Zalaegerszeg képviselője — 1867. november 15-én értekezletre hívta mindazon képviselőtársait, akik honvédek voltak. Megállapodtak abban, hogy interpellációt terjesztenek be a kormányhoz a honvéd ügyre vonatkozóan. Ezt december 30-án be is nyújtották.[39]

A törvényjavaslatokat mintegy féléves előkészítés után 1868. június 12-én hagyta jóvá a minisztertanács. Mindössze egyetlen módosítás történt: a megalakítandó honvédségi tisztikar közé felvették a volt honvéd tiszteket is.[40] 1868. június 27-én kezdődött meg a véderőről, a honvédségről és a népfelkelésről szóló tervezetek országgyűlési általános vitája, mely nagy hevességgel egy hétig dúlt.

Különösen a véderő kérdésében bontakozott ki nagy harc. Az ellenzék soknak tartotta az Ausztriának tett engedményeket. Madarász József a tervezetet úgy tekintette, „. . . mint az arisztokratikus elemeknek a . . . demokratikus elvek elleni támadását . . .", amely által „a nemzet legdrágább kincsének, ifjúságunknak . . . élete vettetik áldozatul a haza megmentése színe alatt az osztrák birodalom eddig telhetetlen, tehát kielégíthetetlen és mégis szerintem meg sem menthető oltárára."[41] A tervezet szerinti közös hadsereg lét-

35 *Lederer Béla:* i. m. I. köt. 330. o.
36 Uo. 326. o.
37 Uo.
38 Többek között Klapka György, Pulszky Ferenc, Horváth Mihály, Türr István, Perczel Mór.
39 A következő kérdésekre kértek választ: 1.) A kormány tervbe vette-e a védrendszer és a honvédelmi rendszer átalakítására vonatkozó tervezet benyújtását? 2.) A tervezet összeállítására milyen intézkedéseket tesz? 3.) 1867-ben sor kerül-e a tervezet benyújtására?
40 OL. minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1868. év 25. sz.
41 *Lederer Béla:* i. m. I. köt. 334. o.

számát (800 ezer fő) „szégyenletes picinek" tartotta. A bírálók zöme külön magyar hadsereget akart, s Ausztria rosszakaratának tulajdonította az ellenkezést. A szélsőbal szónokai (Madarász mellett Patay István, Nagy Ignác, Simonyi Ernő) egyöntetűen ellenezték a tervezetet. Madarász többedmagával még azt is indítványozta, hogy a kormány az elhangzott elvek alapján új javaslatot terjesszen elő.

Más volt a helyzet a középbalnál. Részletkérdésekben bírálták ugyan a javaslatot, de alapvető elgondolásait — az általános hadkötelezettség bevezetését, a honvédség felállítását — elfogadták, s megfelelő tárgyalási alapnak tekintették. A vezérszónokok Tisza Kálmán, Ghyczy Kálmán inkább a magyar kormány és a parlament jogainak szélesítését kívánták. Többek között követelték annak kimondását, hogy a honvédséget csak az ország érdekeivel megegyező hadjáratokban lehessen felhasználni. Kifogásolták a közös törvényalkotást a hadügy kérdésében, továbbá azt, hogy a katonai költségvetés megállapítására az országgyűlésből egy bizottságot különítenek ki. Ellenezték a közös hadsereg magyarországi újonckeretének tíz évre előre való megállapítását és hiányolták a honvéd tüzér és műszaki csapatokat.

Andrássy az 1868. augusztus 3-án tartott nagy válaszbeszédében határozottan visszautasította az önálló magyar hadseregre vonatkozó indítványokat és mindazokat a követeléseket, amelyek a dualista rendszer erősítését gátolták. Az évenkénti újoncmegajánlás veszélyességét — amely magában foglalja a létszám állandó változtatásának lehetőségét — az alábbiakban ecsetelte: „... vagy haszontalan keretet tart fent az ország az újoncok betanítása végett... vagy pedig pénzpazarlás más úton, mert midőn a háború közeledik — és mai napság, mint tudjuk, éppen a mindenütt átalakított szervezetek következtében, annak előkészítésére igen rövid idő kívántatik — akkor rögtönözve mindenáron új keretet és technikai testületeket, fegyvereket kellene szerezni, hogy az illető katonák betaníttassanak, és ekkor valószínű, hogy mielőtt ez megtörtént, már a háború talán bevégeztetett."[42] A többi ellenvetést is hasonló módon, megfelelő érvekkel igyekezett tarthatatlanná tenni, miközben a kormánypárti képviselők élénk helyesléssel kísérték beszédét. Andrássy nem elégedett meg az ellenfél álláspontjának cáfolatával, hanem nyíltan tudomására hozta, hogy az ellenvéleményt csak demokratikus máznak, alkotmányos játéknak tekinti, ezért az ellenzék javaslatait nem is veszi komolyan. „... Nem először történik, hogy a legnagyobb és leghasznosabb és az illetőkre nézve legüdvösebb dolgok csak úgy vitetnek keresztül, ha bizonyos nemű ellenzékre még az elengedő súly sem helyeztetik; és hogy alig létesült még valami jó nélkül, hogy bizonyos mértékben zajos ellenzést ne idézett volna elő."[43] Csak a Monarchia és Magyarország külső és belső ellenségeinek kedvez az a széthúzás, amely e kérdésben megmutatkozik a parlamentben — hangoztatta Andrássy beszédének végén, remélve ettől a kedélyek lecsillapodását. Az ellenzék azonban ezután sem hallgatott el. Soraikból még 23 képviselő kért szót és bírálta a törvényjavaslatot. Erre a rohamszerű ellentámadásra kénytelen volt Deák is reagálni. Beszédében történetileg próbálta „igazolni" az önálló magyar hadsereg követelésének „tarthatatlanságát". 1715-től, az állandó katonaság létrehozása óta, „tekintse végig bárki a törvényeket és az országgyűlési iratokat, látni fogja — mondotta —, hogy teljesen önálló, független, külön magyar hadsereg létezésének nyoma sincs bennök." A rendek azért nem sürgették — indokolta Deák — „... mert azon meggyőződésben voltak, hogy két ilyen elkülönözött, független és ön-

42 Uo. 343. o.
43 Uo. 348. o.

álló hadsereggel, annyi harc és veszély között sem a hazát, sem Ő Felsége trónját, s többi országait pragmatica sanctió értelmében megvédeni nem lehetett volna."[44] Az az ország, amely csak az osztrákok segítségével volt megvédhető, a nagybirtokosoké volt még közvetlenül 1867 után is. Hatalmuk fenntartásához valóban szükség volt külső támaszra. Az újonnan létrehozott politikai rendszerben még a középbirtokosok sem érezték igazán odahaza magukat, s ezért vonakodtak hozzájárulni változatlan keretek közötti megszilárdításához, jelen esetben a három törvénytervezet lényeges módosítás nélküli elfogadásához. Az országgyűlésen azonban kisebbségben voltak. A szavazás végül is a kormánypárt javára dőlt el augusztus 4-én. A 401 parlamenti képviselő közül 235 a javaslat mellett szavazott, és csak 43 ellene. A többiek közül 120 távol maradt és 3 nem szavazott.[45] Az általánosságban való megtárgyalás után következett a törvényjavaslatok részletekbeni elfogadása. A vita augusztus 8-ig tovább folytatódott a kormánypárt és az ellenzék között. Azonban csak kisebb jelentőségű szövegmódosításokra került sor.[46]

Az országgyűlés többségének, a kormánypártnak ízlése alapján módosított szövegek november 13-án kerültek a birodalmi tanács elé, majd annak elfogadása után 1868. december 5-én került sor a véderőről szóló 1868. évi 40. tc., a honvédségről szóló 1868. évi 41. tc. és a népfelkelésre vonatkozó 1868. évi 42. tc. szentesítésére. Ebből az alkalomból Ferenc József hadseregparancsot bocsájtott ki, melyben bejelentette az általános védkötelezettség bevezetését és a honvédség megteremtését. „A hadsereg mellett egy új elem, a honvédség, kiegészítő részként csatlakozik a közös véderőhöz. Célja ugyanaz, mint a hadseregé, hasonló elemekből, részben magából a hadseregből alakul."[47]

1868 végére tehát végérvényesen papírra került a dualista rendszerű állam egyik legfontosabb erőszakszervének, a hadseregnek, Magyarországon a honvédségnek, Ausztriában a Landwehr-nek alapokmánya. A honvédségről szóló törvény visszatükrözi a magyar társadalom felemásságát; belső szervezetének polgári haladó és reakciós vonásait.

A közös hadügyből fakadóan a magyar Honvédelmi Minisztérium sok esetben csak Bécs hozzájárulásával cselekedhetett, vagy a királyi rendeletek egyszerű végrehajtására kényszerült. A honvédségnek a „második vonal", a „kiegészítő rész" jellege sem akadályozta meg az osztrák uralkodó köröket abban, hogy a honvédség feletti rendelkezés főbb szálait kézben tartsák. A honvédség tartalékállományának összehívása, illetőleg mozgósítása a magyar honvédelmi miniszter ellenjegyzése mellett csak a király rendeletére történhetett meg. A tiszteket is a király nevezte ki. A honvédelmi miniszternek tábornokok és törzstisztek kinevezésének esetében csak hozzászólási, más esetben felterjesztési joga volt. A csapatok szervezéséhez, létszámának megállapításához, állomáshelyének megválasztásához királyi jóváhagyás kellett. A magyar honvédelmi miniszter köteles volt esetenként tájékoztatni a közös hadügyminisztert a honvédség létszámáról, felszereléséről, a kiképzés eredményéről és a fegyelmi állapotról.

A magyar kormány csak a katonai közigazgatás és az adminisztrációs jellegű feladatokat végezhette önállóan. Meghatározta a honvédség kiegészítésének rendszerét, a szolgálat időtartamát, letöltésének módját, a csapatok ki-

44 Uo.
45 Uo.
46 OL. min. eln. 1868. 1396. sz.
47 OL. min. eln. 1868. 1443. sz. — Az eredeti német szöveg: „Neben der Armee tritt ein neuer Element — die Landwehr als ein ergänzender Teil zum gemeinsamen Wehrkraft hinzu. Sie dient dem gleichen Zwecke wie die Armee — sie geht aus gleichen Elementen, sogar teilweise aus diesem selbst Heer".

képzésének menetét, a költségvetés összegét békében, nyilvántartotta a hadköteleseket s intézte a személyi ügyeket, a csapatok élelmezését, felszerelését és elszámolását. Esetenként kirendelte a karhatalmi alakulatokat.

Az 1868. 41. tc.-ből visszatükröződik a honvédség kiépítésének politikai sajátossága: az Ausztriától való függés, a nagybirtokos osztály uralmának fennmaradása, miközben a termelőerők tőkés fejlődése élénkebb üteművé vált. Az 1868-as honvédség egész történetén végighúzódnak a társadalom, a dualista rendszer ellentmondásai. Létezik magyar honvédség, de a magyar kormány nem rendelkezik felette. Bevezetik az általános hadkötelezettséget, de a függés és feudális maradványokkal terhes társadalom megakadályozza hatásának teljes kibontakozását. A honvédség feladatai közé tartozott a belbiztonság fenntartása is, erre azonban — mint később látni fogjuk — csak korlátozott mértékben kerülhetett sor.

A honvédség megteremtése mindezek ellenére hozzájárult a dualista rendszer megszilárdulásához, a nagybirtokosok politikai hatalmának ideiglenes megerősödéséhez a tőkés fejlődés viszonyai között Magyarországon. Az 1867 utáni honvédség tehát csak nevében azonos az 1848—49. évivel. Az előd a nemzeti függetlenség megteremtése, a társadalom gyökeres megváltoztatása érdekében jött létre, s vívta dicsőséges harcát. Az 1867 utáni a nagybirtokosoknak a dolgozó tömegek és a nemzetiségek feletti hatalmát szilárdította s a feudális maradványok továbbélését segítette elő. Az ellenforradalom történetírása ebben a kérdésben is hamisított, amikor jellegét tekintve egyenlőségi jelet tett a két honvédség közé és összekötő kapocsnak tekintette a Horthy-hadsereg, valamint az 1848—49-es között. „A háromféle honvédség tehát külön-külön alakult. Mindhárom azonban lényegében ugyanaz volt: magyar fegyveres erő, a régi törvényekben is ősidőktől foglalt exercitus hungaricus."[48]

II. A HONVÉDSÉG MEGSZERVEZÉSE

1. A honvédség megalakításának első lépései

Az első újoncok behívása és kiképzésének megkezdése előtt létre kellett hozni a honvédség központi szerveit. Mindenekelőtt a Honvédelmi Minisztérium felállítása vált szükségessé, hogy irányíthassa a szervező munkát. A minisztérium kiépítése tulajdonképpen már Andrássynak ideiglenes honvédelmi miniszterré való kinevezésével megkezdődött.[49] Az 1867-es minisztérium a budai várban, a Káncz-féle ház kilenc szobás lakásában kapott hajlékot.[50] Egyenlőre csak két osztályra tagozódott, s főleg a védtörvényjavaslatok előkészítésével, a létrehozandó honvédség szervezeti alapelveivel s a feloszlatott helytartótanácstól visszamaradt katonai ügyekkel foglalkozott.[51] Az 1868. évi 41. tc. elfogadása után alakultak ki a minisztérium alapjai. A megnövekedett feladatok folytán szükségessé vált az osztályok számának sza-

48 *Berkó István:* i. m. 11. o.

49 A századfordulóig honvédelmi miniszterek voltak:
1867—1871 gróf Andrássy Gyula
1871—1872 gróf Lónyay Menyhért
1872—1882 Szende Béla
1882—aug.-okt. báró Orczy Béla
1882—1883 gróf Ráday Gedeon
1883—1884 báró Orczy Béla
1884—1903 báró Fejérváry Géza

50 OL. min. eln. 1867. 78. sz.

51 A Honvédelmi Minisztérium két osztályának hatásköre: az egyik osztály az újoncozás, pótlás és elbocsájtás ügyeit intézte, a másik szervezéssel, menetekkel, kórházakkal, nyilvántartással, alapítványi és személyi ügyekkel foglalkozott.

porítása, létszámának növelése. 1869 elején már hat osztály működött három csoportra osztva. Ezenfelül volt még az elnöki osztály, a számvevőség és a segédhivatal.[52] Létszáma az 1867. évi 42 fővel szemben, 82 főt tett ki.[53] A honvédség fejlődésével természetesen állandóan növekedett a minisztérium is. Szervezetének többszöri módosítása folytán 1890-ben már 19 osztályból állt s létszáma 128 főre szaporodott.[54] Az első, 9 szobás rezidencia hamarosan szűknek bizonyult, az osztályok egy része szétszórtan, magánházakban helyezkedett el a Szentháromság téren, az Úri utcában és a Bécsi-kapu utcában. 1881-re felépült a minisztérium új épülete a Szent György téren, amely bővítés után 1890-től végleges elhelyezést biztosított minden osztály számára.

Az újonnan megalakult Honvédelmi Minisztérium személyzete részben a helytartótanács volt alkalmazottaiból került ki. A kormány szívesen látta a katonai közigazgatásban és a hadkiegészítésben jártas embereket. A helytartótanács hivatalnokainak jelentős része már évtizedeken keresztül foglalkozott hadkiegészítési ügyekkel. Beosztást kaptak még volt cs. kir. tisztek, vármegyei hivatali előkelőségek s támogatottjaik.[55]

A honvédelmi törvények szentesítése után hamarosan, még 1868 decemberében felállították a honvéd főparancsnokságot is. A király József főherceg altábornagyot nevezte ki a főparancsnoki tisztségre, aki 1905-ig látta el ezt a feladatot. Törzsébe kizárólag volt cs. és kir. tisztek kerültek. Létszáma a megalakuláskor mindössze két törzstisztből és három tisztből állott. Az idők folyamán természetesen ez a szerv is bővült.[56] A főparancsnokság irányította s ellenőrizte a kiképzést, a katonai szolgálatot, felügyelt a fegyelemre. Jogában állt a tiszti személyi ügyekben a honvédelmi miniszternek javaslatot tenni.

1869 áprilisában, még a csapatok felállítása előtt került sor a hadkerületi parancsnokok kinevezésére. Az 1868. évi 41. tc.-ben szereplő 6 kerület nevét pesti, kolozsvári, kassai, pozsonyi, budai és zágrábi hadkerületre változtatták. 1871-ben ismét módosítás következett be: a kerületek száma 7-re szaporodott és mindegyik római sorszámot kapott. Az alábbi beosztás 1913-ig lényegében meg is maradt:[57] I. pesti, II. szegedi, III. kassai, IV. pozsonyi, V. budai, VI. kolozsvári, VII. zágrábi honvéd kerület. (A hadkerület elnevezés 1870-ben honvéd kerületre változott.) A honvéd kerületi parancsnokság ellenőrizte a területén elhelyezett csapatok tevékenységét, a parancsnokok fenyítő jogkörének gyakorlását. Az 1869. évi szervezés szerinti állománya állott: egy kerületparancsnokból, egy lovassági törzstisztből, egy parancsőr főtisztből, egy hadbíróból és három hadbiztossági tisztviselőből. Az utóbbiak száma csak a pesti kerületnél emelkedett négy főre. 1890-ig rendszeresítettek még egy vezérkari főnököt (1871), segédtiszt helyettest (1884), egy-két

52 OL. min eln. 1868. 120/1501. sz.
53 OL. min. eln. 1867. 79, sz. OL, min eln. 1868. 120/1501. sz.
54 *Berkó István:* i. m. 41. o.
55 OL. min. eln. 1867. 780. sz.
Az 1867-ben kinevezett osztálytanácsosok: Gelich Richárd, volt cs. és kir. hadseregbeli tiszt, Benárd Lajos, a helytartótanács volt tanácsosa.
OL. min eln. 1868. 120/1573. sz.
Miniszteri tanácsos: Szende Béla, Arad vármegye főispánja, megelőzően Brassó megye alispánja.
OL. min. eln. 1867. 120/1574. sz.
A Honvédelmi Minisztérium kinevezett tisztek közül: gróf Schweinitz Gyula őrnagy, nyugalmazott cs. és kir. tiszt és Gränzenstein Artur főhadnagy, a cs. és kir. 42. gyalogezred volt segédtisztje.
56 1871-ben újabb segédtiszti helyet szerveztek, 1873-ban rendszeresítették az adlatusi beosztást a főparancsnok helyettesítésére. Ezt a tisztséget 1873-tól 1876-ig Nagy Károly altábornagy, 1876-tól 1890-ig Graef Ede altábornagy töltötte be. 1871-től először egy, majd több hadbírót rendszeresítettek.
57 Mindössze annyi változás történt, hogy a budai kerület székhelyét 1876-ban Székesfehérvárra helyezték át.

beosztott tisztet — ezekből alakult 1890-ben a kerületi parancsnokság katonai osztálya. 1887-ben megszervezték a kerületi bíróságot és a gazdászati osztályt.

1869 júliusában kinevezték a 82 zászlóaljparancsnok nagy részét is. Az első tisztikar volt honvéd tisztekből és szolgálatra alkalmas nyugdíjasokból, a közös hadseregből kilépettekből került ki. A még hiányzó tisztek kijelölésére egy vegyes polgári és katonai bizottság alakult, amelyben a közös hadsereg is képviseltette magát két ezredessel és egy őrnaggyal.

A tisztek kinevezésénél a politikai szempont megelőzte a szakértelmet. Elsősorban azok jöhettek számításba, akik elismerték és támogatták a kiegyezést, a kormány mellett álltak s hajlandónak mutatkoztak tevőlegesen is részt venni a rendszer megszilárdításában. Ilyen követelményt támasztottak a hatóságok a volt honvéd tisztekkel szemben is. Csak akkor számíthattak alkalmazásra, ha múltjukat megtagadva, tanújelét adták a kormány és Ausztria iránti ragaszkodásuknak, „ildomos politikai magatartás"-uknak.[58] Több alkalommal vezető politikusok, vagy ismeretségi körük javaslatára töltöttek be egy-egy tiszti állást. Maga Andrássy nyíltan beszélt arról, hogy tisztnek ajánlotta mindazokat, akiket eléggé ismert és akiket ismerősei támogattak.[59] A tanácsadók természetesen kormánypártiak, legtöbb esetben főispánok voltak. Ezért sokszor még a középbirtokosi ellenzék emberei is háttérbe szorultak. A tisztikar másik részét a közös hadsereg volt tisztjeiből alakították ki. Ez a réteg rendszerint „osztrák fejjel" politizált s a szakmai irányítást tartotta kezében. A nemzeti színezetet alárendelte a honvédség ütőképessége növelése kérdésének. Legtöbbjük magyar származása ellenére alig beszélte a hazai nyelvet. Vezető egyéniségük József főherceg volt, aki a kevésbé képzett magyar tiszteket a legszívesebben felváltatta volna közös hadseregbeliekkel.[60] A honvédség magasabb beosztású tisztikarában tehát jelen volt mind a nagybirtokos, mind az osztrák érdekeket képviselő szárny. Származás szerinti megoszlásában két kategória dominált: a birtokos osztály és a kormánypárt ugródeszkáján pozícióhoz jutott hivatalnoki réteg. A parancsnoki karnak ez az összetétele megfelelt a kiegyezés szellemének, a birtokosok hatalma megszilárdításának és az osztrák barátságnak.

A központi szervek felállítása és a tisztikar egy részének kinevezése után meg kellett határozni a honvédség megszervezésének sorrendjét és a végrehajtandó feladatok határidejét. Andrássy — mint miniszterelnök — 1869. április 29-én valamennyi törvényhatóság számára körrendeletet bocsájtott ki, melyben a tényleges szolgálati idő kezdetét október elsejében jelölte meg. Intézkedett továbbá az újonckiképzéshez szükséges altiszti kar megteremtéséről és felkészítéséről. Május 23-ra egy pesti főtanosztály felállítását, majd ennek július végi feloszlatása után a kerületi tanosztályok megszervezését rendelte el. Ezek feladata volt a gyalogos és lovas altisztek kiképzése. Miután a törvények folytán október 1-e előtt senkit sem lehetett behívni, a tanosztályok számára szükséges létszámot toborzás útján kellett biztosítani. Kerületenként toborzási bizottságokat állítottak fel, amelyek május 21-re a hat honvéd kerületből 223 lovast és 547 gyalogost, összesen 770 legénységi állományú egyént kellett toborozni. A kerületi tanosztályok számára július 30-ra 2512 főt kellett bevonultatni (465 lovast és 2047 gyalogost). Altiszti kiképzésre jelentkezhettek mindazok, akiket eddig már besoroztak, de a közös hadseregbe valamilyen oknál fogva nem hívták be, továbbá azok, akik a ka-

58 OL. min. eln. 1869. 46. sz.
59 *Lederer Béla:* i. m. II. köt. 194. o.
60 Hadtörténelmi Intézet Levéltára. Honvéd főparancsnokság (a továbbiakban: HIL. honv. főpság.) 1874. 2114. sz.

tonaidejüket már kiszolgálták és honvédkötelezettség alá nem tartoztak. Külön engedéllyel a be nem sorozottakat is fel lehetett venni. Az elfogadott önkéntesek felesketésük után pénzt is kaptak: a kiszolgált gyalogos vagy lovas őrmesterek 3, a szakaszvezetők, tizedesek, puskaművesek, kiképzett vadászok 2 aranyat. Az altisztek és a puskaművesek ezen kívül még napi 10 krajcár napidíjban is részesültek a szolgálatban állás idején. A rendfokozat nélküli gyalogosok a tanosztályba lépéskor 3, a lovasok pedig 3.50 forintot kaptak.[61]

A toborzás nem folyt le zavartalanul. Egyrészt akadályozta a kiegyezést ellenzők agitációja. Például Pécsett hazaárulónak és gazembernek nevezték a honvédségbe önként belépni szándékozókat.[62] A pozsonyi kerületparancsnok arról panaszkodott a honvédelmi miniszternek küldött jelentésében, hogy május 11-ig alig akadt jelentkező. Részére megengedték a 17 évesek toborzását.[63] Másrészt ellenállást váltott ki az országon kívülről jövő ellenpropaganda a nemzetiségek között. 1867 után ugyanis megélénkült a nemzetiségek uszítása az új rendszer ellen. Ebben főleg egyes román politikai körök jártak az élen s nem is eredménytelenül. „Jogaink lábbal vannak taposva, nemzetiségünk ki van gúnyolva, drága hazánk autonómiája és függetlensége meg van gyilkolva — írta egy román röplap még 1868 elején —. Erdélynek Magyarországgal egyesülése beleegyezésünk nélkül, sőt éppen nyílt tiltakozásunk ellenére történt... Az óra ütött... mindegyiknek közülünk teljesítenie kell kötelességét." A kötelesség, amelyre a röplap felhívta a figyelmet, a szöveg lemásolása és terjesztése volt.[64] A Monarchiával való szembehelyezkedés többek között a katonakötelezettség kijátszásában mutatkozott meg. A fiatalok egy része a közös hadseregbe, illetve a honvédségbe való bevonulás elől, a határon túlra szökött. Naszód vidékéről (Beszterce-Naszód megye) 1869 nyarán három hadköteles Romániába ment át és beállt katonának.[65] A nagyhalmágyi (Arad megye) román papot a hatóságok elmozdították állásából, mert a bevonulások ellen bujtogatott.[66]

Mindezek ellenére az előírt időben és létszámban a főtanosztály megkezdte a toborzottak kiképzését. Az ott folyó munka magát a királyt is érdekelte, aki a tanfolyam végén szemlét tartott. Az elért eredményekről elismerőleg nyilatkozott. „Külön megelégedésemre szolgált, hogy a mai alkalommal a honvéd főtanosztályoknak, katonai kiképeztetésükben, előmeneteleiről meggyőződhettem, minek folytán kellemesen indíttatva éreztem magam... elismerésemet nyílvánítani."[67] Felhívta továbbá a részvevők figyelmét a tanultak hasznosítására beosztási helyeiken.

A központi tanosztály felosztása után megalakultak a kerületiek, s október végére rendelkezésre állt az a minimális létszámú altiszti gárda, mely elegendő volt a kivételesen november 1-re behívott újoncok kiképzésére. Az első újoncbevonulás alkalmával öt korosztályt — 20—24 éveseket — vettek igénybe. A tervezett 48 900 fővel szemben csak 43 876 vonult be.[68] A kimaradottakat valamilyen jogcímen felmentették. Ezzel a legénységi létszámmal alakult meg a kiegyezés utáni honvédség, amely az év végére — tartalékosokkal együtt — 580 tisztre és mintegy 70 ezer legénységi állományúra emelkedett. Ez volt a dualista rendszer első „magyar hadserege", mely évtizedekig csak a hazai uralkodó körök szilaj magyarkodásának dokumentálására

61 OL. min. eln. 1869. sz., 882. sz. körrendelet.
62 HIL. Honvédelmi Minisztérium elnöki (a továbbiakban: HM. eln.) 1869. 1150. sz.
63 HIL. HM. eln. 1869. 1170. sz.
64 OL. min. eln. 1868. 297/388. sz.
65 HIL. HM. eln. 1869. 1003. sz.
66 HIL. HM. eln. titkos 1870.
67 OL. min. eln. 1869. 901. sz.
68 HIL. honv. főpság. eln. 1870. 189. sz.

volt alkalmas, nem pedig az esetleges hadi feladatok eredményes megoldására. Ennek ellenére megtalálhatók voltak benne a korszerű hadszervezés elemei.

2. A hadseregszervezés korszerű elveinek alkalmazása a magyar honvédségnél

A kiegyezés utáni honvédség fejlődése az első világháborúig két szakaszra osztható. A határvonalat a honvédségről szóló 1890. évi 5. tc. jelenti. Ez a törvény — a honvédség fennállása óta először — 12 500 fő évi állandó újoncjutalékot írt elő, ami kiküszöbölte a tényleges katonák körüli bizonytalanságot, lehetővé tette az állandó létszámú csapatok vezetésének gyakorlását. A honvédség ettől az időtől kezdve válik fokozatosan elsővonalbeli hadsereggé.

Az 1868—1890 közötti időszakban már kialakultak a honvédség alapvető vonásai, melyek lényegileg az első világháborúig változatlanok maradtak.

A hadkötelezettség a honvédségnél 20 éves kortól kezdődött és 36 éves korig tartott. Ezen belül 12 év volt a szolgálati idő, mely ténylegesre és tartalékosra oszlott. Az előbbinek időtartama 1890-ig megszakításokkal először 12, majd 21 hónap volt. 1890-től 24 hónapra emelkedett. A fennmaradt hónapok tartalékos szolgálatnak számítottak. A két kategória közötti lényeges különbség az igénybevétel idejében mutatkozott meg. A tényleges idejüket töltőket 1883-ig 4 éven keresztül, azután 2 éven át, szükség esetén az év bármely időszakában be lehetett hívni, míg a tartalékosokat csak minden második évben az őszi nagygyakorlatok idején. Ez a rendszer érvényesítette a rövid szolgálati idő elvét, amely alapja volt az állandó nagylétszámú hadseregeknek.

A törvényben meghatározottak betartása minden fegyverforgatásra alkalmas férfire nézve kötelező volt. A tényleges szolgálati idő egészének letöltése alól azonban adtak halasztást vagy felmentést, engedélyezték lerövidítését. Ideiglenes mentességet élvezett a keresetképtelen apának, illetve özvegy anyának egyetlen fia vagy veje, a jövedelem nélküli nagyszülők egyetlen unokája, amennyiben ő volt az eltartó, az árva testvérek katonaköteles kenyérkeresője. Az ideiglenes felmentés a kedvezmény okának fennforgásáig tartott. Időközbeni megszűnése esetén a felmentettre a korosztályának megfelelő katonai kötelezettségek hárultak.[69]

A tényleges szolgálati idejüknek egy évre való csökkentését kérhették a középiskolai végzettséget igazolók, az egyetemi vagy főiskolai hallgatók, ha tanulmányaik közben bevonultak. A vagyonosabbak — amennyiben szolgálati idejük alatt maguk gondoskodtak ruházatukról, felszerelésükről és élelmezésükről — megválaszthatták a szolgálat évét és helyét. Az állami költségen kiképzett egyévesek természetesen nem részesültek ebben az előnyben. Ebbe a kategóriába tartoztak még a végzett orvosok, állatorvosok és gyógyszerészek. Tényleges idejükből ők is egy évet szolgáltak, azonban nem az általános kiképzésben részesültek, hanem kezdettől képzettségüknek megfelelő szakterületen működtek.[70]

Ez volt az úgynevezett egyévi önkéntesi intézmény, amelynek az volt a célja, hogy háború esetén tartalékos tiszteket, orvosokat stb. adjon a hadsereg számára.[71] Az egyévi önkéntesek az első időben csak a közös hadsereghez vonultak be. A honvédség csak 1883-tól tért rá kiképzésükre. A Lu-

69 1868. évi 40. tc. 17. §.
70 1868. évi 40. tc. 21., 22., 23., 24. §-ok
71 Védtörvények és azok végrehajtására vonatkozó utasítás, Pest, 1885. 215. o.

dovika Akadémia felállításával erre az időre teremtődtek meg az intézményes tisztképzés feltételei Magyarországon.[72]

Különleges elbírálás alá estek az egyes felekezetek papjelöltjei. A többiekkel együtt őket is besorozták ugyan, de katonai szolgálatukat pappá szentelésük idejéig felfüggesztették. Felszentelésük után a honvédség létszámába kerültek mint tábori lelkészek, de csak háború esetén kellett bevonulniuk — lényegében mentesítették őket a katonai szolgálat alól.[73]

Végül találhatunk még egy olyan csoportot, amelynek tagjai nem a rendes, hanem a nekik kedvező időben kaptak újonckiképzést. Ezután legfeljebb csak az őszi gyakorlatra voltak behívhatók. Ide tartoztak a népiskolai tanítójelöltek és a tanítók, valamint az öröklött mezőgazdasági birtokosok tulajdonosai, ha birtokukon laktak, maguk gazdálkodtak, s a birtok jövedelme egy öttagú család megélhetését biztosította.

Az eddig felsoroltak vagy halasztást kaptak a katonai szolgálat teljesítésére, vagy kedvezményben részesültek. Volt azonban az állampolgároknak egy olyan kategóriája is, amely mentességet élvezett a katonai szolgálat alól. Ide tartoztak az állami és megyei közigazgatásban, az oktatásban és egyéb állami intézményekben tevékenykedők közül azok, akiknek munkáját nélkülözhetetlennek nyilvánították. Ilyenek voltak a fegyveres erők kötelékében lévő állami tisztviselők, különféle állami hivatalok tisztviselői, az oktatás zavartalan folytatásához szükséges tanintézeti tanárok és tanítók, valamint a királyi család tulajdonában lévő birtokok ügyintézői.[74]

A magyarországi példa is bizonyítja, hogy az általános hadkötelezettség bevezetése korántsem jelentette az összes hadköteles alkalmas férfi sablonos bevonulását és katonai kiképzését. A megváltás és a helyettesítés elavult rendszerének helyébe lépett a gazdasági szükségből fakadó kényszerűség a katonai kötelezettség alóli felmentésre. A hadkötelesek egy része csak rövidített katonai kiképzésen esett át, másik része pedig a felmentés előnyeit élvezte. A végleges felmentésre jogosultak elbírálásában természetesen nagy szerepet játszott a szubjektív elem, az összeköttetés, a protekció. Az uralkodó osztály és kiszolgálóinak kiváltságos helyzete tehát e tekintetben továbbra is fennmaradt, csak változott formában. A nyílt, mindenki szeme láttára élvezett kiváltságok burkoltakká, leplezettekké váltak, idomulva a tőkés fejlődés természetéhez, amely minden téren burkolttá teszi a társadalmi ellentéteket.

A hadkötelesek a már említett csoportosításán kívül — tényleges, tartalékos, egyévi önkéntes — kialakult még az úgynevezett póttartalékosok kategóriája. Az 1868. évi védtörvény már tesz róla említést. 1890-ig csak a közös hadsereg rendelkezett póttartalékosokkal. A honvédségnél csak 1890-től találunk ilyeneket. Ebbe a csoportba kerültek mindazok, akik valamilyen oknál fogva rövidített kiképzést kaptak, vagy akik a szükséges újonclétszámon felül estek. 1890 után a honvédség póttartalékába osztották be a papnövendékeket és a papjelölteket, a tanítójelölteket és tanítókat, az örökölt mezei gazdaságok tulajdonosait, a családi körülmények miatt felmentetteket, a kevésbé alkalmasakat, a fölös számban besorozottakat és a közös hadseregből áthelyezett póttartalékosokat.[75] Ennek a csoportnak a tartalékosokétól eltérő háborús rendeltetése volt. Addig, amíg a tartalékosokat a honvédség hadilétszámának feltöltésére használták, a póttartalékosokkal egészítették ki a háború idején keletkezett hiányokat. Ezért katonai ismereteik gyarapítása cél-

72. HIL. honv. főpság. eln. 1883. 1098. sz.
73 1868. évi 40. tc. 25. §.
74 1868. évi 40. tc. 26. §.
75 1890. évi 5. tc. 5. §.

jából békében ők is részt vettek az időszaki fegyvergyakorlatokon. Évenkénti létszámukat az újoncjutalék tizedrészében határozták meg. Ezzel Magyarországon is kialakult a fegyverforgatásra alkalmas lakosság csoportokba sorolása a katonai használhatóság igényei szerint. Ez a felosztás kisebb módosításokkal fennmaradt a XX. század derekáig.

Az általános hadkötelezettség megkívánta a csapatok kiegészítése, pótlása eddigi rendszerének feladását és új módszer kidolgozását. Az előző időszakban, amikor hosszú szolgálati idő volt érvényben, az embercsere nagyobb időközökben, kis tömegek — pár száz, illetve pár ezer fő — mozgatásával ment végbe. Az összeírás útján besorozott és bevonultatott katonák legtöbbnyire lakóhelyüktől távol teljesítettek szolgálatot. A kiegészítés rendszere tehát csapatközpontú volt, mert a kiegészítési, közigazgatási terület csak másodlagos szerepet játszott. Az új helyzetben lehetetlenné vált több tízezres újonctömegek mozgatása a lakóhelytől távoleső csapatokhoz. A gyengén fejlett út- és vasúthálózat nagykiterjedésű lakóterületeket került el, a kezdetleges közlekedési technika alkalmatlan volt nagy tömegeknek rövid idő alatti elszállítására. Nem volt más megoldás mint a csapatok átcsoportosítása arra a területre, ahonnan katonatömegeik származtak. Az újoncok mielőbbi bevonulása mellett döntő szempont volt a tartalékosok behívásának és felszerelésének napok alatti lebonyolítása, a csapatok gyors felemelése a hadilétszámra és harcképességének mielőbbi elérése egy adott mozgósítás esetén. A területi elv alapján megszervezett kiegészítéssel ezeket a feladatokat gyorsan végre lehetett hajtani. Ez volt az új rendszer nagy előnye. A kiegészítés új módja azonban hátrányokkal is járt. Egy vidék katonái mindig az általuk már korábban is megszokott terepen gyakoroltak. Sík, dombos, hegyes stb. vidék egyikének harcászatában szereztek ismereteket, méghozzá ismerős terepen, ahol a harcfeladatok végrehajtásában oly szükséges tájékozódás szinte semmi problémát nem okozott. Ez a helyzet a kiképzés egyoldalúságának veszélyét rejtette magában. A pozitívumok azonban nagyobb súllyal estek latba, s ezek alapján kidolgozták és végrehajtották a hadkiegészítés területi elvét.

A csapatok kiegészítésének rendszere 1868—1890 között a területi elv érvényesítése mellett is több szervezeti változáson ment át. Mindig követte a csapatok szervezésében végbement változásokat, valamint hozzáidomult a honvédség létszámemelkedésének követelményeihez. A már említett hét kiegészítő kerület területét zászlóalj-járásokra osztották. Ezek száma és területe a zászlóaljakkal változott: 1868—1890 között 82-ről 92-re emelkedett. Ennek megfelelően alakultak ki a zászlóalj-járások is. Az ország területén az 1890. évi 5. tc. elfogadásáig 92 zászlóalj-járás volt. Területüket 1871-ig század-járásokra osztották. Ezek kiegészítési és nyilvántartási ügyeit egy-egy járás-őrmester végezte. Munkájukat a zászlóaljparancsnok irányította. 1871-től a járás-őrmesteri beosztásokat megszüntették, mivel a területi szétszórtság miatt az itt folyó munkát a zászlóaljparancsnok csak lazán tudta ellenőrizni. A kiegészítési ügyeket a zászlóaljakhoz centralizálták, ahol e munka elvégzésére zászlóalj nyilvántartó tisztet rendszeresítettek. A zászlóaljnak magasabbegységbe való szervezése folytán a nyilvántartó tiszt mindig a magasabbegységhez került, míg végül 1889-ben létrejöttek a ma is jól ismert kiegészítő parancsnokságok. Kezdetben az ezredek pótkereteiként működtek, majd 1912-től függetlenné váltak.

A hadkiegészítés területi elve a XX. századi hadügyi reform velejárója. A csapatokat hozzákötötte kiegészítő területükhöz, a katonákat pedig a lakóhelyükön vagy annak közelében állomásozó csapatokhoz. Az egy területen lakók általában ugyanannál a csapatnál szolgáltak. Beszélgetéseikben gyak-

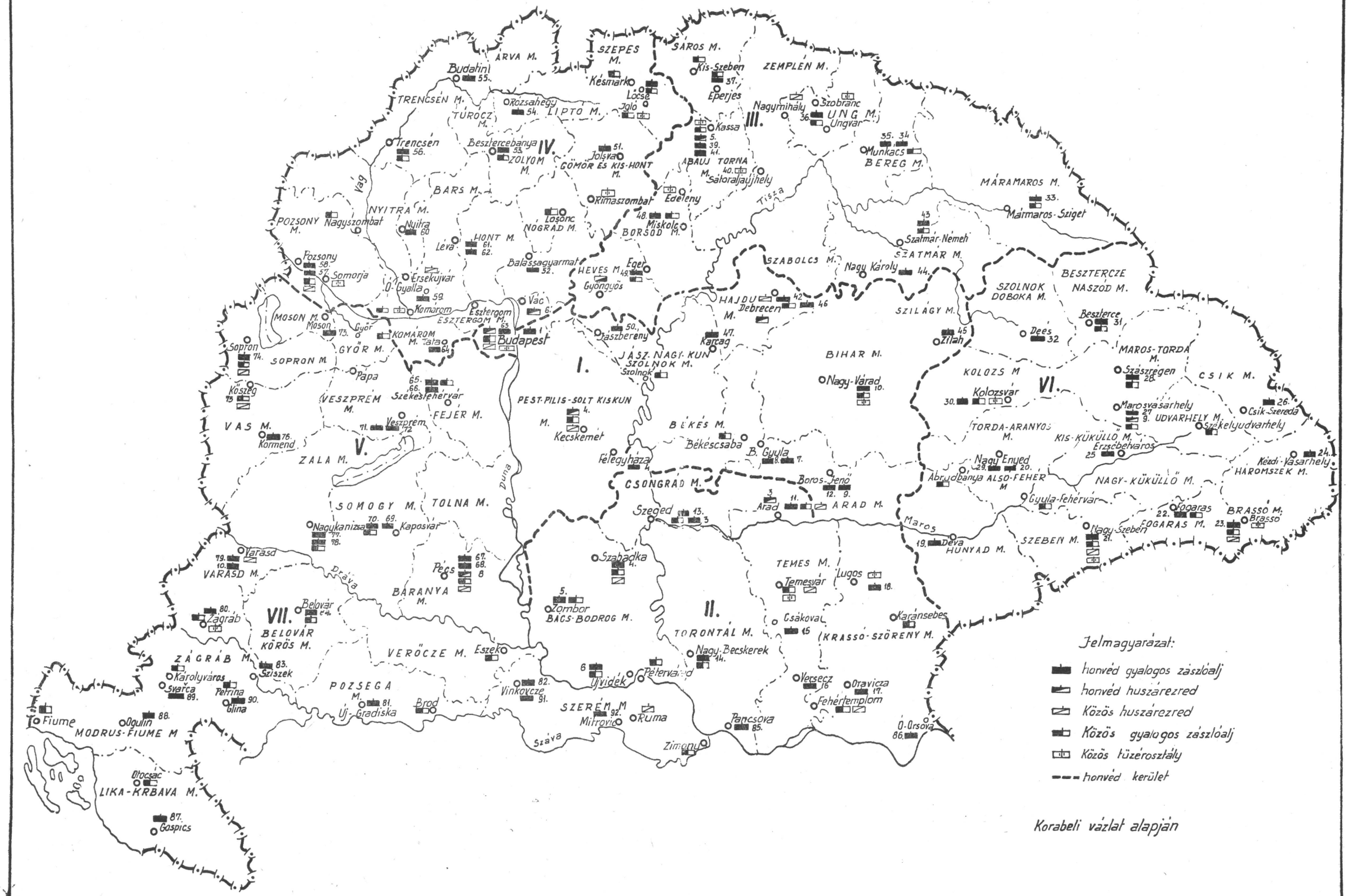

1. sz. ábra. A magyar honvédsereg 1886. és a közös hadsereg 1889. évi diszlokációja

ran szóba került az otthon, a falu, felidézték a katonaság előtti élményeket. Az azonos vidékről származókat közelebb hozta egymáshoz a szűkebb haza sajátos vonásainak egyformasága. Beszélgetéseik, barátkozásaik által közelebb kerültek a családi tűzhelyhez is. A csapatok összekovácsoltságában egyre nagyobb szerepet játszott egy új kohéziós erő, a *földi*-ség érzése. Ennek jótékony hatását hamar felismerték a vezető politikai és katonai körök. Türr István megállapította: „E körülmény, a több községek honvédeinek zászlóaljakba, dandárokba leendő összevonása alkalmával, hol minden egyes honvéd mint születése helyének a honvédelemre szánt képviselője fogja magát tekinteni, vetélyt, ingert a kitartásra fog szülni, melyet a nemzet jellemét ismerő tisztek ügyesen felhasználva, előbb a gyakorlati téren, később az ellenség előtt, általa nagy dolgokat mívelhet.[76] Türr, aki képzett katona volt, hamar felismerte a területi elv előnyeit a csapatok kiképzésében. A katonáknak a honvédséghez való ragaszkodását azzal is növelni akarták, hogy a csapatok elnevezésében utaltak a területi hovatartozóságra. A zászlóaljak és a lovasszázadok elnevezésében a sorszám mellett már 1869-től ott találjuk az állomáshely, vagy vidékének nevét. Például: 60. nyitrai, 80. zágrábi, 9. békés-bihari zászlóalj, 2. pest-kunsági lovasszázad stb. A nemzetiségeket nem szétszórtan és összekeverten osztották be, hanem az azonos ajkúakat egy alakulatba, lehetőleg közülük származó tisztek és altisztek parancsnoksága alá. Ezzel akarták elviselhetőbbé tenni számukra a katonaéletet, megkímélve őket az „uralkodó magyar nemzethez tartozók" gőgjétől és felesleges zaklatásaitól. Mindez természetesen a honvédség harckészségének fokozása és a Monarchia megszilárdítása érdekében történt.

A kiegészítés területi elve nem jelentette az összes hadkötelesek helyben hagyását. Leginkább a gyalogos katonák maradtak lakóhelyük közelében. A lovasoknál már nagyobb arányú fluktuációra volt szükség. Ez a fegyvernem a lovakhoz értő és az állatot szerető emberállományt kívánt. Ilyen pedig egyes vidékeken hiányzott, máshol feleslegben volt. A kiegyenlítődést a lovas katonának alkalmas újoncok arányos elosztásával lehetett végrehajtani. Még kevésbé lehetett helyben hagyni a különböző szakképzettségűeket: cipészeket, szabókat, ácsokat stb. A korszerű hadsereg egyre több technikailag bizonyos fokig képzett mesterembereket igényelt. Ezek elosztása a csapatok szükségletei szerint történt. Kielégítésükhöz sokszor távoli vidékek lakóinak beosztására volt szükség. Ezek a kivételek azonban nem változtatták meg a területi hadseregszervezési elv lényegét.

A hadköteles férfiak számbavétele, létszámuk változásának figyelemmel kísérése, s a katonai szolgálattal kapcsolatos egyéb ügyek papírra rögzítése jól szervezett adminisztrációt követelt. A nyilvántartási munkákat nemcsak a katonai szervek végezték, hanem részt vettek benne a területi közigazgatás emberei is. Elsősorban a katonaköteles ifjak összeírását, esetenkénti kiértesítését végezték, valamint részt vettek a sorozás lebonyolításában.

A katonasággal kapcsolatos adminisztratív tevékenység közül a sorozás volt az, amelyik a legjobban visszatükrözte a Monarchiában kialakult hivatali bürokráciát. A vele kapcsolatos ügyintézés már-már a szertartás rangjára emelkedett. A sorozás idejét évenként először január 15 és március 15 közötti, majd 1882-től március 1-től április 30-ig terjedő időben állapították meg.[77] Az újoncszükséglet kielégítésére 1889-ig négy korosztályt (20, 21, 22, 23 éveseket), ettől kezdve hármat (21, 22, 23 éveseket) lehetett besorozni és bevonultatni. A bevált ifjakat felavatták, ami már a katonasághoz való tartozandóságot jelentette. Ezzel alá kellett vetni magukat két tiltó rendel-

76 *Türr István:* Észrevételek a honvéd szervezést illetőleg. Pest, Khór—Wein ny. 1868. 7. o.
77 1868. évi 40. tc. 31. §.; 1882. évi 39. tc. 7. §.

kezésnek: engedély nélkül nem nősülhettek és nem utazhattak külföldre. A rendelkezések megszegőit s mindazokat, akik ebben segédkezet nyújtottak, elzárásra, vagy ezer forintig terjedhető pénzbüntetésre ítélhették.[78] A besorozottak száma azonban évről-évre változott. Ettől függően hol kisebb, hol nagyobb létszám vonult be. A helyzetet még az is komplikálta, hogy a hadköteleseket nagyobb részben a közös hadseregbe, kisebb részben a honvédségbe kellett osztani. Szükség volt tehát egy olyan sorozási rendszerre, mely figyelembe veszi a Monarchia sajátos igényeit és körülményeit, elfogadható az érdekeltek számára is. Így jött létre a katonakötelesek osztályokba sorolásának és a sorshúzásnak rendszere.

A bevonulás sorrendjének meghatározása céljából az egy sorozójáráshoz tartozó hadköteleseket még a sorozás előtt az A—B—C betűi szerint osztályokba sorolták. A betűk egymásutánisága szerint került sor a sorozó-járásra kivetett újonclétszám kiállítására. Az A osztályba tartoztak a ténylegesen előállítottak közül mindazok, akik vétettek a honvédelmi törvény egyes rendelkezései ellen: hadköteles korban engedély nélkül külföldre távoztak, megnősültek, a megelőző sorozásokról igazolatlanul távol maradtak, öncsonkítást követtek el. A B osztályba kerültek a megelőző sorozások valamelyikéről távol maradottak közül azok, akik elmaradásukat előzetesen vagy utólagosan igazolták. Ezek voltak az úgynevezett utóállítottak. A C osztályba voltak a soros korosztály hadkötelesei, a 20 évesek. A D-E-F osztályokba osztották be a bevonulásra számbajöhető következő korosztályokat, a 21—23 éveseket. Ennek elvégzése után következett a sorshúzás ceremóniája, mellyel eldöntötték a sorrendet, amely szerint a hadkötelesek saját korosztályukon belül a közös hadsereg tényleges állományába, póttartalékba, illetve a honvédségbe kerülnek. A sorshúzás annyi idővel előzte meg a sorozást, amennyi a sorozási lajstromok elkészítéséhez elegendő volt. Azonban 48 óránál több nem lehetett.

A sorhúzás nyílvánosan történt, amelyet a járási tisztviselő vezetett a községi elöljáró jelenlétében. Menete a következő volt: először a község legidősebb elöljárója az urnából kihúzott egy összehajtogatott papírra írt betűt. A kihúzott betűnél kezdődött a hadkötelesek sorshúzása. Erre a célra annyi sorszámmal ellátott összegöngyölt cédulát készítettek elő, ahány fő a soros korosztályhoz tartozott. Felszólításra mindenki húzott egy sorszámot, hangosan felolvasta, átadta a sorshúzás vezetőjének, aki a név mellé bejegyezte. (Ha a község elöljárója történetesen az L betűt húzta ki az urnából, az L betűsök kezdték a sorshúzást.) A kihúzott sorszám a személyre nézve a hadkötelezettség egész tartama alatt, a magasabb korosztályokban is érvényben maradt. A sorszámnak a hovakerülés szempontjából volt jelentősége. Először a közös hadsereg igényeit elégítették ki. A sorozó-járásra kivetett tényleges közös létszám kiállítására először az A, majd a B, azután a C osztály tagjai jöttek számításba. A két utóbbi a sorszám szerinti sorrendben. Ha a létszám mondjuk a C osztály felénél betelt, a sorszám szerinti második felének első része a közösök póttartalékába, a többi a honvédségbe került. Szükség szerint igénybe vették a többi osztályok tagjait is. Az első három korosztályra mindig sor került, a negyedikre azonban csak ritkán.[79] Az első korosztály leginkább azért nem fedezhette a közösök és a honvédség újoncszükségletét, mert rendszerint tagjainak mintegy fele, testi fejletlenség kö-

78 1868. évi 40. tc. 44., 45., 46., §-ok.
79 A negyedik korosztályt 1868—1889 között mindössze négyszer vették igénybe: 1885—6—7—8 években. Háromszor a közös hadsereg igényeinek kielégítésére és mindössze egyszer 1886-ban részesült belőle a honvédség is.

vetkeztében, a sorozás idején még alkalmatlan volt katonai szolgálatra.[80] Ez az oka annak, hogy 1889-től 21. évre tették át a katonai szolgálat megkezdésének idejét.

A sorshúzás után következett a tulajdonképpeni sorozás. Legelőször az A és B osztályba soroltakat vezették elő, s csak azután következtek a többi osztály tagjai a jelenleg vagy régebben húzott számok rendjében. A sorozó bizottság minden eléje került hadkötelest testi és szellemi képességre nézve megvizsgált, s határozatot hozott az illető alkalmasságára, ideiglenes vagy végleges alkalmatlanságára.[81] Így zajlott le több napon keresztül, nagy látványosságok közepette az Osztrák-Magyar Monarchia újoncozása. A sorozó bizottság előtti megjelenés kivételével a többi aktuson nem is volt kötelező a hadkötelesek részvétele. A sorszámot az újonc képviselője, hozzátartozója is kihúzhatta. Ezt az eljárást a nehézkes, költséges utazás indokolta. Az újoncállításnak ezzel a rendszerével az államhatalom szervei igyekeztek elhárítani maguktól a felelősséget a bevonultatandók kiválasztásában. A hatóságok csökkenteni akarták az amúgy is gyors ütemben felhalmozódó gyújtóanyag mennyiségét a társadalomban, s megpróbálták azt a látszatot kelteni, mintha az egyénen és szerencséjén múlna katona sorsának alakulása. A valóságban azonban csak annak eldöntéséről volt szó, hogy a nép egyszerű gyermeke hol és milyen körülmények között tolja fegyveresen a magyar és osztrák uralkodó körök szekerét, egy háború esetén milyen mundérban áldozza életét a tőle idegen „királyért és hazáért".

A honvédség létszáma nemcsak a besorozott újoncokból és a belőlük lett tartalékosokból állt. Anyakönyvi állományba tartoztak még két évig az ország területéről a közös hadseregbe beosztottak, miután 10 év katona idejüket letöltötték.[82] Rajtuk kívül voltak még olyan önkéntesek, akik a katonakötelezettségen túl katonai szolgálatra még alkalmasnak bizonyultak. 1882-től bővült a honvédség az egyévi önkéntesekkel. Ezek voltak azok a források, amelyekből a honvédség táplálkozott, és amelyek összlétszámát tekintve kellő mennyiségben, de tiszti és altiszti szükséglet, valamint minőség tekintetében szűkmarkúan adták a katonát.

Az általános hadkötelezettség bevezetésével a katonatömegeknek csapatokba való szervezése bonyolultabbá vált. Minden fegyvernem számára két szervezési táblázatot kellett összeállítani: egyiket a békelétszám, másikat a hadilétszám feltüntetésére. A hadseregnek új alapokra történő fektetése szükségszerűen magával hozta az említett tagozódást. Miután a rövid szolgálati idő alatti nagy tömegek kiképzésének elve érvényesült, létre kellett hozni egy olyan rendszert, amely a kiképzésre és a hadilétszám kialakítására egyaránt alkalmas. Így alakult ki az úgynevezett keretrendszer, amely zömében a hivatásos katonákat, s részben egy minimális létszámú sorállo-

80 *Bíró Pál:* A magyar királyi honvédelmi minisztérium működése az 1877—1899 években. I. köt. Budapest, Pallas, 1891. 157. o.

81 A sorozó bizottság tagjai voltak:

a közigazgatástól:
— a törvényhatóság főtisztviselője vagy helyettese,
— a járás főtisztviselője,
— a megyei orvos vagy helyettese,
—az újoncállítás székhelyéről egy bizalmi férfi,

a honvédségtől:
— a honvédzászlóalj parancsnoka egy főtiszttel és az orvossal,

a közös hadsereg részéről:
— az illető hadkiegészítő kerület parancsnoka vagy helyettese,
— az ezred főorvosa,
— a hadkiegészítő kerület sorozó tisztje vagy helyettese. A közös hadseregnél az elfogadható legkisebb testmagasság 1,554, a magyar honvédségnél 1,530 méter volt.

82 1868. évi 40. tc. 15. §.;Utasítás az 1889. évi 6. tc. végrehajtása tárgyában, második rész. Budapest, 1889. 7. fejezet 50., 51., 52., 53. §-ok.

mányt foglalt magában. E rendszer alkalmazása jellemezte a honvédség hadrendjét is.

A honvédségnél béke idején csak a törzsek és a századkeretek álltak fenn. Feladatuk volt a tényleges állomány kiképzése, a katonai bel- és helyőrségi szolgálat ellátása és a hadikészletek gondozása. Létszámuk ennek megfelelően csekély volt és időközönként változott. Az 1869-ben megszervezett 82 zászlóalj mindegyikében béke idején a törzs mellett csak egy úgynevezett állandósított század alakult meg. Létszáma 103 főt tett ki, melyből évi átlagban 68 fő rendfokozat nélküli honvéd volt. Az összlétszámot szakaszokra bontották fel, amelyek 25—25 fővel egy-egy századkeretet alkottak. Ezek a keretek foglalták volna szervezeti egységbe a bevonult tartalékosokat egy mozgósítás esetén. Az állandó gyalogosszázadok szervezete a későbbiek során változott. Nőtt az őrvezetők, tizedesek, szakaszvezetők száma, ugyanakkor takarékosságból csökkentették a honvédekét. 1872-ben a honvéd főparancsnokság mindössze 21—26 főben állapította meg az állandosított század honvéd létszámát.[83] Hamarosan kiderült azonban, hogy ez a létszám némely helyen még az őrség ellátására sem elegendő. Ezért a honvédelmi miniszter 1873. március 1-től 30 főre emelte az őrségbe oszthatók számát, s ezek más beosztásba nem voltak vezényelhetők. Szükség esetén meghatározott időtartamra, engedéllyel, ezt a létszámot is túl lehetett lépni.[84]

A gyalogosszázadokhoz hasonlóan szervezték a lovasszázadokat is. Keretlétszámuk 1869-ben összesen 40 főt és 35 lovat tett ki, amely 1874-ben 35 főre és 20 lóra csökkent és 1889-ben 42 főre és 24 lóra emelkedett.

Az egész honvédség tényleges legénységi állománya — az első éveket kivéve — a gyalogságnál 1889-ig sohasem haladta meg a 4500, a lovasságnál pedig a 2000 főt.[85] Békében a honvédség zászlóaljaiban és lovasszázadaiban állandó jelleggel tehát alig volt valamivel több honvéd, mint egy hadilétszámú ezredben. Számuk csak az újoncok bevonultatása után, kiképzésük idején emelkedett 10 ezer fölé. Ez a tény meghatározta felhasználásának mértékét és jellegét. Az 1868. évi honvédségi törvény első paragrafusában a honvédség rendeltetésére vonatkozóan többek között azt olvashatjuk, hogy „... békében kivételesen a belrend és biztonság fenntartására is van hivatva." E megfogalmazás utal a honvédségnek karhatalmi célokra való felhasználásának esetlegességére. Ilyen létszám mellett — ami néha még a szolgálat ellátására sem volt elegendő — nem lehetett megkövetelni még a karhatalmi feladatok ellátását is. Andrássy is szóba hozta ezt egyik parlamenti felszólalásában. „Senki sem fogja tagadni, hogy a rend fenntartása nem is lehet másnak rendes feladata, mint az állandó seregé. Miért? Mert az állandó sereg, vagy legalább annak egy része, mindig zászló alatt van, ... a honvédség ...csak kivételesen lehet hivatva a rend fenntartására, mert a honvédség nincs mindig zászló alatt és nem lehet azt folytonosan olykép használni, hogy az illetők polgári hivatásuktól elvonassanak, és ide vagy oda hivassanak a rend fenntartására."[86] Ennek ellenére a hatóságok több ízben is felhasználták a honvédséget karhatalmi célokra. 1878-ban maga a honvédelmi miniszter rendelte el a tartalékosok behívását egy 60 fős karhatalmi különítmény összeállítására Árva megyében, ahol tisztújításra került sor.[87] Ez előtt és után is rendeltek ki honvédségi karhatalmat országgyűlési választásokra, közbiztonság helyreállítására, adóbehajtási akciókhoz és árvízvédelemhez.[88]

83 HIL. honv. főpság. eln. 1872. 2248. sz.
84 HIL. honv. főpság. eln. 1873. 289. sz.
85 HIL. HM. eln. 1885. 1273. sz. 1886. 1320. sz., 1887. 2478. sz., 1888., 1730. sz., 1889. 1403. sz.
86 *Lederer Béla:* i. m. I. köt. 359. o.
87 HIL. honv. főpság eln. 1878. 84. sz.
88 HIL honv. főpság. eln. 1875. 1875. sz., 1876. 2577. sz., 1877. 1865. sz., 1417. sz., 1785. sz., 1879. 569. sz., 1880. 104. sz., 1886. 238. sz., 1888. 355. sz.

Ezek azonban zömében olyan helyek voltak, ahol nem állomásoztak közös hadseregbeli csapatok és olyan alkalmak, amikor egy-egy karhatalmi osztagra volt szükség. Nagyobb igény fennforgása esetén a közös hadsereg látta el ezt a feladatot és a honvédség csak segédkezett. Világosan mutatja ezt a honvédelmi miniszternek egy 1881. június 18-i rendelete: „... a képviselő választások az egész országban folyó évi június 24-től július 3-ig fognak eszközöltetni. A rend, valamint a választási szabadság teljes biztonsága érdekében esetleg katonai segédlet igénybevétele is szükségeltetvén, ennek kiállítása elsősorban a cs. és kir. közös hadsereg csapatai hivatottak... Minthogy azonban előfordulhat, hogy a választási izgalmak, a katonaságnak a helyszínen nem léte, vagy távolabb állomásozása esetében, a honvéd csapatok kirendelését igényelnek, utasítom a honvéd állomásparancsnokságokat, hogy a törvényhatóság főtisztviselőinek, valamint a képviselőválasztási kerületek elnökeinek megkereséseire, az általuk kérendő honvéd karhatalmi segédletet, a kitűzött célnak megfelelő számban és kellő időben, pontosan kirendeljék."[89] Előfordult olyan eset is, hogy a kért karhatalmat a honvéd főparancsnok visszautasította és az igénylőt a közös hadsereg parancsnokához küldte.[90] A király 882. november 30-i rendelete a Magyarországon állomásozó közös hadtestparancsnokságok feladatává tette az együttműködést karhatalmi ügyekben a magyar politikai hatóságokkal.[91] Mindez azt bizonyítja, hogy a honvédség, mint erőszakszervezeti tényező, csak másodsorban jött számításba. Szerepének másodvonalbeli jellege, az ebből fakadó erőtlensége nem tette alkalmassá a belrend önálló biztosítására. De ilyen jellegű feladatokra alkalmatlan volt politikai szempontból is. A karhatalmi feladatoknál ugyanis már nemcsak a nemzeti színezet kidomborításáról volt szó. A behívott tartalékosokból sebtiben összeállított honvéd karhatalom — például választások esetén — nem alkotta a kormánypárt szilárd bázisát. „... bajos, ... hogy az illető, ki maga bizonyos párthoz tartozik, ki talán éppen akkor hivatik el hazulról, ahol maga is korteskedett, hogy részrehajlatlanul fenntartsa a rendet..." — mondotta Andrássy a honvédelmi javaslatok parlamenti vitájában 1868 augusztusában. Az erőszakszervezet kiépítésében a közös hadsereg csapataié volt a döntő szó, ahol a növekvő számú magyar ezredek képviselték a nemzeti jelleget. 1882-től pedig egyre nagyobb szerepet kapott a csendőrség.

A honvédség békeállománya tehát, mint fegyveres erő, komolyan semmilyen tekintetben nem jöhetett számításba. Létezése közvetve segítette a fennálló államhatalmat. Feladata volt bizonyítani a régi követelés teljesítését, az állandó magyar hadsereg létezését, s ezzel a dualista rendszer nemzeti jellegét.

Más képet mutat a tartalékosokat csapatokba soroló mozgósítási, illetőleg hadiszervezés. Minden korszak hadseregének szervezése visszatükrözi az érvényben lévő harcászati és hadászati elveket. A XIX. század második felében a tömegesség, mozgékonyság, rugalmasság voltak a meghatározók. Ezeket kellett figyelembe venni a csapatok szervezésénél is. A magyar honvédség tartalékos állományának beosztásánál a korszerű elveket alkalmazták.

A honvédség hadiállományának összlétszáma a törvényben meghatározott 200 ezer főt sohasem haladta meg. Legtöbbször 10—20 ezerrel alatta maradt. Ezt az emberállományt kezdetben a gyalogságnál önálló egyöntetű gyalogzászlóaljakba és lovasszázadokba osztották. Ezek nagyobb részét a közös

89 HIL. honv. főpság. eln. 1881. 844. sz.
90 HIL. honv. főpság. eln. 1876. 59. sz.
91 HIL. honv. főpság. eln. 1883. 235. sz.

hadsereg hadosztályaiban való összpontosításra szánták, kisebb részét pedig mint tartalékot, helyőrségi és megszálló csapatokat kívántak felhasználni.[92]

Egy hadiállományú gyalogosszázad 250 fő körül mozgott. Figyelembe véve a korszerű csatárlánc alkalmazását, vagy ahogy akkor nevezték a szétszórt harcászatot, ennyi ember alkalmazása a terepen még *egy* parancsnok által áttekinthető. A szabályzat szerint az egyes harcosoknak egy-öt lépésre kellett állniuk egymástól. Ha kevesebb embert osztanak be egy-egy századba az előírt térköznél, két egymás mellett elhelyezkedő század közt hézagok keletkeznek. Ezt az ellenség jól ki tudja használni. Ha kisebb területet vennének igénybe, akkor a tiszt térbeni áttekintő képessége kihasználatlan maradna, vagyis a parancsnok kisebb területet fogna át, mint amilyenre képes lenne. Ugyanarra a területre több tisztre volna szükség, ami költségtöbbletet okozna az állam számára. A 250 fős létszám továbbá lehetővé teszi a tartalék képzést, amelyből az esetleges veszteségek gyorsan pótolhatók. Harcban pedig a csapatok ütőképességének fenntartása döntő jelentőségű.

A századokat zászlóaljakba osztották. Általában 3—4 század alkotott egy zászlóaljat. Ez a szervezés sem volt független a korszerű harcászattól. A harc lefolyását 3 fő mozzanatra bontották: a harc bevezetésére, keresztülvitelére és eldöntésére. E három rész mindegyikére újabb erőket vettek be. Ez a rendszer tehát hármas tagozódást kívánt. Csakhogy a harc keresztülvitelére többnyire nagyobb erő vált szükségessé, mint a másik kettőre. Ezért kialakult a négyes tagozódás is. Németországban és Poroszországban ugyancsak a 3—4-es tagozódás volt érvényben. Egy zászlóalj létszáma négy század esetén ezer fő körül mozgott. Ennyi ember irányítása egy fő részéről a századparancsnokok közreműködésével még lehetséges volt. A 3—4-es szervezés megmaradt az ezredeknél és hadosztályoknál is.

A magyar honvéd gyalogságnál a 4-es szervezést alkalmazták. Sokáig azonban csak a mozgósítási tervekben és az őszi gyakorlatokon szerepeltek dandárok, féldandárok. A békeállomány önálló zászlóaljakba osztása 1886-ig megmaradt. A tartalékosokat 1871-ben 20 dandárba osztották. Kiegészítő kerületenként 3 dandár alakult. Kivétel volt a budai, ahol négy, továbbá a zágrábi, ahol egy jött létre. A dandárok 4—5 gyalogoszászlóaljból és zömében 1—2 lovasszázadból álltak.[93] Ezt a szervezést azonban csak az egyes őszi gyakorlatokon valósították meg. A csapatok zöme zászlóalj méretekben gyakorolt.

1874-től ugyancsak az őszi gyakorlatokon rátértek a féldandár szervezésére, egyenként 3—4 zászlóaljjal. A rangidős zászlóaljparancsnok töltötte be a féldandár-parancsnok tisztségét.

A zászlóaljnál nagyobb egységek megteremtésében 1886 volt a fordulópont. Ekkor hozták létre a békeállományú zászlóaljak féldandár szervezését. 28 féldandár alakult 3—4 zászlóaljjal. Létszámuk az állomáshelyektől függött, s általában csekély volt. A legnagyobb létszámmal a budapesti 1. gyalog féldandár rendelkezett (294 fő), a legkisebbel a 27. zágrábi dandár (110 fő). A féldandár békeszervezésére azért került sor 1886-ban, mert addigra alakult ki a magyarországi intézményes tisztképzés. A Ludovika Akadémia már erre az időre megkezdte a végzett tisztek kibocsájtását, ami lehetővé tette, hogy a tisztigényes magasabb törzsek is megalakulhassanak. Az összes honvédségi tisztigény kielégítéséről azonban még ekkor sem lehetett szó. A szervezeti változás fő oka azonban Oroszország kormányának katonai intézkedéseiben

92 A honvédségnél is megszüntették a gyalogságnak a sor és könnyű (elit) gyalogságra való osztását. Egységes, a sorgyalogságnak megteremtésére törekedtek. A lovasságot sem osztották fel nehéz és könnyűre. Egységes könnyűlovasságot szerveztek.

93 A pesti kerület első dandárjához és a zágrábi dandárhoz négy, a szegedi 4. dandárhoz öt lovasszázad tartozott.

keresendő. Ferdinánd, Koburg hercegnek bolgár királlyá választása feszültté tette a viszonyt a központi hatalmak és Oroszország között. Oroszország ugyanis rövid idő alatt kétszeresére emelte a kijevi, varsói és vilnai kerületek katonaságának számát, megsokszorozta tüzérségi felszerelését, siettette az erődök kiépítését. A Monarchia kormánya válaszul 1887 márciusában 52,5 millió forint rendkívüli katonai póthitelt vett igénybe, s Magyarországon módosították a honvédség szervezetét.[94]

A féldandár 1890-től felvette az ezred elnevezést. A további csapatszervezésre a létszámemelés volt a jellemző, s nem a szerkezeti változás. Az eddigi egy keretszázad helyett zászlóaljanként négyet szerveztek. Ezredenként létrehozták egy-egy pótzászlóalj keretet és az egész honvédségben összesen még 11 tartalék keretet. Az ezred létszáma megfelelt egy közös hadseregbeli békelétszámú zászlóaljnak. A korábbihoz viszonyítva ez már lényeges előrehaladás volt, ami összefüggésben állt a honvédség évi rendszeres újonc jutalékának megállapításával.

A másik fontos fegyvernemnél, a lovasságnál gyorsabb ütemben haladhatott a békeállománynak nagyobb egységekbe való összevonása, mint a gyalogságnál. Ennek alapvető oka az volt, hogy kedvezőbbek voltak a létszámviszonyok. Egyrészt a lovasszázadokat a gyalogság rovására mindig feltöltötték,[95] másrészt a lovas katonák már kezdettől fogva minimálisan fél évet szolgáltak egyfolytában. Saját kiképzésük után visszamaradtak a pótlovak beidomítására.

A lovasságnál is különbség volt a békeállomány és a hadiállomány között. Az előbbi századonkénti összlétszáma az 1869. évi 38 legénységi állományúról 1889-ig 48-ra emelkedett. A lovak száma kisebb mértékben, 35-ről 39-re nőtt. A hadilétszám alakulása fordított tendenciát mutatott. Az emberállomány 174-ről 171-re, a lovak száma 163-ról 157-re csökkent. A kezdettől kiegyensúlyozott lovassági létszámviszonyok tehát nem tettek szükségessé lényeges módosításokat.

A békeállományú lovasszázadoknak osztályokba való összevonása már 1871-ben megtörtént.[96] Három év múlva — 1874-ben —, létrejöttek a lovasezredek is. Itt a gyalogságtól eltérően a kettes szervezést vezették be. Minden két századot egy osztályba, s két osztályt egy ezredbe szerveztek. Tíz ezred alakult, egyenként négy lovasszázaddal. A műszakiakat is a lovassághoz osztották be. Először az ezredek negyedik századának negyedik szakaszaként, majd 1881-től elrendelték az ezredközvetlen műszaki szakasz felállítását (létszáma: 1 tiszt, 24 lovas utász, 1 tisztiszolga). 1880-tól a lovasezredet huszárezredre keresztelték át.[97] 1881-ben létrehozták a honvéd lovassági felügyelő szervezetet, amely a kerületi parancsnokságokkal lett egyenrangú. Ezzel egyidejűleg a huszárezredeket két lovasdandárba csoportosították. Az egyiknek Arad, a másiknak Budapest lett a székhelye.

Jelentős változást ennél a fegyvernemnél is 1890. évi honvédségi törvény hozott. A huszárezredek századlétszámát 4-ről 6-ra emelték, ezredenként felállítottak egy század pótkeretet. Meghatározták a huszárszázadok évi újoncjutalékát 34 főben, s az eddigi két lovasdandár helyett hármat szerveztek. Ez a tagozódás kisebb módosításokkal 1913-ig fennállt.

A magyar uralkodó körök időközben több javaslatot tettek, amelynek az volt a célja, hogy a honvédségnek nagyobb súlya legyen a Habsburg állam

94 *Balanyi György:* A Balkán probléma fejlődése (1856—1914) Budapest, Franklin, 1920. 143. o.
95 HIL. honv. főpság, eln. 1883. 392. sz.
96 HIL. honv. főpság, eln. 1871. 1130. sz.
97 HIL. honv. főpság. eln. 1880. 872, sz.

védelmében. Ilyen volt 1881-ben az akkori honvédelmi miniszter Szende Béla előterjesztése a tisztán magyar hadosztályok és hadtestek szervezésére. Úgy látta, hogy a magyar alakulatok összekeverése másokkal, a nem egyöntetű elemeknek egy kötelékbe való szervezése, a szolgálati nyelv különbözősége miatt zavarokat okoz. Véleménye szerint indokolt lett volna magyar hadtestek szervezése azért is, mert több tiszt is alkalmassá vált magasabb törzsekbe való beosztásra, továbbá az egyöntetű elemekből alkotott hadtest lehetővé tette volna a hadbevonulás előtti gyakorlást egy gyors mozgósítás esetén. A miniszter javaslata azonban nem valósult meg. Bécs még mindig félt a honvédség túlzott megerősödésétől.[98]

A honvédség szervezetének rövid, korántsem részletes áttekintéséből is kitűnnek a kor szervezési elveinek főbb vonásai: a béke- és a háborús szervezés különbözősége, a létszámviszonyok a két legfontosabb fegyvernemnél, a század, zászlóalj (osztály), ezred, dandár tagozódás. A kép természetesen nem lehet teljes. A honvédségből hiányzott a tüzérség és a vonat. Háború esetén a magyar honvédség ezredei a közös hadsereg hadosztályaiba kerültek volna, ahol természetesen megvoltak ezek a fegyvernemek is. A meglévőknél kialakult rendszer azonban mutatja a hadügy fejlődésének tendenciáit. Ekkor teremtődtek meg a későbbi, az első világháborús és a két világháború közötti honvédség alapjai. Az 1868-as honvédség tapasztalatai fejlesztették tovább a korszerű haditechnika, a nagyobb létszám, s a több fegyvernem igényeinek megfelelően.

3. A magyar honvédség fegyverzete és ruházata

A honvédség kizárólag gyalogsági fegyverekkel volt ellátva. Ezek között főszerepet játszott a hátultöltő puska és a karabély. Az elöltöltő fegyverek a XIX. század második felére elavultak. A poroszok már 1866-ban hátultöltő fegyvereket használtak, amelyeknek a korábbiakhoz viszonyítva háromszor-négyszer volt nagyobb a tűzgyorsaságuk.

A közös hadsereg mintájára a honvéd gyalogság részére a 67 M. Werndl-féle 11 mm-es hátultöltő puskát rendszeresítették hosszú szuronnyal. 1877-ben módosítottak rajta: az irányzék változtatásával, erősebb töltény alkalmazásával 1200 lépésre nőtt a puska hatásos lőtávolsága. Ezenkívül lerövidítették a szuronyt is. A lovasság részére a Werndl-féle karabélyt vezették be karddal. 1886-tól az ismétlő rendszerű Mannlicher puskával kísérleteztek, de még a régi 11 mm-es töltényekkel. Azonban a lágy ólomlövedékek, a fokozott tűzgyorsaság következtében hamar beólmozták a csövet. Ez csökkentette a találati valószínűséget. 1888-ban egy új típusú Mannlicher puskát fogadtak el. Kalibere 11 mm-ről 8 mm-re csökkent, s az ólomburkolatú lövedék helyett acélburkolatú került használatba. Már ez a változás is 2500 lépésre tolta ki a hatásos találat határát. 1888—89-ben újabb módosítások következtek. A Mannlicher lövedékét gyér füstű lőporral töltötték. Ezáltal megnőtt a lövedék kezdő sebessége, ami szükségessé tette az irányzék állítását. Mindezek következtében 3000 lépésre nőtt a puska hatásos lőtávolsága.

A gyalogsági lőfegyver tökéletesítése megkövetelte a harcászat módosítását. Védekezni kellett a puska egyre hatásosabb tüze ellen. Egyrészt fel kellett lazítani a tömör harcalakzatokat, másrészt az egyes katonáknak fedezéket kellett keresniük. Az előbbi megvalósítására alakult ki s hódított egyre nagyobb tért a szétszórt harcászat, a csatárlánc alkalmazása, az utóbbi hívta életre a fedezék készítésére alkalmas eszközt, a Linnemann-féle gyalogsági

98 HIL, honv. főpság. eln. 1881. 1520. sz.

ásót. 1872-től a gyalogsági kiképzés egyik lényeges része az újoncok megtaníttatása a gyalogsági ásó használatára. Még a csapatszemlékről szóló jelentések is kitértek arra, hogyan intézkedtek a tisztek a gyalogsági ásó használatára és a legénység hogyan hajtotta végre az utasításokat.[99]

A tisztek, a lovassági altisztek és dzsidás legénység részére különféle méretű forgópisztolyokat rendszeresítettek.

1870-ben és 1871-ben ismét fellángolt a harc a magyar kormánypárt és ellenzéke között a honvédség kérdésében. Ezúttal a tüzérség és a műszaki csa-

2. sz. ábra. Honvéd nyári menetöltözetben (1869)

patok felállítása is szóba került. Várady Gábor már az országgyűlés 1870 márciusi ülésszakán sürgette a fenti két fegyvernem létrehozását. Andrássy — mint már annyiszor — válaszában most is visszautasította az ellenzék követelését, utalva tarthatatlanságára kijelentett: „... én meg vagyok arról győződve, hogyha azon az úton mentünk volna, amelyet a t. képviselő Úr és elvtársai most és más alkalommal kijelöltek, nemcsak műszaki csapataink nem volnának, de nem volna ma egyetlen honvédünk."[100] Az ellenzék sürgetése úgylátszik azért gondolkodóba ejtette a kormánykörököt. Ha nem is tüzérségi, de sorozatlövő gyalogsági fegyver, az úgynevezett szórlöveg beszerzésének engedélyeztetésére lépéseket tettek. József főherceg két alka-

99 HIL. honv. főpság. eln. 1888. 1601. sz.
100 *Lederer Béla:* i. m. II. köt. 190. o.

lommal is támogatta a magyarok kérését a királynál.[101] Ferenc József először elvetette az indítványt, később valószínűleg a magyarországi ellenzéki hangulat hatására mégis beleegyezett rendszeresítésébe.[102] Az ellenzék azonban nem érte be ezzel. A képviselőház 1871 februári ülésén nem nyugodott bele „ágyúnak golyószóróval" való helyettesítésébe. Szerinte a szórlövegek nem egyebek „mint porszórók a magyar parlament szemébe".[103] Ennek ellenére 1872 tavaszán rendszeresítették a szórlöveget a magyar honvédségben. Minden dandár székhelyén megalakult egy szórlöveg osztag két-két löveggel. Ke-

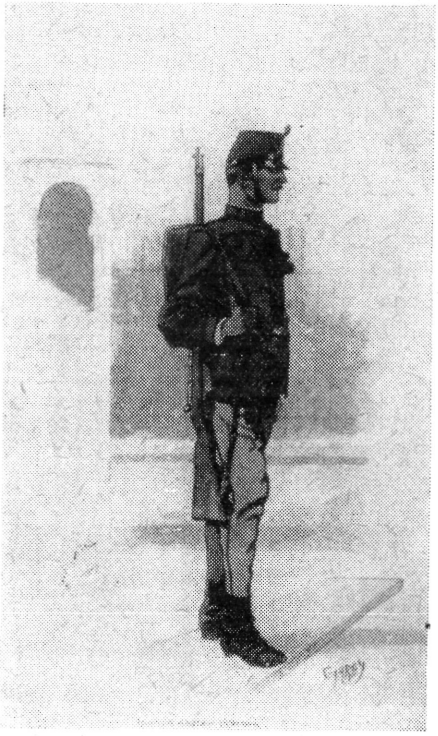

3. sz. ábra. Honvéd díszben (1890)

zelésükhöz a jó lövőket osztották be. A szórlöveg alakulatok nem voltak hosszú életűek. Nem sokkal azután, hogy elrendelték az osztagok osztályokba egyesítését (1875. január 1.) kimondták feloszlatásukat (1875. augusztus 17.).[104] Ezután csak közvetlenül az első világháború előtt kapott a honvédség sorozatlövő fegyvert, géppuskát, valamint tüzérségi lövegeket.

A honvédség ruházatának kialakításában is vita volt Pest és Bécs között. A Lajtán túl hallani sem akartak a 48-as hagyományok feleleventéséről, a pirozs zsinóros barna atilláról és a domború keménykalapról. Végül is osztrák álláspont győzött. Mind a gyalogosokat, mind a lovasokat a közös

101 HIL. honv. főpság. eln. 1870. 189. sz.
102 OL. min eln. 1870. 1298/1507. sz.
103 *Lederer Béla:* i. m. II. köt. 432. o.
104 HIL. honv. főpság. eln. 1875. 2041. sz.

hadseregéhez hasonló sötétkék zubbonyba (atillába), búzérvörös nadrágba, régi típusú csákóba (legénységi sapkába) öltöztették.

A gyalogos és a lovastisztek ruházatának színe megegyezett a legénységével, azzal a különbséggel, hogy az atilla és a zubbony arany zsinórozással volt ellátva és a gyalogos tisztek csak szolgálatban viseltek buzérvörös pantallót, szolgálaton kívül kékesszürkét.

A ruházat nagy gondot okozott a kormánynak, különösen az első években. A nadrág probléma megoldása még elég könnyűnek bizonyult. Vörös

4. sz. ábra. Honvédhuszár nyári menetöltözetben (1896)

posztó ugyanis nagy mennyiségben állt rendelkezésre. Miksa császár mexikói expedíciós serege részére nagy mennyiségű vörös posztó készült. Bukása után a brünni posztógyár tulajdonosainak nyakán maradt. Értékesítése szempontjából jól jött a magyar honvédség felállítása. Ebből az anyagból rendszeresítettek számára nadrágot. Így lett a magyar honvédnak piros nadrágja 1869-ben. A zubbonyhoz szükséges posztó anyag előteremtése nem ment ilyen egyszerűen. Egyetlen vállalat, a gácsi és a zay-ugróci gyárakkal és osztrák tőkével rendelkező Harapat-Mandl „vállalkozási testület" jöhetett számításba az igények kielégítésénél. Kapacitása azonban nem volt elegendő a honvédség szükségleteinek fedezésére. A Honvédelmi Minisztérium ennek ellenére 10 évre szóló szerződést kötött a vállalattal. A fehérneműt is nála rendelte meg. Ez a gyártó részére jó üzletnek bizonyult. A vállalkozók Pozsonyban hamarosan felépítettek egy új posztógyárat, amely évente 40 ezer fő részére szükséges mennyiséget állított elő. A honvédség

1872 végén már 150 ezer teljes gyalogsági, és 9 ezer lovassági öltözettel és felszereléssel rendelkezett a használatban lévőn kívül.[105] Ez a mennyiség megfelelt a hadiszükségletnek. A továbbiakban csak a pótlásról kellett gondoskodni.

1890-ig az alábbi lényegesebb változtatások történtek a honvédség ruházatában: 1876-ban a gyalogság vörös tábori sapkája helyett sötétkéket rendszeresítettek, a csákó azonban 1891-ig továbbra is vörös maradt. 1881-ben a gyalogságnál a buzérvörös nadrágot sötétkék váltotta fel, a tiszteknél világoskék.

A honvéd egyenruha tehát nem sok magyaros motívumot tartalmazott. Közelebb állt az osztrák hagyományokhoz, mint a magyarhoz. Kellett tehát

5. sz. ábra. Gyalogsági főtiszt díszben (1876—1881)

valami, ami külsőleg jobban kidomborította a nemzeti jelleget, s csökkentette az országban meglévő „schwarzgelb" ellenességet.[106] Ezt a szerepet szánták a csapatzászlónak.

A honvéd zászlóaljak felállításával egyidejűleg mindegyik megkapta csapatzászlaját is. Anyaga fehér selyem volt, széleit piros, fehér, zöld nemzetiszínű háromszögek díszítették. (A horvát alakulatok zászlait piros, fehér, kék háromszögek). Egyik oldalára a magyar címert, a másikra a király nevének kezdőbetűit hímezték. A zászlót buzérvörös fényezett rúdra erősítették, amelynek végére egy magyar címerrel díszített aranyozott lándzsát helyeztek.

A csapatok zászlószentelései nagy pompával zajlottak le. A zászlóanya

105 *Berkó István:* i. m. 204. o.
106 OL. min. eln. 1868. 257/392. sz.
107 HIL. honv. főpság. eln. 1870. 962. sz.

tisztségét előkelő hölgyek töltötték be.[107] Még a királyi család tagjai is vállalták zászlóanyaságot. A pesti 1. honvéd zászlóaljnál Erzsébet királyné, a 74. soprosi zászlóaljnál leánya, Mária Valéria volt a zászlóanya. Az ünnepséggel kapcsolatos költségeket adományokból fedezték. Az esetleg fennmaradt összeget zászlóalj alapítvánnyá nyilvánították, amelyből évente az arra érdemes altiszteket jutalmazták.[108] 1890-től — az ezredszervezésre való áttéréstől — ezredenként csak egy zászló maradt, az első zászlóaljé. A többit a Ludovika Akadémiára vitték, ahol a kápolna díszítésére használták fel.

ТИБОР ПАПП:

СОЗДАНИЕ ВЕНГЕРСКОЙ АРМИИ ГОНВЕДОВ ПОСЛЕ КОМПРОМИССА (1868—1890 гг.)

I. часть

Резюме

Как известно общественно-экономическое развитие после французской революции значительно повлияло и на военную машину разных государств. Военное дело XIX века по всей Европе значительно изменилось. Феодальная военная организация и способ ведения боя уже устарели. Постепенно развернулись и потом стали общепринятыми современные принципы военной организации и руководства, соответствующие общественным изменениям. Австрия и Венгрия оказались под этим влиянием. Главные черты развития военной организации XIX века отражались и в Венгрии. Но применению их в практике сильно мешали предшествующее положение венгерского военного дела и своеобразные условия монархии. Для правильного понимания этого вопроса автор даёт краткий обзор европейских и венгерских предпосылок. Прежде всего он знакомит читателя с главными чертами развития военного дела. При этом он говорит об условиях создания современной, подвижной, массовой армии. В конечном счёте он устанавливает что предпосылки для создания такой армии были созданы капиталистическим развитием в XIX веке. Он говорит о мероприятиях, принятых для организации современной армии, о влиянии географического положения, о пополнении и о требованиях, поставленных перед личным составом, особенно перед офицерами.

В следующем разделе статьи автор пишет о военном деле Австрии и Венгрии до компромисса. Здесь сказано и о Ландверте.

Как известно, самостоятельного венгерского военного дела не было с 1711-го года. Парламент решал вопросы только о том, что сколько новобранцев и какую сумму нужно отпустить для Австрии.

Автор раскрывает проблемы, вызванные в связи с этим. Вслед за этим он знакомит читателя с мероприятиями, принятыми для организации армии гонведов. Он устанавливает, что закон о создании армии гонведов отражает полувинчатость венгерского общества; и буржуазно-прогрессивные и реакционные черты его внутренной организации.

В дальнейшем автор даёт ответ на тот вопрос; как создана венгерская армия гонведов. При этом он пишет о создании центральных органов армии гонведов, о пополнении личного состава, о создании районных командований, о назначении командиров некоторых батальонов, об организации районных комитетов для вербовки, о зачислении новобранцев, об их обучении и наконец о вооружении и обмундировании венгерской армии гонведов.

108 HIL. HM. általános (a továbbiakban ált.) 1872. 25264. sz., 1873. 20/549. sz., 1873. 20/8137. sz., 1879. 26220. sz.

TIBOR PAPP:

DIE GRÜNDUNG DER UNGARISCHEN HONVED NACH DEM AUSGLEICH (1868—1890)

I. Teil

Resümee

Wie bekannt, wirkte die allgemeine gesellschaftlich-wirtschaftliche Entwicklung, die der französischen Revolution folgte auch auf den Kriegsmechanismus der verschiedenen Länder. Das Kriegswesen des XIX. Jahrhunderts veränderte sich bedeutend in ganz Europa. Die feudale Heeresorganisierung und Kampfart, veraltete, es entwickelten sich und wurden allgemein, den Änderungen entsprechende, zeitgemässe Organisierungs- und Führungsprinzipien. Auch Österreich und Ungarn konnten sich diesem Einfluss nicht entziehen. Die hauptsächlichen Züge der Entwicklung der Heeresorganisation im XIX. Jahrhundert zeigten sich auch in Ungarn. Ihr zur Geltung kommen und ihre praktische Anwendung jedoch beeinflusste die frühere Lage des ungarischen Kriegswesens, sowie die spezialen Verhältnisse der Monarchie. Der Autor, im Interesse der Vorstellung und des besseren Begreifens, gibt uns einen kurzen Überlich über die europäischen und ungarischen Vorhergegangenen. In erster Linie beschreibt er die wichtigsten Züge der Entwicklug des Kriegswesens. In diesem Rahmen beschreibt er die Umstände der Gründung des zeitmässigen, beweglichen Massenheeres, wobei er als Konklusion festlegt, dass dessen Bedingungen im XIX. Jahrhundert die kapitalistische Entkicklung mit sich brachte. Nebst Anführung der Massnahmen zur Organisierung eines modernen Heeres schreibt er über die einflussreiche geographische Lage, dann über die Heeresersetzung und über die Anforderungen dem Stande — vor allem aber den Offizieren gegenüber.

Die Studie befasst sich im folgenden Abschnitt mit dem Kriegswesen Österreichs und Ungarns vor dem Ausgleich. Hier erwähnt er auch die Landwehr.

Wie wir wissen, gab es ab 1711 kein selbständiges ungarisches Heereswesen. Der Landtag hatte nur darüber zu entscheiden, welche Zahl der Rekruten und welche Summe man Österreich zur Verfügung zu stellen hat. Im Weiteren zergliedert der Autor die diesbezüglichen Probleme, wobei er konstatiert, dass das Gesetz über die Organisierung der Honved den Dualismus der ungarischen Gesellschaft widerspiegelte: die bürgerlich vortschrittlichen und reaktionären Züge.

Im übrigen Teil seine Studie gibt uns der Autor darüber eine Antwort, wie die ungarische Honved eigentlich entstand. Unter diesen schreib er über die Aufstellung und Personalersetzung der zentralen Organe der Honved, die Gründung der Bezirkskomandaturen, über die Ernennung der einzelnen Bataillonskommandanten und Organisierung der Bezirkswerbungskommissionen, Stellung der Rekruten, dann über die Ausbildung und abschliessend über die Bewaffnung und Bekleidung der ungarischen Honved.

AZ OSZMÁN BIRODALOM EURÓPAI HÁBORÚINAK KATONAI KÉRDÉSEI (1356—1699)

Perjés Géza

Bár a török háborúk irodalma szinte végtelen, mégsem lehet állítani, hogy akár az egyes háborúk és hadjáratok lefolyását, akár a török kérdés általános hadtörténeti vonatkozásait világosan látnánk. A helyzet különösen ez utóbbi szempontból nem kielégítő, és alig tudjuk beilleszteni a török hadtörténetet az általános fejlődésbe. Pedig — olyan államról lévén szó, mely világtörténeti hatását elsősorban katonailag érvényesítette — igen nagy jelentősége lenne annak, ha pontosan ismernénk az oszmán állam rendkívüli katonai sikereinek okát. A mélyebb hadtörténeti elemzés, a katonai kérdések behatóbb tanulmányozása eredményeként minden bizonnyal igen fontos társadalomtörténeti problémák megértéséhez is közelebb kerülhetnénk, hiszen a háborúban az állami és társadalmi életnek igen sok tényezője találkozik össze.

A kérdés megoldását sok, néha kimondottan leküzdhetetlen nehézség akadályozza, mindenekelőtt az anyag rendkívüli terjedelme. Hiszen olyan államról van szó, amely a XIV. századtól a XVII. század végéig szinte megszakítás nélkül hadakozik, méghozzá nem egy, vagy két hadszíntéren, mint az európai államok, hanem három kontinensen, négy tengeren és vagy tucatnyi ellenféllel szemben. Ennek a beláthatatlan sok és jellegében annyira eltérő háborúnak már puszta áttekintése is nehéz, de szinte megoldhatatlannak látszik, hogy belőlük általános következtetéseket vonjunk le. Bár meg kell mondani, hogy a hadtörténeti kutatók általános törvényszerűségek megállapítására nem is igen törekedtek, mivel pusztán az európai fejlődést tartván szem előtt, a török hadviselését amolyan „barbár" hadakozásnak tekintették, amelyet az általános képbe beilleszteni nem lehet, de nem is érdemes. A hadtörténeti kutatásnak ehhez az egyoldalúságához járult egy másik szemléleti és módszertani fogyatékosság, nevezetesen az, hogy a katonai jelenségeket a társadalomtól elvonatkoztatva vizsgálták, márpedig igen sok olyan katonai probléma adódik, amely egyedül a hadtudomány eszközeivel nem oldható meg. Persze nem lenne egészen igazságos, ha emiatt túlságosan elmarasztalnánk a hadtörténet kutatóit, hiszen a török történeti kutatások eredményei alig adtak lehetőséget a társadalmi tényezők figyelembevételére.

Célunk az, hogy a török háborúk megértéséhez bizonyos egészen általános rendező elveket nyerjünk. Ebből adódik, hogy a részletek fölé emelkedve, mondhatnók madártávlatból szemléljük a dolgokat, aminek természetszerű

következménye, hogy hasonlóan a repülőgép utasához, aki elé ugyan roppant nagy terület tárul, de annak csak nagy vonalait észleli, mi is igen nagy történelmi időszakot tekintünk át, de annak csak legfőbb problémáit ragadhatjuk meg. Az időszak, amit vizsgálunk valójában roppant nagy: Gallipoli elfoglalásától (1356) a karlócai békéig (1699) terjed. Dolgunkat bizonyos fokig megkönnyíti, hogy e három és fél évszázad alatt az oszmán hadszervezet és hadviselés lényegében nem változott és a zentai csatában vereséget szenvedett hadsereg alig különbözött az első rigómezei csatát megnyerő hadseregtől. Ebből a madártávlatból a következő problémák rajzolódnak ki: 1. az oszmán állam katonai potenciálja, 2. határvédelem, 3. háború, politika, hadászat, 4. harcászat.

1. Az oszmán birodalom katonai potenciálja

Bármilyen katonai esemény, hadtörténeti folyamat vagy jelenség vizsgálatánál legelső feladat a gazdasági és társadalmi háttér megismerése. Kétszeresen fontos ez a török hódítás megértése szempontjából, mivel a török történeti kutatás jelenlegi állapotában a társadalmi és a hadtörténeti vizsgálatokat igencsak vékony szálak kapcsolják egybe.

Persze egy ország katonai potenciáljának felmérése még a legújabb korban sem könnyű feladat, hiszen már annak kimutatása is rendkívüli nehézségeket okoz, hogy a számszerűen megfogható, statisztikailag kimutatható gazdasági potenciál miként realizálódik a tényleges háborús teljesítményben. Ezenkívül számos olyan morális, lélektani és más imponderábilia játszik közre a háborúban, amelyek felmérése sem a történés idején, sem utólag nem lehetséges. Visszamenve az időben, a nehézségek egyre fokozódnak, a török birodalom esetében pedig szinte leküzdhetetlennek látszanak,[1] hiszen alig rendelkezünk az erőviszonyokat, a nagyságrendeket, az arányokat érzékeltető számszerű adatokkal. Mindazonáltal a szétszórt, rendszertelen adatok alapján is az a benyomás támad az emberben, hogy az oszmán birodalom hadi potenciálja minden európai államét felülmúlta, sőt virágkorában talán Európa együttes erejét is.

A katonai potenciált meghatározó tényezők közül mindenekelőtt a népesség számát és az ország területét kell figyelembe venni. Ilyen szempontból az oszmán birodalom fölénye kétségtelen. A XVII. század végén a birodalom területe kb. 6 millió km^2, lakóinak száma pedig 30 millió. Ebben az időben Franciaországnak, Európa legnagyobb hatalmának 18—20 millió lakosa van, területe 630 000 km^2. A Habsburg birodalom területe ugyanekkor 300 000 km^2, lakóinak száma 6—7 millió.[2]

A három világrészre kiterjedő oszmán birodalom gazdasági erőforrásai szinte korlátlanok voltak és alig volt termelvény, amellyel ne rendelkezett volna. Nyersanyagokban való gazdagsága nagy tömegű exportot tett lehetővé és kereskedelmi mérlege általában aktív volt, miután pedig tartományainak nagy része tenger mellett feküdt, belső és átmenő áruforgalma igen élénk volt. Csak a vámokból bevett jövedelmét évi 2 millió dukátra becsülték a XVI. században. Meg kell jegyezni, hogy a XVI. század elején a pápai udvar számvetése szerint egy 60 000 főből álló hadsereg és 150 hajóból álló flotta felállítása és fenntartása 800 000 dukátba került.[3]

[1] Az elmondottakkal és a következőkkel kapcsolatban Zrínyi Miklós és kora. Budapest, Gondolat, 1965. c. könyvem 281—282. oldalán vetek fel néhány gondolatot.

[2] Handbuch der Weltgeschichte. Herausg. von A. *Randa*. Freiburg, 1965.; *Redlich* O.: Österreichs Grossmachtsbildung. Gotha, 1921.

[3] *Zinkeisen*, J. W.: Geschichte des osmanischen Reiches in Europa. Hamburg-Gotha, I—IV. Fr. A. Perthes Verlag 1840—1856., II. 594., 763. és 767. o.

Kérdés azonban, hogy a földrajzilag adott gazdasági erőforrásokkal miként gazdálkodott az oszmán állam? A probléma felvetése annyival inkább is jogos, mivel különösen a magyar történeti irodalomban gyakran tálkozunk olyan állításokkal, hogy a despotikus török állam rablógazdálkodása a termelőerők végzetes elpusztulását eredményezte. Ez a felfogás a polgári történészeknél különösen gyakori volt, de a marxista irodalomban is megtalálható. Nem egy helyen arról olvashatunk például, hogy a végtelen kizsákmányolást megelégelő parasztság tömegesen hagyta el falvait, felhagyva a földműveléssel. Úgy gondoljuk azonban, hogy ez a kép túlzó, és ha a soha nem szünetelő határmenti csatározásoknak és az újra és újra megismétlődő nagy háborúknak kitett Magyarország esetében némileg helytálló lehet, a török birodalom egészét tekintve, bizonyára nem. Ami a leglényegesebb kérdést, a parasztságnak a mezőgazdaságból való tömeges kiválását illeti, ez már logikai megfontolások alapján is alig képzelhető el, hiszen akkor a társadalom egésze pusztult volna éhen, lévén a korabeli agrártechnika mellett áthághatatlan törvényszerűség a mezőgazdasági népességnek 80 százalékos aránya az össznépességben.[4] De a logikai megfontolásokon túlmenően konkrét adatok alapján tudjuk, hogy az oszmán birodalom nagy mennyiségben exportált mezőgazdasági termékeket, ami egy teljesen tönkre tett parasztság mellett nyilvánvalóan lehetetlen lett volna.[5]

Nem látjuk bizonyítottnak, hogy a parasztságra nehezedő adóteher nagyobb lett volna a török államban, mint nyugaton, sőt miután az oszmán pénzügyi igazgatás és adóügy rendezettebb volt, mindazok a visszaélések, igazságtalanságok és zavarok, amelyek a korabeli adókivetés és beszedés állandó kísérői, talán enyhébb formában jelentkeztek, mint nyugaton.[6]

Mindent összevéve úgy tűnik, hogy az oszmán állam gazdasági erőforrásai összehasonlíthatatlanul nagyobb katonai erőfeszítéseket tettek lehetővé, mint a nyugati államoké. Mindehhez még azt kell hozzávenni, hogy a hadsereg tekintélyes részét kitevő feudális szpáhik, valamint az irreguláris és segédcsapatok fenntartása az államnak nem került pénzébe.[7]

Az oszmán állam félelmetes katonai erejének alapja az anyagi erőforrások mellett maga az államszervezet volt, amelynek első és legfontosabb funkciója a hadsereg fenntartása, a lehető legnagyobb katonai effektivitás elérése és a háború folytatása volt, és csak másodsorban a kormányzás. Az államigazgatás legfőbb tisztségviselői háború esetén magas katonai állásokat töltöttek be, a magasabb katonai parancsnokok pedig működési területüknek

[4] Lásd *Perjés G.*: Mezőgazdasági termelés, népesség, hadseregélelmezés és stratégia a XVII. század második felében. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1963. 8. o.; Vita Perjés Géza könyvéről. Agrártörténeti Szemle, 1964. 3—4., valamint Zrínyi Miklós és kora, 18. és köv. o.

[5] Az agrárexportra nézve *Zinkeisen:* i. m. I. 278., II. 641., III., 512., IV. 296. o.; *Marsigli:* L'état militaire de l'empire ottoman. I—II. Amsterdam, 1732. I. 49—50. o.; *Sagnac. Ph. — Saint-Léger, A.*: Louis XIV. (1661—1715). (Peuples et Civilisations. Histoire Générale.) 3. ed. Paris, Presses Univ. de France, 1949. 212—213., és 485. o.

[6] A török adóügyről szóló bőséges irodalom alapján mindenesetre ilyen benyomás támad az emberben. (Legújabban: *Káldy—Nagy Gy.*: Török adólajstrom Baranyából a XVI. században. Szigetvári emlékkönyv. Szerk. *Ruzsás S.* Budapest, 1966. Akadémiai Kiadó)— Nem beszélve a magyarországi adóügy közismert zavarairól, a centralizáció igen magas fokán álló Franciaországban is az alattvalók egész létét és a gazdasági életet megbénító, valóságos istencsapásnak számított az állami adózás. (Lásd *Sagnac—Saint-Leger* i. m. 487., valamint 635. és 636. o.; továbbá *Brauer, W.*: Quelques remarques sur l'oeuvre économique de Vauban. Revue d'Hist. Éc. et Social. 1951. l.; Historia Mundi. Herasg. von *Veljavecz.* IX. Bd. Aufklärung und Revolution.; *Treue, W.*: Gesellschaftliche und wirtschaftliche Wandlungen. Bern—München, 1960.)

[7] *Ranke, L.*: Die Osmanen und die spanische Monarchie im sechzehnten und siebzehnten Jahrhundert. 3. Aufl. Berlin, Duncker u. Humbolt, 1857. 6. o.; *Zinkeisen:* i. m. III. 151. o.; Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen. I. Serie. I. Bd. Wien, Verlag des k. k. Generalstabes, 1876. 548. o.; *Lybyer, A. H.*: The Government of the Ottoman Empire in the Time of Suleiman the Magnificient. Cambridge, Harvard Univ. Press. 1913. 178—179. o.

egyben kormányzói is voltak.[8] A polgári és a katonai apparátusnak ez az összefonódottsága azonban önmagában még nem magyarázza meg az átütő katonai eredményeket, hiszen a korai feudalizmus idején Európában a főurak tartományúri hatalmában is egyesültek polgári és katonai funkciók. Az oszmán állami és katonai szervezetet ezenfelül még az is jellemezte, hogy legtöbb tisztviselői zömükben nem a nemességből származtak, hanem idegen nemzetiségűek voltak és tulajdonképpen rabszolgák, akiknek élete, vagyona, egész léte a szultántól függött, így a központból érkező parancsnoknak fenntartás nélkül, vakon engedelmeskedtek. A nyugati államok működését oly nagy mértékben gátló rendi ellenállásra sor tehát nem kerülhetett.

A hivatali testület nemcsak engedelmeskedni tudott, de a szerajban nyert egységes iskolázása és kiképzése révén egységesen is gondolkozott. A központosítás útjára lépő európai államoknak csak a XVI—XVII. század folyamán kialakuló hivatalnok rétege kiképzését különböző iskolákban nyerte és csak a gyakorlatban kovácsolódott egységes szellemű testületté. De ez is csak a legfőbb kormányszervek hivatalnokaira vonatkozott, a vidéki hivatalok tisztségviselőire már nem. Nem kis mértékben éppen ez az oka annak, hogy a központból jövő utasításokat a helyi hivatalokban gyakran tévesen értelmezték és rosszul hajtották végre. Nem utolsósorban emiatt buktak meg és maradtak végrehajthatatlanok a kormányzatnak sokszor igen életrevaló ötletei és elképzelései.[9]

Az oszmán birodalom nagyszerű katonai teljesítményét nézve, soha nem szabad szem elől téveszteni azt a kitűnő — a korabeli viszonyokat tekintve feltétlenül az! — igazgatási apparátust, amely mindazt, ami a háború sikeres megvívásához szükséges — embert, pénzt, anyagot — gyorsan, pontosan és kellő mennyiségben bocsátotta a harcoló hadsereg rendelkezésére.[10]

Óriási terület, hatalmas népesség, gazdag erőforrások, jól működő államszervezet, a polgári és a katonai apparátus egybefonódottsága — szinte minden együtt volt az oszmán államban, ami egy erős hadsereg fenntartásához szükséges.[11] Mindehhez járult a fanatikus vallási ideológia, amely nem-

[8] *Lybyer:* i. m. 91—92. o.; *Horaček, C.:* Az oszmán birodalom és a közép-európai rendi államok a XVI. században. Hadtörténelmi Közlemények (a továbbiakban HK), 1966. 4. sz.

[9] A török adminisztrációra lásd *Marsigli Zinkeisen* és *Lybyer* műveit.; *Fekete* L.: Budapest a törökkorban. Budapest, 1944, az európai adminisztrációval való összevetését lásd *Ember György:* Az újkori magyar közigazgatás története. Budapest, 1946. A magyar adóügy és a népességösszeírások történetéből számtalan példát lehetne erre idézni. (Legújabban *Fügedi* E.: A magyarországi népességösszeírások története a XVIII. században. Budapest, Kézirat, 1966.) — Franciaországban is ez volt a helyzet és XIV. Lajos még azt sem tudta elérni, hogy intendánsai a kiadott népességösszeírási íveket egyformán töltsék ki.

[10] Természetesen a török hadsereg működésében is sokszor mutatkoztak a hiányos ellátásból következő zavarok. Ezeket azonban az adott technikai és szállítási viszonyok mellett elkerülni semmiképpen nem lehetett. Kétségtelen viszont, hogy a török hadseregnél az ilyen természetű bajok ritkábban jelentkeztek, mint pl. az osztrák ármádiánál. Nem is beszélve arról, hogy akkor, amikor a török adminisztráció számára szinte hétköznapi feladatnak számított, hogy a hadsereget Anatóliából Budáig, vagy Bécsig tartó útjában ellássa, ugyanezt a bécsi adminisztráció Bécs-Magyarország viszonylatában sem tudta megoldani legtöbbször. A bécsi adminisztráció nehézségeiről idézett művemben bőven hozok példákat és lásd az ott közölt irodalmat. Legújabban *Wagner, G.* foglalkozott a kérdéssel. (Maximilian II., der Wiener Hof und die Belagerung von Sziget. Szigetvári Emlékkönyv. Uő. Szigetvár felmentésének akadályai. HK. 1966. 4. sz.) — A szerző előadásából kitűnik, hogy 1566-ban Szigetvár felmentését nem kis mértékben az akadályozta, hogy a hadsereg ellátását a vár környékén nem tudták volna megoldani. Az európai államok közül a franciák ellátási rendszere közelítette meg a törökét. (Lásd *Perjés:* Mezőgazdasági termelés, népesség . . . 57. o.)

[11] A hadseregre nézve *Montecuccoli* R.: Della Guerra col Turco in Ungheria. Operi di Montecuccoli. 2. ed. I—II. Milano 1831., valamint Ausgewählte Schriften des Fürsten Raimund Montecuccoli. Bearbeitet von A. *Veltzé.* I—IV. Wien 1899—1904.; *Marsigli:* i. m.; *Zinkeisen:* i. m., főleg a III. köt. 139—279. o.; *Salamon* F.: Magyarország a török hódítás korában. 2. kiad. Budapest. Franklin Társulat, 1885.; *Lybyer* i. m.; *Babinger* Fr..: Mehmed der Eroberer und seine Zeit. München. 1953.; *Elekes* L.: Hunyadi. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1952.; *Káldy—Nagy* Gy.: A török birodalom helyzete a XVII. században. Kézirat.

csak lelkesített, de fegyelmezett is, és szemben a keresztény vallással, nem a kegyes életre tanított, hanem a harcos kemény helytállásra, továbbá a rendkívül igazságos és következetes jutalmazási rendszer, amely a katonai érdemeket mindenek fölé helyezte.

Mindezeken az előnyökön felül az oszmán hadsereget az jellemezte, hogy két, egymással teljesen ellentétes elemből állott, mondhatnók két egymást kizáró történeti kategória találkozott benne össze, ti. a feudális — és a zsoldos hadszervezet. Ez a két, lényegében különböző társadalmi és gazdasági talajból kinövő hadszervezet az oszmán haderőben nem időlegesen, nem átmeneti jelenségként egyesül, amint az az európai államoknál is előfordul, hanem évszázadokon át tartó állapotként. Bár a naturálgazdálkodás talajából kinőtt nyugati feudális hadszervezetből sem hiányoztak soha a központ által fenntartott és állandóan fegyverben álló csapatok, és a pénzgazdálkodással összefüggő állandó hadseregek idején is megvoltak a feudális kiegészítés maradványai, azonban igen rövid, átmeneti időtartamtól eltekintve, pontosan megállapítható, hogy melyik az uralkodó forma és melyik a mellékes, az adott struktúrától elvonatkoztatható, a járulékos. Az oszmán hadseregben a két intézmény nem váltja egymást, és nehezen lehetne megmondani azt is, hogy tulajdonképpen melyik következik szervesen az adott társadalmi struktúrából. Franciaország XV. századi haderejéről biztonsággal elmondható, hogy feudális, holott már vannak állandó csapatai, és XVII. századi hadseregéről, hogy állandó, holott a feudális kiegészítés maradványai még megtalálhatók benne. A XIV. századi és a XVII. századi oszmán hadsereg között különbség viszont alig fedezhető fel.

Az is érdekes, hogy az oszmán haderő keretei között a két intézmény hosszú időn keresztül mentes tud maradni mindazoktól a gyengeségektől, amelyek egyébként szinte törvényszerűen kell, hogy jellemezzék őket. A feudális katonaság soha nem válik fegyelmezetlen, vezethetetlen, egyénieskedő, tervszerű akciókra alkalmatlan sereggé, mint a XIV—XV. századi nyugati lovagi seregek, nem beszélve arról, hogy a harcértékük mennyire felülmúlja a XVI—XVII. századi nyugati felkelő hadakét. Továbbá fel sem merül az, hogy szolgálatuknak bármilyen tér- vagy időbeli korlátai lennének, mint nyugaton: a feudális szpáhi addig marad fegyverben, amíg a hadjárat tart és szolgálata nem ér véget a birodalom határain.

Az állandó zsoldos sereg pedig — a janicsárok és a porta szpáhijai — az iskolában összeszokott, egyformán kiképzett, hosszú éveken át együtt élő csapat. Állománya nem hullámzik, mint nyugaton az állandó seregeké, ahol békében csak a keretek állnak fenn és csak háború esetén töltik fel őket toborzás és katonafogás útján. És amíg az oszmán zsoldosok kiválogatott elit csapat, addig a nyugati zsoldosseregek a társadalom söpredékéből állnak.

A birodalom nagyságából és gazdaságából következően persze a hadsereg létszáma igen magas. Természetesen a létszámviszonyok a területi változásokhoz képest állandóan változnak, azonban eltekintve a legkorábbi kezdetektől, az oszmán hadsereg létszáma ugyanabban az időpontban jóval nagyobb, mint bármelyik európai hadseregé. A XV. században a létszám 60 000 fő, a XVI—XVII. században 200—250 000 fő körül mozog. A magyarországi hadszíntéren rendszerint csak a ruméliai, az anatoliai, a boszniai és a XVI. század közepe táján megszervezett budai és temesvári elajetek feudális seregei, a porta zsoldosai, a rumeliai határvidék akindzsii és bizonyos számú azab vett részt, továbbá esetenként Moldva, Havasalföld, Erdély és a Krimi tatárság segédcsapatai. Ilyenformán egy-egy nagyobb hadjáratban 50—60 000 zsoldos, 60—80 000 hűbéres, 30—50 000 irreguláris és 20—30 000 főt kitevő segédcsapat, összesen 150—200 000 fő vonult fel. A csapatok harcértéke

persze erősen különbözött: legjobbak voltak a janicsárok és a porta szpáhijai, már jóval alacsonyabb harcértéke volt a hűbéres szpáhiknak és sok esetben több kárt, mint hasznot jelentettek az irreguláris és a segédcsapatok.

A török hadsereg technikai felszerelése mindig a kor színvonalán állott. Tüzérsége, műszaki csapatai minden feladatot megoldottak, amelyek pedig nem voltak csekélyek egy Konstantinápolyból Budáig, vagy Bécsig tartó menetnél és a közben végrehajtott töméntelen várostromnál. A kormányzati apparátusnak a tradicionális kötöttségektől mentes, gyökértelen főtisztviselői minden újítást átvettek nyugattól és pénzt nem kímélve, alkalmaztak külföldi szakértőket.

A rómaiakhoz hasonlóan, a kormányzáshoz és a hadseregek mozgatásához annyira szükséges utak építésére és karbantartására különösen a kezdeti időkben igen nagy gondot fordítottak. A futárok kiszolgálása, a vendégfogadók, utak karbantartása a környező vidékek lakosságára hárult és igen nagy terhet jelentett.[12]

Bár a tengeri hadászat és harcászat, egyáltalán a tengerészet ismereteink körét jóval meghaladja, mégis szólnunk kell az oszmán tengeri flottáról,[13] hiszen a birodalom földrajzi helyzetéből következett, hogy legtöbb háborúja egyszerre folyt szárazon és vizen. A porta haditervei gyakran a hadsereg és a flotta kombinált és összehangolt alkalmazásán alapultak. Ezenfelül az a tény, hogy ez az eredetileg lovas sztyeppe nép egy évszázad leforgása alatt a világ legnagyobb tengeri hatalmává válik, jól érzékelteti a birodalom hatalmas gazdasági erejét és belső feszítőerőit. Mint a haditechnika más ágaiban, itt is külföldi szakemberek közreműködésével értek el eredményeket. Hajóépítési kapacitásuk óriási volt. A XIV. században és a XV. század közepén Velence tengeri fölénye kétségtelen, de már Konstantinápoly ostrománál a török flotta közreműködése döntő jelentőségű és 1470-ben nem kevesebb, mint 300 hajóval támad Negroponte ellen. Ebben az időben ugyan a velencei flotta minőségileg toronymagasan áll az oszmán felett — állítólag hatszoros túlerővel szemben is felvette a harcot —, a következő században azonban a különbség csökken és a török flotta nagy tömegénél fogva fölénybe kerül. 1490-ben Lepanto elfoglalását a török flotta 270 hajója már ki tudja küzdeni az egyesült velencei-francia flotta 150 hajójával szemben. Az oszmán erőforrások kápráztató nagyságát jellemzi, hogy az 1571-ben vívott és 200 hajó elvesztésével végződő lepantói csatát követő évben újra 250 hajó cirkál török lobogó alatt.

Foglalkoznunk kell a török állami és társadalmi rend hanyatlásának kérdésével is. Nemcsak azért, mert következetesek akarunk maradni — és, ha a török hadsereg bámulatos eredményeinek magyarázatát a társadalmi háttérben kerestük, akkor a katonai katasztrófa vizsgálatánál is így kell eljárnunk —, hanem azért is, mert a dolgok természetéből kifolyóan a hanyatlásról sokkal több adat áll rendelkezésünkre, mint a sokszor legendába vesző kezdetekről, így remélhető, hogy a hanyatlás folyamatában megragadott fonalat visszapergetve, el lehet jutni a virágzás magyarázatához is.

Bár az oszmán birodalom hanyatlása kisebb hadsereget kitevő történész-

[12] *Babinger:* i. m. 500. o.; *Jireček* C.: Die Heerestrasse von Belgrad nach Constantinapol und die Balkanpässe. Prag, Verlag von F. Tempsky, 1877. 113. o. — Egyébként az utak fenntartása és a gyorsfutárok (ulakok) kiszolgálása olyan nagy terhet jelentett, hogy az utak mentén a lakosság elhagyta lakóhelyét. Az ulak intézmény pusztító hatását felismerő Lufti pasa javaslatot tett megszüntetésére. *(Thury:* i. m. II. 26—27. o. és *Jireček:* i. m. 117. o.); — A török birodalom elnéptelenedéséről, a földművelést otthagyó paraszti tömegekről szóló hírek alapja minden bizonnyal ez a jelenség. A hírek ugyanis döntő mértékben utazóktól és külföldi követektől származtak, akik a dolgok természeténél fogva csak a fő útvonalak környékét ismerték és azok siralmas állapotából vonták le a következtetéseiket és általánosították az egész birodalomra.

[13] Tanulmányomban főleg *Zinkeisenre* támaszkodom.

gárdát foglalkoztatott, igen távol vagyunk attól, hogy világosan lássunk a kérdésben.[14] A magyarázatok egy része bizonyos szimptómák felsorolására szorítkozik, másik része alapvető történelmi folyamatokat vél kitapintani. A szimptómákat felsorolók pénzügyi bajokra, pénzrontásra, inflációra, az államháztartás krónikus deficitjére, belső zavarokra, lázadásokra, gyenge szultánokra, az elhatalmasodó korrupcióra és más egyéb okokra hivatkoznak. Ha azonban egyenként — sőt összességében — nézzük e bajokat, akkor azt kell látnunk, hogy egyikük sem az oszmán birodalom sajátos baja, hiszen a korban szinte Európa egyik állama sem mentes tőlük. Nem beszélve a Habsburg birodalom káotikus pénzügyi állapotairól, még Franciaország is hallatlan pénzügyi nehézségekkel küzdött és XIV. Lajos uralkodása tényleges államcsőddel zárult.

Ami pedig a politikai és más zavarokat illeti, melyik európai állam XVII. századi története volt mentes lázadásoktól, pártharcoktól és korrupciótól? És nagyjából abban az időben, amikor Kocsi bej az oszmán államban elhatalmasodó erkölcsi hanyatlásról beszél, nálunk Zrínyi, Németországban pedig a katonai írók egész sora kesereg az erkölcsök megromlása és a katonai erények kihalása miatt. Valamivel később pedig Saint-Simon ír ugyanígy Franciaországban.[15] Egyébként is: az oszmán politikai élet a XVII. századot megelőzően sem volt teljesen zavartalan. Már a XV. század folyamán több felkelés van és II. Mohamed első lemondásának valószínű oka a janicsárok lázadása volt. 1512-ben Szelimet Bajaziddal szemben ők juttatják trónra, később pedig Szulejmán nagy képességei és tekintélye kellett kordába tartásukhoz, ami teljesen neki sem sikerült.[16] Gyakran hivatkoztak arra is, hogy a timár birtokokat tömegesen csatolták a kincstári birtokokhoz, vagy adták ki bérbe azokat — megfosztva így alapjaitól a hűbéri sereget. Kérdés azonban, hogy feltétlenül a hanyatlás jelének kell-e a jelenséget tartanunk? Ha a pénzgazdálkodás előtérbe nyomulásáról, valamint a zsoldosságnak a feudális csapatok rovására történő terjeszkedéséről van szó, akkor tulajdonképpen pozitív előjelű folyamatnak kell tartanunk. Egyébként is úgy tűnik, hogy a hűbéri sereg létszáma mindezek ellenére sem csökkent le lényegesen.[17]

Ami pedig a hanyatlás belső társadalmi okaira vonatkozó megállapításokat illeti, ezekkel kapcsolatban is több probléma merül fel. Például sokan hivatkoznak arra, hogy az oszmán állam életeleme a hódítás lévén, annak megállása azonnal és önműködően vonta maga után a hanyatlást, hiszen megszűnt a rabszolgaszerzés alkalma, elmaradt a zsákmány; csökkentek a birodalom jövedelmei, vagy legalábbis nem emelkedtek, a katonai érvényesülés pedig korlátozódott. Nem biztos azonban, hogy akár az államvezetés, akár pedig a háborúban állítólag érdekelt katonaság minden esetben háborúpárti lett volna. Így tudunk arról, hogy 1464/65-ben lázadás tört ki a hadseregben a folytonos háborúk miatt. Bizonyos jelek azt mutatják, hogy Szulejmán

[14] Írásomhoz főleg *Zinkeisen, Lybyer* és *Káldy—Nagy* idézett művét, valamint a következő feldolgozásokat vettem alapul: *Préclin, E.—Tapié, V.*: Le XVII siècle. — Monarchies centralisées. (1610—1715). Paris, 1943.; *Perroy, E.*: Le moyen âge. (Histoire générale des civilisations. III.) Paris, Presses Univ. de France, 1955.; *Makkai L.* összefoglalása az egyetemi tankönyvben. (Magyarország története 1526—1790. Budapest, Tankönyvkiadó. 1962.); *Marinesco, C.*: L'état et la société turcs à l'époque de Mohamet II. ápropos d'un ouvrage récent. (Babinger der Eroberer und seine Zeit.) Revue Historique, 1955. júl.—szept.

[15] A német sírámokra nézve *Jähns, M.*: Geschichte der Kriegswissenschaften. I—III. Lpg., Verlag von R. Oldenbourg, 1889—1891. II. 898., 912., 916. és 1014. o.; Saint-Simonra nézve *Perjés G.*: Mezőgazdasági termelés, népesség... 151. és köv. o.

[16] 1529-ben Budán a janicsárok Ibrahim pasát bezárták egy templomba és sok „illetlenséget" követve el rajta, zsoldemelést zsaroltak ki tőle. (Török—magyar-kori Történelmi Emlékek. II. o. Török történetírók. I—II. Ford. *Thury J.*: Budapest. Athenaeum, 1893. II. 22. és 82. o.)

[17] Káldy—Nagy szerint ugyan a szpáhik létszáma a XVII. század végén 60 000 fő, Marsigli viszont ugyanakkor 126 000-ről tud.

élete vége felé maga is a béke híve lett volna. Arra is van példa, hogy a magyarországi török végvárak tisztjei áldozatot ajánlanak fel, ha sikerül létrehozni a békét.[18] Ezenfelül az egyes háborúk indító okainak vizsgálatánál egyáltalán nem mutatható ki egyértelműen, hogy a porta minden esetben akarta volna a háborút.[19] De még ha bizonyítható lenne is, hogy a törököt minden háborújánál valamilyen csillapíthatatlan, irracionális hódításvágy vezette, akkor sem kapnánk túlságosan sokat a probléma megérte szempontjából, hiszen kevés olyan állam volt a történelemben, amelytől idegen lett volna a hódítás gondolata.

Arra is szoktak hivatkozni, hogy a kereskedelmi utaknak az Atlanti Oceán vidékére való áthelyeződése idézte elő a hanyatlást. Bár ez az érv sokat mond, azonban meggondolandó, hisz egyrészt a két jelenséget közel egy évszázad választja el egymástól, másrészt pedig a világkereskedelem struktúrájának megváltozása Ausztriát és a német birodalmat éppúgy érintette, márpedig a töröknek Magyarországról való kiverésében e két hatalomé volt az oroszlánrész.

Magunk részéről a hanyatlás magyarázatai közül azoknak tulajdonítunk nagy jelentőséget, amelyek a birodalom óriási kiterjedéséből fakadó korkormányzati nehézségekre, valamint a belső társadalmi folyamatokra mutatnak rá.

Ami az első szempontot illeti, valójában hallatlan nagyoknak látjuk a nehézségeket, amelyek a kor technikai, közlekedési és hírváltási viszonyai között egy ekkora birodalom kormányzásával jártak. A nehézségekkel az oszmán államszervezet minden kiválósága mellett sem birkózhatott meg. Így nézve a dolgot, nem is annyira az a csodálatra méltó, hogy az oszmán birodalom lehanyatlott, hanem az, hogy Szulejmán halála után még közel másfél évszázadnak kellett eltelnie ahhoz, hogy a katasztrófa bekövetkezzék.

Ami végül a belső társadalmi folyamatokat illeti, magunk részéről az államapparátusnak — a „kormányzó intézménynek" —, valamint az egyháznak — a „moszlim intézménynek" — Lybyer által bemutatott antagonizmusát tartjuk a legdöntőbbnek. A nem török fajú kormányférfiak fürge, rugalmas, gyorsan alkalmazkodó és minden újat befogadó, de alapjaiban gyökértelen racionalizmusának, valamint a moszlim egyháziak, bírók és tanítók hagyományokhoz ragaszkodó konzervatizmusának összeütközése ez. Az ellentét ugyanis nem oldódott fel, a két intézmény harcát nem harcolta végig, nem került döntésre sor, hanem ennél sokkal rosszabb történt: átnőttek egymásba, s kölcsönösen gyengítették egymást. Az átnövés materiálisan és szellemileg is végbement. Szulejmán halála után felhagynak a szokással, hogy a magasabb kormányzati posztokat csak keresztény születésű, a szerájban felnevelt és iskolázott rabszolgákkal töltsék be és egyre több született török kap bebocsátást a legfelső államvezetésbe.[20] A hivatalnoki kar korruptsága, gerinctelensége, ferde erkölcsei pedig belerágták magukat a moszlim intézménybe, ez utóbbi konzervatizmusa viszont szárnyát szegte az újító lendületnek és lefékezte a friss vállalkozó kedvet. Mindez pedig akkor ment végbe, amikor a kapitalizmus csírái már emelgetni kezdték Európa mozdulatlannak tűnő talaját. Az oszmán állam bámulatos teljesítményeinek erjesztője, szervezője és hordozója „a kormányzó intézmény, mozdulatlanná vált, minden újításnak és fejlődésnek ellenállt. A birodalom így kialakult jellege

[18] *Babinger:* i. m. 258. o.; *Zinkeisen:* i. m. II. 909—910. o.; *Perjés:* Zrínyi Miklós és kora. Budapest, Gondolat, 1965. 94—95. o.

[19] Ezt hangsúlyozom „A Szent-Gotthárdi csata" c. tanulmányomban az 1661—1664-es háborúval kapcsolatban. (Vasi Szemle, 1964/4.)

[20] *Ranke:* i. m. 70. o.

következtében a hanyatlás kézenfekvő volt, mert egy gyorsan fejlődő világban már a megállás is viszonylagos hanyatlást jelent" — írja Lybyer.[21]

Ebben a vonatkozásban különös jelentőséget kell tulajdonítanunk Kocsi bej 1631-ben írt memorandumának, amelyet a történeti irodalomban, mondhatnók, a beteg oszmán birodalomról adott diagnozisnak tartják[22] — és joggal. Ám ezenfelül van egy másik oldala is a dolognak, Kocsi bej ugyanis nemcsak a timár-rendszer zavarairól és a birtokadományozások körüli visszaélésekről beszél, hanem felemeli szavát a renegátokra épülő állandó, zsoldossereg ellen is. Ezt írja: „Hogy az előbbi nagy szultánok annyi nagy háborút viselhettek és annyi fényes győzelmet arathattak, ... hogy oly sok várat és országot hódítottak meg; hogy hatalmuk hangja eltöltötte az egész világot, s hogy külföldi fejedelmek adót fizettek nekik: mindez a záimoknak és timárliknak köszönhető. Valóban ez a hadosztály a vallásért és birodalomért fejét és életét áldozó, válogatott, kitűnő, rettenthetetlen és engedelmes sereg volt. Mikor ezek teljes számban megjelentek a hadjáratokban és csatákban, éppen nem volt szükség a kapu-kulira (ti, a janicsárokból és a szpáhikból álló zsoldos seregre — P. G.). A birodalomhoz hű, tiszta életű és jól fegyelmezett sereg volt ez."

Kocsi bej szavai mögött azonban nem puszta tévedés, nem az idők szavának félreismerése húzódik meg, és nemcsak a renegátokat lenéző tősgyökeres moszlim beszél belőle, hanem a faji különállását hangsúlyozó és osztályérdekeit védő birtokos nemes is — Lybyer szavaival —, a „vidéki dzsentri". Így folytatódik memoranduma: „Egyetlen egy *idegen* sem volt közöttük, hanem mindnyájan olyan katonák és katonáknak fiai, akik őseiken elkezdve a padisahoktól kapott hűbérek birtokosai valának. Ezelőtt a szpáhi fia csak úgy kaphatott hűbért, ha előbb két záim és tíz timárli bizonyságot tett amellett, hogy az illető valóban szipáhi fia. S a tanúskodóknak úgy kellett vigyázniuk, hogy ha kiderült, hogy az illető nem régi hűbéres családból való, mindnyájoknak ziámete és timárja másoknak adatott büntetés és példaadás végett. A városbeliek és ráják a timárra való igény tekintetében egyenlők voltak a hitetlenekkel; az ilyeneknek lehetetlenség volt hűbérhez jutniok."[23] Láthatjuk: amit Kocsi bej védelmébe vesz, a feudális hadrendszer, a régi, az elavult és amit támad, a zsoldosság, a fejlődés hordozója.

A világtörténelemben szinte egyedülálló kísérlet, ti. az, hogy egy államvezetés a született nemességet visszaszorítsa és az állam kormányzását feltétlenül odaadó, az ellenállásnak még a gondolatát is elvető rabszolga állapotú idegenekre bízza, végső soron tehát nem sikerült: majdnem három évszázadon át tartó és jórészt a renegátok kormányzati és katonai képességeinek tulajdonítható tüneményes sikerek után a katonai érdemeire hivatkozó nemesség öntudata töretlen. Ez azonban ennek a minden faji és osztályszempontok felé emelkedő — vagy helyesebben: emelkedni akaró — államkormányzati elvnek a halálát jelenti. Ezt a veszélyt ismerte fel Szulejmán, aminek így adott hangot 1530-ban a hűbéri birtoklás rendezésére kiadott törvényében: „A szipáhik és a záimok az alattvalókkal és a rájakkal együtt mind az én szolgáim, akik az én kegyelmem hűsítő árnyékában nyugodtan és megelégedetten kell, hogy éljenek és senki sem okozhat nekik alkalmatlanságot és nem károsíthatja meg őket." Majd azzal folytatja, hogy egyes szipáhik és timárlik károkat szenvedtek, sőt birtokukat is elvették azzal az ürüggyel, hogy „mint valamikori ráják gyermekei idegenek, és hűbérüket később kap-

[21] S. m. 232. o.
[22] Lásd *Káldy—Nagy* idézett tanulmányát.
[23] *Thury*: i. m. II. 409—410. o. — Kiemelés tőlem — P. G.

ták... kijelentjük ezért itt, hogy a mi jól megőrzött államunkban élő szipáhik és ráják egyaránt a mi szolgáink. Hogy is lehetnének államaim és tartományaim lakói egymáshoz idegenek?"[24]

2. Határvédelem[25]

A török hódítás egy olyan jelenséget élesztett fel Közép-Európában, amelynek történelmet befolyásoló hatása a népvándorlások befejeződése után szűnt meg és amely az egyetemes történet tanúsága szerint jobbára ott fordult elő, ahol a feudalizmus és a katonai demokrácia fokán élő népek kerültek egymással érintkezésbe. E két civilizáció összetalálkozásából ugyanis óhatatlanul következett, hogy a zsákmányra éhes barbár szomszéd kisebb-nagyobb becsapásokat hajtott végre, ami ellen a civilizált nép a *határvédelem* megszervezésével védekezett. A határok őrzése természetesen civilizált államok szomszédi viszonyánál is tekintetbe jött, de ez soha nem jelentett akkora terhet és soha nem gyakorolt oly nagy hatást az állami és társadalmi életre, mint a barbárok ellen megszervezett határvédelem. A barbár szomszédság ugyanis egyik oldalról állandó és igen súlyos veszélyt jelentett, másik oldalról a veszély elhárítása különös taktikát és különös csapatot kívánt meg, olyat, ami a védekező állam társadalmi és gazdasági viszonyaiból nem következett, sőt azokkal rendszerint ellentétes volt.

A barbárok ellen megszervezett határvédelem egyszerre hatott a centralizáció és a decentralizáció irányába. A védelem megszervezése az egész állam életét érintő rendszabályokat kívánt meg, ami kétségtelenül elősegítette a centralizációt. Nagy Károly birodalmában pl. a határtartományok a „mark"-ok kikerültek a helyi, feudális igazgatás hatásköréből és a császárhoz tartoztak közvetlenül. Ugyanakkor azonban, a veszély közel lévén, a központ pedig messze, előtérbe került a helyi önsegély, ami viszont a határtartományok önállósulásához, esetleg az államtestről való leszakadásához vezetett. A római birodalom darabokra hullása lényegében így ment végbe. De mindenképpen elősegítette a határvédelem a tartományúri hatalom megnövekedését, hiszen a határőrvidéki parancsnokokat igen széles katonai, de polgári hatáskörrel is felruházták. A capetingek kezdetben határőrparancsnokok voltak, éppúgy, mint a karoling maior domusok. Bizáncban pedig a

[24] *Zinkeisen:* i. m. III. 155. o.

[25] *Acsády* I.: Magyarország három részre oszlásának története. (1526—1601). Budapest, Atheneum, 1897. (A magyar nemzet története. Szerk. *Szilágyi* S. V. köt.); *Borossy* A.: A XI—XIV. századi magyar lovasságról. (HK. 1962. 2.); *Delbrück,* H.: Geschichte der Kriegskunst. III. Th.: Das Mittelalater. 2. Aufl. IV. Th.: Neuzeit. Berlin, Verlag von G. Stilke, 1923, 1920.; *Elekes* L.: Hunyadi. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1952.; Uő.: Mátyás és kora. Budapest, Művelt Nép, 1956.; *Grousset* R.: L'empire des steppes. Paris, 1939.; *Gyakov—Nyikolszkij:* Az ókori világ története. Budapest, Tankönyvkiadó. 1954. (Egyetemi tankönyv); *Halphen* L.: Les barbares des grandes invasions aux conquètes turques du XIe siècle. Paris, 1926.; *Heischmann* E.: Die Anfänge des stehenden Heeres in Österreich. Wien, Öst. Bundesverlag, 1925.; *Horváth* M.: A magyar állam nemzetközi helyzetének főbb vonásai és a magyar-szláv katonai együttműködés a XI. században. HK. 1956. 2.; Uő.: Nyugati határvédelmünk stratégiai-taktikai jelentőségének néhány kérdése a XI—XII. században. HK. 1957. 1—2.; *Koszminszkij—Szkazkin:* A középkor története. I. köt. Budapest, Tankönyvkiadó, 1955. (Egyetemi tankönyv); *Kupelwieser,* L.: Die Kämpfe Ungarns mit den Osmanen bis zur Schlacht bei Mohács, 1926. Wien. W. Braumüller, 1899.; *Lot,* F.: L'art militaire et les armées au moyen âge. I—II. Paris, Payot, 1946.; *Perjés* G.: Zrínyi Miklós és kora.; *Uő.:* A barbárok hadművészete. Katonai Szemle, 1958.; *Uő.:* A taktikai átkarolás a hadtörténelemben. Katonai Szemle, 1959. 6.; *Razin:* A hadművészet története. II. köt.: A háború feudális korszakának története. Budapest, Zrínyi Kiadó, 1961.; *Salamon* F.: Magyarország a török hódítás korában. 2. kiad. Budapest, Franklin Társulat, 1885.; *Schlumberger:* Un empereur bvzantin au dixième siècle, Nicephore Phocas. Paris, 1890.; *Tóth* Z.: A huszárok eredetéről. HK. 1934.; *Uő:* A hadviselés átalakulása. Budapest, é. n. (Magyar Művelődéstörténet II. köt.); *Váczy* P.: A középkor története. 2. kiad. Budapest, é. n. (Egyetemes Történet. 2. köt.); *Zinkeisen:* i. m.

határvédelmet irányító arisztokrácia döntő politikai súlyra tett szert és Nikephoras Phokas, valamint Johannes Tzimiskes személyében még császárt is adott a birodalomnak.

A barbárok ellen megszervezett határvédelem rendszerint az államok gazdasági erejét jóval meghaladó erőfeszítéseket kívánt meg. Épp ezért a határőr csapatok eltartásánál és az erődvonalak kiépítésénél előtérbe lépett a természetbeni juttatás, illetve a környező vidék lakosságának munkaszolgálata, rendszerint robot formájában. Mindez a természeti gazdálkodás tendenciáit erősítette és sokszor egy magasabb szintről, a pénzgazdálkodás szintjéről való lesüllyedéssel járt, amint ez a római birodalom esetében világosan felismerhető. Az állam sokszor földjuttatásokkal és különböző adókedvezményekkel biztosított létalapot a határőröknek, máskor pedig telepítő akciókkal népesítette be a határvidékeket, de előfordult az is, hogy mindezt a határőrvidék földesuraira bízta, akik ilyen formán magánhadseregre tettek szert.

Mindezeket a tendenciákat átszőtte, részben erősítette, részben pedig új színekkel gazdagította egy, a határvédelem hadászati és harcászati jellegzetességeiből folyó jelenség, mégpedig az, hogy a határok védelmét az állam lakóinál alacsonyabb szinten álló, idegen népekre és népelemekre bízták, amelyeket időlegesen zsoldba fogadtak, vagy letelepítettek. Minden határvédelem alapvető jellegzetessége volt ugyanis, hogy igen hosszú vonalat kellett védeni kis erőkkel, amihez még az is hozzájárult, hogy a támadó rendszerint igen mozgékony, meglepő akciókra képes lovas nép volt. Ebből következett, hogy a védelmet csak könnyűlovassággal lehetett megoldani. A könnyűlovasság azonban — mint minden fegyvernem és harcmód — társadalmilag adott: a nomád állattenyésztést folytató és rendszerint a katonai demokráciák fokán élő népek terméke. A civilizáció magasabb fokára lépett, letelepedett földművelő népek könnyűlovasságot kiállítani már nem igen tudtak vagy ha igen, messze nem azokkal a kvalitásokkal, amelyeket a határvédelem megkövetelt és amelyek a portyázó harcot virtuóz tökéletességgel alkalmazó barbár ellenféllel szemben elegendők lettek volna — legalábbis nem az érintkezés kezdeti korszakában. A határvédelemnek tehát rendszerint velejárója, hogy idegen és alacsonyabb fejlődési fokon álló népeket vettek igénybe. A Kína szolgálatába álló hun törzsek, a rómaiakat szolgáló germánok, Bizánc türk és szláv zsoldosai példái ennek. Az idegen könnyűlovasság alkalmazása, általában pedig a határvédelmet rendszerint kísérő bomlás gyakran odahatott, hogy a hadszervezet is átalakult, és hasonlóan a gazdasági élethez, egy magasabb fokról alacsonyabbra szállt alá. Kínában a gyalogságot és a gyalogsági tömegekre alapozott taktikát kiszorította a lovasság és a portyázó taktika, a római birodalomban pedig a hadügy, de az egész állami élet is „barbarizálódott".

A török hódítás hasonló jelenségeket hozott létre. Bár az oszmán állam a fejlődésnek jóval magasabb fokán állott, mint az egyetemes történetben látott barbár népek, mégis a kezdeti korszakát jellemző expanzivitása ugyanolyan — sőt nagyobb, mert állandóbb és hosszabb időn át tartó veszélyt jelentett a vele szomszédságba került népekre, és a határvédelem kiépülése is lényegében ugyanúgy ment végbe és ugyanazokat a jelenségeket idézte elő az állami és társadalmi életben.

A centralizáció és decentralizáció egymással ellentétes folyamata világosan felismerhető például Zsigmond uralkodása alatt, amikor a király országos intézkedésekkel próbálja a határvédelmet megszervezni, lehetőségeit azonban a feladat meghaladja és a török elleni határvédelem a határvidéki tartományok kezébe megy át. Ennek során káprázatos pályafutásoknak lehetünk ta-

núi: Ozorai Pipó, Maróti János, a Tallócziak határvédelmi funkciójuk révén tesznek szert vagyonra és döntő politikai befolyásra.

Hunyadi életpályáján pedig mindkét folyamat szemlélhető. Döntő mértékben a határvédelem révén nő meg politikai hatalma: mint erdélyi vajda, temesi bán és Nándorfehérvár főkapitánya, országnyi területeknek teljhatalmú ura. Így szerzett vagyona, katonai ereje és politikai befolyása révén lesz kormányzóvá, amikor viszont már az erős központi hatalom létrehozásán munkálkodik. Halála után pedig a Hunyadiak családi hatalma helyezi trónra Mátyást — a magyarországi központosítás történetének legnagyobb alakját.

A XVI. században Ausztriában a központosítás folyamatát a török veszély gyorsította. A létrejövő központi hivatalok közül az udvari haditanácsot pedig kimondottan a határvédelem megszervezésének szükséglete hozta létre. Ugyanakkor azonban Grázban is létesül egy haditanács, amely nagy önállósággal szervezi Stájerország, Karinthia és Krajna határvédelmét, sőt létrehozza a horvát határőrvidéket is, amelyen a magyar korona, de még a helyi horvát közigazgatás befolyása is megszünik.

A Magyarországon létesülő végvári főkapitányságok szintén függetlenítődnek a helyi közigazgatástól és Bécs alá tartoznak, de ez a függés nem teljes és a főkapitányi tisztet betöltő nagybirtokosok óriási katonai és polgári hatalommal rendelkeznek. Bécs képtelen megoldani a végváriak fizetését, ezért szerepet kap a földhözjuttatás és a telepítés is. Horvátországban a vlachokat tisztán katonai okokból telepítik le. Részben így van ez a magyarországi hajduk esetében is, akiket ugyan Bocskai döntően politikai és szociális megfontolások alapján telepít le, viszont tudunk tisztán katonai célú állami hajdutelepítésekről is. A földhözjuttatást és a telepítést azonban nemcsak az állam végzi, hanem a határvidéki nagybirtokosok is. Ilyen formán a földesúri magánkatonaság intézménye nemhogy megszűnne, sőt inább erősödik, méghozzá olyan időben, amikor egész Európában háttérbe szorul a feudális hadkiegészítés az állandó állami hadseregekkel szemben.

A Habsburg tartományokban a határvédelem feltétlenül előmozdította a központosítást, kivéve Magyarországon, ahol erősen érvényesül a határvédelem decentralizáló hatása. Ez elsősorban abban nyilvánul meg, hogy megerősítette a rendek pozícióját a központosítás ellen vívott küzdelemben. Más okokon kívül ez a körülmény magyarázza, hogy a Habsburg központosítás oly különböző eredményeket ért el az osztrák tartományokban, Csehországban és Magyarországon.

De hasonlóan az egyetemes történetben látottakhoz, a határvédelem mély hatással volt a hadviselésre is. Az ugyanis, hogy Magyarországon a megelőző fejlődéstől eltérően a könnyű csapatok és a portyázó harcmodor váltak uralkodóvá, a határvédelemnek köszönhető. A hajduk és a huszárság kialakulásánál végigkövethető az egyetemes történetben tapasztalt folyamat: a határvédelem könnyű csapatokat kíván, ennek a társadalom megfelelni már nem tud, ezért idegeneket vesz igénybe. A soha meg nem szűnő határmenti harcok következtében az idegen mag kiterebélyesedik, egyszersmind magyarrá válik s most már a magyar föld szolgáltatja ugyanezeket a könnyű csapatokat, amelyeket azelőtt a magyar társadalomból nem lehetett kiállítani, legalábbis nem azokkal a kvalitásokkal, amelyeket a határvédelmi harc megkívánt.

Az európai hírnévre emelkedő hajdúság, főleg azonban a huszárság nem fogható fel teljes egészében hanyatlási terméknek, hiszen olyan harci értékeket képvisel, amelyeket ebben az időben Európa egyik hadseregében sem lehet megtalálni. Éppen ezért nem lehet a magyar huszárság létét pusztán úgy magyarázni, hogy az állami önállóság megszűnése, általában pedig a gaz-

dasági és társadalmi viszonyok lehanyatlása miatt már *csak* ilyen csapat kiállítására futott erőinkből, amint ezt könyvemről írt recensiójában Rázsó Gyula állítja. Ha a könnyű csapatokat és a kivételes katonai képességeket kívánó irreguláris taktikát pusztán a hanyatlás és az állami önállóság megszűnése hozta volna létre, akkor a függetlenségét szintén elvesztő Csehországban is létre kellett volna jönnie. Oroszországban viszont, ahol a központosított államhatalom megszilárdulása nyomán létrejön a reguláris állandó hadsereg, a határvédelem szükségletei érintetlenül hagyják az irregulárisan harcoló kozákság intézményét.[26]

3. Politika, háború, hadászat

A török háborúk problematikájának kétségtelenül legkidolgozatlanabb területe a magasabb stratégia, tehát a politika és a háború érintkezési felülete, valamint a hadászati vezetés. A kérdés vizsgálatát mindenekelőtt a török történeti kutatás elmaradottsága nehezíti, aminek következtében csak igen elnagyolt képünk van arról, hogy az egyes háborúk megindításában milyen megfontolások vezették az oszmán államot, az adott pillanatban milyenek voltak erőviszonyai és, miként ítélte meg ellenfelei erőviszonyait, általában az általános katonai és politikai helyzetet, mi volt pontosan a haditerve, végül pedig, hogy ténylegesen miként folyt le a háború. Ugyanakkor a nyugati hadtörténetírás viszonylagos gazdagsága mellett is igen messze áll attól, hogy az egyes háborúk minden körülményét akár csak keresztyén oldalról is felderítette volna. Ennek okát — sok minden más mellett — főleg a hadtörténetírás szemléletében és módszerében kell keresni, mely azáltal, hogy egy, valóság felett lebegő katonai szférát alkotott, ahol a hadművészet „örök" elvei uralkodnak, kirekesztette a kutatásból a hadviselés anyagát — embert, fegyvert és felszerelést, valamint élelmet és pénzt — szolgáltató társadalmat és a hadászati vezetést állandóan befolyásoló politikai tényezőket.[27]

Ilyen körülmények között természetesen alig lehet másról szó, minthogy néhány, egészen általános gondolatot vessünk fel tanulmányunkban. Eredeti célkitűzésünknek megfelelően a török háborúknak a Gallipoli elfoglalásával kezdődő és a karlócai békével befejeződő közel 350 éves korszakával foglalkozunk.

E korszakra vetett futó pillantás alapján is feltűnik, hogy nem egységes és benne különböző szakaszok meghatározása látszik szükségesnek. De már itt szembetaláljuk magunkat az első nehézséggel: a három kontinensen, négy tengeren, tucatnyi ellenféllel élethalálharcot vívó oszmán hatalom háborúit milyen kritériumok alapján osszuk fel periódusokra? Hiszen minden bizonnyal egészen más szakaszok megvonása lenne célszerű a lengyelek ellen vívott háborúk esetében, mint a Velence elleniekben és megint

[26] A Hadtörténelmi Közleményekben (1966. 2. 417. o.) írt recensiójában Rázsó Gyula figyelmét minden bizonnyal elkerülte, hogy a magyar hadügy sajátos alakulásának magyarázatánál a politikai, gazdasági és a társadalmi tényezőkkel is számoltam. Viszont nem ezekben látom az irreguláris harcmodor kialakulásának okát, nem beszélve arról, hogy nem is tartom egyértelműen hanyatlásnak. Ezt írom: „A hanyatlás ugyanis nem volt egyértelmű, mert a magyar hadszervezet sok-sok fogyatékossága ellenére értékes elemet is hozott létre, hiszen az ún. *portyázó hadviseléssel* óvta meg a magyar végvárak őrsége az országot a török becsapásaitól százötven éven át, s ez a harcmód volt az, amellyel a Rákóczi-szabadságharc nyolc éve alatt a kuruc hadsereg sikeresen szállhatott szembe a császáriakkal. A magyar társadalmi és állami fejlődés tehát nem magyarázza önmagában hadviselésünk fejlődésének sajátos útját, és *kell lenni egy külön tényezőnek*, amely *éppen* ebbe az irányba terelte a fejlődést. Megítélésünk szerint ez a sajátos ok a határvédelem, amely a világon mindenütt hasonló jelenségeket hozott létre. *(Perjés:* Zrínyi Miklós és kora. 195—196. o.)

[27] A kérdéssel felsorolt műveimben több helyen foglalkozom. (Legújabban „Clausewitz magyar fordítása" c. cikkemben és *Clausewitz:* A háborúról c. könyvéről írt recensiómban. HK. 1966. 1., Századok 1966. 2.

egészen mások a Magyarország, majd a Habsburg birodalom ellen viselt háborúkban.

De nem választhatjuk periodus-határként a hadművészetben végbement változásokat sem, egyrészt mert nem látjuk világosan az oszmán hadügy fejlődésének szakaszait — amennyiben ilyenekről beszélni egyáltalán lehetséges —, másrészt viszont az európai hadügy e 350 évének óriási változásait nehezen lehetne évszámokhoz rögzíteni, de ha lehetne is, az így kapott periódusok alig esnének össze a valójában lezajlott háborúk időpontjaival.

Számításba jöhetne esetleg egy olyan periodizáció, amely azt venné alapul, hogy vajon a támadás, vagy pedig a védekezés volt-e a keresztény hatalmak vezető elve valamelyik időszakban. Ilyen szempontból azonban az okozna nehézséget, hogy a keresztény hatalmak felfogása ebben a tekintetben soha sem volt egységes, azonkívül — különösen a régebbi időket tekintve — nem is tudjuk biztosan, hogy még akkor is, amikor a keresztény hatalmak ténylegesen támadtak, a háborút nem korlátolt céllal, alapjában véve tehát nem defenzív szándékkal viselték-e?[28]

Véleményük szerint legcélszerűbb még az lenne, ha bizonyos földrajzi szempontokat vennénk figyelembe. A földrajzi szempontok figyelembe vételével ugyanis tisztázni lehetne legalábbis azt, hogy az egyes háborúk alkalmával mi volt oszmán és keresztény részről a hadműveletek bázisa és színtere, melyik terület mondható a háború „senki földjének", az előtérnek, ahol a határvédelmi harcok, de a nagyobb hadjáratok is általában lezajlottak, nyomort és pusztulást okozva az ott lakó népeknek. A földrajzi szempont bevezetése a vizsgálatba ugyanakkor bizonyos fokig magyarázatot adna a háborúk dinamikájára is, továbbá a társadalmi és gazdasági tényezők mellett világot vetne az oszmán hatalom rohamos kiterjedésére, megállására, majd csökkenésére.

Vizsgálataink csupán az európai háborúkra terjednek ki, amit legfőképpen az indokol, hogy a kutatások jelenlegi állása mellett kimondottan reménytelen lenne az oszmán hatalom ázsiai és afrikai háborúiról kielégítő leírást adni. Mindezek figyelembevételével öt periódus megkülönböztetése kínálkozik:

1. *Gallipoli elfoglalásától Konstantinápoly bevételéig (1356—1453).*
2. *Konstantinápoly elfoglalásától Belgrád bevételéig (1453—1521).*
3. *Belgrád elfoglalásától a drinápolyi békéig (1521—1568).*
4. *A drinápolyi békétől Buda visszafoglalásáig (1568—1686).*
5. *Buda visszafoglalásától a karlócai békéig (1686—1699).*

Lássuk sorjában ezeket a periódusokat.

1. periódus (1356—1453). Az oszmán állam történetében döntő jelentősége van Gallipoli elfoglalásának, mert ekkor szerez biztos átjárót Európába. Az eseményt követő években a török gyors egymásutánban foglalja el Bizánc-nak kelet-ruméliai, tráciai és kelet-macedoniai birtokait, megszállja a Balkán hegység átjáróit és 1383-ban Szófia elfoglalásával már Bulgáriában is megveti lábát. Az elfoglalt területeket Rumélia néven a birodalomhoz csatolja és a rendkívül alapos szervező munka eredményeként 1388-ban a tartomány, Szeád-Eddin leírása szerint már „A biztonság helyévé s a lelki nyugalom és béke állandó tanyájává lőn", ahol a szultán „legkisebb hanyagságot sem mutatott, sem a vallás békéjének fenntartásában és a moszlim állam rendezésében, sem a hit terjesztésére szolgáló harcok előkészítésében."[29] A kilencvenes években, Bulgária leigázása után elérik a Duna vonalát és Vidin, Nikápoly, Szisztov, valamint Szilisztra elfoglalásával fontos átkelőhelyek-

[28] Erre mutat rá Hunyadinál *Elekes*. I. m. 175—176. o.
[29] *Thury:* i. m. I. 109. o.

re tesznek szert Havasalföld felé. Ebben az időben Szerbiában Üszküböt foglalják el és teszik szandzsák-székhellyé. A terjeszkedést a mongol támadás szakítja meg egy időre, hogy azután a Duna balparti Gyurgyevo (1416), a macedoniai Szaloniki (1430), az albániai Janina (1431) és a szerbiai Krusevác (1434) elfoglalásával folytatódjék. A periódus végére az oszmán birodalom balkáni foglalásainak határai a Duna mentén Orsováig már véglegesen kirajzolódnak.

A hódítás ütemét nézve, feltűnő annak gyorsasága. Az elfoglalt területnek nagyobb része nem egészen harminc év alatt kerül oszmán kézre. Ez még akkor is jelentős eredmény, ha tudjuk, hogy hódítását a védekezésre teljesen képtelen Bizánccal és a pártharcokban elgyengült, katonailag egyébként sem jelentős Bulgáriával és Szerbiával szemben érte el.

De feltűnő a hódítás tervszerűsége is. Zinkeisen hasonlatával élve, a hódítások mint a növekedésben levő fa évgyűrűi rakodnak fel Gallipoli köré. Úgy tűnik, hogy minden előre tett lépés a politikai és stratégiai szempontokat egyaránt mérlegelő józan megfontolás eredménye. Ebben a korszakban foglalásaik tartósnak bizonyultak, kivéve Galambóc és Szendrő esetében. Megalapozatlan vállalkozásba nem fogtak és a zsákmányszerzést és felderítést szolgáló portyázásokon kívül nagyobb szabású hadjáratba nem kezdtek, eltekintve Belgrádnak 1440. évi sikertelen ostromától.

E tervszerűség láttára felmerül a kérdés: mi volt az alapja? Tudatos megfontolásból, hosszú távú tervezésből eredt-e, vagy csupán a sztyeppe népeit oly gyakran jellemző ösztönösségből, valamint az egyes lépéseket egymásba fűző, minden lépésnek az előzőből folyó kényszerű logikájából? Rendkívül izgalmas kérdés ez, hiszen a földrajtudomány, a térképészet és a statisztika akkori állapotában valójában igen kevés volt az az ismeretanyag, ami alapja lehetett valamilyen tervszerű eljárásnak. Konkrét adatok is azt mutatják, nogy kezdetben a török vezetők nem voltak egészen tisztában a Balkán viszonyaival. 1389-ben a Rigómező felé menetelő török hadsereg Iktimánra érkezve, nem tudta merre folytassa útját és az ott lakó „hitetlenek" útmutatásaira kellett támaszkodnia. Később pedig a szultán, hogy egészen biztos legyen dolgában, Konsztantint, a szövetséges Küsztendil fejedelmét nevezte ki a hadsereg kalauzának.[30] 1430-ban II. Murád szultán Ali béget küldte ki Magyarország „útjainak" felderítésére, aki visszatérve, elragadtatással szólt az ország gazdagságáról és revette a szultánt, hogy támadja meg a magyarokat.[31] Még 1521-ben sem volt világos képe a török hadvezetőségnek Magyarországról, és a határvidéki bégek, főleg a magyarországi felderítő portyájáról ez időben visszatért Bali boszniai szandzsákbég „kérdeztetett meg Magyarország helyzetéről, útjainak milyenségéről, vízeiről és telének szigorúságáról",[32] — amint ezt a török krónika írója elmondja. Viszont Szendrő jelentőségét már II. Murad felismerte és ezért vette ostrom alá 1437-ben.[33] Ugyancsak világosan látták Belgrád jelentőségét is és azt tartották róla, hogy Magyarország „kapuja és kapujának kulcsa".[34]

30 Uo. I. 35. o.
31 Uo. 53. o.
32 Uo. II. 45. és 50. o.
33 Uo. I. 128—130., 132. — Szeád-Eddin írja: „Mivel Szemendra vára a Magyarországba vezető útnál feküdt, ezért e várnak a hódítás hálójába kerítése folytonosan szándéka volt a hódító szultánnak. A magyar seregek támadása az iszlám területe ellen legtöbbször ez útnál történvén, a nevezett vár lerontása kötelessége volt a sahnak, s a birodalom biztonsága is így követelte. A végvidéki emirek legtapasztaltabbja, Iszhák bég . . . a magas trón elé ilyen előterjesztést tett: „a meddig Szemendra vára el nem foglaltatik és Vulk-oglu (Brankovics György), e tisztátalan söpredék ember, az ozmán birodalom országútjának mellékéről el nem távolíttatik: sem a magyarok részéről fenyegető támadás, sem Karamán-oglunak kétszínűsködése nem fog megszűnni."
34 Uo. 55., és 129. o.

Hogy a töröknek a Balkánra vonatkozó ismeretei kezdetben hiányosak lehettek, könnyen hihető, hiszen a hosszú hadjáratban Hunyadi, de még Brankovics sem tudott a Balkán hegység legalkalmasabb átjárójáról, a Karabair hágóról.[35]

Mindezek alapján feltehető, hogy a törököt balkáni hódításának kezdeti idején nem minden esetben vezette valamilyen hosszú távú tervezés, hanem az előnyomulás egyes lépéseit összefűző belső logika és minden „terepszakasz" elfoglalása önként kínálta a következő feladatot.

Hadászatilag ebben az időszakban az oszmán állam sokkal előnyösebb helyzetben volt, mint a keresztyény országok. Mindenekelőtt sokkal rövidebb volt a hadműveleti vonala, ami a felvonulás és az utánpótlás szempontjából jelentett rendkívüli előnyt. 1389-ben a Rigómezőnél az oszmán sereg Fillipopolisztol, hadműveleti bázisától légvonalban 200 km-re volt, a keresztény sereg magyar, boszniai és havasalföldi csapatai viszont 4—600 km-re voltak hazájuktól. Persze a sereg tényleges báziasa Szerbia volt, de az országnak már inkább csak a Nis feletti területe jöhetett számításba ilyen szempontból, ami pedig szintén 200—250 km-re volt a csata színhelyétől.

Hozzájárult ehhez, hogy a török a belső vonalon állott, akár Európa és Ázsia, akár pedig a balkáni országok viszonylatában. Központban lévén, csapatait könnyen vethette egyik pontról a másikra, míg ellenfelei vagy nem egyesíthették erőiket — pl. Magyarország és a Karamán fejedelemség —, vagy csak hosszadalmas, időrabló és fáradságos menetek után, például Bulgária, Szerbia, Bosznia, Havasalföld és Magyarország viszonylatában.

Ha a töröknek földrajzi helyzete már a kezdeti időszakban ilyen nagy hadászati előnyt biztosított, később Zsigmond, majd Hunyadi idején az előnyök kimondottan döntővé váltak és mondhatnók teljes védettséget biztosítottak számára. Birodalmára támaszkodva, annak határain belül foghatta fel a támadásokat, míg a keresztény seregeknek a nikápolyi, a második rigómezei és a hosszú hadjáratban légvonalban 400—600, a várnai hadjáratban pedig 800 km-t kellett megtenniük. Ilyen körülmények között, még abban az esetben is, ha a keresztény seregek egy-egy hadjáratukban győztek volna, továbbá, ha az európai népek összefogása megvalósult volna, igen kérdéses, hogy az oszmán hatalmának megdöntéséhez szükséges, több hadjáratból álló hosszú háború folytatása a végső győzelemig az irdatlan nagy távolság és a terep nehézségei miatt megoldható lett volna-e.

Részben a hadszíntér messzesége, főleg azonban a késői hadbaindulás miatt a keresztények hadjáratai az őszi időre estek, de nem egyszer áthúzódtak a télbe is. A késői indulás oka azonban minden bizonnyal nem az volt, mintha ki akarták volna használni a töröknek a téli hadviselésre való állítólagos alkalmatlanságát, hanem egyszerűen az, hogy a feudális anarchiával küzdő állami apparátus képtelen volt a hadsereget korábban menetkésszé tenni.[36] Ezzel szemben a török hadjáratait szinte mindig tavasszal kezdte.[37]

35 *Elekes:* Hunyadi, 202. o.

36 *Elekes—Lederer—Székely:* Magyarország története. I. Az őskortól 1526-ig. (Egyetemi tankönyv.) Budapest, Tankönyvkiadó. 1961. 283. o.; — Egyébként sem bizonyos, hogy a török hadak kevésbé birták volna a hideget, mint a keresztény hadak. Ez vonatkozhatott a szíriai, mezopotámiai és egyiptomi kontingensekre, de az anatóliai és ruméliai csapatokra alig. A törököknek több téli hadjáratáról tudunk, ugyanakkor azt is ismerjük, hogy az európai hadseregek is csak kivételesen háborúztak télen. Azt is tudjuk továbbá, hogy a késői hadjáratkezdést Zsigmondnál és Hunyadinál főleg az okozta, hogy a hadak élelmezéséhez meg kellett várni az aratást. A töröknek az a szokása, hogy a hadjáratot október végén megszakította, inkább a XVI. században vált általánossá, nem annyira a hideg miatt, hanem azért, mert Magyarország akkori viszonyai között, úgy látszik, megfelelő téli szállást nem biztosíthattak a csapatok számára, ezért még a tél beállta előtt el kellett érniük Belgrád vidékét.

37 Az egyes hadjáratok leírásánál szinte állandóan visszatérő fordulat a török történetíróknál: „Mihelyt kitavaszodott . . .", „mihelyt a tavasz beköszöntött . . ." — megkezdték a hadjáratot.

Már ebben az időben szemmel látható a Dunának, mint viziútnak a jelentősége. A magyar dunai hajóhad sikeresen támogatja a hadműveletek és biztos támasza az utánszállításnak. 1396-ban Nikápolynál, 1428-ban Galambóc alatt, 1440-ben Belgrád védelménél jelentős szerepe van a dunai hajóknak. Ebben az időben a török dunai hajóhad a jelek szerint még joval gyengébb volt, bár Belgrádnál már 100 török hajó zárta el a Dunát.[38]

Konstantinápoly elfoglalása előtt a török birodalom katonai helyzetét meglehetősen bizonytalanná tette, hogy európai és ázsiai részeit a tenger választotta el egymástól. A török hajóhad még túlságosan gyenge volt ahhoz, hogy biztosítani tudja az átkelést a két part között. Ezt a veszélyt még Gallipoli erődjének az 1390-es években történt felépítése sem ellensúlyozhatta. Ugyanakkor a keresztények flottája a Fekete-tengerre hajózhatott és támogathatta a hadsereget, amely a nehezen járható Balkán hegységet megkerülve a tengerhez érkezett. A keresztény hatalmak azonban a kínálkozó előnyöket kihasználni nem tudták, részben mert a Helleszpontosz és a Boszporosz egyidejű lezárására a tengeri flottával rendelkező államok ereje nem volt elegendő, részben pedig azért, mert a lezárás önmagában, szárazföldi csapatok közreműködése nélkül, nem ért volna sokat. Az adott körülmények között azonban olyan politikai konstelláció alig jöhetett létre, hogy a tengeri hatalmak egymással, azonfelül még egy kontinentális országgal is — pl. Magyarországgal — egyetértésre jussanak a kombinált hadműveletek kérdésében. A várnai hadjárat idején úgy tűnt, hogy kialakult ez a szerencsés helyzet — a hadjárat elindításának fő indoka éppen ez volt —, azonban a tengeri hatalmak flottája a feladat végrehajtásához teljesen elégtelennek bizonyult és a török hadsereg átkelését nem tudta megakadályozni a tengerszorosokon és a Várnához érkezett hadseregnek sem tudott támogatást nyújtani.

Bár vizsgálataink előterében most inkább a földrajzi viszonyokból adódó hadászati körülmények állanak, nem zárhatjuk le az első periódus tárgyalását anélkül, hogy ne emlékeznénk meg arról a hatalmas előnyről, amit a zseniálisan kigondolt oszmán államszervezet katonai szempontból jelentett. Itt erőskezű, központosított államvezetés, ott feudális anarchia, itt egyre növekvő anyagi lehetőségek, ott pénztelenség, itt rendkívüli rugalmas és teljesítőképes hadszervezet, ott a hadszervezet bomlása, amelyből a kibontakozást a zsoldosság és a gyalogság itt-ott megjelenő kezdeti még alig hogy csak jelzik. Hogy az oszmán állam káprázatos sikereit nem a történeti körülmények szerencsés összejátszása okozta csupán, és hogy nem múló jelenségről, hanem egy társadalmilag, politikailag és gazdaságilag szilárdan megalapozott hatalmas vállalkozásról volt itt szó, azt már az is mutatja, hogy a mongol támadás szinte csak múló epizódot jelentett életében.

2. periódus (1453—1521). Konstantinápoly elfoglalása döntő jelentőségű az oszmán birodalom, de egész Európa történetében is. Megszűnt a birodalom földrajzi megosztottsága és mindaz a katonai veszély, amit a kettéosztottság jelentett. Maga Konstantinápoly pedig ideális központja egy olyan birodalomnak, amelynek határai hamarosan a Szávától a Nílusig terjednek. Már a város fekvéséből automatikusan adódó gazdasági előnyök is igen nagyok, hiszen uralkodván a Boszporusz felett, ellenőrzése alatt tartotta az igen jelentős fekete-tengeri kereskedelmet. Mi sem jelzi jobban a városnak ezt a kiemelkedő gazdasági jelentőségét, mint az, hogy abban a nagy ijedelemben és megrökönyödésben, amit eleste okozott, a gazdasági kérdéseket mindig pontosan felmérő és politikájában minden más szempontot megelőzően fi-

38 *Szentkláray J.*: A dunai hajóhadak története. Budapest, Atheneum. 1885. 47., 50., 51. o.; *Kupelweiser:* i. m.: 16., 42., 56. o.

gyelembe vevő Velence tért magához először és sietett kereskedelmi egyezményt kötni a portával.[39]

Katonai szempontból Konstantinápoly ideális főváros volt. Azonfelül ugyanis, hogy elfoglalásával teljessé vált a birodalom egysége, a három oldalról tengerrel körülvett város katonailag szinte bevehetetlen volt. Hogy a már félig halott, katonai védekezésre képtelen Bizánci birodalom oly soká fennmaradt, annak oka kizárólag fővárosának kivételesen jó katonai helyzete volt.[40]

S a most következő korszakban az oszmán állam gépezetét a legnagyobb fordulatszámon tartó, igen tehetséges és energikus II. Mohamed, aki a történelemben a „világhódító" nevet kapta, hatalmas területeket csatol a birodalomhoz. Albánia, Görögország, Szerbia, Bosznia, Karamánia most válik a birodalom részévé, de halála után sem áll meg a nekilendült gépezet és II. Szelim Szíriára, Egyiptomra, valamint Mezopotámiára is kiterjeszti az oszmán uralmat. Mindezek a foglalások oly gazdasági és politikai és katonai hatalmat biztosítanak, amellyel szemben minden más ország ereje eltörpül. A két legjobban érdekelt és viszonylag legerősebb hatalom, Velence, valamint Mátyás Magyarországa is defenzívába szorul.

Az európai terjeszkedés iránya világosan kirajzolódik: Szerbiát és Boszniát bekebelezi a birodalomba, de Havasalföldet, a krími tatár kánságot, később pedig Moldvát pusztán hűbéreseivé teszi. Hogy Magyarországot miért nem támadta meg és hogy Nándorfehérvár sikertelen ostroma után miért hagyta abba ebben az irányban a terjeszkedést, nehéz lenne megmondani. Talán a nándorfehérvári balsiker intő jel lehetett, hogy addig, amíg Szerbia és Bosznia bekebelezésével nem teremt biztos hadműveleti alapot, nem nyomulhat tovább előre. Amikor pedig a két országot elfoglalta és hadműveleti bázissá tette, más irányú lekötöttsége akadályozta a további terjeszkedésben. Tartózkodásában minden bizonnyal közrejátszhatott Magyarország Mátyás alatti politikai és katonai ereje. Akárhogyan is volt, egy bizonyos: az erőviszonyok végleg a török javára billentek és egyre kilátástalanabbnak tűnt, hogy ki lehessen szorítani Európából. Ez a felismerés határozta meg az európai hatalmak politikáját és Mátyás királyét is, aki lényegében lemondott a török leveréséről, mert erejét kevésnek tartotta hozzá, külföldi segítségben pedig nem bízott.

Jól világítja meg a helyzetet X. Leó pápának Európa hatalmaihoz intézett 1517. évi emlékirata. Érdemes foglalkozni az emlékirattal, mivel katonai szempontból sokkal több benne a realitás, mint azokban a fantasztikus tervekben, amelyek ebben az időpontban lépten-nyomon felröppennek, azonkívül jól mutatja azokat a politikai nehézségeket is, amelyek minden közös európai vállalkozást már eleve lehetetlenné tettek.[41]

Az emlékirat hat kérdést vet fel: 1. Elindítsák-e a háborút a török ellen? 2. Ha igen, támadóan, vagy védekezően viseljék? 3. Milyen akadályai vannak a háborúnak, és azokat miként kell elhárítani? 4. A háborút az összes fejedelem viselje-e, vagy csak néhány és kik legyenek azok? 5. Milyen eszközök kellenek a háborúhoz? 6. Hogyan folytassák a háborút?

Ami az első kérdést illeti, az emlékirat szerkesztői szerint azon vitatkozni sem lehet: a háborút el kell indítani! Ugyancsak nem lehet kétség a második kérdés tekintetében sem, mert természetesen támadó háborút kell vívni. Legnagyobb problémát a harmadik kérdés veti fel, mert a háború legfőbb akadálya a keresztény fejedelmek egyenetlenkedése és kölcsönös féltékeny-

39 *Zinkeisen:* i. m. II. 21. és köv. o.
40 *Delbrück:* i. m. III. 205. o.
41 Lényegét közli *Zinkeisen:* i. m. II. 594. és köv. o.

sége. Általános békét, vagy legalábbis fegyverszünetet kell tehát létrehozni és annak tartama alatt a felmerülő nézetkülönbségeket a pápa és a kardinálisok kollégiumának döntésére kell bízni. Legtanácsosabb lenne szent szövetséget létrehozni, melynek tagjai köteleznék magukat, hogy fegyverrel lépnek fel a békebontók ellen.

A negyedik kérdésre válaszolva, az emlékirat szerint a háborúban az oroszlánrész a császáré és a francia királyé kell, hogy legyen, mindazonáltal a többi keresztény fejedelemnek is illő részt kell vállalnia.

Az emlékirat legnagyobb részét az eszközök és a háború hogyanjának tárgyalása teszi ki. Az eszközök elseje a pénz. A szükséges összeg 800 000 dukát, aminek előteremtését az emlékirat szerkesztői túlzó derűlátással nem tartják nehéznek. Az összeg egy részét a fejedelmek adnák személyes jövedelmeikből, másik részét a nemesség és a papság, a harmadik részét pedig a köznép. A pénz egyharmadát a hadsereg felállítására és felszerelésére fordítanák, kétharmadát eltartására.

Rátérve magára a hadseregre, 60 000 gyalogosra, 4000 nehéz és 12 000 könnyűlovasra lenne szükség. A gyalogságot Svájc, Németország, Spanyolország és Csehország adná, a nehézlovasságot Franciaország és Itália, a könnyűlovasságot pedig Spanyolország, Itália, Albánia és Görögország. A flotta felállítása Velencére, Nápolyra, Genovára, Franciaországra, Portugáliára és Spanyolországra hárulna. Miután a töröknek hozzávetőlegesen 300 hadihajója van, keresztény oldalról elegendő lenne 150.

Az emlékirat szerkesztői úgy gondolják, hogy csakis együtt tartott sereggel lehet eredményt elérni és mindenképpen kerülni kell az erők szétforgácsolását. A támadás iránya és célja Konstantinápoly kell, hogy legyen. Három felvonulási irány jöhet tekintetbe: Magyarországon keresztül a Duna vonala, a dalmát és illir partvidék, végül pedig Itáliából áthajózni Görögországba és onnan gyalogmenetben a tenger partján Macedónián át Konstantinápolyt elérni. Célszerű lenne, ha Magyarország és Lengyelország támadásokat intézne a török határ-tartományok ellen, miközben a hadsereg Konstantinápoly felé vonul.

Az emlékirat végül a visszafoglalt területek felosztásának kérdését érinti, de semmi konkrétumot nem tartalmaz, rábízván a megoldást a háborút követő tanácskozásokra.

A tervezet meglehetős hűvös fogadtatásra talált az egyes udvarokban. A francia király majdnem egy évig tartó hallgatás után és akkor is csak a pápa többszöri sürgetésére válaszolt. Válaszában lelkesen üdvözölte a tervet, lényegében azonban elutasította. Különösen a terv pénzügyi részét fogadta nagy kételkedéssel: teljesen kilátástalan, hogy a népből pénzt lehessen kicsalni, mert éppen a török háborúra való hivatkozással már annyiszor becsapták, hogy minden bizalmát elvesztette. Azt sem helyeselte a király, hogy az erőket együtt akarják alkalmazni, mert az óhatatlanul a különböző nációk áldatlan viszálykodásához vezetne a táborban. Miután elképzelhetetlennek tartjuk, hogy az erők együttes alkalmazásának elvét a francia udvarban ne ismerték volna, az észrevétel azt mutatja, hogy a terv megvalósítását a király nemcsak lehetőnek, de kívánatosnak sem tartotta.

Még később válaszolt a császár. A válasz német alapossággal készült valóságos ellentervet tartalmazott. A tervet döntően a francia király elleni féltékenység motiválta, és nem kevesebbet ajánlott, mint azt, hogy a francia és angol királyt legalábbis az első évben hagyják ki a vállalkozásból, amíg a *törökadó* miatt keletkezett nyugtalanságot országaikban lecsillapítják. Egyébként a terv teljesen fordítottja volt a pápai tervnek és egyedül a birodalom érdekeit tartotta szem előtt. Nem egyszeri csapást javasolt, hanem a háborúnak

négy hadjáratra való felosztását a következő célokkal: az első évben afrikai és szíriai, a második évben az európai török birtokok visszavétele, a harmadik évben Konstantinápoly ostroma, a negyedik évben az ázsiai részek visszafoglalása. Hogy a császárt egyedül az önérdek vezette, a napnál is világosabb, hiszen teljesen tisztában kellett lennie azzal, hogy egy évnél hosszabb ideig ekkora hadsereget a koalíció fenntartani úgysem tud, viszont, miután az első évben éppen az afrikai részek visszafoglalása volt a cél, amelyekre ő tartott igényt, a hadsereg második évben való feloszlása már nem érintette volna őt. Minden bizonnyal ezért javasolta azt is, hogy az első évben hagyják ki a vállalkozásból a francia és az angol királyt.

A rendelkezésre álló adatok sokkal hiányosabbak annál, semmint megbízható képet alkothatnánk a porta katonai elgondolásairól. Mindazonáltal a rendelkezésre álló gyér adatok alapján is úgy tűnik, hogy a török katonai vezetés reálisabb, céltudatosabb és magabiztosabb volt, mint a keresztény. Sikertelen török vállalkozások ebben az időben is akadnak, azonban az esetek döntő többségében a kitűzött célt a török vezetés eléri.

Ebben az időben már kialakult a mozgósításnak és a felvonulásnak az a rendszere, mely a jelek szerint a karlócai békéig változatlan maradt.[42] A háború és a béke kérdésében a szultán döntött a nagyvezírrel egyetértésben. Az oszmán államnak a divánba összeülő „oszlopai" — ti. a nagyvezír, a hadsereg két főbírája, Anatólia és Rumélia beglerbégjei és kincstárnokai (később Szíria és Egyiptom defterdárja is) a hadsereget képviselő janicsár aga, valamint a tengeri flottát képviselő Kapudán pasa, továbbá a nisandzsi (államtitkár) —, tehát a vezető kormányférfiak már csak a háború módozatait, elsősorban a mozgósítást és a vele kapcsolatos pénzügyi és más anyagi természetű ügyeket tárgyalták meg. Az itt hozott határozatokat azután „meteorgyorsaságú hírnökök", azaz a csauszok vitték el a birodalom minden részébe, mozgásba lendítve az oszmán birodalom hatalmas katonai apparátusát.

A mozgósítási parancs mindenekelőtt kijelölte, hogy a hadsereg egyes részeire milyen feladat hárul. Két részre oszlott a hadsereg: kivonuló és otthon maradó részre. A kivonuló részhez tartoztak a hadműveleti terület közelébe eső elajetek katonasága és minden zsoldos alakulat. Az otthon maradó részhez tartoztak a háborútól nem érintett tartományok csapatai, de a háborús helyzet megkövetelte határvédelmi és belbiztonsági feladatok ellátása céljából szintén mozgósíttattak. Ez alkalommal külön gondoskodás történt a „kincstár megtöltéséről" — aminek célja minden bizonnyal a háború folytatásához szükséges pénzmennyiség tartalékolása volt —, valamint Konstantinápoly fokozott őrzéséről, amit a Kapudán pasára bíztak, aki egyben Gallipoli beglerbégje is volt.

Az egyes ziámet- és timár-birtokok tulajdonosai a beglerbégek, szandzsákbégek és alajbégek láncolatán keresztül kapták meg a mozgósítási parancsot és egy hónapon belül a kijelölt gyülekező helyeken kellett lenniük katonáikkal. A kiállítandó katonaság minimális létszámát a szpáhik birtokainak jövedelme határozta meg, de alkalmanként ennél több is lehetett. Ilyenkor a feles számú katonákat toborzás útján fogadták fel. Európai háboruknál a rumméliai elajet katonái rendszerint Szófiánál gyülekeztek, az anatóliai csapatok pedig Gallipolinál keltek át a Boszporoszon és Drinápolynál csatlakoztak a szultánhoz, aki az udvar, a janicsárok és a zsoldos szpáhik kíséretében Konstantinápolyból ideérkezett.

Ugyanebben az időben az akindzsik bégjei is megkapták a mozgósítási pa-

42 Előadásomhoz felhasználtam *Thury:* i. m. I. és II. kötetéből Kemálpasazádé, Szulejmán naplója, *Lufty* és *Ferdi* leírásait, valamint *Zinkeisen* idézett művét, *Lybyer* valamint a *Feldzüge* idézett kötetét.

rancsot és elkezdődött az akindzsik toborzása. Az akindzsik — határvidéki katonaság lévén — valamelyik végvárnál, legtöbbször Szendrőnél, gyülekeztek. Az egyes várakban állomásozó azáboknak a kijelölt gyülekezőhelyre való útbaindítására, valamint a birodalom egész területén még található azábok és matrózok toborzására szintén intézkedtek. Az európai háborúkban a felvonulási területen levő, vagy ahhoz közel eső szendrői, zvorniki és viddini szandzsák várainak azábjait mindig kivezényelték s mivel ők adták a dunai hajóhad legénységét, rendszerint oda irányították őket, ahol a hajóhad gyülekezett.

Miután a Dunának döntő jelentősége volt a hadműveletek szempontjából, igen alapos, részletekbe menő gondoskodás történt a dunai hajóhad megszervezésére. A hadihajók rendszerint Fekete-tengeri támaszpontjairól érkeztek, szállítóhajókat pedig a hadjárat elkezdése előtt építettek. A hajókat a Duna és a Szávamenti szandzsákokban építették az ottani khász-birtokok jövedelméből. Nagy hajóépítő üzem lehetett Zvornikban, ahol egy-egy alkalommal akár 300 hajót is megépíthettek.

A nagy számú tüzérség löveganyagát részben a konstantinápolyi arzenálokból szállították hajón, részben az üszkübi ágyúöntő műhelyben öntötték, de különösen a régebbi időkben szokás volt az is, hogy a lövegek egy részét a hadműveleti területen öntötték, teveháton szállítva az ágyúöntéshez szükséges ércet.

Rendkívül nagy gondot fordítottak a hadsereg élelmének biztosítására. A szükséges gabonát és lisztet vásárlás útján teremtették elő, rendszerint a felvonulási terület szandzsákjaiban. A cél úgy látszik az volt, hogy legalább háromhavi induló készlettel rendelkezzenek.[43] Az élelmet tevéken szállították. A tevéket Anatóliában, esetleg Szíriában bérelték és vásárolták, és vagy tulajdonosaik, vagy pedig bulgár parasztokból e célra szervezett trénosztag katonái (vojnakok) vezették. A szállításnak ez a módja igen gazdaságos és biztonságos volt, lévén a teve rendkívül igénytelen, szívós és nagy terhek hordozására alkalmas állat, amellett jóval gyorsabb mint az ökör és olcsóbb, mint a ló. 10 000 szekér rakományt 30 000 teve szállíthatta el, ami azt jelenti, hogy miután minden szekér vontatásához egy kocsis és rendszerint négy ló kellett, viszont a jámbor tevéket hatosával vezethette egy vezető, legalább 5000 embert és 10 000 lovat takarítottak meg, nem beszélve a pénzbeli megtakarításról, hiszen egy ló árából, ha nem is 100 tevét, amint azt Busbeque állítja, tucatnyit azonban biztosan megvehettek.

Bármilyen irányban folyt is a szárazföldi háború, a tengeri flottát mindig riadókészültségbe helyezték. Az alexandriai, a rhodosi, a moreai és a valonai flotta kapudánjait (admirálisai) utasították, hogy „hajóikkal cirkáljanak a Fehér-tengeren (ti. a Földközi-tengeren), s ha rabló hajókat találnak, támadásuk és hatalmuk örvényébe taszítva semmisítsék meg."[44]

Miután a hadsereg összegyülekezett, Drinápolyban, vagy Szófiában, esetleg a hadszíntéren divánt tartottak, amelyen már főleg csak hadműveleti kérdéseket tárgyaltak. Ilyen alkalmakkor nagy szava volt a határvidéki főtiszteknek, akik megfelelő ismeretekkel rendelkeztek az ellenség erejéről, általános viszonyaikról és a terepről. A menetvonal valamelyik nagyobb állomásán seregszemlét tartottak, amikor is a Kánun alapján mustrát tartottak, ellenőrizvén a kivonult csapatok létszámát és felszerelését.

A Drinápoly—Belgrád menetvonal állomásokra volt beosztva és rajta a

43 1521-ben pl. a parancs úgy szólt, hogy a szófiai, a szendrői, a kruseváci és a viddini szandzsákokban 10 000 szekér árpát és lisztet kell felvásárolni. 10 000 szekér = kb. 60 000 q = 8—9 millió kenyérporció, ami 80—90 000 embernek 100 napi kenyérszükséglete.

44 *Thury:* i. m. II. 37. o.

menet 22—25 napig tartott. Torlódásokat elkerülendő, a menetoszlopot erősen tagolták és az egyes menetlépcsők több menetnyi távolságra követték egymást. A Balkán és a Rodope hegység találkozásánál levő hegyvidéknek Fillippopolisz és Szófia közé eső, nehezen járható szakaszán a sereg egyik része — rendszerint az anatóliai elájat katonasága — letért a Kapu Derbend szoroson vezető főútról és a Topolnica, majd a Szlatica völgyében vezető úton haladt Szófia felé.

Miután a Konstantinápolytól Nisig, később Belgrádig vezető útvonal a hadsereg fő felvonulási útja, a környező vidék pedig tulajdonképpen a bázisa volt, az itt élő lakosságot erős védelemben részesítették a katonasággal szemben és rendkívül szigorú menetfegyelmet tartottak. Ilyen és hasonló megjegyzés gyakran olvasható Szulejmán naplójában: „Egy embernek fejét vették, mert lovát a vetésre eresztette . . ."

Mint említettük, a most tárgyalt időszakban, eltekintve Belgrád 1456. évi sikertelen ostromától, az oszmán hadsereg döntő jellegű hadműveletet nem hajtott végre Magyarország ellen, viszont Bosznia és Szerbia bekebelezésével, valamint az egész Szávától délre eső területnek szilárd bázisává való megszervezésével megteremtette a Magyarország elleni döntő célú hadjárat előfeltételeit, amelynek első üteme Belgrád elfoglalása volt.

3. periódus (1521—1568). Belgrád elfoglalása mindenképpen előfeltételét jelentette a Magyarország ellen indítandó döntő támadásnak, mivel nem nyomulhatott elő úgy a hadsereg, hogy ezt az igen erős várat a hátában hagyja. Ezenfelül pedig a Duna és a Száva összefolyásánál épült vár, mint a szerbiai bázis-terület fővára, minden támadó vállalkozás alkalmas kiindulópontját is alkotta. Valójában a vár elfoglalása után a török a legrövidebb időn belül megindította döntő támadását Magyarország ellen.

E periódus nagyobb török hadjárataiból világosan kirajzolódik a magyarországi török háborúk dinamikája és szerkezete, valamint az a határ is, amelyen túl az oszmán birodalom terjeszkedni már nem tudott. Úgy tűnik, hogy itt, Magyarországon érkezett el az oszmán hódító gépezet hatósugara végéhez és a most kirajzolódó határok Buda visszafoglalásáig lényegében meg is maradnak. Eger, Kanizsa, Várad és Érsekújvár elfoglalása a következő periódusban ugyan nem jelentéktelen nyereség, de inkább a hódításnak szélességben való kiterjesztését jelenti, nem pedig ennek a hatósugárnak a túllépését.

Hogy a hódításnak a földrajzi körülmények által megszabott határai menynyire áthághatatlanok voltak, azt a Mohácsot követő két hadjárat azonnal és világosan megmutatta. 1529-ben a mozgósítást májusban befejező török hadsereg a Duna mentén előnyomulva, szeptember második felében ér Bécs alá. Megkezdi a város ostromát, de a hideg beálltáig hátralevő idő sokkal rövidebb annál, semhogy bevehesse és az ostromot abba kell hagynia. A hadsereget visszavonulása közben a hideg és az éhínség tizedeli és szinte felbomlott állapotban éri el Belgrád vidékét.[45]

Tanulva az eseményekből, 1532-ben korábban kezdi meg a török hadsereg a hadjáratot s hogy az utat lerövidítse, nem a Duna mentén halad, hanem a Dunántúlt átvágva igyekszik Bécs alá. Bebizonyosodik azonban, hogy a

45 Ebben az évben korábban állt be a hideg és már október közepén havazott. Szulejmán naplóinak szűkszavú és tárgyilagos bejegyzéseiből is kiolvasható a katonák mérhetetlen szenvedése: „Vasárnap (október 18.) Brug (Bruck) nevű helyen. A reggeli imától estig szüntelenül esett a hó. A katonák közül többen nem találták meg podgyászaikat a vízözönben. Annyi bajt és szenvedést kellett kiállani, hogy ki sem lehet mondani . . . A katonaság nagy része csak négy-öt nap múlva találván meg podgyászát, addig sátor és ruhák nélkül járt ide s tova". (*Thury:* i. m. I. 341—342. o.) A 3. periódus eseményeire és a magyarországi háborúk sajátosságára nézve lásd *Sinkovics István:* Kőszeg védelme. (Vasi Szemle, 1963. III. köt.); Uő: A török elleni védelem fő kérdései. (HK. 1966. 4. sz.)

Dunát, mint az utánszállítás fő vonalát elhagyni nem lehet, s már az előnyomulás alatt igen súlyos ellátási zavarok mutatkoznak. Végülis az ellátó apparátus úrrá lesz a nehézségeken, de a hadsereget feltartja útjában a jelentéktelen Kőszeg vára, aminek falai alatt egy hónapot veszítve, Bécs ostromára már nem gondolhatnak. Ezt követően, több mint száz esztendőn át, Bécs elfoglalását a török meg sem kísérli.

A periódus három első hadjáratából még egy következtetés adódik a török hadvezetés számára: Magyarországon elegendő élelmiszert nem kaphat, s amikor a hadjárat második felében a magával hozott élelmi készletek elfogynak, éhínség fenyegeti a hadsereget.[46]

Ennek az időszaknak a végére alakul ki a török elleni háborúk magyar—osztrák stratégiája, bár tekintve a magyar állami függetlenség megszünését, talán helyesebb csupán osztrák stratégiáról beszélni. Ez a stratégia természetesen védekező, de nem is lehet más, hiszen a török túlereje nyomasztó. Nem arról van szó persze, mintha akár Budán, akár pedig Bécsben kezdettől fogva kilátástalannak tartották volna a török hatalmának megtörését. Mohács elé a magyar hadsereg zöme a biztos győzelem tudatában, szinte hányaveti könnyelműséggel tekint, ezt követően pedig Ferdinánd, de még Szapolyai is bízik a támadó háború sikerében. A pusztán védekező hadászati koncepció fokozatosan alakul ki a sorozatos balsikerek nyomán. A balsikerek oka azonban nem a rossz hadvezetés, egyáltalán, a kudarcok nem magyarázhatók pusztán katonai okokkal: Magyarország és Ausztria ereje túlságosan is kevés ahhoz, hogy a török elleni háborút egyedül viseljék, ezért külföldi segélyhez kell folyamodni. A külföldi segítség azonban számos olyan problémát vet fel, amely megoldhatatlan feladat elé állítja a katonai vezetést. A bajok már ott kezdődnek, hogy a katonai vezetésnek úgyszólván semmilyen befolyása sincs a hadsereg felállítására és mozgósítására, de még felvonulására sem. Nem úgy van, mint az oszmán birodalomban, ahol a szultáni parancsra meginduló államgépezet szinte automatikusan mozgósítja és indítja útjára a hadakat, hanem a hadsereg különböző szuverén államok kontingenseiből áll össze. Hogy azután a hadsereget a hadvezér mikor, hol és milyen állapotban kapja kézhez, az tisztán a kérdéses államok viszonyaitól, jóakaratától, politikai számításaitól és sok más, nem katonai tényezőtől függ. Ilyen körülmények között természetes, hogy a hadsereg rendszerint későn áll össze és csak a hadjárati idő végére érkezik Magyarországra, a hadszíntérre. Tetézi a nehézségeket, hogy a hadvezér autóritása nem teljes és a szövetséges csapatok parancsnokai nem mindig hajtanak fejet parancsai előtt. Végül pedig még akkor is, ha a hadsereg olyan állapotba jutott, hogy megkezdheti hadműveleteit, rövid idő múltán újabb bajok jelentkeznek: nincs zsold, nincs élelem és az éhező, járványoktól megtizedelt hadsereg fegyelmetlen, fosztogató, vezethetetlen bandává válik, aminek következményeként a hadműveleteket abba kell hagyni.

Az említett okok következtében a hadjáratok dinamikája egészen sajátosan alakul. Miután a török és a keresztény hadsereg, hogy úgy mondjuk állandó fázis-különbséggel működik, azaz a hadszíntéren korán megjelenő török és a későn odaérkező keresztény hadsereg ritkán találkozik össze, nyílt csatára ritkán kerül sor és a török zavartalanul foglalhatja el a várakat, aminek következményeként országrésznyi területek kerülnek egy-egy alkalommal birtokába. A keresztény hadak pedig, bár többször fognak komoly vállalkozásba — a most tárgyalt időszakban Buda, illetve Pest ostromára háromszor került sor, de Eszék elfoglalását is megkísérelték —, céljukat soha

46 1526-ban a Budáról visszaforduló hadsereg az Alföldön éhezik, s csak Szegedre érve jut elegendő élelemhez. (Uo. 329. és 330. o.)

nem érhetik el, döntően ellátási okok miatt. Az oszmán hadsereg hatósugara összehasonlíthatatlanul hosszabb: Budát Konstantinápolyból elérheti, a keresztény hadsereg viszont Bécsből nem.

A hadvezetésnek éppen a politikai és gazdasági körülményekből eredő zavárai miatt a korszak végére a katonai szakértőkben kialakul a vélemény, hogy a török elleni háborút csak védekezően lehet viselni.[47] A védelem tulajdonképpeni tárgya Ausztria. Magyarországnak, mint előtérnek egyetlen hivatása, hogy feltartsa a törököt még Ausztria határai előtt.[48] Magának a védelemnek két formája van: egyik a hivatalos béke idején intézett török támadások és határsértések elhárítására szervezett *határvédelem,* a másik, a tulajdonképpeni háborúk idején nagy török hadseregek támadásának elhárítására megszervezett *hadászati védelem.*

Ami a határvédelmet illeti, említettük már, hogy az a kor hadviselésében egészen sajátos jelenség és Európában egyedül a törökkel szomszédos országokban fordul elő. Határmenti várak, néha várövezetek mindenütt vannak, de miután a keresztény államok viszonylatában béke idején ismeretlen dolog a határsértés, funkciót csak háború idején kapnak, tehát éppen fordítva, mint itt Magyarországon, ahol a végvárak elsősorban a határsértések elhárítására hivatottak és döntő többségük nem alkalmas nagy támadások elhárítására.[49]

A tulajdonképpeni, a formális hadüzenettel kezdődő és nagy hadseregekkel folytatott háborúk idején a védelem súlya a mezei hadseregen van.[50] Miután a török legvalószínűbb támadási iránya a Duna mentén Bécs, az erők zömét a Duna völgyének lezárására kell alkalmazni. Ebben az esetben a végvárak közül a már békeidőben jól megerősített Komáromnak és Győrnek döntő jelentősége van, s az operáló hadsereg rájuk támaszkodik. Győr és Magyaróvár vidéke a járhatatlan Hansággal együtt igen jó hadászati kombinációkra ad alkalmat, amennyiben a terepviszonyok miatt mozgásában korlátozott török hadsereget a Győr védelmében meghúzódó, vagy a Lajta megduzzasztásával bevehetetlenné tett magyaróvári állást elfoglaló hadsereg puszta jelenlétével is megállíthatja. Ha pedig a török hadsereg Győrt megkerülve, a Hanságtól délre, vagy a Dunától északra támad, akkor a belső vonal előnyeit kihasználó és kör húrján, tehát rövidebb úton mozgó mezei hadsereg bárhol megelőzheti.

A politikai, földrajzi és hadászati körülmények sajátos összejátszása következtében egészen különösen alakul Erdély sorsa. A Habsburgok Erdélyt éppúgy saját birtokuknak tartották, mint Magyarországot, viszont ha a császári hadsereg adott hatósugara mellett már Budát sem érhették el, még kevésbé lehetett arról szó, hogy Erdélybe jelentős katonai erőt küldhessenek.

47 A korabeli katonai szakértők véleményéről jó áttekintést ad *Heischmann* idézett művében. — E vélemények közül külön figyelmet érdemel Schwendi Lázáré, aki döntően a német birodalmi segély bizonytalansága miatt vált a defenzív gondolat hívévé. Védekező koncepciójának lényege már az 1566-ban benyújtott véleményében megtalálható, teljes részletességgel azonban 1577-ben fejti ki. „Bedenken, was wider den Türken vorzunehmen, und wie man sich verhalten mochte. De Anno 1566". (*Janko* W.: Lazarus Freiherr von Schwendi. Wien, W. Braumüller, 1871. 53. és köv. o.; *Geőcze* I.: Hadi tanácskozások az 1577-ik évben. HK. 1894. 2. közl.)

48 Hogy Magyarországot Bécsben pusztán előtérnek tekintették, az az idézett javaslatokból is kivehető. A gondolatot brutális nyíltsággal és félreérthetetlenül száz év múlva fejti ki Montecuccoli. (*Perjés G.*: A „metodizmus" és a Zrínyi—Montecuccoli vita. Századok, 1962. 1—2. 41. o.)

49 A végvárak stratégiai szerepéről Zrínyi Miklós és kora c. könyvemben írok.

50 Schwendi a védelemnek három fokozatát különbözteti meg: a) a török csak határőr csapataival támad, b) a támadásban egy egész elajet katonasága vesz részt, c) a támadást a mozgósított török hadsereg hajtja végre, gyakorlatilag tehát a ruméliai és az anatóliai elajet katonasága, valamint a zsoldos csapatok. (*Geőcze:* i. m. 531. o.) — A Török Afiumban Zrínyi ugyancsak ezzel a három esettel számol. Miután Schwendi műveit Zrínyi felhasználta, a gondolatot minden bizonnyal tőle vette át.

Ilyenformán tehát Erdély védtelen maradt, mert az elképzelhetetlen volt, hogy a törökkel szemben saját erőire támaszkodva megvédhesse önmagát. A török mégsem kebelezte be a fejedelemséget, hanem hűbéresévé tette és csupán arra ügyelt — s ez alapelve volt a porta politikájának —, hogy Magyarországgal ne egyesülhessen. Véleményünk az, hogy ennek a tartózkodásnak az okát döntően a földrajzi viszonyokban kell keresnünk. Erdély megközelítését déli és keleti irányból ugyanis a Kárpátok, délnyugati és nyugati irányból pedig a Temes, a Maros és a Kőrösök akkoriban erősen mocsaras vidéke nehezítette meg, így az oda helyzett török helyőrségek könnyen elszigetelt helyzetbe kerülhettek.[51]

4. periódus (1568—1686). Ezt a közel 120 esztendős periódust méltán a holtpont időszakának nevezhetjük: a hatósugara végére ért török hódításait folytatni nem tudja, viszont Bécs is képtelen döntő jellegű vállalkozásba fogni. Hogy mennyire így van ez, azt leginkább a tizenötéves háború mutatja, amelyben nagy létszámú hadseregek vonulnak fel és rendkívül mozgalmas, nem egy esetben nyílt csatával végződő hadjáratokat folytatnak, jelentős várak cserélnek többször is gazdát, a harcok pedig a Dunántultól a Havasalföldig folynak s mégis, mindezen erőfeszítés következményeként a helyzet csak annyiban módosul, hogy Eger és Kanizsa a töröké lesz.

Eger és Kanizsa eleste csak módosítja, de lényegében nem változtatja meg a kialakult helyzetet. Eger elvesztésével veszélybe kerülnek a bányavárosok,[52] azonkívül megnehezedik az összeköttetés Erdéllyel, mert az észak felé mélyen beugró egri pasalik veszélyezteti az Erdélybe menetelő hadsereg menetét és hadműveleti vonalát. Kanizsa elfoglalásával pedig a török foglalás mélyen betüremkedik Zalába, veszélyeztetve Muraközt, Vas megyét, de Stájert is. Ismételjük azonban, mindez nem változtat lényegesen a helyzeten, amit ebben a periódusban a holtpont jellemez.

Térképre vive a tizenötéves háború hadműveleteit, világosan kirajzolódnak a magyarországi hadszíntér döntő pontjai. Esztergom, Komárom és Győr körül folyik a hadjáratok zöme — jelezve e helyek hadászati fontosságát.

A tizenötéves háborút követő nyolcvan évben sem jutnak túl a hadműveletek a holtponton. Az 1663/64-es, egyik fél által sem kívánt háborúban a török célja mintha Bécs lenne, azonban 1663-ban Érsekújvár, 1664-ben pedig az eszéki vállalkozás, Kanizsa ostroma és Új-Zrinyi-vár térítik el útjából. A háború rövid tartama, valamint az a tény, hogy a török a tulajdonképpen döntetlen eredménnyel végződő szentgotthárdi csata után békét köt, holott hadserege jóval erősebb marad a császáriakénál, jelzi, hogy a holtpont elhagyásához nincs ereje, és Bécs éppúgy elérhetetlen számára, mint azelőtt.[53] Sőt, úgy tűnik, mintha céljától még messzebb lenne és az oszmán állam hanyatlásának jelei már élesen megmutatkoztak ebben a háborúban.

51 Evlia Cselebi szerint már Szulejmán meghagyta volna, hogy Erdélyt éppen nehéz megközelíthetősége miatt ne csatolják a birodalomhoz. Evlia Cselebi török világjáró magyarországi utazásai 1660—1664. Ford.: *Karácsony Imre* I—II. Budapest, 1904—1908. II. 80. o. (Török—magyar-kori Történeti Emlékek. II. o.) — 1596-ban, a Belgrádban tartott haditanácson felmerülő gondolatot, hogy Báthori megfenyítésére a török hadsereg Erdélybe vonuljon, azzal vetik el, hogy „az Erdélybe vezető utak mocsaras, nádas, ingoványos helyek, s ezért a nehéz katonaság azokon nem mehet át..." (Uo. I. 247. o.)

52 Nógrád, Kékkő, Fülek és más Nógrád megyei kisebb várak birtokában a török addig is veszélyeztette a bányavárosokat portyáival, de úgy látszik végleges elfoglalásukat csak Egernek, mint bázisnak a birtokában tartotta lehetségesnek. Pecsevi Ibrahim írja: „azt vélték (ti. a török vezetők), hogy Eger elfoglalásával a bányákat is hatalmukba kerítik, s Eger ellen indulásukkal kiváltképp a bányák elfoglalása volt a céljuk". (*Karácson:* i. m. I. 129. o.) — Ugyanígy vélekedik Kjátib Cselebi is. (Uo. 247. o.)

53 A magyar és külföldi történetírás egyaránt azt tartja, hogy a szentgotthárdi csatában a keresztény sereg döntő győzelmet aratott. (Legújabban: Egyetemi Tankönyv II. köt. 212. o., valamint *Wagner* G.: Das Türkenjahr 1664, Eisenstadt 1964. c. művében.) — „A szentgotthárdi csata" c. tanulmányomban (Vasi Szemle, 1964) kimutattam, hogy a csata döntetlenül végződött és tulajdonképpen csak annyi történt, hogy a keresztény sereg felszámolta a törökök hídfőjét a Rábán.

Bécsnek 1683. évi sikertelen ostroma viszont már teljes mértékben megmutatja a feltartóztathatatlan hanyatlást. Ugyanakkor pedig a törökellenes front helyzetében is alapvető változások következtek be, egészen pontosan most realizálódnak komoly katonai erőfeszítésben azok a lehetőségek, amelyek Ausztriában és a Német Római Birodalomban a gazdasági és társadalmi fejlődés következtében a XVII. században létre jöttek. Távol állunk attól, hogy világosan lássuk a végbement folyamat minden részletét, annyi azonban bizonyos, hogy a XVII. század nyolcvanas éveiben Ausztria és a német birodalom erőforrásai jóval gazdagabbak, államszervezete központosítottabb, államapparátusa pedig sokkal nagyobb hatásfokkal működik, mint a XVI. században. Ezenfelül azonban a külpolitikai konstelláció is kedvez a törökellenes háborúnak. XIV. Lajos Franciaországa ha még nem is adta ki erejét, mindenesetre nem jelent már akkora veszélyt, s így a Habsburgok már megkockáztathatják, hogy egyszerre kétfrontos háborút viseljenek.

A vázolt körülmények következtében az egyensúlyi helyzet megbomlik, a keresztény tábor fölénybe kerül és a holtpontról, amelyen megtartani magát már eddig is csak nagy erőfeszítések árán tudta, most valószínűtlen gyorsasággal zuhan alá az oszmán állam.

5. *periódus 1686—1699).* Buda elvesztése után az oszmán birodalom rövid időn belül hatalmas területeket ad fel Magyarországon. A császári hadsereg hadműveleti bázisa hirtelen leugrik az Alföld déli részére, sőt Belgrád ideiglenes elfoglalásával egészen a Száváig. A török erejének végleges megrokkanását mi sem jelzi jobban, mint az, hogy bár szerbiai és boszniai bázisa közvetlen közelében harcol, mégsem képes elhárítani a császári hadsereg támadásait, holott annak bázisa az Alföldnek szinte teljesen elpusztult, kihalt déli része, ahova Ausztriából és Magyarország távoli vidékeiről kell katonát, élelmet és hadfelszerelést utánszállítani.

Egyébként a hadműveleteknek ebben a fázisában a császári hadsereg hadászatilag kedvezőbb helyzetben van. A belső vonalon állván, Bosznia, Szerbia, valamint Erdély viszonylatában könnyebben fejthet ki akciókat, mint a török.[54]

Harcászat

A török háborúk egyik legfontosabb, legbonyolultabb, de igen sok termékeny gondolatot ébresztő problémája a taktika kérdése. Kétségtelennek látszik ugyanis, hogy a XVI. század közepétől az európai taktika fölénybe kerül a törökével szemben, bár azt megelőzően sem volt alacsonyabb rendű nála minden tekintetben. Ez az önmagában is igen érdekes tény azonnal több kérdést vet fel, amelyek közül a két legfontosabb: ha valójában így van, akkor mi a magyarázata az oszmán birodalom hatalmas katonai sikereinek, továbbá, milyen okból és hogy következett be a viszonyoknak ez a megváltozása?

Az első kérdésre az előzőekben már részben megfeleltünk. Az oszmán hatalom sikereit hadászati fölénye magyarázza, ez pedig gazdasági és politikai fölényéből, valamint a hadsereg működését példásan alátámasztó állami apparátus kiválóságából eredt.

Már nem ilyen könnyű válaszolni a második kérdésre. Mert nemcsak az európai és a török taktika fejlődését kell figyelemmel kísérni több mint háromszáz éven át, hanem azért is — s ez a fő nehézség —, mert a taktika fej-

54 A katonai szakértők a központi felállás és a belső vonal előnyeit világosan látták, s ez a szempont több haditanácson és benyújtott szakvéleményekben is kifejezésre jutott. (Feldzüge: II. Bd. 365. és 435. o.)

lődése szorosan összefügg a társadalmi fejlődéssel, márpedig — láthattuk — a török társadalmi fejlődés igen sok kérdése tisztázatlan. De éppen mert így van, remélhető, hogy a taktikának, mint felépítménynek a vizsgálata választ ad, vagy legalábbis felhívja a figyelmet a gazdasági és társadalmi alépítmény bizonyos alapvető problémáira. Mindenesetre már első megközelítésben, a vizsgálat háromszáz esztendő történetének futólagos áttekintése alapján is feltűnő párhuzam mutatkozik a társadalmi alépítmény és a taktika között: úgy tűnik, hogy az oszmán birodalom hanyatlásával nagyjából egybeesik a hadsereg taktikai lemaradása. Ez a felismerés sokkal termékenyebb, ugyanakkor sokkal elnagyoltabb annál, semhogy megelégedhetnénk vele, épp ezért részletesebben — persze az adott keretek között még mindig igen elnagyoltan — kell megvizsgálnunk.

Gallipoli elfoglalása idején az oszmán hadviselésben még a sztyeppe nomád taktikája az uralkodó. Hogy ez a taktika egyenértékű volt-e a hunok és mongolok taktikájával, arra igen nehéz lenne válaszolni. Bizonyos adatok és logikai megfontolsások alapján azonban fel kell tennünk, hogy a nomád taktikának már egy romlott, annak eredeti hatásosságát nélkülöző formájával állunk szemben. Feltehető ugyanis, hogy a termelő mód megváltozása, valamint a feudális berendezkedés folytán elvesztette gazdasági és társadalmi talaját. Valami olyan mehetett itt végbe, mint nálunk a honfoglalást követő évszázadban. Feltevésünket két történelmi tény látszik alátámasztani: egyrészt a janicsár-testület felállítása, aminek célja kifejezetten az, hogy a hadseregnek szilárd, megrendíthetetlen magja legyen, amire pedig a nomád hadviselés klasszikus formái között szükség nem volt, másrészt az, hogy alig fél évszázaddal Gallipoli elfoglalása után, a nomád hadakozást még eredeti hatásosságában űző mongolok szinte elsöprik maguk előtt az oszmán hadsereget.

Mindazonáltal a XIV—XV. században a török taktika, ha nem is minden tekintetben, de egészében fölényben van a nyugati, lovagi taktika felett. Könnyűlovasságának gyorsasága, fordulékonysága, mozgékonysága, valamint a vezetésnek a fegyelemből és despotikus államszervezetből adódó szilárdsága révén a harcászati manőver szempontjából döntő fölényben van a nehézkes, harci alakzatok variálására képtelen, egyénien harcoló, fegyelmezetlen, következésképpen majdnem vezethetetlen lovagi seregek felett. Mindebből következett, hogy a török hadsereg harcában a cselnek, lesvetésnek és az átkaroló és megkerülő támadásnak döntő szerepe volt. Ugyanakkor a janicsárok megmozdítatlan tömege nagy biztonságot adott ennek a folytonosan kavargó, hol támadó, hol visszaforduló tömegnek, amely éppen laza harcmódja következtében igen hajlamos volt a pánikra.

Látszólag tehát ez a harcmód tökéletes és semmi kívánnivalót nem hagy maga után. Közelebbről nézve azonban a dolgokat, oly gyengéit lehet felfedezni, amelyeket pillanatnyilag még eltakarnak az előnyök, a későbbiekben azonban katasztrófálissá válnak. Elsősorban is ennek a harcrendnek nincs zárt, tömegével ható, lökésre képes támadó magja, mint amilyen a nyugati hadseregben a páncélos lovagi sereg. A könnyűlovasság lökésre nem, pusztán csak zavarásra, kifárasztásra és az ellenség harcrendjének felbomlasztására alkalmas. Janicsársága lenne erre alkalmas, de kizárólag védelemre használják. Ugyanakkor a janicsárság védekező harcmodorával nincs megoldva a védelem *általában,* az egész hadseregre vonatkozóan, a könnyűlovasság pedig jellegénél fogva nem alkalmas védelemre. Ilyenformán az ellenség általános támadásával szemben általános védelem szóba sem jöhet. Hasonlattal élve, az oszmán hadsereg oly várhoz hasonló, amelynek a janicsárságban csupán a végső ellenállást lehetővé tevő citadellája, öregtornya van, de nin-

csenek bástyái, főfalai és előművei. A páncélos lovasok zárt rohamát az oszmán hadak feltartani soha nem tudták, s hogy a kezdeti sikereket a keresztények kiaknázni nem tudták, és a sikeres roham nem eredményezett döntést, annak oka az, hogy a zárt lökésen kívül semmilyen más harci cselekményre vagy manőverre nem volt képes a lovagi sereg. Hogy a lovagi seregek lökése mennyire hatásos, s vele szemben a török hadsereg mennyire védtelen volt, azt nem csupán az egyes csatáknak a források alapján rekonstruálható lefolyása bizonyítja, hanem a török történetírók spontán megnyilatkozásai is, amelyekből kétségtelenül kivehető az a félelem, ami a zártan támadó lovagi sereggel szemben az oszmán katonaságot elfogta.[55]

A török katonai vezetők, felismervén, hogy a páncélos hadak zárt rohama mennyire veszélyes, legfőbb feladatnak azt tartották, hogy a keresztény hadak harcrendjét felbontsák, szilárdságát fellazítsák. Ennek egyik módja az volt, hogy az íjász lovasság minden oldalról nyílzáport zúdított rá. Ez a módszer nem mindig vált be, s volt egy hatásosabb eszközük is, a sorok megnyitása az előre törő páncélosok előtt, hogy rohamuk a levegőt érje.[56]

A török taktikának fent leírt fogyatékosságain enyhített és bizonyos fokig egyensúlyi helyzetet hozott létre az a körülmény, hogy a lovagság hadszervezetének bomlásával gyengült a páncélos lovasság lökésének ereje, maga a lovasság pedig érzékennyé vált az időközben puskával felszerelt janicsárok tüzével szemben. Ugyanakkor viszont a dolgok természetéből kifolyóan a feudális szpáhik harci értéke is tovább csökkent és egyre járatlanabbá váltak a nomád taktikával velejáró gyors, pontos, nagy fegyelmet és alapos kiképzést igénylő mozdulatok végrehajtásában. Így például a cselnek előbb leírt formáját két emberöltővel Mohács után, az 1593. évi hatvani ütközetben már nem tudták alkalmazni.[57]

A török harcmódnak ezek a gyengeségei hosszú ideig nem váltak nyilvánvalóvá. Ennek két oka volt. Egyik az, hogy a keresztény és a török államapparátus működésének különbségei folytán a két hadsereg hatósugara és a hadszíntéren való megjelenésének ideje eltért egymástól, ilyenformán sem térben, sem időben nem egyezett működésük, azaz erőiket nem mérhették össze, amint ezt az előzőekben láthattuk. Valójában a XVI. század folyamán mindössze két nagy csata zajlik le Magyarországon, egyik Mohácsnál, a má-

55 Az első rigómezei csata leírásában ezt olvashatjuk Nesrinél: „Mikor a hitetlenek vasba öltözve, s kezükbe kardot fogva bőszült vadkan módjára egyenesen előre rohannak, senki sem állhat meg előttük, akit érnek, azt ketté hasítják, s akkor nem lehet őket szétválasztani és visszafordítani". (*Thury:* i. m. I. 43. o.) — Szeád—Eddin szerint „a hitetlenek hadrendje érczfalhoz hasonló szilárdságú . . ." és a lovagi seregek rigómezei rohamáról így ír: „E zúduló vízözön előtt a hősök nem állhattak meg, s igen sok bátorszívű halálát lelte". (Uo. 112. és 115. o.) — A páncélos lovasság még Mohácsnál is fölényben volt a török felett. Kemál pasazádé írja: „E tűztermészetű gazok tetőtől talpig acélba vannak burkolózva, s ha egyszerre mindnyájan heves támadással bármilyen erős hadosztályra vetik magokat, áttörik azt éppen úgy, mint a rohanó patak felszaggatja a hegy oldalát". (Uo. 237. o.)

56 Mindkét eljárásról vannak adataink. Nesri írja az első rigómezei csatáról: „Az uralkodó az íjászoknak ezt mondta: „Biszmilláht mondva azonnal szórjatok nyilat a hitetlenekre, hogy hadrendjök óriási tömegként ne álljon, hanem hogy disznók módjára egymás mögött szétszóródjanak". (*Thury:* i. m. I. 44. o.) — Az íjászok akciója azonban nem gátolhatta meg a páncélosok rohamát. Szeád—Eddinnek éppen a rigómezei csatáról írt beszámolójában olvashatjuk, hogy az íjászok ugyan kilőtték nyilaikat, de ez a páncélosokat nem zavarta és „mint nyíltól talált disznók rohantak egyszerre a hit harcosainak bal szárnyára". (Uo. 115. o.) — Hatásosabb volt ennél a sorok megnyitása. A második rigómezei csatáról írja a névtelen török krónikaíró: „Az iszlám serége látta, hogy . . . a hitetlenek megverik őket, s nem lehet a vas fallal szemben menni: a hitetlenek előtt két részre válva kitértek előlük, s amint a hitetlenek áthatoltak köztük, a hit harcosai a gyaurok háta mögé kerülve, karddal aprították őket". (Uo. 24. o.) — A törökök Mohácsnál is alkalmazták ezt a taktikát. Kemál pasazádé szerint Bali bég ezt ajánlotta szultánnak, arra hivatkozván, hogy ez a fogás régtől fogva bevált, amint mondja: „Mind e mai napig így szoktuk e vaddisznókat vadászni". (Uo. 237—238. o.) — Gyalókay kitűnő érzékkel tapintott rá a kérdésre Mohács-tanumányában. (A mohácsi csata. Mohácsi Emlékkönyv, 1526. Szerk. *Lukinich* I. Budapest, Egyetemi Nyomda, 1926. 224. és 232. o.).

57 *Karácson:* i. m. III. 103. o.

sik Mezőkeresztesnél. Mohácsnál a török hadsereg taktikai fölénye kétségtelen, Mezőkeresztesnél viszont már világosan látható a helyzet megváltozása és a nyugati taktika fölénye. Miután azonban — tulajdonképpen nem taktikai okok miatt — a csata végülis a török győzelmével végződött, a taktikai tanulságot nem vonták le, legalábbis nem tudunk róla, hogy akár keresztény, akár török oldalról történt volna rá kísérlet.

De nem lepleződhettek le a török harcmódjának gyengeségei azért sem, mivel időközben a nyugati taktika alapvető változáson ment át és úgy tűnt, hogy az átmeneti időknek a tűz és mozgás egyensúlyát, valamint a fegyvernemek együttműködésének legmegfelelőbb formáit kereső, sokszor igen esetlen és hatástalan próbálkozásaival szemben a török harceljárás még nagyobb fölénybe került. De éppen a török taktikának ez a látszólagos fölénye és a nyugati szakemberek kísérletei alkotják a kiindulópontját a nagy változásoknak, amelyek nyomán már a XVI. század végére a nyugati taktika abszolút fölénybe került.

Mindezt akkor látjuk világosan, ha áttekintjük a nyugati taktika fejlődésének főbb szakaszait a XV—XVI. században.[58]

Igen elterjedt az a felfogás, hogy az európai hadviselésnek XIV—XV. századi átalakulását a tűzfegyver okozta. Pedig a lőfegyver *csak* egyik, és nem is legfontosabb tényezője volt az átalakulásnak. A három legfontosabb változás létrejöttében — ti. az állandó zsoldoshadseregek kialakításában, a gyalogságnak döntő fegyvernemmé válásában, a lovagságnak lovassággá váló átalakulásában — döntően társadalmi okok, az állami központosítás megerősödése, valamint a pénzgazdálkodás elterjedése játszottak közre. Még az sem állítható, hogy a lovagság taktikai fölényének a lőfegyver vetett volna véget, hiszen annak első megjelenése és a lovagság végleges eltűnése között igen hosszú idő telt el, ami teljesen érthető, hiszen a XIV—XV. századi lőfegyver alapjában véve még eléggé hatástalan szerszám volt. Minden bizonnyal nem alaptalanul vitatkoztak arról még a XVI. század végén is a katonai szakértők, hogy vajon a muskétának vagy pedig a szerszámíjnak van-e nagyobb hatása.

A lovagság harcászati fölényét a szálfegyverrel, pikával és alabárddal harcoló, zárt tömegben fellépő gyalogság törte meg. A tömeghatás és az egységes fellépés volt itt a döntő, amit a lőfegyver egy ideig még akadályozott is. A XVI. század taktikusainak legfőbb gondja éppen az volt, hgy miként tudják biztosítani a pikások és a gombamódra elszaporodó lövészek helyes arányát. A zsoldosok ugyanis szívesebben vállalták a lövész, mint a pikás szolgálatot. Viszont a lovassággal szemben nem a lőfegyver nyújtott oltalmat, hanem egyedül a pika. De támadásra is csak a pikások voltak alkalmasak, hiszen a lövészek szuronnyal még nem rendelkeztek. Így mindkét gyalogsági fegyver nélkülözhetetlen volt, és a feladat abból állott, hogy együttműködésüket megszervezzék. Az együttműködés viszont pontos, összehangolt fogásokat és mozdulatokat követelt meg, amit csak hosszadalmas és aprólékos kiképzéssel lehet elérni. A kiképzéshez azonban rend, fegyelem, szervezettség s ami mindennek alapja, rendszeres zsoldfizetés kellett. Mindezt a feudális széttagoltság állapotában és a természeti gazdálkodás szintjén nem lehetett elérni, csakis a nemzeti, központosított államokban.

A zártan harcoló gyalogsági tömegek megjelenésével a lovagság letűnt a történelem színpadáról, de nem a lovasság. A svájciak győzelmeik jó részét

58 Felhasznált művek: *Engels Frigyes* Válogatott katonai írásai. I. köt. Budapest, Zrínyi Kiadó, 1960. „Erőszakelmélet" és az „Új amerikai enciklopédia" cikkei.; *Rüstow* W.: Geschichte der Infanterie. I. Bd. 2. Ausg. Norhausen, 1864.; *Delbrück:* i. m. *Perjés* G.: A szentgotthárdi csata (további irodalmi utalásokkal).

ugyan jelentéktelen lovassági támogatással vívták ki, ez azonban nem azt jelenti, hogy a lovasság jelentősége csökkent volna. A lovasság feladata maradt továbbra is a felderítés, a biztosítás és az üldözés, ugyanakkor pedig a pikások és a lövészek együttműködésének megszervezésével küszködő, taktikailag nem teljes értékű gyalogság nem nélkülözhette harcában a lovasság támogatását. Ahhoz azonban, hogy a lovasság ennek megfelelhessen, valódi lovassággá kellett válnia, azaz levetkőzve a lovagi seregek hátrányos tulajdonságait, taktikailag vezethető, zárt csapattá kellett átalakulnia. Az átalakulás persze nem volt sem könnyű, sem pedig gyors folyamat. A lovagi szokásokat feladni nehezen akaró, zömében nemességből álló lovasságnak, hasonlóan a gyalogsághoz, alapos és hosszadalmas kiképzésen kellett keresztül mennie. S ilyen tekintetben a folyamatot roppant kerülővel ugyan, de elősegítette a lőfegyver, közelebbről a pisztoly bevezetése a lovasságnál.

A pisztoly alkalmazásával ugyanis azonnal új feladat merült fel: meg kellett találni a fegyver alkalmazásának legcélszerűbb módját. Kialakult az új eljárás, az ún. *caracola,* amelynél az osztag egyes sorai, miután tüzeltek, elkanyarodtak és az osztag mögött álltak fel. A caracola harci alkalmazhatósága nem volt problémamentes és valódi értéke inkább a kiképzésben volt, ti. arról a lovas egységről, amely átment a caracola nehéz iskoláján, valójában elmondhatták, hogy fegyelmezett, taktikai mozdulatokra és manőverekre alkalmas, valódi lovasság.

Az európai hadseregekben nagyjából a XVI. század második felében fejeződött be ez az átalakulás. S ha az így kialakult harcrend és harci eljárás sok tekintetben nehézkes és hatástalan is volt, egy kétségtelen: a további fejlődés csakis erről az alapról kiindulva mehetett végbe.

Az alapvetés eredményei teljes hatásukkal néhány évtized múlva mutatkoztak meg. Ekkor az európai csatarend abszolút fölénybe került a törökével szemben. Foglaljuk össze ennek a csatarendnek az előnyeit:

1. A tűzrendszer zártsága, a szoros együttműködés és az egész csatarend szilárdsága. Ez a csatarend mozgó erődhöz volt hasonló, amely fergeteges — persze csak az adott fegyvertechnikai viszonyok mellett annak számító — tüzet leadva mozgott a harcmezőn.

2. A csatarend tagoltsága, áttekinthetősége, egyes részeinek egymástól független mozgathatósága és helyettesíthetősége. Mindez igen megkönnyítette a manővert a harcmezőn, az erőknek a harchelyzetnek megfelelő adagolását és velük való gazdálkodást. Ez a csatarend engedelmes szerszám volt a hadvezér kezei között: szilárd volt, mégis rugalmas, hajlott, de nem törött és alkalmazkodott a harc dinamikájához.

3. A rendezett, tagolt felállás, az áttekinthetőség nemcsak az erők alkalmazását könnyítette meg, de hatalmas támaszt adott lélektani szempontból is. Ebben a csatarendben, melyben minden katona tudta a maga helyét, ismerte szomszédait, és tudta, hogy szükség esetén hova kell visszavonulnia, és tisztában volt azzal, hogy honnan várhat támogatást, ebben a csatarendben a félelem érzete nehezebben fogta el a katonákat. Épp ezért nehezebben vehetett erőt a teljes pusztulást jelentő pánik a seregeken. Ugyanakkor ebben a csatarendben a katona bonyolult mozdulatokat és fogásokat hajtott végre, amelyek feszült figyelmet követeltek. Így a katona figyelme elterelődött a félelmet keltő harci benyomásoktól, a zajtól és a véres látványtól, és megőrizte nyugalmát. Ez a csatarend igen elősegítette a fegyelmet is: a katona állandóan parancsnoka szeme előtt volt, a legkisebb fogást vagy mozdulatot is csak parancsra hajthatta végre. Mindez fokozta a függést, és növelte a parancsnok tekintélyét. Mindennek, különösen ebben a korban, amikor a hadsereg gyűjtőelye volt a társadalom söpredékének, hatalmas jelentősége

volt, hiszen ezeket a katonákat nem a lelkesedés és a meggyőződés fűtötte és csak a legnagyobb szigorral lehetett összetartani őket. Ez magyarázza meg azt az érdekes jelenséget, hogy a rendkívül alacsony erkölcsi szinten álló zsoldos hadseregek olyan keményen tudtak harcolni.

Ezek voltak azok az előnyök, amelyek a XVII. század közepén már kiegyenlíthetetlenné tették a nyugati taktika fölényét. A török hadsereg szinte alaktalan tömegként harcolt, a tűz és mozgás fegyvernemi megosztottsága nem tette szükségessé, sem lehetővé az együttműködés megszervezését. Az egyes csapatok szinte elszigetelten harcoltak és keveset gondoltak egymás támogatására. A harc — megindulása után — rövidesen áttekinthetetlenné, zűrzavarossá vált, és irányítása teljesen kicsúszott a vezér kezei közül. A török hadsereg csak egyre volt képes: fergeteges rohamra, amely vagy sikerült, vagy nem — de arra már nem volt mód, hogy a harc során a változó helyzethez rugalmasan alkalmazkodjék. S ha az első roham nem sikerült, vagy visszacsapás érte a sereget, az egymásra torlódó csapatok között pánik tört ki, és megkezdődött a fejetlen menekülés. Éppen az jellemzi legjobban a török csatarend rendkívüli ingatagságát, hogy a rendezett visszavonulás szinte ismeretlen volt a hadseregben. A nyugati hadseregek még vesztes csata után is rendezetten hagyták el a küzdőteret, szemben a törökkel, amely megvadult, halálra rémült csordaként özönlött vissza. Ez a rendes képe a felszabadító háború csatáinak és ennek jelei világosan kivehetők már a szentgotthárdi csatában is.

A fő kérdés, ti. hogy a török taktika miért nem követte az európai fejlődést, a hadtudomány eszközeivel alig oldható meg. Mert, ha el is fogadjuk, hogy a XIV—XV. századi török taktika fölénye, a fegyvernemi együttműködésnek legalábbis felszíni megoldottsága feleslegessé tette az új utak keresését, már a lovagi seregek „acélhegyeinek" ellenállhatatlan rohama, a XVI. század végén pedig a zsoldosseregek „golyót köpködő", mozgó bástyához hasonló csatarendje intő jelként szolgálhattak. Mindezt nem vették volna észre az oszmán hadsereg vezetői? Nem valószínű, annál is inkább nem, mivel a török történetírók leírásai kétségtelenül bizonyítják, hogy milyen mély benyomással volt a török katonaságra a keresztény hadak zárt felállítása és pusztító tüze.[59] De ha észrevették, miért nem utánozták a nyugati eljárásokat? Hiszen alig volt oly része a haditechnikának, amit az oszmán hadsereg ne tudott elsajátítani. Kézenfekvőnek tűnik, hogy maga az oszmán állami és társadalmi berendezkedés állt ellen a fejlődésnek. Mert miképpen mehetett volna végbe a változás? Az oszmán hadseregnek melyik része lett volna alkalmas az új eljárások befogadására? Az irreguláris és a feudális csapatok — minden bizonnyal — nem. Egyedül a zsoldos csapatokat lehetett volna az új eljárás elsajátításához elengedhetetlen kiképzés alá fogni, amint ez az európai hadseregeknél is így volt. A feladat abból állott volna, hogy a janicsárok egy részét felszereljék pikával, a zsoldos szpáhikat pedig pisztollyal, majd megtanítsák őket a fegyvernemen belüli és a fegyvernemek közötti együttműködésre.

Hogy felmerült-e ilyen gondolat, s ha felmerült, miért nem valósították meg, oly kérdések, amelyekre pillanatnyilag lehetetlen válaszolni. Pusztán

[59] A tizenöt éves háborúról, főleg azonban a mezőkeresztesi csatáról szóló török tudósítások igen sok ilyen részletet tartalmaznak. Kjátib Cselebi írja a mezőkeresztesi csatáról: „Az ellenség a puskagolyót úgy hullatta, mintha köpködött volna és a rumiliai katonaságot is hátrálásra kényszerítette". (*Karácsony:* i. m. I. 261. o.) — Pecsevi Ibráhim írja ugyancsak a mezőkeresztesi csatáról: „A teremtő nagy Istenre mondom tehát, hogy azon a félelmes helyen ennek valamennyinek (ti. a keresztény katonáknak — P. G.) egy csepp bátorságát és vitézségét nem láttuk. Ámde azok a testvéreink, kik a hitetlenek támadását látták, tudják, hogy csapataikat egymáshoz kötötték, jobbról és balról pedig puskákkal lövöldöztek mellettük, s így akár lovas, akár gyalogos volt a mezőn, nem állapodhatott és vissza nem maradhatott, mivel mindkét oldalról és hátulról fegyver tüze hajtotta őket". (Uo. 139. o.)

csak feltevésekre vagyunk utalva. Talán arról van szó, hogy akkor, amikor a reform szükségessége felmerült, a moszlimok tradicionalizmusa már megölte a renegátok racionális, friss újító kedvét. Túlságosan is keveset tudunk a török társadalmi fejlődésről ahhoz, hogy feltevésünket alátámasszuk. Az mindenestre feltűnő, hogy szemben az európai gyalogságnak organikus, a társadalmi viszonyokból spontán adódó fejlődésével, a janicsárságot racionális megfontolás és hatalmi szó hozta létre. De szervezeti úton, márólholnapra történt a janicsárság puskával való felszerelése is, szemben az európai gyalogsággal, amely lassan — a katonai szakértők szerint ugyan túlságosan is gyorsan — és nagyrészt ugyancsak spontán tett szert lőfegyverre. Az oszmán állami vezetés tehát két alkalommal is beleavatkozott a fejlődésbe — miért nem tudta harmadszor is megtenni? Arra kell gondolnunk, hogy valójában az újításokra fogékony renegátok kezdeményező kedve apadt el, illetve felébe kerekedett a moszlimok tradicionalizmusa. Kocsi bej merész szavai azt mutatják, hogy Szulemán minden erőfeszítése ellenére sem csökkent a moszlimok befolyása. S mi állt volna távolabb az újításoktól egyébként is irtózó moszlimoktól, mint éppen a gyűlölt janicsárság ütőképességének emelése?

De lehet, hogy a janicsárok és a szpáhik testületi szelleme és kiváltságos helyzete akadályozta meg az újítást. Ha arra a rendkívüli befolyásra gondolunk, amivel a janicsár-testület rendelkezett, a másik oldalról pedig magunk elé idézzük azokat a nehézségeket, amikbe nyugaton is a lövészek és a pikások helyes arányának fenntartás ütközött, akkor nem látszik teljes képtelenségnek, hogy a janicsároknak pikával való felszerelését — ami pedig a reform alapját képezte — testületi szellemük akadályozta. Ugyanakkor pedig biztos tudomásunk van arról, hogy a pisztoly bevezetése az oszmán lovasságnál a XVI. század második felében a zsoldos szpáhik ellenállásán bukott meg.[60]

Hangsúlyozzuk: mindez csupán feltételezés. Úgy érezzük azonban, hogy a későbbi hadtörténeti kutatásnak valahol ezen a nyomon kellene elindulnia, nemcsak azért mert a török taktika lemaradása a nyugaté mögött önmagában véve is igen izgalmas kérdés, hanem azért is, mert a probléma pusztán a hadtudomány eszközeivel nem oldható meg.

A hadtörténeti és a társadalomtörténeti vizsgálatnak ebből az összekapcsolásából pedig minden bizonnyal nemcsak a hadtörténeti kutatásnak lenne haszna, hanem magának a társadalomtörténetnek is, hiszen merőben új probléma-állítást tenne lehetővé és szükségessé.

ГЕЗА ПЕРЬЕШ:

ВОЕННЫЕ ВОПРОСЫ ЕВРОПЕЙСКИХ ВОЙН ОСМАНСКОЙ ДЕРЖАВЫ (1356—1699 гг.)

Резюме

Причиной осмотра автором такого длительного периода является то, что османское военное дело за этот период на деле не изменилось. Организация и способ ведения боя турецкой армии, потерпевшей поражение у Зенты, значительно не отличается от армии победившей при Никаполе.

60 *Zinkeisen:* i. m. III. 172. o.; — Kjátib Cselebi szerint a mezőkeresztesi csata egyik pillanatában a török lovasság akciója azért nem sikerült, mivel nem volt lőfegyvere. (*Karácsony:* i. m. I. 260. o.)

Вначале автор рассматривает военный потенциал османской державы и устанавливает, что если посмотреть любой составляющий фактор — экономические ресурсы, государственный строй и армию — то совершенно ясно, что турецкое государство имело значительное превосходство над любым европейским государством. Военная мощь османской державы ещё в XVII. веке — в начале несомненного упадка — больше военной мощи Габсбургской империи. Автор между прочим объяснения о падении османской державы считает не достаточно обоснованными и причиной падения считает острые разногласия ренегатов и мослинов.

В следующей части автор занимается вопросами защиты границ. Появление османской державы в Европе снова сделало актуальной организацию защиты границ, так как это было уже в Китае, в Риме и в Византии. И также как раньше на эти державы, на империю Габсбургов, особенно на Венгрию, защита границ возлагает чрезвычайную тяжесть и имеет решающее влияние на политическую и экономическую жизнь, а также на ведение войны.

Автор рассматривает соотношение войны, политики и стратегии в 5 периодах. Первый период начинается взятием Галлиполя и кончается взятием Константинаполя (1356—1453 гг.). За этот период создается база на Балканском полуострове. Второй период кончается взятием Белграда (1453—1521 гг.). За это время было создано сильное территориальное единство османской державы. А также в это время вырисовывается общий механизм мобилизации и подвода масс турецкой армии, остающий в силах в течении 200 лет. Третий период кончается Никапольским миром (1521—1568 гг.). В этот, сравнительно короткий период, османская держава победоносно наступает вперёд; завоевает часть Венгрии. В то же время она доходит до конца радиуса своего действия и наступать дальше не в силах.

Военные действия подходят к мёртвой точке. Эта же мёртвая точка характеризует четвёртый период (1568—1683 гг.). В пятом периоде империя Габсбургов, поддерживаемая всей Европой, наносит решающие удары на — неудержимо приходящую в упадок — турецкую державу и освобождает Венгрию.

В заключительной части автор пишет о падении тактики османской армии и отставанием её от Запада. Признаки падения показались уже во второй половине XVI. века, но они стали несомненными только в освободительных войнах, в которых обнаружилось, что турецкая армия просто не умеет воевать и во всех открытых битвах терпит позорное поражение. Причины падения нельзя ясно определить, но автор полагает, что необходимым реформам препятствовали: вымирание смелого новаторства, который раньше был так характерен на османскую державу, приход консервативных мослимов на первый план и корпоративный дух янычар и спахи.

GÉZA PERJÉS:

DIE MILITÄRISCHEN FRAGEN DER EUROPÄISCHEN KRIEGE DES OSMANISCHEN REICHES (1356—1699)

Resümee

Die Ausdehnung der Frage auf einen so grossen Zeitraum begründet der Autor damit, dass sich das osmanische Kriegswesen während diesen Zeit grundsätzlich nicht änderte: Die Konstruktion und Kampfart des bei Zenta unterlegene türkischen Heeres unterschied sich kaum von dem bei Nikopol siegenden.

Zuerst erörtert der Autor das militärische Potential des osmanischen Reiches und stellt fest: welches Element wir auch immer in Betracht nehmen, — die wirtschaftlichen Kraftquellen, die Staatverwaltung oder das Heer, — der türkische Staat war jedem europäischen Staate fast unausgleichbar überlegen. Die militärische Kraft des osmanischen Reiches war nebst dem im XVII. Jahrhundert zweifellos eingetretenen Rückfalle noch immer grösser, als die des Habsburg-Reiches. Der Autor hält übrigens die Erklärungen über den Rückfall des osmanischen

Reiches nicht für ausreichend und sieht dessen Grund eher in den tiefgehenden Gegensätzen zwischen den Renegaten und Moslems.

Im nächsten Teil befasst sich der Autor mit der Frage der Grenzverteidigung. Das Erscheinen des Osman-Reiches in Europa gibt der Organisierung des Grenzschutzes wieder eine Bedeutung, wie dies in China, Rom und Byzantien war. Und ebenso wie in diesen Reichen bedeutete die Grenzverteidigung dem Habsburg-Reiche, besonders aber Ungarn, eine enorme Belastung und war von entscheidender Wirkung auf das politische und wirtschaftliche Leben, sowie auf die Kriegksführung.

Das Verhältnis des Krieges, der Politik und Strategie untersucht der Autor in fünf Perioden geteilt: Die 1. Periode dauert von der Einnahme Gallipolis bis zur Eroberung Konstantinopels (1356—1453). Auf diese Periode fällt der Ausbau der Base auf dem Balkan. Die 2. Periode dauert bis zur Einnahme Belgrads (1453—1521) als die kompakte territoriale Einheit des osmanischen Reiches entstand. Zu dieser Zeit zeichnete sich das Mechanizmus der Mobilisierung und des Aufmarsches des türkischen Heeres ab und blieb beinahe 200 Jahre in Geltung. Die 3. Periode dauert bis zum Frieden von Drinopol (1521—1568). In diesem verhältnismässig kurzen Abschnitt dringt die osmanische Macht siegreich vor, erobert einen Teil Ungarns, gleichzeitig erreicht sie aber das Ende ihres Aktionsradiuses und kann nicht weiter vordringen. Die Operationen gelangen auf toten Punkt und dieser tote Punkt karakterisiert die 4. Periode (1568—1683). In der 5. Periode (1683—1699) führt das von Europa unterstützte habsburgische Reich auf das unaufhaltbar rückfallende türkische Reich entscheidende Schläge und befreit Ungarn.

Im letzten Teil befasst sich der Autor mit dem Rückfall der Taktik des osmanischen Heeres und seinem Zurückbleiben dem Westen gegenüber. Die ersten Zeichen des Rückfalls zeigten sich schon in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts, doch vollkommen offensichtlich wird er in den Befreiungskriegen, als es sich herausstellte, dass das türkische Heer einfach nicht mehr kämpfen kann und in jeder offenen Schlacht schahmhafte Niederläge erlitt. Der Grund des Rückfalls ist nicht klar zu sehen, der Autor setzt voraus, dass die in Vordergrund getretenen konservativen Moslems, das Aussterben der in früheren Zeiten so karakteristischen Erneuerungslust und vielleicht der Korporationsgeist der Janitscharen und Spahis die notwendig gewordenen Reformen vereitelte.

KÖZLEMÉNYEK

A VÖRÖS HADSEREG KATONÁJA VOLTAM

(VISSZAEMLÉKEZÉS)

Jász Dezső

A Magyar Tanácsköztársaság katonai történetében még mindig sok a fehér folt. Szeretnék néhány személyes élménnyel hozzájárulni a vitás kérdések tisztázásához.

*

A Kommunisták Magyarországi Pártja a Tanácsköztársaság megalakulása után a katonai ismeretekkel rendelkező kommunisták egy részét a Hadügyi Népbiztosság rendelkezésére bocsájtotta. Ez történt velem is.

A csapatszervező csoportnál kellett jelentkeznem, amely (a gödöllői főhadiszállás felállítása előtt) a katonai gépezet egyik legfontosabb kereke volt. Itt futottak össze a Vörös Hadsereg szervezésének szálai. A csoport élén Czóbel Ernő állt. A vezetésben döntő szerepe volt továbbá Münnich Ferencnek és Steinbrück Ottónak.

A Hadügyi Népbiztosság bejárata fölött hatalmas vörös zászló lengett. Az épület hangyabolyhoz hasonlított. Emberek jöttek-mentek; senki sem törődött velük. Nekem Münnich Ferencnél kellett jelentkeznem. Hírből már ismertem, de személyesen még nem találkoztam vele.

Amikor benyitottam hozzá, magas, szélesvállú, szőke fiatalemberrel találtam magam szembe. Tüzértiszti egyenruhát viselt, rangjelzés nélkül. Szemre nem volt több huszonöt-huszonhat évesnél. Az íróasztalán fekvő jelentéseket tanulmányozta.

Nem szaporította a szót; beszélgetésünk legfeljebb tíz percig tartott. Amikor jelentkeztem a Hadügyi Népbiztosságon, nem tudtam pontosan miről van szó. Azt hittem a toborzási osztályon kapok valamilyen beosztást. A beszélgetés során tudtam meg, hogy sürgősen Békéscsabára kell utaznom; oda neveztek ki hadügyi politikai megbízottnak.

Közbevetett gondolatként kívánnám megjegyezni, hogy a Hadügyi Népbiztosság csak március 26-án tisztázta a politikai megbízottak hatáskörét. De a keleti arcvonalon — a 6. hadosztály működési körzetében — már a rendelet megjelenése előtt munkába álltak. Én március 24-én ültem vonatra, tizedmagammal. Velünk volt Vásárhelyi Miklós is, akit a fehérgárdisták pár nap múlva Makón meggyilkoltak.

Amikor Békéscsabára kerültem, Borcsányi Pál, a hadosztály politikai osztályának vezetője már a helyén volt. A politikai osztályon dolgozott Abt Al-

bin koronaőr százados is, akit még a Tanácsköztársaság kikiáltása előtt Pogány József küldött le Békéscsabára.

A toborzási osztály nemcsak a hadosztályhoz nevezett ki politikai megbízottakat, hanem az alegységekhez is, amire akkor még nem volt „törvényes alap". Ez nem volt egyedülálló eset. Gyakran előfordult, hogy mire egy bizonyos kérdésnek rendeleti úton való megoldására sor került, a Hadügyi Népbiztosság már kész tényekkel találta magát szemben. Engem a 101. vörös gyalogezredhez osztottak be zászlóalj politikai megbízottnak. A zászlóalj parancsnoka — Gullán János — eleinte bizalmatlanul méregetett, de pár nap múlva megtört a jég.

Egy percig sem volt kétséges, hogy az antant csapatok megrohanják a Tanácsköztársaságot. Minden nap várni lehetett a román támadást. A mérleg nyelve a románok felé hajlott. A Tanácsköztársaság csak mintegy tízezer katonát állíthatott szembe a keleti arcvonalon több mint harmincezer ellenséges katonával. Ezért a toborzási osztály az első perctől fogva különös figyelmet fordított a keleti arcvonalra.

Milyen intézkedések történtek a 6. hadosztály működési körzetében a hadkiegészítés kérdésének megoldására?

Elsősorban toborzóbizottságokat kellett felállítanunk. A kísérlet kielégítő eredménnyel járt: április közepén már több század állt menetkészen. Annál inkább helyénvaló utalni ezekre a körülményekre, mert — sok helyen — csak a májusi átszervezéssel kapcsolatban került sor a Hadügyi Népbiztosság idevágó utasításainak a végrehajtására, míg a 6. hadosztály körzetében már április első napjaiban megkezdték működésüket a toborzóirodák. A bizottságok utasítást kaptak, hogy a minősítésnél az osztályszempontokat is vegyék figyelembe. E kérdés fontosságára a toborzóirodák felállítását megelőző megbeszélésen Münnich Ferenc nyomatékosan felhívta a figyelmet. A legtöbb katonának — azelőtt — semmi kedve sem volt a „gyöngyélethez". Békéscsabán (a Tanácsköztársaság kikiáltása után) viszont két napon át álltak sorba az emberek a toborzóirodák előtt. Önkéntesekben nem volt hiány, annál több gondot okozott a hadosztályparancsnokságnak a jelentkezők felszerelése. Csak toldozás-foltozás útján sikerült a feladatot (úgy-ahogy) megoldanunk.

A 101. vörös gyalogezredet a Viharsarokban állították fel. Az ezred minden tíz katonája közül hét földmunkás volt. A román ellenforradalmi hadjárat kezdete után (a tisztántúli visszavonulás során) tömegesen csatlakoztak a földmunkások a Vörös Hadsereghez. Erdőgyarakon több mint ötven uraságí cseléd jelentkezett vöröskatonának.

A románoknak Erdőgyarakot csak két napig tartó heves harcok után sikerült elfoglalniuk. Erre nem igen volt példa a visszavonulás alatt. Az ütközet kimenetelét a román tüzérség beavatkozása döntötte el. Nekünk — ekkor — még géppuskánk is alig volt, nemhogy ágyúink lettek volna. A tüzérségi támogatás hiánya érthető módon nem növelte a vöröskatonák önbizalmát. Zavarokat okozott az is, hogy a katonák sok rémhírnek felültek. Úgy féltek a bekerítéstől, mint a tűztől. Az igazat megvallva: ez a félelem nem volt alaptalan, mivel az összeköttetés a szomszédos alakulatokkal — általában — nagyon laza volt. Ez gyakran hátrányos helyzetbe hozott bennünket a románokkal szemben. A legfőbb bajt azonban a hadvezetés egységes irányításának hiánya okozta. Kun Béla ugyan már április 25-én kifejtette ezirányú aggályait, de Böhm Vilmos elvetette javaslatait, úgyhogy csak május 5-én került sor a hadsereg-főparancsnokság felállítására.

Május első napjaiban megváltozott a helyzet. Ettől fogva minden úgy ment mint a karikacsapás. A fordulatot — hadműveleti téren — Szolnok fel-

mentése hozta meg. Itt ment át először a Vörös Hadsereg védekezésből támadásba.

A keleti hadseregparancsnokság létrejötte után Münnich Ferenc is a 6. hadosztályhoz került (Borcsányi Pál helyébe).

Ez a körülmény is lényeges!

A politikai megbízottakat a szociáldemokraták nevezték ki. Ami azonban a 6. hadosztályt illeti, itt a politikai vezetés a kommunisták kezében volt. Münnich Ferenc helyettese, Zsoldos Péter párttag volt. A 6. hadosztályhoz került (a májusi fordulat után) Szilágyi Dezső is. Bergmann Géza, az Ifjúmunkás Szövetség titkára szintén a 6. hadosztály kötelékébe tartozott. Párttag volt Büchler Géza, a 46. vörös gyalogezred politikai megbízottja is, aki elsőnek vonult be ezredével Kassára. Engem a májusi átszervezéssel kapcsolatban ezredpolitikai megbízottá léptettek elő. A nyílt parancsot, amelylyel a zsebemben — március 24-én — vonatra ültem, Münnich Ferenc írta alá. Ezredpolitikai megbízotti kinevezésemen már Böhm Vilmos aláírása szerepelt.

*

Míg a Vörös Hadsereg egyes alakulatai teljesen felbomlottak a tiszai visszavonulás során, a 101. vörös gyalogezred viszonylagos rendben érkezett meg rendeltetési helyére, Szolnokra. De a város felmentése nem nyújtott alkalmat az ezred katonáinak, hogy kitüntessék magukat. Erre csak a salgótarjáni bányavidék felszabadításakor került sor.

Salgótarján védelme a 80. vörös dandárra hárult. A dandár parancsnoka, Folkusházy Lajos, hajlott a város feladására. Ezt Hevesi Gyulának sikerült megakadályoznia. De hátra volt még a feladat nehezebb része: a cseh ellenforradalmi csapatok pár órányira álltak a várostól, vissza kellett vetni őket. Ennek a vállalkozásnak a sikerétől függött a salgótarjáni szénmedence sorsa.

A hadsereg-főparancsnokság a 6. hadosztályt bízta meg a feladat végrehajtásával. A hadosztályparancsnokságnak három nap állt rendelkezésére az átcsoportosítás végrehajtására. Ha nem tévedek: május 8-án érkeztünk a salgótarjáni körzetbe. Azonnal csatárláncba fejlődtünk. A támadás eredményes volt: a csehek kénytelenek voltak visszavonulni.

A cseh ellenforradalmi csapatok számbeli fölényükre számítottak, azt remélték, hogy sikerülni fog bevonulniuk Salgótarjánba. A Karancs elfoglalása után azonban szemlátomást már csak egy gondjuk volt: fedezni — úgyahogy — a visszavonulást. A támadás ötödik napján már a füleki városháza erkélyén is vörös zászló lengett. Rap szintén felszabadult, tehát az út nyitva állt Losonc felé. Kedvező feltételeket teremtettek az elért eredmények Rimaszombat bevételére is. Eger környékén szintén megtorpant a cseh támadás. Salgótarján felszabadult az ellenség nyomása alól. A város fellélegzett; a csillék újból dübörögni kezdtek.

Salgótarján felszabadítása létkérdés volt a kormányzótanács számára. Ha a cseheknek sikerül megvetniük a lábukat a salgótarjáni bányavidéken, a tanácsrendszer tarthatatlanná válik. Számos cikk, tanulmány jelent már meg a salgótarjáni csatáról. Szeretnék itt rámutatni a csata egy részletére, melyet már nem sokan ismernek „első kézből": a támadási terv kidolgozásában Münnich Ferencnek jelentős része volt. Mint ismeretes, Böhm Vilmos minden alkalmat megragadott, hogy megnyírbálja a politikai megbízottak hatáskörét. Célja — nyilvánvalóan — az volt, hogy hadműveleti kérdésekben szabad kezet adjon a volt tiszteknek. Münnich Ferencnek nem volt könnyű dolga. De fáradhatatlan volt; szinte emberfölötti munkát végzett. Feladata nemcsak rendkívül nagy felelősséget, hanem nagy tapintatot is igényelt. Ki-

tűnő emberismerőnek bizonyult: pár perc alatt tudta, kivel van dolga? Mindig nyugodt, magabiztos maradt. Gyakran lehetett találkozni vele a tűzvonalban, a salgótarjáni szénmedencében lezajlott harcok során. Nem azért tette, mintha kérkedni akart volna bátorságával, hanem mert szabályként állította maga elé, hogy személyesen ellenőrizze a támadási terv végrehajtását. Magatartásával osztatlan megbecsülést vívott ki magának mind a katonák, mind a parancsnokok között.

A Tanácsköztársaság idején a legmagasabb kitüntetés az volt, ha valakit a hadsereg-főparancsnokság parancsban megdicsért. Ez nagyon ritkán fordult elő. Münnich Ferenc a salgótarjáni csata után részesült — először — ebben a kitüntetésben.

*

A kezdeményezés Salgótarján felmentése után a Vörös Hadsereg kezébe került. Ez a tény az északi hadjárat során nap-nap után éreztette hatását. Amíg azonban a salgótarjáni bányavidéken elért eredményeknek — katonai szempontból — csak harcászati jelentőségük volt, az északi hadjárat a legjobb úton haladt ahhoz, hogy hadászati siker jellegét öltse.

Engem Salgótarján felmentése után a 33. vörös gyalogezredhez helyeztek át ezredpolitikai megbízottnak. Az északi hadjáratban ennek az egységnek a kötelékében vettem részt. Az ezred parancsnoka, Meisl Alfréd nem értett egyet a tanácsrendszer célkitűzéseivel, de a hadjárat egyértelmű volt számára a Magyarország területi integritásáért vívott harccal. Ez a körülmény politikai magatartását is megszabta.

A 33. vörös gyalogezredben több ismerőssel találkoztam. Itt teljesített szolgálatot (a májusi fordulat óta) Szilágyi Dezső is. Megmaradt még emlékezetemben Szobek András neve, aki — Békéscsaba kiürítése után — önként jelentkezett vöröskatonának. Éppúgy, mint Szilágyi Dezső minden számottevő vállalkozásban részt vett.

Az északi hadjárat kiindulópontja Miskolc felszabadítása volt. A 33. vörös gyalogezred csak május 30-án Szikszónál kapcsolódott be a harcokba. Az egység a hadjáratban megállta a próbát: a Kassa birtokbavételéért vívott harcok során több mint hatvan kilométert tett meg öt nap alatt.

A hadjárat legkiemelkedőbb eseménye a Hernád vonal áttörése volt. Sokat írhatnék a harcokról, amelyek ezt az eseményt megelőzték. Alkalomadtán — talán — erre is sor kerül. Most főleg a nagyidai csata egy olyan részletére szeretnék kitérni, amelyről nem sokat tudnak, pedig fontos szerepe volt a vállalkozás kimenetében.

Június 4-én, az esti órákban, Buzita környékén, a 33. vörös gyalogezred egy felderítő járőrének úgyszólván a karjaiba szaladt egy cseh légionárius százados. Azonnal bekísérték az ezredparancsnokságra, az iskola épületébe, ahol pár órával korábban még a cseh ellenforradalmi csapatok parancsnoksága állomásozott.

Rám hárult a feladat, hogy kihallgassam. Nyurga, harminc év körüli, félszeg fiatalember volt. Arcáról lerítt a félelem. Hellyel kínáltam.

Folyékonyan beszélt németül, kihallgatása így semmilyen nehézségbe nem ütközött, eltekintve attól, hogy eleinte nagyon szűkszavú igyekezett lenni: megpróbált kitérő válaszokat adni. Pár perc múlva azonban megeredt a nyelve.

Amit elmondott, rendkívül érdekes volt.

Kitűnt, hogy a százados a 6. csehszlovák hadosztály vezérkarának hadműveleti osztályán teljesít szolgálatot, mint összekötő tiszt. A további kérdésekből az is kiderült, hogy a Vörös Hadsereg előnyomulása aggodalmakat kel-

tett Prágában; a Kassa védelmével megbízott csapatok parancsot kaptak, hogy a város elfoglalását minden áron akadályozzák meg. A csehek — ezért — a nap folyamán messzemenő intézkedéseket foganatosítottak, hogy megállítsák a Vörös Hadsereg további előnyomulását. Évégből a sátoraljaújhelyi körzetből is jelentős erőket vontak el. A százados feladata az volt, hogy eljuttassa az ellentámadás tervét a végrehajtással megbízott csapatokhoz. Aktatáskájában meg is találtuk a tervezett ellentámadás tervét, amelyet nem volt alkalma megsemmisíteni.

Azonnal felhívtam a hadosztályparancsnokságot. A kagylót Zsoldos Péter (Münnich Ferenc helyettese) vette fel. Utasítást adott, hogy a lefoglalt iratokat haladéktalanul küldjük át a hadosztályhoz. Ez meg is történt. A hadosztályparancsnokság — még az éj folyamán — harcászati átcsoportosítást hajtott végre, hogy áthúzza az ellenség számításait.

Az eredmények teljes mértékben igazolták a hadosztályparancsnokság várakozásait. Meg kell adni: a cseh ellenforradalmi csapatok — ezúttal — nagyon szívósan védekeztek, de a 33. vörös gyalogezred katonáinak — végülis — sikerült áttörniük az ellenség arcvonalát. Különösen heves harcok folytak a környék legkiemelkedőbb pontja, a Harasztdomb birtoklásáért, amely többször is gazdát cserélt az ütközet alatt. A magaslatot csak a déli órákban sikerült a vöröskatonáknak végleg elfoglalniuk.

A Harasztdomb eleste után az események gyorsan követték egymást. Nagyida után síkság következik, amely nagyon kevés lehetőséget nyújt a védekezésre. A cseh ellenforradalmi csapatok így nem tehettek egyebet, mint menteni próbálták a veszett fejsze nyelét. Június 6-án kísérletet tettek Nagyida visszafoglalására, de rövid harc után kénytelenek voltak felhagyni szándékukkal.

Az ellenséges ellenlökések kudarca folytán szabaddá vált útunk Kassa felé. Elsőként a 46. vörös gyalogezred katonái vonultak be a városba, alig félórával azután, hogy a csehszlovák ellenforradalmi vezérkar kereket oldott.

Mi ebben az időpontban dandártartalékban voltunk, ezért csak június 7-én vonultunk be Kassára. Hidasnémetiben füstölgő romok fogadtak bennünket. A csehek felgyújtották a községet, mielőtt kiürítették volna. Vagy húsz ház leégett.

A fogadtatás, amelyben Kassán részesültünk, kárpótolt bennünket a látványért, amelyet Hidasnémetiben az üszkös romok nyújtottak. Sok hasonló élményben volt már részem életemben, de olyan lelkesedésnek, mint Kassán, még csak egyetlen egyszer voltam tanúja: 1936-ban, Madridban, amikor a Quinto Regimento — az ötödik ezred — első zászlóalja felsorakozott a Plaza de Cibelesen, a hadügyminisztérium előtt.

A Fő utca, ahol végigvonultunk, lobogódíszt öltött. A város apraja-nagyja ott tolongott. Az emberek éltették a Tanácsköztársaságot, virágokkal árasztották el a katonákat. Úgy meneteltünk, ahogy harcoltunk: ember-ember mellett. A székesegyház előtt felharsant a vöröskatonák éneke:

Be szeretnék Kun Bélával beszélni,
De még inkább szobájába bemenni.
Megmondanám Kun Bélának magának:
Lányokat is sorozzon be bakának.

De Kun Béla azt írja a levélbe:
Nem való a csákó a lány fejébe,
Mert a lánynak harminchárom szoknya kell,
Szoknya mellé harminchármas baka kell.

Ismeretes, hogy a Hadügyi Népbiztosság május 16-án új rangjelzéseket vezetett be. Tulajdonképpen nem is rangjelzésekről, inkább parancsnoki jelvényekről volt szó (a működő hadsereg kötelékébe tartozó egységparancsnokok számára). A 33. vörös gyalogezredet Frankhegy környékén érte utól a rendelet. Akkor nem jutottunk hozzá az intézkedés végrehajtásához — más dolgunk volt. A kassai bevonulásnál azonban minden egységparancsnok zubbonyának ujján ott ékeskedett az új „rangjelzés".

A harcokban, amelyek Kassa felszabadítását megelőzték, mintegy háromszáz foglyot ejtettünk. Szlovákok is voltak közöttük. Amikor bevonultunk a városba, a hadifoglyokat magunkkal vittük — mást nem tudtunk kezdeni velük. Így állt elő az a nem mindennapi helyzet, hogy többszáz ellenséges katona is vigyázz-állásban hallgatta végig a beszédet, amelyet Münnich Ferenc a hadtestparancsnokság épületének érkélyéről tartott.

*

Az északi hadjárat katonai és politikai szempontból egyaránt jelentős teljesítmény volt. Közel háromezer négyzetkilométernyi terület szabadult fel a hadjárat során. Amikor a 33. vörös gyalogezred élén végigvonultam a kassai Fő utcán, mi sem állt távolabb tőlem, mint a gondolat, hogy rövidesen ki kell ürítenünk a Felvidéket. Meg voltam győződve, hogy meg sem állunk a lengyel határig, ahol egyesülünk az orosz Vörös Hadsereggel. Mondanom sem kell, nem én voltam az egyetlen, aki ebből a feltevésből indult ki.

De sokkal lényegesebb a történet másik fele.

A másik vonalban fekvő egységek csak akkor értesültek a fegyverszüneti egyezményről, amikor a kocka már el volt vetve. Nekem — személyesen — már előzetesen tudomásomra jutott, hogy „készül valami". Június 16-án Szepesremete környékén átállt hozzánk egy cseh főhadnagy, ő „árulta el", hogy tárgyalások folynak a Felvidék kiürítéséről.

Hivatalosan csak június 23-án szereztünk tudomást a fegyverszünet megkötéséről. Münnich Ferenc tájékoztatott bennünket a történtekről (egy értekezleten, amely Gölnicbányán zajlott le, a városháza ülésteremben). Beszéde minden részletére már nem emlékszem. A lényeg ez volt: a Tanácsköztársaságnak szüksége van rá, hogy időt nyerjen, ezért járult hozzá a Forradalmi Kormányzótanács a fegyverszüneti egyezményhez. Ezzel az állásponttal valamennyien egyetértettünk, egyrészt mert bíztunk a forradalomban, másrészt mert a tiszántúli visszavonulás után előállt helyzetre, nevezetesen arra a tényre építettünk, hogy ez az átmeneti megoldás lehetővé tette a Vörös Hadsereg újjászervezését. Szóba került az értekezleten az is, hogy célszerű volna összeköttetésbe lépni a cseh katonákkal, hogy megtudjuk: mi a véleményük? Hárman vagy négyen is jelentkeztünk, hogy vállalkozunk rá. Münnich Ferenc választása — végül is — rám esett.

Másnap délelőtt tíz óra tájban, harmadmagammal átmentem a csehekhez. Ez Margitfalva közelében történt, tízegynéhány kilométerre Gölnicbányától. A hegyeket itt — többnyire — fenyőerdők borítják. Ahol a csehek beásták magukat, ott csak bozótok voltak.

Libasorban meneteltünk. A sort egy vöröskatona nyitotta meg, fehér palamenter zászlóval. Három lépésnyire én mentem mögötte, majd Domonkos Gábor századpolitikai megbízott következett. Félúton, mintegy száz-százötven méternyire az ellenséges lövészároktól, megálltunk.

A cseh állások — eleinte — mozdulatlanok voltak. A katonák valószínűleg tanakodtak: mitévők legyenek? Feszülten figyeltem.

Hirtelen megélénkültek a lövészárkok. Elsőnek öt katona jött felénk, egy őrmester vezetésével. Éppúgy mint mi, ők is fegyvertelenek voltak.

A cseh őrmester tisztelgett, Én is sapkámhoz emeltem a kezemet. Tisztek nem mutatkoztak, viszont egyre több és több katona gyűlt körénk. Tíz perc múlva már vagy ötvenen voltak. Csaknem mindegyik beszélt németül, tehát megértettük egymást.

Mi sem volna tévesebb, mint azt hinni, hogy a cseh munkások egyetértettek a Tanácsköztársaság elleni beavatkozással. Csehszlovákiában több helyen is tüntetésekre került sor a háború ellen. A háborúellenes agitáció központja a kladnói bányavidék volt. De mozgolódtak a brünni vasmunkások is. Ezt a háborúellenes hangulatot a cseh katonákkal folytatott beszélgetésünk is tükrözte. Csaknem egy órán át közösen szidtuk a Kramár-kormányt.

Megmutattam a cseh katonáknak a szlovák Forradalmi Kormányzótanács kiáltványát is, amely Eperjesen jelent meg a Szlovák Tanácsköztársaság kikiáltása alkalmából. A röplap kézről-kézre járt.

Az átcsoportosítás június 29-én kezdődött meg. Július 1-én a 33. vörös gyalogezred alakulatai is átlépték az új határt.

*

Jelentős teljesítmény volt — katonai szempontból — a tiszai átkelés is, noha a Vörös Hadseregnek ezúttal nem sikerült az ellenfelet két vállra fektetni (mint előzetesen az északi hadjárat idején).

A balsikernek több oka volt. Míg az északi hadszíntér az ellenséges lánc leggyöngébb szemének bizonyult, a Tisza keleti partján a román intervenciós hadsereg nagy túlerővel rendelkezett. Ez azonban csak az átkelés után derült ki, aminthogy utólag, a Tanácsköztársaság összeomlása után tűnt ki az is, hogy Julier Ferenc vezérkari főnök (Stromfeld Aurél utódja) összejátszott az ellenséggel. Fokozta a nehézségeket a nyomasztó hangulat, amelyet a Vörös Hadseregnek a Felvidékről szóló visszavonása a tisztikar soraiban okozott. Ez volt a helyzet a 6. hadosztály egyes alakulatainál is. A vöröskatonák bizalommal néztek a támadás elé; abban reménykedtek, hogy a tiszai átkelés megnyitja számukra az utat szülőföldjük felé.

A 101. vörös gyalogezred Szolnoknál kelt át a Tiszán, a vasúti híd mellett, amelyet a román csapatok június 20-ról 21-re virradó éjjel felrobbantottak.

A támadásra kiszemelt alakulatok a sötétség leple alatt már július 19-én elfoglalták helyüket. Túloldalt az ellenséges állások némák voltak; egyetlen puskalövés sem törte meg a csendet. Minden jel arra mutatott, hogy az ellenségnek sejtelme sincs szándékainkról. Egész éjjel nem hunytam le a szemem: a túlsó partot fürkésztem, amelynek körvonalai belevesztek az éjszakába.

A Tisza-part képe nagyon megváltozott 1919 óta. A nyugati part akkor teljesen mocsaras volt. A folyó mentén, az átkelési pont közelében, nádasok susogtak. Kelet felől már derengett, amikor a támadás megindult, de körös-körül még sötét volt.

Az átkelést rendkívül heves tüzérségi előkészítés vezette be. A hadseregfőparancsnokság több mint kétszáz ágyút vont össze a folyó jobb partján a támadás támogatására. A Tisza mentén a vörös tüzérség fölénye még világosabban mutatkozott meg, mint a Hernád vonal áttörésekor. Fél órán át rengett a föld. A tüzérségi előkészítés látványként is hatásos volt: a füzesek mögött, az egész part mentén villogott az ágyúk torkolattüze. Az átkelést két őrnaszád is támogatta. A két miniatűr csatahajó fel és alá cirkált a folyón, készen a beavatkozásra.

A vízi akadályok leküzdése ma sem könnyű feladat. De akkor különösen kockázatos vállalkozás volt. Mi tagadás: az átkelés sokkal simábban ment, mint elképzeltem. A román tüzérség ágyúi, amelyeket a vörös tüzérségnek nem sikerült elhallgattatnia, továbbra is lőtték a folyó jobb partját, az ellenséges gyalogság azonban nem adott életjelt magáról az átkelés alatt. A lövések sűrűn követték egymást. A ponton közelében, amelyben huszadmagammal szorongtam, újabb és újabb vízoszlopok emelkedtek a magasba. A becsapódások eleinte zavartak bennünket, de pár perc múlva már ügyet sem vetettünk rájuk. Amikor a ponton orra a parthoz ütődött, órámra pillantottam. Három óra negyven percet mutatott. Az út alig húsz percig tartott.

Mindennek megvan a rossz és jó oldala. Erről ezúttal is meggyőződtem: nemcsak az a ponton, amelyen én keltem át, kötött ki baj nélkül a túlsó parton, hanem az egész ezred veszteség nélkül jutott át a folyó keleti partjára. Ez az eredmény kárpótolt bennünket az átélt izgalmakért.

A híd közelében fekvő lövészárkokat üresen találtuk. A tüzérségi előkészítés váratlanul érte a román királyi csapatokat. Nem maradt bátorságuk szembenézni a gyalogsági támadással, hanem kereket oldottak.

A terep az állások közelében tele volt eldobott felszerelési tárgyakkal: kulacsokkal, kenyérzsákokkal, tölténytáskákkal. A román lövészárkok rendkívül alkalmasak lettek volna a védekezésre. A többszörös drótakadály mögül jól lehetett látni az átkelési pontot. Az átkelés sikere ennek az állásnak a semlegesítésén fordult meg. Ha a román csapatok nem vesztik el a fejüket, bizony nem sikerült volna veszteség nélkül átjutnunk a folyó bal partjára.

Nem vesztegettük az időt: az első zászlóalj, ahogy együtt volt, felfejlődött. Csatlakoztam hozzá.

A zászlóalj a vasúti töltés bal oldalán nyomult előre Szajol felé, toronyiránt. Egy darabig még hallottuk sivítani az ellenséges lövedékeket. De a gránátok messze a hátunk mögött csapódtak be. A románok vaktában lőttek. A fejünk fölött két repülőgép keringett. Nem tüzeltek: vörös felderítőgépek voltak. Az ellenséges ágyúk rövidesen teljesen elhallgattak.

A falu kijáratát valóságos erőddé változtatták a románok. Ahogy az első házak feltűntek, azonnal felkelepeltek az ellenséges golyószórók. A golyók két-három lépéssel előttünk csapódtak be. Földre vetettük magunkat. A vasúti töltés mentén elterülő síkság telis-tele volt gránáttölcsérekkel — ez megkönnyítette a védekezést a golyózápor ellen. Így számottevő veszteség nélkül sikerült megközelítenünk az ellenség lövészárkait. Úgy látszott, ezúttal nem ússzuk meg kézitusa nélkül. Nem így történt: a román katonák — az utolsó pillanatban — eldobták fegyvereiket: megadták magukat. Az állást több telitalálat érte a tüzérségi előkészítésnél. A drótsövény mögött tucatjával hevertek a halott román katonák. Hátborzongató látvány volt.

Ahogy a puskaropogás elült, a község lakói kitűzték a templom tornyára a vörös zászlót. Jellemző a fejetlenségre, amelyet a gránáteső az ellenség soraiban idézett elő, hogy a román tüzérség még ágyúit is faképnél hagyta. A tüzérek — a nagy sietségben — nemcsak a lőszerről feledkeztek meg, de még ahhoz sem jutottak hozzá, hogy a závárzatot eltávolítsák. Déltájban a vörös tüzérség is partot váltott: az ágyúk — ez alkalommal — gazdát cseréltek: a 101. vörös tüzérezred birtokába kerültek.

Szajol után már hevesebb ellenállásba ütköztünk. De a román csapatok nem jutottak hozzá, hogy beássák magukat. A vasúti töltés mentén fekvő akácerdőkbe húzódtak vissza: tisztes távolból géppuskával lőtték az előnyomuló vörös csapatokat. Közelharcra csak egy vagy két esetben került sor.

Rekkenő hőség volt. A nap sugarai inkább zavartak bennünket, mint az ellenséges puskagolyók.

Az éjszakát Fegyverneken töltöttük. Már erősen sötétedett, amikor a községbe érkeztünk, de a fél falu az utcán volt.

Első utam a községházára vezetett. A direktórium még az éjszaka folyamán megkezdte működését. Erre sok előzetes példa volt: Münnich Ferenc még az északi hadjárat során utasítást adott a politikai megbízottaknak, hogy alakítsanak ideiglenes intéző bizottságokat a felszabadított községekben. A Vörös Hadsereg nemcsak a cseh és román intervenció ellen küzdött, hanem kivette a részét az emberek szívéért vívott harcból is.

Július 24-én Kenderest is elfoglaltuk. A 101. vörös dandár parancsnoksága itt a Horthy-kastélyban rendezkedett be. (Ezelőtt nyolc évvel — a negyvenéves évforduló alkalmából — Kenderesre is ellátogattam. A Horthy-kastélyban most traktoros-iskola van. Nagyot fordult a történelem kereke 1919 óta!)

Kenderes elfoglalásába a 7. vörös huszárezred is bekapcsolódott. Az ezredsegédtisztet nagyon ismerősnek találtam: Nagy Endre volt.

Mint a legtöbb író, Nagy Endre már a Tanácsköztársaság első óráiban a tanácsrendszer mellé állt. Szereplését azzal kezdte, hogy frontszínházat alapított, amely Zagyvarékáson is fellépett, ahol az északi hadjárat után a 101. vörös gyalogezred elhelyezkedett. Az előadás után együtt vacsoráztunk. Nagy Endre egész este játszotta a meggyőződéses kommunistát. Pár nap múlva — a tiszai átkelés előestéjén — jelentkezett vöröskatonának. A Tanácskormány lemondása után Nagy Endre is csatlakozott az antikommunista kórushoz, amelyet Légrády Ottó, Lendvai István és Milotay István vezényelt.

Még egy emlékem van a tiszai átkelésről.

Ahogy Fegyverneket magunk mögé hagytuk, útunk — többnyire — gabonatáblák mellett vezetett. Az aratás már befejeződött; lábon álló gabonát sehol sem láttunk. Csak a cséplés volt még hátra. Alig ült el a csatazaj egy-egy falu környékén, amelyet a román csapatok kénytelenek voltak kiüríteni, a cséplőgépek máris kattogni kezdtek. Pár száz méterre a tűzvonal mögött a határ teljesen hétköznapi képet mutatott. Kisújszállás környékén, itt-ott, már a nyárvégi talajmunkák is megindultak. Bizonyára nem én vagyok az egyetlen, akinek ez — akkor — feltűnt.

Mint ismeretes, az ellátás a tanácsrendszer egyik legérzékenyebb pontja volt. Ha a Vörös Hadseregnek sikerül felszabadítania a Tiszántúlt, úgy ez nemcsak a Tanácsköztársaság katonai helyzetét szilárdította volna meg, hanem több hónapra lehetővé tette volna az ellátás biztosítását is. Nem kétséges, hogy ez a körülmény belejátszott abba, hogy a Forradalmi Kormányzótanács az északi hadjárat alatt felszabadított területek kiürítése mellett foglalt állást.

Kialakult — újabban — az a nézet, hogy a Vörös Hadsereg nem talált számottevő ellenállásra a Tisza keleti partján. Ez az álláspont, amely, nyilvánvalóan, levéltári adatokra támaszkodik, helyreigazításra szorul.

A Tisza bal partján lezajlott ütközetek — általában — nem voltak olyan látványosak, mint a Hernád menti harcok. De minél mélyebben nyomultunk előre, annál gyakrabban dörögtek a fegyverek. Amikor a kocka megfordult, puskalövésnyire álltunk Karcagtól. Helyzetünk ekkor távolról sem volt rózsás. A szolnoki csoport teljesen elszakadt a szomszédos alakulatoktól: a csoport mindkét szárnya nyitva volt. De a román ellenforradalmi hadsereg sem állt helyzete magaslatán: kezdetben inkább csak tapogatózott, ahelyett, hogy élt volna előnyeivel. Így sikerült kijutnunk az egérfogóból. A Vörös Hadsereg határozott föllépése meglepte a román vezérkart. Ezt a foglyul ejtett román tisztek is megerősítették.

A vöröskatonák a román hadsereg ellentámadása után változatlanul meg-

állták a sarat. Fegyvernek környékén naphosszat ropogtak a puskák. A mieink tizenkét támadást vertek vissza, mielőtt feladták volna a községet. Heves harcok előzték meg Törökszentmiklós kiürítését is.

Számos példáját adták a visszavonulás alatt harckészségüknek a vöröstüzérek. Többször előfordult, hogy a románoknak sikerült 200—250 lépésnyire is megközelíteniük az ütegállásokat. A tüzérek — nem egyszer — kartácstűzzel tartóztatták fel az előnyomuló ellenséges alakulatokat. Tudtommal egyetlen ágyú sem jutott a visszavonulás alatt az ellenség kezébe.

Ahogy az osztályharcban, a harctéren is az erőviszonyoktól függ a siker. A helyzet ebben a tekintetben a román királyság hadseregének kedvezett. A tiszai átkelés erejét meghaladó feladatok elé állította a Vörös Hadsereget. Legalább háromszor annyi katonára lett volna szükség, hogy biztosítsuk az átkelés sikerét. Persze a támadás kimenetelét nem a román hadsereg számbeli fölénye döntötte el; vállalkozásunk — Julier Ferenc vezérkari főnök árulása folytán — eleve kudarcra volt ítélve.

*

A tiszai visszavonulás sok részlete elmosódott már emlékezetemben. De negyvennyolc esztendő távolából is jól emlékszem Kun Béla újszászi beszédére. Ez volt — az ágyútűzben álló szolnoki hídfő mellett — Kun Béla utolsó látogatása a hadműveleti területen. Az eseménynek már nem sok szemtanúja lehet. Ezért helyénvalónak látszik felidézni a képet.

Julier Ferenc július 16-án elrendelte az általános visszavonulást. A 101. vörös gyalogezred alakulatai zavartalanul keltek át a Tisza jobb partjára. A hadosztályparancsnokság Újszászt jelölte ki az egység állomáshelyéül.

Július 29-én érkeztünk a községbe. Szép nyári nap volt. Szolnok felől ágyúszó hallatszott. Az utca telis-tele volt emberekkel: arcukon aggodalom látszott.

Július 31-én reggel hét órakor nyitott személygépkocsi állt meg a községháza előtt, ahol az ezredparancsnokság rendezkedett be. Kun Béla szállt ki az autóból.

Kun Béla Münnich Ferenc társaságában jött el Újszászra. Nem vagyok biztos benne, de úgy emlékszem, hogy Somló Dezső is velük volt.

Münnich Ferenc ekkor a hadsereg-főparancsnokság politikai osztályfőnöke volt. Vele pár nappal előbb találkoztam Kenderesen egy értekezleten a Horthy-kastélyban. Kun Bélát Kassa felszabadítása után láttam utoljára.

Az északi hadjárat alatt elért eredmények jelentősen megszilárdították a Tanácsköztársaság helyzetét, viszont a közben eltelt két hónap alatt egyre sűrűsödtek a felhők. Kun Béla azonban épp olyan nyugodt és határozott volt, mint kassai látogatásakor (amikor a város minden részéből összesereglettek fogadására a munkások). Eléje mentem, hogy jelentést tegyek neki, majd Münnich Ferencnél jelentkeztem, aki parancsot adott, hogy sorakoztassuk az ezredet: Kun Béla beszélni akar a vöröskatonákhoz.

A templom előtt akkor kis akácos terült el. Itt sorakoztak fel a vöröskatonák, majd négyes oszlopban kivonultak a falu szélén elterülő mezőre. Ahol ma fehérre meszelt, cserépfedeles házak sorakoznak, 1919-ben csak zöld gyep volt.

Kun Béla azzal az elhatározással jött le Újszászra, hogy meggyőzze a vöröskatonákat a Tisza vonal védelmének szükségességéről. Beszédében őszintén feltárta a helyzetet: nemcsak a kérdés katonai jelentőségére mutatott rá, hanem kitért arra is, milyen sors vár a magyar munkásosztályra a tanács-

rendszer összeomlása esetén. Amíg beszélt, minden szem rászegeződött. Szavait azonban néma csend követte.

Mi történt?

A tiszai visszavonulás megrendítette a vöröskatonák önbizalmát. Több napos heves harc, hosszú és fárasztó menetelés volt mögöttük. A 101. vörös gyalogezred csaknem hetven kilométert tett meg öt nap alatt a tiszai visszavonulás előtt. Minden talpalatnyi föld véráldozatba került. Az ezred létszáma kétharmadára csökkent a harcok során. Csak most tűnt ki az is, milyen visszatetszést keltett a 6. hadosztály alakulatainál azoknak az egységeknek a magatartása, melyek az északi hadjáratkor, az antant-ultimátum elfogadása után, elhatározták, hogy visszavonulnak az arcvonalból. A vöröskatonáknak négy-ötnapi pihenőre lett volna szükségük, hogy összeszedjék magukat. De erre már nem futotta az időből.

Kun Béla déltájban visszatért Budapestre. A Kormányzótanács másnap lemondott. A román fegyverek ekkor már Zagyvarékás környékén ropogtak.

*

Mi történt a 101. vörös gyalogezreddel? Haubrich József, a Peidl-kormány hadügyminisztere, az ezredet augusztus 2-án Budapestre irányította. Az ezred a Kerepesi úti laktanyában rendezkedett be. Amikor a románok bevonultak a fővárosba, az összes karhatalmi alakulatokat lefegyverezték. Erre a sorsra jutott a 101. vörös gyalogezred is. De én akkor már az Országos Gyűjtőfogházban voltam ...

ADATOK A „BÁCSKA" AKNARAKÓ HAJÓ TÖRTÉNETÉHEZ*

Dezsényi Miklós

Bevezetésként talán legjobban megfelel a Magyar Távirati Irodának az 1966 október elején kiadott alábbi közleménye: „Paksnál egy 1919-ben elsüllyedt páncélos őrnaszádot emelt ki a »József Attila« emelődaru." E közlést csupán azzal kell módosítanunk, hogy a felszínre hozott hajóroncs — amely 47 évet pihent a Duna fenekén három ember csontvázával — nem páncélos őrnaszád, hanem a „Bácska" aknarakó hajó volt. A hajó felrobbanása és elsüllyedése után annak kb. 20 főnyi személyzetéből mindössze az a két kormányos maradt életben, akik a katasztrófa pillanatában a hajó legkiemelkedőbb részén, a páncélozott kormányállásban tartózkodtak. Ezek a süllyedő hajót elhagyva kiúsztak a partra. A legénység többi tagját a robbanás ölte meg — fedélzet alatti munkahelyeiken, a gép- és kazánház hajótérségében —, illetve sebesülten a vízbe zuhanva pusztultak el.

A kiemelt aknarakó hajó politikai értelemben vett hovatartozása — az aknára futás időpontjában zajló ellenforradalom miatt — még azok előtt sem volt minden kétséget kizáróan tisztázva, akik egyébként az 1919-es Tanácsköztársaság, az ellenforradalom és ezzel kapcsolatban a dunai harci eseményeket jól ismerik. Mindenek előtt arra kell választ adnunk, hogy a „Bácska" aknarakó a Tanácsköztársaság szolgálatában pusztult-e el, vagy pedig az ellenforradalom ama hajócsoportjához tartozott, *amely a honvédő háborúban harc közben átállt az ellenséghez.* E kérdés eldöntése hadtörténelmi szempontból is fontos és régóta válaszra váró probléma. Időszerűségét most, a hajóroncs kiemelése és az ezen talált emberi csontvázak adták meg.

A „Bácska" aknarakó elsüllyedési körülményeinek tisztázását rendkívül megnehezíti az a tény is, hogy a kortársak közül — az ellenforradalmi korszak viszontagságai és a második világháború pusztításai következményeként — ma már alig van valaki életben. A még élő emberek legnagyobb része már túl van a hetven éven, s ily módon emlékezőképességük — a közel fél évszázad történelmi távlatából — sokszor bizonytalan.

A helyzet jobb megértése érdekében említjük meg, hogy a Magyar Tanácsköztársaság ellen 1919. június 24-én kirobbantott ellenforradalom nagyobb arányú fegyveres akcióinak szervezése és vezetése majdnem kizárólag a korábban hivatásos tisztikar kezében összpontosult. Az ellenforradalmi gócok a Vilmos-laktanyában elhelyezett *Vasas* hadosztálynál, a Ludovika Akadémián és a vörös dunai flottillánál alakultak ki.[1]

* A szerkesztő bizottság a cikk közlésével a probléma tisztázását nem tekinti lezártnak — a Szerk.

1 *Liptai Ervin:* A magyar Vörös Hadsereg harcai 1919. Budapest, Hadtörténelmi Levéltár és Múzeum. 1960. 424. o.

Ismeretes, hogy a Vilmos-laktanyában létrejött ellenforradalmi mozgalmat a benne részt vett volt tisztjei letartóztatása után öntudatra ébredt saját legénysége verte le. Hasonló sorsa jutott az akadémia épületében és a ludovikások által megszállt József Telefonközpontban a kirobbantott ellenforradalmi fegyveres puccskísérlet is.[2]

Nem lett volna más kimenetele a flottillánál megindult ellenforradalmi orvtámadásnak sem, ha a fegyvernem adottsága nem adta volna meg a lehetőséget arra, hogy — amikor már az ellenforradalom sikertelensége nyilvánvaló lett — kivonja magát a fővárosban és annak dunai területén megkezdett, de mindenhol összeomló árulás következményei alól.

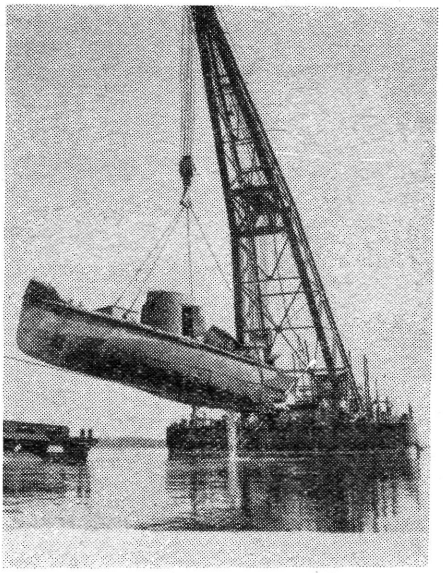

1. sz. ábra. A „József Attila" úszódarú kiemelte a „Bácska" aknarakóhajót

A flottillánál kirobbant ellenforradalmi felkelés azonnali felismerését nehezítette az a körülmény is, hogy az akcióban részt vett hajók továbbra is megtartották a vörös lobogót, illetve a főárbocra az ellenforradalom jelképezésére felvont nemzetiszínű zászló mellett minden hajó orrlobogóként továbbra is meghagyta a vörös lobogót. Ez tulajdonképpen a baloldali érzelmű legénység félrevezetésére szolgált, amit az ellenforradalmi korszak hadtörténelmi leírásai még dicsekvéssel is emlegetnek (Benkő, Zemplén).

Erre a csalásra vonatkozólag Zemplén Szilárd, a hadügyi népbiztosság 14. (hadihajós) ügyosztályának volt vezetője már a horthysta hadügyminisztériumhoz benyújtott jelentésében a következőket írta: „A három hajó azonnal felhúzta a magyar zászlót. *A legénység lelkiállapotára való tekintettel* a hajó orrán meghagyták a vörösöket, hogy ellenszociális szándékkal senki sem vádolhasson."[3]

2 Uo. 427. o.
3 Hadtörténelmi Intézet Levéltára (a továbbiakban HIL.) Dietrich Richard magánlevéltára. Zemplén Szilárd korvettkapitány jelentése 3. o.

A magyar vörös dunai flottila magasabb parancsnokai — Zemplén Szilárd és Böhm Cosimus korvettkapitányok — hivatalos hatalmuknál és szolgálati ügykörüknél fogva szabályszerűen intézkedhettek a hajóraj harcegységeivel. A részletesen kidolgozott tervük tanúsága szerint előre számoltak azzal a lehetőséggel is, hogy a Budapesten kirobbantott ellenforradalom kudarcba fullad. Ennek bekövetkezése esetén az volt a szándékuk, hogy déli irányban elhagyják a magyarországi Dunát és Baján csatlakoznak az ott veszteglő angol és jugoszláv dunai flottillákhoz. Ennek megfelelően Kankovszky Ede korvettkapitány — a hadseregparancsnoksághoz beosztott hadihajózási előadó — minden kétséget kizáróan már a készülő ellenforradalmi terveknek megfelelően kiadatott egy hadseregparancsnoksági rendeletet[4] a Dunapentelei aknazár felszedésére. A parancs végrehajtása után lehetővé vált a

2. sz. ábra. A „Bácska" aknarakóhajó gép- és kazánházának maradványi, egy hordó és evőeszközök

veszélytelen hajózás egészen a déli határt biztosító uszodi aknazárig. Az ellenforradalom dunai harccselekményeinek tervszerűségét bizonyítja az is, hogy a szóban forgó parancsnoksági rendeletet már június 17-én kiadták. Ily módon szinte elképzelhetetlen, hogy az ellenforradalom előkészítésében részt vevő magasabb hadihajós parancsnokságokon kívül nem akadt volna egyetlen olyan közbenső magasabb seregtest parancsnokság sem, amelynek ne tűnt volna fel ez a teljesen félreérthetetlen és az országos védelmet gyengítő intézkedés. Az ellenforradalmat előkészítő magasabb hadihajós parancsnokságok az uszodi aknazáron való áthaladás biztosítását illetően kellő időben és ugyancsak feltűnés nélkül tudtak intézkedni arra, hogy a „Bácska" hajó előre menjen s az uszodi aknazáron való áttöréshez aknafelszedésre készen álljon Pakson.

Benkő a már idézett könyvében említi, hogy az ellenforradalmi flottillá-

4 Uo. 2. o.

nak Paksra történő befutásakor a „Bácska" már ott tartózkodott, tehát nem az ellenforradalmi flottillával érkezett oda, hanem egy korábban kiadott intézkedés alapján.[5]

A vörös dunai flottillának az ellenforradalom oldalára való átállítására vonatkozó tervek szerint a csehszlovák dunai határszakaszon harcba vetett egységeiket is össze akarták vonni az előkészített harcegységekkel. Ezt a megerősített köteléket akarták felhasználni a budapesti ellenforradalom támogatására, részben demonstratív, részben pedig harci feladatok végrehajtására.

1919. június 24-én a délutáni órákban eldördültek az ellenforradalom kitörését jelző ágyúlövések,[6] amelyeket állítólag az ellenforradalomhoz csatlakozott Vilmos-laktanyai tüzérek adtak le. Ezzel egy időben az Esztergomban horgonyzó hajócsoport — az előző napokban történt megállapodás alapján — parancsot kapott, hogy csatlakozzék az ellenforradalomhoz és vonuljon be Budapestre. A Budapest fölötti Dunaszakaszon tartózkodó hajók közül egyedül a „Szamos" monitor tagadta meg az ellenforradalomhoz való csatlakozást.[7] A hajó kommunista legénysége tántoríthatatlanul kitartva a Tanácsköztársaság mellett, nem volt hajlandó elhagyni az Esztergom fölötti Dunaszakaszt: továbbra is őrködött a magyar dunai határokon.

Délután 5 órakor a kettős lobogót viselő „Maros" monitor, a „Pozsony" ágyúnaszád és a „Csuka" őrnaszád kifutottak az óbudai kikötőből. A „Maros" monitor a Hungária Szálloda előtt elhaladva — a kapott utasítás ellenére —, nem adta le a három ágyúlövést a népbiztosok szállásának mondott Hungáriára. Állítólag azért, mert nem akarta ezzel a parton közlekedő és nézelődő polgárok életét veszélyeztetni. Erre a „Pozsony" ágyúnaszád, amely már elhaladt a Hungária Szálloda előtt, visszafordult és leadta az elrendelt ágyúlövéseket.[8]

Az ellenforradalmi hajóraj összes harctevékenysége a budapesti ellenforradalmi orvtámadásban ezzel a három ágyúlövéssel ki is merült. Ezen kívül a hajók több járőrmenetet hajtottak végre a fővárosi Dunaszakaszon, de amikor a Duna-parton állásba vonultak a kormányhű vörös ütegek, az ellenforradalmi harcegységek sietve kivonták magukat az őket veszélyeztető tűzhatás alól. Ezután az ellenforradalmi hajók — elszenvedve a meg-meg ismétlődő légitámadást —, Budapest alatt igyekeztek bevárni az Esztergom felől érkező többi ellenforradalmi hajókat. Elsőnek a „Fogas" őrnaszád érkezett be, amelyet csakhamar követett a „Lajta" monitor és a „Komárom" ágyúnaszád. Az egyesített flottilla — most már az ellenforradalom sikertelenségének tudatában — megindult völgymenti irányban a déli határ felé. Útközben a túlerejű ellenforradalmi flottilla Dunapentelén *csatlakozásra kényszerítette* a felszedett aknazár anyagával megrakott két uszályt és az ezeket vontató „Munka" felfegyverzett gőzöst.[9]

Az, hogy a tengerész legénység politikai érzelem dolgában mennyire távol állott a volt cs. és kir. haditengerész tisztek által vezetett ellenforradalomtól, csakhamar kitűnt. Amikor az ellenforradalmi flottilla és a hajósorban a legvégén menetelő „Munka" felfegyverzett gőzös Paksra érkezett, az utóbbi váratlanul bevonta a nemzeti színű lobogót, kivált a menetből és a part felé fordulva ismét felvonta a vörös hadilobogót. Politikai meggyőződésén kívül a „Munka" hajó matrózainak merész elhatározásához hozzájárulhatott az a körülmény is, hogy Pakson a part mellé kikötött „Viza" és „Compo" őr-

5 *Benkő Kálmán:* Tengerészeti ellenforradalom 1919. június 24-én. Budapest, Heizler és Közol kő- és könyvnyomda. 1920. 39. o.
6 *Láptai Ervin:* i. m. 425. o.
7 *Benkő Kálmán:* i. m. 20. o.
8 HIL. Dietrich Richard magánlevéltára. Zemplén Szilárd korvettkapitány jelentése. 3. o.
9 *Benkő Kálmán:* I. m. 33. o.

naszádok megtagadták az ellenforradalomhoz való csatlakozást. A „Pozsony" és a „Komárom" ágyúnaszádok követték a menetalakzatból kivált „Munka" gőzöst, amelyet közben szócsövön felszólítottak, hogy vonja fel ismét a nemzeti lobogót, vagy pedig adják ki a hajón tartózkodó tiszteket. A „Munka" tengerészei nem késtek a megfelelő válasszal: *„Nem tárgyalunk a proletáriátus árulóival!"*[10]

Ezt követően az események drámai gyorsasággal következtek. A „Munka" 47 milliméteres ágyújából megnyitotta a tüzet a „Pozsony" ágyúnaszádra. A hajó harmadik ágyúlövése alig 50 méter távolságból eltalálta a „Pozsony" ágyúnaszád parancsnoki tornyát és megölte a hajó parancsnokát, Máhr István, valamint a mellette tartózkodó Csicsery László sorhajóhadnagyokat. Az ellenforradalomhoz való csatlakozást megtagadó két őrnaszád nem tudott részt venni a tüzérségi tűzharcban, mert egyik hajó sem volt felszerelve ágyúval. Az ágyúnaszád tüzérsége olyan súlyos sérüléseket okozott a „Munka" felfegyverzett gőzösön, hogy ez partközelben elsüllyedt. A harc befejezése után ellenforradalmi harcegységek csatlakoztak az elvonuló flottilához és folytatták útjukat az uszodi aknazár felé, amelyen át is jutottak és csatlakoztak a megszállt Baján állomásozó angol és jugoszláv intervenciós flottillákhoz.[11]

Az ezekre a hetekre vonatkozó tanácsköztársasági levéltári anyag az ellenforradalmat követő zavaros helyzet miatt igen hézagos. A már idézett ellenforradalmi források felhasználása alapján a Horthy-kor fasiszta történészei a lezajlott eseményeket meghamisítva egy hazug dicsfénykoszorúval övezték a honvédő háború idején az ellenséghez átállt hajókat.

*

A továbbiakban vizsgáljuk meg a „Bácska" aknarakó hajó szerepét és pusztulásának történetét. Mint ismeretes, a „Bácska" és testvérhajója a „Baja" eredetileg nem az osztrák—magyar dunai flottilla számára épültek. Mindkét hajó a Ferenc-csatorna hajóstársaság tulajdona volt és csak 1915. február 26-án került hadiszolgálatba, amikor a hajók kormányállását megpáncélozták. A szóban forgó hajókat a Schlick—Nicholson újpesti gyártelepe építette 1908-ban. A hajók súlya kb. 65 tonna, hossza 25 m, szélessége 4,25 m, merülése pedig 1,65 m.

Az ellenforradalom dunai eseményeinek, ennek keretében a „Bácska" aknarakó sorsának tisztázását igen alapos körültekintéssel kell végeznünk. Mindenek előtt az ellenforradalom valótlan állítását kell hitelt érdemlő módon megcáfolnunk és csak azután kerülhet sor az események, a történelmi tények felvázolására. Ez azért is szükséges, mert Benkő, úgy mint Zemplén, sok ravaszkodással megírt jelentése igyekszik az uszodi aknazáron való átjutást hősi elszántsággal végrehajtott áttörésként beállítani.

Ezek a források úgy állítják be az eseményeket, hogy az ellenforradalmi harcegységeknek az aknazáron való átjutásához csak egy, a bal part menti keskeny hajózási csatorna állott rendelkezésre, melyet a bal part felől egy attól 4 méterre elnyúló párhuzamú kőhányás, a Duna felől pedig egy, a part szélétől 15 méterre lehorgonyzott akna határolt. Ez annyit jelentett volna, hogy pl. a 8 méter széles „Maros" monitornak az áthaladáshoz 15—4=11 méter hajózási út, azaz a hajó mindkét oldalán 1,5—1,5 méter szélességű vízterület állt volna rendelkezésére, kitéve annak a lehetőségnek, hogy a kőhányáson

10 Uo. 45. o.
11 HIL. Dietrich Richard magánlevéltára. Zemplén Szilárd korvettkapitány jelentése. 8 o.

a hajócsavarja eltörik, illetve a hajó aknára fut. Ez a parti védelem tűzgépeinek legrövidebb lőtávolságú tűzhatás körletében komoly veszélyt jelentett volna.

Ez a „szorosan a bal part mentén való áttörés" ellenforradalmi hősködésből táplálkozó legendája egy fél évszázadon keresztül tartotta magát.

A még élő szemtanúkkal folytatott beszélgetésekről készített jegyzőkönyvek tartalmilag teljesen megegyeznek abban, hogy a „Bácska" felrobbanása az ellenforradalmi flottillának az uszodi aknazáron való túljutása *után* történt, és a hajó nem aknakeresést, hanem *aknarakást végzett.* Ennek megállapítása azért is fontos és lényeges, mert a „Bácska" aknára futása történhetett volna a Tanácsköztársaság bukását követő időszakban is, amikor a Duna hajózhatóvá tétele érdekében az aknák eltávolítása szükségessé vált. Ez a feltevés azért nem állja meg a helyét, mert az időpontot a legtöbb jegyzőkönyv többé-kevésbé pontosan rögzítette. Ezenkívül aknakeresésnél a keresőkötél vontatásához nem egy, hanem két hajó szükséges. De ellene szól az az ismeretes tény is, hogy az aknamentesítést, mind az uszodi, mind a paksi aknazár vízterületén — a Tanácsköztársaság bukása után — az angol dunai flottilla aknászai végezték el.

Egybehangzóak a közlések arra nézve is, hogy a „Bácska" felrobbanásakor az uszodi átkelésnél használt dereglyét maga mellé kötözve vontatta. Az aknákat nem is a hajóról, hanem erről a dereglyéről dobták a vízbe.[12]

Abban az időben a vöröskatonák között élő 14 éves fiú, Holló Béla közlésében szemtanúként mondta el a „Bácska" felrobbanásának történetét,[13] nagyjában a többivel megegyező módon. Ezen kívül említést tesz arról, hogy ugyan ebben az időszakban a kalocsai ellenforradalom garázdálkodó kisebb csoportjai Uszod környékén puskatűz alá vették az aknazár partvédelmi részeit. Nem von le közlése értékéből semmit, hogy a fiatal, minden katonai szakismeretet nélkülöző fiú az áthaladó 2 monitort, 2 ágyúnaszádot és 2 őrnaszádot visszaemlékezésében „4 monitorként" jelöli meg.

A „Bácska" felrobbantásáról és elsüllyedéséről lényegében teljesen elfogadható és a valóságot minden valószínűség szerint a legjobban megközelítő közlést az uszodi aknazár volt helyettes parancsnoka, Nagy Ernő adta meg.[14] Ebből kiderül, hogy az ellenforradalmi hajók elhajózása után az uszodi aknazár hatástalan volt, éspedig azért, mert az aknák március végi lerakása óta a vízállás a nyáron lefolyó ún. zöldár következtében — Nagy szerint — 3 métert emelkedett. A közlés adatai némileg tévesek, a Vízrajzi Tudományos Kutató Intézet (VITUKI) tájékoztatása szerint ugyanis[15] a vízszint emelkedés ez időben csak 1,45 m volt. Ily módon az 1,2 m merülésű hajók — a víz színe alatt 1 méteres mélységben lehorgonyzott aknák fölött — 2,45 m mélységben a folyamszakasz teljes szélességében hajózhattak. Elképzelhető, hogy vízrajzi adottságon alapuló lehetőségről az ellenforradalmi hajóraj parancsnoksága maga sem volt kellően értesülve. Ám kétségtelen az is, hogy *összes* hajókon szolgálatot teljesítő volt cs. és kir. tengerésztisztek nemhogy a Duna hajózási és mederviszonyait, de még a folyami aknaanyagot sem ismerték.

Itt kell megemlítenünk, hogy aknazár létesítéséhez egészen 1945-ig meghagyott, az első világháborúból származó német „érintő" aknákat használtak fel. Ezek az aknák 5 ólomszarvval voltak ellátva. Ha az egyik valamilyen kemény tárgy — pl. nekiütköző hajó — hozzáérintése következtében elgör-

12 *Dezsényi Miklós ny. ezds.:* A „Bácska" aknarakó felrobbantásának története. HIL. Kéziratok és tanulmányok gyűjteménye 264. csomag 2623. sz.
13 Uo. 1. sz. melléklet (Holló Béla).
14 Uo. 2. sz. melléklet (Nagy Ernő).
15 Uo. 3. sz. melléklet: a Vízrajzi Tudományos Intézet vízállásváltozási kimutatása 1919 március és június hónapokra.

bült, a benne elhelyezett salétromsavval töltött üvegfiola összetört, amelynek tartalma ráfolyt egy szárazelemre. Ennek hatására áram keletkezett, amely felrobbantott egy, a gyújtótöltetben elhelyezett robbanó izzógyújtót, ez pedig az akna robbanótöltetét. Az akna 10 mm-es drótkötélen volt lehorgonyozva, mélységállítója a vízszint alatti 1 méteres vízmélységre volt beállítva.

Az uszodi aknazárparancsnok helyettesének közléseit erősíti meg Klausner Lajos — az aknazár politikai megbízottja volt — adatai.[16] Nevezett látta, hogyan haladtak át az ellenforradalmi hajók az uszodi aknazáron. Szerinte ez veszteség nélkül azért sikerült, mert az aknák lerakása óta az áthaladás napjáig a vízállás tetemesen megnőtt. Miután az uszodi aknazár hatástalanságáról hírt kapott, a felső vezetés parancsban elrendelte a meglevő aknazár felett, az akkori vízállásnak megfelelően egy új, három soros aknazár telepítését. A „Bácska" ennek az aknazárnak Paksnál történt kirakás alkalmával, saját aknáján robbant fel.

Krácsony József, nyugalmazott gőzhajózási főgépüzemvezető elmondta,[17] hogy nagybátyja, Karácsony Lajos hajógépész, vörös tengerész rajta maradt az elsüllyedt „Bácska" aknarakó hajón. Nagybátyjának édesanyja az ellenforrodalmat követő napokban a Laktanya utcai vörös hadihajós parancsnokságtól kapott értesítést. Karácsony József, aki ebben az időben szintén vörös katona volt és a Falk Miksa utcai laktanyában elhelyezett 1. vörös tengerész rohamzászlóaljnál teljesített szolgálatot, Lajos bátyja édesanyjával leutazott Paksra. Itt hallották, hogy az új paksi aknazár létesítésére azért volt szükség, mert a vízállás emelkedése folytán az uszodi aknazár hatástalanná vált.

Karácsony határozottan emlékszik arra is, hogy a „Bácska" 1919. június 28-án, a déli órákban robbant fel. A hajónak még az aknarakás napján útba kellett volna indulnia Budapestre. A hajóról — tudomása szerint — csak két kormányosa: Litomericzky Mátyás és Esztergályos Imre menekültek meg.

A fentiek szerint nyilvánvaló, hogy az ellenforradalmi dunai hajóraj szökése kizárólag az uszodi aknazár hatástalansága miatt volt lehetséges. Közvetlenül az ellenforradalom leverése után — miután a megszállt Baján készenlétben álló angol és jugoszláv intervenciós hajóraj a hozzájuk csatlakozott ellenforradalmi hajókkal megerősödött — a Vörös Hadsereg parancsnokság intézkedett a Dunát délről elzáró aknazár megerősítéséről.

A rendelet hangsúlyozza, hogy a Dunaőrség egy részének átszökése folytán az uszodi aknazár jelentősége erősen megnövekedett. Ennek következtében az aknazárat a legrövidebb időn belül ki kell építeni.

A rendelet értelmében az aknazár parancsnokságot az I. hadtest parancsnokságának rendelték alá. Zárparancsnokul Langsfeld Jenőt jelölték ki, aki egyben a folyamvédvonal összes alakulatainak parancsnoka lett.

Az I. hadtestparancsnokság utasítást kapott, hogy az aknazár védelmére rendeljen ki egy gyalogszázadot, egy 4 géppuskából álló fél géppuskás századot, egy hosszúcsövű és két tarackos üteget osztályparancsnoksággal és hadtáppal, továbbá egy segédtisztet, egy rajzolót, egy írnokot, 4 telefonállomást és 8 telefonistát. Némi ellentmondás látszik a hadseregparancsnokság ama közlésében, hogy a szükséglet fedezésére tartalék ütegeket nem tud rendelkezésre bocsátani, az általános helyzet miatt az arcvonalról sem lehet kivonni. Fentiek szerint feltételezni kell, hogy az I. hadtestparancsnokság rendelkezett tartalék ütegekkel. Ezekből a szükségletet fedezni tudta. A hadse-

16 Uo. 4. sz. melléklet (Klazsner Lajos).
17 Uo. 5. sz. melléklet (Karácsony József).

regparancsnokság utasítást adott két darab, legalább 60 m-es fényszóró kirendelésére is.[18]

Itt kell megjegyeznünk, hogy a Gödöllőn kiadott hadseregparancsnoksági rendelet nem jelöli ki a létesítendő új aknazár pontos helyéül Paksot. Ezt ugyanis a hajózási útviszonyok alapján csak a helyszínen lehet megtenni.

A szóban forgó Vörös Hadsereg parancsnokságának rendelete nem hagy kétséget arra vonatkozóan, hogy a „Bácska" az új paksi aknazár helyén, az 1528-as folyamkilométernél, zártelepítés közben futott aknára helytelen aknarakási, vagy hajózási művelet közben, a parton kitűzött és rosszul betartott aknarakási irányvonal elvétése, vagy mindkettő következtében, egy korábban lerakott aknájára felfutva.

A „Bácska" aknára futása, felrobbanása és elsüllyedése szempontjából ugyancsak döntő jelentőségű egy, már a Tanácsköztársaság bukását követő napokban kiadott rendelet. Ebben Freeman angol korvettkapitány kérdésére jelenteni kellett a Tanácsköztársaság idején a Dunán létesített aknazárak helyét. A már horthysta HM rendelet az aknazárnak helyét felsorolva külön tesz említést az *Uszodon* és külön *Pakson* létesített aknazárakról. A jelentésben szó esett arról is, hogy sem a Tiszán Csongrád alatt, sem a Dunán Uszodon és Pakson levő aknazárakon nincs átvezető hajózási nyílás.[19]

A „Bácska" aknarakó hajó felrobbantása körülményeinek tisztázásához a Hadtörténelmi Intézet levéltári anyaga, az erre vonatkozó megjelent irodalom és a veterán vöröstengerészekkel folytatott beszélgetésekről felvett jegyzőkönyvek szolgáltak alapul. A források kiértékelése alapján a következőket állapíthatjuk meg:

— a „Bácska" aknarakó hajó aknárafutása, felrobbanása és elsüllyedésére vonatkozó egyéni közlések nemcsak az emberi szavahihetőségen és emlékezőtehetségen múlnak, hanem azon is, hogy az illető személy milyen beosztásban élte át az elmondott eseményeket;

— sem az ismételten hivatkozott forrásmunkák, még kevésbé a személyes közlések során soha senki sem mondta azt, hogy a „Bácska" Budapestről kifutott ellenforradalmi hajócsoporthoz tartozott, vagy ehhez a déli határ felé való menet alatt bárhol is csatlakozott volna. Kétségtelen, hogy a hajó minden valószínűség szerint egy korábban kapott parancsnak engedelmeskedve ment le Paksra, de az ott lefolyt folyami csatában az említett ok miatt (nem volt ágyúja) nem vett részt. Erről az idézett forrásmunkák és visszaemlékezések sem tesznek említést;

— nem említi a „Bácska" aknarakónak az ellenforradalmi hajócsoporthoz való tartozását Zemplén Szilárd sem, aki az ellenforradalom dunai eseményeinek leírásában szakszerű és pontos közlést ad a kötelék hajó- és hadrendjéről — hajónként névszerinti felsorolás mellett;

— a VITUKI által, 1919. év március és június hónap utolsó hetére vonatkozólag kiadott vízállásváltozási kimutatása perdöntően bizonyítja, hogy az ellenforradalmi harcegységek aknaérintés nélkül áthajózhattak a magas vízállás miatt hatástalanná vált uszodi aknazáron.

Befejezésként megállapíthatjuk, hogy az eddig feltárt források szerint a „Bácska" aknarakó hajó aknára futása, felrobbanása és elsüllyedése a hajóroncs kiemelése helyén, közvetlenül a Paks alatti folyórészen történt, ahol a hajó a magyar Tanácsköztársaság oldalán, a magyar Vörös Hadsereg parancsnokság alárendeltségében aknarakást, tehát harctevékenységet fejtett ki, és a hajóval együtt elpusztult tengerészek a Magyar Tanácsköztársaság honvédő háborújának hősi halottai.

18 HIL. Vörös Hadsereg parancsnokságának iratanyaga, 1919, 627/7. sz.
19 HIL. Fővezérség, H. M. (14. 343. — 1919. eln. sz.

SZEMLE

KÉT KÖNYV A VIETNAMI HÁBORÚRÓL

A legutóbbi időben a Kossuth Könyvkiadó Wilfred Burchett két jelentős könyvét adta ki. A világszerte ismert haladó ausztráliai publicista munkái hitelesen és megrázó erővel ábrázolják történelmünk egyik legborzalmasabb háborúját. Meggyőzően bizonyítják azt a tényt, hogy az amerikaiak vietnami agressziója — a Dél-Vietnam népe elleni háború és a Vietnami Demokratikus Köztársaság elleni légi bombázások sorozata — korunk egyik legszégyenteljesebb népirtó háborúja. Az 56 éves újságíró a történész és a katonai szakértő módszerével rakja össze azokat az elemeket, amelyek szemléletesen tárják az olvasó elé a vietnami háború eddigi történetét. Különösen figyelemre méltóak a hadtörténet és hadművészet kérdéseivel foglalkozó fejezetek és részek. Ez érthető is, hisz Wilfred Burchett mint haditudósító kísérte végig a Japán elleni háború minden jelentős eseményét, és mindig ott járt, ahol eldőlt a hadműveletek sorsa. Ő volt az első újságíró, aki 24 órával a Hirosima elleni atomtámadás után egy amerikai katonai repülőgépen a városba érkezett. Megrázó erejű riportját csaknem az egész világ sajtója átvette. Amikor kitört a koreai háború, Burchett azonnal a Távol-Keletre utazott. Ettől kezdve élete és tevékenysége összefonódott e térség népeinek szabadságharcával. Korea után Vietnamban lángolt fel a harc a francia kolonialisták ellen. Burchett ott volt a Viet Minh főhadiszállásán, járt az arcvonalakon, s jelen volt a genfi konferencián. Megismerkedett Laosszal, Kambodzsával is, és a Távol-Kelet egyik kiváló politikai és katonai szakértőjévé vált.

1963-tól kezdve minden esztendőben hosszabb időt töltött Dél-Vietnamban és a Vietnami Demokratikus Köztársaságban. Személyes megfigyelései és hiteles források alapján megalkotott művei mindenkihez szólnak, egyforma érdeklődéssel veheti kezébe az események iránt érdeklődő olvasó, a történész és a katona. Az író tudományos igénnyel és szuggesztív előadásban ad választ korunk egyik legégetőbb problémájára — a vietnami háborúra.

A kiadót csak dicséret illeti azért, hogy az események menetétől nem elmaradva, egymás után megjelentette a műveket. A két könyv kiegészíti egymást, és komplex módon kerek egészet alkotva tárja fel a leglényegesebb vonásait a vietnami háborúnak és mutatja meg a befejezéshez vezető utat.

Az első könyv: „Dzsungelháború Dél-Vietnamban" találóan utal a tartalomra. A szerző a szemben álló felek hadviselési módjaival foglalkozik. Részletesen ismerteti és elemzi az Amerikai Egyesült Államok katonai doktrínájának egyik alkotó elemét, az ún. „különleges háborút". Az amerikai imperializmus Dél-Vietnamban kísérletezett először ezzel az új típusú hadviseléssel, amelynek szellemi atyja Maxvell Taylor tábornok volt. A „különleges hadviselés" az amerikai neokolonializmus katonai megnyilvánulása, amelynek lényegét Burchett így határozta meg: „A »különleges hadviseléshez«... az amerikaiak adják a fegyvereket és a dollárokat, a repülőgépeket és a pilótákat, a stratégiai és taktikai vezetést, a vezérkartól a »tanácsadó«tisztekig, akik hadosztálytól századig minden szinten tevékenykednek — egyszóval ők adnak mindent, kivéve az »ágyútölteléket«."[1]

1 *Wilfred Burchett:* Dzsungelháború Dél-Vietnamban. Budapest, Kossuth Kiadó, 1965. 7—8. o.

A dél-vietnami nép sikeres harca bizonyítja, hogy ez a típusú hadviselés 1965 nyarára csődöt mondott és a múlté, történelemmé vált. Ma már az „ágyútöltelék" szerepét is a több mint négyszázezres amerikai intervenciós hadsereg vette át, amely szabályos korlátozott, helyi háborút vív rabló célokért a szabadságáért küzdő nép ellen. A szerző mondanivalóját logikus szerkezetbe öntötte, és húsz fejezetben tárja fel azokat a rugókat és eseményeket, amelyek előidézték a legerősebb imperialista hatalom „különleges háború"-jának kudarcát.

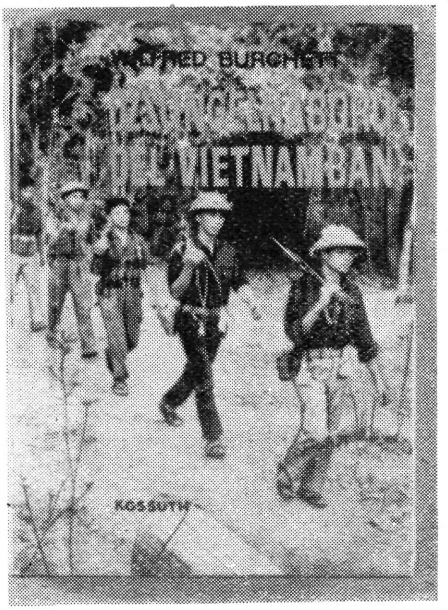

Burchett a példák tömegével bizonyítja be, hogy a háború kirobbanása a genfi egyezmény felrúgásának és a kegyetlen terrornak volt a következménye. „A mélység legmélyén" c. fejezetben drámai hűséggel ábrázolja az amerikaiak és a bábrendszer terrorhadjáratát a vietnami nép ellen. 1954 júliusától az amerikaiak által életre hívott és irányított Diem-rendszer a népirtás politikáját követte a dél-vietnami társadalom többségével szemben. A középkori kínzások „korszerűsített" változatait, a tömeggyilkosságokat, a koncentrációs táborokat alkalmazzák az ellenállás letörésére és a nép megfélemlítésére. A saigoni rendszer borzalomstratégiája és kegyetlenségének mélysége azonban ellenkező eredményt ért el: tovább növelte a nép elszántságát és harci kedvét. Az események ilyen menete rákényszerítette a lakosságot az önvédelemre, az amerikaiak és kreatúráik elleni fegyveres küzdelemre. A szerző érdeme, hogy a helyszínen végzett nehéz és szívós munkával felkutatta és az olvasók elé tárta az első fegyveres összecsapások történetét. A Diemék elleni fegyveres harc a hegyvidéki nemzeti kisebbségek területén robbant ki, 1959 januárjában a *kor* törzs kelt fel a zsarnokság ellen, s ezt követték a *hre* és más törzsek. A háború kezdete, az igazi jeladás a fegyveres küzdelemre az első ütközet volt, amely az 1960-as holdújév előtt (február végén) zajlott le. Ekkor támadják meg a hazafiak Tua Hai erődjét, amelyben a diemista 21. hadosztály 32. ezrede és egy zászlóalja — mintegy 2000 ember — állomásozott. A támadás sikere bebizonyította a dél-vietnami nép előtt, hogy az egyedüli lehetséges út a szabadság és függetlenség kivívására a fegyveres harc.

A szerző művének V. fejezetében képet ad arról, hogyan jött létre a szabadságharc politikai és katonai irányító szerve. Vázolja azokat az okokat, melyek a lakosság minden józanon gondolkodó osztályát és rétegét szembefordították a bábrendszerrel. Bemutatja az amerikaiak által támogatott rezsim gyökeréig korrupt és rothadt jellegét és elkövetett kegyetlenkedéseit. 1960. december 20-án ezek idézték elő a nép minden részének érdekeit képviselő Nemzeti Felszabadítási Front megalakulását. A front már korábban is létezett, az év végére azonban konkrét formát öltött, szervezeti szabályzathoz és programhoz jutott.

Hadművészet-történeti szempontból igen értékesek a könyvnek ama fejezetei és részei, amelyekben a szerző a tények ismeretének és a személyes tapasztalatoknak birtokában a háború hadművészeti elemzését adja. A „Kötélhúzás" c. fejezetben Burchett summázva mondja el a vietnami hadviselési mód lényegét: „Amikor a saigoni amerikai parancsnokság kidolgozta »felkelés ellenes« taktikáját, sokat merített a második világháború után világszerte lezajlott partizánellenes hadműveletek tapasztalataiból: Van Fleet tábornok 1946-os görögországi tapasztalataiból, a Fülöp-szigeti Hukbalahap ellen vívott harc amerikai »tanácsadóinak« gya-

korlatából, az angolok kenyai és malájföldi, a Kuomintang kínai praxisából, hogy ne is említsük a franciák indokínai tevékenységét, majd algériai háborújukat, ahol első ízben vetettek be helikoptereket a partizánok ellen. A Felszabadítási Front azonban külföldre küldött megbízottai révén meglepően rövid idő alatt elsajátította a kínai, a koreai, a kubai és az algériai tapasztalatokat. És ha az amerikai parancsnokság hasznát is vette a franciák algériai »átcsoportosítási központjainak« és helikopter-taktikájának, a Felszabadítási Front számára sem bizonyult kevésbé tanulságosnak az algériai FLN helikopterellenes taktikája. Így került felhasználásra a maga nemében páratlan dél-vietnami háborúban a világ partizán és partizánellenes hadviselésének egész fegyvertára."[2]

Ezt a megállapítást a szerző megfelelő tényekkel sokoldalúan bizonyítja is. Burchett útjai során személyesen is megismerte az amerikaiaknak „a sas elragadja a csirkét" helikopter-taktikáját és a felszabadító hadseregnek ezzel szemben kialakított sikeres ellentaktikáját. Megrázó erővel tárgyalja az amerikai hadviselés genocidium jellegét: az imperialisták jelszava „nincs füst élet nélkül" — ami azt jelenti, hogy a városokat és „stratégiai falvakat" leszámítva maga az élet az ellenség. Robbanó- és napalmbombákkal, illetve vegyimérgekkel el akarnak pusztítani minden életmegnyilvánulást, legyen az akár emberi, állati, akár pedig növényi jellegű. Burchett gazdagon illusztrálva bemutatja a felszabadítási hadsereg szervezeti fejlődését, a „felnőtté" válás folyamatát, fegyverzetét és felszerelését, az utánpótlás helyzetét.

A Felszabadítási Front fegyveres erői háromféle típusúak: helyi önvédelmi partizánegységek, regionális partizánalakulatok és reguláris alakulatok. A fegyveres erők szervezeti és harci feladatainak ily módon való megoszlása biztosítja a harctevékenység sikerét.

A hadműveletek szakszerű leírásával képet ad az olvasónak a felszabadító erők hadművészetéről és annak legfőbb elvéről, mely szerint sohasem veszik fel a harcot akkor, ha az ellenség diktálja a feltételeket. Lelassítják a támadást, „törlesztenek" egy keveset, s azután eltűnnek. Ha belemennek a küzdelembe, biztosra vehető, hogy ők diktálják a feltételeket, s az ütközet a lakott területektől távolabb zajlik le. Ez a dzsungelháború igazságos háború, melynek ellenszerét az amerikaiak eddig nem találták meg, de nem is fogják, mert az egész nép és a hadszíntér is a hazafiakat támogatja. Ezt fejezi ki Burchett könyve utolsó oldalain, amikor kijelenti: „A háború jellegét és az anyagi korlátokat figyelembe véve, a felszabadító hadsereg kétségkívül a világ legtökéletesebb hadigépezete. Bámulatos teljesítmény, hogy sikerült életre hívni ezt a gépezetet, amely kiválóan helytáll az atomkorszak követelményeinek megfelelően felszerelt, modern haderővel szemben."[3]

A szerző „Élet a bombák tüzében" c. könyvében tovább viszi azt a gondolatot, amit előző könyvében kifejtett, és ismét hitet tesz a vietnami nép igaz ügye mellett. Tizenkét fejezeten keresztül meggyőző bizonyítékokat ad arra, hogy az amerikai légierő totális erőfeszítést fejt ki Vietnamban. Az amerikai légikalózok nagy erejük, a hangsebességnél gyorsabban száguldó repülőgépeik, infravörös felderítő műszereik és bonyolult, halálthozó berendezéseik ellenére sem tudnak döntő csapást mérni a Vietnami Demokratikus Köztársaság védelmi potenciáljára. A Pentagon vezetői minden dicsekvésük, ígéretük, a VDK népére zúdított mérhetetlen pusztítás és szenvedés ellenére sem tudják a maguk javára billenteni Dél-Vietnamban a mérleget.

Burchett bemutatja az olvasónak, hogyan készül fel politikailag, gazdaságilag és katonailag a vietnami nép a „legrosszabbra" — egy hasszantartó és kíméletlen háborúra. „Készüljünk fel a legrosszabbra" — ez több egyszerű jelszónál. Kifejeződik benne az ország életének konkrét forradalmi átszervezése és az amerikai törekvések józan elemzése. „Készüljünk fel a legrosszabbra" — minden szinten és minden területen ez lett a cél, midőn Észak 17 millió lakosa elszánta magát arra, hogy a világtörténelem egyik legkegyetlenebb összecsapásában fel-

2 Uo. 100—101. o.
3 Uo. 354. o.

vegye a harcot a kapitalista világ legfélelmetesebb katonai és ipari hatalmával. A könyv választ ad arra, „miként készül fel egy tizenhét milliós, gyengén fejlett, javarészt agrár jellegű ország arra, hogy hadat viseljen, sőt győzzön a világ leggazdagabb, legfejlettebb ipari, legnagyobb hadipotenciállal rendelkező országa ellen?" Burchett személyesen győződött meg arról, hogy a vietnami vezetők egyek a néppel abban az elhatározásban, hogy megvédik hazájukat és egyesítik az országot — s ezért készek minden áldozatra. E gigászi katonai, politikai és egyéb feladat végrehajtását aktívan támogatják a Szovjetunió népei, a szocialista országok és az egész haladó emberiség.

A szerző tények sorával illusztrálja a hosszú háború gazdaságpolitikájára való áttérés folyamatát, ismerteti ennek elveit és megvalósulási gyakorlatát a tervezésben, a vezetésben, az iparban, a mezőgazdaságban, a közlekedésben, az oktatásban, az egészségügyben és az élet más területén.

Nagyon érdekesek a könyv ama részei, amelyek a légiháborút két ellentétes oldalról — földről és a levegőből — mutatják be. Végső következtetésként megállapítja: a légiháború a második világháborút túlszárnyaló bombamennyiség alkalmazása ellenére nem érte el célját, megtört a vietnamiak ellenállásán, akik minden fegyvert felhasználnak a védelemre.

Külön fejezetet szentel a szerző a vietnami nők háborúban elfoglalt hősi szerepének bemutatására. Az ő áldozatkészségük és erőiken felül végzett termelő munkájuk teszik szabaddá a férfiakat a front számára.

A katona, a történész számára legértékesebbek azok a fejezetek, amelyek a politikai és katonai vezetők véleményeiről és elgondolásairól számolnak be a háborút illetően. Ezekből kitűnik, hogy a vietnami vezetők tíz-tizenöt, sőt húsz évig tartó háborúról — hosszú háborúról — beszélnek, amelynek korszerű elveit kidolgozták és azok alapján cselekednek. Az ország gazdasági és társadalmi életének átalakulását kíséri végig könyvében a szerző, és ezzel kapcsolatban megszólaltatja Ho Si Minht, Pham Van Dongot, Vo Nguyen Giapot és más vietnami vezetőket.

Vo Nguyen Giap tábornokkal készített interjú a könyv egyik kiemelkedő része. Reális katonai elemzését kapjuk az amerikaiak által indított agresszív neokolonialista háború eddigi történetéről és a várható fejlődési irányáról. Az elemzés végső következtetése Giap tábornok szerint: *a vietnami népé lesz a győzelem.*

A IX. fejezetben Burchett szellemes és egyben logikus párhuzamot von a Pentagon elektronikus számítógépei és a vietnami vezetők párviadala között. A gépek ellenére a háború menete eddig a vietnamiak által elképzelt irányba fejlődött, ezt támasztja alá Vinh tábornoknak, a vezérkari főnök helyettesének véleménye. A magas rangú katona részletes hadművészeti értékelést adott a két harcoló fél helyzetéről. Beszélt az amerikai agresszorok elgondolásairól, hadműveleteiről, vereségeikről és azokról a gátakról, amelyek lehetetlenné teszik a „pacifikációt". Velük szembeállította a Felszabadítási Front fegyveres erőinek elgondolásait és hadművészetét. Vinh tábornok ítéletként jelenti ki: „Akadnak a mi elemzésünkben más tényezők is, amelyek olykor meglepik barátainkat. Ilyen például az, hogy a nyugati tudósítók sokaságát lenyűgöző roppant anyagi-technikai erő ellenére sem tartjuk különösen hatékonynak az amerikai katonai gépezetet. A franciák jobbak voltak. Sem az amerikai vezénylő tábornokok, sem a saigoni parancsnokság és a

Pentagon központi irányítását sem tartjuk igazán hozzáértőnek. Nézetünk szerint legfőbb gyöngéjük a sajátos helyzetük általános értékelésében rejlik. És ez elsősorban Vietnamra vonatkozik."[4]

Burchett végül az utolsó két fejezetben vázolja a vietnamiak közismert álláspontját a háború befejezésének útjáról és módjáról.

Burchett két könyve jelentős segítség saját ismereteink kibővítéséhez. Egyben érzelmileg közelebb hozta hozzánk a vietnami háborút, az ország népeinek igazságos harcát. A két mű stílusában szerencsésen ötvöződik a tényszerű ismertetés és szenvedélyes ábrázolási mód, részletes elemzés és riporteri leleményesség. A könyvek jellegüket tekintve elsősorban hadtudományi munkák, amelyeket csak gazdagabbá tesz a riportszerűség, a felhasznált néprajzi és egyéb elemek, valamint a szemléltetést biztosító bőséges képanyag.

Ács Tibor

[4] *Wilfred Burchett:* Élet a bombák tüzében. Budapest, Kossuth Kiadó, 1967. 141. o.

PINTÉR ISTVÁN:

14 NAP

(Budapest, Gondolat Kiadó. 1966. 259 o.)

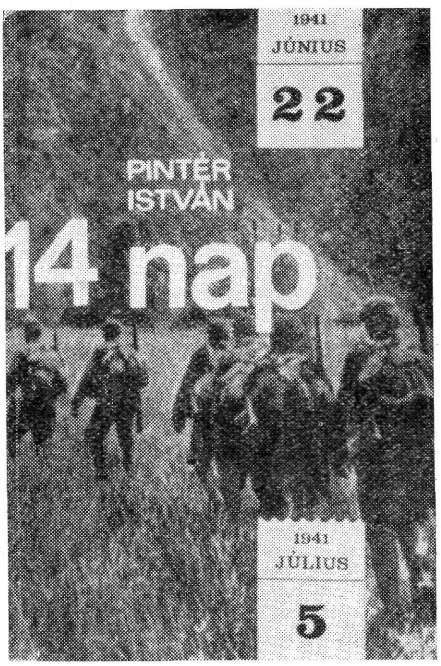

Több mint húsz év telt el a második világháború befejezése óta, ám mégis azt tapasztaljuk, hogy az olvasóközönség érdeklődése nem csökken a tragikus 1939—1945-ös esztendők eseményei iránt. Ennek egyik magyarázata az, hogy a ma élő felnőtt generáció nagyobb része átélte ezt az időszakot. Sokat láttak és hallotak, sok mindennek részesei voltak, de a dolgok természetéből fakad, hogy annak idején nem láthatták az összefüggéseket.

Nem kevésbé érdekli a második világháború eseményei a közben felnőtté vált fiatalokat, akik egyáltalán nem rendelkeznek személyes tapasztalatokkal, élményekkel. Az emberekben él a a természetes érdeklődés a történtek miértje iránt, így mindig hálásak a kapott tájékoztatásért.

Az elmúlt évek kutatómunkájának sikereként a második világháború legfontosabb hazai és nemzetközi eseményei ma már megfelelő tudományos megvilágítást kaptak. Az alkotómunka eredményei azonban nem minden esetben jutnak el az egyre szélesedő olvasóközönséghez olyan mértékben, ahogy az kívánatos volna. Ezért mind nagyobb szerep hárul a több ezres példányszámban megjelenő népszerű kiadványokra, melyek kevésbé elvont formában tárgyalnak jelentős történelmi eseményeket s így közvetlenebb módon, hatékonyabban tudják szolgálni a tömegek felvilágosítását és nevelését.

Ebből a szempontból nagyon hasznos és a tapasztalat tanúsága szerint az olvasók körében örömmel fogadott könyv Pintér István munkája. A szerző neve már ismert és népszerű a magyar könyvbarátok körében. Az elmúlt évek folyamán ugyanis több népszerű kiadvány társszerzőjeként, a *14 nap* megjelenésével pedig önálló munka szerzőjeként lépett az olvasók elé. A mű címéhez mintegy magyarázatul szolgál a könyv borítójára nyomtatott két dátum: 1941. június 22.—1941. július 5.

Az író e két hét eseményeit eleveníti fel egy sajátos műfaj, úgynevezett történelmi riportnapló keretében. Pintér István újságíró és nem hivatásos történész. Ily módon természetes, hogy alkotó módszerei is mások, mint a történész szakembereké. A szerző azonban nagyon vigyázott arra, hogy hű maradjon a történelmi valósághoz. A forrásokat változtatás nélkül közli, és így a tárgyalt időszakról hiteles képet tár az olvasó elé. A források jelzetét elhagyja, de azt tudatosan teszi, hogy ezzel is fokozza a könyv olvasmányosságát. Tekintettel arra, hogy a tárgyalt időszak iránt szerfölött nagy az érdeklődés, helyes lett volna a könyv végén felsorolni a munkához felhasznált forrásokat.

A szerző napról napra, kronológiai sorrendben követi az eseményeket, bemutatva az életet a maga bonyolultságában és összetettségében. Ebbe a színes kavargásba ágyazza bele a sorsdöntő napok legfontosabb politikai és katonai eseményeit, mindenekelőtt azokat, amelyek annak idején a kulisszák mögött zajlottak le és a tömegek előtt ismeretlenek maradtak. Elénk tárja a magyar uralkodó osztályoknak a dolgozó nép érdekeitől idegen, bűnös politikáját, bemutatja miként reagáltak a fasiszta Németországnak a Szovjetunió ellen indított rablóháborújára. Az ország urai, félve attól, hogy kimaradnak a gyors sikert ígérő vállalkozásból, majd a győzelmet követő osztozkodásból, magakelletó módon igyekeztek kiprovokálni a bekapcsolódáshoz a német felkérést. Ez ugyan politikai megfontolásból nem következett be, de Kassa bombázása után — amely a magyar vezérkar illetékeseinek tudtával történt —, erre már nem is volt szükség. Alig telt el másfél óra az átlátszó provokáció után, már össze is ült a minisztertanács, hogy kimondja a hadüzenetet, amely népünk érdekeinek elárulását, megcsúfolását jelentette. A Szovjetunió elleni hadüzenettel az ország felelős vezetői, hogy minél előbb csatlakozhassanak a fasiszta inváziához, saját törvényeiket is áthágták. Az 1920. évi I. tc. 13. paragrafusa értelmében ugyanis a hadseregnek az ország határain kívül történő felhasználásához az országgyűlés hozzájárulására lett volna szükség. Az országgyűlést nem kérdezte meg sem a miniszterelnök, sem a kormányzó. Horthynak június 28-án Hitlerhez írt levelében ez állt: „Elrendeltem a hadiállapot kimondását Oroszországgal." A képviselőház csak négy hónappal később, 1941. október 23-án tárgyalta a miniszterelnöknek „A Szovjetunió által Magyarországra kényszerített háborúban a Magyar Királyi Honvédségnek az ország határain túl szükségszerűen bekövetkezett alkalmazása" című előterjesztését. Jellemző az ország akkori politikai viszonyaira, hogy az előterjesztéshez — amely már címében is valótlanságot tartalmazott —, senkinek nem volt bíráló megjegyzése, pedig akkor már szélesebb körben ismert volt a kassai bombázás valódi története, mint a provokációt követő napokban.

A történelmi tények felsorakoztatása, az események egy-egy fontos mozzanatának bemutatása révén világos választ kapunk arra, milyen szerepet játszott Horthy Miklós kormányzó, Bárdossy miniszterelnök, Werth Henrik vezérkari főnök, Bartha Károly honvédelmi miniszter és még egy sor politikai, katonai vezető a Szovjetunió elleni hadbalépésben. Ugyanakkor tiszta képet kap az olvasó a szovjet diplomáciai törekvésekről is, amely arra irányult, hogy Magyarországot távol tartsa a háborútól. Molotov szovjet külügyminiszter 1941. június 27-én az esti órákban a magyar „megtorló" bombatámadások után is tárgyalt a moszkvai magyar követtel, és közölte, hogy még mindig van mód a háború elkerülésére Magyarország és a Szovjetunió között, még vissza lehet vonni a hadüzenetet. A követ csak annyit válaszolhatott, hogy újabb jelentést tesz kormányának.

Jellemző momentumok bemutatása révén a napló hiteles képet tár az olvasó elé a magyar hadseregről, amely sem kiképzését, sem felszerelését tekintve nem volt felkészülve a háborúban való részvételre. A kardcsörtető tábornokok és politikusok mögött egy rosszul felszerelt hadsereg állt, nem beszélve arról, hogy a katonák döntő többsége a gátlástalan szovjetellenes propaganda ellenére sem érezte magáénak a háborút.

1941 júniusában egy sor gazdasági megszorításra, rendőrhatósági intézkedések megtételére került sor a kormány részéről, amelyek a háborús állapot bekövetkezésével függtek össze. A fentebb említett kérdések mindegyikét kisebb vagy nagyobb mértékben érinti a napló, és bepillantást nyerhetünk a sorsdöntő napok szerteágazó politikai, gazdasági, katonai jellegű problémáiba.

A szerző munkájában felhasználta a legújabb kutatási eredményeket, a megjelent forráskiadványokat, tanulmányokat, és ügyes kézzel válogatott a korabeli sajtóanyagból. Jellemző esetek felsorakoztatásával bemutatja a kisemberek gondokkal teli hétköznapjait, a kiváltságosok könnyelmű világát, a politikusok felelőtlen szószátyárkodását és hazug demagógiáját. A könyv lapjairól izgalmas panoptikum tárul elénk: az olvasó a legfontosabb politikai, katonai események megismerése során szinte érzi a szomorú napok sajátos légkörét.

A szerző ajánlja új művét mindazoknak, akik ezeket a napokat átélték és azoknak, akik — szerencséjükre — még nem éltek. Mi ezt azzal egészíthetnénk ki, hogy hasznos olvasmányként ajánljuk a könyvet a második világháború időszakával foglalkozó kutatók és történészek mellett a történelemtanároknak is.

Kun József

KATONAI KÖNYVKIADÁS MAGYARORSZÁGON

1945—1965

(BIBLIOGRÁFIA)

(Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó, 1967. 299 o.)

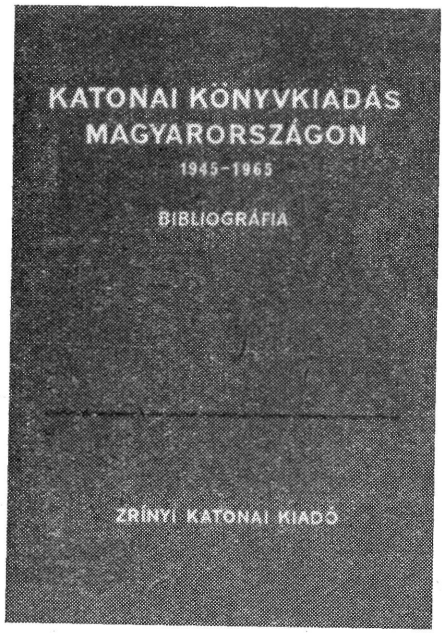

A Zrínyi Kiadó a katonai könyvkiadás húszéves időszakának termékeit összegező bibliográfia megjelentetésével a magyar hadtudományi irodalom régi adóságát rótta le: eddig ugyanis még nem jelent meg olyan kiadvány, amely a magyar katonai könyvkiadás két évtizedes munkájának eredményeit — a teljességre törekedve — áttekintette volna.

E szakbibliográfiára már igen nagy szükség volt, megjelentetését sürgette a hadtudomány gyors fejlődése, s az a kétségtelen tény, hogy a könyvészetileg eddig fel nem dolgozott, igen szerteágazó hadtudományi irodalomban rendkívül nehéz volt már kiigazodni — gátolva a hadtudomány továbbfejlesztőinek munkáját.

A bibliográfiát a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia tudományos könyvtárának munkaközössége állította össze. A szakkönyv időbeli határainak (1945—1965) meghatározásánál „az a szempont vezetett minket — olvashatjuk a bevezetőben —, hogy munkánk a hadtudomány legújabb kérdéseinek irodalmát gyűjtse össze."

A bibliográfia tulajdonképpeni célját is ez határozza meg: „Segítséget kívánunk nyújtani a hadsereg vezető szerveinek, kutató- és tudományos munkával foglalkozó intézetek, tanintézetek és könyvtárainknak abban, hogy munkájukhoz megfelelő segédeszköz álljon rendelkezésükre."

A bibliográfiát nagyon jól tudják hasznosítani az egyes alakulatok parancsnokai, a helyőrségi klub és csapatkönyvtárak, a polgári védelem szervei és mindazok, akik a honvédelmi nevelés területén tevékenykednek.

A könyv rendszerezi a Magyarországon — magyar nyelven — 1945—1965 között kiadott (szám szerint 1500), a hadtudomány és a katonai ismeretek egyes kérdésével foglalkozó nyílt, nem szolgálati könyveket, brosúrákat és különkiadványokat.

A szerzői munkaközösség e gazdag katonai irodalmat 10 részre osztotta. Az elsőbe a **HADTUDOMÁNY ÁLTALÁNOS KÉRDÉSEIVEL** foglalkozó könyveket sorolta, itt találjuk a katonai elméletekkel, a marxizmus—leninizmus, valamint a burzsoá katonai elméletekkel, továbbá a fegyveres harc törvényszerűségeivel, a hadi, gazdasági és erkölcsi potenciállal, a katonapolitikával, a német kérdéssel (63 db mű), a fegyverkezéssel, leszereléssel (23 mű) és katonai jogi kérdésekkel foglalkozó kiadványokat.

A katonai vezetés, a hírszerzés-kémkedés, a hadművészet, hadászat, hadműveleti művészet, harcászat kérdéseit elemző írásokat a **HADMŰVÉSZET ELMÉLETE ÉS GYAKORLATA** című résznél találja az érdeklődő kutató.

A munkaközösség a magyar katonai könyvkiadás leggazdagabb termékeit (721 mű) a **HADTÖRTÉNELEM** címszó alatt gyűjtötte össze: van közöttük — például — 11 összefoglaló mű, 21 vár- és 10 fegyvertörténet, valamint 31 mű a különböző partizántevékenységekről.

Magyarország hadtörténetével 369 írás foglalkozik. Itt találjuk — többek között — az általános és gyűjteményes munkákat, Hunyadi Jánossal (14 mű), a végvári harcokkal, a XVII. század első felében lezajlott függetlenségi harcokkal, Zrínyi Miklóssal (9 mű), a kuruc kor történetével, a parasztháborúkkal és felkelésekkel, az 1848—49-i forradalommal és szabadságharccal (47 mű), Magyarország részvételével az első világháborúban, a Magyar Tanácsköztársaság harcaival (28 mű), Magyarország részvételével a második világháborúban (24 mű), Magyarország felszabadításával (37 mű) és a Magyar Néphadsereg történetével (43 mű) kapcsolatos kiadványok. E címszó alatt vannak az egyetemes hadtörténelemmel foglalkozó írások: a Nagy Októberi Szocialista Forradalom történetével 18, a magyar internacionalisták harcával a szovjethatalomért 10, a spanyol szabadságharccal 18, a második világháborúval 18, a keleti hadszíntérrel, a Nagy Honvédő Háború történetével 70, a nyugati és egyéb hadszíntereken lezajlott harcokkal 21, az SS-sel, a Gestapóval és a munkaszolgálattal 15, a háborús perekkel pedig 19 mű foglalkozik.

A **KATONAI KIKÉPZÉS** címszó alatt találjuk az oktatás és nevelés elméletével és módszertanával, a politikai munkával, a kulturális nevelés kérdéseivel, a sporttal, a honvédelmi nevelőmunkával és a szervezeti tevékenységgel kapcsolatos könyveket, brosúrákat.

A szocialista és a kapitalista államok hadseregeiről, valamint a katonai szövetségekről szóló könyvek (50 mű) a **HADSEREGSZERVEZÉSHEZ** vannak sorolva.

Önálló címszó alatt szerepelnek a **KATONAFÖLDRAJZ** könyvei. Ezt követik a **HADITECHNIKA** (általános művek, tüzér- és rakétatechnika, légierő, a haditengerészet, a műszaki szolgálat, valamint a gépkocsi, az ABV és a híradótechnika), a **KATONAI EGÉSZSÉGÜGY**, a **POLGÁRI VÉDELEM** kiadványai, majd a **HADTUDOMÁNYI SEGÉDKÖNYVEK** (bibliográfiák, szótárak).

A korszerű rendszerű és felépítésű bibliográfiát **SOROZATI** és **NÉVMUTATÓ**, valamint a katonai szépirodalmat összegező **FÜGGELÉK** egészítik ki. E katonai tárgyú, részben magyar vonatkozású szépirodalom hasznos tartozéka az első katonai bibliográfiának, amely — éppen úttörő jellege következtében — tartalmaz néhány hibát is (a hadtudomány elavult felosztása és rendszere, egyes kiadványoknak nem a megfelelő helyre való besorolása néhány nem hadtörténelmi jellegű mű felvétele stb.) de ezek nem csökkentik a bibliográfia, az összeállító munkaközösség munkájának értékét.

Elismerés illeti a Zrínyi Katonai Kiadót is a kiadvány megjelentetéséért, amely hatékonyan fogja segíteni a hadtudomány művelőit alkotó munkájukban.

Molnár Pál

HÍREK

AZ 1. BOLGÁR HADSEREG RÉSZVÉTELE MAGYARORSZÁG FELSZABADÍTÁSÁBAN

(Állandó kiállítás a siklósi várban)

1967. április 2-án állandó kiállítás nyílt a siklósi várban az 1. Bolgár Hadsereg történetéről, annak az emlékére, hogy a 3. Ukrán Front kötelékében részt vett a dél-dunántúli harcokban, Baranya és Somogy megye felszabadításában.

A kiállítás a bolgár—magyar kulturális egyezmény keretében jött létre. A tárgyi anyag összegyűjtésére Bulgáriában országos mozgalom indult meg. Dobri Dzsurov hadseregtábornok, honvédelmi miniszter felhívást intézett az 1. Bolgár Hadsereg volt katonáihoz, parancsnokaihoz, politikai helyetteseihez, az elesett hősök hozzátartozóihoz, hogy bocsássák rendelkezésre a siklósi várban megrendezendő kiállításhoz azokat a személyi emléktárgyakat, fegyvereket, egyenruhákat, érdemrendeket, jelvényeket, igazolványokat, fényképeket és egyéb más anyagokat, amelyek a bolgár nép honvédő háborújából származnak. A felhívás szövegét plakátokon és röplapok útján az egész országban közzétették.

A felhívásra sok és értékes anyag érkezett. Vladimir Sztojcsev nyugállományú vezérezredes, az 1. Bolgár Hadsereg egykori parancsnoka díszkardját és revolverét ajándékozta a kiállítás számára. Petar Hadzsiivanov nyugállományú ezredes, a hadsereg egykori törzsfőnöke a háborúban használt rohamsisakját ajánlotta fel. A kiállítás tárgyai között található Ferdinand Kozovszki altábornagynak, a Bolgár Néphadsereg egykori főparancsnok-helyettesének látcsöve, Sterju Atanaszov vezérőrnagynak, az 1. Bolgár Hadsereg parancsnokhelyettesének géppisztolya, Sztojev Trendafilov altábornagynak, a IV. hadtest parancsnokának kardja, Nikola Botev ezredesnek, a 31. szilisztrai gyalogezred parancsnokának zubbonya és más, alacsonyabb beosztású parancsnokok, katonák, elesett hősök személyhez fűződő emléktárgyai.

A gyűjtőmunkát a Bolgár Néphadsereg Központi Múzeuma végezte. A több száz fényképet és több mint száz tárgyat magában foglaló rendezőkönyvet a bolgár múzeum munkatársai dolgozták ki, emellett részt vettek Siklóson a kiállítás felállításában is. A szófiai múzeum értékes fegyvergyűjteményt állított össze. Elkészíttette a Honvédő Háborúban használt egyenruhák másolatát, és sok érdekes felszerelési tárgyat küldött, hogy minél teljesebben bemutathassa az 1. Bolgár Hadsereg fegyverzeti, egyenruha és felszerelési anyagát.

A téma a bolgár képzőművészeket is megihlette. A kiállításon Marinova szobrászművésznő két bronzszobrát láthatjuk: a „Levél a szülőföldről" című szobrot és a „Barátság" című háromalakos szobor-kompozíciót. A festészetet Dimiter Gjudzsenov „Drávaszabolcsi csata" című olajfestménye, Dimiter Valkanov „Barátság" című képe és Ugrinova festőművésznő „Gocso Gocsev" című olajportréja képviseli.

A siklósi vár két termében rendezett kiállítás a bolgár nép forradalmi és antifasiszta hagyományainak bemutatásával kezdődik. Bulgária felszabadulását, a szeptember 9-i népi antifasiszta felkelés győzelmét, a Bolgár Néphadsereg megalakulását, Macedónia és Dél-Szerbia felszabadításában való részvételét ábrázolják

a következő tablók. A kiállítás ezután rátér az 1. Bolgár Hadsereg megalakulására, bemutatja Szerémségben vívott harcát, Magyarországon történt összpontosítását és a szovjet parancsnokságok segítségével végrehajtott felkészülését az előtte álló harcra, a III. hadtest részvételét a március 6-án, Nagybajom körül kibontakozott német támadás visszaverésében.

A második terem a drávai harcok és e harcok hőseinek bemutatásával kezdődik, majd nyomon követi az 1. Bolgár Hadsereg harci útját, amelyet Dél-Somogy, a Muraköz és Ausztria területén tett meg nyugat felé, a fasiszta Németország összeomlásáig. A kiállítás befejező része a bolgár katonák és a magyar lakosság között létrejött baráti kapcsolatoknak állít emléket, és bemutatja a ma közös célokért harcoló Bulgária és Magyarország sokoldalú kapcsolatait.

A kiállítást Oláh István vezérőrnagy, a honvédelmi miniszter helyettese nyitotta meg. Jelen voltak a megnyitásra Magyarországra érkezett bolgár katonai küldöttség tagjai, élükön Zahar Zahariev vezérezredessel, a küldöttség vezetőjével. A delegáció tagjai a drávai harcok résztvevői voltak, köztük Vladimir Sztojcsev, az 1. Bolgár Hadsereg egykori parancsnoka. Jelen volt Ivanov ezredes, a Bolgár Néphadsereg Központi Múzeumának igazgatóhelyettese is.

A nagy idegenforgalommal rendelkező Siklós, amely közel fekszik a magyar és a bolgár nép számára egyaránt történelmi nevezetességűvé vált drávai csatatérhez, minden bizonnyal alkalmas otthona lesz az 1. Bolgár Hadsereg kiállításának.

A vár nagy látogatottsága lehetővé teszi, hogy évek alatt több százezer látogató ismerje meg a bolgár és a magyar nép közös hagyományát. Felmerül a gondolat, hogy hazánk felszabadításában részt vevő más országokkal is egyezményt kellene kötni hasonló kiállítások megrendezésére.

Árokay Lajos

BIBLIOGRÁFIA

AZ 1965. ÉVI MAGYARORSZÁGON MEGJELENT HADTÖRTÉNELMI IRODALOM BIBLIOGRÁFIÁJA

A BIBLIOGRÁFIA BEOSZTÁSA

I. *Általános munkák*

Bibliográfiák, historiográfiák
Elméleti munkák és a hadtörténetírás kérdései
Tudományos élet
A hadtörténelem az ismeretterjesztésben és a történelemtanításban
Múzeumi, levéltári és térképtári gyűjtemények

II. *A hadművészet-történet általános kérdései*

Összefoglaló munkák
Vártörténet
A haditechnika története

III. *Magyarország hadtörténelme*

Helytörténeti munkák
Magyarország hadtörténelme a legrégibb időktől 1848-ig
Az 1848—1849. évi szabadságharc
Magyarország hadtörténelme 1850—1914
Az első világháború
Az 1918. évi polgári demokratikus forradalom
A Magyar Tanácsköztársaság hadtörténelme
Magyarország hadtörténelme 1919—1939
    Magyar önkéntesek a spanyol polgárháborúban
Magyarország a második világháborúban
    Előzmények, diplomáciai, politikai, katonai történet
    Hazánk felszabadulása
        Hadműveletek Budapest körülzárásáig
        Budapest felszabadítása
        A Budai Önkéntes Ezred részvétele Budapest felszabadításában
        Dunántúli hadműveletek — Budapest körülzárásától az ország teljes felszabadulásáig
        Visszaemlékezések
    Ellenállási mozgalom és partizánharcok
    Háborús bűnök
A Magyar Néphadsereg és a fegyveres erők története
    15 éves a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia
Életrajzok, megemlékezések

IV. *Egyetemes hadtörténelem*

A legrégibb időktől 1914-ig
Az első világháború
A Nagy Októberi Szocialista Forradalom és a polgárháború a Szovjetunióban
Magyar internacionalisták a Szovjetunióban. Részvételük a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és a polgárháborúban
A két világháború közötti időszak hadtörténelme
A második világháború
Ellenállási mozgalom
Magyar antifasiszták az európai népek ellenállási mozgalmában
Háborús bűnök
A második világháború utáni időszak hadtörténelme
A hírszerzés és a kémkedés története

A GYAKRABBAN ELŐFORDULÓ FOLYÓIRATOK RÖVIDÍTÉSEINEK JEGYZÉKE

AH	Acta Historica	ISz	Igaz Szó
BSz	Borsodi Szemle	N	Néphadsereg
BüSz	Belügyi Szemle	PK	Párttörténeti Közlemények
ÉT	Élet és Tudomány	SSz	Soproni Szemle
HK	Hadtörténelmi Közlemények	Sz	Századok
Ho	Honvédelem	TSz	Történelmi Szemle

I.

ÁLTALÁNOS MUNKÁK

Bibliográfiák, historiográfiák

(*Siklós* András): Bibliográfia Magyarország legújabbkori történetéhez. Magyarország legújabbkori történetére vonatkozó, 1954—1962 között megjelent fontosabb könyvek, tanulmányok, cikkek jegyzéke. [Kiad. az] Eötvös Lóránd Tudományegyetem, Bölcsésztudományi Kar. 4. utánny. Bp. Tankönyvk. 1965. 107 p.

Bibliographie choisie d'ouvrages d'histoire publiées en Hongrie dans la deuxième moitié de 1962. — AH, 1965. 1—4. sz. 425—447. p.

A Magyarországon megjelent történeti munkák (önálló kötetek, tanulmányok, cikkek) jegyzéke. (1964. január 1 — december 31.) Összeállította: V. Windisch Éva. — Sz, 1965. 1—2. sz. 356—390., 4—5. sz. 1057—1089. p.

Az 1963. évi Magyarországon megjelent hadtörténelmi irodalom bibliográfiája. Összeáll.: Molnár Éva, Viniczai István, Windisch Aladárné. — HK, 1965. 4. sz. 736—752. p.

Külföldi történeti folyóiratok, 1963. II. r., 1964. — TSz, 1965. 1. sz. 103—130., 2—3. sz. 326—373. p.

Külföldi folyóiratok hadtörténelmi repertóriuma. 1963. 2—3. r. Összeáll.: Molnár Éva, Viniczai István, Windisch Aladárné. — HK, 1965. 1. sz. 190—209., 2. sz. 367—387. p.

A magyar munkásmozgalom történetéről szóló cikkek jegyzéke (1964. július — 1965. június.) — PK, 1965. 1. sz. 185., 2. sz. 252—253., 3. sz. 259—261., 4. sz. 197—198. p.

Magyar munkásmozgalmi bibliográfia. 1848—1948. Átd. kiad. (Átd. Forgács Sándorné.) [Kiad. a] M[agyar] Sz[ocialista] M[unkás] P[árt], K[özponti B[izottság], Párttörténeti Intézet. Bp. KKSÜ soksz. 1964. [1965].

Budapest munkásmozgalmának válogatott irodalma. 1919. augusztus 1—1945. február 13. (Főszerk. Rozgonyiné Pöschl Aranka. Bev. Remete László. 2. átd. kiad. [Lezárva]: 1964. június 30.) [Kiad. a Budapest] Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. Bp. Franklin ny. 1965. 478 p. 24 t.

(*Gilicz* Márta, R.): Ifjúságunk példaképei. Válogatott bibliográfia a magyar munkásmozgalom nagy harcosairól. Bp. Főv. Szabó Ervin Könyvtár, 1965. 183 p.

Németh Endre: Magyar régészeti irodalom 1964. — Archaeológiai Értesítő, 1965. 1. sz. 109—124. p.

Vas megye irodalma. Bibliográfia és repertórium. 1964. január 1—december 31. Összeállította: Bánó Zsuzsa, Takács Miklós. — Vasi Szemle, 1965. 1. sz. 148—156., 2. sz. 310—318., 3. sz. 471—480., 4. sz. 623—633. p.

Csekey István: Baranya és Pécs bibliográfiája. (Könyvek és folyóiratcikkek.) Sajtó alá rend. Vargha Károly. Pécs, Városi Tanács — Városi Könyvtár, 1964. 283 p.

Macsulenko, V. — *Sekisztov*, V.: A második világháború szovjet történeti irodalma. — Világtörténet, 7—8. sz. 1965. 27—36. p. /Revue d'Histoire de la Deuxieme Guerre Mondiale 1961. 4. sz.-ból./

[*Eremenko*] Jeremenko, A.: A második világháború történetének nyugatnémetországi megvilágítása. — Világtörténet. 7—8. sz. 1965. 37—48. p.
/Részletek —— marsal tanulmányából./

Szemirjaga, M. J.: A nagy volgai csata a nyugati történetírásban. — Világtörténet, 7—8. sz. 1965. 49—56. p.
/Részletek —— cikkéből./

Tóth Sándor: Áttekintés a magyarországi felszabadító hadműveletek hadtörténeti irodalmáról. — HK, 1965. 4. sz. 664—679. p.

Borus József: Az 1944—45. évi magyarországi harcok a nyugatnémet irodalomban. — Világtörténet. 7—8. sz. 1965. 65—86. p.

Andrássy Mária: A felszabadulási évforduló helyismereti kiadványai. — A Könyvtáros, 1965. 11. sz. 661—662. p.

Csomor Tibor: Mit olvassunk a második világháború történetéről? Tudományos és ismeretterjesztő művek, dokumentumok, szépirodalom. Összeáll. —— —. A Könyvtáros, 1965. 8. sz. 469—471. p.
/Kis bibliográfiák./

(Fenyvessiné Góhér Anna): Megyénk [Bács-Kiskun megye] felszabadulása. 1944. Bibliográfia és dokumentum-gyűjtemény. [Kiad. a] Katona József Megyei Könyvtár. Kecskemét, Bács-Kiskunm. ny. 1965. 79 p.

Kandidátusi és doktori disszertációk katalógusa. 1962—1963. (Összeáll.: Fráter Jánosné, Hajnal Gáspár.) [Kiad. a] MTA Könyvtára. Bp. Házi soksz. 1965. 87 p.

Esze Tamás: A Rákóczi-szabadságharc könyv- és irodalomtörténetéből. A debreceni tipográfia termése. 1703—1705. Bp. — (Debrecen), Tankönyvk. 1964. 71—134 p.
/A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának közleményei 42./
[Klny.: Könyv és könyvtár. 4. köt.]

Ugróczky Mihály: 260 éve jelent meg az első magyar újság. — Ország Világ, 1965. 20. sz. 15. p.
/Mercurius Veridicus Hungaricus./

Kosáry D(omokos): 1815: remarques sur son historiographie. (Nouvelles études historiques publiées a l'occasion du 12. Congres International des Sciences Historiques par la Commission Nationale des Historiens Hongrois [Magyar Történeti Társulat.] Red.: D[ániel] Csatári, L[ászló] Katus, Á[gnes] Rozsnyói. Bp. Akad. K. 1965.

Kretzoi Charlotte: The American civil war as reflected in the contemporary Hungarian press, 1861—1865. (Angol filológiai tanulmányok. 2. Szerk. Országh László, Debrecen, Alföldi ny. 1965.)

Csapláros I(stván): Das Echo des polnischen Aufstandes im Januar 1863 in der ungarischen Literatur. — Studia Slavica. 1964. 10. köt. 3—4. sz. 343—371. p.

Elméleti munkák és a hadtörténetírás kérdései

Fórizs József: A háború törvényeinek objektivitása és néhány sajátossága. — Ho, 1965. 1. sz. 3—12. p.

Fórizs József: A háború lényegéről és rendszerezéséről. — HK, 1965. 2. sz. 333—344. p.

Otta István: Reflexió „A háború lényegéről és rendszerezéséről" c. cikkhez (HK, 1965. 2. sz.) [Vita.] — HK, 1965. 4. sz. 698—701. p.

Molnár Sándor — *Lendvai* Ferenc: Miért vannak háborúk? — Filozófiai Közlemények, 1964. 1. sz. 55—81. p.

Perjés Géza: A statisztika és a hadtudomány kapcsolata a XIX. sz. elején. — Statisztikai Szemle, 1965. 12. sz. 1247—1260. p.

Horváth Miklós: A magyar hadtörténetírás fejlődése és feladatai. /Tervtanulmány./ (I. rész.) — HK, 196. 4. sz. 631—663. p.

Vita a magyarországi osztályküzdelmekről és függetlenségi harcokról. [Bev.] és utószó: Pach Zsigmond Pál. Bp. Kossuth K. 1965. 463 p.

Arató Endre: A magyar nemzetfogalom történetéről. — Népszabadság, 1965. 49. sz 4—5. p.

Arató Endre: A marxista nemzetfogalomról. — Népszabadság, 1965. 113. sz. 4—5. p.

Pach Zsigmond Pál: A nacionalizmus elleni harc történettudományunkban. — TSz, 1964. 2. sz. 303—329. p.

Várkonyi Ágnes, R.: A Habsburg-abszolutizmus a XVII. század második felében és Magyarország. — TSz, 1965. 1. sz. 14—22. p.

Nagy László: Néhány gondolat és kritikai megjegyzés R. Várkonyi Ágnes: A nemzet, a haza fogalma a török harcok és a Habsburg-ellenes küzdelmek idején című tanulmányához. — TSz, 1965. 2—3. sz. 285—295. p.

Várkonyi Ágnes, R.: Módszertani megjegyzések. /Vita helyett/. — TSz, 1965. 2—3. sz. 296—298. p.
[Válasz Nagy László kritikai megjegyzéseire.]

Dankó Imre: A hajdúkutatás jelenlegi állása és feladatai. (A Debreceni Déri Múzeum évkönyve 1962—1964. Szerk. Béres András. Debrecen, Alföldi ny. 1965.)

Tudományos élet

Ránki György: Nemzetközi történészkongresszus Bécsben. — Népszabadság, 1965. 195. sz. 7. p.

Dolmányos István: A bécsi történész-világkongresszus napirendjén: Az első világháború, nacionalizmus és internacionalizmus. — Népszabadság, 1965. 208. sz. 7. p.

Földes Éva: Nemzetközi történészkongresszus Bécsben. — Köznevelés, 1965. 22. sz. 869—870. p.

R[ázsó] Gy[ula]: A XII. Nemzetközi Történészkongresszus Bécsben. — HK, 1965. 4. sz. 727. p.

Pamlényi Ervin: A bécsi párbeszéd. Vitás kérdések a történeti kongresszuson. — Magyar Nemzet, 1965. 227. sz. 10. p.

Pamlényi Ervin: A bécsi nemzetközi történészkongresszus után. — Magyar Nemzet, 1965. 215. sz. 9. p.

Elekes Lajos: Béketervek ötszáz év előtt. — Magyar Tudomány, 1965. 3. sz. 212—217. p.
[Szimpozion Prágában 1964. szeptember

27—30. közt. Podjebrad György cseh király ötszáz év előtti béketervezetének megünneplésére.]

Az Osztrák—Magyar Monarchia történeti problémái. 1900—1918. (Konferencia Budapesten, 1964. május 4—9.) — Sz, 1965. 1—2. sz. 206—228. p.

Nouvelles études historiques publiées a l'occasion du 12. Congres International des Sciences Historiques par la Commission Nationale des Historiens Hongrois [Magyar Történelmi Társulat.] Red. D. Csatári, L. Katus, Á. Rozsnyói. Bp. Akad. K. 1965.

Historical problems of the Austro—Hungarian monarchy, 1900—1918. Conference held in Budapest from the 4th to the 9th of May, 1964. — AH, 1965. 1—4. sz. 341—373. p.

Horváth Zoltán: After-thoughts on the Habsburg Monarchy. International Congress of Historians in Budapest. — The New Hungarian Quarterly, 5. köt. 16. sz. 171—174. p.

Petzold, Joachim: A nyugatnémet történészkongresszus vitája az első világháborúbeli hadicélokról. — Sz, 1965. 6. sz. 1259—1262. p.

Gonda Imre: „Megragadni a világhatalmat..." („Griff nach der Weltmacht".) Történészek vitája Nyugat-Németországban. — Világtörténet, 5—6. sz. 1965. 87—102. p.

Conférence d'historiens a Berlin, a l'occasion du 25e anniversaire du déclenchement de la deuxieme guerre mondiale. [Par] L. T. — AH, 1965. 1—4. sz. 418—420. p.

[Rázsó Gyula]: Hadtörténész konferencia Brandenburgban. — HK, 1965. 4. sz. 728. p.

Megkezdődött Budapesten az Ellenállók Nemzetközi Szövetségének kongresszusa. — Népszabadság, 1965. 291. sz. 4. p.

A háború és a fasizmus elleni vádbeszédek a FIR kongresszusán. (Az Ellenállók Nemzetközi Szövetségének V. kongresszusa.) — Népszabadság, 1965. 293. sz. 7. p.

Véget ért az Ellenállók Nemzetközi Szövetségének V. kongresszusa. — Népszabadság, 1965. 294. sz. 4. p.

Az ellenállási mozgalom történetének oktatásával foglalkozó II. nemzetközi konferencia. (Prága, 1965. április 13—15.) [Ism.] Szebenyi Péter. — Sz, 1965. 4—5. sz. 1043—1044. p.

R[ázsó] Gy[ula]: Megalakult a TIT hadtudományi szakosztálya. — HK, 1965. 4. sz. 726. p.

Rózsa László: A honvédelem érdekében. [Megalakult a TIT hadtudományi választmánya.] — Népszabadság, 1965. 134. sz. 5. p.

Sz[tana] B[éla]: Ülést tartott a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum tudományos tanácsa. — HK, 1965. 4. sz. 728—729. p.

Mucs Sándor: Hadtörténészek tanácskozása. — 1965. 40. sz. 6. p.

M[olnár] P[ál]: Vita a Hadtörténelmi Közlemények 10 éves munkájáról. [Ism.:] —, — HK, 1965. 3. sz. 617—619. p.

Cs[illag] F[erenc]: A múzeumi vezetők prágai konferenciájáról. — HK, 1965. 4. sz. 727. p.

Monoszlai Gyula: „A stratégia válsága" a XVII. század második felében. (Hozzászólás Perjés Géza: Mezőgazdasági termelés, népesség, hadseregélelmezés és stratégia a XVII. század második felében c. értekezésének „A stratégia válsága" c. fejezetéhez.) — HK, 1965. 3. sz. 603—608. p.

Vita a Történettudományi Intézetben Perjés Géza könyvéről [Mezőgazdasági termelés, népesség, hadseregélelmezés és stratégia a XVII. század második felében (1660—1715). Bp. 1963.] — Agrártörténeti Szemle, 1964. 3—4. sz. 512—547. p.

Merényi László: „A magyar polgári ellenzék és az első balkáni háború (1912—1913)" c. kandidátusi disszertációjának vitája. [Ism.] Szász Zoltán. — Sz, 1965. 4—5. sz. 1051—1053. p.

Jemnitz János: „A háború kérdése és a II. Internacionálé" c. kandidátusi disszertációjának vitája. [Ism.] Sz. Ormos Mária, Glatz Ferenc. — Sz, 1965. 3. sz. 660—664. p.

Sziklai Sándorné: „A magyar hadifoglyok forradalmi mozgalma és internacionalista alakulatai Szovjet-Turkesztánban 1918—1921-ig" c. kandidátusi disszertációjának vitája. [Ism.] Sz. Ormos Mária, Glatz Ferenc. — Sz, 1965. 3. sz. 667—670. p.

L. Nagy Zsuzsa: „A párizsi békekonferencia és az 1918—1919-es forradalmak" c. kandidátusi disszertációjának vitája. [Ism.] Sz. Ormos Mária, Glatz Ferenc. Sz, 1965. 3. sz. 664—667. p.

Juhász Gyula: A Teleki-kormány külpolitikai törekvései a második világháború kirobbanásakor" c. kandidátusi disszertációjának vitája. [Ism.] F. M. — Sz, 1965. 1—2. sz. 343—347. p.

A hadtörténelem az ismeretterjesztésben és a történelemtanításban

Munk Károly: A honvédelmi nevelésről. — Pártélet, 1965. 12. sz. 29—32. p.

Faragó László: A honvédelmi nevelésről. — Tanító Munkája, 1965. 9. sz. 3—6. p.

Bodó László: A honvédelmi nevelés lehetőségei az általános iskolai osztályfőnöki munkában. — Pedagógiai Szemle, 1965. 11. sz. 1030—1039. p.

Eperjessy Géza: A felszabadulás helytörténetének feldolgozása a középiskolai tanulmányi versenyben. — Történelemtanítás, 1965. 1. sz. 4—8. p.

Kiss Géza: A helytörténet felhasználása a felszabadulás történetének tanításakor a középiskolában. — Történelemtanítás, 1965. 1. sz. 1—4. p.

Szebenyi Péter: Történelemtanítás [c. folyóirat méltatása.] — HK, 1965. 2. sz. 363—364. p.

Sztana Béla: A „Hadtörténelmi Közlemények" az oktatónevelő munkában. — Ho, 1965. 4. sz. 115—116. p.

Múzeumi, levéltári és térképtári gyűjtemények

Takács Tibor: Új kincsek a Hadtörténelmi Múzeumban. — N, 1965. 4. sz. 6. p.

Mészöly Gábor: Hadtörténet — vitrinekben. [Látogatás az egri Dobó István Vármúzeumban.] — N, 1965. 43. sz. 12. p.

Az egri vár élete. Kiállítás az egri vár gótikus palotájában. (Rend. [Budapest] Múzeumi Ismeretterjesztő Központ.) [Vezető.] Írta: Kovács Béla, Szabó János Győző. Bp. Globus ny. 1965. 62 p. /Heves megyei Múzeumi Szervezet kiadványai 2./

Rózsa György: Romeyn de Hooghe és a magyarországi török háborúk. — Művészettörténeti Értesítő, 1965. 1. sz. 17—24. p.

A magyar képzőművészek a fasizmus ellen. (Kiállítás. Rend. és a katalógust összeáll. D. Fehér Zsuzsa.) Bp. Magyar Nemzeti Galéria, (1965.) 43 p. 8 t.

Perneczky Géza: A magyar képzőművészek a fasizmus ellen. Kiállítás a Nemzeti Galériában. — Magyar Nemzet, 1965. 293. sz. 9. p.

Oelmacher Anna: „Művészet és ellenállás". Nemzetközi kiállítás nyílt Bolognában. — Magyar Nemzet, 1965. 108. sz. 10. p.

Verő Gábor: A 20 éves felszabadulási kiállítások előkészítéséről. Hozzászólások: Győrffy Sándor, Végh József stb. (A honismereti szakkörvezetők tájékoztatója. 6. füz. Országos Honismereti Konferencia Budapesten. 1964. április 16—17. Rend. Hazafias Népfront Országos Tanácsa és a [Budapest] Népművelési Intézet. Összeáll. Dömötör Sándor. Bp. Házi soksz. 1964.)

Dancsa János: A felszabadulás dokumentumai az egri Dobó István Vármúzeum legújabbkori történeti gyűjteményében. (Az Egri Múzeum évkönyve. 3. Szerk. Bakó Ferenc. Eger, Globus ny. 1965. 245—251. p.) /Heves megyei múzeumok közleményei./

Éri István: Zrínyi kiállítás Szigetváron. — Múzeumi Közlemények, 1965. 1. sz. 32—36. p.

Kaponya János: A Haditechnikai Park szerepe a honvédelmi nevelésben. — HK, 1965. 1. sz. 169—176. p.

Kaponya János: Negyvenhétezer látogató a Haditechnikai Parkban. — Honvédségi Szemle, 1965. 5. sz. 69—74. p.

Kovai Sándor: Vándor Haditechnikai Park. — Honvédségi Szemle, 1965. 8. sz. 81—82. p.

Sucin József: Néhány gondolat a Haditechnikai Parkról. — HK, 1965. 4. sz. 724—725. p.

Beöltözhet szuperszónikus pilótának. [Ismét megnyílt a Hadtörténelmi Múzeum Haditechnikai Parkja. Írta:] (békés). — Esti Hírlap, 1965. 81. sz. 6. p.

Kumorovitz B(ernát) L.: Die Entwicklung des ungarischen Mittel — und Grosswappens. (Nouvelles études historiques publiées a l'occasion du 12. Congres International des Sciences Historiques par la Commission Nationale des Historiens Hongrois [Magyar Történeti Társulat.] Red.: D[ániel] Csatári, L[ászló] Katus, Á[gnes] Rozsnyói. Bp. Akad. K. 1965.)

Bánki Vajk Emil: Rendjelek, kitüntetések a magyar történelemben. [Folytatás.] — Az Érem, 1964. 29—32. sz. 155—163., 205—213. p.

Nagybákay Péter: Koszorú és kard. 1848—49 feledésbe merült köztársasági felségjelvénye. — ÉT, 1965. 10. sz. 464—465. p.

Farkas József: Hogyan készültek a keletszibériai hadifogolytábor-pénzek. — Az Érem, 1964. 29—30. sz. 180—184. p.

Böhm Jakab: Mozaikok a Hadtörténelmi Levéltár terveiből. — HK, 1965. 4. sz. 722—723. p.

Borsa Iván: A Hunyadi-család levéltárának története. — Levéltári Közlemények, 1964. 1. sz. 21—56. p.

Polgári kori és tanácsköztársasági központi kormányhatóságok levéltárai. Kiegészítés a repertóriumokhoz. Fond- és állagjegyzék. Összeáll. Bekény István. Bp. LOK, 1964. 221 p. /Levéltári leltárak 27./

Steiner, Herbert: Az ellenállási mozgalom ausztriai dokumentációs archívuma. — PK, 1965. 2. sz. 222—224. p.

Irmédi Molnár László: Térképtörténetírásunk helyzete. — Földrajzi Értesítő, 1964. 4. sz. 504—507. p.

Gazdag László: A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Térképtára. — Földrajzi Értesítő, 1965. 3. sz. 359—371. p. 2 t.

A Fővárosi Levéltár térképei. 1705—1918. Repertórium. Összeáll. Farkas Elemérné. Bp. Műv. Min. — LOK. Soksz. 1964. 300 p.

Gazdag László: Nógrád megye térképei. Balassagyarmat, Nógrád m. Múz. Ig. 1964. 190 p. /Nógrád megyei múzeumi füzetek 6./

Történelmi atlasz. Készítette és kiad. az Állami Földmérési és Térképészeti Hivatal, Kartográfiai Vállalat. Szerk. Csatáry László, Ormos Mária, Győrffy György stb. A térképészeti munkákat irányította Radó Sándor, Barsi Zoltán stb. Lezárva: 1960. augusztus 5. (Bp.) Házi soksz. 1964. 32 t.

II.

A HADMŰVÉSZET TÖRTÉNET ÁLTALÁNOS KÉRDÉSEI

Összefoglaló munkák

Altuhov, P.: A hadtörténelmi tapasztalatok és a hadügy fejlődése. — Zrínyi Miklós Katonai Akadémia Értesítője, 1965. 5. sz. 147—162. p. /Voenno-Isztoricseszkij Zsurnal 1965. 9. sz-ból./

Szentesi Ede: Találkozóharcok és találkozó ütközetek. Bp. Zrínyi K. 1965. 227 p. 5 térk.

Mészáros Ferenc: Emberek és fegyverek a csatatéren. (Hogyan függ össze a harcban az egyén, csapatrész, csapat moz-

gása az alkalmazott fegyverek minőségével.) [A görög falanxtól napjainkig.] — N, 1965. 39. sz. 8—9. p.

Ölvedi Ignác: Néhány gondolat a hadászati hadműveletek politikai céljáról. — HK, 1965. 3. sz. 554—559. p.

A szovjet fegyveres erők haderő- és fegyvernemeinek alkalmazása a Nagy Honvédő Háborúban. (Összeáll. Sörös Lajos.) — Ho, 1965. 10. sz. 84—89. p.

Száva Péter: A páncélos és gépesített csapatok alkalmazása a második világháború védelmi hadműveleteiben. — Ho, 1965. 1. sz. 70—78. p.

Perjés Géza: Lóra termett-e a magyar? A „huszárkérdés". — ÉT, 1965. 24. sz. 1107—1111., 25. sz. 1155—1159. p.

Malmos Endre: Csornai regrutanóták. — Soproni Szemle, 1965. 2. sz. 184—185. p.

Katona János: Tengeri csaták és ütközetek. — ÉT, 1965. 43. sz. 2034—2038. p.

Két ismeretlen magyar nyelvű sebészeti nyomtatvány. (Közli: Csillag István.) [Lumniczer Sándor írta az első magyar honvéd sebészorvosi könyvet /1849./] — Magyar Tudomány, 1965. 2. sz. 134—139. p.

Farádi László: Az egészségügyi szolgálat fejlődése különös tekintettel a katonai és polgári egészségügyi szervek közötti együttműködésre és a háborús kórházi ellátásra. 1. r. — Honvédorvos, 1965. 3. sz. 213—218. p.

Kittel, W.: Az egészségügyi szolgálat tapasztalatai a krétai hadműveletekben. (Ism. Kurucz Tibor.) — Honvédorvos, 1965. 3. sz. 220—222. p.
/Wehrmedizinische Mitteilungen 1960 7—8. sz.-ból./

Vártörténet

Radnai Lóránt: Az újjászülető Budavár. — ÉT, 1965. 51. sz. 2423—2429. p.

Czeglédy Ilona, Sz.: Jelentések és panaszos levelek a diósgyőri vár XVII. századi állapotáról. — A Herman Ottó Múzeum évkönyve. 4. köt. 77—86. p.

Nagy Emese: Az egervári vár építéstörténete. — Archaeológiai Értesítő, 1965. 2. sz. 192—206. p.

Pataki János Vidor: Az egri vár. A hazai műemlékvédelem történetéből. — Műemlékvédelem, 1964. 3—4. sz. 137—141., 222—226. p.

(Sándor Mária, G.): A gesztesi vár építéstörténete. (Folia archaeologica. A Magyar Nemzeti Múzeum évkönyve. 16. Szerk. Fülep Ferenc. Bp. Képzőműv. Alap, 1964.)

(Erdei Ferenc): A gesztesi vár helyreállítása. (Folia archaeologica. A Magyar Nemzeti Múzeum évkönyve. 16. Szerk. Fülep Ferenc. Bp. Képzőműv. Alap, 1964.)

Erdei Ferenc: A várgesztesi vár helyreállítása. — Műemlékvédelem, 1965. 4. sz. 204—211. p.

Sedlmayr János: A helyreállított kőszegi vár. — Műemlékvédelem, 1965. 2. sz. 65—77. p.

Gergelyffy András: A kőszegi Jurisich-vár építési korszakai. — Műemlékvédelem, 1964. 4. sz. 217—222. p.

Pamer Nóra: A sárvári vár védelmi rendszere. (Savaria. Vas megyei múzeumok értesítője. 1962. 2. köt. Szerk. Szentléleky Tihamér, Horváth Ernő. Szombathely. A Vas m. Múzeumok Igazgatósága, 1964.) 143—157. p.

Horler Miklós: A sümegi vár helyreállítása. — Magyar Építőművészet, 1965. 5. sz. 50—52. p.

Papp László: Szigetvár XVI—XVII. századi erősségrendszere és ábrázolásai. [Kaposvár], Somogy megyei ny. 1965. 213—255. p.
/Klny. a Janus Pannonius Múzeum 1965. évi évkönyvéből./

Mészöly Gábor: Szigetvár. — N, 1965. 37. sz. 8—9. p.

Károlyi Antal: A szombathelyi kerek-vár. — Műemlékvédelem, 1965. 4. sz. 195—199. p.

Vatyai földvárat ástak ki Lovasberényben. — Népszabadság, 1965. 133. sz. 6. p.

Zsiray Lajos: Zádor vára. — Műmelékvédelem, 1965. 2. sz. 111—114. p.

Rappoport, P. A.: Kárpátaljai középkori várak. — Archeaologiai Értesítő, 1965. 1. sz. 61—65. p.

Kanzlerz, Feliks: Középkori lengyel várak védelme és konzerválása. — Műemlékvédelem, 1965. 1. sz. 24—26. p.

Majewski, Alfred: Nedec — egy magyar vár Lengyelországban. — Műemlékvédelem, 1965. 2. sz. 88—103. p.

Mijatev, K.: Das Schloss der bulgarischen Zaren in Tarnovo. — Acta Archaeologica, 1965. 1—4. sz. 77—81. p.

Szepessy Géza: Olavinlinna vára restaurálása. — Műemlékvédelem, 1965. 4. sz. 225—228. p.

A haditechnika története

Nagy Ernő: A bumeráng. — ÉT, 1965. 46. sz. 2172—2175. p.

Szimán Oszkár: A görögtűz. — ÉT, 1965. 50. sz. 2387—2390. p.

Mészáros Ferenc: A fémek csatája. [A fémek szerepe a haditechnika fejlődésében az i. e. 1700 körüli évektől napjainkig.] — N, 1965. 30. sz. 8—9. p.

Mészáros Ferenc: Szúrd és vágd. A bronzkardtól a mai rohamkésig. — N, 1965. 52. sz. 20—21. p.

Koval, Václav: Élet és halál féme a vas. (Kov. zivota a smrti.) (Ford. Falvai Alfréd. [Kieg.] id. Petrik Ottó.) Bp. 1965. Táncsics K. 311 p.

Csillag Ferenc: A kézi lőfegyverek és a hadművészet. Bp. Zrínyi K. 1965. 139 p. 75 t.

Csatkai Endre: A salétromfőzés soproni múltjából. — SSz, 1965. 3. sz. 274—279. p.

(Temesváry Ferenc): Török tűzifegyverek Buda 1868. évi ostromából. (Folia archaeologica. A Magyar Nemzeti Múzeum évkönyve. 16. Szerk. Fülep Ferenc. Bp. Képzőműv. Alap. 1964.)

Rév Pál: A magyar repülés hőskorából. — Természettudományi Közlöny, 1965. 4. sz. 180—183. p.

Bertalan István: A bomba „karrierje". [A

légibombázás története.] — N, 1965. 25. sz. 8—9. p.

A haditechnika múltjából. Repülőtér a felhők felett. [Hordozógépek bevetése a második világháborúban. Írta:] K. I. N, 1965. 30. sz. 10—11. p.

Híres repülőgépek. XI. Vickers-Supermarine „Spitfire". [2. világháborús angol vadászrepülőgép.] — Repülés, 1965. 1. sz. 11. p.

Híres repülőgépek. XII. Lavocskin LAGG—1. [2. világháborús szovjet vadászgép.] [Írta:] Sz. J. — Repülés, 1965. 2. sz. 11. p.

Híres repülőgépek. XIV. Junkers Ju—52/3m. — Repülés, 1965. 4. sz. 11. p.

Híres repülőgépek. XV. Polikarpov I—16 „Rata". — Repülés, 1965. 5 sz. 11. p.

V[ajda] P[ál]: Egy nagyjelentőségű találmány elutasításának ötvenedik évfordulója. (Fonó Albert sugárhajtású lövedéke.) — Népszabadság, 1965. 39. sz. 9. p.

Ligeti György: A szovjet rakétatechnika történetéből. — Polgári Védelem, 1965. 8. sz. 15. p.

Tüzes nyilak. [Az első reaktív aknavető (katyusa) üteg és parancsnoka, Ivan Florov a Nagy Honvédő Háborúban.] — ISz, 1965. 17. sz. 97—104. p.

Vajda Péter: A figyelem középpontjában: az ellenrakéták. — Népszabadság, 1965. 189. sz. 5. p.

Csatahajó acélsodronyon. A Vasa-múzeum érdekességei... [Írta:] (—d—gy). — Lobogó, 1965. 29. sz. 5. p.

Hanke, Helmut: Az óceánok meghódítása. (Männer planken Ozeane.) (Ford. Vámosi Pál. — Függelék: Dezsényi Miklós: A magyar tengerészet és a dunai hajózás.) Bp. Táncsics K. 1965. 357. p. 32 t.

Zolnay László: A magyar hajózás múltjából. — Népszabadság, 1965. 245. sz. 13. p.

Tokai Gábor: A vegyiháborúk krónikája. 1—2. r. — Polgári Védelem, 1965. 3. sz. 16—17., 4. sz. 20—21. p.

Vörös László: Az első harc gáztámadásban. — ÉT, 1965. 20. sz. 928—931. p.

Szilvágyi Irén: A Vadásztölténygyár történetéből. — Fejér Megyei Szemle, 1965. 1. sz. 29—34. p.

III.

MAGYARORSZÁG HADTÖRTÉNELME

Helytörténeti munkák

Csepel története. [Írta] (Kubinyi András, Berend T. Iván stb.) Bp. Kossuth K. 1965. 500 p.

Szőke Sándor: Dombóvár. Pécs, Tempó soksz. 1965. 243 p.

Kovács János: Egy palóc falu az első világháború és az azt követő forradalmak idején. Adatok Kazár történetéből. — Palócföld, 122—125. p.

Kiskunhalas. Helytörténeti monográfia. (Kiad. a Kiskunhalasi Városi Tanács.) Szerk. Janó Ákos. Kiskunhalas, Bács-Kiskunm. ny. 1965. 396 p. 1 térk. [Bibliogr. 379—391. p.]

Páhi Ferenc — *Schneider* Miklós: Pusztaszertől — Pusztaszerig. Dokumentumok Csongrád megye történetéből. Szeged, Szegedi ny. 1965. 179 p. 4 t. /Csongrád megyei múzeumok füzetei 4./

Magyarország hadtörténelme a legrégibb időktől 1848-ig

Karácsonyi Béla: Tanulmányok a magyar—lengyel krónikáról. Szeged, Szegedi ny. 1964. 63 p. /Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta historica 16./

Rázsó Gyula: A zsoldosintézmény története Magyarországon a XIV—XV. században. Kandidátusi disszertáció tézisei. Bp. Akad. ny. 1965. 23 p.

Csapodi Csaba: Hunyadi János és Poggio Bracciolini. — Filológiai Közlöny, 1965. 1—2. sz. 155—158. p.

Bellér Béla: „Nem is gondoltak a szent háborúval..." A Dózsa-parasztháború vallási ideológiájáról. — Világosság, 1965. 2. sz. 70—77. p.

Dénes Gizella: Amerre II. Lajos és maradék serege menekül... — Vigilia, 1965. 5. sz. 317—320. p.

Bajor Nagy Ernő: A csudás bátorság vára. (Kőszeg.) — N, 1965. 38. sz. 10—11. p.

Perjés Géza: Zrínyi Miklós és kora. Bp. Gondolat, 1965. 390 p. 14 t. 2 térk. [Bibliogr. 379—385. p.]

Jenei Ferenc: Zrínyi Miklós, 1620—1664. Bp. Petőfi Irod. Múz. soksz. 1964. [1965.] 27 p. 16 t.

Jakab Géza: A Zrínyi rejtély. A... költő-hadvezér... küzdelmei... új Zrínyi-dokumentumok tükrében. [Szombathely], Vasm. ny. (1964), 99—112. p. /Klny. Életünk. 2. köt./

Köpeczi Béla: „Franciaország a birodalom megmentője és a kereszténység bajnoka". Az 1664-es török hadjárat és a vasvári béke francia szemmel. — Vasi Szemle, 1964. 4. sz. 502—521. p.

Donáth Regina: Egy törökkori forrásgyűjtemény az Egyetemi Könyvtár kéziratárában. (Az Egyetemi Könyvtár évkönyvei. — Annales Bibliothecae Universitatis de Rolando Eötvös nominatae. Szerk. Mátrai László, Tóth András, Vértesy Miklós. Bp. Tankönyvk. 1964.)

Ferenczi Imre: A török küzdelmek emléke Hajdú-Bihar (megye) mondahagyományában. (A Debreceni Déri Múzeum évkönyve 1962—1964. Szerk. Béres András. Debrecen, Alföldi ny. 1965.)

Békefi Antal: A vasi várak zenei élete a török megszállás idején. 1526—1686. — Vasi Szemle, 1965. 4. sz. 516—555. p.

Katona Imre: A Báthoryak, Batthyányak és Zrínyiek Habsburg-ellenes mozgalma a XVI. sz. második felében. (Savaria.

Vas megyei múzeumok értesítője. 1962. 2. köt. Szerk. Szentléleky Tihamér, Horváth Ernő. Szombathely. A Vasm. Múzeumok Igazgatósága, 1964. 159—174. p.)

Benda K(álmán): Der Hajduckenaufstand in Ungarn und das Erstarken der Stände in der Habsburgermonarchie. (Nouvelles études historiques publiées a l'occasion du 12. Congres International des Sciences Historiques par la Commission Nationale des Historiens Hongrois [Magyar Történeti Társulat]. Red.: D[ániel] Csatári, L[ászló] Katus, Á[gnes] Rozsnyói. Bp. Akad. K. 1965.)

Rácz István: A hajdúkérdés Bocskai István szabadságharca után. (Nagy András hajdúgenerális.) Báthory Gábor és a hajdúk. (Acta Universitatis Debreceniensis de Ludovico Kossuth nominatae — Series historica 3., 4. Szerk. Varga Zoltán. Bp. — Debrecen, Tankönyvk. — Alföldi ny. 1964—1965.)

Nagy László: Adalékok Bethlen (Gábor) hadseregének erkölcsi arculatához. — HK, 1965. 2. sz. 299—319. p.

Várkonyi Ágnes, R.: A jobbágyság osztályharca a Rákóczi-szabadságharc idején. — TSz, 1964. 2. sz. 338—377. p.

Kosáry Domokos: Pest megye a kuruckorban. (Pest megye múltjából. Tanulmányok. Szerk. Keleti Ferenc, Lakatos Ernő, Makkai László. Bp. Pestm. Tanácsa, 1965.)

Schmidt Lajos: Kuruckori igazolási eljárás. — SSz, 1965. 3. sz. 273—274. p.

Az 1848—1849. évi szabadságharc

Waldapfel Eszter, V.: A forradalom és szabadságharc levelestára. Összeáll. jegyz. és bev. — —. Bp. Gondolat, 1965. 607 p. /Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai 53./

Vas Zoltán: Esik eső karikára . . . Kossuth Lajos élete a világosi fegyverletételig. Bp. Szépirod. K. 1965. 694 p.

Urbán Aladár: A nemzetőrség és honvédség szervezése 1848 nyarán. Kandidátusi értekezés tézisei. Bp. Akad. ny. 1964. 15 p.

Urbán Aladár: A nemzetőrség és a honvédség felfegyverzésére irányuló erőfeszítések 1848 nyarán. — HK, 1965. 2. sz. 283—298. p.

Kelényi Ferenc: Sopron 1848-ban. Újabb adalékok a város 1848-as történetéhez. — SSz, 1965. 4. sz. 346—355. p.

Bözsöny Ferenc: Két korabeli amerikai újság 1848-ról és Kossuthról. — Ország Világ, 1965. 10. sz. 6. p.

Sz[epesi] F[erenc]: Vörössipkás közlegények (Nagy események — nagy évfordulók.) — ISz, 1965. 5. sz. 55—61. p.

Sasu, Dorothea: 1848—49 hőseinek román nyelvű körözőlevelei. — Magyar Könyvszemle, 1965. 3. sz. 227—230. p.

Andics E(rzsébet): August 1849. (Unbekannte Daten über die letzten Tage der ungarischen Revolution und des Freiheitskampfes vom 1848—1849.) (Nouvelles études historiques publiées a l'occasion du 12. Congres International des Sciences Historiques par la Commission Nationale des Historiens Hongrois [Magyar Történeti Társulat.] Red.: D[ániel] Csatári, L[ászló] Katus, Á[gnes] Rozsnyai Bp. Akad. K. 1965.)

Andics Erzsébet: 1849 augusztus. (Ismeretlen adalékok az 1848—49-es magyar forradalom és szabadságharc végnapjairól.) — Sz, 1965. 3. sz. 425—457. p. 3 t.

Andics Erzsébet: Ismeretlen adalékok a világosi fegyverletétel kérdéséhez. — A Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának Közleményei, 1965. 3. sz. 207—220. p.

Dolmányos István: Október 6. évfordulóján. Világostól Aradig. — Népszabadság, 1965. 235. sz. 8. p.

Világostól Aradig. Új dokumentumok október 6 előtörténetéhez. [Írta:] —n—. — Magyar Nemzet, 1965. 235. sz. 5 p.

Kuntár Lajos: Osztrák katonai bírósági ítélet Szombathelyen „zendületi irományok" miatt. — Vasi Szemle, 1965. 2. sz. 275—276. p.

Naszádos István: Ismeretlen Bem levél Sárváron. — Vasi Szemle, 1964. 4. sz. 594—596 p.

Varga János: Az áruló. (Megjegyzések Németh László Görgey-drámájához.) — TSz, 1964. 3—4. sz. 596—614. p.

Magyarország hadtörténelme 1850—1914

Kovács Endre: A Kossuth-emigráció forradalmi és demokratikus kapcsolatai. Doktori értekezés tézisei. Bp. Akad. ny. 1964. 26 p.

Szabad György: Teleki és Kossuth megítélése. — Népszabadság, 1965. 20. sz. 7. p.

Merényi László: Antimilitarista mozgalmak. Debrecenben az 1912—13. évi balkáni háború alatt. (A Debreceni Déri Múzeum évkönyve 1962—1964. Szerk. Béres András. Debrecen, Alföldi ny. 1965.)

Az első világháború

Galántai J(ózsef): Die Kriegszielpolitik der Tisza I[stván] — Regierung 1913—1917. (Nouvelles études historiques publiées a l'occasion du 12. Congres International des Sciences Historiques par la Commission Nationale des Historiens Hongrois [Magyar Történeti Társulat.] Red.: D[ániel] Csatári, L[ászló] Katus, Á[gnes] Rozsnyói. Bp. Akad. K. 1965.)

Galántai József: Der Sturz der Tisza-Regierung im Jahre 1917. (Annales Universitatis Scientiarum Budapestiensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio historica. — Tom. 7. Red. Z[oltán] Oroszlán. Bp. Áll. ny. 1965.)

Somogyi Pál: Árulás. Emlékezés az 1914-es júliusi napokra. [A szociáldemokrata vezetők nem mozgósítottak háborúellenes tüntetésre.] — Somogyi Néplap, 1965. július 25.

Nevelő Irén: A magyarországi munkásosztály helyzete és mozgalmai az 1. világ-

háború kezdetétől a Nagy Októberi Szocialista Forradalomig. Kandidátusi értekezés tézisei. Bp. Akad. ny. 1964. 18 p.

Nevelő Irén: A munkásosztály helyzete Magyarországon az első világháború idején (1914—1917). — Sz, 1965. 6. sz. 1206—1227. p.

A magyar munkásmozgalom története. 1914—1918. Az első világháború és a magyarországi munkásmozgalom. — Sz, 1965. 6. sz. 1161—1205. p.

Nagy Zsuzsa, L.: A párizsi békekonferencia és Magyarország. 1918—1919. [Kiad.] a Magyar Tudományos Akadémia, Történettudományi Intézet. Bp. Kossuth K. 1965. 309 p. 8 t. [Bibliogr. 285—294. p.]

Nagy Zsuzsa, L.: Az olasz érdekek és Magyarország 1918—1919-ben. — TSz, 1965. 2—3. sz. 256—274. p.

Nagy Zs[uzsa], L.: The mission of general Smuts to Budapest April, 1919. — AH, 1965. 1—4. sz. 163—185. p.

Az 1918. évi polgári demokratikus forradalom

Károlyi Mihály: Október napjaiban. — Népszabadság, 1965. 180. sz. 9. p. [— — Egy egész világ ellen c. művéből.]

Károlyi Mihályné: Károlyi Mihály októbere. — Tiszatáj, 1965. 10. sz. 799—804. p.

Hajdu T(ibor): Mirnaja pobeda revoljucij v Vengrii i bor'ba za nezaviszimoszt' (1918—1919.) (Nouveles études historiques publiées a l'occasion du 12. Congres International des Sciences Historiques par la Commission Nationale des Historiens Hongrois [Magyar Történeti Társulat.] Red.: D[ániel] Csatári, L[ászló] Katus, Á[gnes] Rozsnyói. Bp. Akad. K. 1965.)

Farkas Dezső: A két forradalom Bihar megyei történetéhez. (1917—1919.) Bp. Akad. K. 1965. 108. p. /Értekezések a történeti tudományok köréből. U. S. 36./

Farkas Gábor: Adalékok Csákvár történetéhez (1918—19). — Fejér Megyei Szemle, 1965. 1. sz. 17—20. p.

A Magyar Tanácsköztársaság hadtörténelme

Balogh János, K.: Tolna megye a Magyar Tanácsköztársaság időszakában. (Szekszárd), MSzMP Tolnam. Biz. 1964. 256. p.

Békés István: A jászberényi vöröskatona. Ismeretlen részletek Székely Mihályról. — N, 1965. 27. sz. 12. p.

Gede Márton: Vörös őrségen — negyvenhat éve. — Ország Világ, 1965. 11. sz. 2. p.

Gellért Tibor: Adalékok a magyar polgári demokratikus forradalom és a Tanácsköztársaság légierejének történetéhez. — HK, 1965. 3. sz. 502—523. p.

Lenin, [Vladimir Il'ics]: Magyarországról. [Szemelvények.] 2. átd. kiad. Bp. Kossuth K. 1965 198. p. 3. t. /A marxizmus—leninizmus klasszikusainak kiskönyvtára 6. [17.]/

Liptai Ervin: A Magyar Tanácsköztársaság. Bp. Kossuth K. 1965. 475. p. 16. t. //Népszerű történelem./

Molnár István: Az utolsó komp. [Komócsin Antal emlékezése a Mindszent melletti harcokra, 1919 nyarán.] — N, 1965. 11. sz. 3. p.

Molnár István: Veterán pilóták. (Szejkovits Ede és Szisszel József vöröspilóták visszaemlékezése 1919-re.) — N, 1965. 16. sz. 16. p.

Szántó Mihály: 1919-re emlékezünk. — Honvédségi Szemle, 1965. 3. sz. 1—4. p.

Szántó Zoltán: Az Első Nemzetközi Vörösezred. Részlet a szerző önéletrajzának új kötetéből. — Valóság, 1965. 5. sz. 88—94. p.

A Tanácsköztársaság 1919. március 21. — augusztus 1. [A készülő párttörténeti tankönyv V. fejezetének tervezete.] — PK, 1965. 4. sz. III—XLVI. p.

A Tanácsköztársaság közkatonái. [Írta:] —s —f. (Nagy események — nagy évfordulók.) — ISz, 1965. 5. sz. 61—65. p.

Berkes Ferenc (1893—1919). — Petőfi Népe, 1965. november 14. [A Kecskeméten állomásozó 1. hadtest politikai biztosa, korábban Móra Ferenc újságírótársa Szegeden. Az orgoványi erdőben halt mártírhalált.]

Magyarország hadtörténelme 1919—1939

Kerekes L[ajos]: Akten zu den geheimen Verbindungen zwischen der Bethlen—Regierung und der österreichischen Heimwehrbewegung. — AH, 1965. 1—4. sz. 299—339. p.

Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához. 1936—1945. Szerk. Zsigmond László. 2. Ádám Magda: A müncheni egyezmény létrejötte és Magyarország külpolitikája. 1936—1938. [Kiad.] a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézet. Bp. Akad. K. 1965. 1029 p.

Godó Ágnes—*Sztana* Béla: A Horthy-rendszer katonai ideológiája. Bp. Zrínyi K. 312 p. 1. t. [Bibliogr. 299—313. p.]

Godó Ágnes—*Sztana* Béla: „Nemzetnevelés" és „nemzetvédelem". Horthysta törekvések a nemzet háborús felkészítésének erkölcsi, politikai biztosítására. — HK, 1965. 3. sz. 451—481. p.

Magyar önkéntesek a spanyol polgárháborúban

Árkus József: Tűztengerben. [Zalka Máté életrajzi regénye.] Ill. Szőnyi Gyula.) Bp. Zrínyi K. 1965. 152 p. (Fegyver a munkáskézben.)

Kékesdi Gyula: Madrid határán. (Szabó Sándor) [a 11. nemzetközi brigád harcosa.] — Népszabadság, 1965. 239. sz. 6. p.

Magyarország a második világháborúban

Előzmények, diplomáciai, politikai, katonai történet

Ránki György: A Teleki-legenda és a történelmi igazság. — Magyar Nemzet, 1965. 12. sz. 5. p.

Horthy Miklós: Titkos iratai. Sajtó alá rend. magy. és jegyz.: Szinai Miklós, Szűcs László. [Kiad. a] Magyar Országos Levéltár. 3. kiad. Bp. Kossuth K. 1965. 533. p. 14. t.

Horthy Miklós. The confidential papers of admiral Horthy. (Prepared for the press, intr. by Miklós Szinai, László Szűcs. [Ed.]: Hungarian National Record Office.) Bp. Corvina, 1965. XXII, 439 p. 21 t.

Nándori Pál: Adalékok Magyarországnak a 2. világháborúba való belépéséhez. (A Budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam és Jogtudományi Karának actái. — Acta Facultatis Politico-iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestiensis . . . 6. köt. 1. füz. Bp. Tankönyvk. 1964.)

László Miklós: Horthyék hadbaléptek. I—II. r. — Esti Hírlap, 1965. 84. sz. 3., 85. sz. 5. p.

Kun József: A német hadvezetés magyarországi politikájához. 1941. március—július. — Sz, 1965. 6. sz. 1228—1246. p.

Juhász Gyula: Magyarország hadbalépése Nagy-Britannia és az Amerikai Egyesült Államok ellen. — TSz, 1965. 1. sz. 61—87. p.

Lovas Gyula: Sopron vasútjai a második világháborúban. — SSz, 1965. 1. sz. 14—31. p.

Történelem dobszóra. (Bakonyszentiván, Homokbödöge és Vörösberény községek dobolási szövegeiből. 1938—1946.) Összeáll. Pünkösti Árpád. — Valóság, 1965. 7. sz. 68—73. p.

[*Belomesztnov*] Bjelomesztnov, E.: Itt vagyok István! [Emlékezés V. V. Szokolov géppuskásra és az 1942. évi doni harcokra.] — N, 1965. 10. sz. 12—13. p.

Bajcsy-Zsilinszky dokumentumok. (Közli: Rozsnyói Ágnes.) I. A Független Kisgazda, Földmunkás és Polgári Párt emlékirata Magyarország külpolitikai és belpolitikai kibontakozásáról Kállay Miklós miniszterelnökhöz. (1943. július 31.) — II. Bajcsy-Zsilinszky Endre levele Kállay Miklós miniszterelnökhöz 1944 februárjában. — Sz, 1965. 1—2. sz. 172—205. p.

Karsai Elek: A budai Vártól a gyepűig. 1941—1945. Bp. Táncsics K. 1965. 759 p. 64 t.
[A Kossuth Rádió azonos c. előadássorozatának anyaga.]

Lackó Miklós: A magyarországi nyilas mozgalom 1935—1944. — ÉT, 1965. 38. sz. 1805—1808., 39. sz. 1852—1855. p.

Welser Tibor: 37 nap a kolozsvári „főhadiszálláson". (Egy segédtiszt naplója.) — HK, 1965. 3. sz. 566—602. p.

Ránki Gy[örgy]: The German occupation of Hungary. — AH, 1965. 1—4. sz. 261—283. p.

Lévai Béla: A Várban történt 1944. március 19-én. Az „udvarlaki őrség" parancsnokának naplója. — N, 1965. 11. sz. 6. p.

A horthysta diplomácia előzetes fegyverszüneti tárgyalásai Bernben, 1944 augusztusának végén és szeptember havában. [Közli:] Csima János. — HK, 1965. 4. sz. 730—735. p.

Ölvedi Ignác: A honvéd vezérkar 1944. szeptember 4-i memorandumának vitájához. — HK, 1965. 4. sz. 680—697. p.

Tóth Sándor: A horthysta klikk 1944. október 15-i kiugrási kísérletéről. — HK, 1965. 3. sz. 401—424. p.

Pethő Tibor: A „Páncélököl" és a kiugrási kísérlet. A hadtörténelem válaszai kétévtizedes kérdésekre. — Magyar Nemzet, 1965. 203. sz. 7. p.

Pintér István: A Maus-akció — Höttl kézjegyével. 1. Berani küldetése. 2. A „partizánok" küldötte. 3. Az akció befejeződik. — Népszabadság, 1965. 135. sz. 6., 136. sz. 6., 137. sz. 10. p.

Herczegh Géza: A moszkvai fegyverszüneti egyezmény megkötésének jelentősége. — Állam és Igazgatás, 1965. 2. sz. 97—101. p.

Molnár István: A Gyepüszállás parancsa . . . Dokumentumok a nyilasok utolsó rendeleteiből. — N, 1965. 10. sz. 6—7. p.

Kunszery Gyula: A nyilas sajtó budai végvonaglása. Amikor Pest már felszabadult. Nyilas maszlag, náci áfium. — Magyar Nemzet, 1965. 17. sz. 5. p.

Hiller István: Sopron a fasiszta sajtó tükrében. (1944. október 15—1945. április 4.) — SSz, 1965. 2. sz. 97—114. p.

Berta Jenő: Sopron 1945. A fasizmus végnapjai, a népi demokratikus államiság kezdetei. — SSz, 1965. 1. sz. 2—14. p.

Hazánk felszabadulása

Tóth Sándor: A szovjet hadsereg felszabadító harcai Magyarországon. Bp. Zrínyi K. 1965. 393 p.

Tóth Sándor: A Szovjet Hadsereg felszabadító harcai Magyarországon. Kandidátusi értekezés tézisei. Bp. Akad. ny. 1965. 18 p.

A magyarországi felszabadító hadműveletek. 1944—1945. (Ford. Auer Kálmán, Székely Béla. [Bev.] Csémi Károly.) Bp. Zrínyi K. 1964, 140 p.
[Szemelvények a Nagy Honvédő Háború története — Isztorija Velikoj Otecsesztvennoj vojnü Szovetszkogo Szojuza 1941—1945 — c. műből.]

Zaharov, M.: A szovjet hadművészet a ma-

gyarországi felszabadító hadműveletekben. (A 2. Ukrán Front tapasztalatai alapján.) — HK, 1965. 2. sz. 320—332. p.

Godó Ágnes: Az 1944—45. évi magyarországi hadműveletek. (Hazánk felszabadulásának katonai története.) — Pártélet, 1965. 4. sz. 20—29. p.

Godó Ágnes: Drávától a Muráig. Az 1. Bolgár Hadsereg harcai Magyarországon 1944—1945. Bp. Zrínyi K. 1965. 249 p. 4. t. 2. térk.

Szabó Balázs: Magyarország teljes felszabadítása és a magyarországi hadműveletek hadművészeti tanulságai. — Ho, 1965. 3. sz. 31—34. p.

Tóth Sándor: A szovjet hadsereg oldalán. Román, bolgár és jugoszláv csapatok részvétele hazánk felszabadításában. — Magyar Nemzet, 1965. 74. sz. 5. p.

Román katonák a magyarországi felszabadító harcokban. — Ország Világ, 1965. 10. sz. 6. p.

A szovjet hadsereg felszabadító hadműveletei Magyarországon. — Népszabadság, 1965. 80. sz. 12—13. p.

Pethő Tibor: A magyarországi felszabadító hadműveletek. — Magyar Nemzet, 1965. 44. sz. 7. p.

Mészöly Gábor: A magyarországi felszabadító hadműveletek. — N, 1965. 13. sz. 4—5. p.

Történelem — hangszalagon. Összeáll. Karsai Elek. (1944 szeptember—1945 április.) — Valóság, 1965. 4. sz. 1—14. p.

Karsai Elek: Dokumentumok Magyarország felszabadulásának történetéhez. — Levéltári Közlemények, 1965. 1. sz. 139—170. p.

Karsai Elek: Két Magyarország. — Kortárs, 1965. 3. sz. 377—384., 4. sz. 529—534., 5. sz. 709—714., 7. sz. 1053—1060., 8. sz. 1218—1223., 12. sz. 1860—1864. p. [Előadássorozat a rádióban Magyarország felszabadulásáról kortársak élményanyagának felhasználásával.]

Két évtized. Dokumentumok, szemelvények, adatok és tények felszabadult hazánk történetéből. (A cikksorozatot készítették: Almási István, Faragó Jenő stb.) 1—29. r. — Népszabadság, 1965. 49—60. sz. 7., 62—67. sz. 7., 69—79. sz. 7. p.

Hadműveletek Budapest körülzárásáig

Ölvedi Ignác: Harcok Debrecen előterében. (Részlet a szerző „Tiszántúl felszabadítása" c. kandidátusi értekezéséből.) — Alföld, 1965. 4. sz. 47—56. p.

Ölvedi Ignác: Harccselekmények a debreceni hadművelet második szakaszában. (1944. október 13—20.) (Részlet a szerző „Tiszántúl felszabadítása" c. kandidátusi értekezéséből.) — HK, 1965. 1. sz. 12—36. p.

Ölvedi Ignác: Harccselekmények Debrecen felszabadítása után. (Részlet a szerző „Tiszántúl felszabadítása" c. kandidátusi értekezéséből.) — HK, 1965. 2. sz. 219—238. p.

A tűz parancsnoka. (Jevgenyij Ljutikov gárdahadnagy hősi halála Püspökladány mellett 1944 október 8-án.) — N, 1965. 12. sz. 7. p.

20 évvel ezelőtt történt. Dokumentumok és visszaemlékezések az új Magyarország megszületéséről. [MOKAN Komité röpirata, részletek szovjet hadműveleti naplóból Debrecen és környéke felszabadításáról stb.] Közli: Rácz Béla és Strassenreiter Erzsébet. — Társadalmi Szemle, 1965. 1. sz. 44—49. p.

Ujvári Imre László: Kozákok, apró lovakon. [A 2. Ukrán Front gépesített lovascsoportjának hadtestei a magyarországi harcokban.] — N, 1965. 7. sz. 7. p.

Ujvári Imre László: Kürkin apó meg a többiek. [A 2. Ukrán Front gépesített lovascsoportjának 5. hadteste a magyarországi harcokban.] — N, 1965. 8. sz. 7. p.

Szabó Ferenc: A felszabadult Magyarország első kommunista napilapja, a Népakarat. (Orosháza, 1944. október 15—20.) — Magyar Könyvszemle, 1965. 1. sz. 43—47. p.

Borus József: Felszabadító hadműveletek Borsod-Abaúj-Zemplénben (1944. november 6—december 24.) (Történelmi évkönyv. Kiad. a Magyar Történelmi Társulat, Borsod-Zempléni Csoport. Szerk. Deák Gábor. Miskolc, Borsodm. ny. 1965.) /A Magyar Történelmi Társulat Borsod-Zempléni Csoportja könyvtára 2. [Bibliogr. a tanulmányok végén.]

Borus József: Felszabadító hadműveletek Borsod-Abaúj-Zemplénben (1944. november 6—december 24.) Miskolc, Borsodm. ny. 1965. 185—196. p. /Klny. a Történelmi Évkönyv 1965. évi számából./

Nagy József: Heves megye felszabadulása. Eger, Borsodm. ny. 1965. 291—309. p. Klny. Az Egri Tanárképző Főiskola évkönyve 3./

Jakab Emil: A legnagyobb évfordulóra. [Heves megye felszabadulása 1944 végén.] — Polgári Védelem, 1965. 12. sz. 19. p.

Welther Dániel: A felszabadulás előestéje Kecskeméten. Kecskemét, MHS. [1965.] 27 p.

Pataki Ferenc: Front a város körül. (A Cegléd járás és Cegléd város felszabadulásának története.) Cegléd, Kossuth Múz. 1965. 89 p. 3 t. /Ceglédi füzetek 14./

Boros István: Tizennégy nap. Pécs, 1944. november 23—december 5. — Jelenkor, 1965. 2. sz. 135—138. p.

Csuka Zoltán: Téli vihar a Mecsek fölött. [A németek drávai hídfőállásának felszámolása 1945-ben.] — Élet és Irodalom, 1965. 14. sz. 9. p.

Csuka Zoltán: Viharban. Feljegyzések 1944—45-ből. 2. r. — Jelenkor, 1965. 5. sz. 433—438. p.

Sződy Szilárd: Pécs—Baranya felszabadulása a korabeli napilapok tükrében, 1944. december—1945. szeptember. Pécs, Révai ny. 1965. 30 p. /Dunántúli dolgozatok. A Pécsi Pannonius Múzeum kiadványai 2./

Szabadság és új rend született. [Baranya megyei községek felszabadulásának, fejlődésének története.] — Művelődési Tájékoztató, 1965. március, 83—94. p.

Budapest felszabadítása

Szabó Balázs: Az ellenség felmentési kísérleteinek elhárítása és Budapesten bekerített csoportosításának felszámolása (1944. december 29—1945. február 13.) — Ho, 1965. 1. sz. 63—69. p.

Dutkin, A.: A „Budapesti" Gárdahadtest harca Budapestért. — Magyar Nemzet, 1965. 38. sz. 7. p.

Csima János: A 7. román hadtest a Budapest felszabadításáért vívott harcokban. (Részletek a szerző „Román csapatok a magyarországi felszabadító harcokban" c. kéziratban elkészült művéből.) — HK, 1965. 1. sz. 37—63. p.

Tóth Sándor: Budapest felszabadítása. — Magyar Nemzet, 1965. 37. sz. 5. p.

László Miklós: A befejező csata. [Budapest felszabadítása.] — Esti Hírlap, 1965. 49. sz. 3. p.

[Kapilevics] Kapiljevics, Ja. B.—*Potulov,* B. M.: A 2. és 3. Ukrán Front egészségügyi biztosításának néhány kérdése a budapesti hadműveletben. — Honvédorvos, 1965. 2. sz. 84—93. p. /Voenno-Medicinszkij Zsurnal 1965. 2. sz.-ból./

Vajda Péter: Felderítők nyomában. Budapest felszabadításának eddig ismeretlen hőstettei. (Viktor Kalganov, Alekszej Csheidze.) — Népszabadság, 1965. 132. sz. 10—11. p.

Kende János: Budapest felszabadulása. — Munka, 1965. 2. sz. 19. p.

Papp István: A budapesti hadművelet és a korabeli soproni nyilas sajtó. — SSz, 1965. 3. sz. 240—244. p.

Baróti Géza: Pest, 1945. január 18.—1965. január 18. „Több kenyér, mint lövedék". — Magyar Nemzet, 1965. 14. sz. 7. p.

László Miklós: Pest szabad. — Esti Hírlap, 1965. 13. sz. 3. p.

Török Júlia: 1945. január 24. Az első katonai pontonhíd a pesti Dunán. — Magyar Nemzet, 1965. 20. sz. 5. p.

Baktai Ferenc: Csata Budáért. [A felszabadulás 20. évfordulójára.] — Népszava, 1965. 37. sz. 3. p.

Húsz év múltán. Pfeffer—Wildenbruch dühöng. — Lobogó, 1965. 4. sz. 5. p.

Barkovits István: Generális a kanálisban. [Pfeffer—Wildenbruch SS vezérezredes kitörési kísérlete a budai várból.] — N, 1965. 13. sz. 17. p.

László Miklós: Csönd Budán . . . Az Ostrom-utca ostroma. — Esti Hírlap, 1965. 31. sz. 3. p.

Illés Sándor: Az utolsó napok Budán. — Magyar Nemzet, 1965. 38. sz. 7. p.

Bihari Mór: Óbuda felszabadulása és küzdelme az életért. Bp. MSZMP III. ker. Pártbiz. 1965. 99 p.

Húsz év múltán. Budapest szabad. — Lobogó, 1965. 6. sz. 5. p.

Reményi—Gyenes István: „Ez az ő emlékművük is". — Ország Világ, 1965. 10. sz. 7. p.
[A Gellérthegyi Szabadság-szobor katonamodelljéről. — (Vaszilij Mihajlovics Golovcov.)]

A Budai Önkéntes Ezred részvétele Budapest felszabadításában

Vadász Ferenc: Házak, harcok, emlékek. Húsz éve alakult meg a Budai Önkéntes Ezred. — Népszabadság, 1965. 34. sz. 4—5. p.

Szovjet zászló mellett magyar lobogó. Emlékezés a Budai Önkéntes Ezred hőseire. [Írta:] L. L. — Szolnok megyei Néplap, 1965. február 12. — Vas Népe, 1965. február 13.

Lakatos István: Visszaemlékezés a Budai Önkéntes Ezred harcaira. — Ho, 1965. 3. sz. 35—38. p.

Lakatos Ernő: 180 napig dörgött az ágyú. A Budai Önkéntes Ezred. — ISz, 1965. 3. sz. 28—35. p.

Bertalan István: A Budai Önkéntes Ezred. [Tóth Endre ezredes — egykori tizedes — visszaemlékezése az ezred megalakulására és harcaira.] — Szabad Föld, 1965. április 4.

Molnár István: Hosszú volt az út Budáig. [Gyovai Pál visszaemlékezése a Budai Önkéntes Ezred harcaira./ — N, 1965. 9. sz. 10. p.

Haypál Tibor: Csanádpalotától Ágfalváig. 6. r. Két győzelmi lobogó a Vár ormán. Magyar és szovjet katonák közös harcai Buda felszabadításáért. — Munkás-őr, 1965. 2. sz. 6—7. p.

Húsz éve történt: Magyarok a felszabadító Szovjet Hadsereg oldalán. [Írta:] Sz. I. — Ország Világ, 1965. 5. sz. 3. p. /A Budai Önkéntes Ezredről és az új magyar hadseregről./

Húsz év múltán. Vörös szalag a katonasapkán. [A Budai Önkéntes Ezred harcai.] — Lobogó, 1965. 5. sz. 5. p.

20 évvel ezelőtt történt. Dokumentumok és visszaemlékezések az új Magyarország megszületéséről. (A Budai Önkéntes Ezred egyik rajparancsnokának visszaemlékezése egységének harci tevékenységéről stb.) Közli: Strassenreiter Erzsébet és Rácz Béla. — Társadalmi Szemle, 1965. 2. sz. 61—64. p.

Györkei Gábor: Érettségi tétel — húsz év előtt. — Ország Világ, 1965. 8. sz. 28. p. /A Budai Önkéntes Ezred történetéhez./

Tóth Sándor: 83 kitüntetés Budapestért. [A Budai Önkéntes Ezred részvétele Buda felszabadításában.] — N, 1965. 6. sz. 3. p.

Felavatták a Budai Önkéntes Ezred emlékművét. — Népszava, 1965. 37. sz. 4. p.

Dunántúli hadműveletek — Budapest körülzárásától az ország teljes felszabadulásáig

Puzirevszkij, M.: Elmesélem fiataljainknak a hősi napok történetét. [Egy szovjet ezred harcai 1944 december—1945 március között a Vértes hegységben.] — Népszabadság, 1965. 29. sz. 9. p.

Lakatos Ernő: 180 napig dörgött az ágyú. A Pilisi hegyekben. [Epizód a felszabadító harcokból.] — ISz, 1965. 2. sz. 13—17. p.

Rázsó Gyula: A „Késői szüret"-től az „Er-

dei ördög"-ig. 1945 január—március. A német hadműveletek kudarca Magyarországon. — ÉT, 1965. 7. sz. 291—296. p.

Tóth Sándor: Az 1945 márciusi balatoni német ellentámadás előzményei és a 3. Ukrán Front védelmi hadműveletének terve. — HK, 1965. 1. sz. 64—86. p.

Szanati József: A balatoni védelmi hadművelet. — Ho, 1965. 3. sz. 23—30. p.

A fasiszta csapatok ellentámadásának elhárítása a Balaton körzetében. — A Hazáért, 1965. 12. sz. 10—11. p.

Húsz év múltán. A hitlerista ellentámadás összeomlik. — Lobogó, 1965. 9. sz. 5. p.

Borus József: Fejér megye felszabadítása. — Fejér Megyei Szemle, 1965. 2. sz. 5—24. p.

Húsz év múltán. Haláltánc a Dunántúlon. — Lobogó, 1965. 11. sz. 5. p.

Karasztojanov, A.: Húsz év történt: Bolgár katonák Magyarországon. — Ország Világ, 1965. 2. sz. 7. p.

Godó Ágnes: A III. bolgár hadtest csapatainak védelmi harcai Somogy megye területén. /1945. március 6—20./ (Részlet az 1. Bolgár Hadsereg 1945. évi márciusi védelmi harcainak történetéből.) — HK, 1965. 1. sz. 87—104. p. 1 t.

Godó Ágnes: Tavasszal a Drávánál. [Bolgár csapatok részvétele Magyarország felszabadításában.] — N, 1965. 11. sz. 11. p.

Lakatos Ernő: 180 napig dörgött az ágyú. Együtt a vörös zászló alatt. [Román és bolgár katonák a magyarországi felszabadító harcokban.] — ISz, 1965. 5. sz. 47—54. p.

Újvári Imre László: „Itt a német nem megy át!" [Epizód a Somogy megyei harcokból.] — ISz, 1965. 6. sz. 15—20. p.

Széni Imre: Októbertől — májusig. Zala megye felszabadulása. (1945. március 2-től április 3-ig.) Zalaegerszeg, [Zala m. ny.] 1965. 45. p.

Haypál Tibor: Csanádpalotától Ágfalváig. 7. r. Egy perccel a szabadság születése előtt. Az utolsó harcok a nyugati határvidéken. — Munkásőr, 1965. 3. sz. 10—11. p.

Húsz év múltán. Egy verebi lány hőstette. [Hogyan mentette meg Barna Mária egy sebesült szovjet harcos életét?] — Lobogó, 1965. 7. sz. 5. p.

Vitányi Iván: Az utolsó nap az utolsó községben. [Az utolsó magyar község, Nemesmedves felszabadulása.] — Élet és Irodalom, 1965. 14. sz. 5. p.

László Miklós: Magyarország felszabadítása befejeződött. — Esti Hírlap, 1965. 51. sz. 3. p.

Lakatos Ernő: 180 napig dörgött az ágyú. Vérrel szerzett szabadság. [Szovjet katonák hőstettei a magyarországi felszabadító harcokban.] — ISz, 1965. 4. sz. 50—56. p.

Húsz év múltán. Egész Magyarország szabad. — Lobogó, 1965. 13. sz. 5. p.

Magyarország teljes felszabadítása. A szovjet csapatok támadása Bécs irányába. — A Hazáért, 1965. 13. sz. 4—5. p.

Sztana Béla: Szabadságunk hajnalán. — HK, 1965. 1. sz. 3—11. p.

Visszaemlékezések

Andrjusenko, Sz(ergej) A(lekszandrovics): A Duna hullámai. (— visszaemlékezései a 23. bratislavai hadtest magyarországi és csehszlovákiai harcaira.) (1. rész.) — HK, 1965. 4. sz. 702—721. p.

Antonescu altábornagy. [Budapest egyik felszabadítója emlékezik a magyarországi harcokról 1944—45.] — Esti Hírlap, 1965. 81. sz. 3. p.

Baktai Ferenc: Ballada a katonákról I. Légy hozzájuk jó anya, föld! [Névtelen orosz katonasírok Somogyban.] — Népszava, 1965. 62. sz. 3. p.

Baktai Ferenc: Ballada a katonákról II. A Tenkes oroszlánjai. [Harkányiak emlékeznek a felszabadító szovjet katonákra.] — Népszava, 1965. 65. sz. 3. p.

Baktai Ferenc: Ballada a katonákról [III.] Csata Mátyás vára körül. [Várpalotaiak emlékeznek a felszabadító harcokra.] — Népszava, 1965. 69. sz. 3. p.

Beszélgetés régi pártmunkásokkal a szabadság első napjairól. Közli: Karsai Elek. — Társadalmi Szemle, 1965. 2. sz. 65—69., 3. sz. 66—70., 4. sz. 130—133. p.

Emlékek a felszabadulásról. (Interjú Nyers Rezsővel.) — Valóság, 1965. 4. sz. 15—19. p.

Fábián Ferenc: „A magyar felszabadulás a mi hajnalunk is". Egykori lengyel menekültek emlékeznek. — Népszabadság, 1965. 76. sz. 2. p.

Gellért Gábor: Szentestől Kőszegig. [Szemtanúk emlékezése 20 év távlatából a felszabadító harcokra.] — Magyarország, 1965. 7. sz. 16—17. p.

Hegedüs Ferenc: Katona Gyula, a szovjet katona. [A szovjet csapatokkal Kecskeméttől Pozsonyig.] — N, 1965. 2. sz. 6—7. p.

Kovács Béla: 20 éve történt. Egy pilóta (Andrej Guszatnyikov) emlékei. — Ország Világ, 1965. 11. sz. 3. p.

Körmendy István: A tábornok emlékei. [Afonyin altábornagy visszaemlékezése a magyarországi eseményekre.] — N, 1965. 7. sz. 3. p.

[Afonin] Afonyin, I. M.: Harc Budapest felszabadításáért. — Népszabadság, 1965. 38. sz. 3. p.

Kovács Béla: Lőrinci bimbó, szolnoki virág. — Ország Világ, 1965. 12. sz. 7. p. [Afonyin, Ivan Mihajlovics altábornagy visszaemlékezése.]

Lakatos Ernő: 180 napig dörgött az ágyú. Egy frontkatona naplójából [a magyarországi harcokról.] — ISz, 1965. 6. sz. 33—40. p.

Lemes, P. J.: Nem törte meg akaratunkat se kegyetlenség, se túlerő. Budapest felszabadításában részt vett harcos visszaemlékezése. — Népszabadság, 1965. 23. sz. 9. p.

Lévai Béla: Húsz éve történt. Egy újság születése. [A Magyar Újság, a szovjet hadsereg magyar nyelvű lapja.] — A Hazáért, 1965. 4. sz. 10. p.

Agitgránátok a lövészárok fölött. [Lévai Béla útja Budapestig a szovjet hadsereg magyar nyelvű újságjának munkatársaként.] — N, 1965. 4. sz. 11. p.

Macavei, A.: Húsz éve történt. Román katonák harca Magyarország területén az antifasiszta háborúban. — A Hazáért, 1965. 10. sz. 11. p.

Nagy Károly: Hárman a százharmincezerből. [Bolgár katonák visszaemlékezése a Dráva menti harcokra.] — Népszabadság, 1965. 46. sz. 7. p.

Nemes János — *Horváth* József: Felszabadítók. 1—4. r. [Szovjet, román, bolgár és jugoszláv katonák visszaemlékezései.] — Népszabadság, 1965. 43. sz. 7., 44. sz. 7., 45. sz. 7., 46. sz. 7. p.

Pana, Ion: A Maros mentén harcoltunk. — N, 1965. 9. sz. 13. p.

[Pliev] Plijev, I. A.: A Tisza völgyében. (Visszaemlékezés.) — HK, 1965. 1. sz. 139—160. p. 1 térk.

Rajna Béla: A tábornok. /Vaszilij Kotov, a szovjet légierő tábornokaként részt vett a magyarországi harcokban. — Riport./ — Ország Világ, 1965. 7. sz. 3. p.

Sarohin, M.: Az 57. hadsereg a Magyarország felszabadításáért vívott harcokban. (Visszaemlékezés.) — HK, 1965. 1. sz. 161—168. p.

Slemin, I.: Magyarország felszabadítása. — Honvédségi Szemle, 1965. 3. sz. 43—47. p. /Voennüj Vesztnik 1964. 12. sz.-ból./

Soós Gyula: Hőstett a barátság jegyében. [Szovjet katonákat rejtegető magyar család.] — ISz, 1965. 6. sz. 21—25. p.

A szabadság hajnalán. (Visszaemlékezések. Összeáll. és szerk. Lányi Ernőné, Nagy Éta, Petrák Katalin.) [Kiad.] az MSZMP Központi Bizottságának Párttörténeti Intézete. Bp. Kossuth K. 1965. 393 p.

Szebelkó Imre: Marsallok és közkatonák. — Ország Világ, 1965. 13. sz. 5. p.

Tamási Mihály: Végig Magyarország földjén. — Aki fegyvert fogott a szabadságért. [Krupiczer Ferenc, a Vörös Hadsereggel együtt harcoló huszár emlékei.] — Csongrád megyei Hírlap, 1965. február 27., 28., március 2.

„Mintha tegnap történt volna..." [Krupiczer Ferenc visszaemlékezése a felszabadítási harcokra.] — Lobogó, 1965. 5. sz. 3. p.

Újvári Imre László: A gazda mosolyog. [P. F. Zajcsenko, a 62. gárdalövész-hadosztály felderítőjének és V. N. Silak gárdafőhadnagynak visszaemlékezése a magyarországi harcokra.] — N, 1965. 9. sz. 7. p.

Újvári Imre László: A magyar mama. [A mezőszilasi Bodányi néni, a sebesült F. M. Makszimovics gárdafőhadnagy ápolója.] —N, 1965. 4. sz. 7. p.

Újvári Imre László: Szovjet sebesült a fasiszták mögött. [Hogyan mentette meg Zsóri István Kologyinszkij harcost.] — N, 1965. 5. sz. 7. p.

Zaharov, M. V.: Hogyan szabadította fel Magyarországot a szovjet hadsereg. — Magyar Nemzet, 1965. 80. sz. 9. p.

Zaharov, M.: Magyarország szabadsága harcokban született. — Ho, 1965. 3. sz. 5—8. p.

Ellenállási mozgalom és partizánharcok

Kállai Gyula: A magyar függetlenségi mozgalom. 1936—1945. 5. átd. kiad. Bp. Kossuth K. 1965. 330 p. 10 t.

Harsányi János—*Pintér* István: A magyar nép részvétele az ellenállási mozgalomban. [A magyar küldöttség referátuma az ellenállási mozgalom történetével foglalkozó történészek varsói konferenciáján. 1962. április 15—19.] — HK, 1965. 1. sz. 122—138. p.

Gazsi József: Magyar antifasiszták és partizánok segítsége hazánk felszabadításához. — Ho, 1965. 3. sz. 39—46. p.

Vida István: A Magyar Nemzeti Függetlenségi Front programja. — Pártélet, 1965. 4. sz. 78—82. p.

Szávа István: Őrszem az Ilona utcában. [A Magyar Front a német megszállás idején.] — Élet és Irodalom, 1965. 19. sz. 2. p.

Húsz év múltán. „Fogjon fegyvert minden magyar". — Lobogó, 1965. 3. sz. 5. p.

Sőtér István: Az emlék és a jelkép. — Magyar Nemzet, 1965. 80. sz. 11. p.

Pamlényi Ervin: A magyar értelmiség és az antifasizmus. Hozzászólás Sőtér István cikkéhez. — Magyar Nemzet, 1965. 92. sz. 9. p.

Bárdosi Németh János: Bajcsy-Zsilinszky Endre. — Életünk, 1964. 3. köt. 61—68. p.

Vidor Gyula: Emlékek a polgári sajtó antifasiszta tevékenységéről. — Magyar Sajtó, 1965. 12. sz. 377—378. p.

Vágó Ernő: Az antifasiszta ellenállás emlékei Budapesten és vidéken. /Összeállítás./ — Történelem, 4. sz. 1965. 131—151. p.

Adatok a budapesti antifasiszta ellenállásról. Összeállította: Vágó Ernő. — Történelemtanítás, 1965. 1. sz. 9—13. p.

Gárdos Miklós: A budapesti partizánharcok 1944-ben. — Történelem, 4. sz. 1965. 19—34. p.

Plávits Ferenc: Ukrajnától — Budapestig. [Csete József volt partizán visszaemlékezése a budapesti harcokra.] — Polgári Védelem, 1965. 2. sz. 11. p.

A Tompa utcai emlék. [Takács Lászlónak, a nyilasház elleni akció résztvevőjének visszaemlékezése.] — Konfekció, 1965. március 22.

Kossa István: Razziában. [Visszaemlékezés egy 1944 novemberi nyilas razziára] — Kortárs, 1965. 3. sz. 475—481. p.

Péter Róbert: A Szir-csoportban harcoltunk. — Polgári Védelem, 1965. 2. sz. 10—11. p.

Csillik Gábor: Akció. (Emlékezés.) [Csillik Gábor, Ág és Szir 1944 novemberében vasúti síneket robbantottak a Kelenföldi és a Déli pályaudvar között.] — Magvető, 1965. 2. sz. 153—156. p.

Kocsis Tamás: Kőbányai partizánok. A zsákmány: két vagon katonai felszerelés. — Magyar Nemzet, 1965. 19. sz. 5. p.

Kocsis Tamás: Kőbányai partizánok. Akcióban a II/3. — Magyar Nemzet, 1965. 20. sz. 9. p.

Kocsis Tamás: Kőbányai partizánok. Harcban a németekkel. — Magyar Nemzet, 1965. 21. sz. 5. p.

Földes László: Visszaemlékezés a felszabadulás előtti hetekre. [Az újpesti partizánok munkájáról, szervezetükről, tevékenységükről.] — Pártélet, 1965. 2. sz. 76—81. p.

Húsz év múltán. Klima és „testvérei" ráfizetnek. [Újpesti partizánakció.] — Lobogó, 1965. 1. sz. 5. p.

Húsz év múltán. Pártgyűlés Angyalföldön. — Lobogó, 1965. 2. sz. 5. p.

Ilkei Csaba: Tábornok a sólyán [visszaemlékezés az 1944. évi ellenállási mozgalomra.] (Borbás Máté.) — Esti Hírlap, 1965. 51. sz. 3. p.

Gyárfás Kálmán: Csepel ellenáll. [Visszaemlékezés.] — Társadalmi Szemle, 1965. 1. sz. 49—55. p.

Péter Róbert: Történelmi tanúk. Tüzet nyitottak a nyilasokra. Kós Géza alezredes, a Vörös Brigád tagja [visszaemlé-

kezése.] — Polgári Védelem, 1965. 5. sz. 4—5. p.

Vadász Ferenc: Csanádpalotától Ágfalváig. 5. r. A budapesti ellenállás hős osztaga: a Vörös Brigád. — Munkásőr, 1965. 1. sz. 6—7. p.

B[aktai] F[erenc]: Sortűz a Várban. [Emlékezés a Vörös Brigád partizánjaira.] — Népszava, 1965. 21. sz. 3. p.

Vadász Ferenc: Sortűz a kormányzói lakosztály teraszán. Húsz éve haltak hősi halált a Vörös Brigád tagjai. — Népszabadság, 1965. 21. sz. 4—5. p.

Szabó László: A felszabadulásért harcoltak. (Gidófalvi Lajos) [vezette ellenállási csoport harcai.] — Népszabadság, 1965. 48. sz. 6—7. p.

Zsadányi Oszkár: Három házfelügyelő mártírhalála. [Schober Béláról és társairól, a Stollár-csoport tagjairól.] — Helyiipar és Városgazdaság, 1965. január.

Újvári Imre László: Budapest élni kezd. [Emlékezés Vajda Sándorra, aki közreműködött a Vízművek megmentésében.] — N, 1965. 6. sz. 7. p.

Adatok a vidéki antifasiszta ellenállásról. Összeállította: Vágó Ernő. — Történelemtanítás, 1965. 2. sz. 13—15. p.

Pintér István: A bányászok harca a fasizmus és a háború ellen, a független, szabad, demokratikus Magyarország megteremtéséért. — Történelem, 4. sz. 1965. 35—46. p.

Csorba Barna: A MOKAN. A miskolci ellenállási mozgalom harcaiból. Miskolc, MHS Borsod m. Elnökség, 1964. 125 p.

Jancsenkov, Nyikolaj: A bükki partizánok története. Él a robbantó is. — Magyar Nemzet, 1965. 101. sz. 5. p.

Kocsis Tamás: A bükki partizánok története. Gyilkosság a Macskástanyán. — Magyar Nemzet, 1965. május 31. [Szőnyi Márton halálának körülményei.]

Bokros Erzsi: „Amit tudtam megtettem, ez volt a kötelességem . . .” Egy volt partizán visszaemlékezései. [Fábián József borsodnádasdi munkás a Bükk-hegységben harcolt 1944-ben.] — Vasakarat, 1965. április 3.

Szomszéd Imre: Nógrádi partizánok. Balassagyarmat, Nógrád m. Muz. Ig., 1964. 77 p. 2 térk. /Nógrád megyei múzeumi füzetek 10./

Szomszéd Imre: Emléktábla az Ipoly partján. [A „Nógrádi” partizán csoportról. Balassagyarmat, 1964.] 8 p.

[Szadilenko] Szagyilenko, A. M.: A mi magyar barátaink. [Partizán visszaemlékezés.] — HK, 1965. 3. sz. 560—565. p.

Pintér István: Magyar antifasisták részvétele a szlovákiai partizánharcokban. — Történelem, 4. sz. 1965. 65—78. p.

Gazsi József: Szagyilenko, Simkó, Veszprémi, Max és a többiek . . . „Mellékesnek tartottuk, hogy az ember hol harcol a fasizmus ellen”. [A. M. Szagyilenko, egy szovjet partizánegység volt parancsnokának látogatása a Partizánszövetségben és visszaemlékezése a szlovákiai harcokra.] — Munkásőr, 1965. 4. sz. 18. p.

Sztankay József: A hegyek harcosai. [Partizánharcok a szlovákiai hegyekben.] — N, 1965. 16. sz. 2—3. p.

Uszta Gyula: Partizánutakon. [Visszaemlékezés.] — Lobogó, 1965. május 5.

Az ellenség hátában. [Lencsés János ejtőernyős partizán a Kárpátalján vívott harcokról.] [rta:] — egy. — s. — Vasas, 1965. április.

Lakatos Ernő: 180 napig dörgött az ágyú. Hatan a tűz körül. [A Petőfi partizánbrigád harcaiból.] — ISz, 1965. 1. sz. 63—70. p.

Takács József: Emlékezés Fábián Bélára, a pécsi partizánfiúra. — Húsz éve történt. — Baranya Ifjúsága, 1965. április. [A Dráva-híd felrobbantásakor halt hősi halált.]

Kocsis Tamás: Szekszárdi ellenállók, 1944. 1—2. r. — Antifasiszta mozgalom adataira bukkantak Tolnában. Ki volt az éjszakai látogató? — Magyar Nemzet, 1965. 8. sz. 10., 9. sz. 5. p.

Tamási Mihály: A makói ellenzéki front. — A fasizmus elleni küzdelem múltjából. — Csongrád megyei Hírlap, 1965. február 9., 10., 11., 13., 14., 16., 17., 18., 19.

Pásztor János: Sárisápi partizánok. —N, 1965. 1. sz. 16. p.

„Nem harcoltunk hiába . . .” Emlékeznek a sárisápi partizánok. — Lobogó, 1965. 11. sz. 4. p.

Kende János: Magyar partizánok. — Munka, 1965. 1. sz. 19. p.

Gazsi József: Magyar repülők a fasizmus ellen. — Repülés, 1965. 3. sz. 4—5. p.

Fekete Rezső: Egy repülővállalkozás története. (Feljegyezte Sárosi Gyula.) (Kiegészítés Gazsi József: Magyar repülők a fasizmus ellen c. cikkéhez.) — Repülés, 1965. 8. sz. 16. p.

Vadász Ferenc: Önfeláldozó hős volt. Háy Mihály születése 70. évfordulóján. — Népszabadság, 1965. 300. sz. 6—7. p.

Gulyás Ernő: Egy nagyszerű ember. Két évtizedes hallgatás után. Találkozás a partizánokkal. [Kovács János erdészről, a partizánok egykori segítőjéről.] — Nógrád, 1965. február 28., március 2.

Dr. Merényi Gusztáv orvosvezérőrnagy. [Részvétele az ellenállási mozgalomban. 1940—1945-ig.] (1895—1950.) — Honvédorvos, 1965. 1. sz. 1—2. p.

Kériné Sós Júlia: Pápai Béla emlékére. Húsz éve ölték meg az ellenállás fiatal harcosát. — Magyar Nemzet, 1965. 28. sz. 5. p.

Kékesdi Gyula: A rettegés vége. (Tóth Györgyné Szerémi Borbála) [egyik megbizatása 1944 szeptemberében: ellenálliócsoport szervezése.] — Népszabadság, 1965. 257. sz. 6. p.

Háborús bűnök

Berkics János: Egy a tizenhat közül. Emlékezés a komlói mártírokra. [Az 1942-ben munkaszolgálatra elhurcolt bányászok sorsáról.] — Mecseki Bányász, 1965. június 1.

Baróti Géza: A halálmenet gyalogosa. [Sz. J. volt munkaszolgálatos visszaemlékezése.] — Magyar Nemzet, 1965. 78. sz. 5. p.

Baróti Géza: Az utolsó tömeggyilkosság. [1945 márciusában 150 embert végzett ki az SS a kőszegi téglagyárban.] — Magyar Nemzet, 1965. 56. sz. 10. p.

Török Árpád: Még egy utolsó tömeggyilkos-

ságról. (1945 március 30, Hegyeshalom.) — Magyar Nemzet, 1965. 68. sz. 14. p.

László Miklós: A kurzus embere. A halál organizátora. (Kovarcz Emil.) — Esti Hírlap, 1965. 220. sz. 4. p.

László Miklós: A kurzus embere. A gödöllői kiskirály. (Endre László.) — Esti Hírlap, 1965. 202. sz. 4. p.

László Miklós: A Gestapo grófja. (Pálffy Fidél gróf.) — Esti Hírlap, 1965. 232. sz. 4. p.

Szabó László: Ami nem évülhet el. Húsz év után felel háborús bűneiért a Gestapo magyar segédje, Schlei Mihály. — Népszabadság, 1965. 110. sz. 7. p.

Szabó László: Háborús bűnösök a bíróság előtt. (Bene János Ferenc és társai.) [A fasiszta terrorcsoport tevékenysége 1944 októberétől. Egyik tervezett feladatuk a Petőfi partizáncsoport megsemmisítése volt.] — Népszabadság, 1965. 224. sz. 7. p.

Schmidt Attila: Mesterségük a halál. [Bene János Ferenc és társai a bíróság előtt.] — N, 1965. 42. sz. 17. p.

Lévai Jenő: Magyarországon követte el bűncselekményeit a Sao Paulóban letartóztatott SS-tiszt [Alfred Trenker.] — Magyar Nemzet, 1965. 63. sz. 5. p.

Lévai Jenő: A legújabb berlini leleplezés nyomában. A Westrick-ügy magyar dossziéja. — Magyar Nemzet, 1965. 84. sz. 2. p.

A Magyar Néphadsereg és a fegyveres erők története

Mucs Sándor: Magyar műszaki csapatok a német fasizmus elleni harcokban. 1—2. — HK, 1964. 4. sz. 598—619., 1965. 1. sz. 105—121. p.

Szebelkó Imre: Ausztriai emlékek. [Az 1. és 6. magyar hadosztály Ausztriában 1945. április végén — május elején. — Visszaemlékezés.] — Ország Világ, 1965. 18. sz. 9. p.

20 évvel ezelőtt történt. Dokumentumok és visszaemlékezések az új Magyarország megszületéséről. [A demokratikus néphadsereg megszervezésének követelése stb.] Közli: Rácz Béla és Strassenreiter Erzsébet. — Társadalmi Szemle, 1965. 3. sz. 57—61., 4. sz. 124—130. p.

Mucs Sándor: Népi demokratikus forradalmunk és a hadsereg. — HK, 1965. 3. sz. 538—553. p.

Molnár István: Húsz év történelem. [Az új, demokratikus magyar hadsereg első évei, 1945—1947.] — N, 1965. 38. sz. 5. p.

Az elődök nyomában. Három egység történetéből. (Mucs Sándor: 20 év a dolgozó nép szolgálatában. — Gellért Tibor: Nehéz napok, küzdelmes esztendők. — Molnár Pál: Az elődök nyomában.) Bp. Zrínyi K. 1965. 93 p.

Miljánovits György: A párt harca a szocialista hadseregért. (1945—1948.) — N, 1965. 20. sz. 2—3. p.

Húsz év múltán. Bundás hölgyek, főhadnagy urak. [A demokratikus hadsereg kiépítésének akadályai.] — Lobogó, 1965. 8. sz. 5. p.

Köteles Jenő: A magyar demokratikus hadsereg megalakulása. — Pártélet, 1965. 4. sz. 35—40. p.

Szebelkó Imre: Két évtized távlatából. [Visszaemlékezés a demokratikus hadsereg megalakulására.] — A Hazáért, 1965. 8. sz. 10., 9. sz. 14., 11. sz., 12., sz., 10., 15. sz., 14., 18. sz. 10-11. p.

A magyar néphadsereg. — Népszabadság, 1965. 112. sz. 7. p.

Szécsi András: Demokrácia és hadsereg. — N, 1965. 30. sz. 3. p.

Csémi Károly: A nép szolgálatában. [A magyar néphadsereg fejlődése.] — Népszabadság, 1965. 227. sz. 3. p.

Hernádi Ferenc: A harmadik ütközet. [— — visszaemlékezése a határőrség felállítására 1945-ben.] — A Hazáért, 1965. 50. sz. 10—11. p.

Kiss Zoltán: Egy fénykép nyomában. [A felszabadulás utáni határőrség megalakulásának egyik dokumentuma.] — A Hazáért, 1965. 26. sz. 10—11. p.

Kiss Zoltán—*Szőcs* Ferenc: A határőrség történetéből. Az első lépések. — A Hazáért, 1965. 16. sz. 6—7., 20. sz. 6—7., 22. sz. 6—7., 24. sz. 6—7., 28. sz. 4—5., 30. sz. 6—7., 34. sz. 5. p.

Polónyi Béla: Húsz éve a Dunán. [A demokratikus folyamőrség történetéből.] — ISz, 1965. 7. sz. 1—9. p.

Munk Károly: Adalékok a Magyar Néphadsereg pártirányításának történetéhez. — Ho, 1965. 3. sz. 9—22. p.

A szocialista építőmunkában való részvétel néhány elvi kérdéséről. 1—2. r. (Állam és hadsereg; a hadsereg funkciói, a hadsereg népgazdasági tevékenysége. Írta és összeállította a MSzMP Néphadseregi Bizottsága és a Politikai Főcsoportfőnökség által létrehozott elméleti munkaközösség.) — Honvédségi Szemle, 1965. 7. sz. 58—61., 8. sz. 68—72. p.

Farkas Ferenc: A Magyar Néphadsereg fejlődésének néhány kérdése a szocializmus teljes felépítésének időszakában. — Zrínyi Miklós Katonai Akadémia Értesítője, 1965. 2. sz. 117—137. p.

A Honvédelmi törvény és a végrehajtásáról szóló jogszabályok. (Lezárva: 1965. január 25. Szerk. Vámos Miklós.) Bp. Zrínyi K. 1965. 388 p.

Móricz Lajos: A fegyveres erők építéséről. — Ho, 1965. 10. sz. 42—47. p.

Szikora István: A hadikiegészítés tapasztalataiból. — Honvédségi Szemle, 1965. 10. sz. 65—70. p.

Szabó Egon: Politikai oktatás a hadseregben. — Pártélet, 1965. 2. sz. 52—56. p.

Gondolatok egy nagy jelentőségű dokumentum feldolgozásához. [Az MSZMP Ideológiai Irányelveinek feldolgozása néphadseregünkben.] — Honvédségi Szemle, 1965. 7. sz. 1—4. p.

Kaszás Ferenc: A személyügyi munka Néphadseregünkben. — Ho, 1965. 6. sz. 3—10. p.

Sárdy Tibor: Technikai fejlettség: a harckészültség fontos tényezője. [A Magyar Néphadsereg fegyverzetének és haditechnikai eszközeinek fejlődése az elmúlt húsz évben.] — Ho, 1965. 3. sz. 47—53. p.

Szabó László: Hadgyakorlaton. — Népszabadság, 1965. 226. sz. 4. p.

Köteles Jenő: Új év, új feladatok előtt. — N, 1965. 52. sz. 3. p.

Dobozy Imre: Katonák a víz ellen. — Népszabadság, 1965. 149. sz. 7. p.

Egyenruhánk. Róka Mihály vezérőrnagy elvtárs nyilatkozata néphadseregünk egyenruházatának korszerűsítéséről. — N, 1965. 31. sz. 3. p.

Kékesdi Gyula: Ezredes elvtárs. (Molnár Mihály ezredes életútja.) — Népszabadság, 1965. 108. sz. 7. p.

Réti Antal: Húsz esztendő. 1945—1965. [Repülés és ejtőernyőzés az MHS keretében.] — Repülés, 1965. 4. sz. 3—4. p.

15 éves a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia

Borbás Máté: 15 éves a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia. — Ho, 1965. 9. sz. 3—8. p.

Borbás Máté: 15 éves a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia. — Zrínyi Miklós Katonai Akadémia Értesítője, 1965. 3. sz. 3—19. p.

Farkas Róbert: Az általános harcászati tanszék 15 éve. — Zrínyi Miklós Katonai Akadémia Értesítője, 1965. 3. sz. 21—29. p.

Kovács József—*Szántó* Imre: A hadműveleti kiképzés fejlődése a Zrínyi Miklós Katonai Akadémián. — Zrínyi Miklós Katonai Akadémia Értesítője, 1965. 3. sz. 31—35. p.

Both Jenő: A légvédelmi tanszék 15 éve. — Zrínyi Miklós Katonai Akadémia Értesítője, 1965. 3. sz. 37—43. p.

Fórizs József: A filozófia oktatásának fejlődése akadémiánkon. — Zrínyi Miklós Katonai Akadémia Értesítője, 1965. 3. sz. 45—52. p.

Zágoni Ernő: A munkásmozgalom története tanszék tizenöt éve. — Zrínyi Miklós Katonai Akadémia Értesítője, 1965. 3. sz. 53—62. p.

Susán Pál: A pártpolitikai munka és a katonai nevelés tanszék munkájának fejlődése az elmúlt másfél évtized alatt. — Zrínyi Miklós Katonai Akadémia Értesítője, 1965. 3. sz. 63—70. p.

Fodor Andor: Az akadémia felderítő tanszékéről. — Zrínyi Miklós Katonai Akadémia Értesítője, 1965. 3. sz. 71—78. p.

Hegedűs György—*Tóth* Károly: A tüzér tanszék az elmúlt 15 évben. — Zrínyi Miklós Katonai Akadémia Értesítője, 1965. 3. sz. 79—83. p.

Szili Ferenc: A műszaki kiképzés 15 éve a Zrínyi Miklós Katonai Akadémián. — Zrínyi Miklós Katonai Akadémia Értesítője, 1965. 3. sz. 85—90. p.

Felei József: A híradó tanszék történetének rövid áttekintése. — Zrínyi Miklós Katonai Akadémia Értesítője, 1965. 3. sz. 91—96. p.

Kőházi Antal: A vegyivédelmi tanszék megalakulása, fejlődése, tevékenysége és továbbfejlődésének perspektívája. — Zrínyi Miklós Katonai Akadémia Értesítője, 1965. 3. sz. 97—103. p.

Halász András—*Molich* Jenő: Az elektrónika tanszékről. — Zrínyi Miklós Katonai Akadémia Értesítője, 1965. 3. sz. 105—110. p.

Fábián Gyula: A hadtáp kiképzés 15 éve akadémiánkon. — Zrínyi Miklós Katonai Akadémia Értesítője, 1965. 3. sz. 111—116. p.

Csányi Lajos: A gépjárműtechnika, páncélos lőkiképzés és technikai biztosítás oktatásának problémái az elmúlt 15 év tükrében. — Zrínyi Miklós Katonai Akadémia Értesítője, 1965. 3. sz. 117—122. p.

Rataj Endre: A politikai gazdaságtan oktatása az akadémián. — Zrínyi Miklós Katonai Akadémia Értesítője, 1965. 3. sz. 123—128. p.

Nagy Gábor: A hadművészet története oktatásának problémái az akadémia 15 éves fennállása alatt. — Zrínyi Miklós Katonai Akadémia Értesítője, 1965. 3. sz. 129—132. p.

Monthy Lajos: Szervezési, kiegészítési és mozgósítási kérdések oktatása az akadémián. — Zrínyi Miklós Katonai Akadémia Értesítője, 1965. 3. sz. 133—135. p.

Fekszi László: A határőr tanszék megalakulása és eddigi munkája. — Zrínyi Miklós Katonai Akadémia Értesítője, 1965. 3. sz. 137—141. p.

Nagy József: Az idegen nyelvek oktatása a Zrínyi Miklós Katonai Akadémián. — Zrínyi Miklós Katonai Akadémia Értesítője, 1965. 3. sz. 143—149. p.

Tóth László: Az alapfakultás. — Zrínyi Miklós Katonai Akadémia Értesítője, 1965. 3. sz. 151—155. p.

Molnár Ferenc: A levelező oktatás. — Zrínyi Miklós Katonai Akadémia Értesítője, 1965. 3. sz. 157—161. p.

Szentkirályi Frigyes: Az akadémián folyó törzskiképzésről. — Zrínyi Miklós Katonai Akadémia Értesítője, 1965. 4. sz. 65—72. p.

[Csémi Károly]: A Magyar Néphadsereg Vezérkari Főnökének beszéde a Fegyveres Erők Napja és a Zrínyi Miklós Katonai akadémia 15. évfordulója alkalmából. — Zrínyi Miklós Katonai Akadémia Értesítője, 1965. 6. sz. 3—10. p.

Életrajzok, megemlékezések

Kékesdi Gyula: A halál vonata. (Jász Dezső) [életútja. A Magyar Tanácsköztársaság 101. vörös gyalogezredének politikai biztosa és a spanyol polgárháború vezérkari hadműveleti főnöke.] — Népszabadság, 1965. 251. sz. 6. p.

Vadász Ferenc: Csepel harcos, hű fia. Kalamár József emlékezete. [A Tanácsköztársaság harcosának életútja.] — Népszabadság, 1965. 244. sz. 4—5. p.

Károlyi Mihály: Egy egész világ ellen. [Emlékirat.] [Utószó, jegyz.]: (Kiss György.) Bp. Gondolat, 1965. 550 p. 10 t.

W[eltner] D[ániel]: Öt évtizeden át. [Nekrológ Kovács Pál veteránról, az oroszországi polgárháború egykori harcosáról.] — Petőfi Népe, 1965. nov. 21.

A forradalom hős katonája. [Kun Béla. Írta]: B. L. — ISz, 1965. 24. sz. 21—24. p.

Vadász Ferenc: A forradalmi tömegharc élén. Kilencven éve született Landler Jenő. — Népszabadság, 1965. 276. sz. 4—5. p.

Kékesdi Gyula: Példaképpé nőtt. Mező Imre születésének 60. évfordulóján. — Népszabadság, 1965. 293. sz. 6. p.

Kékesdi Gyula: Nehéz harcban. [Mulató János életútja.] — Népszabadság, 1965. 50. sz. 4—5. p.

Kékesdi Gyula: Öt szabadságharc katonája. (Münnich Ferenc.) — Népszabadság, 1965. 264. sz. 4—5. p.

Hetés Tibor: Stromfeld Aurél világháborús portréjához. (Részlet a szerző kandidátusi értekezéséből.) — HK, 1965. 3. sz. 482—501. p.

Szabó Ágnes: Szamuely Tibor. — Munka, 1965. 12. sz. 16. p.

Vadász Ferenc: A marékba szorított szív gazdája. Szamuely Tiborról születése 75. évfordulóján. — Népszabadság, 1965. 304. sz. 6. p.

Két kép között. [Sallai Tivadar útja a hadifogoly antifasiszta iskolától a máig.] — N, 1965. 7. sz. 6—7. p.

M[ilei] Gy[örgy]: A kommunista holnap embere. Sziklai Sándor születésének 70. évfordulóján. — Népszabadság, 1965. 303. sz. 4—5. p.

[*Nagy* László]: Szimonidesz Lajos ny. vezérőrnagy, a történelemtudományok kandidátusa 1884—1965. [Nekrológ.] — HK, 1965. 3. sz. 399—400. p.

Nagy László: Szimonidesz Lajos (1884—1965.) [Nekrológ.] — Sz, 1965. 6. sz. 1390. p.

Szimonidesz Lajos ny. vezérőrnagy. 1884—1965. [Nekrológ.] — N, 1965. 29. sz. 6. p.

Zalka Máté hősies élete. [Írói fejlődésének és katonai pályájának rövid vázlata. Írta]: O. L. — Kelet-Magyarország, 1965. november 14.

IV.

EGYETEMES HADTÖRTÉNET

A legrégibb időktől 1914-ig

Hegyi Dolores: A kisázsiai görögség korai keleti kapcsolatai és a perzsa hódítás. Kandidátusi értekezés tézisei. Bp. Akad. ny. 1964. 31 p.

Hahn István: Themistoklés-problémák. A troizéni felirat hitelességének kérdése. — Antik Tanulmányok, 1965. 1. sz. 13—26. p.

Hahn, I[stván]: Zur Echtheitsfrage der Themistocles-Inschrift. — Acta Antiqua, 1965. 1—2. sz. 27—39. p.

Havas László: [Marcus Tullius] Cicero és a lovasrend. (i. e. 63—58.) (Acta Universitatis Debreceniensis de Ludovico Kossuth nominatae, Series historica. Szerk. Varga Zoltán. Bp. Tankönyvk. 1964.)

Mócsy A[ndrás]: Die Origo Castris und die Canabae. — Acta Antiqua, 1965. 3—4. sz. 425—431. p.

Wilkes, J. J.: Szplaunon — Splonum again. Acta Antiqua, 1965. 1—2. sz. 111—125. p.

Balla Lajos: Dacia II. századi hadtörténetének kérdéseihez. (106—167.) — Archaeologiai Értesítő, 1965. 2. sz. 141—147. p.

Balla [Lajos] Louis: To the questions of the military history of Dacia in the II century. (Acta classica Universitatis Scientiarum Debreceniensis, Tom. 1. Ed. István Borzsák. Debrecen, [Alföldi ny.] 1965.)

Nagy T.: Commanders of the legions in the age of Gallienus. — Acta Archaeologica, 1965. 1—4. sz. 289—307. p.

Fitz Jenő: Gallienus légiós-antoninianusai. (Alba Regia. Annales Musei Stephani Regis. Vol. 4—5. 1963—64. Szerk. Fitz Jenő. Székesfehérvár, Fejér m. Múzeumok Igazgatósága, 1965. 258—259. p.) /István Király Múzeum Közleményei. C. sor. 4. sz./

Czuth B[éla]: Die Quellen der Geschichte der Bagauden. Szeged, Szegedi ny. 1965. 43. p.
Acta Universitatis de Attila József nominatae. Acta antiqua et archaeologica. Kisebb dolgozatok a klasszika-filológia és régészet köréből 9./

Környei Elek: Gorsium új szenzációja. Megtalálták Pannónia római megszállásának egyik katonai táborát. — Magyar Nemzet, 1965. 236. sz. 5. p.

Erdei Mihály: Valóban „Isten ostora" volt Attila? Legenda és valóság. (Georges Roux: Attila futil le fléau de Dieu. (Miroir de l'Histoire, 1965. márciusi sz.) c. cikkének ismertetése. — Élet és Irodalom, 1965. 25. sz. 4. p.

Rázsó Gyula: A Magna Charta-tól az eveshami ütközetig, 1215—1265. — ÉT, 1965. 46. sz. 2163—2168. p.

Kulcsár Zsuzsanna: A templomosok drámája. — ÉT, 1965. 36. sz. 1712—1716. p

Szebelkó Imre: Malborki kirándulás: A keresztes gonoszok várában. — Ország Világ, 1965. 2. sz. 22—23. p.

Engels, Friedrich: A német parasztháború. [Der deutsche Bauernkrieg.] Ill. Hans Baldung, Hans Sebald Beham, stb. [Bp.] M. Helikon, 1965. 146 p.

Garcilaso de la Vega: Inkák és konkisztádorok. (Comentarios reales. — La conquista del Peru. — Historia de la Florida.) (Vál., ford., bev. és jegyz.: Szokoly Endre.) Bp. Gondolat, 1964. 371 p.

Petur László: Igy történt... Helyszíni tudósítás az Armada pusztulásáról. — ÉT, 1965. 52. sz. 2460—2464. p.

Voltaire [Arouet, Francois-Marie]: XII. Károly svéd király története. Nyolc könyvben. (Histoire de Charles XII. roi de Suede. Ford. Justus Pál.) Bp. Európa K. 1965. 299 p.

Honfi József: Obrazovanie guszarsztva v ruszszkoj armii XVIII. veka. (Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio historica, Tom. 7. Red. Z[oltán] Oroszlán. Bp., Áll. ny. 1965.)

Dutka Mária: 150 év után a waterlooi csatatéren. — Magyar Nemzet, 1965. 138. sz. 11. p.

Sandburg, Carl: Abraham Lincoln. (Abraham Lincoln, The prairie years and the war years. Ford. Terényi István.) Bp. Gondolat, 1965. 837 p.

Antall József: Lincoln Ábrahám. — ÉT, 1965. 15. sz. 675—679. p.

Urbán Aladár: Abraham Lincoln. Halálának századik évfordulóján. — Népszabadság, 1965. 89. sz. 4. p.

Jemnitz J[ános]: The First International and

the war. (1864—1866.) — AH, 1965. 1—4. sz. 57—94. p.

Diószegi István: Ausztria—Magyarország és a francia—porosz háború. 1870—1871. Bp. Akad. K. 1965. 275 p.

Tóth Ede: Lajos Mocsáry über die Aussen- und Innenpolitik der Österreichisch—Ungarischen Monarchie in den Jahren 1870—71. (Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio historica. Tom. 7. Red. Z[oltán] Oroszlán. Bp. Áll. ny. 1965.)

Krizsán László: Gyapotháború a fáraók országában. — ÉT, 1965. 12. sz. 531—534. p.

Huszár, Fl.: The mandate of prince I-k'uang and of Li Hung-chang for the peace-negotiations in 1900 (Austro—Hungarian copy). — Acta Orientalia, 1965. 3. sz. 355—358. p.)

Az első világháború

Jemnitz János: A béke utolsó hónapja és az Internacionálé összeomlása, 1—2. — Századok, 1964. 5—6. sz. 1130—1158., 1965. 1—2. sz. 92—131. p.

A Monarchia közös minisztertanácsának első és utolsó világháborús jegyzőkönyve. [Közli]: Komjáthy Miklós. — Világtörténet, 1964. 2—3. sz. 87—102. p.

Geiss, Imanuel: Németország és a Monarchia az 1914. évi júliusi válság idején. — Sz, 1965. 3. sz. 495—502. p.

Galántai József: Miért hadakozott a vilmosi Németország? (Nyugatnémet történészek az első világháborúról.) — Valóság, 1965. 6. sz. 30—37. p.

Hetés Tibor: Przemysl. „Mikor a pokolnak égő torka tárul..." — ÉT, 1965. 48. sz. 2270—2274. p.

Baán János: Hegyvidéki erődök leküzdése az osztrák—magyar hadsereg dél-tiroli támadása során (1916). — Ho, 1965. 6. sz. 87—96. p.

Szabó László: Caporetto 1917. (Áttörés erdős-hegyes terepen.) — HK, 1965. 2. sz. 239—255. p.

Józsa Antal: A breszt-litovszki béketárgyalások és a hadifogolycsere. (1917. december 22—1918. október 31.) — HK, 1965. 2. sz. 256—282. p.

A világháború. A kapitalizmus általános válsága. A monarchia háborús veresége és felbomlása. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom hatása. Forradalmi válság Magyarországon. (A készülő párttörténeti tankönyv III. fejezetének tervezete.) — Párttörténeti Közlemények, 1965. 11. évf. 1. sz. Melléklet. I—IX. p.

Bruszilov, A. A.: Részletek — — világháborús emlékirataiból. — Világtörténet, 1964. 2—3. sz. 102—112. p.

Churchill, Winston (1874—1965.) [Részletek — — első világháborús emlékirataiból és más műveiből.] Bev. H. Haraszti Éva. A szemelvényeket válogatta H. Haraszti Éva, Makkai László. — Világtörténet, 5—6. sz. 1965. 103—120. p.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom és a polgárháború a Szovjetunióban

Gyurkó László: Lenin, Október (Munkanapló.) 3. — Kortárs, 1965. 4. sz. 615—619. p.

Szpirin, L.: Lenin szerepe a szovjet parancsnoki állomány megteremtésében. — HK, 1965. 3. sz. 524—537. p.

A polgárháború a Szovjetunióban. 1918—1922. (Kratkaja isztorija grazsdanszkoj vojnü v SzSzSzR. Írta: munkaközösség. Vez.: N. I. Satagin. Ford. Hollós Alfréd, Szepesi Gyula.) Bp. — Kijev, Kossuth K. — Politvidáv Ukrájini, 1964. 521 p., 12 t., 1 térk.

Szőcs Ferenc: A forradalom katonája volt. Megemlékezés (M. V.) Frunzéről, születésének 80. évfordulóján. — A Hazáért, 1965. 5. sz. 14. p.

Magyar internacionalisták a Szovjetunióban Részvételük a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és a polgárháborúban

Barkovits István: Géppuskás a tankönyvből. (Karóczkay András) [magyar internacionalista a turkesztáni fronton.] — N, 1965. 47. sz. 13. p.

Emlékezés a vörös huszárokra. [I. F. Kuc szovjet vezérőrnagy „Évek a nyeregben" c. most megjelent könyvében számos magyar internacionalista neve szerepel.] — Népszava, 1965. 44. sz. 2. p.

Fábián Sándor: A veterán emlékezik. (Pogonyi Antal.) — Magyar Rendőr, 1965. november 4.

Garay Ferenc: Márványtábla a Kreml falán. [Vizkelety Jenő emlékei Ligeti Károlyról és Landler Jenőről.] — Dunántúli Napló, 1965. december 5.

Jászberényi bádogossegédből — a szovjet népek hőse. [Wienermann Lajos hadititeteiről és hősi haláláról az oroszországi polgárháborúban.] — Szolnok-megyei Néplap, 1965. szeptember 5.

Józsa Antal: Az internacionalisták katonai szerepe a Nagy Októberi Szocialista Forradalom oroszországi és ukrajnai harcaiban. Tárgyalások a hadifoglyok kicseréléséről Breszt-Litovszkban és Petrográdon. (1917. november 7.—1918. március 3.) Kandidátusi értekezés tézisei. Bp. MTA, 1965. 31 p.

Kékesdi Gyula: Lenin elvtársnak jelentem. (Magyar internacionalisták Frunze seregében. Sárközi Mátyás, Ágoston Ignác.) — Népszabadság, 1965. 262. sz. 4. p.

Kékesdi Gyula: Sztyepán forradalma. (Grózner István) [internacionalista harcos részvétele a polgárháborúban.] — Népszabadság, 1965. 227. sz. 6. p.

Kiss Bálint: Magyarok — Szibériában. [1918-as fénykép és felhívás.] — Ország Világ, 1965. 12. sz. 28. p.

Kovács Béla: Fél évszázad tanúi. — Ma-

gyar veteránok kitüntetése a Kremlben. — Tükör, 1965. november 24.

Morvay Gyula: Magyar partizánok Szibériában. [Az oroszországi polgárháború magyar harcosairól.] — Zalai Hírlap, 1964. november 7.

Németi Lajos: A forradalom napjai az Uralban. [— — visszaemlékezéseiből.] — A Hazáért, 1965. 49. sz. 10—11. p.

Németi Lajos: Forradalmi szervezkedés. [A Hadifoglyok Magyar Csoportjának és a Kommunisták Magyarországi Pártjának megalakulása.] — A Hazáért, 1965. 50. sz. 10., 51. sz. 10. p.

„Soha nem felejtjük el a magyar internacionalisták hőstetteit". Mikojan nyújtotta át a kitüntetéseket a magyar veteránoknak. — Magyar Nemzet, 1965. 263. sz. 5. p.

Tóth Mihály: „A felhívásra jelentkezem . . ." [Tóth Mihály veterán Bljuher parancsnoksága alatt harcolt a nemzetközi zászlóaljban, 1919—1920-ban.] — Ország Világ, 1965. 3. sz. 28. p.

V[ajda] P[éter]: Magyar internacionalisták magas szovjet kitüntetése. — Népszabadság, 1965. 262. sz. 1. p.

Vályi-Nagy József: A proletár internacionalizmus hatalmas ereje. Debrecen, [Alföldi ny.] 1964. 97—102. p.
/A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Marxizmus—leninizmus Tanszékének közleményei 32./
[Klny.: Acta [Universitatis Debreceniensis.] 10/1/1. köt.]

Várkonyi Endre: Magyar nevek. [Magyar hadifoglyok az orosz polgárháborúban. (1918.)] — Magyarország, 1965. 28. sz. 12. p.

A két világháború közötti időszak hadtörténelme

Zsigmond L[ászló]: Zur deutschen Frage. 1918—1923. Die wirtschaftlichen und internationalen Faktoren der Wiederbelegung des deutschen Imperialismus und Militarismus. (Übers.: P[ál] Félix.) Bp. Akad. K. 1964. 345 p.
Studia historica Academiae Scientialum Hungaricae 55./

Csonka Rózsa: Az antifasiszta népfrontmozgalom előtörténetéből. — Népszabadság, 1965. 167. sz. 7. p.

Lister, Enrique: A spanyolországi partizánharc tapasztalataiból (1931—1951). — Béke és Szocializmus, 1965. 2. sz. 103—115. p.

Wesselényi Miklós: Az olasz—abesszin háború. Anglia és Franciaország hallgatólagos beleegyezése. — Magyarország, 1965. 40. sz. 10. p.

Pancaldi, Beltrando: Egy olasz partizán iskolája. — [— — részvétele az olasz ellenállási mozgalomban a harmincas években.] — Munkásőr, 1965. 6. sz. 20—21. p.

A második világháború

Karsai Elek: A berchtesgadeni sasfészektől a berlini bunkerig. (Fejezetek a második világháború történetéből.) 4. kiad. Bp. Táncsics K. 1965. 630 p. 36 t.
/A Magyar Rádió azonos c. előadássorozatának anyaga./

„Mélységes és jóakaratú baráti kötelék . . ." A náci külügyminisztérium okmányai XII. Pius és Németország kapcsolatairól. [Írta]: V. M. — Világosság, 1965. 1. sz. 8—13. p.

Sz[epesi] F[erenc]: A halál indult a földre. [A második világháború kitörése.] — ISz, 1965. 16. sz. 39—42 p.

Barabás Tamás: A háború első napja. [Visszaemlékezés 1939. szeptember 1-re.] — Esti Hírlap, 1965. 207. sz. 5 p.

A háború első hónapjai. Egy szovjet diplomata (Ivan Mihajlovics Majszkij) emlékezései a Novij Mirben. [Írta:] (e.) — Élet és Irodalom, 1965. 7. sz. 7. p.

1940 tele — 1941 tavasza. Egy volt berlini szovjet diplomata (Valentin Berezskov) emlékezései. — Élet és Irodalom, 1965. 39. sz. 2—3. p.

Wesselényi Miklós: Egy katasztrófa anatómiája. Negyedszázada volt a francia összeomlás. — Magyarország, 1965. 25. sz. 6—7. p.

Negyed százada . . . [Az angliai csata 1940-ben.] — Repülés, 1965. 11. sz. 10—11. p.

Wesselényi Miklós: A németek első veresége [a második világháborúban. Az angliai csata.] — Magyarország, 1965. 36. sz. 10. p.

A Nagy Honvédő Háború története. (Isztorija Velikoj Otecsesztvennoj vojnü Szovetszkogo Szojuza.) 1941—1945. (Szerk. biz.: P[etr] N[ikolaevics] Poszpelov, V. A. [Andreev] Andrejev stb.) 2. köt. A szovjet nép visszaveri . . . Németországnak a Szovjetunió ellen indított . . . támadását . . . (1941. június — 1942. november.) (Ford. Zalai Edvin, [S.] Nyiró József.) Bp. Zrínyi K. 1964. 628 p. 42 t. 25 térk.

A Nagy Honvédő Háború története. (Isztorija Velikoj Otecsesztvennoj Vojnü Szovetszkogo Szojuza.) 1941—1945. (Szerk. biz.: P. N. Poszpelov, V. A. [Andreev] Andrejev, stb.) 3. köt. Döntő fordulat a Nagy Honvédő Háborúban. (1942. november—1943. december.) Ford. Auer Kálmán, Zalai Edvin.) Bp. Zrínyi K. 1965. 580 p. 46 t., 16 térk.

Gurevics, Sz.: Adatok a szovjet háborús gazdaságról. (1941—1945.) — Statisztikai Szemle, 1965. 10. sz. 982—996. p.

Az utolsó töltényig. 1941. június 22. A drámai küzdelem első 24 órája. — N, 1965. 24. sz. 5. p.

Szimonov, Konsztantin: Minden nap hosszú. Részletek az író háborús naplójából. — Népszabadság, 1965. 86—92. sz. 6., 94—101. sz. 6., 103—105. sz. 6., 107. sz. 6., 108. sz. 8—9. p.

Szimonov, Konsztantin: Minden nap hosszú. — N, 1965. 13—18. sz. 12. p.

Komor Imre: A második világháború egyik fordulópontjának részletei Roosevelt megbizottjának visszaemlékezéseiben (Robert Murphy). — Magyar Nemzet, 1965. 108. sz. 13. p.

Szmiszlov, A. M.: Parlamenter voltam Sztálingrádnál. — Munkásőr, 1965. 6. sz. 9. p.

A sztálingrádi német kapituláció. Részletek F[riedrich] von Paulus visszaemlékezé-

séből. Összeáll. Pogány Mária. — Világtörténet, 7—8. sz. 1965. 93—96. p.

Zsdanov, Jurij: Hősi hadtest. [Az 5. kozák gárdahadtest a második világháborúban. A Kaukázustól az Alpokig.] — ISz. 1965. 4. sz. 1—8. p.

Karsai Elek: Az utolsó szalmaszál. — [Német—angolszász titkos tárgyalások 1944 októberétől 1945 áprilisáig a kiugrási kísérletről.] — Ország Világ, 1965. 15. sz. 5., 16. sz. 8., 17. sz. 4—5., 18. sz. 8., 19. sz. 7., 20. sz. 4., 21. sz. 22. p.

Timár István: A Hitler elleni merénylet évfordulójára. — Magyar Nemzet, 1965. 169. sz. 5. p.

[Bezümenszkij] Bezimenszkij, L[ev] A[lekszandrovics]: Német tábornokok Hitlerrel és Hitler nélkül. (Germanszkie generalü sz Gitlerom i bez nego. Ford. Hollós Alfréd.) [Bp.] Kossuth K. 1965. 522 p.

Részletek B. L. Montgomery tábornagy emlékirataiból. — Angliában, a „D"-nap előtt. 1944. január 2—június 6. Az 1944. évi nyugat-európai angol—amerikai partraszállás kérdései. Vál. H. Haraszti Éva. — Világtörténet, 7—8. sz. 1965. 97—100. p.

260 nap. [A román hadsereg részvétele a fasiszták elleni harcban. Írta:] K. I. — ISz, 1965. 16. sz. 34—38. p.

Fábián Ferenc: A walimi erdő titka. [Német rakétakilövő bázis építése Alsó-Sziléziaban. 1943—1945.] — Népszabadság, 1965. 11. sz. 6. p.

Fábián Ferenc: A Pinczówi Köztársaság. — Népszabadság, 1965. 171. sz. 6—7. p.

Szávа Péter: A Visztula—oderai és berlini hadművelet. — Ho, 1965. 4. sz. 83—90. p.

A Visztulától Berlinig. Konyev marsall háborús emlékiratai a Novij Mirben. [Írta:] (e. fehér) — Élet és Irodalom, 1965. 27. sz. 4. p.

Wesselényi Miklós: A háború alkonya. [I—VIII.] — Magyarország, 1965. 12—19. sz. 10—11, p.

Endresz István: Kuriózumok az 1939—45-ös légiháborúból. X. Guadalcanal. — Repülés, 1965. 1. sz. 12—13. p.

Endresz István: Kuriózumok az 1939—45-ös légiháborúból. XI. „Galamblövészet" a Mariana-szigetek felett. — Repülés, 1965. 2. sz. 12—13. p.

Endresz István: Kuriózumok az 1939—45-ös légiháborúból. XII. Okinawa, 1945. április. — Repülés, 1965. 3. sz. 12. p.

Endresz István: Kuriózumok az 1939—45-ös légiháborúból. XIII. A négyéves légiháború értékelése. — Repülés, 1965. 4. sz. 12—13. p.

Endresz István: Ejtőernyősök!!! Légideszant vállalkozások az 1939—45-ös légiháborúban. 1—2. r. — Repülés, 1965. 5. sz. 12—13., 6. sz. 12—13. p.

Endresz István: Ejtőernyősök!!! Légideszant vállalkozások az 1939—45-ös légiháborúban. 3. r. Légideszant alkalmazása a keleti arcvonalon. — Repülés, 1965. 7. sz. 12—13. p.

Endresz István: Ejtőernyősök!!! Légideszant vállalkozások az 1939—45-ös légiháborúban. 4. r. A normandiai invázió — Repülés, 1965. 8. sz. 12—13. p.

Endresz István: Ejtőernyősök!!! Légideszant vállalkozások az 1939—45-ös légiháborúban. 5. r. Arnhem. Az I. angol légideszant hadosztály tragédiája. — Repülés, 1965. 9. sz. 12—13. p.

Endresz István: Ejtőernyősök!!! Légideszant vállalkozások az 1939—45-ös légiháborúban. 6. r. Harc a nehézvíz ellen. Légideszant vállalkozások a távolkeleti fronton. A szovjet légideszant csapatok szerepe a Japán ellen vívott hadműveletekben. — Repülés, 1965. 10. sz. 12—13. p.

Endresz István: Ejtőernyősök!!! Légideszant vállalkozások az 1939—45-ös légiháborúban. 7. r. Számvetés. Légideszant csapatok szerepe a modern hadviselésben. Szuez, 1956. — Repülés, 1965. 11. sz. 12—13. p.

Endresz István: Ejtőernyősök!!! Légideszant vállalkozások az 1939—45-ös légiháborúban. 8. r. A helikopteren szállított légi gyalogság. — Repülés, 1965. 12. sz. 12—13. p.

Vámos Imre: Miért kellett Drezdának elpusztulnia? — Magyar Nemzet, 1965. 44. sz. 11. p.

Nagy Gyula: Aki megmentett egy német várost. — [Déri Ottó.] — A Hazáért, 1965. 20. sz. 10. p.

Csengeri Bernát: „Szemtanú voltam . . ." [Sonneberg városka megmentéséről.] — Ország Világ, 1965. 1. sz. 28. p.

Rázsó Gyula: A berlini csata. 1945. április 16—május 2. — ÉT, 1965. 18.sz.844—849. p.

Pethő Tibor: A berlini csata. — Magyar Nemzet, 1965. 102. sz. 9. p.

Nazarov, P.: A döntő arcvonal. A fasiszta Németország felett aratott győzelem 20. évfordulójára. (Rövidített ford.) — Ho, 1965. 5. sz. 3—8. p.
/Krasznaja Zvezda 1965. március 2-i sz.-ból./

Vaszilij Ivanovics Csujkov marsall a hitleri Németország kapitulációjáról. Összeáll. P. Mayer Mária. — Világtörténet, 7—8. sz. 1965. 101—108. p.

Az utolsó napok. Hogyan omlott össze a „harmadik birodalom"? (Horst Czerny és Klaus Scheel írása nyomán.) — N, 1965. 16. sz. 4—5. p.

Gorbatov, Borisz: Irány a Reichstag. [Részletek —— naplójából.] — A Hazáért, 1965. 18. sz. 4—5. p.

Barabás Péter: A Reichstag falainál. [Megemlékezés Berlin elestéről.] — Népszava, 1965. 101. sz. 5. p.

Ugrai Ferenc: Két évtized távlatából. [A győzelem 20. évfordulója.] — Ho, 1965. 8. sz. 3—11. p.

A Nagy Győzelem 20. évfordulója. — Ho, 1965. 4. sz. 3—7. p.

Szmirnov, M.: Legendás emberek. [Hős határőrök a Nagy Honvédő Háborúban.] — A Hazáért, 1965. 45. sz. 12., 46—47. sz. 13. p.

Vajda Péter: Szergej Szmirnov százezer leveléről. [Ismeretlen hősök kiemelése a névtelenségből a moszkvai televízió második világháborúról szóló sorozatában.] — Népszabadság, 1965. 91. sz. 6. p.

A mesterlövész. [Ludmilla Pavlicsenko 309 fasisztát semmisített meg.] — N, 1965. 7. sz. 8. p.

Illés Béla: Budapesten már nem találkozhattunk. Alekszander Berezin szovjet vezérőrnagy [életútja és hősi halála 1943 januárjában a Don partján.] — Munkásőr, 1965. 4. sz. 22. p.

Szabó Balázs: A 6. gárda harckocsi hadsereg távol-keleti hadműveletének néhány hadművészeti tanulsága. (1945. augusztus 9—szeptember 2.) — Ho, 1965. 9. sz. 73—79. p.

Luvszan, Szonomin: A japán militaristák szétzúzásának nemzetközi jelentősége. — Béke és Szocializmus, 1965. 9. sz. 3—12. p.

Wesselényi Miklós: A felkelő nap alkonya. A távol-keleti háború vége. — Magyarország, 1965. 30. sz. 10., 31. sz. 10—11., 32. sz. 9—10. p.

Pethő Tibor: Így végződött. A második világháború utolsó hónapja. — Magyar Nemzet, 1965. 209. sz. 13. p.

Az atombomba születésének kulisszatitkai. — Ország Világ, 1965. 23. sz. 18., 24. sz. 18., 25. sz. 9., 26. sz. 10., 27. sz. 8., 28. sz. 9., 29. sz. 10., 30. sz. 8., 31. sz. 9., 32. sz. 11. p.

Wesselényi Miklós: Hirosima előtt. Az atombomba első bevetésének előzményei. — ÉT, 1965. 31. sz. 1443—1446. p.

Pálfi Viktor: Hirosima. Az atomkorszak szomorú hajnala. — Lobogó, 1965. 31. sz. 5., 32. sz. 5., 33. sz. 5. p.

Jungk, Robert: A hamu gyermekei. Hirosima népe. (Strahlen aus der Asche.) (Ford. Horváth Vera. [Versford.]: Holti Mária.) Bp. Kossuth K. 1965. 294 p. 8 t. 1 térk.

Sterl István: 1945. szeptember 2: Japán kapitulál. — ÉT, 1965. 35. sz. 1661—1664. p.

Ellenállási mozgalom

Váradi György: A partizánharcok szerepe a második világháborúban. — Történelem, 4. sz. 1965. 5—18. p.

Lozgacsov-Jelizarov, Georgij J.: Feledhetetlen évek. (Nezabüvaemoe.) [Visszaemlékezések.] (Ford. Szabó Tamás.) Bp. Kossuth K. 1965. 308 p. 8 t.

(Kosztenko) Kosztyenko, Kim [Prokof'evics]: Ez történt az Ifjú Gárdával. (Eto bülo v Krasznodone.) [Dokumentumregény.] (Ford. F. Kemény Márta.) Bratislava, Szlov. Szépirod. K. — Móra K. 1965. 250 p.
/Kozmosz könyvek./

Hamsik, Dusan — *Prazék*, Jiri: Merénylet Heydrich ellen. (Bombe po Heydricka. Ford. Szabó László.) [Bp.] Kossuth K. 1965. 294. p.

Lőszer nélkül a stukák ellen. [Csehszlovák partizánok hőstette.] — ISz. 1965. 9. sz. 84—87. p.

Kropilák, Miroslav: Néhány új szempont a Szlovák Nemzeti Felkelés történetéhez. — Sz, 1965. 4—5. sz. 893—909. p.

Tóth Béla, C.: A prágai felkelés 20. évfordulója. — Népszabadság, 1965. 104. sz. 4. p.

Tóth Béla, C.: A barikádokon találkoztak. — Népszabadság, 1965. 106. sz. 7. p.

V[adász] F[erenc]: Akinek 200.000 leva vérdíjat tűztek ki a fejére. Vaszil Petkov [volt bolgár partizánparancsnok életútja.] — Munkásőr, 1965. 4. sz. 19. p.

Ilkei Csaba: A gorgogotamosi híd története. (Nikiforos Dimitriu) [partizáncsoportjának hídrobbantási akciója.] — Népszabadság, 1965. 292. sz. 6. p.

Battaglia, Roberto — *Garritano*, Giuseppe: Az olasz ellenállás története. (Breve storica della resistenza Italiana.) (Ford. Fekete Sándor.) Bp. Kossuth K. 1965. 209 p. 8 t.

Michel, Henri: A francia ellenállás — TSz, 1965. 1. sz. 88—102. p.

Magyar antifasiszták az európai népek ellenállási mozgalmában

Magyar antifasiszták Európa népeinek szabadságharcában. Közlik: Gazsi József, Harsányi János. — HK, 1965. 1. sz. 177—189. p.

Sallai Elemér: Magyarok a szovjet partizánmozgalomban. — Történelem, 4. sz. 1965. 47—64. p.

Gazsi József: „Honvéd! Vár a brjanszki erdő!" Magyar partizánok a Szovjetunióban. — ÉT, 1965. 44. sz. 2101—2104. p.

Gazsi József: A Kovpak-partizáncsoport portyája a Kárpátokban. (1943. július 15.— augusztus 6.) — HK. 1965. 3. sz. 425—450. p.

Vincze Jenő: A partizánok ezredese. [Vihodec, Pavel Alekszandrov.] — Lobogó, 1965. 30. sz. 4. p.

Ilkei Csaba: A partizántábornok. (Alekszej Fjodorovics Fjodorov.) — Népszabadság, 1965. 291. sz. 6. p.

Naumov partizántábornok. [M. I. Naumov vázlatos partizántevékenysége és látogatása a Hadtörténelmi Múzeumban.] — Munkásőr, 1965. 4. sz. 20. p.

Sochacki, Stanislaw A.: Magyar antifasiszták a lengyel ellenállási mozgalomban. — Történelem, 4. sz. 1965. 93—109. p.

Mészáros Ferenc: Magyarok a jugoszláviai partizánharcokban. — Történelem, 4. sz. 1965. 79—92. p.

Ilkei Csaba: „Harcunk közös . . ." Beszélgetés volt jugoszláv partizánokkal. — Népszabadság, 1965. 294. sz. 4. p.

Marton László: Beremend magas tornya. (Jesics Pavla Milan) [a 7. jugoszláv partizánbrigád parancsnokának visszaemlékezése a Dráva menti harcokra.] — Népszabadság, 1965. 46. sz. 7. p.

Az ellenállás lobogója alatt Franciaországban. (Gereblyés László és Mód Péter előadásai nyomán.) — Történelem, 4. sz. 1965. 110—123. p.

Dömök Sándor: Rue de Imre Pataki. A párizsi 23-ak egyike lőrinci fiú volt. [Az ellenállás egyik magyar hőséről utcát neveztek el Párizsban.] — Fonómunkás, 1965. február 18.

Abonyi Arany, M.: Egy külföldön kivégzett magyar szabadságharcos emléke. (Politzer György a francia ellenállási mozgalomban.) — Magyar Nemzet, 1965. 138. sz. 14. p.

Jahn Anna: Mégegyszer Politzer Györgyről. — Magyar Nemzet, 1965. 209. sz. 14. p.

Bedecs Éva: Magyarok Párizsért. [Riportregény.] (Ill. Benkő Sándor.) Bp. Zrínyi K. 1965. 141 p.

Árkus József: Magyar antifasiszták részvétele a belga ellenállásban. — Történelem, 4. sz. 1965. 124—130. p.

Háborús bűnök

[Bezümenszkij] Bezimenszkij, L[ev] A[lekszandrovics]: Martin Borman nyomában. (Po szledam Martina Bormana.) (Ford. Rózsa István.) Bp. Kossuth K. 1965. 145 p.

Biel, K.: Lengyel dokumentumok a náci bűncselekményekről. — Magyar Nemzet, 1965. 62. sz. 11. p.

Delarue, Jacques: A Gestapo története. (Histoire de la Gestapo.) (Ford. Széll Jenő.) Bp. Kossuth K. 1965. 429 p. 8 t.

Fucik, Julius: Riport az akasztófa tövéből. (Reportáz psaná na oprátce.) [Napló.] (Ford. Palotai Erzsi.) [Bp.] Helikon, 1965. 105 p.

György Endre: A 97352-es visszatér ... [Egykori fogoly a buchenwaldi emlékmúzeumban.] — Lobogó, 1965. 36. sz. 4. p.

90 perccel a felszabadulás előtt ... [Írta:] F. J. L. [180 munkaszolgálatos kivégzése 1945 március 31-én.] — Magyar Nemzet, 1965. 74. sz. 14. p.

Lévai Jenő: Az auschwitzi haláltábor gyilkosainak pere. — Népszabadság, 1965. 204. sz. 4. p.

Lévai Jenő: A rigai véres vasárnap rendezője a Montevideóban meggyilkolt náci vezér (Herbert Cukurs.) — Magyar Nemzet, 1965. 60. sz. 5. p.

Nemes János: Öt perccel a háború után. Miért kellett meghalnia Johann Christian Süssnek? — Népszabadság, 1965. 173. sz. 6. p.

Schwarz, J[ochim] C[hajim]: A hóhérnak nincs arca. /A hatodik hadoszlop./ (Die sechste Kolonne oder der Henker will nicht hängen. Ford. Jólesz László.) Bp. Magvető, 1965. 277 p.

Szuhay-Havas Ervin: A nürnbergi per. — Magyarország, 1965. 34—41. sz. 12. p.

A második világháború utáni időszak hadtörténelme

A bolgár néphadsereg. — Népszabadság, 1965. 112. sz. 6—7. p.

A csehszlovák néphadsereg. — Népszabadság, 1965. 112. sz. 7. p.

Sz[epesi] F[erenc]: Harcban edzett hadsereg. [A koreai néphadseregről.] /Nagy események — nagy évfordulók./ — ISz, 1965. 3. sz. 26—27. p.

A lengyel néphadsereg. — Népszabadság, 1965. 112. sz. 6—7. p.

Kjahtától a korszerű hadseregig. [A Mongol Néphadsereg. Írta:] S—ő. — ISz, 1965. 5. sz. 66—69. p.

Az NDK nemzeti néphadserege. — Népszabadság, 1965. 112. sz. 7. p.

Berghold, Manfred: Az NDK Nemzeti Néphadseregének napja. (— — cikke nyomán.) — ISz, 1965. 4. sz. 64—67. p.

A román néphadsereg. — Népszabadság, 1965. 112. sz. 7. p.

Szokolovszkij, V.—*Cserednicsenko,* M.: A szovjet fegyveres erők háború utáni fejlesztésének néhány kérdése. /Rövidített ford/ — Ho, 1965. 6. sz. 11—23. p. /Voenno-Isztoricseszkij Zsurnal 1965. 3. sz.-ból./

A szovjet hadsereg ünnepére. — Népszabadság, 1965. 45. sz. 3. p.

A szovjet hadsereg. — Népszabadság, 1965. 112. sz. 6. p.

Nagy Gábor: A Szovjet Hadsereg napjára. Ország Világ, 1965. 8. sz. 4—5. p.

Tíz éves a Varsói Szerződés. — Népszabadság, 1965. 112. sz. 1. p.

Grecsko, Andrej: A Varsói Szerződés hivatása. — Népszabadság, 1965. 112. sz. 6. p.

Fodor Pál: Varsói Szerződés — kollektív biztonság. — Zrínyi Miklós Katonai Akadémia Értesítője, 1965. 2. sz. 3—13. p.

A Szovjetunió és a nemzeti felszabadító harc. — Népszabadság, 1965. 151. sz. 4. p. /Pravda 1965. június 28-i számából./

Burlackij, Fedor: A felszabadító mozgalom és a tudományos szocializmus. — Nemzetközi Szemle, 1965. 10. sz. 58—66. p. /Pravda 1965. augusztus 15-i sz.-ból./

Bagdas, Haled: A nemzetközi felszabadító mozgalom és a kommunisták. — Béke és Szocializmus, 1965. 12. sz. 29—35. p.

Basir Hadzs Ali: Az algériai felszabadító harc néhány tanulsága. — Béke és Szocializmus, 1965. 1. sz. 97—114. p.

Bebrits Anna—*Máté* György—*Sólyom* József: Húsz éves a harcoló és építő Vietnam. — Népszabadság, 1965. 206. sz. 6—7. p. [1940-től napjainkig.]

A legnagyobb győzelem. [Dien-Bien Phu. Írta:] K. I. — ISz, 1965. 23. sz. 59—61. p.

A vietnami béke okmánya. (Az 1954. évi genfi egyezmény.) — Népszabadság, 1965. 169. sz. 4. p.

Scsedrov, I.: Partizánkörzetben. Li Van Sam vietnami író és harcos. — Népszabadság, 1965. 220. sz. 6. p.

Loksin, G.: A dél-vietnami nemzeti felszabadító mozgalom jellege. /1954—1964./ — Nemzetközi Szemle, 1965. 6. sz. 18—30. p. /Narodü Azii i Afriki 1965. 2. sz.-ból./

Várkonyi Tibor: Így született a Dél-vietnami Nemzeti Felszabadító Front. — Magyar Nemzet, 1965. 299. sz. 7. p.

Burchett, Wilfred: Dzsungelháború Dél-Vietnamban. [Angol kéziratból.] (ford. Makai György.) Bp. Kossuth K. 1965. 356 p. 16 t.

Burchett, Wilfred: Dél-Vietnam harcol és győz. — Népszabadság, 1965. 37. sz. 6., 38. sz. 8., 39. sz. 4., 40. sz. 4. p.

Dinh Ba Thi: A dél-vietnami nép harci zászlója. (A Dél-vietnami Nemzeti Felszabadítási Front megalakulásának ötödik évfordulójára.) — Népszabadság, 1965. 299. sz. 5. p.

Patkó Imre: Ország a kínpadon. [Vietnam.] Élet és Irodalom, 1965. 36. sz. 3. p.

Legyőzhetetlenek. [A dél-vietnami nép felszabadító harca. Írta:] B. A. — Népszabadság, 1965. 125. sz. 6. p.

Várkonyi Tibor: A vietnami nép szabadságharca. — Magyar Nemzet, 1965. 122. sz. 2. p.

Wittman Tibor: Gondolatok Vietnam szabadságharcának történelmi erőtényezőiről. — Tiszatáj, 1965. 10. sz. 789—792. p.

Máté Sándor: India, Pakisztán és a kasmiri kérdés. Történelmi tények és adatok. — Népszabadság, 1965. 214. sz. 2—3. p.

Paál Ferenc: A kasmiri konfliktus. — Magyar Nemzet, 1965. 221. sz. 1. p.

Márkus György: India és Pakisztán veszélyes konfliktusa. — Társadalmi Szemle, 1965. 10. sz. 85—89. p.

Törvényenkívüli hadsereg. [A francia idegenlégió történetéből. Írta] B. L. — A Ha-

záért, 1965. 5. sz. 16., 6. sz. 16., 7. sz. 16., 8. sz. 16. p.

Ez volt a légió. [I—V. A francia idegenlégió egykori legionáriusok visszaemlékezéseiben.] — Magyarország, 1965. 20—24. sz. 12. p.

Fegyver és hatalom. Dokumentumok a Pentagon múltjából és jelenéből. — A Hazáért, 1965. 42—51. sz. 14. p.

Sümegi Endre: A börtarkójú hadsereg. [Az USA tengerészgyalogsága kezdettől napjainkig.] — Magyarország, 1965. 14. sz. 8. p.

Fontaine, André: A több oldalú atom-haderő története. 1—2. r. — Nemzetközi Szemle, 1965. 2. sz. 64—75., 3. sz. 69—76. p.

/Le Monde 1964. november 15—20-i számaiból./

Karsai Elek: Militarizmus Nyugat-Németországban. — Magyar Nemzet, 1965. 150. sz. 9. p.

Norden, Albert: A német imperializmus háborús készülődései. — Béke és Szocializmus, 1965. 9. sz. 13—25. p.

A hírszerzés és kémkedés története

Wesselényi Miklós: A hírszerzés regénye. Kémek, titkos szolgálat. — Magyarország, 1965. 52. sz. 14—15. p.

Pintér István: Titkos küldetésben. Kémből főcserkész. [Robert Baden-Powell.] — Lobogó, 1965. 21. sz. 10., 22. sz. 10., 23. sz. 10. p.

Pintér István: Titkos küldetésben. Parókában, álruhában. [Karl Graves, német haditengerészeti hírszerző.] — Lobogó, 1965. 24. sz. 10., 25. sz. 10. p.

Pintér István: Titkos küldetésben. Rendőrőrmesterből betörő, betörőből kém. [Glauss német őrmester angol szolgálatban.] — Lobogó, 1965. 26. sz. 10., 27. sz. 10. p.

Pintér István: Titkos küldetésben. „Operabál 13." [Alfred Redl.] — Lobogó, 1965. 28. sz. 10., 29. sz. 10., 30. sz. 10., 31. sz. 10. p.

Pintér István: Titkos küldetésben. 14. G. W. [Elsbeth Schragmüller a német titkosszolgálat ügynöke.] — Lobogó, 1965. 32. sz. 10., 33. sz. 10., 34. sz. 10. p.

Pintér István: Titkos küldetésben. Kémnő vagy a sztriptiz feltalálója. [Mata Hari.] — Lobogó, 1965. 35. sz. 10., 36. sz. 10., 37. sz. 10. p.

Ki volt ön, madame Mata Hari? — A Hazáért, 1965. 24. sz. 10., 25. sz. 10., 27. sz. 10., 28. sz. 10—11., 29. sz. 10—11. p.

Pintér István: Titkos küldetésben. Kémnők, akiknek szobrot emeltek. [Edith Cavell, Gabriel Petit, Louise de Bettignies.] — Lobogó, 1965. 38. sz. 10. p.

Pintér István: Titkos küldetésben. Az angol kémfejedelem. [Sidney Reilly.] — Lobogó, 1965. 39. sz. 10., 40. sz. 10., 41. sz. 10., 42. sz. 10. p.

Pintér István: Titkos küldetésben. A marseille-i merénylet. — Lobogó, 1965. 43. sz. 10., 44. sz. 10. p.

Pintér István: Titkos küldetésben. A Himmler-akció. [A gleiwitzi provokáció.] — Lobogó 1965. 45. sz. 10. p.

Pintér István: Titkos küldetésben. Ügynökrablás Venlóban. [Német akció Hollandiában három angol hírszerző ellen.] —Lobogó, 1965. 46. sz. 10. 47. sz. 10., 48. sz. 10. p.

Pintér István: Titkos küldetésben. A titkos amerikai. [Tayler Kent, német ügynök.] — Lobogó, 1965. 49. sz. 10., 50. sz. 10. p.

Pintér István: Titkos küldetésben. Steinberg, Voral, Franta, dr. Holm, Rene, Eva, A 54, Toman, Thümmel — ugyanaz az ember. [Peter Toman, a csehszlovák hadsereg és ellenállási mozgalom hírszerzője.] — Lobogó, 1965. 51. sz. 10., 52. sz. 23. p.

Vajda Péter: Koro Berlinből hívta Moszkvát. (Harnack és Schulze-Boyzen csoportja.) — Népszabadság, 1965. 20. sz. 6. p.

Óváry-Oss József: Egy magyar Sorge. [Visszaemlékezés Mészáros János felderítő tevékenységére.] — Ország Világ, 1965. 23. sz. 20. p.

Abramov, Alekszej: Az 1. sz. őrség felvezetője. [Mészáros Jánosról, a Vörös Hadsereg őrnagyának hősi életéről. A második világháborúban szovjet felderítőtisztként dolgozott a Horthy-hadseregben, részt vett Budapest felszabadításában.] — Ország Világ, 1965. 11. sz. 12—13. p.

Az angol elhárítás dezinformációs tevékenysége a német hírszerzés ellen. — BüSz, 1965. 8. sz. 65—68. p.

Föld alatti hajógyár tervrajzainak a megszerzése. [Az angol titkosszolgálat hamburgi akciója.] — BüSz, 1965. 10. sz. 74—81. p.

A „Viking-vonal" hírszerző tevékenysége a második világháborúban. [Egy német antifasiszta csoport működése Svájcban.] — BüSz, 1965. 11. sz. 76—83., 12. sz. 84—93. p.

A titkos háborúk történetéből. Julius Mader: Ami már nem megoldhatatlan rejtély. Jelentés a norvégiai angol követség levélszekrényében. (Hans Heinrich Kummerow.) — Munkásőr, 1965. 4. sz. 24—25. p.

Beépülés a fasiszta német hírszerző szervekbe. — BüSz, 1965. 9. sz. 77—83. p.

A titkos háborúk történetéből. Német menekült érkezik Havannába. — Munkásőr, 1965. 4. sz. 28—29. p.

A „Pastorius" fedőnevű vállalkozás. [Tervezett német szabotázsakciók az USA alumíniumipara ellen. 1942.] — BüSz, 1962. 2. sz. 83—88., 3. sz. 79—84., 4 sz. 59—64. p.

A titkos háborúk történetéből. — A nácik terve Gibraltár felrobbantására. — Munkásőr, 1965. 1. sz. 14. p.

Richard Sorge, a szovjet felderítő. — BüSz, 1965. 5. sz. 71—76. p.

Makai György: Ki volt dr. Sorge? Bp. Kossuth K. 1965. 159 p. 8 t.

A [Richard] Sorge-ügy. — Ország Világ, 1965. 1—11. sz. 24—25. p. /13—23. folytatás./

Az ogyesszai ellenállási mozgalom. (A Fortoperáció. 1942.) 2. r. — BüSz, 1965. 7. sz. 80—88. p.

A nagy vállalkozás. (Mussolini kiszabadítása.) — BüSz, 1965. 6. sz. 86—94. p.

A titkos háborúk történetéből. Hogyan szerelték le a nácik Horthy „kiugrási kísérletét?" — Munkásőr, 1965. 12. sz. 28—29. p.

A titkos háborúk történetéből. Az „Elster"-akció. — Amikor a nácik meg akarták szerezni az amerikai atombomba titkát. — Munkásőr, 1965. 2. sz. 14—15. p.

Titkos küldetésben. [Gordon Lonsdale szovjet felderítő izgalmas életútjának ismertetése.] — Ország Világ, 1965. 49. sz. 12—13. 50. sz. 12—13., 51. sz. 12—13., 52. sz. 12—13. p.

Vajda Péter: Napjaink dr. Sorgéja. Rudolf Abel. — Népszabadság, 1965. 138. sz. 10—11. p.

Összeállították: *Molnár Éva*
Viniczai István
Windisch Aladárné

TARTALOM

TANULMÁNYOK

R. MALINOVSZKIJ	Október és a fegyveres erők építése — — —	175
PINTÉR ISTVÁN	A Kállay-kormány „hintapolitiká"-jának előzményeihez — — — — — — — — — —	186
SZANATI JÓZSEF	A tábori tüzérség fejlődése a két világháború között — — — — — — — — — — —	205
GYÖRKEI JENŐ	Zalka Máté vallomása önmagáról — — — —	239
SZIKLAI SÁNDORNÉ	Magyar internacionalisták a kaspin-túli arcvonalon (1918 június—1920 március) — — —	261
PAPP TIBOR	A magyar honvédség megalakulása a kiegyezés után (1868—1890) I. rész — — — — — —	302
PERJÉS GÉZA	Az oszmán birodalom európai háborúinak katonai kérdései — — — — — — — — —	339

KÖZLEMÉNYEK

JÁSZ DEZSŐ	A Vörös Hadsereg katonája voltam — — —	373
DEZSÉNYI MIKLÓS	Adatok a „Bácska" aknarakó hajó történetéhez	384

SZEMLE

ÁCS TIBOR	Két könyv a vietnami háborúról — — — —	392
KUN JÓZSEF	*Pintér István:* 14 nap — — — — — —	397
MOLNÁR PÁL	Katonai könyvkiadás Magyarországon (1945—1965) — — — — — — — — — —	400

HÍREK

ÁROKAY LAJOS	Állandó kiállítás a siklósi várban — — — —	402

BIBLIOGRÁFIA

MOLNÁR ÉVA WINICZAI ISTVÁN WINDISCH ALADÁRNÉ	Az 1965. évi Magyarországon megjelent hadtörténelmi irodalom bibliográfiája — — — —	404

INHALT

STUDIEN

R. MALINOVSZKIJ — Oktober und Bau der Waffenmächte — — — 175

ISTVÁN PINTÉR — Zu den Vorausgegangenen der „Schaukelpolitik" der Kállay-Regierung — — — — — — 186

JÓZSEF SZANATI — Die Entwicklung der Feldartillerie zwischen den zwei Weltkriegen — — — — — — — — 205

JENŐ GYÖRKEI — Máté Zalka über sich selbst — — — — — 239

GIZELLA SZIKLAI — Ungarische Internationalisten an der Front jenseits des Kaspischen Meeres (Juni 1918—März 1920) — — — — — — — — — — — 261

TIBOR PAPP — Die Gründung der ungarischen Honved nach dem Ausgleich (1868—1890) I. Teil — — — 302

GÉZA PERJÉS — Die militärischen Fragen der europäischen Kriege des osmanischen Reiches (1356—1699) — 339

BEITRÄGE

DEZSŐ JÁSZ — Ich war Soldat der Roten Armee — — — — 373

MIKLÓS DEZSÉNYI — Daten zur Geschichte des Mienenschiffes „Bácska" — — — — — — — — — — — 384

BUCHBESPRECHUNGEN

TIBOR ÁCS — Zwei Bücher über den Krieg in Vietnam — — 392

JÓZSEF KUN — *István Pintér:* 14 Tage — — — — — — 397

PÁL MOLNÁR — Militärische Buchausgabe in Ungarn (1945—1965) — — — — — — — — — — — 400

NACHRICHTEN

LAJOS ÁROKAI — Ständige Ausstellung in der Festung Siklós — 402

BIBLIOGRAPHIE

ÉVA MOLNÁR, ISTVÁN VINICZAI, ELEONORA WINDISCH — Die Bibliographie der in Ungarn 1965 erschienen kriegsgeschichtlichen Literatur — — — — 404

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

Р. МАЛИНОВСКИЙ — Октябрь и строительство вооружённых сил — — 175

Иштван ПИНТЕР — Предпосылки «двуличной» политики правительства Каллаи — — — — — — — — — 186

Йожеф САНАТИ — Развитие полевой артиллерии между двумя мировыми войнами — — — — — — — — — 205

Енё ДЬЕРКЕИ — Признание Мате Залка о себе — — — — — 239

Гизелла СИКЛАИ — Венгерские интернационалисты на Закаспийском фронте (июнь 1918—март 1920 г.) — — — — 261

Тибор ПАПП — Создание венгерской армии гонведов после компромисса (1868—1890 гг.) I. часть — — — — 302

Геза ПЕРЬЕШ — Военные вопросы европейских войн османской державы (1356—1690 гг.) — — — — — — 339

СООБЩЕНИЯ

Дежо ЙАС — Я был солдатом Красной Армии — — — — 373

Миклош ДЕЖЕНИ — Данные к истории минного заградителя «Бачка» — 384

РЕЗЕНЦИИ

Тибор АЧ — Две книги о вьетнамской войне — — — — 392

Йожеф КУН — *Иштван Пинтер:* 14 дней — — — — — — 397

Пал МОЛНАР — Издание военных книг в Венгрии (1945—1965 гг.) 400

НОВОСТИ

Лайош АРОКАИ — Постоянная выставка в крепости Шиклош — — 402

БИБЛИОГРАФИЯ

Ева МОЛНАР, Иштван ВИНИЦАИ, Элеонора ВИНДИШ — Библиография военно-исторической литературы изданной в Венгрии за 1965 год — — — — — 404

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Dezsényi Miklós ny. ezredes (Budapest) — *Jász Dezső* (Berlin) — *Perjés* Géza, a Magyar Tudományos Akadémia munkatársa — *Pintér István* kandidátus, az MSZMP Párttörténeti Intézetének tudományos főmunkatársa — *Szanati József*, a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia tudományos munkatársa — özv. *Sziklai Sándorné* kandidátus, a Közgazdaságtudományi Egyetem tudományos szocializmus tanszékének adjunktusa, valamint dr. *Ács Tibor, Árokay Lajos, Györkei Jenő,* dr. *Kun József, Molnár Pál* és dr. *Papp Tibor,* a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum tudományos munkatársai.

Szerkeszti a szerkesztő bizottság

Főszerkesztő:

Mucs Sándor

Tagok:

Benda Kálmán, Csillag Ferenc, Godó Ágnes, Horváth Miklós, Liptai Ervin, Nagy Gábor, Tóth Sándor

Felelős szerkesztő:

Otta István

Szerkesztő:

Molnár Pál

A szerkesztőség címe:

Budapest, I., Kapisztrán tér 2—4. sz. Telefon: 360—764

Felelős kiadó: Zrínyi Katonai Kiadó

Budapest, XIII., Dózsa György út 49. sz. Telefon: 409—550

Megjelenik negyedévenként

Egyes szám ára: 8 Ft. Előfizetési díj egész évre 32 Ft

Előfizethető: Posta Központi Hírlap Iroda 1. sz. Hírlapboltjában (Budapest, V., Bajcsy-Zsilinszky út 78. Telefon: 316—173), a kiadóban és bármely postahivatalban. Csekkszámlaszám: Közületi 61066, egyéni 61297, vagy átutalás a Bp. MNB—8. sz. folyószámlájára

INDEX: 25—371

67.01412/2 — Zrínyi Nyomda, Budapest. F. v.: Bolgár Imre

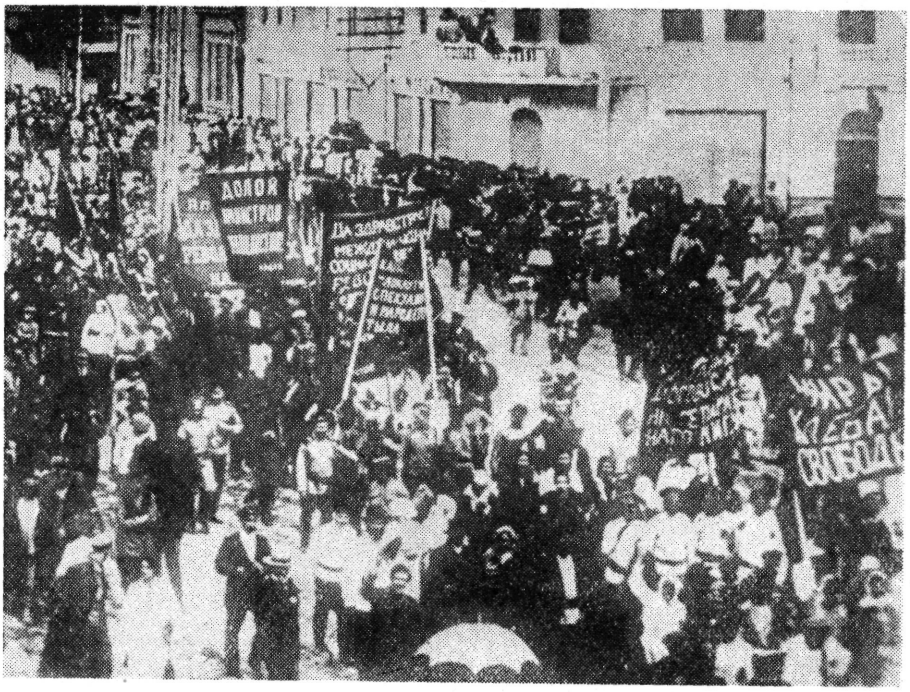

Tüntetés Krasznojarszkban. 1917. július 9

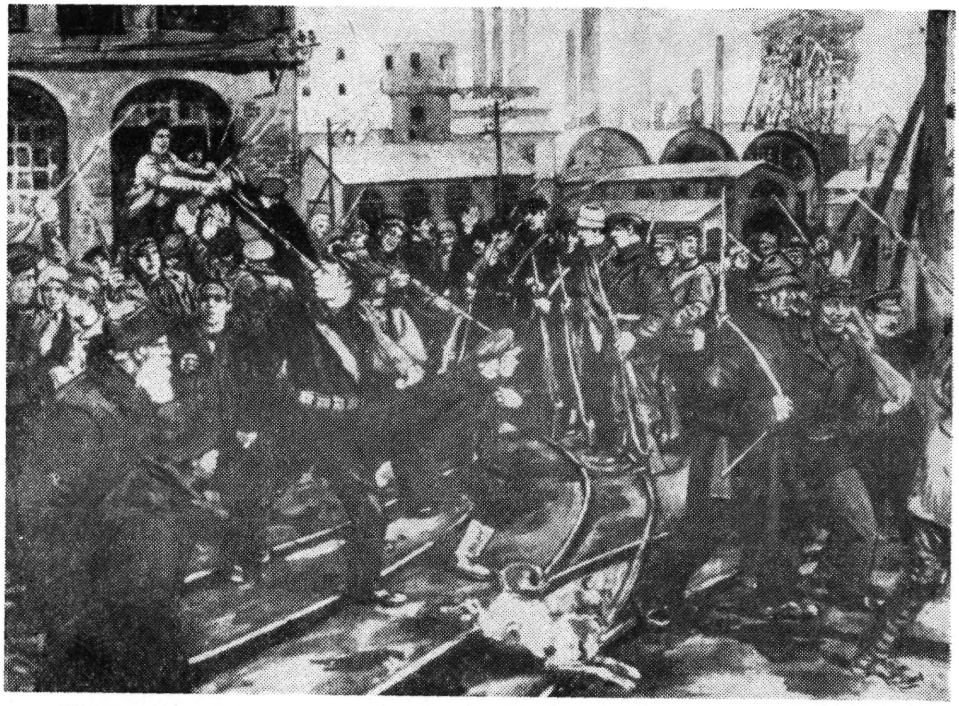

Munkások felfegyverzése a Kornyilov-féle lázadás napjaiban. 1917 augusztus

Ára: 8,– Ft